

A VILÁG TÖRTÉNELME

A NAGYKÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

SZERKESZTI

ENDREI ZALÁN

A világ minden részében levő gyűjtemények híres műemlékeinek eredeti fényképeivel, eredeti adatok, képek, romok után újjáalkotott szemléltető képekkel, hiteles arc képekkel, okmányok utánzataival, korhű jelmez-képekkel, többszínű szövegek közti képekkel. Sokszínű műmellékletekkel, térképekkel, származási táblákkal

III. KÖTET: AZ ÓKOR KLASSZIKUS NÉPEI
A RÓMAIAK TÖRTÉNETE

KIADJA
«GLOBUS» MŰINTÉZET ÉS KIADÓVÁLLALAT R.-T. BUDAPESTEN
1906

A VILÁG TÖRTÉNELME

KLASSZIKUS NÉPEK

II. RÉSZ

A RÓMAIAK TÖRTÉNETE

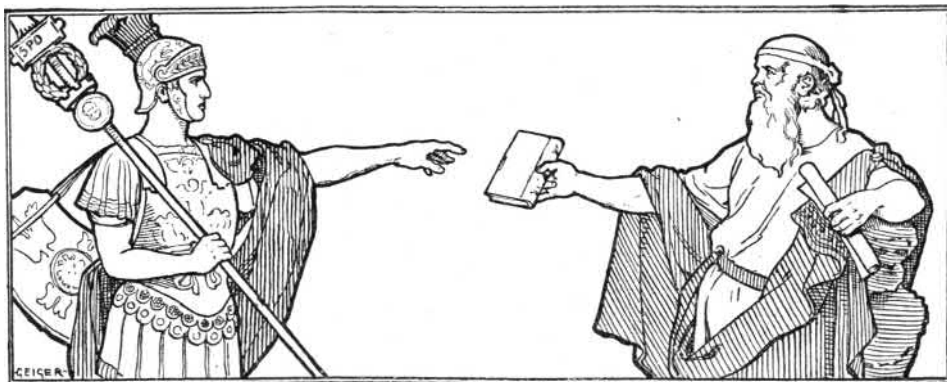
ÍRTA

PÓR ANTAL, LIGETI LÁSZLÓ és ENDREI ZALÁN

AZ ÓKOR TÖRTÉNELME II. RÉSZÉNEK II. KÖTETE
21 MŰVÉSZIES, SOKSZÍNŰ MŰMELLÉKLETTEL, 200 SZÖVEGKÖZTI FEKETE ÉS
19 SZÍNES KÉPPSEL, MŰEMLÉKEKKEL, JELENETEKSEL, 2 TÉRKÉPPSEL.

KIADJA
«GLOBUS» MŰINTÉZET ÉS KIADÓVÁLLALAT R.-T. BUDAPESTEN
1906

Szedték és nyomták ezt a könyvet a « G l o b u s »
műintézet és kiadóvállalat részvénytársaságnak
nyomdájában, Budapest, VI. kerületében,
az Aradi-utca nyolczadik száma alatt,
kétezerhatszáz és ötvenkilencz év-
vel R ó m a alapítása után,
a kereszt jelének huszadik
századában, az egy-
ezerkilencszázés
hatodik esz-
tendejé-
ben.

Előszó a Rómaiak Történetéhez.

Ez a kötet a klasszikus népek második része, a Rómaiak Története, három kézről került ki. Pór Antal kiváló történetbúvárunk átengedte kitűnő munkáját Róma történetét, melyért itt külön köszönetét mondok. A munka teljes felhasználásával Ligeti László adta elő a történetet, csak néhány rész megírását tartotta fenn magának a szerkesztő.

Ezzel a kötettel fejezzük be az ó-kort, melyet mi a szokásos beosztástól eltérően, nem a Nyugat Római Birodalom elenyészésével zárunk le, hanem Nagy Konstantin diadalával, mely után elfogadta a kereszténységet. A felebaráti szeretet tanával, a kereszt jelével hódító vallás diadala a pogány vallások alkonyát jelentette s azzal megkezdődött a majd egész évezredre nyúló küzdelem, melyet a kereszt jelében, amellyel és az ellen, vívtak a népek milliói. Ez a kor volt a középkor. Az ó-kor világát tehát méltán zárhatjuk le ott, ahol annak a

küzdelseit, életfolyamát megállította új jelszónak, új hitnek a győzedelme.

Nagy időket átölelő korszakokat igazán elválasztani úgy sem lehet, hisz a népek életében, a világ fejlődésében minden átmenetes; hirtelen szakadás, egyszerre való átalakulás nincsen. A leghelyesebb beosztás a történelemben tehát mindig az, ha valamely eszmének, törekvésnek, küzdelemnek érezhető, nagy, jelentős győzedelmét, elbukását vagy utolsó jelét választjuk meggyéül.

Budapest, 1906.

A szerkesztő.

TARTALOMJEGYZÉK.

A KÖZTÁRSASÁG KORA.

A r ó m a i a k.....	3
A h a g y o m á n y o k k o r a. K i r á l y o k é s e l s ő k o n z u l o k. E n e á s z, R o m u l u s z é s R e m u s z, A h é t k i r á l y, L u c i u s z J u n u s z B r ú t u s z; A k o n z u l s á g, M e n e n i u s z A g r i p p a	5
K ü z d e l e m n é p é s n e m e s s é g k ö z ö t t. K o r j o l a n u s z, A m e z e i t ö r v é n y, G e n u c i u s z, H á b o r ú a v o l s z k o k e l l e n, C i n c i n á t u s z, H á b o r ú V e j v e l, A d e c e m v i r e k, K l a u d i u s z, V i r g i n i a, K a m i l e j u s z, M e l i u s z, R ó m a i g y a r m a t o s í t á s, K a m i l l u s z, A g a l l o k R ó m á b a n, B r e n n u s z, L i c i n u s z t ö r v é n y e, A l a t i n h á b o r ú. A z e t r u s z k f e l k e l é s, A s z a m n i t a h á b o r ú k, P i r r h u s z, A r a b l ó l é g i ó, H o r t e n z i u s z i t ö r v é n y	43
A p u n h á b o r ú k. K a r t a g ó, H a n n ó, D u l i u s z, X a n t i p p u s z, A t t i l i u s z R e g u l u s z, K l a u d i u s z M a r c e l l u s z, H a n n i b a l, A r k i m é d e s z, A S z c i p i ó k, I I I. A n t i ó k u s z, K a r t a g ó f e l d u l á s a.....	120
A k o r t ü k r e é s t i z e n ö t é v K a r t a g ó p u s z t u l á s a u t á n. A t a r t o m á n y o k s o r s a, P o r c i u s z K á t ó, A r ó m a i g y e r m e k, A r a b s z o l g á k, P e r g a m u m, V i r i a t h u s z, A r ó m a i n é p n y o m o r ú s á g a	180
A G r a k k u s z o k ú j í t á s a i. A j u g u r t a h á b o r ú. A g r a k k u s z o k, J u g u r t a, M e t e l l u s z, M á r i u s z f ő v e z é r	207
V é r e s i d ő k. R é m u r a l m a k. M á r i u s z, S z ü l i a. A z e l s ő p o l g á r h á b o r ú. A c i m b e r e k, M á r i u s z, L i v i u s z D r u z u s z, S z. R u f u s z, M i t r i d á t e s z, S z u l l a d i k t á t o r	227
Z ü l l ö t t e r k ö l c s ö k r o m b o l j á k a z á l l a m o t. A k ö z t á r s a s á g e g y r e h a n y a t l i k. P o m p e j u s z. P o m p e j u s z, S z p á r t á k u s z, A k a l ó z h á b o r ú, L u k u l l u s z, T á r s a d a l m i v i s z o n y o k, V e r r e s z, K a t i l i n a, J u l i u s z C é z á r i f j ú s á g a	251
H á r o m f é r f i ú s z ö v e t k e z é s e. P o m p e j u s z, C é z á r, K r a s s z u s z. C é z á r m a g á h o z r a g a d j a a h a t a l m a t. K l o d i u s z, C i c e r o, C é z á r p á l y á j a, V e r c i n g e t o r i x, A t r i u m v i r e k L u k á b a n. A R u b i c ó, A f a r z a l u s z i c s a t a, C é z á r E g y p t o m b a n K a t ó U t i k á b a n.....	283
J u l i u s z C é z á r. C é z á r t e l j e s h a t a l m a, k o r m á n y z á s a, Ö s s z e e s k ü v é s C é z á r e l l e n, h a l á l a	
B ü n h ő d n e k a z ö s s z e e s k ü v ő k, A m á s o d i k t r i u m v i r á t u s. A n t o n i u s z é s O k t a v i á n u s z. A n t o n i u s z, O k t a v i a n u s z, S z e x t u s z P o m p e j u s z, L e p i d u s z, A z ü t k ö z e t F i l i p p i n é l, O k t a v i u s z é s K l e o p á t r a	319

A CSÁSZÁRSÁG KORA.

A császárság	A császárságot Oktavianusz Augustusz megalapítja, Augustusz uralma, építkezései, A germán veszedelem, Várusz, Ármin, Meccnász, A rómaiak istenei, Augustusz családi viszonyai, Augustusz halála, Tibériusz császár, Kajusz Kaligula; Klaudiusz, Jézus, Néró	335
	Plinusz levele	423
	Hadriánusz, Antoninusz Piusz, M. Aureliusz	437
	Választott császárok és a polgárháború. Galba, Otho, Vitéliusz	397
	A Fláviuszok kora. Vespazianusz, Jeruzsálem pusztulása, Titusz, A Vezúv kitörése, Pompeji, Domicianusz	402

A CSÁSZÁRSÁG HANYATLÁSÁNAK KORA.

Császárok gyilkolása. Kommodusz, Pertinax, Klodiusz, Albinusz, Szept.
A CSÁSZÁRSÁG FÉNYKORA.

	Trajánusz császár. Ulpiusz Trajánusz, Trajánusz Erdélyben, Decebálusz Szeverusz, Karakalla, Géta	449
	A birodalom szétzülésnek indul. Elagabulusz, Alex. Szeverusz, Maximusz Gordiánusz, Filippusz, Deciusz, Emiliánusz, Valeriánusz	458
A római birodalom új erőre kap. Az illír származású csapatok.	Aureliánusz, Diokléciánusz, Konstantinusz, Maxenciusz	465
	Nagy Konstantin császár. A keresztény vallás diadala, Új székváros, Konstantin halála	476

FÜGGELÉK.

Erkölcsök, katonaság, irodalom

MŰMELLÉKLETEK.

	Tullia keresztül vágat atyja holttestén	2
	Lukréczia halála (megesküdtek a véres törre stb.)	32
	Hannibal útja az Alpeseiken át	144
	A Grakkuszok anyja	208
	Cicero	280
	Juliusz Cézár	312
	A Juliusz Cézár forum	320
	Antoniusz és Kleopátra	328
	Róma a császárság korában	344
	Tusznelda Tibériusz diadalmenetében	360
	Germánikus veresége Észak-Germániában	364
	Kaligula	368
	Néró kipróbálja a Britannikus számára készült	376
	Néró a czirkuszban	384
	Néró halála	392

XI

A Kolosszeum Rómában	400
A Fortuna-út Pompeiben	420
A Kolosszeum belseje	428
Róma a császárság korában	344
A római czirkuszban a vadállatok az elítéltekre bocsájtják	436
A kereszt jelében	444
Karakalla	451
Római harcos germán fogságban	460
A nagy czirkusz Rómában	476

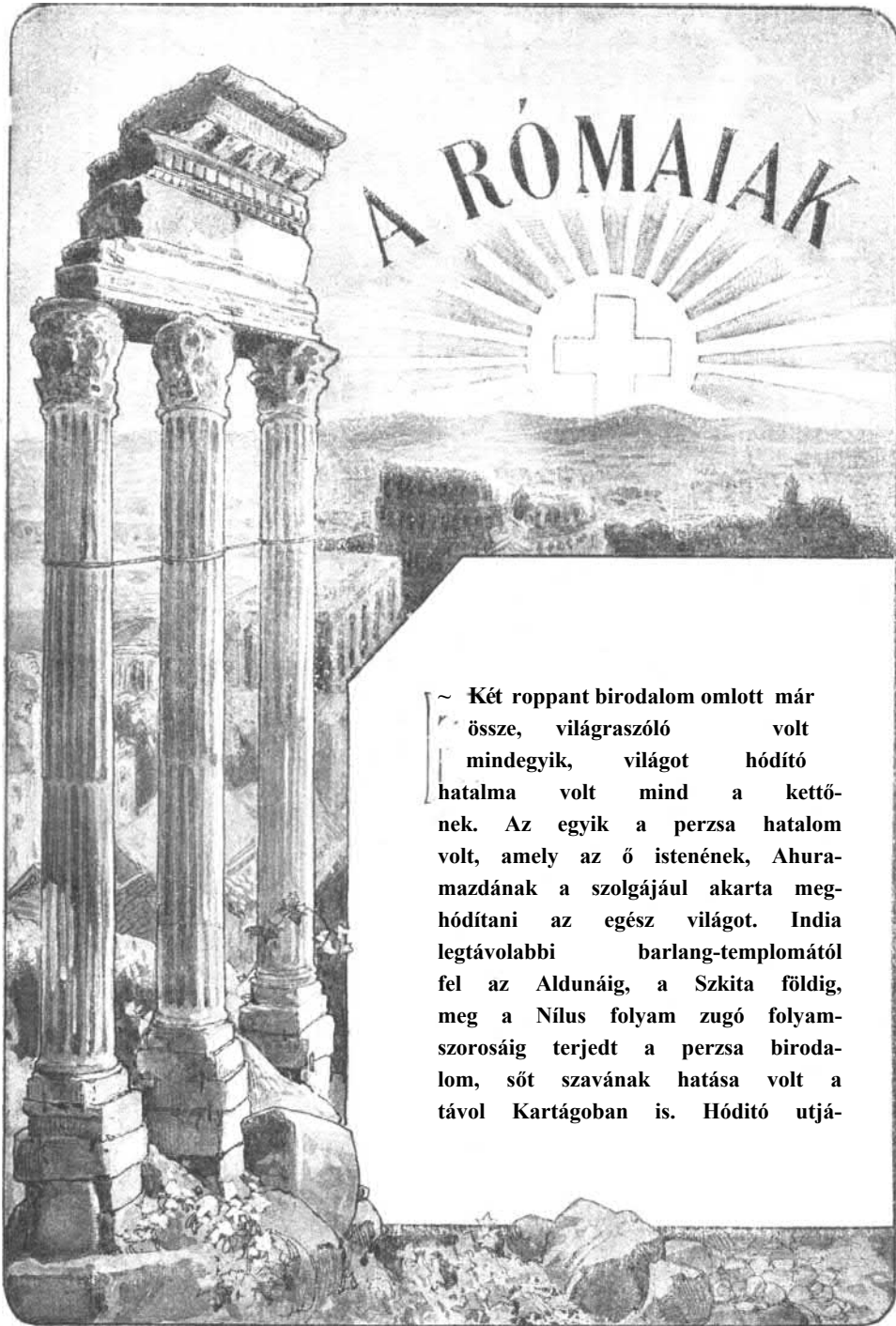
TÉRKÉPEK.

A Római birodalom a punháborúk korában	492
A Róniai birodalom legnagyobb kiterjedése	476

II.

A RÓMAIAK TÖRTÉNETE.

A RÓMAIAK

~ Két roppant birodalom omlott már
össze, világraszóló volt
mindegyik, világot hódító
hatalma volt mind a kettő-
nek. Az egyik a perzsa hatalom
volt, amely az ő istenének, Ahura-
mazdának a szolgájául akarta meg-
hódítani az egész világot. India
legtávolabbi barlang-templomától
fel az Aldunáig, a Szkita földig,
meg a Nílus folyam zugó folyam-
szorosáig terjedt a perzsa biroda-
lom, sőt szavának hatása volt a
távol Kartágóban is. Hódító utjá-

ban csak a görög nemzet állította meg. Világuralma a görög földön ért véget és ott támadt azután új hatalom, mely a Perzsa-birodalmat egyszerre hódította meg, s az lett Nagy Sándor birodalma, mely annyival volt nagyobb a perzsánál, hogy ura volt annak a görög népnek, amelyen a perzsa nem diadalmaskodhatott. Mikor azonban Nagy Sándor, a hatalmas hódító meghalt, a rengeteg birodalom is széthullott; hiába hagyta birodalmát a „legerősebbre”, nem akadt olyan legerősebb, aki a nagy birodalomnak ura lehetett volna. A gazdátlan, szétomló birodalom utat nyitott új hatalomnak, mely azután nagyságra, erőre, hatalomra, dicsőségre, mind a két másik világhatalmat messze fölülhaladta, melynek területe a R ó m a i b i r o d a l o m volt.

A Római birodalom nagyságának a jövője abban a pillanatban született, mikor Nagy Sándor kilehelte a lelkét; ha Sándor Babilonban meg nem hal, hódító vágya a nyugatra vitte volna, mely Sándor erejének, hatalmának nem állhatott volna ellen és Róma története ma ott szerénykednék a többi kis népek krónikái közt. A világra szóló hatalom trónusa azonban* üresen állott és a Tiberisz melletti kicsinyke telepből rohamosan kifejlett város körül hatalom támadt, mely utána nyúlt a gazdátlan jogarnak és elfoglalta a világraszóló uraság trónusát és onnan uralkodott a Földközi tenger körül elterülő minden ország felett.

E két pont között változatos, küzdelmes megdicsőséges és csodálatot kieldemlő történelem pergett le, az volt a rómaiak története.

Gyönyörű örökségen épült föl a rómaiak nagysága, a világ minden műveltségét, amelyet a görög nép megtisztított és nagyra fejlesztett, ők készen kapták és arra használhatták, hogy egyszerre szökjenek fel a halhatatlan népek magasságába és ott ragyogjanak az idők végtelenségéig, mert amíg ember lesz a földön, lelketnemesítő mesterül szolgál a R ó m a i a k t ö r t é n e t e .

A kapitolinuszi
farkas
Romulusz és
Rémuszszal.

A HAGYOMÁNYOK KORA. KIRÁLYOK ÉS ELSŐ KONZULOK.

Görögország nyugati szomszédságában hosszú keskeny félsziget nyúlik Földközi-tengerbe. A félsziget ősi neve Itália.

Itáliában sok nép élt, sok ország virult már a legrégebbi időkben.

Amikor Róma, mint kis telepítés, az első lakóházait építette, akkor már tekintélyes, ősrégi államok voltak Itáliában, melyek később mind a sokkal fiatalabb Róma felsősége alá kerültek.

Mielőtt elmondanók, milyen volt a földje Itáliának, miféle népek lakták, honnan származtak, milyen volt a műveltségük, előbb elbeszéljük azokat a mondákat, hagyományokat, amelyet a rómaiak regéltek magukról, származásukról, városuk alapításáról, államuk első időiről, királyaikról

Ezek a mondák a maguk alakjában költött dolgok, de valóságos történelmi időknek,¹⁾ átalakulásoknak mondái előadásai, megszemélyesítései, magyarázásai voltak, szükségesnek tartjuk azonban, hogy legelőször ezeket a mondákat ismertessük, melyeknek ismerete az általános műveltség kiegészítője. Az ősi hagyomány a rómaiak eredetét igyekezett összekapcsolni a hős mondák korával és azért a rómaiak ősül a Trójából menekülő, hajón eltávozó trójaiakat tette meg, akik Éneasz vezetése alatt hosszas hányattatás után Itáliába értek és ott várost alapítottak. Az egyetlen hajóval

elindult Énéasz nem vihette magával annyi embert, hogy azzal várost alapíthasson, ez az egyetlen ellenvetés is elég arra, hogy a trójai származás valószínűsége megdőljön. De a monda élt. íme:

Trója pusztulása után a második nyáron történt, hogy a trójaiak kikötöttek Itália partjain. Az egész úton a hajnalcsillag, Vénusz vezette őket. Mikor azonban Laurentumhoz értek, ott egyszerre eltűnt a szemük elől. A hely, amelyen partra szállottak, víztelen sivatag volt, s a kiszálló csapat attól tartott, hogy szomjan hal, de a homokos talajból folyvást üde források fakadtak és a tikkadó sereg újra-újra felfrissült. Amikor a tengerparton tábort ütöttek és szűkén kiszabott eleségüket elköltötték, akkor sokan, akik még ugyancsak éhesek voltak, megették azt a levelet is, amelyen az eleségüket tartották.

Egyszerre csak fölkiáltott valaki: „Ni, még az asztalainkat is megettük!

Meghallotta ezt Énéasz s azonnal eszébe jutott neki az a jóslat, amely azt jövendölte, hogy hányt-vetett élete mindaddig nem ér véget, amíg az éhségtől gyötört utitársai föl nem falják asztalaikat, s csak amikor ez megtörtént, akkor érkezett el arra a földre, amelyet a sors neki szánt, hogy azon új hazát alapítson. Énéasz azonnal hozzáfogott, hogy a házi isteneknek áldozatot mutasson be, mert hisz megérkezett arra a helyre, ahol állandó lakóhelyet fognak kapni. Mialatt azonban az áldozatokhoz az előkészületeket megtették, az áldozatra szánt kocza elszabadult és eszeveszetten ügetett a tengertől befelé a szárazföldre, amíg végül a tengertől 24 stádiumra fáradtan lefeküdt. Ez ismét jóslatra emlékeztette Énéaszt és tudta, hogy megtalálta a dombot, amelyen a házi istenek számára várost kell építenie; hanem amint körültekintett, visszariadt a puszta, homokos, terméketlen vidéktől és habozott az elhatározásával. A kocza üldözésében Énéasz is kifáradt s kis pihenőre dült le a dombon. El is aludt, s álmában egymásután jelentek meg a házi istenek és intették, hogy telepedjék le azon a helyen, mert ott utódaira gazdag, virágzó tartomány vár. Az éjszaka a kocza 30 malacot hozott a világra, amit Énéasz ismét jó jelnek talált és a 30 malacot anyjukkal együtt feláldozta a házi isteneknek.

Énéasz azonnal hozzáfogott a városépítéshez, s mialatt a munka javában folyt, meghallotta ezt a közelben székelő Latinusz király, aki épen akkor az ő szomszédjaival, a rutulokkal háborúskodott, ezt a háborúját azonnal abbahagyta és hatalmas sereggel indult a várost alapító trójaiak ellen, a hősi trójaiak azonban harczra készen várták és mert Latinusz nem látta valószínűnek, hogy könnyen győzedelmeskedhetnék a harcias seregen, alkudozni kezdett tehát velük, aminek a vége az lett, hogy egyezséget és szövetséget kötött a trójaiakkal és 40 stádiumnyi földet engedett nekik át a domb körül, amelyen városukat építeni kezdték.

A két nép, a trójaiak és Latinusz király népe nemsokára teljesen egy néppé váltak, a latinokká. Az egyezés megpecsételéseiül Énéasz feleségül kérte Latinusz király leányát, Laviniát, akiről az újonnan épült városát el is nevezte.

Eközben a rutulok ismét feltámadtak. A király nejének, Amátának a nagybátyja, akit Turnusznak hívtak, haragos lett, sértette őt az, hogy Lavinia idegen emberhez ment feleségül, emiatt ő is népével együtt a lázadó rutulokhoz csatlakozott.

Csatára került a dolog, a rutulok vereséget szenvedtek. Turnusz elesett a csatában, de ott lelte halálát Latinusz király is. A király felesége, Amata bánatában éhség által elpusztította magát. A csata után a latinoknak a királya Énéasz lett, aki három esztendeig békességben uralkodott népe fölött. A negyedik esztendőben a rutulok újra fölkeltek és haddal indultak Énéasz ellen. A két ellenséges sereg újra szemben állt és véres ütközetet került a sor. Naphosszat tart az ütközetet s csak a késő éjszaka választja el a harcolókat. A harcz után Énéaszt keresik a latinok, de hiába kutatják

végig az egész csatateret, Énéasz holttestét nem találják meg sehol. A csatátér a Nomiciusz nevű folyó mellett terült el, tehát azt hitték, hogy Énéasz a Nomiciuszba veszett s annak hullámaiban megtisztult és az istenekhez költözött. Attól a naptól kezdve a nép mint atyját tisztelte.

Énéasz utódja, J u l i u s z, később új várost alapított: Alba Longát. Énéasz halála után született Laviánának Énéasztól fia, Szilviusz, akit a trón jogosan megilletett. Julusz-nak fia át is engedte az uralmat Szilviusznak, akitől az alba longai királyok származtak.

Az ő utódaitól származott Róma alapítója, annak története így szól:

Prokasznak, Alba Longa királyának két fia volt, Numitor és Amuliusz. Numitor, az idősebbik, örökölte atyja halála után a trónt. De az erőszakos és indulatos öcs, Amuliusz leszorította bátyját a trónról; majd később meggyilkolta annak fiát vadászaton; bátyja leányát pedig Reá Szilviát, nehogy fiai szülessenek, nagy tisztességnak színe alatt, Veszta papnőjének avatta, hogy mint ilyen soha férjhez ne mehessen. Azonban az istenek másként határoztak.

Reá Szilvia egyszer a hadisten szent ligetébe ment vizet emni az isten szolgálatahoz, amikor farkast pillantott meg és ijedtében a közeli barlangba menekült. A nap elsötétült . . . dörgés, villámlás és sűrű zápor elriasztották kísérőit. Ekkor megjelent a hadisten és szerelmmel ölelte magához Szilviát, aki anya lett és Reá Szilvia ikerpárnak adott életet.

Mikor Amuliusz ezt meghallotta, azonnal meghagyta, hogy az anyát és gyermekeit vízbe fojtsák.

Szilvia csakugyan fölváltotta lényét a halhatatlannal, a Tiberisz hullámaiba halt; hanem gyermekeire más sors várt. Amuliusz szolgáinak megesezt a szívük a csecsemőkön és nem tudták a vízbe fojtani őket, hanem teknőbe tették és rábízták a Tiberisz folyó hullámaira. A Palatinusz tövén fügefán fennakadt a teknő és a hullámok ott a partra vetették; a hegyekből a vízhez lesiető nőtény farkas megszoftatta a nyöszörgő kisdedekeket, harkály és bibicz a férgektől tisztogatta a szegény párákat. A közben pásztorok érkeztek oda és a farkas eloldalgott. Fausztulusz, a királyi nyájak juhásza találta meg a két kis csecsemőt és magához fogadta az árvákat. Felesége Akka Larencia pedig nagyra nevelte őket.

A fiuk egyikét Romulusznak a másikat Rémusznak hitták. Mikor fölserdültek gyám-atyjuk foglalkozását követték és mint pásztorok a szomszéd hegytetőkön ütöttek tanyát. A két fiú tehát azt a férfit szolgálta, aki életük ellen tört, mert hisz Fausztulusz Amuliusznak a főpásztorja volt. Az ifjak azonban jókorán kiváltak társaik közül; alakjuk nemessége és bátorságuk elárulta származásukat, a pásztorok akaratlanul is hódoltak nekik. Mindegyiknek külön csapatja volt: Rémusz társait Fábíuszoknak, Romuluszét Kvinktiliuszoknak hitták.

Ezeknek a csapatoknak az élén bebarangoltak erdőt és mezőt; sok merész kaland hire terjedt el nyomukban. Egyszer összevesztek Numitor pásztoraival, kik az átellenes aventinuszi hegyeken legeltették nyájukat; a verekedésnek Numitor emberei adták meg az árát, mit azzal boszultak meg, hogy törbe ejtették Rémuszt és elfogták. Rémuszt Albába vitték Amuliusz elé állították, de az átadá őt Numitornak: hogy az szabjon reá büntetést.

Numitor tehát Rémuszt magával vitte haza s amidőn otthonában az ifjút jobban szemügyre vette, csudálkozott annak gyönyörű növésén, melyhez hasonló sohasem látott. Arczvonásaiból rettenthetlen bátorságot olvasott ki, tehát megkérdezte az ifjútól, hogy kicsoda; kitől származik. Egyidejűleg gyöngéd, biztató viselkedéssel bizalmat s reményt igyekezett beléje önteni.

Rémusz nyugodtan így válaszolt:

— Előtted nem akarok semmit eltitkolni, mert te alkalmasabbnak látszol a király

tónra, mint Amuliusz. Te meghallgatsz s megvizsgálod előbb a dolgokat, mielőtt büntetsz, míg az minden meghallgatás nélkül elítéli. Előbb csak úgy tudtuk, mi ikrek, hogy a királyi főpásztornak, Fausztulusznak és feleségének, Lauenciának a gyermekei vagyunk; amióta azonban bennünket nálad bepanaszoltak, hogy most életünk is kockán forog, nagyon különös dolgokat hallunk magunk felől. Hogy van-e valami alapjuk, bizonyára a mostani veszedelem fogja megmutatni. A mi születésünk körül valami nagy titok lappang és első táplálásunkról csudadolgokat beszélnek. Állatok és madarak, melyeknek martalékul dobtak oda bennünket, voltak táplálóink, nőstény farkas volt a szoptató anyánk és harkálymadár hozott nekünk eledelt mikor ott hevertünk a nagy folyó mellett fateknőben. Az a vaspántokkal kivert teknő még ma is megvan; egy félig olvashatlan fölírás látható rajta, mely talán halálunk után ismertető jele lett volna, hogy szüléink pusztulásunk helyét föltalálják.

Numitor nem tért ki a remény elől, melyet ez a beszéd támasztott benne, különös sejtelem fogta el. Legfőbb gondja az volt, hogyan juthatna leányához, akit mindig szigorúan őrttek, hogy azok felől, amiket látott és hallott, hirt adjon neki.

Ezalatt Fausztulusz megtudta, hogy Remuszt elfogták és kiszolgáltatták Numitor-nak, könyörgött Romulusznak, hogy menjen segítségéi e s föltárta előtte születése egész titkát, mert hisz előbb csak arnyit mondott el nekik, amennyit szükségesnek tartott arra, hogy az alacsony gondolkodástól megóvja őket. Ő maga pedig elment a teknővel Amuliuszhoz, a veszedelem azonban kissé meggondolatlaná tette s a megdöbbenés annyira lelátszott róla, hogy gyanút keltett az öröknél, akik a király kapuját őrizték. Föltartóztatták s mivel akadozva felelt kérdéseikre, kikutatták s megtalálták a köpeny alá rejtett teknőt. Az örök között véletlenül volt egy azok közül, akiket annak idején a gyermekek kitévésével megbíztak s aki kitévésüknél jelen is volt. Ez az ör első pillanatra fölismerte a teknőt alakjáról és fölírásáról s minthogy könnyen kitalálta, mi történt, elég fontosnak tartotta a dolgot, hogy róla a királynak azonnal jelentést tegyen. Ennek a következménye pedig szigorú vizsgálat lett.

Fausztulusz a kínzások alatt, melyeknek alávetették, nem volt ugyan eléggé állhatatos, ám teljes vallomásra még sem tudták kényszeríteni. Bevallotta, hogy a gyermekek életben vannak, megnyugtatóan azonban hozzátette, hogy messze Albától mint pásztorkok szolgálnak. Ő a teknőt Illának akarta elhozni, mivelhogy az gyakran vágyakozott utána, hogy legalább láthassa s megérinthesse.

Amuliusz úgy tett ebben az ügyben, mint ahogy megijedt és dühös emberek rendszeren cselekedni szoktak. Azonnal elküldte egyik becsületes és megbízható emberét, aki Numitor barátja volt, hogy azt felkeresse s tudakolja ki belőle, vajjon tudja-e, hogy lánya gyermekei életben vannak. Ez az ember pedig épen abban a pillanatban lepte meg Numitort, mikor az Rémuszt gyöngéden megölelte. A becsületes férfi reményt öntött beléjük, biztatta őket, hogy lássanak azonnal munkához s tanácsosal is szolgált nekik. A körülmények egyébként nem is hagytak nekik sok időt a gondolkodásra, mert Romulusz már a város közelében volt és sokan félelemből és Amuliusz ellen való gyűlöletből kimenekültek hozzá. Amellett Romulusz nagy sereg élén jött, melyet száz-száz emberből álló csapatokba osztott. Minden csapat előtt egy ember járt, aki rúdra tűzött szénát és galyakat vitt. Az ilyen csomagokat a rómaiak manipulinak hívták s ezekről nevezték el a római seregekben szolgáló Manipularii-nak. Minthogy már most Rémusz a város lakóit lázitotta s egyidejűleg Romulusz kívülről nyomult a város ellen, a zsarnok annyira megrémült, hogy menekülésre nem is gondolt. Így történt, hogy elfogták és megölték.

Amuliusz meggyilkolása, a rend és nyugalom helyreállítása után a két ifjú nem akart Albában másképp, mint uralkodó élni, de nagyatyjuk életében még sem akartak ott uralkodni. Visszahelyezték hát őt a kormányzásba.

A nép örömríogatása közt foglalta el az agg Numitor az őt megillető albai királyi széket.

Az ifjakban csakhamar vágy támadt, hogy a helyen, mely második hazájuk lett, várost alapítsanak. Régi bajtársaik a körülfekvő térségek pásztorai hajlandók voltak melléjük szegődni. Ekkor az a kérdés támadt, melyikökről nevezzék a várost és ki legyen az ura? A hely iránt sem bírtak megegyezni: Romulusz a Palatinuszt, Remusz az Aventinuszt indítványozta. Végre abban egyeztek meg, hogy a madárjósolat határozzon.

Csöndes éjjelen, jóval naphasadta előtt indultak őrhelyeikre. Romulusz a Palatinuszon, Rémusz az Aventinuszon szivdobogva leste a jövendőket. Ez alatt elmerült a fehér hold és az új napvilág már szegélyt vert az ég szélén, midőn messze távol az örömhírű madarak mutatkoztak; közelebb érnek és éppen fölkel az aranyos nap, midőn mind a tizenketten ünnepélyes csattogással Romulusz fölé szállottak, ott körben repültek és tova szárnyaltak. Romulusz volt a győztes, a királyi jogart és széket neki szánták az istenek.

Romulusz azonnal a város építéséhez fogott. Régi szokás szerint ekével mesgyét szántott, megjelölte az építendő város kerületét. Ennek kerülete természetesen nem volt nagy, a falak is alacsonyok voltak.

Rémusz gúnyolódott az alacsony falak felett és átugrált azokon. Ez által megsértette a falak szentségét és az így felingerült Romulusz leverte őt e mondással: „így jusson ki mindenkinek, aki falaimat megmászja.“ Hanem a testvérgyilkosság felett mégis búskomorságba esett Romulusz; dőghalál jött a nép/e, míg végre testvére árnyékát azzal engesztelte meg, hogy az uralmat látszatra megosztá vele; üres trónt helyezett a magáé mellé és arra királyi botot és koronát tett, azonkívül a Lemuriáknak nevezett ünnepet alapította emlékére.

A Palatinusz-dombon alapított, fallal kerített kicsi város tartós életre nem számíthatott. Hogy ezen a bajon segítsen, bekerítette Romulusz a két Kapitolinusz-orum közt a völgyben fekvő ligetet is és menedéknek (azilumnak) nyilvánította mindenki részére, ki az új telepnek lakója kíván lenni.

Számos hontalan özönlött oda: szabadok és szolgák, elégtelenek és száműzöttek, kalandorok és rablók.

Az ifjú Rómának így megszorodott gyűlevész lakossága csupa férfiakból állott. Romulusz tehát megkerestette a szomszéd népeket, hogy engednék meg, hogy az ő alattvalói tőlük nőszülhessenek. Ajánlatát azonban mindenünnen visszautasították.

Bántotta ez Romuluszt nagyon és elhatározta, hogy csellel, meg erőszakkal viszi ki ami jószerelemmel nem sikerült. Palástolta rossz kedvét és ünnepi játékokat rendezett s meghívta a szomszédokat is. A hivatalosak eljöttek feleségestül, gyermekestül; előzékeny fogadtatásba részesültek, de mialatt rosszat nem sejtő tekintetük a versenyzőket élénk részvétellel követte, Romulusz jelére szétszöknek az ifjak és ki ki mátkát ragad magának a jelenlevő leányok közül, aki éppen keze ügyében esik.

A vendégjognak ilyen rút megsértése fölött megrémült szülők az isten átkát kérték a tettesekre és elmenekültek. A leányok is duzzogtak, de duzzogásuk, úgy mondja a hagyomány, nem sokáig tartott.

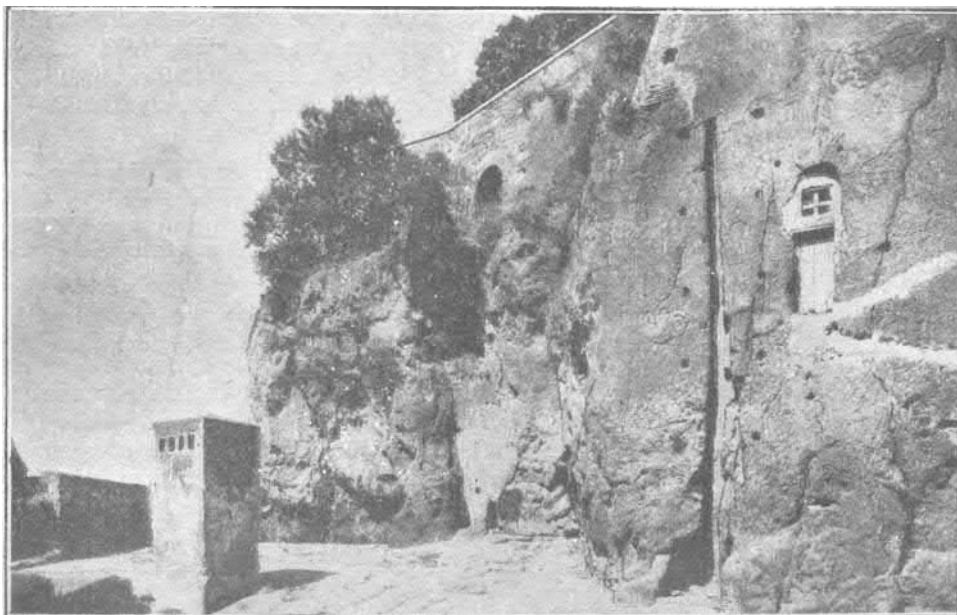
A vérig sértett nemzetek boszu után lihegtek, harcra készültek. Három latin város: Keninae, Kruzstumérium és Antemnabe meg sem tudta várni a szabinok hosszas készüléteit és egyenkint támadtak. Vesztükre: egyenkint vereséget is szenvedtek. Keninae királyát maga Romulusz verte le párbajban: diadalmasan tért vissza, az első diadalmi jelvénynyel, a leölt király fegyverzetével és fölajánlja azt a Jupiternek, kinek ezután az első templomot építette Rómában.

A szabinok még hátra voltak és Titusz Tácius, a szabin király, nagy sereggel érkezett Róma ellen.

A szerencse a szabinoknak kedvezett; a rómaiak erőssége, a Kapitolinusz északi orma árulás által kezükbe kerül. Tarpeját, Tarpejusznak, a vár derék parancsnokának leányát a szabinok aranyai megvesztegették. Megígérte a szabinoknak, hogy kaput nyit nekik, ha neki adják, amit balkarjukon viselnek; az arany karpereczeket értette. Megegyeztek és ő utat tárt az ellenségnek. Meg is nyerte jutalmát, mert a győztesek mindent, amit balkarjukon hordtak, súlyos pajzsaitak is reá halmozáék, mely teher alatt a gyarló leány kiszenvedett. Ennek emlékéül a Kapitolinusz szikláját tarpeji szírinek nevezte az utókor.

A következő napon kitört a harcz. A viaskodó felekkel betelt a Kapitolinusz és

A tarpeji szirt.

Palatinusz közötti süppedékes térség. A szabinok élén Meciusz Kurciusz küzdött, a rómaiak vezére Hosztiusz Hosztiliusz volt. Hosztiliusz elesett és a rómaiak megingatott csatasora rendetlen futásban a palatinuszi város-kapu felé nyomult vissza. A futamlók áradata magával ragadta Romuluszt, ki a végső szükségben az istenekhez fordult és felkiáltott: „Én neked, Jupiter isten, ha megállítod seregeimet, templomot emelek.“ Jupiter meghallgatta. Meciusz Kurciuszt, ki a rómaiakat maga előtt űzte az alsó völgy lapjába, egyszerre visszavetették, és csak nagynehezen menekült. A rómaiak nemcsak visszafordultak, de meg is állották helyüket. Az eldöntetlen csata a völgy közepén ismét kiújult és bizonytalan esélylyel hol ide, hol oda hajlottak, míg végre váratlan esemény megszakasztotta a harcot.

Az elrabolt szabin nők bontott hajjal, tépett ruhával rohantak, a küzdők közé állottak, ölükben csecsemőikkel és a csatasorok közé vetették magukat, hangosan kiáltottak, hogy csak testükön keresztül ronthatják egymást a szabinok és rómaiak. Egyik oldalon férjeik küzdenek, a másik oldalon bátyjaik és atyjaik, nekik egyaránt kedves mind a két fél.

A fegyver lehanyatlott a hadviselők kezeiben és a meghatott harcolók békét és

örök szövetséget kötöttek, egy állam-testté alakultak, királyaik: Romulusz és Titusz Ticiusz, közösen viseljék a kormányt. A két nép egyesült és a szabinok tiszteletére a Kviritesz nevet vette föl.

A nők megmentették Rómát. Nemes tettüknek és a kibékülés örömének emlékére Romulusz a matronáiak ünnepét alapította, szabadalmakat, külön jogokat engedett nekik. Ha valaki matrónával találkozott, kitérni tartozott előtte, s azt, aki szemérmetlen beszéd, vagy tett által sértette meg a tiszteletet, melylyel nőnek tartozott, törvényszék elé állították. Nem volt szabad őket más házi dolgokra fogni, csak a gyapjúszővésre. Ki nejét magától eltaszította, kivéve, ha az házasságtörő, méregkeverő volt, vagy a kulcsokat sikkasztotta el: javának felét az eltaszítottnak kellett adnia, míg birtokának másik fele a Ceresz (Demeter) templomára esett.

Romulusz most mint egyedüluralkodó kormányzott. Harminczkét éves uralkodása igazságos és szelíd volt. A tanácsot mindig megkérdezte és meghallgatta. A polgárokat nem kegyetlen testi büntetések, hanem bíróságok által szoktatta fegyelemhez.

Romulusz halála után egy évig tartott az interregnum, vagyis a tanács kormányzott. A szabinok és a rómaiak féltékenyek voltak egymásra és nem tudtak megegyezni abban, hogy melyik törzsből válaszszanak királyt; végre abban egyeztek meg, hogy az egyik törzs a másiktól választja a királyt, így azután a rómaiak választották a szabinok közül Numa Pompiliusz.

N u m á n a k főtürevése az volt, hogy a várost, a melyet Romulusz fegyverrel, fegyveres erővel alapított, ő a jog, erkölcs és vallás által állandóvá tegye. Szelídebb erkölcsökre akarta szoktatni a népet, mely a szakadtalan háborúk alatt nagyon eldurvult, elvadult, ezért folytonos békében, jó egyetértésben élt a szomszédokkal. Janusz istennek templomát építtetett abból a célból, hogy csak akkor legyen nyitva, amikor háború dül s harcban vannak a római fegyverek, de a mikor béke van, akkor legyenek a templom kapui bezárva. A békés fejedelem elérte azt, hogy az ő uralkodása alatt a templom sohasem volt nyitva.

Ezt a békés időt a király arra használta fel, hogy népét vallásos és jámbor élethez szoktassa. Sok szentélyt és oltárt emelt és megállapította a vallás szertartásait és nem azt kívánta, hogy az áldozatok fényesek, gazdagok legyenek, hanem hogy alattvalói a szertartásokat pontosan, híven és lelkiismeretesen teljesítsék.

Numa alapította az öt férfiből álló főpapi testületet: a pontifexeket, akiknek hivatásuk volt, hogy a nyilvános és a házi vallás-gyakorlatokra felügyeljenek és a szertartások kérdéseiben utasításokat adjanak, ő alapította a nyilvános istentiszteletet végző áldozópapoknak a testületét, ő emelte fel az augurok számát háromról ötre és ő létesítette a Veszta istennő szolgálatára álló papnók rendjét. Ezek voltak a vesztaszűzek, akiknek az volt a kötelességük, hogy Veszta oltárán az állam szent tiizét folyton éleszszék.

Numa följegyezte mindazokat a följegyzéseket és rendelkezéseket, a melyektől azt remélte, hogy az ő intézményeinek a fenmaradását fogják biztosítani. A békés és jámbor lelkű király nemcsak a vallást tartotta szem előtt, hanem a polgári életre és a nép gazdasági ügyeire is kitűnő gondot fordított. Jól tudta, hogy a jó erkölcsöket a békés viszonyokat épen a jólét, a szorgalmas munka és a vagyon biztosíthatják.

A szegény polgárok között egyenlően felosztotta azokat a földeket és birtokokat, melyeket Romulusz foglalt el és az államhoz csatolt és így annak tulajdona lettek. A birtokok határán köveket állított fel, azokat isteni védelem alá helyezte és átkot mondatott arra, aki a határköveket kiásná vagy felszántaná. Gondos pártfogója volt iparnak, kereskedelemnek, ő már czéhekbe osztotta az iparosokat, ünnepeket és áldozatokat irt elő a számukra, ő rendezte gyülekezeteiket és elrendelte, hogy a kereskedelmi ügyekben az ígélet, az adott szó épen olyan legyen, mint az ünnepélyes eskü.

Numa minden intézkedésében, mindenben, a mivel a várost felvirágoztathatta, neje-nek a tanácsával élt, aki nimfa, jósnő, félistennő volt.

Mindig az éjjeli összejöveleiben tudatta Numával neje az istenek akaratát. A király feleségét Egeriának hívták, aki által az istenek irányították Numa Pompiliusznak a kormányzását. Ő maga Numa is nyíltan hirdette, hogy ő a kormányzásához isteni támogatást kap. Voltak, akik állításában kételkedtek is, azokat egyizben magához hívatta, megmutatta nekik, hogy milyen egyszerű és szegényes az ő háza s mégis nyomban azután pompás lakomával lepte meg őket; a lakoma fényben, pazarlásban, gazdagságban mindent fölülmúlt.

Numa a hagyományok szerint 43 évig uralkodott, de az egész idő alatt semmiféle harci dicsőséget nem aratott, de nem is keresett. Egész uralkodása alatt háborítatlan béke, áldásos rend és nyugalom uralkodott s uralkodásának ideje a boldogságnak az aranykora volt. Népe mindig a legnagyobb tisztelettel viseltetett iránta, mint az ére-nyességnek például szolgáló férfiát tisztelték, a szomszédok előtt is nagy tekintélyben állott, s hozzá jöttek el, ha ügyes-bajos dolgaikban bölcs és igazságos ítéletet kerestek. Az istenek is megáldották uralkodását, mert a míg ő kormányzott, se éhség, se döghalál, se más országos csapás nem sújtotta Rómát. A jámbor király nagy kort ért el s a mikor meghalt, a nép atyját veszítette benne el és fájdalmasan megsiratta.

A jámbor király isteni felesége Egeria férje halála után elbujdosott az Aricia-liget sűrűjébe, a hol emberi alakját könyező hős forrás a l a k j á v a l c s e r é l t e f e l .

Numa Pompiliusz királynak halála után hosszabb ideig tartott, míg a polgárság a Romulusz alatt a szabinok ellen kitűnt Hosztiliusz unokáját a trónra meghívta.

Tullusz Hosztiliusz mindenben képmása Romulusznak; ő keresi a háborút, hogy népe erejét eddze, uralmát terjessze. Kapott az alkalmon, midőn néhány római az albai, s viszont néhány albai a római földön rablott. Mindkét állam követeket küldött a másikhoz és elégtételt követelt. Tullusz azt remélte, hogy Albától tagadó választ nyer, szigorú utasításokat adott követeknek, az albai követet pedig a válasz visszaérkeztéig letartóztatta. Úgy történt, mint előre látta s ő hangoztatta, hogy a háború oka a megtagadott elégtétel és így a vérontás felelősségének terhét az ellenfélre hártotta.

Az albaiak felett akkor Kaiusz Kluiusiz diktátor uralkodott és nagy haderejével Rómától öt mérföldnyire ütött tábort A tábort árokkal vették körül. A táborban Kluiusiz meghalt és helyét Mettiusz Tufeciusz foglalta el. Mialatt ez történt, Tullusz megkerül e az albaiakat és tartományukba rontott; ez Tufeciuszt visszavonulásra kényszerítette. A két tábor nemsokára szemben állott, a csata elkerülhetetlennek látszott. Ekkor az albai diktátor azt indítványozta, bízzák párbajra a csata sorsát; a győző legyen ura a legyőzödnék. Tullusz király beleegyezett.

Mindkét táborban három-három, korra erőre szintén egyenlő testvér találkozott. Horáciusz volt a rómaiak, Kuriatiusz az albai testvérek vezetőkeve. A véletlen játéka szerint a testvérek mindkét részen egy nap születtek, hármak voltak, sőt a testvérhármasnak az anyja is ikernővér volt, mindkettő Szekviniusz, albai polgár leánya, aki egyidejűleg adta őket férjhez: az egyiket a római Horáciuszhoz, a másikat az albai Kuriatiuszhoz. A fiúk, kiken most a két tábor szeme függött, elsőszülöttek voltak. Az első összetűzésnél mind a három albai megsebesült és két római elesett. Már ujongott az albai tábor. A sértetlen ekkor római cselhez folyamodott, szaladást színlelt; a kuriatiuszok, a mint sebeik engedték, közönkint üldözték őt. Meg megfordult Horáciusz és a se-beikben ellankadtakat egyenkint leölte és így győztes lett egymás után mind a három felett.

A római sereg élén diadalmasan vonult a városba Horáciusz, n agasra tartotta levert ellenfelei fegyvereit és ruháit. A kapenuszi kapunál a nővérel, az egyik Kuriatiusznak az arájával találkozott. Mikor a leány a vőlegénye számára magaszövött, most vér-áztatta ruhát fölismerte, szétbontotta haját és átkot szórt vőlegénye gyilkosára.

Horáciusz felháborodásában kardot rántott s e szavakkal szúrta le saját hűgát: «Lódulj éretlen szerelmeddel völegényed után, ha élő testvéreidet és hazádat feledheted. Így veszszen el minden római nő, aki az elesett ellenséget gyászolja.»

A bírók ezért a törvény értelmében halálra ítélték Horáciuszt, a nép azonban, melyhez az ifjú hős főlebbezett, fölmentette atyja kérelmére, aki a gyilkosságra menteséget talált; büntetésül azonban földött arczczal kellett a bitó alatt elhaladnia, mely, mint valamely iga az utcán keresztül volt elhelyezve. Ezt az igát közkölségen mindég megújították és a nővér gerendájának nevezték. A büntetés után Horáciusznak diadaloszlopot emeltek, melyre az elszedett prédát fölaggatták s azontúl Pila Horácia volt a neve.

Kelletlenül nyugodott meg Álba városa Róma főuraságába. Mettiusz, az albaiak diktátora áruláson s a függetlenség visszanyerésén törte eszt; háborúra izgatta a szomszéd nemzeteket Róma ellen. Ez izgatások következtében Fidené és Veji föltámadtak a rómaiak ellen. Tullusz síkra szállott és fölszólította az albaiakat, hogy a köteles haderővel álljanak ki. Mettiusz megjelent; a csata kezdetét vette. A jobb szárnyon a veji-i hadsereggel szemközt Tullusz állott, a fidenéiek ellenében Mettiuszt állította. Mettiusz, a hűtlen, nem mert azonnal átpártolni az ellenhez, hanem a közel emelkedő dombra vonult és onnan leste a csata kimenetelét.

Tullusz észrevette az árulást, nehogy azzal a rómaiak bátorságukat veszítsék, hangoosan közölte velük, hogy az albaiak az ő parancsára teszik e fordulatot, hogy a fidenéi sereget megkerüljék és hátba fogják. Mikor a fidenéi sereg ezt a nem hozzá intézett, de neki szánt szavakat meghallotta, megfutott. A magára maradt Vejivel a rómaiak könnyebben elbántak. Most előkerült Mettiusz is hogy szerencsét kívánjon a győzőnek, Tullusz színleg barátságosan fogadta őt és elrendelte, hogy az albai sereg a római táborba szálljon. Másnap maga köré gyűjtötte a király mind a két seregét. A rosszat nem sejtő albaiak fegyvertelenül jelentek meg s egyszerre körülvette őket a teljesen felfegyverzett római légió. Tullusz szigorú törvényszéket tartott. Mettiuszt, mert szívét barát és ellen közt megosztotta, lovak által széttépette, az albaiaknak pedig meghagyta: vonuljanak ki Albából és költözködjenek át Rómába.

Tullusz tárogtók harsonása közben romboltatta le Albát, semmi egyebet nem kíméit, csak az istenek templomait. A rombadöntött város helye azóta kietlen pusztaság lett.

A hontalanná lett albai polgárságnak új lakhelyül Céliusz hegyét tűzte ki Tullusz, melyen maga is lakhelyet választott. Róma lakóinak száma ezáltal kétszer annyira szaporodott föl, mint a mennyi előbb volt. Ezt a gyarapodást főleg a hadsereg érezte, mert Tullusz a lovakok tiz csapatját új tizzel növelte, azonban a romuluszi három centuriát meghagyta, csakhogy már kétszázból állott egy centuria. Tullusz továbbá új tanácsházat is építtetett, mely hat századon át rendes gyülekező helye volt a szenátusnak, a tanácsházat mindég hosztiliuzsi kúriának nevezték, de a város fennállásának 702. évében, K. e. 52-ben a lángok martaléka lett.

Tullusz bizakodott meggyarapodott hatalmában, fegyverei szeienséjét mindenfelé kipróbálta, szerencsésen harczolt a szabinok, latinok és etruszkok ellen.

Háborúja a latinok ellen azzal kezdődött, hogy Rómának fölényt követelt egész Lácium fölött. A latin szövetség főhelye azelőtt Alba Longa volt; mikor Tullusz Albát elpusztította és lakosait Rómába átültette, a főhatalom is átszáll ott Rómára, így okoskodott a római király.

Róma hatalma és gazdasága növekedett ugyan, hanem a folytonos hadviselés közben Numa jámbor rendelkezései feledésbe mentek; az istentiszteletet elmulaszták, a vad erkölcsök kezdtek ismét terjedni. Pedig az istenek haragja fenyegetőleg nyilatkozott meg. Az Albánuszon köeső hullott, Rómában döghalál mutatkozott. Hanem ez nem

változtatott a király daczos, háború és foglalás után vágyó természetén, míg végre gonosz nyavalyák támadtak a táborban. Ekkor kislelkű lett, buzgón végezte a vallásos szertartásokat és Numa titkos varázslatával nyilatkozatot akart kierőszakolni Jupitertől, de az lesújtotta őt villámával. Tullusz és egész háza népe elégett.

Tullusz Hosztiliusz utódja Ánkusz Márciusz lett, Numa unokája. Nagyatyja nyomdokaiba lépett, főgondja az volt, hogy az elődje által elhanyagolt istentiszteletet emelje. Visszállította Numa szertartásait, azokat rövidesen összefoglalta és fatáblákra metszeté és hogy mindenki tudomást szerezhessen róla, kifüggesztette. Ápolta a békét meg a béke műveit és arra törekedett, hogy népe harcias és durva hajlamait, melyeket elődje nagyra növelt, csillapítsa és a népet a békés foglalkozásokhoz, földmivelés vagy baromtenyésztéshez terelje.

Hanem hiába volt békét szerető, mégis kénytelen volt fegyvert fogni az ország határainak védelmére. A latinok békeszeretét gyöngeségnek tartották, megtörték a Tullusszal kötött szerződést és Róma határába törtek. Ánkusz elégtételt kívánt, de csak csúfos feleletet nyert, mire a háborút azonnal megkezdte. Elfoglalta Poltriumot, Telierét Fikanát és a meghódolt népet áttelepítette Rómába. Az új telepeseket az Aventinusra utasította. A latinok azonban az elpusztult Politoriumot újból fölépíték, Ánkusz másodszor is elfoglalta a várost és romba döntötte. Végre az egész latin háború a latinoknak jól erősített Medulla nevű városa körül forgott. A siker sokáig kétséges volt, de Ánkusz végül mégis győztes lett és ezer latint ejtett foglyul, azokat az Aventinus és Palatinusz közötti völgyben, a Murcia szentélye körül telepítette le. Ánkusz szerencsés hadjáratai után a római állam határai a Tiberisz folyam hosszában a tengerig terjedtek. Ánkusz azon a vidéken sóbányákat nyitott; a Tiberisz torkolatánál pedig megerősített révvárost építtetett, ami a rómaiak uralmát a tengerpart és Tiberisz folyó fölött biztosította.

Ánkusz Márciusz város biztonságára és a közrend főtartásáról is gondoskodott. Megerősítette a Janikulusz magaslatát, hogy ezt a fontos, a várostól uralt pontot elleneséges meglepetés ellen biztosítsa s ez által egyszersmind a hajókázást a folyamon védelmezze. A Tiberisz két pontját czölöphiddal kötötte össze. Azonkívül árkot húzatott a város védetlen oldalai oltalmául, azoknak az árkoknak a neve Kviritesz volt. A sok féle népből alakult római állam lakossága közt sok rakoncátlan büntetést kiérdemlő, büntetni való akadt! Ánkusz, aki szigorúan büntette a kihágásokat a bűnösök számára erős boltozatu államfogházat építtetett a Kapitolum alján, a kárczert, mely eredeti alakjában máig is látható.

Ánkusz Márciusz gondosan ápolta a vallást, helyreállította. A monda azt tartja róla, hogy ő, mint a negyedik király, volt egyúttal a negyedik rendnek, a plebsznek az alapítója, amely az elfoglalt latin városokból, Rómába telepített népből, rabokból származik. Ánkusz Március értett ahhoz, hogy rendeletei általánosan elterjedjenek, mindenki tisztelje. Emlékét mindig tisztelték.

A négy király korszaka államjogi tekintetben elüt a három utóbbi király korszakától, ez oly jelenség, mely magától felöltik. Tehát e mesgyén megállapodunk és mielőtt a további királyokra áttérnénk, a legrégebb, azaz a történeti kort megelőző alkotmányt vesszük szemlélet alá.

A római nép, az ő nyelvükön: populusz, a legrégebb korban három nagy részre oszlott, egy-egy ily nagy résznek a neve t r i b u s z volt. Mindegyik törzs 10 osztályból állott, egy ilyen osztály neve k ú r i a, mindegyik ilyen osztályban ismét háromszáz nemzetségre, genszre tagozták a lakosokat. Tehát ugyanazon osztályozás volt ez, mint a régi Hellász felosztása

hol a legtöbb állam népe filekre, vagyis törzsekre, frátiákra az osztályokra és végül génoszok vagyis a nemzetiségekre oszlott.

A három néptörzs eredete a következő. A Palatinusz-dombon feküdt, meg nem határozható időben Róma; az átellenében fekvő Kvirinaliszra szabinok telepedtek le, kik a palatinuszi rómaiakkal hosszas küzdelem után szövetségre léptek, végre velők teljesen egyesültek. A Céliuszon harmadik község képződött albaiakból, kik a két előbb nevezett törzsszel később az egyenjogú községgé olvadtak össze. A három község egyesüléséből támadt tehát a legrégebb Róma három nagy néptörzse. Innen is eredt a tribusz elnevezése, vagyis a hármastörzs.

A három néptörzs külön városrészt lakott, sőt, a római határt (ager romanus) a három néptörzs szerint jelölték meg.

A három egyesült tribuszt egyenkint tíz, összesen harmincz osztályba osztották be, úgy, hogy a harmincz osztály az összes népet magában foglalta. Az osztályokat kúriáknak nevezték. A kúria szűkebben körvonalazott közügyi célokra alkotott egyesület volt. Azt mondhatnók, a család fogalmának kiterjesztése, kibővítése. Minden kúriának meg volt a maga tűzhelye és étterme, melyben a tagok, a kuriálesz bizonyos napokon közös lakomákra összegyűltek; megvoltak közös szent ünnepei, melyek rendezése a kúria fejt, a kúriót és az e célból neki társul adott papot, a fiámén kurialiszt illette. A kúria védője a Juno Kurilisz volt, kinek minden kúriában oltárt állítottak.

A kúriáknak kisebb felosztásai voltak a nemzetségek, gentesz. Hogy ezek a nemzetségek hogyan származtak, azt nem lehetett eddig pontosan kideríteni, valószínűleg, hogy az ősi időkben vérokonságból támadt, de később ez megszűnt és a nemzetség nem a rokonságon alapultak.

A legrégebb rómaiak birtokviszonya, a föld szintén tribusz, kúria, gensz és család szerint volt fölösztva.

A hagyomány szerint Romulusz kihalította a római határból az egyház és korona birtokát, a többi harmincz egyenlő részre osztotta a kúriák közt. Minthogy pedig a kúriához eredetileg száz család tartozott és minden családnak két holdas tag jutott örökös birtokul, egy-egy kúria összes telke kétszáz holdat tett. Rómának ez az ősi birtok-szervezete ismét a spártai viszonyra emlékeztet, hol az összes földet szintén bizonyos mennyiségű osztóhatatlan és elidegeníthetlen telekre tagosították.

A három törzsre és harmincz kúriára tagozott polgárság vagyis populusz mellett ez volt a nemes nép, a római nemzetnek még van alkatrésze: a plebsz, azaz köznép. Ez kezdettől fogva szabad emberekből állott. Senkitől sem függött, a törvény előtt nem szorult ügyvédre, mindenütt szerzhett birtokot. Más joga nem volt. Ezen jus commercii-n fölül nem is birt más joggal. Nem szavazhatott a közgyűléseken; nem volt része az államkormányban, nem volt igénye az államvagyonhoz, a közbirtokhoz; nem

léphetett házasságra polgári, nemesi renddel; nem járulhatott a szent ünnepekhez és nem lehetett tagja a papságnak. Csak kötelességei voltak: hadköteles és adófizető volt, de állampolgári jogokat nem élvezett.

A római népnek, a plebsznek eredetéről fölvilágosítás nélkül hagynak a régiek azért csak a leginkább valószínű véleményt mondjuk el róla.

Ahol az ó-korban alattvaló néposztályra bukkanunk, az mindig a fegyver hatalmánál fogva jutott abba az állapotba. Ha a történeti tények rokonságát a római plebszre alkalmazzuk, — a hagyomány azonnal segítségünkre siet, mikor előadja, hogy a negyedik és ötödik király a Rómával minden oldalról szomszédos latin tartományt lassankint elfoglalta és a római államba kebelezte. Ezzel a foglalással a régi római populuszhoz új elem szegődött, a plebsz. Valószínű azonban, hogy az elfoglalt tartományiakói nem voltak a fegyverek által teljesen levert népek, hanem a harc folyamában békés egyezmény útján kerültek Róma hatalma alá azzal a kedvezményvel, hogy nem lesznek a rómaiak rabszolgái, hanem a római néphez fognak tartozni és azzal közös jogaik lesznek.

Ilyen egyezés lehetett az, mely a hosszadalmas háborúnak véget vett. A meghódítottak így, mint plebejusok, azután szabad földbirtokosok lettek. Róma a meghódított városok lakosait megfosztotta önálló politikai állásuktól, hadkötelezettségre és adófizetésre kötelezte, anélkül, hogy a közügyekben szavazatot, vagy hivatalképességet adott volna nekik, de nem sülyeszthette őket rabszolgákká, hanem a szaoad római populuszba vette fel.

A régi plebsz zöme parasztokból, mezei gazdákból állott; azt a néposztályt, melyet ma polgárinak nevezünk, vagyis a városi iparos és kereskedelmi osztályt, mely a rómaiaknál, vagyis a klasszikus ó-korban általában véve kevesebb becsülésben részesült a szabad parasztnál, a kliensek és szabadosok képezték. A plebejusok a régi korban csakugyan kiválóságúak voltak. A népgyűléseket azokon a napokon tartották, mikor a vidéki nép a városba jött. A plebszből került ki a legderakabb gyalog-katonaság, míg a mestereberek és szatócsok közül nem is ujoncoztak.

A plebsz nagy befolyással volt a római alkotmány kifejlődésére. Legelső következménye az volt, hogy a régi polgárság az új polgárokhoz képest több előnyben részesült. A régi családfők, atyák, mint ők nevezték a pátresz, nemesi szabadalmakat igényltek maguknak és a „páter“ szó, ami atyát jelent, a régi családfők czime lett, eppen mint nálunk a „nemes“ elnevezés, a pátresz szóból lett aztán a kiváltságos osztály neve: a patricziusok. De nemcsak politikailag foglaltak kiváltságos állást a patricziusok a plebejusok irányában, nemcsak mint kizárólagos tulajdonosai az áldozáságoknak és az államhivataloknak, mint olyanok, akik kizárólag hivatottak a papi tudományra és jogismeretre, melynek birtoka a patricziusok közt mint titkos mesterségként nemzedékről nemzedékre szállt, különbék el magokat,

hanem mint felsőbb külön emberek váltak külön a néptől. Ezt a választó korlátot pedig isteni rendeletül tekintették.

Később azonban a patricius osztály elvesztette politikai jelentőségét és a patricius elnevezést a szenátus tagjai örökölték, vagyis csak azok voltak patricius családok, akiknek feje a szenátusban volt.

Most térjünk vissza a hagyomány elbeszéléséhez.

Ánusz Márciusz uralkodása alatt Lukomo nevű gazdag idegen vándorolt Tarkviniából Rómába. Ez a Lukomo fia volt annak a Demeratusz nevű gazdag korinthusinak a Bakkiádok családjából. Mikor Kipszelosz a Bakkiádokat Korinthusból elűzte, D^amarátosz Etruriába menekült, megtelepült Tarkviniában és etruszk nőt vett feleségül. Lukomo azonban mint bevándorolt idegen, habár nagyon gazdag volt, még sem juthatott Tarkviniában méltóságokhoz, a mellőzés annyira bántotta nejét, az előkelő Tanakvilt, hogy rábírta férjét új kivándorlásra. Lukomo és családja Rómának vette útját. Közel céljukhoz, a város kapui előtt szerencsés előjel üdvözölte őket. Mikor a janikuszi magaslatra értek, sas csapott le Lukomo fejére, leragadta fővegét és hangosan csattogva kerengett veie a levegőben, mikor ismét Lukomo fejére tette. Tarnakvil, mint etruszk származású leány, jártas volt az égi jelek magyarázatában, nagyot jósolt az eseményből. Lukomo Rómába érkezett, ahol Luciusz Tarkviniusznak neveztek a gazdag idegent. Rómában csakhamar tekintélyes befolyása lett. Előzékenysége, meg bőkezűsége a nép előtt, bátorsága meg bölcsessége a király szemében tették kedvessé. A haldokló Ánusz Márciusz kiskorú fiai gyámjául kérte fel őt, de Tarkvinius a maga számára kereste a megürült királyi méltóságot és azt el is nyerte.

Tarkviniusz tetters és vállalkozó férfiú volt; kellett is ilyen, aki a sok oldalról fenyegetett Rómát oltalmazza. Legelőbb a latinok lázadtak föl. Az egyezséget, melyet Ánusz Marciuszszal kelletlen kötöttek, annak halála után felbontottnak tekintették és a római határra ütöttek. Tarkviniusz síkra szállt ellenük és rohammal vette be Apolét; utóbb győzelmes fegyvereit átvitte az Anio folyón s egymás után bevette az erős latin városokat, melyik részint az ó latinok fészkei voltak, részint a rómaiaktól a latinokhoz átpártoltak. Döntő ütközetre nem került a sor; egyenkint foglalta el a magukra maradt helységeket. Kolláciában testvére fiát, Engeriuszt tette helytartóul, aki innen Collatinusz melléknevet viselt.

Legveszélyesebb háborúja Tarkviniusznak a szabinok ellen volt. A hegyek harc-edzett fiai oly váratlanul jelentek meg Róma kapui előtt, hogy Tarkviniusz átkelésüket az Anio folyón nem akadályozhatta meg. Az első ütközet eldöntetlen maradt; a másodiknak jól sikerült hadicselevetett véget. Az ütközet alatt ugyanis Tarkviniusz égő talpakat eresztett a hid alá, a melyet a szabinok visszavonulásuk biztosítására verettek. A hid lángolása a szabinokat zavarba ejtette, a csapatok megfutamodtak, sokan az Anio habjaiban lelték halálukat. A szabinok néhány évvel később megújították a hadjáratot, de az rájuk épp oly vereséggel végződött, mint az első, végre is békéért kénytelenek voltak esedezni és Róma fenhatóságát elismerni.

Tarkviniusz az etruszkok ellen több évig tartó hadjáratot folytatott; az etruszkok szövetségük tekintélyes haderejével szállottak síkra, azonban először Vejinél, azután Eretrumnál oly vereséget szenvedtek, hogy a rómaiaktól békét kértek. Tarkviniusz csak úgy hajlott kérelmekre, ha őt ismerik el államszövetségük fejéül. És úgy is történt, az etruszk követek néhány nap múlva meghozták hódolatuk jelvényeit: az arany koronát, a filcsontból készült királyi széklet, a sassal ékesített jogart, a bíboros, aranynyal hímzett tunikát meg tógát és a tizenkét vesszőcsomagba szúrt baltát, a királyi hatalom jelvényét mind a tizenkét szövetséges etruszk állam részéről. Tarkviniusz a jelvényeket

csak a római tanács és nép beleegyezésével fogadta el; attól az időtől kezdve hordták a római királyok azokat a díszjelvényeket.

Nem kevésbé, mint a római uralom biztosítása és terjedéséről, gondoskodott Taikviniusz arról is, hogy az ország balti területei alkotmányosan fejlődjenek. A főnehézséget tette az új polgároknak beviszonya a régiak irányában, melynek kiegyenlítése immár halaszthatatlan lett. Tarkviniusz belátta szükségét e kiegyeztetésnek. A plebejusokból tehát annyi családot tett nemessé, vagyis mint a rómaiak nevezték patricziussá, a mennyi patriczius-család a légiekből fennállott, megkettőztette a lovagszázadok számát; végre az új polgárok sorából száz tekintélyes polgárt szenátorrá, vagyis tanácsossá választott; a tanács tagjainak számát kétszázról háromszázra emelte.

Tarkviniusznak szándéka volt, hogy egészen új tribuszokat és lovagszázadokat alkot. Azonban Attusz Naviusz, a nagytekintélyű jós (augur) ellenkezett, azt állította, hogy a madarak megkérdezése nélkül nem lehet ily dologban dönteni.

Tarkviniusz boszankodott az ellenkezésen, hogy azt nevetségessé tegye, utasította a király az augurt, kérdezze meg a szárnyasokat, lehetséges-e az, a mit ő abban a pillanatban gondol?

A madárjós megfigyelte a madarak röpülését és azt felelte: lehetséges. «No hát mesd szét ezzel az ollóval ezt a fenőkövet, mert ebben a perczen ez a gondolat járt az agyamban.» És a jós minden nehézség nélkül szétmetszette az ollóval a követ, Tarkviniusz erre a csodára föl hagyott eredeti tervével és csak megkettőzte a már létező három tribusz és lovagszázad létszámát.

Legtöbbet tett Tarkviniusz a város lakosságáért és fényéért. Ő volt az, aki azokat a nagyszerű alkotásokat, melyekkel Róma századok múltán is büszkélkedett, részint létesítette, részint alapította és előkészítette. A város alsó része, az alsó fórum, akkor még mocsár, süppedékes sáriszek és pocsolya volt, melyet a Tiberisz minden áradásánál elöntött. Annak a térnek a kiszáritása végett Tarkviniusz nagyszerű földalatti csatornákat (Kloakasz) épített. A csatornák által lakhatóvá tett térségeket részben vásártérre alakította át, melyet csarnokokkal és boltokkal vett körül, részben lovagló helyül (cirkusz) szánta, melyben a római játékoknak nevezett versenykocsikázásokat és öklözködések tartották évenként. Tervbe vette, hogy a várost kőfállal kerített körül, de ezt a szándékát nem vihette ki; a kapitoliumi Jupiter tiszteletére fogadalmi templomot kezdett építeni, de csak megkezdhetette, befejezése fiára maradt.

Tarkviniusz nyolevaneves korában uralkodásának 38-dik esztendejében orgyilkos keze által halt meg. Ánkusz Márciusz fiai nem tudták neki megbocsátani, hogy őket atyjok trónjától elűtötte. Boszujuk egyre nőtt, mikor látták, hogy Tarkviniusz vejének Szerviusz Tulliusznak egyengeti az utat a trónörökléshez. Ezt meg akarták akadályozni és boszujukat is kitölteni, két orgyilkost béreltek fel, kik pásztor-öltözetben a király elé járultak és pörös ügyekben ítéletet kértek tőle, a rosszat nem gyanító agg király maga elé bocsátotta őket és ekkor baltával agyonütötték.

Daczára annak, hogy a latin korszámítás ott, hol a görög történettel érintkezik, bámulatosan megegyezik: mert a Bakkiádok bukása Kipszelosz trónrajutása és Demaratosz fiának, Tarkviniusznak uralkodásának kezdete helyesen kiegyeztethető, minden tekintetben kétség fér e hagyomány köz-hitelességéhez, de főleg a mi az etruszk befolyást és az alkotmányon történt változást illeti, könnyen bebizonyítható a görögök befolyása a római műveltségre e korban. A betűírás a Tarkviniuszok alatt jött divatba, de nem Etruriából, hanem nagy Görögországból, valószínűleg Kuméból.

Ebben a korszakban kezdték az isteneket, — kiket eddig csak jelvényekben (szimbólum) tiszteltek — emberi alakban képzelni és imádni: ez pedig a görög műveltség befolyásából következett. A Tarkviniuszok uralma alatt a római szokások, törekvések

egészen átalakultak és annak köszönhetően Róma azt az óriási föllendülést, melynek abban a korban indult. Ennyi a történeti igazság a Tarkviniusok hagyományából.

Tarkvinius Priszkuszt a trónon Szerviusz Tulliusz követte.

Már a római hagyomány hat-hétféle változatban regélte Szerviusz Tulliusz eredetét noha az egyben mindannyian megegyeznek, hogy a szerencse alacsony sorsból emelte fel a méltóság legmagasabb polczára.

A legerjedtebb monda szerint Okrisziának, a királyné rabnőjének fia volt. Okriszia Szerviusz Tulliusz nevű előkelő férfiúnak volt neje Kornukulumban; férje e város bevételénél esett el, ő maga szíve alatt hordta fiát, amikor szolgágra jutott. Fia Tarkvinius házában született, akit atyjáról Szerviusz Tulliusznak nevezték el.

A kis árvából derék ifjú lett. Jellemének becsületessége, helyes belátás meg tette-termettség, bátorság és vitézség kortársai fölé emelték. A király a nép egyaránt szerette. A király kiszemelte őt, mint az ifjak legderekabbikát vejéül és ráhagyta öregbülő korában az államügyek vezetését.

A rómaiak lassankint teljesen hozzá szoktak a gondolathoz, hogy Szerviusz öröklí majd a trónt, Tarkviniusz fia amúgy is kiskorúak voltak még. Ez a közvélemény sarkalta Ánkusz Marciusz fiait gonosz tervük kivitelére. Hanem tervük dugába dőlt.

A királyi palotából azt híresztelték, hogy a király él és a sebe nem halálos. A királyi család sürgetésére Szerviusz átvette a kormányzó hatalmat, állítólag mint a beteg király helyettese és megbízottja. Szerviusz Tulliusz elfoglalta a királyi széket, törvényt ült, bőkezűsége és kegyessége eddigi népszerűségét rövidesen még nagyobbá tette.

Mikor végre a király halálát tovább titkolni nem lehetett, állásában már annyira megerősödött, hogy mellőzte a tanácsnak király-kijelölő jogát és közvetlen a néptől kérte megválasztását; szavait teljes siker követte, a nép egyhangúlag kiáltotta ki királynak; Ánkusz Marciusz fiai pedig, minthogy tervük meghiúsult, elszöktek Rómából.

A tettek, melyekkel Szerviusz Tulliusz halhatatlan nevet vívott ki magának, a béke művei voltak. Főleg kettőt említ a történet: Róma megerősítését falak, árkok és töltések által és az alkotmány kibővítése és tökéletesítése által.

Külső ellenséggel sem volt sok baja. Viselt ugyan háborút az etruszok ellen, kik Tarkviniusz után Róma elnökségét szövetségükben elismerni vonakodtak, de Szerviusz többször diadalmaskodott felettük, aminek az volt az eredménye, hogy újra meghódoltak Rómának.

A latin városok közt kiváló helyet szerzett Rómának olyan módon, amelyről észre sem vették, hogy azzal elismerik, hogy a római-latin szövetségben az első város, a vezérlő állam Róma. Ehhez a görögöknél történt templomépítkezés adta Szerviusznak az eszmét. Abban az időben jön városok szövetsége Efezozsban közös költségen templomot emelt Artemisz tiszteletére. Szerviusz hírért hallotta ennek és azt ajánlotta a latin szövetség fejedelmeinek, kikkel baráti viszonyban élt, hogy építsenek közös szentélyt Dianának Rómában; Szerviusz sok unszolására a latinok végre beleegyeztek és a közköltségen épült Diana-templom közszentélye lett a latin államszövetségnek. A latin népek évenként összegyűltek ott a szövetségi ünnepélyen, mely alkalomkor vásárokat is tartottak, így észrevétlenül a latin városok központja lett Róma, ahova minden esztendőben egyszer elzarándokoltak.

Szerviusznak két leánya volt: a két leányt Tarkviniusz Priszkuszt két fiához Luciuszhoz és Árunszhoz adta feleségül; de nagyon szerencsétlen választás volt, mert a házastársak sehogysem illettek össze. Szerviusz két leánya nagyon különböző természetű volt. Mind a két leányt Tullianak hívták. Az idősebbik Tullia jólelkű, szelíd, kedves leány volt; a fiatalabbik az szertelen, önző, szívtelen, vad, erőszakos természetű. A természet nemcsak a két leánynak adott homlokegyenest ellenkező természetet, különböző

jellemű volt Priszkuszt két fia is. Árunsz csendes, igénytelen, békés, gyöngéd férfi volt; ellenben bátyja Luciusz uralomra vágyó, hatalmaskodó, dőlyfős, könnyelmű, akiben hajlandóság lappangott minden rosszra. A fiatalokat Szerviusz úgy adta össze, hogy a különböző természetűek kerültek össze. A szertelen Tullia Árunsznak a felesége lett, amíg a szelíd Tullia Luciusznak lett a párja. A két házasság nem volt boldog. A két szenvedélyes természetű csakhamar egymásra talált és az ifjabb Tullia szerelemre gyulladt Luciusz iránt. Mind a ketten hatalomra, szereplésre vágytak és mindkettőnek útjában volt élete párja; tehát nem átalították testvérgyilkosságot követni el. Tullia megölte nénijét és Luciusz az öccsét. Tullia azután felesége lett Luciusznak. Csakhamar kitűnt, hogy a két gonosz lelkületű közül Tullia a rosszabb. Unta atyja hosszú életét s arra unszolta Luciuszt, hogy foszsa meg Szerviuszt a tróntól. Luciusz hajlott Tullia szavára és pártot szervezett a másodrendű patriciusok sorában és egyik napon, mikorra már minden előkészületet megtett, királyi ruhába öltözött, majd fegyveresek kíséretében a fórumra ment és ott beült a királyi székbe, onnan hírnököket küldött a patriciusokhoz és maga elé „Tarkvinusz Luciusz király“ elé hívatta őket. A meghívottak megjelentek és Tarkvinusz elfoglalta a királyi széket.

A történekről azonban értesítették Szerviuszt, aki szintén a fórumra sietett és ott felelősségre vonta Luciuszt. Heves vita támadt közöttük, végre Szerviusz a bitorlóhoz rohant, hogy leránta őt a királyi székről, de az erősebb Luciusz megragadta az ősz királyt, kitudszkolt a teremből és lelökte a lépcsőkön. A király hívei szétrebbentek és csak néhányan maradtak körülötte, akik a vérző aggot palotájába akarták kísérni. Szinte menekülve siettek végig az úton, de amikor a Ciprus-utca végére érkeztek, utolérték őket Luciusz poroszói és a királyt ott az utcán megölték. Az ősz király holtteste ott maradt az úton.

Ezalatt Tulliót értesítették a történekről. A féktelen asszony ujjongva fogadta ahírt örömeiben nem tudta magát tovább türtöztetni, azonnal a fórumra sietett és kihivatta a férjét, hogy ő üdvözölhesse legelőször, mint királyt. Mikor aztán hazaindult, arra az útra tért, amelyen atyja holtteste feküdt. Száguldó paripákkal robogott az úton, de mikor a tüzes lovak a holttesthez értek, visszahökkenek, Tullia azonban parancsot adott a kocsisnak, hogy csak vágtsaon keresztül a holttesten. Következő pillanatban a kocsi tova robogott és Szerviusz Tulliusz vére befecskendezte leánya kocsiját és ruháját. Attól fogva, azt az utcát Vétkes-utcának hívták.

A hagyomány tovább még azt beszéli, hogy Tullia egyszer abba a templomba lépett, melyben atyjának a szobra állott, mikor Tullia a szobor elé ért, a szobor megmozdult s kezével elfődte az arcát. Azóta leplet tettek a szoborra.

Így végződött Szerviusz Tulliusz negyvennégy éves kormánya. A nép áldott emléken tartotta ezt a szoroson véve első alkotmányos királyt, a római népszabadságnak a megalapítóját.

Szerviusz kormányának szelídségét és polgárias szellemét az a monda őrszi, hogy élete végén az a szándéka volt, hogy köztársasággá alakítja át a királyságot és abban csakis kora halála gátolta meg, vagyis inkább ez a terve okozta, hogy a patriciusok megbuktatására Tarkvinusszal szövetekeztek.

A hagyomány Szerviusz Tulliusz eredetéről sokfélekep eltér. Szerviusz trónra jutása is azonképen bukása forradalom által történt. Valószínűleg a plebszből került a trónra, mely újítás forradalom nélkül nem képezhető. Mutatja a hagyomány összhangja is, hogy rabnő fia volt és emiatt neki

tulajdonítják a rabszolgaság javára tett intézményeket, pl. a „rabszolgák ünnepeinek behozatalát.

A város körülkerítésére nézve következő észrevételünk van. Hogy Róma lassankint nagyobbodott, arra nézve a hagyomány — eltérései daczára — megegyez. Az ősi rómaiak a Palatinuszon és Kapitolinuszon laktak; a szabinok a Kvirináliszra telepedtek, Tulliusz Hostiliusz csatolta a városhoz az albaiak által megnépesített Céluszt, az Aventinuszt pedig Ankusz Márciusz Mielőtt Tarkviniusz e városrészek körülkerítését tervezte, Rómát nem erősítette meg közös fal, hanem minden hegy önálló egész volt.

Valószínű, hogy a latin szövetség ebben a korban jött létre és nem mint a hagyomány hibásan állítja és összezavarja az időt, hogy Tullus Hosztiliusz, utóbb Tarkviniusz Priszkus fegyverrel hozta létre a meghódítást.

Szerviusz uralkodásának tartamát a hagyomány negyvennégy évre szabja, igen valószínű, hogy Szerviusz uralkodását sokkal rövidebbre kell szabnunk.

Tarkviniusz Priszkus alkotmány-újításai nem megelőzték azokat az állapotokat, melyek miatt az újításokat meg kellett tenni. A kiváltságos patricziusok politikai és vallási tekintetben zártkörű polgársága kiálló ellentétben állott a népnek, a plebsznek nem osztályozott jogtalan tömegével szemben. Már csak a kormányzás végett is olyan kerületekre kellett osztani az államot, melyek a plebejusok lakóhelyeire is kiterjedőnek, mert anélkül a plebejusok közt sem a katonaiállítást, sem az adóbeszedést nem lehetett rendszeresíteni, pedig a plebejusok pénz- és véradójára az államnak nagy szüksége volt. Politikai szempontból szintén veszélyesnek látszott az, ha a nemzetnek tekintélyes, számra hatalmasabb, szellemi és erkölcsi tekintetben nem alantabb álló felét a közügyekben nem részeltetik és ahelyett, hogy az államszervezet működő tagjává felvegyék, attól egészen elidegenítik. A plebejusok fölvétele a patricziusok nemzetségeibe kivihetetlen volt, nem maradt tehát hátra egyéb, mint a nemzetet új elvek alapján osztályozni. A hagyomány Szerviusz Tuluszra ruhazza a föladat bölcs megoldásának érdemét. Ő a polgárság összeségét a lakhely szerint tribuszokba, katonailag seregekre, politikailag seregek- és századokba, centuria osztotta.

Ha a Szerviusz-féle tribusz és centuria-szervezetet a régi polgárság tribusz és kúria szervezetével összehasonlítjuk, szembeszökik, hogy a két szervezet lényegesen különböző elvekből indul ki. A Szerviusz-féle tribusz helyi felosztás s az osztályozás birtokérték szerint történik: mindkettő külsőleg alapul. A patricziusi tribusz és kúria ellenben a születést tekintette. Továbbá a Szerviusz-féle alkotmány tisztán világi vagy kormányzat¹ jelentőségű, nincs semmi vallási jelentősége; ellenben a régi polgárság szervezete kiválólag vallási szervezet volt.

A Szerviusz-féle t r i b u s z - f e l o s z t á s a római terület földrajzi föl- osztása volt kerületekre, városrészekre, megyékre, mi közvetve a népesség

beosztását is eredményezte, amennyiben minden polgárnak, hogy polgárjogát illetőleg szavazati jogát gyakorolhassa, valamely tribuszba kellett beíratva lennie. Célja a fölosztásnak eredetileg sem lehetett más, mint amely volt a történeti korszakban: az adószedés, katonaiállítás és a polgárok becslése (cenzusz).

A megyék, vagyis vidéki tribuszok falukra, a városiak utcákra voltak osztályozva. Egy-egy falu vagy utca lakosai külön községet alkottak, elüljárójuk falu- vagy utcamester volt, kinek kötelességében állott községe lakóit lajstromozni, birtokaikról telekkönyvet vezetni és aszerint az adót beszédni és a katonakiállítást végrehajtani.

A tribusz-féle osztályzásnak tisztán az volt a célja, hogy a polgárságot rendszeren lehessen kormányozni, ügyeit ellátni, de ennek az osztályozásnak semmi köze sem volt a politikához. Azt a százados, a centuria-szervezet határozta meg.

A törvényhozónak az új politikai beosztásra új alapot kellett keresnie, mert a régi már tarthatatlan volt. Az új alap a birtok, az érték volt. E szerint elvben a politikai jogok gyakorlatától senkit sem zártak ki, azonban jogosultságának foka birtoka nagyságától függött. Szerviusz alkotmánya tehát régi színezetű volt, amennyiben a patricziusok átlag véve gazdagok is voltak, többségük, hatalmuk biztosítva maradt, hanem másrészt demokratikus elvből eredt, amennyiben nem zárt ki senkit, a legszegényebb plebejusnak is némi politikai jogot adott és az államterhekkel azzal a mértékkel mérte, melylyel a politikai jogokat.

Szerviusz az összes népet öt seregre osztályozta, minden sereg ismét meghatározott számú századokra, centuriákra oszlott. Az első seregbe azok tartoztak, kiknek a vagyonát 100,000 ászra* becsülték. Ebben az első seregben 80 század volt. Az ötödik seregbe azok tartoztak, akiknek összes vagyonuk elérte a 11,000 ászot, az ami pénzünk szerint 5000 koronának felelt meg, ebben a seregben 30 század volt. Kik ezt a legkisebb vagyon nem érték el, azokat a hatodik seregnek nevezték, a p r o l e t á r o k n a k .

A seregekben összesen 171 század volt; a lovagok összesége kített 18 századot; az ácsok, kovácsok, síposok és trombitások egy-egy századot tettek, úgy, hogy a századok összege 193 volt.

A politikai jogok gyakorlását, az új alkotmány szerint, a politikai néppé olvadt patricziusok és plebejusok gyűlésére, vagyis a század gyűlésekre ruházta.

A szavazást az összes nép a seregek és századok rendje szerint gyakorolta; de a szavazás nem fejenként, hanem századonként történt.

Fejenként a század tagjai csak arra szavaztak, milyen legyen századjok egyetlen szavazata. Ha azután 97 század szavazat „igen“-re vagy „nem“-re

* 1 ász = 46 fillér.

szavazott, megvolt az általános többség, a szavazást tovább nem folytatták. Ha tehát a 18 lovagszázad és a 80 század az első seregből egyet-értőleg szavazott, az ügy eldőlt, s a többi osztály szavazatát ki sem kérték.

A hadi adót azelőtt fejenként vetették ki, mindenki egyenlőn, ugyanazt fizette; az új rend szerint az adót kire-kire birtoka után szabták, később rendszeren egy ászt ezertől. A proletároknak nem kellett sem adót fizetniök, sem katonát állítaniok.

A Szerviusz-féle alkotmány igazi célja az volt, hogy katonai célokra szervezze a polgárságot. A hadkötelesek összesége lovagokra és gyalogokra oszlott; ezért volt az ötös felosztás, mely a fegyverzet öt nemének felel meg. Az öt sereg ugyanis ötféleképen fegyverkezett. Az első sereg fegyverzete: sisak, körpajzs, lábvéd, páncél, lándzsa és szablya volt; a másodiké: páncél és köralakú ércpajzsa helyett is az egész testet fődő négy-szögű fapajzsa volt, egyéb fegyverzete teljesen megegyezett az első seregbeliek fegyverzetével, úgyszintén a harmadiké a másodikával, a lábvédet kivéve. A negyedik sereg lándzsával és kopjával, az ötödik csak parittyával fegyverkezett.

Kitűnik ebből, hogy a törvényhozónak gondja oda irányult: hogy úgy osztályozza a népet, hogy minden sereg kellő anyagi költséggel bírjon fegyverzete megszerzésére. Katonai eredetre mutat a századok felosztása az ifjak és öregek századjaira. Az összes századok fele ifjabbakból, 17—45 évesekből, a másik fele idősebbekből, 46—60 évesekből állott; amazok, juniorok, a táborba szálltak, ezek szeniorok, tartalékként a városok falait védtek. Tisztán katonai célú árult el végre a kézművesek és trombitások fölvétele a századokba, a többi iparosok mellőzésével.

Tarkvinusz Szuperbusznak hívták Szerviusz után az új királyt.

Nem a nép választotta, sem a honatyák nem erősítették meg. Tarkvinusz Szuperbusz erőszakosan lépett a trónra és erőszak által tartotta fenn magát rajta.

Az erőszakos királynak első teendője volt eltörölni a jogokat, melyeket Szerviusz a népnek adott, a törvénytáblákat is, melyekre az egyenlőség törvényeit felírták, elvitette a fórumról és megsemmisítette. A birtokhoz arányosan kiszabott adó helyett ismét kivetette az önkényes fejadót. Jól tudta mennyi gyűlölet és keserűségnek lett okozója ez a rendszabály, eltiltotta tehát a nyilvános összejöveteleket még az ünnepélyek és áldozatoknál is, nehogy hasonló sokadalmak a forradalom alkalmi legyenek. Az elégtelenekeket kikémleltette és kegyetlenül sújtotta. Úgy vélekedett, ha a népet foglalkoztatja, azzal elvonja a forradalmi eszméktől, tehát kemény munkára szorította. A népnek a király nagyszerű építkezéseit: a kapitoliumi templomot, a czirkuszt, a csatornákat csekély bér mellett keserves munkával kellett végeznie. Számosán a szerencsétlenek közül saját életüknek vetettek véget kétségbeesésükben. Tarkvinusz az öngyilkosok hulláit keresztre verette, hogy a meggyalázás által másokat elrettentsen.

Azonban még azokkal a patriczusokkal is, kik vele Szerviusz Tulliusz ellen összeesküdtek, csakhamar érezteté keze súlyát.

Tarkvinusz teljesen korlátlanul uralkodott. A helyett, hogy mint az előbbi királyok, fontos ügyekben a tanács véleményét kikérte volna, mindenben saját tetszése szerint

intézkedett: háborút indított, békét, szövetséget és szerződéseket kötött a tanács és a nép jóváhagyása nélkül. Élet-halál felett döntő törvényszéket, melyhez elődei másokat is meghittak, egymaga ül, h gy a kit veszélyesnek tartott, vagy a ki neki nem tetszett, vagy a kinek birtokára áhítozott, halálra ítélje, száműzze vagy keményen megbírságozza, ily módon pusztította el a patriciusok és tanácsosok közül Szerviusz híveit. A megüresedett tanácsnoki állomásokat pedig nem töltte be, hogy az összezugorodott tanács tekintélye és befolyása magától eltörpüljön. Azonfelül testőrséggel vétette magát körül. Nem jog és törvény, hanem erőszak által tartotta féken a megszeppent népet. Ez okból kapta a „Szuperbusz“ melléknevet.

Habar nyomasztó, súlyos volt Tarkvinusz kényuralma, Rómát mégis a hatalom és fény oly magas polczá a emelte, mint előtte egyetlen uralkodó sem.

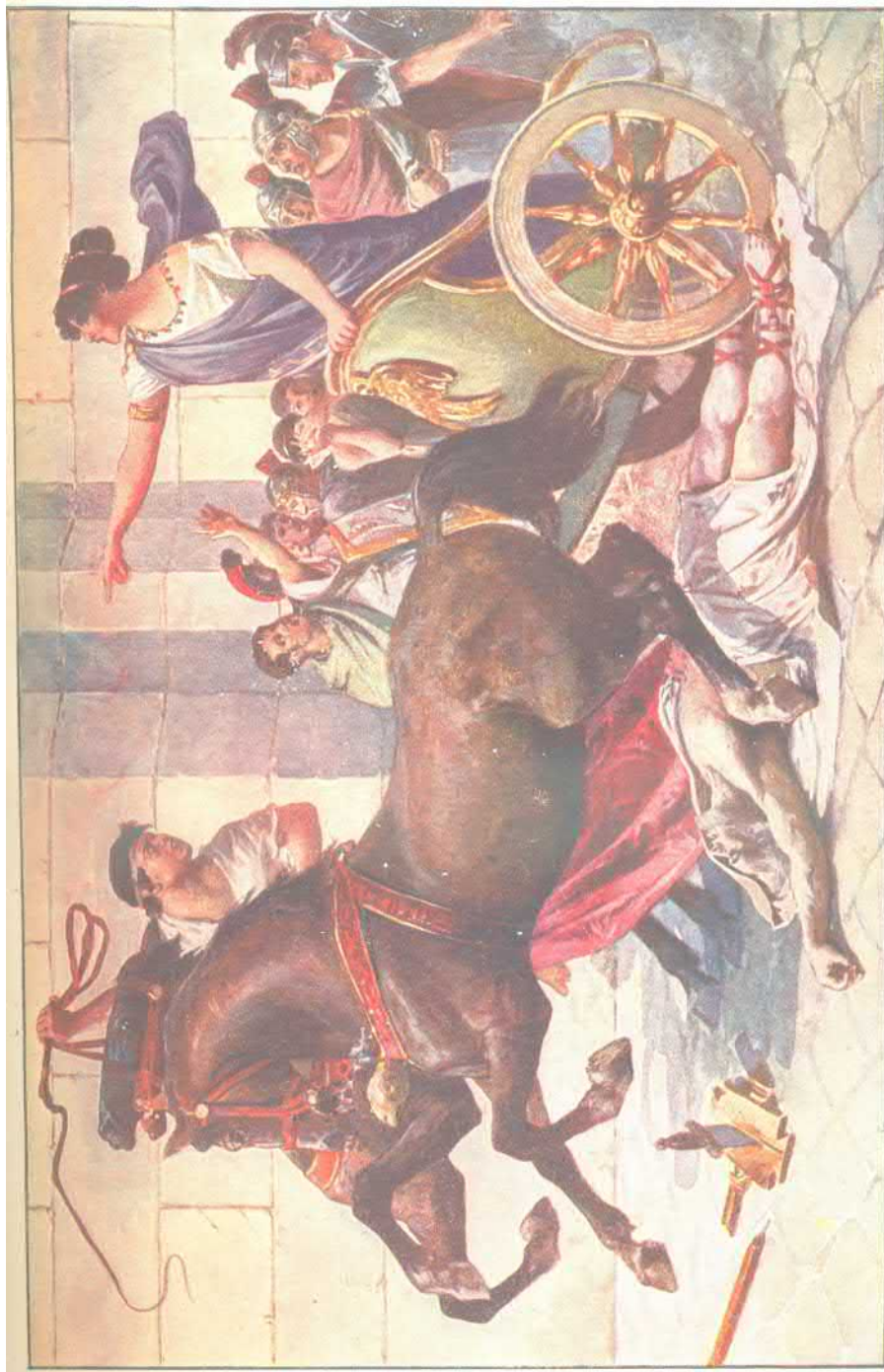
Más városokkal szemben arra irányozta törekvését, hogy elsőségét a latin szövetségben biztosítsa. E czéllól barátságban volt latin urakkal, sőt egyiköknek, Oktaviusz Mamiliusznak, leányát adta nőül; de czéjját csak akkor érte el, mikor Turnusz Herdonuszt, a latin függetlenség bajnokát álnokul megölette. Az így létesült szövetség emlékére ünnepet létesített a latin ferriák a t. Negyvenhét nép vett azon időben részt a szövetségi közös ünnepélyeken. A latin szövetség által a római haderő is tetemesen gyarapult. Hogy ez a haderő szét ne szakadjon, nem hagyta a latinokat saját vezéreik és zászlóik alatt, hanem kevert zászlóaljokat alakított rómaiak és latinokból, melyek élére saját embereit állította.

Csak Gabii, latin város vonakodott a római király fenhatóságát elismerni. Tarkvinusz, miután fegyveres erővel a város ellen nem boldogult, cselhez fogott. Szextusz, a király három fia közül a legifjabb, mint szökevény ment Gabiába. A véres sávok testén bizonyítani látszottak, hogy atya kegyetlensége elől menekül. A gabiiak barátságukba fogadták és csakhamar bizalmukkal ajándékozták őt meg. Előbb egyes csatározásokban, utóbb kisebb csatokban szerencsésen harcolt; a gabiiak, kik nem gyanították, hogy mindez előre terveit dolog, végre fővezérüké választották meg a szökevényt. Még csak az árulás végrehajtása volt hátra. Hogy ezt hogyan végezze, követet küldött atyjához. A király kihallgatta a követet, de nem válaszolt neki, félt, hogy árulója lehet fiának. Nem felelt, hanem levitte magával a kertjébe és ott fel és alá sétált és közbe a legmagasabban álló mákfejeket mind leütötte. Azután elbocsátotta a követet azzal, hogy nincs üzenete, mondja el fiának, amit látott, de válasza nincs. Szextusz értett atya példálózásaiból. A város legtekintélyesebb polgárait részint hamis tanúság, részint orgyilkosság által eltette láb alól, az elárvult várost kardcsapás nélkül atya kezére szolgáltatta. Szextusz azután mint hűbéres kapta meg atyjától Gabiát.

Háborút Tarkvinusz kivált a volszokkal viselt. Ez a harcos nép eddig csak a latinokkal harcolt; de mióta Tarkvinusz a latin államok élére állott, Rómával is háborúba keveredett; mely háború ettől fogva változó szerencsével csaknem két századon át folyt. Tarkvinusz síkra szállott a volszok ellen és rohanmíl vette be leggazdagabb városukat, Szuessza Pomeciát. Az ejtett zsákmány oly temérdek volt, hogy itt fogamzott meg benne a terv, hogy Jupiter templomát, melyet atya fogadásból kezdett, oly fénynyel fejezze be. mely mind az istenségnek, mind a római névnek dicsőségére váljék. A volszoktól elfoglalt tartományba két gyarmatot alapított védőrségül.

Az egykor kicsi Róma Szuperbusz alatt nagy birodalom lett, melynek nagyságával arányosan nőtt fénye a pompás építkezések által, melyeket Tarkvinusz a nép véres verejtékével létesített. Ő látta el állandó ülőhelyekkel a czirkuszt; befejezte a nagy-szerű csatornahálózatot és emelte az ő legnagyobb és legdicsőbb művét — Jupiter fogadalmi templomát.

A templom építési helyéül a tarpeji szirtet választotta; de minthogy azt a teret számos oltárral építették be, ki kellett előbb az illetékes istenek megegyezését kérni.

Tullia keresztülvígát atyja holttestén.

Endrei Zalán: A Világ Történeleme. I.

„Globus” műintézet, Budapest

Terminuszt és Juventaszt kivéve, a többiek mind engedtek; ezek oltárait tehát az u templom körébe kellett vonni, ami jele volt annak, hogy a római birodalom mindig ifjú erőben fog virágozni és határai kibővülni soha sem fognak. Más szerencsés jel is biztatta a királyt az alapás. tásnál: enyészetnek rém indult fejet találtak, mely még vézott Megkérdezte a leghíresebb etruszk jelfej őt, ez azt jósolta, hogy a hily, melyen a fő találtaték, a világ feje lesz. Ezért nevezték a dombot, melyet addig tarpejinek hívtak, K a p i t o l i u m n a k .

Ezek és hasonló csodajelek miatt a kapitóliumi templomra a római nép különös szent áhítattal nézett; hozzájárult még a Szibilla azon mondata, hogy a Kapitólium a föld kerekiségének feje lesz a világ végéig: a kapitóliumi templomot a római világhatalom jelenek és zálogának tekintették.

Az isteni kegynek még más záloga is került a második Tarkvinusz uralkodása alatt a római néphez: a szibillai jóskönyvek. A dolog így esett. Történt, hogy ismeretlen anyóka jelent meg a királynál és kilencz (más hagyomány szerint három) könyvet kínált neki, hogy vegye meg, de roppant árt kért érte. A király nevenségesen nagyra tartotta a könyvek árát és nem vette meg a könyveket. Az anyóka ekkor hármat elégetett és ismét kínálta a királynak, de a hatért ép annyit kért, mint a kilenczért. A király ekkor sem vette meg. A vén Szibilla ismét elégetett három könyvet a király szeme előtt és a három könyvért tovább is épannyit kért, mint a kilenczért. A király erre gondolkozóba esett és a megmaradt három könyvért megadta az eredeti árt. Szibilla eltűnt, senki sem látta azontúl. A tőle vett könyveket pedig római államjósolatokul gondosan őrizték és a könyvek sokszor óvták meg fenyegető veszélytől a római népet.

A szerencse sokáig állandóan kedvezett Tarkviniusznak, de idő múltán rossz álmok gyötörték; a király meg akarta tudni, hogy álmai mit jelentenek és elküldött Delfoiba, melynek híret hallotta, jóslatért. Nem akarta, hogy más meghallja a jóslatot, tehát két idősebb fiát Tituszt és Árunszt küldte Apollonhoz. A két fiú mellé utitársul azoknak unokabátyját Luciusz Juniusz Brutuszt adta. Luciusz Juniusz Brútusz Tarkvinusz nővérének, Tarkviniának fia volt; anyja, Tarkvinia, előkelő római polgárnak, Juniusz Brutusznak volt neje: két fia született; hanem Tarkvinusz undok kapzsiságában előbb az atyját, utóbb az idősb fiát pusztította el, az ifjabbik fiú, Luciusz, csak úgy menekült meg a halál elől, hogy bambának tetette magát és birtokainak az élvezetét a királyra hagyta. Ez a Luciusz, ki gügesége miatt kapta a Brútusz mellékevet, kísérte a királyfiakat Delfoiba. A királyfiak drága áldozatokat mutattak be a jósisátságnak. Brútusz csak fabotot ajándékozott neki: de az a bot belül aranyrudat rejtett, ezzel magát akarta jelezni, ő is kívül bárgúnak látszik, de valóban nagyon is eszes.

Mikor a király fiai atyjuk megbízását elvégezték és — a jósdától azt a választ kapták; őrizkedjék Tarkvinusz az emberszavu kutyától, — kedv támadt saját sorsuk iránt is megkérdezni a jövőt látó istent Azt kérdezték tehát, ki lesz en kettőjük közül atyjuk trónjának örököse. «A ki közületek előbb csókolja meg az anyját!» szolt a válasz. A fiuk elhatározták, hogy mikor haza érnek, egyszerre fogják megcsókolni anyjukat és Sextuszt nem értesítik a dologról. Az eszes Brútusz jobban fölfogta a jósisátságszavait és ügyetlenül akarattal megbotlott és amint elbukott, megcsókolta a földet, a halandók közös anyját.

A Delfoiban járt küldöttség a végzett útját nem akaszthatta meg.

Tarkvinusz mindig vágyakozott Ardsára, a rutulok gazdag városára Megtámadta; rohammal nem sikerült bevennie, tehát ostromzárral kellett körülvennie a meredek sziklán épült, jól erősített várost. A sereg igen unatkozott, a hercegek sátrukban bortól fölhevülten afelől vitatkoztak, kinek van közülök derekabb neje. Jelen volt Luciusz Tarkvinusz Kollatinusz is, fia annak az Egeriusznak, kit Tarkvinusz Priszkuszt nevezett ki Kollatia helytartójául. Hogy a vitás ügyet röviden döntsék, lóra kaptak az

ifjak, hogy nejeiket otthon meglepjék. A királyi hercegek feleségeit víg lakmározáson találták Rómában, ellenben Lukrécia Kollatinusz felesége pedig későn érkeztek oda, még mindig cselédjei körében font. Lukrécia győzött ugyan, hanem egyúttal felköltötte Sextusz Tarkviniusznak, a király harmadszülött fiának féktelen, bűnös szerelmét. Szextusz néhány nappal később kirándult Kollatinusz tudta nélkül Lukréciahoz, aki mint rokont vendégszeretően fogadta. Éjfélkor, mikor az egész ház mély álomba merült, Szextusz kivont karddal lépett Lukrécia ágyához és szerelmét kérte. Mikor pusztá kérése hiábavaló volt, ígéretekkel akarta elcsábítani; majd rimázkodott, fenyegetődött, de Lukréciát a halálfélelem sem rendíté meg. Végre a gyalázattól való irtózatot költötte föl benne. Azzal fenyegette: megfojtott, meztelen rabszolgát fektet melléje, és azt fogja állítani, hogy a házasságtörőt az elkövetett tett helyszínén érte és büntetésül megölte. A gondolat, a gyalázat bélyegével kell meghalnia, elszibbasztotta a szerencsétlen Lukrécia erejét és amit a halálos fenyegetéssel sem tudott Szextusz elérni, kicsikarta a gyalázat fenyegetésével.

Mikor becsülete megörzója eltávozott, a keseredett Lukrécia hírnököt küldött atyjához Rómába és férjéhez Ardeába; jöjjenek — úgymond — egy-egy barátjukkal sietve, mert nagy baj esett. Szpuriusz Lukréciusz, Lukrécia atyja, Publiusz Valériuszszal érkezett. Kollatinusz pedig Lucius Junius Brutuszt hozta magával. Lukrécia mély gyászban ült az ágyon és beszélni akart, de a szégyen és könnyüi elfojtották szavát. Végre mégis elhebegte meggyaláztatását és boszura hívta föl a jelenlevőket. Azután elővette rejtegetett törét és övéinek hiába volt minden vigasztalása, szívébe döfte a törét.

Brútusz elvetette tettetett képét, a bambaságát, magasra tartva az élettelen tetemből kiragadott véres törét, boszut esküdött Tarkviniusznak, nejenek és gyermekeinek. Megesküdött, hogy míg fegyverét bírja, nem fogja tűrni, hogy király uralkodjék Rómán. Mindannyian megesküdtek a véres törre a drága halott teteménél, hogy a gyalázatért méltó boszut fognak állani a királyi családon. Azután kivitték a holttestet Kollatia piaczára, ott adták tudtul a városnak, hogy mi történt. Az egész város föllázadt; bezárták a kapukat; az ifjúság fegyvert fogott és Brútusz vezérlete alatt Rómába indult. A gáztett itt is hasonló hatást gyakorolt. Brútusz, mint a lovagok vezére, összehívta a népgyűlést és lángra gyullasztotta a régóta visszatartott boszut. A nyílt piacon kimondta a nép az ítéletet, hogy a király és a királyi család száműzessék. Rómából Brútusz a táborba ment Ardea alá; a sereg ujjongva fogadta és csatlakozott a nép határozatához. Tarkviniusz neszét vette az eseményeknek, Ardeából Rómába indult, de a kapukat zárva találta: a forradalom bevégezt tény volt. Kénytelen volt meghajolni a város akarata előtt. Két fiával Kérebe, az etruszok tartományába távozott. Sextusz Gabiiba menekült, de nem térhetett ki a büntetés elől, véres boszút állottak rajta.

Tarkviniusz Szuperbusz uralkodása huszonöt évig tartott; kétszáznegyvennégyig a királyok összes uralma.

A második Tarkviniusz történetét általános vázlatában hitelesnek tart-hatjuk. Hogy a patricziusok segítségével megdöntött Szerviusz Tulliusz trónján erélyes és fényes, de egyúttal nyomasztó és erőszakos kormányt vitt, amire végre ugyanazoknak a patricziusoknak áldozatul esett, mindez kétségbe nem vonható. De ép úgy felismerhető a színezés túlzása is. Az utolsó király története átmenet a történetben a mesétől a valóhoz.

Általában véve Tarkviniusz nagyon hasonlít a régi tirannusokhoz. Ő is eszes, vállalkozó, fény- és művészetkedvelő, de kíméletlen és az eszközök-

ben nem válogató. Különösen a nagyszerű építkezés emlékeztet benne a görög kényurakra.

Uralkodása jellemét tekintve, az a cél látszott szemei előtt lebegni, hogy birodalmát egységesen szervezze és mindazt, a mi a vallási és politikai tekintetben elkülönített nemzet fölvirulását gátolja, mellőzze és hogy a választókirályságot örökössé tegye családjában.

Noha a patricziusok segélyével buktatta meg a népkirályt, viszonya a plebszhez nem látszott ellenségesnek. Király, ki a jog helyébe az önkényt állítja, jobban tart azoktól, kiket leginkább fosztott meg befolyásuktól» a nemességtől és támaszt keres azokban, kik ezeknek ellenségei: a népben. Hogy Tarkvinusz bukását nem általános lázadás idézte elő, hanem a patricziusok összeesküvése, kitűnik egyebek közt abból is, hogy a pártütés fejei valamennyien patricziusok.

Külpolitikája a latin városok fölötti fenhatóságot czélozta és ez neki sikerült is és pedig inkább ügyes politikával, mint fegyverrel.

Hogy Gabiiban külön herczegséget alkotott családja számára ép úgy miként az idősb Tarkvinusz tette Kollatiában: nincs okunk kétségbe vonni. Ellenben a mód, melylyel a várost birtokába vette, merő mese, még pedig régi mese, amely már a görögöknél és a babilóniaiaknál is ismeretes volt.

Tarkvinusz történetébe kevert regényes részletek csak mondái költött dolgok. Lukréciáról, Brutusról, a Jupiter-templomról szóló történetek ép oly mondák, mint a Szibilla-könyvek megszerzésének módja. Maguk a Szibilla-könyvek görög nyelven irt görög eredetű könyvek voltak; az istenek és szertartások, melyek bennök szerepelnek, a görögök vallásához tartoztak; bennük a jóslatok hatméretű görög versekben voltak szerkesztve; csaknem egyhangú hagyomány szerint, Kuméből kerültek Rómába. A Szibilla-könyvek hozták Rómába Apollo, Latona, Észculapiosz, Hebe (Juventász) és más görög istenségek tiszteletét; a Szibilla-jóslatok keverték össze a római és görög vallásokat.

Tarkvinusz elűzése után a rómaiak első gondja volt új kormányt és államrendet alkotni. A király addigi jogkörét átruházták két, évenként választandó konzulra; a vallási szertartásokat, melyeket eddig a királyok végeztek volt, az áldozó-királyra.

Az első választott konzulok voltak Lucius Juniusz Brútusz és L. Tarkvinusz Kollatinusz.

A két konzul indítványára a nép újra kimondta a volt királyi család száműzését és esküvel kötelezte magát, hogy soha többé királyt nem tűr Róma fölött. A konzulok azután visszaállották Szerviusz Tulliusz alkotmányát, törvényeit és a Tarquinusz alatt megapadt tanácsott előkelő plebejusok fölvétele által kiegészíték háromszázra. Ezeket a hozzájárult tanácsnokokat a páterek vagyis a patriczius tanácsnokokkal szemben konszkríp-

tíknak neveztek. Attól kezdődőleg a tanács megszólítása így hangzott Pátrész (et) Konzskripti.

Az egyik konzul, L. Kollatinusz íránt azonban csakhamar elhidegiilt a nép és csupán azért, mert a száműzött királyi család rokonságához tartozott.

Míg Rómában csak egyetlen Tarkvinusz is lesz, mondták, a szabadság veszélyben van és a királyság nem múlt el egészen.

Tisztársá, Brútusz, váltig unszolta: mentse fel az államot ettől a gondol; sőt Kollatinusz ipja, Szpuriusz Lukréciusz is igyekezett őt rábeszélni, hogy mondjon le és távozzék Rómából. Midőn Kollatinusz még mindig vonakodott ezt megtenni, Brútusz közgyűlésen hozott határozattal kényszerítette reá. Kollatinusz kivándorolt Laviniumba. Brútusz indítványára a Tarkvinuszok összes nemzetségét száműzték.

Kollatinusz helyébe Valériuszt, ugyanazt, ki Lukrécia halálánál jelen volt, választották konzulnak.

Időközben Tarkvinusz cselt és árulást kísérelt meg elvesztett trónja visszaszerzésére. Megbízottakat küldött Rómába, ahol magánjavait követelte. Míg a tanács efelett tanácskozott, megbízottai összeesküvést szerveztek az új alkotmány megdöntésére, mert az elűzött királynak még jelentékeny párttá volt Rómában. Részt vettek a merényleten egyebek közt a Vitelliusz testvérek, Brútusz hívei, az Aquiliusz testvérek, Kollatinusz unokái és Brútusz serdülo fiai is. Egyik rabszolga fedezte föl az árulást, mire a tetteseket elfogták, fejöket vesztették. Brútusz maga monda ki a halálos ítéletet fiaira és jelen volt kivégeztetésüknél anélkül, hogy szigorú arczkifejezése változott volna.

Tarkvinusz javainak kiadását erre megtagadták, minthogy a közkincstár számára lefoglalni szintén nem akarták, a nép prédájául hagyák, hogy a népet a köztársaság ügyéhez annál szorosabban csatolják és válaszfalat vonjanak közte és a megrablott királyi család közt. A szántóföldet a Kapitolum és a folyó közt, mely nem Tarkvinusz magánvagyoná, hanem koronajószág volt, nem oszták szét, hanem Marsznak szentelték és megmaradt közvagyonnak, neve ezentül Kampusz Marciusz. A rozst, mely erőfélben állott rajta a Tiberiszbe szórták, mely a nyári forráság miatt már egészen kiszáradt; ettől a naptól sziget képződött a folyó közepén.

Mikor Tarkvinusz látta, hogy fondorkodó tervvel nem ér cél, nyílt háborút kezdett Róma ellen. Veji és Tarquinii sereget állítottak számára és ő a római határba tört. A konzulok síkra szállottak ellenében, Valeriusz a gyaloghadat, Brútusz a lovasságot vezényelte. Az ellenfélnél is a lovaság volt elül, melyet Árunsz vezetett. Mikor a két lovas vezér, Brútusz és Árunsz egymást megpillantotta, vak düh szállotta meg őket; előre szegzelt lándzsákkal törtettek egymásra és mindketten mellükön keresztül döföttek buktak le lovukról. A sereg változó szerencsével és eldöntetlen

eredményrel harcolt, este mindenik fél táborába vonult vissza. Azonban az éj csöndében fölhangzott az Arsia-erdő istenének szava: „A rómaiak győztek, mert az etruszkokból egygyel több esett el.“ Az isteni szózat annyira megrémítette az etruszkokat, hogy hazafutottak. Mikor Valeriusz nem látott maga előtt ellenséget, összegyűjtötte a zsákmányt és diadalmenetben vonult be Róthába. Brútusz tetemeit ünnepélyesen temették el; Valeriusz mondott beszédet fölötte és a római nők egy évig gyászolták a sértett női becsület megtorlóját. A hálás utódok ércszobrot állítottak a Kapitolumon tiszteletére és Brútusz kivont karddal állt ott a királyok között.

Valeriusz nem intézkedett, hogy melléje az elesett Brútusz utódjaul új konzultársat válaszszanak: minthogy a Velián, a forum fölött uralkodó hegylejtőn, hol több királynak állott palotája, váralaku kőházat építtetett magának: a polgárok közt az a gyanú támadt ellene, hogy királyi uralomra törekszik. Alig hallott Valeriusz az ellene megfogamzott gyanúról, azonnal összehívta a népgyűlést, hogy magát igazolja a gyűlés előtt; tisztelettel meghajtotta a vesszőnyalábokat, annak jeléül, hogy a népfölségnek meghódol és azt ígérte, hogy házát a Velián lehordatja.

Meg is tartotta szavát és házát a hegy lábánál építette újra. Ezzel lefegyverezte polgártársai gyanakodását, azután pedig két törvényt terjesztett a népgyűlés elé, azzal kinyerte a polgárság egész hajlamát. Az egyik törvény száműzés- és jószágvesztéssel fenyegette mindazokat, akik megkisérlelnék az egyeduralom visszaállítását; a másik jogot ad a római polgárnak az ellene hozott, életre vagy testi büntetésre szóló ítéletet a népgyűléshez föllebezni. Ez a Valeriusz-féle föllebezési törvény volt az első, melyet a századgyűlésen javasoltak és szavaztak meg. E törvény következménye volt, hogy Valeriusz óta divatban maradt a szokás, hogy a városban és ezer lépésre kerületében a (liktorok) hivatalszolgák botnyalásbaikban a székérczét nem hordták, annak jeléül, hogy ott a konzul az élet és halálnak nem korlátlan ura. Ezek a rendszabályok annyira megszerezték Valeriusz számára a népkegyét, hogy ez őt a Poplikola diszitónéval tisztelte meg.

Valeriusz csak azért halogatta tisztársa megválasztását, hogy törvényeit, a köztársaság alaptörvényeit tisztársa minden ellenkezése nélkül keresztülviesse. Mikor törvényeit már elfogadták, azonnal összehívta a gyűlést, hogy megválaszsa a második konzult. Az ősz Lukréciuszt választották meg. De ez néhány nap múlva meghalt, s helyette M. Horáciusz Pulvillusz lett a konzul.

Ezt a Horáciuszt érte a szerencse, hogy a kapitoliumi templom fölszentelése által nevét megörökíthette. Valeriusz is vágyott erre a dicséretre, de a sors társának kedvezett. Hogy a Valeriuszok e dicsőséget, ha valamikép lehetne, családjuknak megszerezzék, cselt szőttek. A templomszentelésre kitűzött napon Horáciusz épen megérintette a templomajtót, hogy mély

csendben elmondja a fölszentelő igéket, mikor Poplicola testvére, Márciusz azzal a koholt hírel lépett hozzá: „Hallod-e, fiad szörnyet halt!” Az atya ezt a halálhírt erős lélekkel fogadta, kezét az ajtón tartotta és úgy felelte: „Mit bánom én, félre a holttessel!” És elvégezte a fölavatást; így azután a Szulla koráig, mikor a lángok martaléka lön, föliratában az ő nevét viselte.

Tarkviniusz időközben Kluzium hatalmas királyához, Larsz Porszénnához menekült, tőle kért segítséget. Porszéna teljesítette kérését és nagy sereggel indult Róma ellen, hogy az elűzött fejedelmet visszahelyezze.

A rómaiak nem mertek Porszénnával síkra szállani és falaik mögé vonultak; sőt kevésbe múlt, hogy az etruszok első rohamukban el nem foglalták a várost is. Mikor ugyanis a janikulusz magaslatán megjelentek és ott a sánczokat bevették, a rómaiak hanyatthomlok menekültek a Tiberisz hidján át. Idejök sem maradt volna a nyomukban lévő ellenség elől a hidpadlót fölszedni, ha Horáciusz Koklesz két társával vitézül nem védi a janikulumi hidfőt és vissza nem tartja a rohanó ellent. Ezalatt idejök volt a rómaiaknak hidjukat elrontani. Koklesz: végie két társát is visszaküldte és maga fedezte az egész visszavonulást, míg a gerendák ropogása és a társai riogatása tudtára adták, hogy a rómaiak a hid lerontását befejezték. Ekkor a folyam Nimfájához fohászzkodott, teljes fegyverzetében a vízbe ugrott és nyilzápor középeit sértetlenül tért vissza övéi körébe. Hálául, mikor később nagy éhség támadt Rómában, minden római annyi eleséggel látta el, amennyit magától elvonhatott; a köztársaság szobrot emelt neki és egy szántás földdel ajándékozta meg.

Porszéna ezután ostromolni kezdte a várost és minden bevített megakadályozott, minek folytán a szükség oly magas fokra hágott, hogy a város tarthatatlansága előre látható volt. Ilyen nyomasztó viszonyok közt Kaiusz Muciusz, patriczius családból eredt ifjú, eltökélte magát az etruszk királyt megölni. Közölte szándékát a tanácscsal és átszökött az ellenséges táborba, ahol leszúrta a király írnokát, kit fényes öltözetéről a királynak nézett. Muciuszt azonnal Porszéna elé vitték, aki kihirdette előtte Ítéletét, hogy válogatott kínzásokkal fogja megbüntetni. Muciusz erre jobb kezét a király előtt álló áldozó oltáron égő tűzbe dugta és mialatt még beszélt hozzá, nyugodtan tartotta a tűzben. Mikor a király befejezte szavait, válaszul megmutatta az elégett öklét és megjegyezte, hogy kínzástól nem fél. A király megcsodálta a római ifjú hősiességét és büntetlen szabadon bocsátotta. Ő viszont hálából azt mondta a királynak, hogy még háromszáz hozzá hasonló ifjú van Rómában és valamennyi megesküdött, hogy megöli a királyt, a háromszáz közül őt jelölte ki a sors elsőnek.

Muciuszt ettől fogva Scévola (balog) melléknévvel jelezték; jutalmul a tanács darab földdel ajándékozta meg, melyet a nép Mucia prátának nevezett.

Scévolának az a kijelentése, hogy még háromszáz olyan ifjú esküdött

össze Porszénna élete
ellen, az etruszk királyt
akkora rettegésben tar-
totta, hogy ő nyújtott
kezet a béküléshez.

Szóba hozta ugyan
a királyság visszaállí-
tását, de a rómaiak
állhatatos ellenszenvé-
nek láttára elállította;
egyetlen béksfeltételül
azt szabta, hogy a
Vejitől elvett hét falut
adják vissza a rómaiak.
És miután ezek tíz fiút
és ugyanannyi leányt
állítanak a béke keze-
seül, táborát bontott és
eltávozott.

A kezesek közt volt
Kloélia nevű bátorlelkű
szűz is. Ez kijátszotta
őreit, társnői élén és
az utána küldött nyil-
zápor daczára, szeren-
csésen átúszott a Tibe-
riszen vissza Rómába.

Porszénna követe-
lésére azonban ismét
kiadták, de a lovagias
király szabadon bocsátotta a
hősszívű leányt, sőt nemcsak őt
magát, hanem
nehány társnőjét is, akiket maga
Kloelia választhatott ki. A köztársaság
pedig hősi tette emlékéül lovagszobrot állíttatott a szent út magaslatán a
férfias lelkű leányszónak

Porszénna háborúja így békés véget ért.

Porszénna a békekötés után hazatért ugyan, de fia, Árunsz a sereg
részével Aricia ellen indult, amely város akkor Róma után a legjelenté-
kenyebb volt Láciumban. Ariciát e váratlan esemény nagy szorultságba
juttatta, hanem csakhamar segítségére jött Lácium több városa, sőt a
kuméiak is Kampániából és így mégis megmérkőzhetett ellenével.

Csatára került a sor; Aricia serege vereséget szenvedett, de a kuméi
segélyhadak, kiket Arisztodemosz vezérelt, oldalba fogták az etruszokat,

Muciusz tűzbe teszi kezét Porszénna előtt.

körülvették és lekaszabták őket. Árunsz elesett; csak kevesen menekülhettek, kik Rómának vették útjokat. Itt szívesen látták őket; a menekültek letelepültek egyik városrészben, melyet róluik Tuszkusz vikusznak neveztek el. Porszéna nem akarta, hogy a rómaiak túl tegyenek rajta nagylelkűségükben, vendégszeretetük elismerésül visszabocsátotta a túszaikat és visszaadta a Veji-féle hét falut.

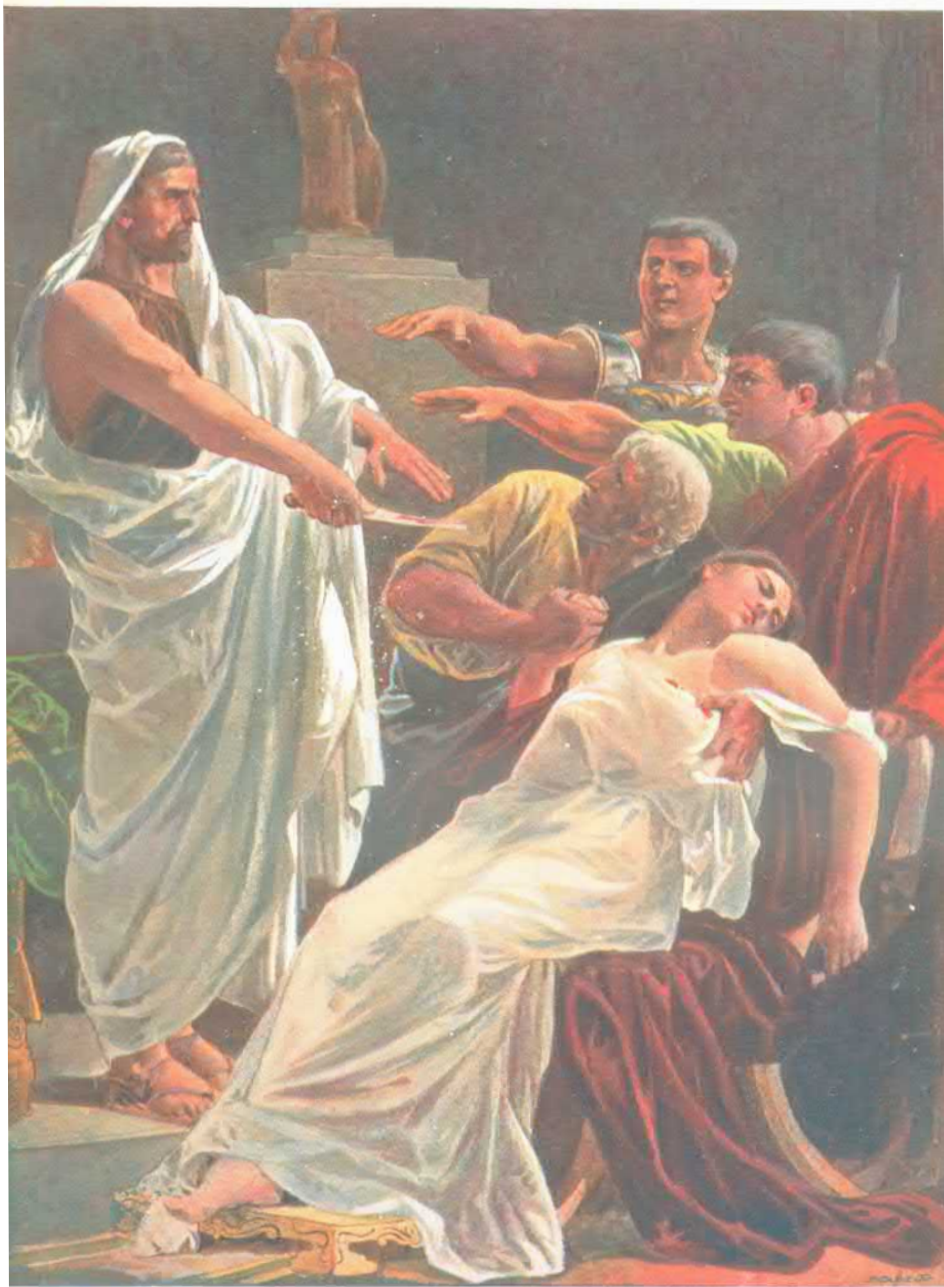
A hagyomány a királyság bukását úgy tünteti elénk, mint az összes nemzetnek könnyű diadalát, melyet küzdelem és fáradság nélkül éjjelen át aratott; szerinte a király uralmát közvetlenül a konzulok kormánya követte és benne vagyunk a kész, jól berendezett köztársaságban. De a történelem nem ismer ily színváltásokat. Valamint kétségtelen, hogy a királyság bukása a patricziusok műve és e nemzetségek kizárólagos javára történt: a plebsz ezzel nem ért semmit; sőt ellenkezőleg helyzete az előkelőek, nemesek uralma alatt rosszabbult, mint a nemsokára bekövetkezett szakítás tanúsítja: úgy az átmenet a királyságtól a köztársasághoz alig volt közvetlen, hanem fokozatos.

A mikor a királyság megszűnt, mint ez más trónüresedés alkalmával is történt, az államhatalom visszaszállt a patricziusi polgárságra, de már nem ideiglenesen, mint az eddigi király nélkül való időközökben, hanem véglegesen. A patricziusok ennek folytán a kormány kizárólagos birtokába jutottak, s ezt váltakozó tisztjeik által gyakorolták. Ők látták el az összes államhivatalokat, minthogy ezekre csak a patricziusoknak volt joguk. Uralkodtak a tanácsban, mely nemes családoknak volt választmánya, a századgyűlésekben, a hol a szavazatok többsége és elsőbbsége tőlük függött. Ők vezették a választásokat: választható csak az volt, kit ők kijelöltek, sőt a megtörtént választásokat is megsemmisíthették. A századgyűlés, valamint a plebsz gyűléseinek határozatai érvénytelenül csak akkor bírtak, ha tekintélyükkel hozzájárultak. Csak ők tarthattak igényt közlegelőkre. Hasonlóképen, valamint a politikai, a vallási ügyeket is kizárólag ők vezették. A papi méltóságok őket illették, ők lehettek csak a közvetítők az államistenek és állam közt, mely minőség annyiban birt politikai jelentőséggel is. mert a jósjelek által minden politikai tény ellenőrizhettek; ha pl. a jósjelek kedvezőtlenek voltak, a gyűlést betiltották; megesezt választásokat jóval azután megsemmisíthettek, mert kiderítették, hogy hiba történt a jósjelek körül. Csak a patricziusok férhettek a papi és polgári törvény forrásaihoz elannyira, hogy peres ügyekben a plebsz egészen tőle függött. Szóval a plebsz a patricziusok gyámsága alatt állt, noha ami a hadkötelezettséget és adófizetést illeti, őt illette az orozslánrés.

A római király a polgári végrehajtó, a hadparancsnoki és legfőbb áldozópapi hatalmat gyakorolta. E hármas hatalom a köztársaságban föl-oszlott a két konzul és áldozó király között.

A királyoknak, mint tudjuk, némely áldozatokat kellett bemutatniuk és

Megesküdtek a vérez tőrre, hogy megboszulják Lucretia halálát.

vallási szertartásokat végezniök, melyek személyökhöz voltak kötve. Ezek abbahagyását az istenek sérelme nélkül nem merészelték a rómaiak. Tették tehát, a mit hasonló körülmények közt a görögök is tettek: megtartották a király nevét arra a célra, hogy az állam közvetítője legyen az isteneknél. Ez a méltóság valamennyi papnál, még a főpapnál is előbbvaló volt, habár a főpapnak alárendeltje volt. Papi méltósága mellett polgári hivatalt nem viselhetett, a közgyűléseken meg nem jelenhetett. E megszorításnak a többi papság nem volt alávetve, tehát úgy látszik, hogy az volt

Brútusz előtt könyörögnek, hogy fiát kímélje meg; de ő hajthatatlan maradt és halálra ítélte saját fiát is.

célja, hogy a „rex szakrifikusznak” — így hívták az áldozár-királyt — alkalmá se nyíljék címénél fogva magának igényelni a királyi hatalmat. Az áldozárkirályt élethossziglanra a főpap választotta. Hivatalos lakást a szent-út magaslatán, hol hajdan a királyok is laktak, tartott, talán épen az előzőtt Tarkvinusz palotájában. Az első áldozárkirály, úgy mondja a hagyomány: Maniusz Papiriusz volt.

A király polgári és katonai hatalma a bírói és büntető joggal együtt a két, egy évre választott konzulra, helyesebben: pretorra — mert kezdetben így hívták őket — ment át. Teljes hatalomra a konzulok nem állottak alább a néhai királyoknál; a királyok jogköre csorbitatlanul szállt rájuk. Hanem, a mi a konzuli hatalmat a királyival szemben tényleg megszorította, az a konzulok kettős száma és hivataloskodásuk egy évi tar-

tama volt; mely után a magánéletbe léptek vissza és akkor felelősségre vonhatták őket. Az egyik konzultól a másikra lehetett hivatkozni; egyik konzul a másik rendeleteit közbenjárása által érvényen kívül helyezhette.

A konzulság mellett már koráp megjelenik a diktatúra, mint kivételes legfelső hivatal, melyre különös esetekben bízták a kormányzást.

A diktatúra a királyság ideiglenes visszaállítása, korlátlan feleletre nem vonható hivatal, mely felebbezést nem tűr. A köztársaság minden egyéb tisztjei a diktátor felsőbb parancsának hódoltak, még a konzulok is, kik hivatalban maradtak és a diktátor szavát fogadták. Ezen rendkívüli hatalom jeléül huszonnégy lictor (drabant) járt a diktátor előtt, épen mint a királyok kíséretében.

A diktátort nem a nép választotta, hanem a tanács utasításából a konzul nevezte ki. A szenátus, valahányszor ezen kitérés szükségét látta, utasította az egyik konzult, nevezzen diktátort; rendszeren ki is jelölte a nevezendőt.

Az időköz, melybe a diktatúra életbelépése esik, nagy szorultság és mely megaláztatás kora volt Rómára: a fényes örökség, melyet a köztársaság a királyoktól átvett, a konzulok kormánya alatt lassan veszendőbe ment; kívülről háború veszélyeztette, belül pártviszály marczangolta az államot; ismételt összeesküvések a oizonytalanság és félelem érzetét ébresztették. E rossz idők arra készítették a köztársaságot, hogy rövid időre visszaállítsák az erélyes, korlátlan, egyedül uralkodó hatalmat.

A konzulátus és diktatúra mellett a köztársaság kezdetén még egy harmadik hivatal is volt: ez a kvesztúra.

A kvesztúra a király-korból ered. Már a királyok alatt találkozunk két kvesztorral vagyis vérbíróval, kiket a királyok neveztek ki. A királyságtól a köztársaság átvette a kvesztorokat mint vérbírákat és köztvádlókat egy évi hivataltartással. Később azonban e bírák mellett kvesztoroknak neveztek azokat a tisztviselőket is, kik a közkinset kezelték. A pénzügyi kvesztorság, mint rendes évi hivatal a város 307. évében keletkezett.

A királyok korából az új alkotmányba átvették a tanácsot és a szenátust, de ez a testület a köztársaság idejében most sokkal befolyásosabb lett, mint volt a királyság alatt.

A tisztviselők és a tanács mellett az új alkotmány harmadik tényezőjeként a népgyűléseket találjuk. Népgyűlést a kezdetleges köztársaság kettőt ismert: a patricziusok nemesi gyűlekezeteit (kuriata) és a szerviuszi eredetű századok gyűlését (centuriata).

A századok gyűlése a köztársaság elejétől fogva következő négy jogot gyakorolta: választotta a legfőbb tisztviselőket, a konzulokat; helyeselte vagy elvetette az előterjesztett törvényjavaslatokat; Ítélt hozzá főbbezett főbenjáró ügyekben és határozott a hadindítás fölött.

A szenátus ugyan most sem volt egyéb tanácsszéknél; testület, mely a

legfőbb államtisztet, ennek kívánságára, tanácsával istápolta. A konzulnak alatta állott; össze nem gyűlhetett, hanem csak a konzul meghívására, s ekkor, ha a konzul úgy kívánta, meg kellett jelennie; ha nem tette, zálog és bírság által, vagy anyagi hatalommal kényszerítették. A tanácskozás tárgyát a konzul tűzte ki; a tanácsnak nem állt rendelkezésére. A konzul a tanácsgyűlésnek nemcsak vezérelnöke, hanem a végrehajtó hatalommal megbízott elüljárója is volt. Még a város 463. évében is azt felelte a konzul, mikor a tanács határozatait miheztartás végett vele közölték: „Míg én konzul vagyok, nem a szenátus rendelkezik velem, hanem én vele.“

Azonban, habár a konzul független is volt a tanácstól, mint előbb a király, tényleg még sem volt minden függőség nélkül. Ő elvégre is végrehajtó eszköze, karja volt a tanácsnak. A tanács mint állandó testület határozott túlsúlyt gyakorolt az évenként változó tisztviselőkre; a tanács volt az állam feje. A konzul tehát kényszerítve volt minden fontosabb ügyben, főleg ha oly végzést kellett hoznia, melynek hordereje hivatalévén túl is tartott, a tanács megegyezését kinyerni. A konzul továbbá annyiban is függött a tanácstól, mert ez kezelte az állampénztárt. Végül lelt módot a tanács akaratát a konzul ellenkezése dacára is érvényesíteni: t. i. vagy társát nyerte meg az ellenkező konzulnak, s ennek közbenjárását biztosította magának, vagy ha mindketten egyetértettek, a diktatúrához folyamodott. így jutott lassankint gyakorlatilag érvényre az elv, hogy a konzulok engedjenek a tanácsnak.

Itt még ismertetni fogjuk a legrégibb alkotmánynak néhány fontos berendezését.

Eddig csak mindig két osztálytól beszéltünk a népről és a patriciusokról.

A két néposztály között még egy harmadik, a patriciusokkal szoros viszonyban álló kiegészítő része létezett a legrégibb Rómának: a kliensek, védencek osztálya.

A védencek régebbi eredetűek a plébsznél; volt idő, mikor a római nép csak patriciusok- és védenczekből állott. Természeténél fogva a védenczség (klientéla) személyes függő viszony volt; a védenczek egyes családokhoz voltak beosztva és mindegyik védencz védnökének a nemzetségéhez tartozott. A védnök és védencze közötti viszony hasonló volt az atya és fiú közti viszonyhoz. A védnök magyarázta védenczének a törvényt, képviselte őt a törvényszéknél, gazdasági és egyéb birtoki ügyeit intézte, szóval, mindenképen oltalmazta. Ellenben a védencz minden tisztelettel és hódolattal viseltetett védnöke iránt; szolgája volt; leányai kiházításánál, ha kellett, segítette; iparkodott a bírságot, melyben védnökét esetleg elmarasztalták, vagy egyéb hivatalával járó költségeit fölhajhászni; védnök és védencz nem törvénykezhetnek egymás ellen, tanúságot sem vallhatták egymásra.

A védenczek eredetére nézve, minthogy ez a történeti időnél előbbre

esik, csak gyanításaink lehetnek. Ezek közt a legvalószínűbb, hogy a kliensek a meghódított őslakók voltak, kiket a hódító néptörzsek birtokuktól megfosztottak ugyan, de ennek fejében a vallás által szabályozott oltalmakban részesítettek.

A védenczek kezdetben nem voltak földbirtokosok, hanem védnökeik zsellerei és bérlői, vagy ha védnök maga mivelte telkét, szatócsok, meszteremberek voltak; a klienseknek, ha eredetüket tekintjük semmi közülük sem volt a plebszhéz, de később, mikor a védenczség régi alakja változott, összekeveredtek és összeolvadtak a néppel, ami reájuk nézve emelkedés volt.

Rómában, mihelyt a történet hajnala pirkadni kezd, egyedül való uralmat találunk. A legrégebbi idők királya nem öröklés, hanem választás által nyerte hatalmát. A királyt a tanács előterjesztésére a nép választotta.

A királyi hatalom jogkörét illetően a hagyomány következőkről értesít: a király magában összpontosította az állam főhatalmait: a polgárit, katonait és áldozárit, melyeket külön cselekvények által ruháztak reá. Első minősége szerint, melyet a megválasztás által ruháztak reá, a kormányzó és legfelső végrehajtó hatalomnak lett birtokosa: ő ügyelt a közrendre, ő hívta össze a tanácsot és közgyűlést, ő nevezte ki a hivatalnokokat és egészítette ki a tanácsot; ő vezette az állam kormányát, ő szabta ki az adót, fődözte belőle a kiadásokat, osztotta szét a meghódított telkeket és rendezte a gyarmatosítást; nagyobbszerű vállalatokat kezdeményezett: csatornákat, falakat és templomokat épített, de sőt megtörtént, hogy törvényeket is hozott, anélkül, hogy a tanács vagy nép közreműködött volna. Másik minőségében külön törvény reáruházta a főhadparancsnokságot (imperium) annak erejénél fogva a király hadvezér volt a háborúban, gyakorolta a büntető, ítélő hatalmakat többnyire személyesen. Harmadik, főpapi minőségben, melynek birtokosa a fölvatás (inauguráció) által lett. Főnöke volt a vallásügynek. De nem csupán a vallásügyi főfelügyelet illette meg a királyt, hanem ő egyszersmind az állam áldornagya és a papok az ő segédei

Azt az időközt, mely egyik király halála és a másik megválasztása közt lefolyt, interregnumnak nevezték.

A interregnum alatt az államhatalom a honatyákra, vagyis a patriciusok összeségére szállt; vagyis az állami ügyeket és az új választás előkészítését egymást fölváltó ideiglenes királyok (interrégesz) vezették; az új és meghalt király között így eltelt idő egyúttal a hivatalos gyász idő volt az elhalt királyért.

A királyválasztás a hagyomány szerint így történt: az interrex összehívta a közgyűlést, melynek a tanácscsal egyértelműleg valakit királyul ajánlott, mire a nép szavazott és a tanács megerősítette a választást.

A király oldalán, mint tanácsadó testület áll a szenátus, vagyis az „öregek tanácsai”. A tanács tagjait a tribuszok és kúriák választották. A háromszáz

nemzetség mindegyike egy-egy képviselőt választott és így került ki a háromszáz tanácsos.

Csaknem egyhangú hagyomány úgy tudja, hogy Romulusz alatt száz tanácsos ült a szenátusban; a szabinuszok hozzájárultával lett kétszáz, a harmadik százat egyik király, Tarkvinusz Priszkus az adta hozzá, mely időtől megmaradt a háromszáz rendes számnak a teljes tanácsra nézve. Ezt a hagyományt ugyan nem bizonyítja semmi, sőt kétség fér hozzá, de dönteni sem ellene, sem mellette teljesen bizonyosan nem lehet.

A tanács jogai és kötelessége egyszerűen abban állottak, hogy minden ügyben, melyet a király eléje terjesztett, tanácsot ült és véleményt adott. Sem az a jog nem illeti meg, hogy a király meghívása nélkül saját akaratából egybegyűljön, sem más ügyet, mint amelyet a király előterjesztett, nem vitathatott meg; végre hiányzott minden eszköze ahhoz, hogy a határozatait, amennyiben a király akaratával ellenkeztek, érvényesíthesse. De e szűk jogkör dacára is nagy volt a tanács befolyása, mert a hatalmas arisztokráciának tanácsát, beleegyezését mellőzni, a király meg nem kísérelhette.

A közgyűlés vagy népgyűlés végre a teljesjogú polgárok összeségéből állott. A hagyomány szerint Romulusz hármast jogot ruházott reá: a tisztviselők választását, közreműködést a törvényhozásnál és határozathozatalt a háború fölött, ha abban a király megkérdezte; törvénykezett a főbenjáró ügyekben. Ebből azonban valószínűleg csak az állott fenn, hogy a népgyűlés választotta a királyt, aki ha neki is úgy tetszett, a közgyűlésen ismertette a néppel hadviselő szándékát, hogy ez alkalommal háborúra lelkesítse. Kivételes esetben, amikor párt harcz éredeke kívánta főbenjáró ítéletet is kértek a néptől, de mindez nem volt rendszeres és nem illette meg, valamint a tisztviselők választása sem tartozott jogai közé. Kezdeményezési joga ép úgy hiányzott, mint a szenátusnak s úgy látszik, ha a gyűlésbe hívták is, egyéb teendője nem igen akadt, mint az előterjesztett kérdésre „igen“ vagy „nem“-mel válaszolni. A szavazás kúriák szerint és kúriákban fejenként történt. A kuria-gyűlések gyülekező helye rendszeren a kómiczium, a forum felső része volt.

Tarkvinusz száműzetésének hatodik évében előkelő és hatalmas szabin család feje települt le Rómában: Klauszusznak hívták, aki Rómában Áppiusz Klaudiusz nevet vett fel. Pártviszály kényszerítette szülőhelyét, Regillumot elhagyni. Jobbágyok és szolgák nagy serege vagy ötezer fegyverfogó nép kísérte. Klaudiusz embereinek Róma polgárjogot és az Anion túl földeket ajándékozott, őt magát pedig felvette a patricziusok közé, úgy hogy az idegen rövid idő múlva az állam főbbjei közé tartozott. Tőle származott a Klaudiusz-nemzetség, mely Rómának vendégszeretetét azzal hálálta meg, hogy a törvények iránti gúnyos engedetlenséggel és a közvéleménnyel szemben vakmerő ellenkezéssel, dőlyfösen, gonosz indulattal

visseltetett mindenkoron, de kivált a patriciusok és a plebejusok között vívott harcz alatt. A Klaudiusz-nemzetség ugyan sok jelentékeny, tettben erős jellem és szilárdság által kitűnt férfiút tud felmutatni, de főnkéit lelkűt, igazi nagyságot, egyet sem.

A következő évben 503-ban K. e. meghalt P. Valeriusz Poplikóla, korának és nemzetének legnagyobb embere. A szabad állam megállapítása és fentartása körül szerzett érdemeit egyéb kitüntetés közt már életében azzal hálálta meg a polgárság, hogy négy éven át konzullá választotta. Halála után azon megtiszteltetésben részesült, hogy közközlésen a városon belül temették el, s a nők szintén egy álló évig gyászolták, mint Brutuszt.

Róma harcza a száműzött Tarkvinuszok ellen eközben néhány évre szünetelt, de befejezését még nem érte, a döntő ütközet még hátra volt.

Mikor Tarkvinusz látta, hogy ügyét Porszéna elejtette, vejéhez Oktaviusz Mamiliuszhoz menekült Tuszkulumba és onnan sürgette a háborút Róma ellen. Mamiliusznak sikerült a latin államokat Róma ellen egyesíteni. Ezzel a veszedelemmel szemben Róma diktátort választott. Aulusz Posztumiuszt. Eleintén az ellenségeskedést úgy Róma, mint Tarkvinusz részén lanyhán üzték, mintha tartottak volna a döntő ütközettől. De elvégre azt kikerülni nem lehetett. Aulusz Posztumiusz a diktátor és Titusz Ébuciusz, a lovasok mestere vezették a sereget, mikor az a Regillusz tavánál a latinokkal összeütközött, az a döntő csata volt, melyben lovakon küzdöttek a rómaiak és fényes győzelmet arattak a latinok fölött.

A Regillusz tavánál vesztett csata Tarkvinusz utolsó reményét is tönkretette. Kuméba ment Arisztodémoszhoz, hol az agg, testben, lélekben megtört férfiú, nemzetségének utolsó sarja meghalt. Örökösül Arisztodémoszt vette, ki mint ilyen néhány évvel később, mikor a rómaiak Kumében gabonát vásároltak, terhes hajóikat a tarkvinuszi örökség fejében elszedette, a többi, akit Tarkvinusszal száműztek, vagy aki kivándorolt, idegen földön elszórtan, gyámoltalanul végezte napjait.

Az uralkodó polgárság a szabad állam első éveiben, míg az ellenforradalomtól tarthatott és az elűzött Tarkvinusz életben volt, igen csínjában bánt a néppel. A tanács, mikor hírért vette Porszéna beütésének, a népet lehetőleg becézte, mert attól félt, hogy a nép inkább belenyugszik abba, hogy a királyságot visszaállítsák, minthogy a háború fáradságait szenvedje el. A tanács tehát iparkodott a nép gazdasági viszonyain segíteni. A magas gabonaárakat lenyomta azáltal, hogy államköltségen gabonát vásárolt, sógyedáruságot hozott be, hogy ezt a szükséges árucikket olcsóbbá tegye és végül elengedte a szegényebbek adóját. Mihelyt azonban Tarkvinusz halálának híre elterjedt, elbizakodott az uralkodó-osztály, a népet szolgájának tekintette és dőlyfösködött; pedig a nép anyagi helyzete amúgy is elviselhetetlen volt: a plebsz teljesen eladósodott és nagy nyomorúságban sínylett.

Az utóbbi évek szakadatlan hadjáratai a legtöbbszörre földet művelő plebszet keményen sújtották. A hadi szolgálat miatt sokszor nem művelhette földesekéjét és ha művelte, megesett, hogy az ellenfél földülta termését, házát, kertjét. Ehhez járult, hogy a fölszaporodott adó reá inkább nehezült, mint a patriciusra. Az adót ugyanis, a föld, de nem a tiszta jövedelem után vetették ki és a jószágot terhelő kölcsönt nem vették tekintetbe, míg a patriciusz uzsora-tőkéje adózatlan maradt. Tarkvinusz halála óta a plebszet a közlegelőkről is kiszorították. A megszorult nép kénytelen volt kölcsönt venni a tőkepézes patriciusoktól és pedig nagy uzsorás kamatokra, melyek roppant nagyok voltak, hogy még a később behozott törvényes kamat is $8\frac{1}{2}$ száztólít tett. A kölcsön egy évre szólt és a meg nem fizetett kamatot a tőkéhez csatolták, ez a kamatok kamataival igen fölszaporodott. Ha az adós képtelen volt fizetni, hitelezője a hatóság minden közbenjárta nélkül kiterjeszthette kezét az adós személyére, gyermekeire és unokáira; lánczra, békóba verhette, kényszermunkára foghatta, kínozhatta, sőt idegen földre rabszolgaként eladhatta.

Ezt a kegyetlen törvényt ebben a korban a patriciusok kérlelhetetlen szigorral fogatosították.

A patriciusok kegyetlensége, kapzsisága, könyörtelensége végre arra vitte a népet, hogy kiköltözzék.

K. e. 495-ben történt, hogy az elkeseredés az adósságba merült nép és a patriciusi polgárság közt már oly magas fokra hágott, hogy csak szikra kellett, hogy lángba borítson mindent. Rómát háború fenyegette, a volszok és a rómaiak közt hadjárat állott a küszöbön. A plebsz hangosan mormogta, hogy míg ott künn vérét a köztársaságért ontja, itthon osztálytársai békóban szenvednek, tönkre jutnak. Ezt az ingerelt hangulatot a véletlen nyílt kitörésre segítette.

Idősebb férfiú szökött meg az adósbörtönből, a nyomor minden jele rajta volt, úgy rohant a piacra: rongyokban, sápadtan és csaknem felismerhetetlenül eltorzultan elcsigázottan, többen mégis ráismertek a századosra, ki vitézségének a harcban több jelét adta. A kérdésre, mint jutott oly nyomorúságos helyzetbe, elbeszélte szerencsétlenségét. Míg a szabinok ellen harczolt, azalatt az ellenség elpusztította aratását; majorját fölglyujtotta és elhajtotta barmait. Ebben az alkalmatlan időben követelték tőle az adót és ő, hogy lefizethesse, adósságot csinált. Ez az adósság a kamatok által elszaporodott, előbb apai, azután nagyapai jószágát, saját birtokát, utóbb személyes szabadságát vitte el. Embertelen hitelezője elhurcolá őt két fiával, nem hogy rabszolgaként eladja, hanem hogy kínozza. Azután lehányta rongyait mutogatta vitézsége sebhelyeit mellén és a véres sávokat, melyeket kínzója vert a hátára. Általános szörnyűködés fogta el az embereket; az egész város felzendült, kiszabadította az adósbörtönök rabjait, azok kirohantak az utcára és segélyért rimázkodtak. A nép fenyegetően csoportosult a piacon. A sebtlen megjelenő konzulok nem voltak képesek a fölgerjedést csillapítani; a nép a tanács összeállítását követelte.

A tanács összeült, de a teendőik iránt egyetérteni nem tudott, az a rémhír érkezett, hogy a volszok serege közeledik. A plebsz ujjongott;

egyik a másikat biztatta, hogy fegyvert ne fogjanak; lépjenek azok síkra, kik hasznát látják: az urak. A tanács kénytelen volt engedni. Szerviliusz a kedveltebbik konzul, orvoslást ígért a tanács nevében a háború utánra; mert míg az ellen a kapu előtt áll, a haza védelme minden más ügyet háttérbe szorít. Rendeletet bocsátott ki, hogy senki se tartsa vissza a római polgárt, ki a hadseregbe lépni akar és míg valaki táborban van, senki se tegye kezét annak birtokára, senki jogot gyermekeire ne „tartson. Most az adósok mind a zászlók alá tolongtak; csak úgy hemzsegtek ki az adósbörtönökből, hogy a hazát védelmezzék. Tekintélyes és harcvágytól égő sereg élén vonult a konzul a táborba; a volszkokat visszaverte, fővárosukat, Suessza Pomeciát elfoglalta és gazdag zsákmánnyal tért vissza Rómába. Ugyanakkor a szabinok is római területre ütöttek és pusztították azt: a sereg éjjel lepte meg őket és elűzte.

Alig menekültek a rómaiak ebből a veszélyből, az aurunkok ellen kellett indulniok. A vitéz hadsereg, mely már Ariciáig hatolt, ezt a háborút is gyorsan és győzelmesen fejezte be. Az aurunkokat Aricia melletti döntő ütközetben keményen megverte.

A legtöbb harcvágygya) és önfeláldozással az adósok tűntek ki. Hanem azért keserűen csalódtak, mikor azoknak az Ígéreteknek teljesedését várták, melyeket a tanács nevében Szerviliusz tett. Sőt azt kellett tapasztalnak, hogy a másik konzul, A. pius Kladiusz kérlelhetetlen szigorral járt el az adósok ellen. A csatáról megérkezett adósokat visszaküldő börtöneikbe és a családjában meggyökerezett népgyűlölettel bánt azokkal, kiknek fizetési határideje lejárt. A megcsalottak Szerviliuszra hivatkoztak, eléje tartották ígéreteit, hősi tetteiket. Szerviliusz szeretett volna rajtuk segíteni, de nem volt bátorsága a tanácscsal és osztályosaival szakítani, s így két szék közé jutott. A plebejusok ekkor önvédelemhez nyúltak. Mihelyt látták, hogy adóst visznek a törvény elé, oly zsvajt ütött, hogy a tárgyalás lehetlenné vált; a konzul szemei előtt bántalmazták a hitelezőket és mindenütt a közelgő zendülés előjelei mutatkoztak, mikor Róma fenállásának 259. esztendejében a hivatalév végére járt és új szabin-háború fenyegette Rómát. A plebejusokat áthatotta a meggyőződés, hogy csak közös, egyértelmű föllépés segíthet rajtuk, éjjeli összejöveteleket tartottak azon városrészekben, melyekben kizárólag csak ők laktak: az Eszkvilinuszon és Aventinuszon.

Az új konzulok belátták a patricziusokat fenyegető veszélyt, ha a plebsz, mely eddig rendezetlen, vezérnélküli tömeg volt, egyértelmű s kiszámított ellenállást kísérel meg. Előadák a sejtelmeket a tanácsnál és a tanács azt végezte, hogy szigorral kell a nép ellentálló kísérleteit megtörni és a katonaszedést végrehajtani. A konzulok elfoglalták székeiket és névszerint fölhívták a katonakötelezetteket. Senki sem felelt. Azután olyat is hittak föl, ki közelükben, előttük állt. Ez is hallgatott és társai csoportosulni kezdtek körülötte, hogy védelmezzék és mikor a konzulok liktort

küldötték érette, ezt visszaűzték, sőt a liktornak segélyére siető konzult is bántalmazták.

Az események folytán egybegyűlt tanácsban háromféle ajánlatot tettek, P. Verginius ajánlata az volt, hogy Szerviliusz volt konzul ígéretét, melyet a volszk háború előtt tett, teljesíteni kell. T. Larciusz tovább ment, azt javasolta, hogy az összes tartozásokat el kell engedni. Appiusz Klaudiusz ellenben a végső szigort ajánlotta és e célra diktatúrát javasolt.

Az önzés győzött és majdnem Appiusz Klaudiuszt választották volna diktátornak, ha a tanács korosabb és engesztelékenyebb tagjai a kegyes s a népnél kedves M. Valeriusz, Poplikola testvérét nem tolják minden áron előtérbe. Valeriusz hasonló rendeleteket adott ki, mint Szerviliusz és a nép, noha már egyszer kárát vallotta, tömegesen indult a zászlók alá. Soha akkora sereget Róma még ki nem állított. Az ékvuszok, volszok és szabinok ellen három tábor szállott egyszerre síkra és mindenütt győzelmesen. A háború hamarabb végződött, mint a szenátus kívánta, a diktátor diadallal vonult Rómába, ahol rendkívüli megtisztelések vártak reá. Hanem mikor a nép helyzetének javítása és az adósok megígért fölszabadítása volt első indítványa a szenátusban, indítványát elvetették. A tanácsnak ez a tagadó válasza, visszautasítása, melynek folytán szavát Valeriusz nem tarthatta meg, annyira sértette őt, hogy lemondott a diktátorságról és kiment a kúriából. A nép méltányolta kényes helyzetét, csak oly tisztelettel kísérte haza, mintha ígéretét foganatosította volna.

A háború véget ért, tehát a sereget el kellett volna bocsátani, de a tanács attól tartott, hogy aztán a lázadó tüntetések ismét napirendre jönnek, s azon ürügy alatt, hogy az ékvuszok ellen új háború van kitörőiben, meghagyá az esküvel kötelezett seregnek, maradjon a táborban: ez a parancs megérlelte a lázadást. A lázadó seregek kezdetben azon tanakodának, megöljék-e a konzulokat, mert ez által az eskü alul föloldatná, de utóbb a higgadtabb nézett győzött és L. Liciniusz Hellutusz vezérlete alatt átvonultak a Szent-Hegyre, mely három mérföldnyire feküdt a várostól. Rómában nagy lett a rémület. A plebsz visszamaradt része attól félt, hogy a patriciusok rajtuk töltik boszujokat; ugyanúgy szepegett a nemesség is, hogy a kivándorlóit plebsz, ha az ellenséggel szövetkezik, a köztársaságot megbuktatja. A higgadtabbak belátták, hogy más út nincs, mint a kiegyezés és e célra kiszemelték Agrippa Meneniuszt, a plebejus eredetű, s ezért a nép előtt kedves tanácsost.

Agrippa tudott a nép nyelvén beszélni, szólóit annak szívéhez, eszéhez s példabeszédet mondott helyzetükről. Így szólt:

A régebbi időkben az emberi test tagjai elégedetlenkedtek és föllázadtak a gyomor ellen s azt mondták, hogy ők külön-külön dolgoznak, fáradnak, amíg a gyomor kényelmesen lakmározik a test közepén s nem csinál semmit. A kéz azt mondta, hogy ő azontúl nem dolgozik többet semmit. A láb meg, hogy ő bizony nem jár többet. A száj nem veszi föl az ételt, a fogak nem rágják meg, egyszóval a test egyik része sem akart

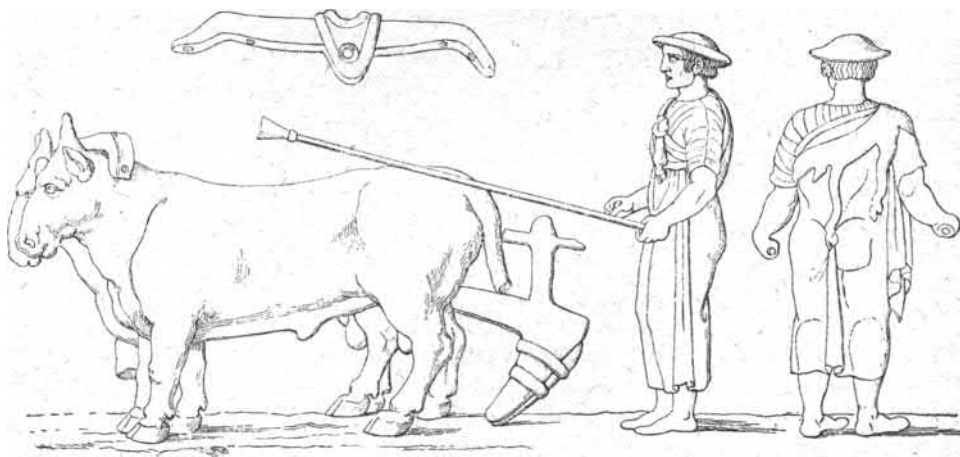
többé a gyomornak szolgálatot tenni. Hanem ennek a lázadásnak maguk a tagok adták meg az árát, mert a gyomor, minthogy ő sem kapott a tagoktól semmit, ő sem adhatott nekik semmi táplálékot és a tagok elgyengültek és elpetyhüdtek. Ekkor belátták, hogy még sem egészen úgy van, ahogy ők gondolják és hogy a gyomor szolgálatára nagy szükségük van, mert az nagyon is fontos szolgálatot végez. Ekkor megint hűségesen dologba fogtak, a gyomor megint kapott táplálékot és a tagok is új erőre tettek szert.

Ez a mese gondolkozóba ejtette a népet és belátták, hogy Agrippának igaza van.

Meneniusz egyúttal megígérte az adósok terhének méltányos könnyítését és azon egyezményt kötötte a plebszszel, hogy ezentúl a népnek külön hatósága legyen, mely jogait a patricziusok ellen a tanácsban védelmezze. A plebsznek ezt a védő tisztviselőjét tribunnak hívták. Ezt az egyezményt, mint a létrejött békének az alapját, mind a két fél eskü által erősítette meg. A kivándorlód plebsz ekkor visszatért Rómába.

A polgári viszály e szerencsés megoldása emlékéül alapították a nép-játékokat, melyek rendezésére új hivatalt szerveztek, amelyet a plebejus edilisz-nek neveztek.

A néptribunoknak a hatalma kezdetben csak abból állott, hogy jogában volt minden plebejust, aki valamelyik konzul erőszakossága elől sérthetetlen menekült, oltalmába fogadni. A tribün személyei és háza sérthetetlen volt. A tribün háza menedékül szolgált, bárki menekült is a tribün házába, azt abban elfogni nem volt szabad. A tribün azonban csak személyes jelenlétével és személyes közbenjárásával nyújthatott a plebejusoknak segítséget, tehát e miatt sem egész napon át, sem egész éjjelen át Rómán kívül nem időzhetett. A tribün háza kapujának éjjel-nappal nyitva kellett állania. A tribün személyének sérthetlenségét szigorú törvény őrizte. Aki tribünt bántott, azt bárkinek jogában állott megölnie, anélkül, hogy érte megbüntethették volna. A birtokát pedig elkobozták az istenek számára. A tribuni méltóságot patriczius nem viselhet soha.

A római eke-rom a legrégibb korban.

A fórum romjai.

KÜZDELEM A NÉP ÉS A NEMESSÉG KÖZÖTT.

A tribün méltóság hatalma idővel folyton gyarapodott. Már kezdetben jogában volt gyűlésre hívni a népet és ezekben a népgyűlésekben fontos kérdéseket tárgyalni. Később vádolhatta és plebejusi törvényszék elé állíthatta az olyan konzulokat, patriciusokat, akik vétkeztek a nép ellen, vagy szerencsétlen végű hadjáratokkal megkárosították a népet. Később a tribunoknak a legszebb joguk s a legtöbb hatalmat adó erejük a vétőjog volt (latinul annyit jelent. megtiltom). Ezzel a tilalommal megakadályozhatták a szenátus határozatainak a végrehajtását. Később a tribünök joga volt az is, hogy bármely római polgárt, még magát a konzult is bezárathatta, ha másképp nem oltalmazhatta meg a segítségre szoruló plebejst.

A római történet kezdetén a latin államszövetség alárendelt viszonyban áll Alba-Longához: ez a város volt a feje a szövetségnek. Alba elpusztítása után, talán épen a föllázadt szövetség dúlta fel, a szövetséget egyforma alapon újra szervezték.

Alba helyett azontúl a ferentinéi gyűlés intézte a közös ügyeket és a

szövetség élén választott diktátor állott. Róma a szövetséggel szemben teljesen önálló maradt, semmi közös viszonya nem volt vele, sőt nem egy latin várossal hosszas háborút viselt.

Szerbusz Tulliusz volt az, aki szakított a háborús politikával Lácium ellen és egyenjogú szövetségre lépett vele. Tarkviniusz, az utolsó király alatt a szövetség egyenlőtlen volt és Lácium Róma felsőbbbsége alá került. A hagyomány úgy értesít, hogy nemcsak a fővezérséget ragadta Tarkviniusz magához, hanem még a latin sereget is beosztotta a római közé és római parancsnokokat állított a kevert zászlóaljok élére. Tarkviniusz bukásával elszakad Lácium Rómától és Róma a porszennai háború és belviszályok által okozott kimerültségében nem képes fölényét érvényesíteni; komolyan ezt nem is kísérelte meg, visszatért a régi állapotra, amikor egyenlő joggal szövetkező viszonyban volt a két állam egymással. Ezt a szövetséget Róma 261. évében, Szpuriusz Kássziusz konzul nevét viselő szövetségi okmánnyal kötötték meg.

A szóban forgó szövetségi okmány, melyet ércoszlopba vésve a római forum szónokszéke mögött K. e. kilenczven évvel még látták, kivonatilag reánk maradt. Hitelességéhez kifogás nem férhet. Tartalma következő: Először, a rómaiak és a latinok összes államai közt a béke fennálljon, míg az ég és föld fennáll; egyik fél a másikat meg ne támadja, meg ne támadtassa, sem szabad átmenetet támadó ellenségnek ne engedjen. Másodsor, ha az egyik fél megtámadatnék, a másik segélyére siessen. Harmadsor, a zsákmányt, melyet szövetségi háborúban ejtenek, felezzék. Negyedszer, a rómaiak és a latinok közt támadt magánpereket tiz nap alatt be kellett fejezni és pedig azon a helyen, hol a vitás szerződést kötötték. Ötödször, ezen egyezsége se toldani, se csonkítani a rómaiak és összes latinok* megegyezése nélkül nem lehetett.

Ugyanazon föltételek alatt, mint 261-ben Láciummal, Sp. Kássziusz később (486 K. e.) a hernikokkal is szövetséget kötött.

A hernikok szabin eredetű törzs voltak és a hegységet, mely Trérus folyótól északkeletnek emelkedett, lakták. Ez a hadban edzett nemzet szintén államszövetségben élt, mint a latinok és Italia legtöbb törzse. Az új szövetkezés módozatai nem különböztek a latinokkal kötöttektől. Az egyetlen módosítás az volt, hogy azontúl a zsákmányt többé nem felezték, hanem három egyenlő részre volt osztandó.

Ez a népszövetség, ha voltak is néha összekocczanások, megszakítások, mégis csaknem másfél századig fennállott. Ezen idő alatt a latinok és hernikok valahányszor idegen betörés ellen segítségre volt szükségök,

* A latin szövetséghez tartozó városok a következők voltak: Ardéa, Aricia, Bovillae, Bubentum, Korne, Karventum, Circeji, Korioli, Korbio, Kora, Fortinea, Gabii, Laurentum, Lanuvium, Láviniium, Lábicum, Nomentum, Norba Prénészte, Pédum, Kverkvétulum, Szatrikum, Skapcia, Szécia, Tellene, Tibur, Tuszkulum, Tolerium, Triérium és Velitre,

a rómaiakat mindig megkeresték és a rómaiaknak viszont szükség esetén szintén segélycsapatokat küldtek.

A latinok folyton ki voltak téve az ekvuszok és volszok évenként ismétlődő beütéseinek. A szövetség előnyeit nem tudták kellően kihasználni, igénybe venni, a szövetséget sokszor lazán tartották és így azután a latin szövetség egyik városa a másik után veszendőbe ment és csak néhány latin város őrizte meg függetlenségét. Ez az összeolvadt maradék természetesen nem tarthatott igényt az egyenjogúság oly mértékére, mint a hajdani teljes számú szövetség. Annál kevésbbé, mert legtöbbjeik teljesen Róma védszárnya alá menekültek, csakis ennek oltalma alatt tarthatták fenn függetlenségüket.

Ezek ily körülmények közt a védenczek alárendelt viszonyához közelített. Ennek folytán Róma állása is megváltozott: segélycsapatokat net i kért tőlük többé, de ha szükség volt reájuk, kirendelte őket. Szóval föln' t gyakorolt Laciumon.

Ugyanazon évben, melyben a rómaiak szövetséget kötöttek a latinokkal, hadjáratra vállalkoztak az antiumi volszok ellen. Elfoglalták Longulát és Poluszkát, a két várost a latin tengerparton, mely akkoriban a volszok kezében volt, Onnan a jól megerősített Korjolinak indultak. Mialatt a római sereg ezt a várost ostromolta, volszk sereg jött a szorongatott város fölmentésére és hogy ezt az ostromlovak is elősegítsék, kitérést koczkáztattak. Hanem Gnéusz Marciusz előkelő római ifjú, ki csapatával éppen ott állott, hol a városiak kitértek, bátor ellenállást tanúsított, visszaüzte őket, nyomukban a város nyitott kapuin behatolt és a közeli házakat fölgyújtotta. A lakosok jajveszélése és a fölcsapó lángok az ostromló sereggel tudatták a város bevételét. A volszok pedig látták, hogy tervük meghiúsul fölhagytak a küzdelemmel és hazatértek.

A nap dicsősége a vitéz Marciuszt illette. A konzul megdicsérte őt az egész sereg előtt, gazdagon nyergeit hadi mént ajándékozott neki és megengedte, hogy tíz foglyot és a zsákmányból válasszon ki magának, ami neki tetszik. Marciusz azonban beérte a ménnel és egy fogolylyal, kihez barátság fűzte. Hősi tette tisztelő emlékéül a bátor ifjú Korjolanusz melléknevet kapott.

A következő évben K. e. 492-ben nagy éhség sanyargatta Rómát. A drágaság oly nagy fokra hágott, mint valamely ostromlott városban. A szegényebb néposztály az éhség áldozata lett volna, ha a gondos konzulok biztosokat nem küldenek Etruriába, a volszok földjére, Kuméba, sőt Szciliába is gabonát vásárolni. Hanem a volszoknál nem történhetett meg a vásárlás, mert nemcsak a nép különben is ellensége volt a rómainak, de a Tarkviniuszsal kimenekült s ott élő száműzöttek még inkább föl ingerelték azt és szerencse, hogy a volszk nép dühe elől menekülhettek. Kuniában vettek ugyan élelmiszereket, de Arisztodemosz a város ura és

Tarkvinusz örököse lefoglalta a már megterhelt hajókat. Csak Sziciliából jött bő, részint vásárolt, részint e sziget fejedelmétől nagylelkűen ajándékozott gabonakészlet. Hanem míg az a segély megérkezett, a nép vajmi szűkén tengődött azokból a szállítmányokból, melyek a Tiberiszen Etruriából érkeztek. A növekvő éhség a népet nagy forrongásba hozta és Rómát nagy veszély fenyegette, ha a volszok azt a pillanatot támadásra használták volna, de náluk meg pusztító járvány öldökölt. Végre megjöttek a szicíliai éléshajók, melyek a bajt nagyjából enyhíthették. A tanács a fölött értekezett, mily áron engedje át a gabonát. A méltányosabbak nézete volt, hogy amit ajándékuul kaptak, azt ingyen kell szétosztani, amit vettek, azt leszállított áron. Mások pedig elérkezettnek tartották az időt, a nép megálázására és kicsikart jogai visszavonására.

Ez utóbbiakhoz tartozott Korjolánusz. Őt, a büszke patricziust, a régi és tekintélyes nemzetség ivadékát a plebsz jogai boszantották. Mikor az inséges időben a plebsz harczolni vonakodott és csak néhány nemes önkéntes védenceivel sorakozott a zászlók alá, Korjolánusz állt élükre és ráütött az antiumi volszok birtokára, ahonnan gazdag zsákmánynyal sok gabonával és barommal tért vissza. Gyűlöletét a tribunusok hivatala és hatalma ellen nem palástolta. A nép tudta ezt és ellenezte, hogy konzullá válaszszaak; mire viszont az ő gyűléte is annál mélyebb lett. Mikor tehát a tanácsban a gabonaügy fölmerült, azt javasolta, hogy a megérkezett gabonát ne adják olcsóbban a felszökött roppant áraknál. Ha a plebsz régi búzaárakat akar, adja vissza az atyáknak régi jogait és mondjon le a tribunatusról.

Korjolánusz beszédje azonnal köztudomású lett és általános elkeseredést támasztott. Mikor kijött a kúriából, talán a népdüh áldozata lett volna, ha a tribunusok őt, mint a szentesített egyezmény sértőjét a plebsz törvénszéke elé nem állítják. Ez megnyugtatta a kedélyeket. Korjolánusz pörét következő harmadik vasárnapra tűzték ki. A közbeeső időt fölhasználták a patricziusok; mindent megkíséreltek, védenceiket mindenféle szétküldözték, hogy a plebszet megnyerjék, vagy megfélemlítsék. Mikor ez keveset használt, maguk igyekeztek közbenjárni. A tanácsnak az a határozata, hogy az állam gabonakészletét a rendes idők legolcsóbb árán adta el, szintén segített a közvéleményt csillapítani. Sokakra hatással volt ez, mások a rettenthetetlen bajnokot sajnálták benne, a megkegyelmezés lehetséges volt, ha Korjolánusz hajthatatlan konoksága, kihívó beszéde, a tribunusok iránt tanúsított folytonos gúnyja nem ingerelte volna fel mindig újból a kedélyeket.

Korjolánusz nem jelent meg a törvénszék előtt, de távollétében elítélték. Korjolánusz ekkor a volszokhoz ment száműzetésbe, átkozta Rómát és boszút lihegett. Antiumban Attiusz Tulliusznál, a volszok egyik legtekin-
télyesebb férfianál talált vendégszerető tanyát és oltalmat. Attiusz régi

ellensége volt a rómaiaknak. Nagyon megörült, mikor Korjolánusz hazája ellen ajánlotta föl karját s csakhamar megegyeztek abban, hogyan kell Róma ellen megújítani a háborút. A volszkokat ugyan csatavesztéseik és az öldöklő járvány meggyöngítették és nem nagy kedvet tanúsítottak, de Attiusz kitalálta módját, csellel mint ingerelje övéit a hadüzenetre.

Ép akkor határozták el Rómában, hogy a czirkusz-játékokat másodszor is megfognák tartani. A többi szomszéd népek közt a volszkok is csoportosan jelentek meg az ünnepek szemlélésére. A játékok kezdete előtt meglátogatta — Korjolánusszal szőtt terve szerint — a konzulokat és óvatosságra intette őket, mert földieit az ünnepi gondtalanságra számítva, rosszban törik fejüket. A konzulok rászédették magukat és hírnökök által köztudomásra adták a parancsot, hogy a volszkok az éj beállta előtt a városból kitakarodjanak. Ez a gyalázat, a vendégszeretetnek ez a csúfos megszegése elkésérette a volszkokat, eltávoztak. Tulliusz útközben még inkább fölingerelte őket. Rövid idő múlva az egész nemzet csatakészen állott Róma ellen. Attiusz Tulliuszt és Korjolánuszt egyhangúlag vezérekké választották.

Korjolánusz megfelelt a volszkok bizalmának; győzelemről-győzelemre vezeté seregeiket. Legelőbb Circeji, az ifjabb Tarkvinusz által alapított gyarmat ellen indult; elűzte onnan a római telepeseket és átadta a várost a volszkoknak. Azután elfoglalta a latin partmellék többi városait, a latin szövetség véd- és házi istenei helyét. Azután a latin országút túlsó oldalán fekvő városokat. Végül, miután az egész Láciumot meghódította és Rómának indult.

A szövetségesei segélyét nélkülöző, belviszály által szétmarczangolt, kétségbeesett tehetetlenséggel nézett jövője és győzelmes ellenfele elé sereget állítani képtelen volt Róma. Korjolánusz a kluliuszi árokban öt mértföldnyire Rómától ütötte föl táborát és pusztította a római határt, azonban olyan figyelemmel, hogy a patriciusok birtokát és majorságait gondosan elkerülte és megkímélte, lehet, hogy azért tette, mert a plebejusokra irányult boszuja, vagy mert az által is növelni szándékozott a két osztály egymás iránti gyűlölködését és az egyenetlenkedést. Tökéletesen czélt is ért. A plebsz vonakodott fegyvert ragadni, gyanúsította a nemességet, hogy az ellenséggel czimborál, s a népet elárulni, a vágóhidra vinni akarja. A tanács kényszerűségében nem látott más menekvést, mint a száműzött visszahívását. Őt tanácsos, valamennyi Korjolánusz személyes barátja, a táborba indult és megvitte ezt a hírt neki. Korjolánusz kinyilatkoztatta, hogy ő nem személyes ügyben áll ott, hanem mint a volszkok vezére: békéről szó se legyen, míg Róma a volszkok elfoglalt tartományait vissza nem adja. Hogy ez iránt végezzenek, harmincz napi határidőt szabott. A rómaiak e feltételt súlyosnak tartották, s mire a harmincz nap letelt, könnyebb feltételeket eszközöltek, tiz tanácsnokból álló új követséget menesztettek

hozzá. De Korjolánusz kemény szavakkal fogadta őket: csodálkoznia kell, úgymond, hogy vannak emberek, kik, mikor saját birtokuk áll a koczkán, rablott jószágot visszaadni vonakodnak; gondolják meg ezt jobban és jöjjenek három nap múlva: ez a végső határidő. Hogy megindítsák, még újabb kísérletet tettek a papok; az áldornagyok és augurok ünnepélyes díszben, mint könyörgők járultak hozzá, de hajthatatlan maradt. A szükség utolsó percében, mert a meggondolás három napja már betelt, Róma nemes asszonyai gyűltek össze Veturiánál, Korjolánusz anyjánál és Volumniánál, az ő nejeinél. Együtt kimentek a táborba.

Volumnia kéznél fogva hozta magával két fiacskáját. Ez meghatotta a hőst; anyja esdeklései, a hölgyek néma sírása megtörte merev, daczos keblét.

„Anyám, — fakadt ki könnyekben, — fogadom szavadat: te győztél. Hanem Rómába én nem térek vissza soha. Érd be hazáddal, ha köztem és közte így választottál.”⁴ Miután övét megölelte és visszabocsátotta, táborot bontatott, a volszok seregét kivezette Róma földjéről.

Korjolánusz haláláig a volszok között maradt. Öreg napjaiban sokszor fakadtak panasza ajkai a hontalanság keserűsége fölött, melyet akkor jobban érzett. Más monda azt beszéli, hogy az engedékenysége miatt felbőszült volszok megölték, van oly hagyomány is, mely azt mondja, hogy megölte magát. Halála Rómában általános részvétet keltett, a nők rokonuk gyanánt egy álló évig gyászolták.

A nők tiszteletére és tettük emlékére a Fortuna istennőnek templomot építettek a helyen, melyen esdekléseikkel Korjolánuszt meglágyították. Még más kitüntetések és jogokat is nyertek a tanácstól a római nők, kik már másodszer mentették meg Rómát.

Korjolánusznak története, a monda és költészet szövedékéül tűnik föl. Történeti magvát a költői részletekkel annyira fölékesítették, hogy a valót a költőtől elkülönözni lehetetlen.

Spuriusz Kassziusz korának legjelesebb férfia volt. Háromszor választották konzulnak; kétszer diadalmenetet tartott. Első konzulsága alatt (252-ben Róma fennállása óta) ő kötötte a békét a szabinokkal; a második alatt szövetséget a latinokkal. Szerviliusz által a kivándorlóit néppel kötött egyezmény szintén az ő közbenjárásával jött létre. Annak a korszaknak nevezetesebb eseményei mind az ő nevéhez fűződnek. Ő az első római, kiról a történet bizonyosan tudja, hogy kiváló, nagy férfiú volt: mert Brútusz és Poplikola még mindig mondás alakok.

Szellemének és jellemének nagyságáról mindenkifölött mezei törvénye (lex agraria) tanúskodik. Ha férfiúnak, ki a patriczius-osztályhoz tartozott, mint ő, van annyi lelke, hogy osztálya mélyén gyökerező előítéletei fölé emelkedjék, osztályosait legfontosabb érdekeikben merte megtámadni és a hatalmas, a legérzékenyebb oldalán, önzésében sértett nemesség boszú-

jától nem fél, mert a hazát mindennél többre tartja: az ilyen férfiút méltán tartjuk „nagy“-nak.

Ez a mezei törvény a római alkotmány kifejlésében nagy horderejű hosszú küzdelem élén áll. Azért mielőtt ismertetnők, elmondunk a római közbirtok vagy közös határ sajátságos jogviszonyairól egyet-mást.

A közös határnak az (áger publicusznak) eredetéről így szól az em-lék: Mikor Romulusz a harmincz kúria telkeit kiosztotta, a római határ-ból kihasította az egyházvagyoni és a „közbirtokot“ is. A közös birtok idővel szerencsés háborúk következtében tetemesen fölszaporodott, minthogy a régi hadjog szerint a meghódított tartományok legalább harmadrésze a győztes fél birtokába jutott. Ennek az új szerzeménynek részét, két-két

Veturia és a római nők Korjolánusz előtt.

holdankint, a hódítás biztosítására betelepített plebejusoknak örök birtokul* adta az állam, de ez aránylag nagyon is kis rész volt; az osztályrészt a patriciusok osztották szét maguk közt, mint haszonbirtokot, vagy olyan jószágot, amelynek tulajdonosa az állam, s melynek ők csak hasznát veszik bizonyos beszolgáltatásért. El lehetett adni, tetszés szerint használni, de az állam mint törvényes birtokos akármikor beszédhette mint sajátját. A mi a beszolgáltatást (vectigal) illeti: ez a gabona tizedét, a bor- és

* heredium.

fatermés ötödét tette; a legelő használatáért is járt valami. Ezt a közbirtok után járó beszolgáltatást, mely a királyok korában a rendes állambevételnek bizonyára tetemesebb részét tette, az állam haszonbérbe szokta adni négy-négy évre.* Ez az állapot a patriciusokat és plebejusokat hosszú és elkeseredett ellenségeskedésbe vitte.

Méltatlanság volt, hogy a közbirtokhoz kizárólag a nemesség jogot tartott és még fokozódott ez az igazságtalanság azzal, hogy a nemesség, a királyság bukása óta ebből a közbirtokból teljesen kizorította a népet, pedig annak a közbirtoknak a megszerzése a plebsznek, mint a hadsereg magvának, sok vérébe került. Ezeket a méltánytalanságokat még tetézte az, hogy ez az igazságtalan állapot a plebsznek egyes kárával járt. A közbirtok adómentes volt, telekadót sem fizettek tőle; de sőt a beszolgáltatásokat, a tizedet, az ötödöt és legelőpénzt, melyet a patriciusoknak birtokuk után a közbirtokon kellett volna fizetniök, mióta a hatalom birtokában voltak, rendetlenül vagy épen nem fizették. A szinte szakadatlan háborúk folytán fölszaporodott államkiadások fődözése tehát főleg az örök-birtokra, vagyis a herediumra és azok tulajdonosaira, nagyrészt a plebejusokra nehezült. Tudjuk továbbá, hogy a plebejusoknak ezek a tulajdonai tele voltak adóssággal, a mire szintén nem voltak tekintettel. Az adórendszer tehát igazságtalan, a plebejusokra föltöbb sérelmes volt. Ez döntötte a népet nyomorba, melyen segíteni kívándorlás által akart.

Ezt a bajt Spuriusz Kassziusz gyökeresen orvosolni akarta, tehát előterjesztette Sp. Kassziusz törvényjavaslatát, melynek tartalma az volt, hogy a közbirtok arányos része osztassék szét a plebejusok közt; a többi maradjon a patriciusok kezén a megállapított szolgálmányok mellett.

Az ókori idők másként, Kassziuszra és a népre kevésbé előnyös színben adják elő a dolgot. Elbeszélésük így szól: mikor Róma fennálásának 268-ik esztendejében (K. e. 486-ban) a szövetséget a hernikokkal megkötötték, földbirtokuk kétharmadát elvették. Ezt a kétharmadot Sp. Kassziusz részint a latinok, részint a plebejusok közt fel akarta osztani, sőt még a római közbirtoknak más részeit is, melyek eddig a patriciusok birtokában voltak, szintén ki akarta osztani. Ő ezt becsvágyból javasolta és pedig azért, hogy magának az egyeduralomhoz utat készítsen, de a másik konzul felvilágosította ez iránt a népet és óva intette Kassziusz terveitől, a ki, hogy a népet ismét részére hódítsa, tovább ment, azt indítványozta, hogy a pénzt, melyet a szegénység a Sziciliából vett gabonáért fizetett, az állam térítse vissza. Hanem ekkor a nép teljesen fölismerte a a konzul önző és vétkes céljait és tőle teljesen visszavonult, minek következtében a konzuli éve leteltével a kvésztorok őt perbe idézték és a nép hozzájárulásával halálra ítéltették és az ítéletet rajta végre is hajtották. Más tudósítások szerint saját atyja ötlette meg atyai tejhatalmánál fogva és vagyonát Ceresz istennőnek szentelte.

Elképzelhetetlen, hogy a rómaiak a hernikoktól, kikkel egyenjogú szövetséget kötöttek volt, földbirtokuk kétharmadát elvegyék és hogy ennek

* lusztrum.

az elkobzott föld felét a latinoknak, kiknek a hernikok elleni háborúban részük sem volt, átengedjék. Ha valamely felosztás forgott volna kérdésben, akkor a rómaiak, latinok és hernikok közt csak egyenlő osztásról lehetett a szó azon szövetségi egyezség értelmében.

Téves állítás az is, hogy a plebsz Kássziusz halálának részese volt, hisz a törvény, melyért halált szenvedett, csak a nép előnyéül szolgált, csak azt foglalta magában, ami után a nép türelmetlenül esengett.

Ellenkezőleg, nagyon valószínű, hogy a patricziusok osztályosukat saját gyűléstükben patricziusi kvésztorok által vonták kérdőre, részint, hogy boszujokat töltsék rajta, mint a nemesség árulóján, részint, hogy az indítványozó elítélésével a törvényt is megsemmisítsék. így elesik Kássziusz állítólagos vétke is, mely csak ürügy volt, hogy a patricziusok elítélhessék. Kássziusz gyanúsításánál és elítéltetésénél pusztán pártszenvedély működött. Ha a nagy férfiú csakugyan államcsínyt tervezett volna a köztársaság megbuktatására, nem várt volna, míg hivatali éve lejár és amikor minden hatalmat kiad a kezéből, hanem konzuli hatalma és tekintélye egész súlyát vetette volna a mérlegbe állítólagos célja elérésére.

A patricziusok noha előbb elfogadták talán némi módosítással a Kássziusz-féle mezei törvényt és tiz legidősebb tanácsosból álló bizottmányt szerveztek, mely kidolgozza, hogy mennyit oszszanak szét a plebejusok közt, Kássziusz halála után minden eszközzel a törvény végrehajtását gátolni törekedtek, míg a plebsz szakadatlanul azon volt, hogy ugyanazt kierőszakolja. Már a következő évben a néptribunok az ügy elintézését sürgették, de eredménytelenül, ép úgy nem sikerült azt elintéztetniök a következő két évben sem. A város alapításának 271-ik évében Gáiusz Méniusz népszószóló azzal akarta a nevezett törvény végrehajtását kicsikarni, hogy meggátolta a katonaállítást; hanem a konzulok a hivatalukat a városon kívül ütötték föl, mert ott a tribünök óvása és a római polgár mentelme nem terjedt ki és büntetésül minden csökönyös plebejus földjét elpusztították, marháját elhajtották.

Ép oly e eredménytelenül sürgette az ügy befejezését 273-ban Szp. Juiusz népszószóló, akiről azt mondják, hogy azt a nyilatkozatot tette: szívesebben látja az etruszkokat Rómában, mint a patricziusokat a közbirtokon. Ő is a katonaállítás megtagadásával akarta kicsikarni a felosztást, de a patricziusok a többi néptribun a maguk részére nyerték meg, így a konzulok képesek voltak a katonaállítást foganatosítani. Hasonlókép járt Juliusznak csaknem minden utódja tizennégy éven át, mikor egyszerre csend állott be a mezei kérdése körül és szünetelt az ügy huszonhat évig, mialatt háborúk foglalkoztatták a római népet, amikor a forum üresen maradt.

Kássziusz elítéltetése után nagy visszahatás támadt Felismerhető ez a körülményből, hogy jut mindkét bírót, kik Kássziusz halálának részesei voltak, e pártérdem jutalmául a következő években, — Kaézo Kvinkciuszt

270-ben, L. Valériusz 271-ben — konzuloknak választották. Utánuk még egész sora következett olyan konzuloknak, kik megválasztásukat a nép elkeseredett ellenállása daczára kierőszakolták, hivataluk összes hatalmát súlyba vették, hogy a népet elnyomják. Különösen mikor hét éven át, 485—492-ig, az egyik konzul mindig a Fábiuszok nemzetségéből való volt. Q. Fabiusz, a konzul testvére, amiatt lett leginkább gyűlöletes, hogy az ékvuszok- és volszkoktól abban az évben elszedett zsákmányt nem osztá ki a sereg közt, hanem a közpénztárnak utalványozta. A következő évre Kaézot jelölték ki a patricziusok konzulnak. A plebsz annyira fölháborodott, hogy szavazás nélkül hagyta el a Marsmezőt. De ő azért, mint tőle a patricziusok megvárták, keményen tartotta magát a tribunusok követelései irányában a mezei törvényre nézve. A 271-ik évben M. Fábiusz és L. Valériusz lettek konzulok. Fábiusz, mert Kaézo testvére volt, Valériusz pedig azért, mert mint Kássziusz vérbíráját gyűlölte a nép. Alattok történt, hogy a tribunusok a katonaillesztést gátolni szándékoztak, de az összeíró bizottmány a konzulok élén a városon kívül ütötte föl sátrát. És mert a tribunusok ellen mindhárman konokul tartották magukat, meghagyták nálok a konzuli hivatalát. Előbb Q. Fábiusz, utána pedig Kaézo Fábiusz másodsor választattak meg. Kaézo nehéz viszonyok közt lépett tisztjébe. Belül pártviszály dúlt, külről az ékvuszok és volszkok seregei fenyegették a várost és ő daczára annak még Vejivel is megkezdte a szerencsétlen háborút, csak hogy a plebszet künn foglalkoztassa s a belügyektől elvonja. Liciniusz népszószóló ellenkezett ugyan a hadállitásnál, de a patricziusok által megvesztegetett hivatalársai leszavazták őt. Két sereget állított: az egyiket Kaézo vezette Veji ellen; hanem az elkeseredett nép vonakodott harcolni, a nép később volt meghalni, minthogy a gyűlölt konzul diadalt arathasson.

A lovasság ugyan győzedelmeskedett az ellenségen és az megfutamodott, de a gyalogság vonakodott a futókat üzőbe venni. A római nép ezzel nyíltan megmutatta, mennyire gyűlöli Fábiuszt, de a patricziusok ismét csak Fábiuszt választották meg konzullá. Juliusz a néptribun ezúttal is tiltakozott a katonaszedés ellen, de a patricziusok ezúttal is megvesztegették a többi tribünt és Juliusz ellentállása sikertelen maradt.

A Fábiuszok nemzetségéből származó konzulok alatt a népben az elkeseredés egyre fokozódott, ami a tribunokat végre arra indította, hogy azontúl erélyesen üldözzék a nép ellenségeit.

A tribünök eddig csak azt tették, hogy tiltó szavukat emelték föl és ezzel akarták a tanács engedékenységét kierőszakolni, a tanács azonban mindig talált valami módot, hogy a tribünök tiltakozását kijátsza, azt hatástalanná tegye. A tribünök azonban változtattak eddigi eljárásukon és üldözték azokat a konzulokat, akik a nép jogait csorbították, hivatalukkal visszaéltek; az ilyeneket a plebejus törvényszék elé idézték.

Róma alapításának 278. esztendejében történt, hogy az akkori népszószólók az elmúlt hivatalos év konzulát Menéniuszt törvényszék elé idéztek és azzal vádolták, hogy a Vejiek ellen szerencsétlenül, hanyagul harczolt és habár tehetne volna, nem sietett a Fábíuszoknak a segítségére, hanem hagyta őket veszni.

A patricziusok mindent elkövettek, hogy Menéniusz mellett jóindulatra hangolják a népet, emlékeztették a népet Menéniusz atyjának, Agrippának az érdemeire, mindez nem használt, a plebsz kimondta reá a bűnöst. A vádlók először halált kértek Menéniuszra, később azonban beérték azzal, hogy kétezer ásznyi pénzbírságot szabtak ki reá.

Menéniusz annyira szívére vette ezt az ítéletet, hogy többé nyilvános helyen nem mutatkozott és bánatába belehalt. A következő esztendőben a hivatalából akkor kilépő konzult szintén pörbe vonta, a tribünök azzal vádolták, hogy a római sereg virágát, Janikulum városának sikertelen ostromában fölládozta. A konzul azonban oly hathatósan és bátran védelmezte magát, hogy a nép fölmentette a vád alól. Ezt a konzult Szpuriusz Szerviliusznak hívták.

A következő esztendőben a tribünök követeléseiben ismét első helyen állott a mezei törvény végrehajtásának sürgetése. A konzulok azonban ellentállottak. Mihelyt azonban hivatalos esztendejük letelt, Genuciusz néptribun törvény elé idéztette őket és esküt tett, hogy vádját nem fogja visszavonni. A népet pedig fölszólította, hogy tömegesen jelenjék meg a törvényszéken.

A patricziusok tudták, hogy ha a törvényszéket megtartja, a két konzul felett halálos ítéletet fognak kimondani, ami a későbbi konzulokra megfélemlítő lesz és azok engedni fognak a tribünök követelésének, hogy ezt megakadályozzák, sőt hogy ők adjanak visszaretentő példát, véres tette határozották el magukat, melyet az nap követtek el, amikor a törvényszéknek a konzulok felett Ítélnie kellett volna.

A kitűzött napon a plebsz roppant számmal volt együtt a fórumon és izgalmasan várták Genuciusz tribunnak a megérkezését, mert annak kellett volna a vádat előterjesztenie. A nép egyre türelmetlenebb lett, a tribün még mindig nem jött. Már azzal gyanúsították, hogy az utolsó perczen elhagyta a bátorsága és föladta a nép ügyét. Elküldték érte barátait, akik nemsokára dúlt arczzal, rémülten tértek vissza azzal a hírrel, hogy a derék Genuciuszt meggyilkoltan találták.

A népgyűlést rémület fogta el, meglepetésében nem tudta, hogy mit csináljon, leverten, megdöbbenven szétoszlott, szétzüllött. A patricziusok pedig még azok is, akiknek részük sem volt benne, hangosan dicsekedtek a gyilkossággal. A patricziusok ezzel a gatzettükkel rövid időre elérték céljukat. A tribünök megrettentek, s mély lelki fájdalommal látták, hogy az esküvel szentesített szerződés nem védi őket gyilkosság ellen és hogy gaz

merényleteknek ők annál inkább ki vannak téve, mert éjjel-nappal nyitott házat kell tartaniok.

Az általános levertséget, melyet Genuciusz halála okozott, arra használták fel a konzulok, hogy erélyesen soroztattak és a sok erőszakosság közt megtették azt is, hogy a plebejusok egyik tekintélyes férfit Valeró Publiuszt, ki az azelőtti hadjáratokban mint százados szolgált és többször kitüntetésben részesült, közembernek akarták besorozni.

Valeró szabadkozott; ő, a ki mint százados nem szolgáltattott okot panasza, nem tűri el, hogy kisebbsíték. A konzulokat boszantotta ez az ellenkezés és megparancsolták a liktoroknak, hogy ragadják meg. Valeró a tribunokat hívta segítségül, de ezek közül egyik sem mutatkozott. A konzulok tehát meghagyták a liktoroknak, hogy vesszőzzék meg az engedetlen. Hasztalan hivatkozott Valeró a népre: a liktorok ránczígálni kezdték. Ekkor önvédelemre kelt: a poroszlókat visszalökte és a néptömeg közé menekült. Általános zendülés támadt: a liktorokat elverték, vesszőnyalábjaikat Összetörték és a konzulokat a közel fekvő kúriába üzték. A tanács higgadtabb, józanabb, lágyabb tagjai megrótták a többi, hogy ezzel a megfélemlített népen ismét maga iránt való bizalmat ébresztettek.

Valerót a nép Kr. e. 472-ben szószólójának választotta. Mindenki azt hitte, hogy minden hatalmát személyes boszujának kitöltésére fogja használni; hanem ő a kedvező hangulatot a nép maradandó előnyeinek kivívására fordította. Mihelyt elfoglalta székét, indítványozta, hogy a néptisztviselők, a tribünök és édíleszek, a tribuszgyűléseken, vagyis a plebsz külön gyűlésein választassanak. A patricziusok mindenképpen ellenkeztek; kivált a többi tribünt erőlködtek pártjukra vonni, de az egyszer hasztalanul: a tribünök összefogtak és egy közös véleményen voltak. Mégis eltelt az év határozat nélkül hasztalan huzakodással. A plebsz tehát a következő évre (283) ismét megválasztá Valerót tribunusznak. A patricziusok ellenben Áppiusz Klaudiuszt tették konzullá, fiát annak az Áppiusz Klaudiusznak, ki a népnek az első zendülés alkalmával a legkonokabb, legkegyetlenebb plebszellenes pártnak vezérszónoka volt.

Valeró följújtotta törvényjavaslatát; tárgyalásának napja elérkezett. Előestéjén előkészítő népgyűlést tartott, ügyét nyugodt okadatolással ajánlotta, utána Letóriusz népszószóló a leghevesebben kikelt Áppiusz Klaudiusz és e nemzetség ellen azt mondta, benne nem konzult választottak a patricziusok, hanem hóhért a plebsz számára. S mikor kitérései közben nyelve elakadt, azzal az esküvel fejezte be szavait, hogy másnap vagy győzni fog, vagy életét ott hagyja a fórumon.

Másnap kora reggel elfoglalták a tribuszok helyeiket. A konzulok, a patricziusok elhatározták, hogy mindenáron meggátolják a végzés meghozását, sűrű csoportokban jelentek meg a gyülekezetben. Ekkor Létóriusz parancsot adott, hogy távolítsanak el mindenkit, akinek szavazata nincs,

de a fiatal patricziusok a poroszlók fölszólítására nem is hederítettek. Létoriusz erőszakkal akarta őket kivezettetni, de Appiusz Klaudiusz ellentmondott: a tribün parancsoljon a plebsznek, másához semmi köze. Erre a dühös népszószóló a konzulra küldte poroszlóit; a konzul viszont reálíktorait, kik csakugyan megragadták volna a tribün sérhetetlen személyét, ha az egész gyülekezet föl nem támad a konzul ellen. Appiusz Klaudiusz mint szikla állt a vihar közepeit, s már-már véres tusa fejlődött volna ki, ha Kvinkcius, a másik konzul közbe nem lép és hivataltársát néhány tanácsnok által el nem távolíttatja. A Kvinkcius által nagynehezen lecsendesített nép folytatta a tárgyalást, amíg Valeró javaslata törvényerőre emelkedett.

Nagy veszély fenyegette ez alkalommal is az államot, mert az évszok és volszok számoltak a néposztályok közötti szakadásra és a római határra törtek. A tanács tudott erről a veszélyről, tehát jönok látta engedni, és hallgatagon elfogadta a publiuszi törvényt.

A tribunuszok eddig is a tribuszgyűléseken, mint néptisztek, kizárólag a nép által választattak, de azért az még sem volt kimondott törvényes választás. Ennek a törvénynek az a célja volt, hogy a plebsz külön gyűlésének törvényes elismerést és érvényt szerezzen, határozatainak jogerejét törvényes utón szabja meg. Addig' a plebsz külön gyűlése nem volt a római alkotmány közösen elismert intézménye. A plebszet ugyan senki sem gátolhatta, hogy tribunuszai elnöklése mellett gyűlést ne tartson, ne tanácskozzék és beadott indítványok felett ne határozzon, hanem végzéseinek nem volt kötelező erejük és a kormány azokat, mint bizonytalan számú egyének nyilatkozatát, ha neki tetszett, tudomásul sem vette. A plebejusi osztálygyűléseknek ezt az érvénytelenségét akarta megszüntetni a publiuszi törvény. Azt kívánta, hogy a tribusz-gyűlés alakulása törvényesen elismertessék, jogköre körülírassék, kivált pedig, hogy a törvényes kedvezményezés jogával bírjon; szóval, hogy tribusz-gyűlés az alkotmány szerve, alkatrésze legyen.

A publiuszi törvény tartalma következőkből állott: A plebsznek joga van külön gyűléseket tartani; a népgyűléseket a plebsz elöljárói hívják össze és vezetik; bennök részt venni és szavazni csak plebejusoknak van joguk, kinek szavazata nincs, annak nem áll jogában a gyűléseken jelen lenni, s az illet az elnöklő tribün poroszlója által kiutasíthatja; ezeken a plebsz saját ügyeiről tanácskozik és határoz; megválasztja elöljáróit, a tribunuszokat, édiliszeket; de e mellett az államot és a közjót érdeklő ügyeket is meghányhatja és joga van az egyik tribün indítványára fölöttük határozatot hozni. Valószínű, hogy e törvény még más meghatározásokat is foglalt magában, a római törvények közös sajátásával, a kicsinyes részletezéssel, de ezeket nem ismerjük, az apró részletekről nincsenek feljegyzések.

A következő években külön jelentős intézményt nem hoztak, folyton a kassziusi törvény sürgetése volt napirenden. A 292. évben korszakot alkotó vita kezdődött. Ugyanis C. Terentiliusz Arza azt indítványozta, hogy írott törvényeket szerkeszsenek. Hogy a konzulok zsarnok uralmának elejét vegye, indítványozta Terentiliusz: üljön össze öt plebejus férfiú és szerkeszsenek törvényeket, melyekben meghatározzák a konzuli hivatal jogkörét. Hosszas küzdelem keletkezett az ajánlat miatt. A 300. évben belátták végre a tribünök, hogy minden erőlködésük dacára sem képesek a javaslatot keresztülvinni. Elhatározták tehát, hogy elejtik azt és abban állapodtak meg a patricziusokkal, hogy közös, mindkét rendet érdeklő törvénykönyv szerkesztessék. Ehhez képest attól is elállottak, hogy a szerkesztő bizottság csupa plebejusokból álljon, hanem csak felében. De a tanács erre sem akart ráállani, utóbb K. e. 452-ben a tribunuszok abban is megegyeztek, hogy legyen, a szerkesztő bizottságban csupa patriczius.

Mikor Terentiliusz javaslatát beadta, a konzulok és a sereg táborban voltak, tárgyalása tehát abban az évben elmaradt; de a következő években, noha Terentiliusz nevét a tribunuszok között nem találjuk, a nép hathatósan fölkarolta ez ügyét és öt éven át ugyanazon tribunuszokat választotta, kiket ez újítás lelkes sürgetőinek ismert. A konzulok, hogy a tribünök igyekezetét megghiúsítsák, háborút akartak indítani, de ezek belátták, hogy a háború nem egyéb ürügynél és a sorozást betiltották.

Erre a patricziusok megzavarták a tribuszgyűléseket, a dulakodás által lehetetlenné tették a szavazást. A rendezavarok közt legnagyobb szerepe volt Kaézo Kvinkciusznak, ki előkelő születés-, roppant testi erejében bizakodva, nem egyszer vezette a nemes urfiakat a nép ellen és űzte szét a fórumon tanácskozó plebsz összes hadát. Megfenyítése céljából a tribünök főbenjáró pörbe fogták. Kaézo az ítélet elől megszökött ugyan, de a 30,000 ásznyi kezességet atyjának le kellett fizetnie, ki ennek következtében oly szegénységbe jutott, hogy kicsi kunyhóba költözködött és kénytelen volt négy holdnyi összes vagyonát sajátkezűleg művelni.

A tribünök Kaézo elűzése által nem nyertek semmit. A nemes úrfiak eszesebbek lettek; a nép embereit köszöntötték, segélyükre voltak pörös ügyekben, meghívták őket, de mihelyest a terentiliuszi törvény ügyében tanácskoztak, a rakoncátlanságnak se hossza, se vége; hanem a rendezavarok rendezőjét nem lehetett fölfedezni. Egy Kaézo helyett ezer támadt. Ekkép sikerült a törvényjavaslat tárgyalását az egész évben megghiúsítani. A következő évben a politikai küzdelem elkeseredettebb alakot öltött. Már az év elejétől fogva mindenféle nyugtalanító hírek keringtek, melyek a kedélyeket folytonos feszültségben tartották. Beszéltek arról, hogy a patricziusi fiatalság összeesküvést sző. Kaézónak szándéka betörni Rómába és akkor a patricziusok a tribunokat meggyilkolják és a plebsznek tett minden engedményt visszavesznek.

Egyszerre éjjel fegyverre szólítás verte föl a lakosokat. Az ellenség a városban!

Néhány ezer főből álló csapat, a szabin Áppiusz Herdoniuszsal élén a kollinuszi kapun bejutott a városba, a Kapitoliumot bevette; az ellenállókát leverte, csak kevesen menekülhettek. Senki sem tudta, kik és hányán vannak a vakmerők. A konzulok tehát beérték frissében azzal, hogy a legfontosabb állomásokat új meglepetések ellenében védjék. Hajnalban az összes népet fegyverre szólították, miközben Áppiusz Herdoniusz a rab-szolgákat kecsegtetések által részére nyerte. Kétségtelen, hogy a támadók szemtelensége a vár gyors ostroma és bevétele által hamar meglakolt volna, hanem a plebejusok a konzulok felhívására nemcsak vonakodtak fegyvert fogni, de gyűlést tartottak a fórumon, hogy az ellenség szeme láttára megszavazzák a terentiliuszi törvényt. A konzuloknak pedig azt a választ adták: csak meg kell adni a nép követeléseit, aztán majd elkotródnak a patricziusok barátai; azzal az ellenséget értették. Hasztalan jelent meg körülben Valériusz Poplikola, a konzul, lelkesítő szavakban intette őket, siessenek a főistenek segélyére, kik a kapitóliumi templommal az ellenség kezére kerültek. Csak mikor a következő reggel a tuszkulumiak, Róma szorultságáról értesültek és minden erejükkel segítségükre jöttek, miután a konzul ismételtén azt ígérte, hogy a vár visszavétele után nem fogja többé a vitás ügy törvényes kifejlését akadályozni: csak akkor léptek a plebejusok a zászlók alá és a tuszkuumiakkal együtt bevették a várat és a kalandorokat levették. A plebsz fájdalmára azonban Valériusz is elesett a véres küzdelemben.

Mikor a véres harcz nyomait már eltörülték, a templomot kiengesztelték és Valériuszt ünnepélyesen eltemették, a tribunuszok figyelmeztették a társát túlélő konzult, tartsa meg társa ígését és tüzze ki tárgyalásra a terentiliuszi törvényjavaslatot. De Klaudiusz előbb konzultársat választott magának. A választás Lucziusz Kvinkiusz Cincinnátuszra, a patricziusi jogok buzgó védőjére esett, aki fiának, Kaézónak, elíéltetése óta a plebsz elkeseredett ellensége volt. A nép igen megdöbbsent.

Kvinkiusz Cincinnátusz felhasználta azt a körülményt, hogy a plebejusok a zászlóra tett eskü által még kötve voltak, s hogy ennél fogva jogában állott őket az ellenség ellen és a tribunuszi oltalom alól kivezetni. Kiadta a parancsot, hogy a sereg a városi kerületen kívül, a Regillusz tavához gyülekezék, nyilván közgyűlés tartás és oly végzészhozatal céljából, mely a plebejusok hátrányával járt volna; kitudódott, hogy előre odaküldte az augurokat, kik a gyűlés helyét a szokott módon fölszenteljék.

Ennek az ellenforradalomnak a tervét a konzul merészen kifőzte; hanem a tribünök bátor maguktartása és bölcs engedékenységük megghiúsította annak kivitelét. Lemondtak arra az évre a viszályt keltő javaslat tárgyalásáról. Ugyanazok a néptribunok K. e. 459-ben harmadszor, 458-ban ne-

gyedszer is megválasztottak; csakhogy ekkor sem jutottak a kívánt eredményhez, minek az ékvuszok- és volkszkokkal kitört háború volt oka. A négyszázötvenhetedik évben ötödször megválasztott tribunusok újra előállottak a kérdéses törvényjavaslattal, de próbálkozásuk megint hajótörést szenvedett a patriciusok magatartásán. Már-már polgárháború fenyegette Rómát, amikor hire érkezett, hogy Korbio vára az ékvuszok kezébe került. A szenátus azonnal fegyverkezést rendelt, de a tribunusok ellenmondtak. Ekkor a második rémhírt hozták a szabinok betöréséről a római határba; erre nem merték a tribünök a sorozást betiltani, azonban erre is csak annak az engedménynek fejében állottak, hogy a tribunusok testületét ezentúl öt tagról tízre emelik, mire a megszorult patriciusok megegyezésüket adták; így azután 457-ben először választottak a plebejusok tíz szószólót, minden seregéből kettőt és nem választották meg újra a lelépöket.

Nyeremény volt-e a plebszre ez az újítás? Ha tekintjük, hogy a nép védelmére a tribunusz személyes közbenjárása volt szükséges, nyeremény volt; sőt az volt abból a tekintetből is, hogy nagyobb testület több bátorságot meríthetett magából, nagyobb tekintélyvel bírt. Ellenben ha meggondoljuk, hogy egyetlen tribün ellenmondása elégséges volt összes társai határozatának meghiúsítására, hogy a megvesztegetett és lehetőségénagyobb volt most, mint előbb: ezt az új rendszabályt a tribunátusz gyöngítésének kell tartanunk.

A K. e. 456-ik évben a terentiliuszi törvényt sem bolygatták. Ellenben más, a plebsz számára igen előnyös törvényt hoztak, amely által a nép az Aventinuszon házhelyeket kapott. Az Aventinusz önálló, elkülönített és nehezen megmászható hegy, mely a plebsz erősségéül, várául szolgált.

A következő két év a patriciusok és a plebsznek kölcsönös súrlódásai közt folyt le. Végre a város fennállásának 300-ik esztendejében döntötték el a kérdést, mely annyi sok évi vizályt idézett elő. A patriciusok ez évben is hajthatatlanoknak mutatkoztak, feladták a tribünök a terentiliuszi elévült javaslatot és azt indítványozták, hogy közös, mindkét rendet kötelező törvénykönyv szerkesztessék.

A szenátus azzal a föltétellel, hogy szerkesztő-bizottmány tisztán patriciusokból álljon, beleegyezett. E czélból előbb három követet: Sp. Posztumusz Albuszt, A. Manliuszt és P. Szulpiciuszt küldte Alsó-Itáliába és Görögországba, hogy a görög állapotokat és törvényhozást tanulmányozzák. Mikor ezek visszaérkeztek, a dolog kiviteléhez láttak. A törvénykönyv szerkesztéséhez tíz patriciusi férfiút választottak, kiket arra az időre, amíg működésük tartana, a kormány és igazságszolgáltatás összes teendőivel is megbíztak.

Azonban addig is, míg ez a készítendő törvénykönyv a közállapotokat rendezi, szükséges volt a konzulok önkényének a bírságok megszabásában korlátot szabni. Ebből a czélból Szp. Tarpejusz és Aulusz Aterniusz tör-

vényt javasoltak és keresztülvítették és azzal megszábták a konzul által kirovandó bírság legkisebb és legnagyobb fokát.

A volszkok ellen Tarkvinusz óta a K. előtti 503 évig nem háborúskodtak a rómaiak, abban az évben azonban két latin gyarmat Pomécia és Kora átpártolt az aurunkokhoz. Ebből háború keletkezett, a rómaiak megverték az aurunkokat és háromszáz kezesöket lefejezték. 252-ik és 259-ik évek közt Szuessza Poméciát a rómaiak elfoglalták és lerontották. Ez a tudósítás már azért is hitelt érdemel, mert ennek a városnak neve ez időtől nem fordul elő. A következő évben új hadjáratot indítottak a rómaiak a volszkok ellen, mely alkalommal Velitrét elfoglalták és római gyarmattá alakították. Ellenben ez időtájt veszítették el Anciumot.

A volszkok szerencsését az a háború jelzi, mely Atcius Tulliusz nevéhez fűződik és amelyet utóbb a Korjolánusz-mondával ékesítettek fel. E háború kezdetét közönségesen K. e. 489-re teszik. Abban a hadjáratban a volszkok tekintélyes foglalásokat tettek a latinok rovására. Az Attiusz Tulliusz által viselt háborúban először voltak az ékvuszok a volszkok szövetségesei. De ennek a két nemzetnek a szövetsége nem sokáig tartott. Mikor második hadjáratra indulnak Róma ellen, viszály támad közöttük a fővezérség miatt. E viszályból öldöklő csata keletkezett és dült a két nép között, s ettől fogva különválva folytatták háborúikat Lácium és Róma ellen: de megosztott erejükben kevesebb eredményrel. A 267. évben Titusz Sziciniusz konzul száll síkra a volszkok ellen, kik Attiusz Tulliusz vezérlete alatt Velitré vidékén táboroztak. A konzul támadott és véres csatát vitt melyben a volszkok konok ellenállásuk daczára vereséget szenvedtek, és vezérok, a vitéz Attiusz Tulliusz halálát lelte.

A következő két évben a volszkok elleni hadjáratok az anciumi vidéken folytak. A rómaiak ugyan győzelmeikről tudósítanak, de annak a bizonyossága nagyon is kétes. Egy évvel későbbben ugyancsak a volszkok ellen L. Valériusz konzul volt a hadvezér, ugyanaz, ki Szp. Kássziusz vérbírája volt és akit ezért a plebsz gyűlölt. Elmondtuk, hogy az elkeseredett sereg vonakodott harcolni. Róma helyzete e korban igen szorult volt: a pártviszály, mely belsejét dúlta, a tribunuszok ellenkezése a katonáállítás körül, főleg a könnyelműen előidézett háború Vejivel, nagy zavarba ejtette az államot. Szerencséjére a volszkok ép ez időtájt hanyagabban folytatták a háborút, mely csak K. e. 471-ben tört ki ismét nagyobb erővel. Abban az évben volt a gyűlölt Appiusz Klaudiusz szerencsétlen hadjárata. Az időtől fogva a tengerpart volt a harcztér. A rómaiaknak a szerencse kezdett kedvezni. T. Kvinciusz Kapitolinusz Róma alapításának 286-ik évében elfoglalja a szövetségeseik közreműködésével Anciumot, melybe, 287-ben, közösen gyarmatot telepítenek.

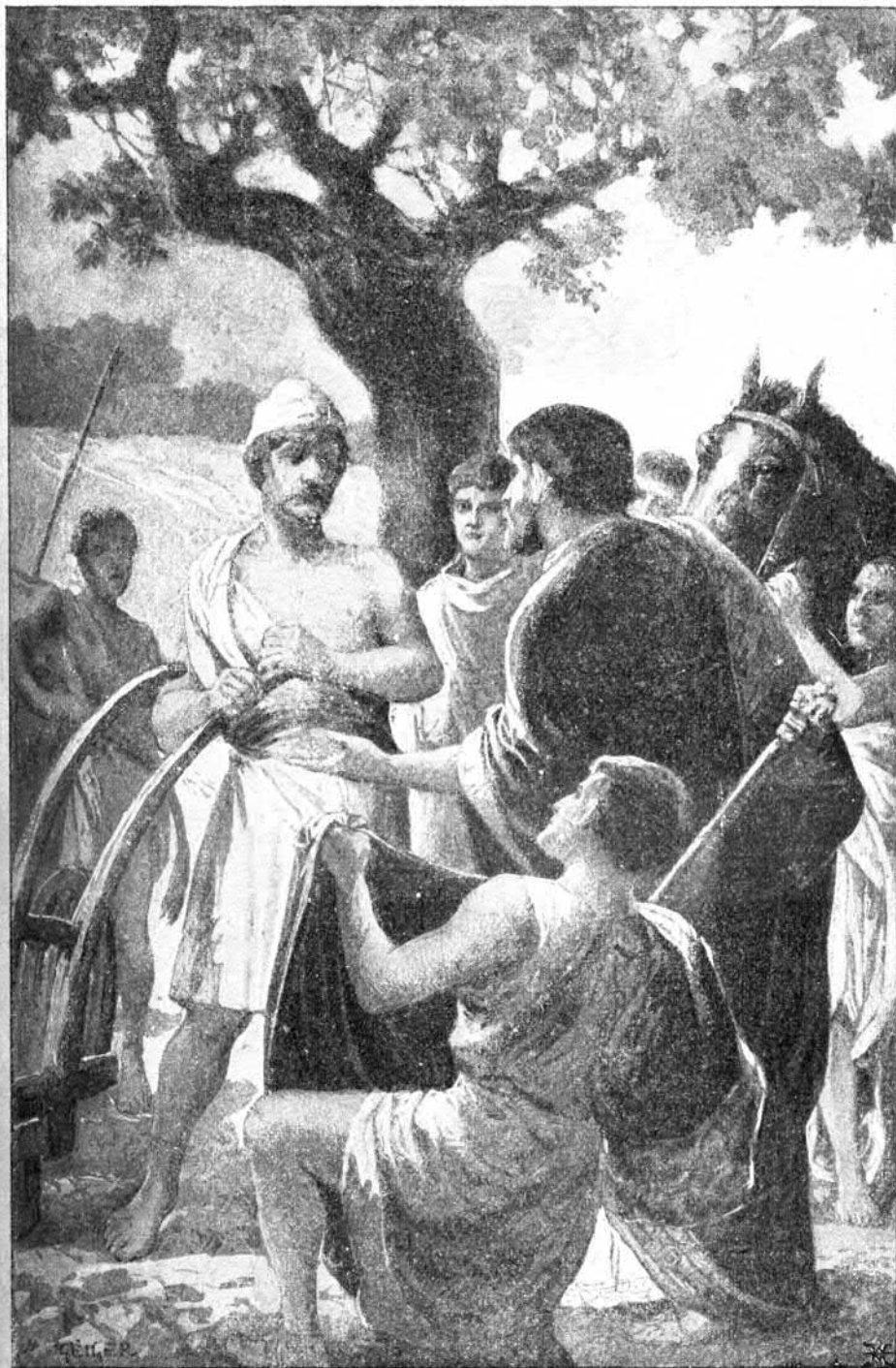
Ancium elfoglalása után letűnt Róma szerencséje. Ettől fogva hosszú ideig a legnagyobb nyomorúság szakadatlan sora következik. Úgy látszott,

mintha az emberiség minden csapása: hadi szerencsétlenség, járvány, föld-rengés és polgárviszály szövetkezett volna Róma veszedelmére. A volszkok sokat elfoglaltak abban az időben, az évkuszok különösen sok latin várost hajtottak fennhatóságuk alá, azokat a városokat Róma tőlük csak egy emberöltő múlva vette vissza. Az évkuszok K. e. 465-ben jelentek meg az Algiduszon. Az volt Láciium szive és ott szoktak az évkuszok tábort ütni és innét indították pusztító seregeiket egész Láciumba, sőt Róma faláig. Rómát magát elfoglalni nem sok fáradságukba került volna, különösen a város alapításának 291-ik évében, mikor a döghalál rémitően dühöngött a városban, de épen ettől a járványtól való félelem tartotta távol Róma kapuitól az ellenséget s megelégedett azzal, hogy az összes vidéket tüzzel-vassal pusztította.

Ezen idő körül vesztették el a rómaiak Ánciumot is, és úgy látszik, békekötés következte. Áncium a béke ára lehetett, mert Róma az Ancium-vidékbeli volszkokkal ezután hetven évig — csaknem szakadatlan — fegyvernyugvást tartott. Ellenben az évkuszokkal a háború folyton tartott.

A békeszegő évkuszok, így szól a hagyomány, a latin tartományon rabolva és pusztítva vonultak át, az Algiduszon tábort ütöttek. Ott a táborban megjelent előttük a római követség, hogy panaszt emeljen és elégtételt kérjen a békeszegés miatt. Fittyet hánytak a követségnek. Most más dolga van, — válaszolta a római követeknek az évkusz hadparancsnok, adják elő ügyüket e hatalmas cserfának, melynek ágai sátrárnyékolják. Ezt a gúnyt a rómaiak meg akarták torolni. Minuciusz konzul sereggel vonult az Algiduszra. Azonban a szerencse nem kedvezett neki: táborát az ellenség bekerítette. Csak öt lovas hírmondónak sikerült Rómába visszamenekülnie, hol a rémhír roppant levertséget okozott. A rómaiak csak egyetlen férfit tartottak képesnek arra, hogy a körülfért sereget fölmentse, L. Kvinkcius Cincinnatusz; meg is választották azonnal diktátornak. A futár, aki kineveztetését megvitte neki, mezei munkánál lelte őt, amint félmeztelen és porosan hasítgatta ekéjével négy holdas földcsékjét, mely a vatikáni dűlön feküdt. A futár fölszólította, hogy öltse magára felöltőjét és hallgassa meg a tanács üzenetét Neje Rakilia hozta ki közeli kunyhójukból a tógát. Ekkor elmondta a küldött a tanács üzenetét, hogy megválasztotta diktátornak. A csónak készen állott a fölvételére; a túlsó parton gyermekei, rokonai és a tanács nagy része várta az érkezőt. Népes kíséret követte és liktorok mentek előtte, úgy kísérték hazáig.

Másnap hajnal előtt megjelent Cincinnatusz, az új diktátor a fórumon és kinevezte L. Tarkvítiuszt, patricziusi családból származott szegény, de vitéz harczértő ifjút a lovagok vezéréül; elrendelte aztán a kereskedő-boltok bezáratását, a törvényszékek s egyéb ügyek szünetelését és megparancsolta a hadképeseknek, kiket mind besorozott és föleske-tett, hogy napnyugta előtt a Marsmezőn jelenjenek meg öt napi élelemmel és fejenkint tizenkét sánczkaróval ellátva. Napnyugtával útnak' eredt a sereg; gyorsan és mindig gyorsabban haladt, mert az a gondolat, hogy ha jókor érkeznek, megmenthetik a három nap óta bekerített sereget; mindenkinek szárnyakat kölcsönzött. Éjfélkor elérték az Algidiuszt; az ellenség közelében megállották. A diktátor most a római sereget hosszú vonalban az ellenséges tábor köré vezette és kiadta a parancsot, hogy kiki mély árkot húzzon és azt karózza be. Nagy riogatással fogtak a hadak a munkához, a lárma az ellenséges táboron át elhatott a konzul seregéhez és a szabadítók megérkezését jelentette a szorongóknak.

Cincinátusnak híril hozzák, hogy a tanács megválasztotta diktátornak.

Minuciusz azonnal kitört seregével és hajnalhasadtáig harcolt az ostromlóival, mi-alatt a diktátor serege a körülsánczolásal egészen elkészült.

Mire a nap felkelt, észrevették az ékvuszok, hogy sáncz fogja őket körül, tökéletes volt ez és áthághatlan: az ékvuszokat most kétfelől szorították és kétségbeesett helyzetükben kegyelemért esdekeltek.

A kegyelmet megkapták azzal a meghagyással, hogy fegyvereiket tegyék le és pusztán alsóruháikban akasztófa alatt vonuljanak el. Grakhusz Kloeliuszt és főtisztjeit bilincsekbe verették és diadalmenet számára tartották fenn. Korbio városa és az ellenségnek gazdag tábora volt a győzelem dija, hanem a zsákmányban, valamint a diadalmenetben csak a diktátor seregének volt része; a konzul seregeit kizárták mindkettőből, sőt a konzulnak le is kellett hivataláról mondania. Hanem a megmentettek hálája mégis arany koszorúval tisztelte meg a diktátort és a diadal napja ünnep volt az egész népre. Minden ház előtt ételekkel rakott asztalok álltak a győzők vendéglésére, melytől megint a diszmenethez csatlakoztak. Ily ünnepélyt és vígságot Róma még soha sem látott. Cincinnatusz pedig diktátorsága tizenhatodik napján letette hivatalát.

Így szól a hagyomány, de hogy ez csak monda, népköltemény, azonnal kitűnik, mihelyt az egyes adatokat vizsgáljuk. A római sereg napnyugtakor indult ki és a monda szerint éjjelkor megérkezett a nyolcz óra távolságra fekvő Algiduszon, noha minden gyalogos élelmén felül tizenkét sánczkartó vitt magával, ez lehetetlen, tudjuk, hogy később a megedzett sorhadak három, négy, legfőlebb hét karóval indultak harczterre. Ez a túlterhelt és fátalmas éjjeli út által elcsigázott sereg nem lehetett képes az éj többi részén át átsni, karósánczot húzni az ellenséges tábor körül, mely körében a római sereget tartotta bezárva. A legképtelenebb az, hogy az ékvuszok az ellenség közeledtéről, jelenlétéről, sánczmunkáiból mitsem vettek észre, a rivalgásból, mely fejük fölött elhaladt, mitsem hallottak, vagy ha mindezt látták, hallották: hagyták az árkolást befejezni?! Magva a pazon fölékesített hősmondának az lehet, hogy Cincinnatusz valamely római hadat valamikor fölmentett, de minden egyéb megbízatlan.

Cincinnatusz fényes győzelme eredményeiben is költeménynek tűnik föl, mert az ékvuszok a következő években ismét táboroznak.

Ezeknek a háborúknak a rómaiakra jótékony eredményei voltak. A legfőbb: a latin szövetség szétrombolása, melynek nyomában a latinok viszonya a rómaiakhoz az egyenjogúság helyett mindinkább a védenczek színét öltötte magára. Ehhez még az a nyereség járult, hogy a latin városokat, melyeket Róma utóbb az ékvuszok és volszkoktól visszafoglalt, a hadjog értelmében megtartotta magának. A rohanó haladást, melyet Róma az ötödik században tett, főleg szomszédai gyengülésének köszönhetette. Északi szomszédait, az etruszkokat, a gallok elleni háborúk, a déli szomszédokat, a latinokat a volszkok és ékvuszok ellen való harczok a volszkokat, ismét a szamnitokkal való hadjárataik tették tönkre. A központi helyénél fogva jobban megkimélt Róma azután győzelmesen vonult Itálián keresztül és lábaihoz hódoltatta az egész félszigetet.

A háború Vejivel. Veji Rómához a legközelebb fekvő etruszk város

volt; a viterboi úton 2½ mérföld távolságra esett. Nagyságára és népességére nem állott mögötte Rómának; ellenben fekvése egészségesebb, talaja termékenyebb, nyilvános és magán épületei szebbek voltak Róma zsindeles házainál, melyeket ezen időre vajmi szegényeseknek kell képzelnünk. Veji szertelen gazdag volt; e roppant vagyonosság azonban lakóit korán olyan életre csábította, minek következménye az volt, hogy polgárai a hadi erényt illetőleg a Róma polgárai mögött maradtak.

A háborúk kezdetét Vejivel a hagyomány Róma legrégebb korából keltezi. Romulusz, Tullusz, Ankusz Marciusz, Szerviusz Tulliusz hadat viselnek vele és Tarkviniusz elűzetése után a társaság is síkra száll az elűzött királyt pártfogoló várossal, mely alkalommal az Arsia-erdő istene ítéli a rómaiaknak a győzelmet. A regés kornak ezeket a háborúit tényekül vehetjük: a hétfalu, a vatikáni legelők, a Maézia-erdőség és a sósrétek lehettek a háborúk tárgyai.

Az első történeti korban viselt háború az, mely a fábiuszi konzulságok alatt vette kezdetét. Kitérésének oka politika volt: abból a célból indították a konzulok (Fábiuszok), hogy a plebszet künn foglalkoztassák és honn a kássziuszi törvényt elfojtsák.

A háborút a kezdetén inkább rablókalandoknak, csatangelésnek nevezhetjük. Az első nagy csatát K. e. 480-ban vívták. A vejibeliak abban az évben, hogy a háborút erélyesebben folytathassák, csapatokat gyűjtöttek és azt a tervet forralták, hogy magát Rómát fogják megtámadni és ostromolni. Csak nagy fáradsággal és heyes küzdelem után bírt a zilált köztársaság ellenök hadat szervezni, mert a tribünök egyike a sorozást megakasztotta és sokára sikerült a konzuloknak a trib^{um} társait a roppant veszélyre hivatkozva, a maguk részére megnyerniük. Hanem a zászlók alá kényszerített plebsz a 'vezénylő Fábiusz Kaézó konzulnak, aki Spuriusz Kassziusz vérbírója volt, fölmondta az engedelmességet. Nemcsak nem üldözte a lovasság által megbolygatott etruszkokat, hanem visszatért táborába s onnét haza indult Rómába, a harcztért és táborát az ellenségnek hagyván.

A hadjárat a rómaiakra nézve szerencsétlen kimenetele vérmes reményekkel töltötte el Vejit. Egész Etruriában azzal a tervvel foglalkoztak, hogy fel kell használni Róma belviszályait és azt a hatalomra szomjas államot meg kell semmisíteni. A következő évben a háború kiújult és Etruria városaiból csak úgy özönlöttek az önkéntesek Veji segélyére. Róma ellenben csak nagy nehezen bírta lábra állítani sokkal kisebb seregét, melyhez a latinok és hernikok csatlakoztak.

A konzulok 480-ban K. e. Cn. Manliusz és M. Fábiusz voltak. Táboraikat eleinte egymástól külön ütötték föl, de a villám lesújtott Manliusz sátrába, ezt a jelt a jósök Manliusz táborának hátrányára fejtették meg, mire Manliusz társával, Fábiuszszal egyesült. Az etruszkok jósai ebből pedig azt

derítették ki, hogy Manliusz sorsát a másik táborral osztja és mindkettőnek végveszélyét jóslták.

Diadalreményükben körülrajzolták az etruszok a római táborát és hangos gúnynyal iparkodtak őket síkra csalni, de a konzulok nem mertek nyílt csatába bocsátkozni, vagy mert az ellen nagyobb erejétől, vagy mert seregük rossz hangulatától féltek. Végre azonban a sereg megsokalta a gúnyt, éhség is fenyegette, s a harcot maga sürgette, megesküdött, hogy csak győztesen akar hazatérni.

A rómaiak csakugyan vitézül harcoltak; a csatátért megtartották, de ez győzelemnek nem volt mondható. A csatában elesett a fővezérnek Fábiusznak az öcsce, aki konzul is volt; azzal együtt maradt a csata, elesett Manliusz konzul is, ép ezért Fábiusz nem engedte meg, hogy a tanács diadalmenetet rendezzen tiszteletére. Ez okból és mert testvéreinek, a volt konzulnak, továbbá tisztársának, Manliusznak elestét gyászolta, el nem fogadta Fábiusz a diadalmenetét, melylyel a tanács megkínálta.

A következő évben Virginiusz konzul küzdött Veji ellen, de szerencsétlenül: seregét az etruszok körülkerítették és ha a segélyére siető másik konzul, Kaézo Fábiusz föl nem szabadítja, az egész sereget fölkonczolják. Hanem alig jött haza a római had és oszlott föl, mikor a visszatérő etruszok a római határt a Janikuluszig elpusztították és gazdag zsákmányt ejtettek.

A Vejivel viselt háború kezdett a rómaiaknak terhökre válni, a római határ olyan közel volt a vejibeliekhez, hogy rablőháborújukat szinte szakadatlanul folytathatták.

Ezeknek az állapotoknak végét akarták vetni és elhatározták, hogy erősséget építenek az ellenséges földön, melyből a római földet védeni a rablőkalandokat gátolni, az elorzott zsákmányt visszavenni vagy megtorolni lehessen. A fábiuszi család, amely ezt a háborút könnyelműen megindította, vállalkozott a feladat megoldására. A 275. év tavaszán háromszáz és hatan kiköltöztek Rómából és meredek erődöt építettek a Kremera partján, honnan keresztül-kasul járták be az ellenséges országot s lankadatlanul háborgatták és károsították az ellent.

Hasztalan kezdték az etruszok ostromolni az alkalmatlanná vált erősséget, mert L. Émiliusz konzul fölmentésére jött és elűzte őket. Ekkor békét kértek; de az alig tartott egy évig, mert a következő évben a két város ismét harczban állott.

Ezek a harczok azután Róma alapításának 277-ik évében végveszedelmet hoztak a Fábiuszokra. A leghitelesebb hagyomány erről az eseményről így szól:

Etruria leghatalmasabb városát egyik római nemzetség számos csatában legyőzte és mert Veji nyílt harczban győzni nem bír, alattomos cselhez folyamodott. A vejiek ugyanis több ízben gulyát tereltek a fábiuszok útjába, mikor azok megtámadták őket,

zsákmányra bocsátották a marhát és megfutamodtak. A Fábiszokat szerencsájük mind merészebbekké tette. Egyszer ismét nagymennyiségű szarvasmarhát láttak váruktól jó messze legelni. Meggondolatlanul kirohannak a prédára, a gulya megriadva szétzüllik és a vigyázatlanok rendetlenül utána törnek. Ekkor előrohan leshelyeiről az ellen és nyilzáppal üdvözli a rómaiakat. Mind szűkebbre szorul a kör, mely őket keríti. Hősiesen, elszántan harcoltak, de az ellenség túlsúlya elnyomta őket, bár drágán adták hősi életüket, mind egy szálig elestek. Menénisz konzul közelükben volt, de nem jött segítségükre. Azonban hamar utolérte őt a visszatörlet. A győzelmes etruszkok megtámadták, futni kényszerítették; seregét és tábort elfoglalták. A vereség oly tökéletes volt, hogy az ellenség ellenállás nélkül hatolt Róma faláig és megszállta a Janikuszt. Ilyen viszonyok közt vették át az új konzulok hivatalukat, 277. augusztus 1-én. A városban inség és nyomorúság uralkodott, s a Tiberiszen átjövő ellenség a római kapukig kalandozott.

Ekkor megfordult a hadi szerencse.

A rómaiak lest hánytak a támadóknak és közülök sokat felkoncizáltak a Szpesz temploma közelében. Ezért az etruszkok boszút akartak állani; az egész etruszk sereg átjött a folyón és a kollinusi kapunál táborozó Szerviliusz konzult támadta meg. A rómaiak azonban helyt álltak, sőt az ellenséget a folyón átszorították; ez a siker felbátorította a rómaiakat is, elhatározták, hogy a Janikuszt is beveszik. Szerviliusz konzul, ki a támadást e domb meredek oldala felől intézte, sok embert s talán mindenét elvesztette volna, ha hátulról előrekerülő tisztjára, Virginiusz, két tűz közé nem szorítja az ellent, mely így kénytelen volt tábort a benne levő eleséggel együtt a rómaiaknak otthagyni.

Fegyvernagyvág következett ezután, de ez aligha volt tíz hónaposnál hosszabb, mert 279-ben P. Valériusz konzulnak ismét síkra kellett szállania Veji ellen, mely ez alkalommal a szabinokkal szövetségben. Ő megverte mindkét nép seregeit Veji falai alatt és elfoglalta táborukat. Ez a veszteség megtörte a vejibeliak bátorságát. Békét kértek, melyet negyven évre kötöttek meg. Föltételképen egy évi zsoldot és két havi eleséget adtak a római seregnek.

Ettől az időtől fogva még a békekötés idején is túl, 317-ig béke volt a két város közt.

Most térjünk vissza oda, ahol a nép három férfiút küldött a görög törvényhozást tanulmányozni. E férfiak visszaérkeztek, ekkor a közgyűlés megválasztotta a tizek testületét korlátlan hatalommal egy évi tartamra. Minden más hivatalnok letette tisztjét, még a tribunuszok is leköszöntek.

Május idusán, 451-ben K. e. kezdték meg működésüket a tizek. Naponkint, vagy öt naponkint más-más gyakorolta közülök a főhatalmat, kinek ekkor tizenkét lictor állt rendelkezésére, míg társai mellett csak egy-egy járt. A testület lelke, feje Appiusz Klaudiusz volt, fölényét részint szellemi kiválóságának köszönte, részint a népkegynek, melyet gondosan keresett. Egyébként a tíz férfiú hivatalkodása példás volt, Egyetértés, kegyesség és igazságérzet uralkodott köztük, úgy, hogy a plebsz teljesen nélkülözhetette a tribünök oltalmát.

A tíz törvényhozót számuk után decemviri-nek nevezték.

Főmunkájuk a törvénykönyv szerkesztése volt, de nem az volt a hivatásuk, hogy új törvényt alkossanak, hanem, hogy a már létező törvé-

nyékét összegegytessék, az avultakat a korigényekhez idomítsák és a rendek jogait általánosítsák. Ennek a föladatuknak még hivatali évük lefolyta előtt annyira megfeleltek, hogy javaslatukat tíz lapra feljegyezték és átadták a közönség bírálataának.

Mindenki átnézhetette, javításokat indítványozhatott, melyeket a tízek nagy készséggel méltattak figyelemre. Erre a tanács, azután a közgyűlés vette tárgyalás alá és a kúriák megerősítették azokat; mire érczbe vésették és a komicziumban fölállították.

Sajnos, hogy ebből a korszakot alkotó törvénykönyvből csak egyes töredékek maradtak reánk, de az a talán száz töredék is kielégítő képét adja a rómaiak szellemi haladásának, mely pl. abban nyilatkozott, hogy a kemény hiteltörvényt enyhítették, a férj és nő, az atya és fia közti tulszigoru viszonyon, a férjek és atyák korlátlan hatalmán csorbát ütöttek. Egyike volt a legfontosabb újításoknak az, hogy a patricziusok úgy mint plebejusok gyűléseinek azt a jogát, hogy a polgárok főbenjáró ügyeiben ítékezhesenek, kizárólag az összes nép közgyűlésére, a századok gyűlésére ruházta.

A tizlapos törvénykönyv szentesítésével lejárt a tíz törvény összeírónak első hivataléve ekkor általánosan mindenfelé azt kívánták, hogy a következő évre ismét válasszanak még tíz férfiút, kik a még nem teljes törvénykönyvet kiegészítsek. Kivált a patricziusok voltak az óhaj buzgó tolmácsai azon titkos reményben, hogy így az izgága tribunoszoktól megszabadulnak. Határozattá vált tehát 304-re is a decemvirek választása. Soha annyian hivatalért nem esengtek; a legelőkelőbbek hajlongva szoritgatták a választók kezeit; Appiusz Klaudiusz túlhaladta mindnyájokat nyájaskodásban. Társai átlátták önző célzatait és a választási elnökséget ruházták reá egyhangúlag abban a reményben, hogy majd ildomtalannak találja magamagát kijelölni. Azonban csalatkoztak; mert Appiusz ezt az állását épen saját és jelentéktelen táisai, kik közt három vagy négy plebejus is volt, megválasztására használta föl. A szeg hamar kibújt a zsákból. Mindjárt hivatalba léptük napján mindegyik decemvir tizenkét liktorral jelent meg s a liktorok a fejszét sem feledték ki vesszőnyalábjaikból, pedig ez Valériusz Poplikola óta a divatból kiment. A százhusz poroszló egész kis testőrsereg volt. Erőszakoskodás volt a második decemvirség hivataloskodása. Az igazságszolgáltatás részrehajló és önkényes lett; kivégzések napirendre jutottak. Tanács- és közgyűléseket nem tartottak; a köztársaság szabadságának látszata is elenyészett. Ez volt a második decemvirség.

A törvénykezés befejezése volt a testület feladata, de az ilyen körülmények közt lassan indult meg, s csaknem az egész év letelt, mikor elkészült a két pótlap, melyeket a századgyűlés megerősített.

A 450. (K. e.) hivatalév lejárt, a második decemvirség befejezte feladatát, minden ember azt várta, hogy a hatóság most lemond, s a régi konzul kormány lép helyébe. Azonban május idusza elmúlt, és a tízek csak

viselték tovább hivatalukat, mintha élethossziglan választották volna meg őket. A köztársaság állapota felől senki sem ringathatta magát álomba. Kábultan tűrte tovább a nép az önkény-uralmat, melynek véget vetni törvényes eszköz nem állt rendelkezésére. Lesték a jó alkalmat, mely szerencsére sokáig nem késett. Az ékvuszok, mások azt mondják, a szabinok háborút kezdték. E szorult helyzetben összehítták a tízek a tanácsot Csak kevesen jelentek meg; az ülést nem lehetett megtartani. A nép már azt hitte, hogy a tanácsosok a bitorlók meghívására másnap sem fognak megjelenni, hanem ekkor már számosabban jöttek az ülésbe. A derék, hű hazafiak mindenáron azt akarták, hogy tüntessenek azzal, hogy a tanácsot határozatra képtelenné tegyék, s ezáltal a kormányt törvénytelennek bélyegezzék, de a többség megengedte a hadszedést; mert inkább gyűlölték a tribuni hatalmat, hogysem a tényleges kormány megbuktatására segédkezet nyújtsanak. Így azután két sereget állítottak ki: az egyikkel Q. Fábíusz decemvir s két társa, a másikkal M. Kornéliusz és négy társa szállt táborba; a városban Appiusz Klaudiusz és Szp. Oppiusz kormányoztak. Hanem a rosszkedvű hadak nem álltak helyt a harcmezőn. Mindkét sereg vereiséget szenvedett, az ékvuszok elleni táborát is elvesztette és csúfosan megfutott. Nagy levertség fogta el e hírre a rómaiakat.

A gyalázatra még bünt halmozta a decemvirek.

A szabinok elleni táborban volt L. Szikciusz nevű agg harcos, kit hősi tettei miatt „római Achilles“-nek neveztek el a korirók. Ez a Szikciusz vitésége mellett elég szabadelvű volt, nyíltan ócsárolta a törvénytelen kormányt, a képtelen vezéreket; beszélt a tribunusz választásról, új népkivándorlásról; így azután a decemvirekre veszélyessé válhatott, ha az elégületlen népnek élére áll, mert csak a vezér hiánya tartotta még vissza a sereget a nyílt zendüléstől. Elhatározták tehát halálát. Kiküldték bérlett czimborák társaságában táborhelyet keresni. A gyilkosok egyik része visszajött Szikciusz nélkül azzal a tudósítással, hogy az ellenség lest hányt nekik és Szikciuszt néhány társával megölte. Mikor azonban a bús barátok fölkeresték a holttestet úgy találták, hogy Szikciusz társai körében fekszik, minden tetem feléje van fordítva és fegyverzetükből nincsenek kifosztva, kétségtelessé vált, hogy a hős gyáva gyilkosok áldozata. Az egész tábor elkeseredett és már elhatározta, hogy a holttestet Rómába szállítsa, mikor a képmutató decemvirek katonai pompával államköltségen eltakarították.

Ezt a galádságot csakhamar újabb büntény követte.

Appiusz Klaudiusz szemet vetett I. Virginiusz bájos leányára. A Virginiusz-család az előkelő plebejusokéhoz tartozott. A leány atyja százados volt a táborban és vőlegénye Iciliusz, mint tribün megörökölte nevét.

Appiusz kezdetben ajándékok és kecségtetések által iparkodott a leány szerelmét megnyerni, de hasztalan; hogy mégis megkerítse, egyik védenczének, M. Klaudiusznak, azt kellett állítania, hogy Virginia Klaudiusz há-

zában rabnótól született, ennél fogva Klaudiusz sajátja; és Virginiusz meddő neje elcsempészte őt, hogy férjét gyermekkel megajándékozza. Mikor tehát Virginia az iskolába ment, megragadta őt ez az ember, hogy mint sajátját hatalmába kerítse. Hanem a nép összcsepsődött és pártfogásába vette a leányt, mire M. Klaudiusz, mert természetesen ennek bírószekéhez jött az ügy, egyszerűen védenczének ítélte oda a leányt, azon haszontalan kijelentéssel, hogy atyja, ha valóban joga van hozzá, akkor a táborból visszatér jogát érvényesítheti. Eközben megjelentek a helyszínén Iciliusz, a leány vőlegénye és Numitoriusz, anyai nagybátyja. Ezek meg akarták gátolni az ítélet végrehajtását és Appiusz, mikor a nép fenyegető hangulatát látta, az ügyet másnapra halasztotta és megjegyezte, ha Virginiusz az ideig meg nem jelenik és jogát kétségtelenül be nem bizonyítja, kénytelen lesz a rabnót M. Klaudiusznak átadatni. Azt hitte Klaudiusz, hogy ezzel csak egy napot vesz. Virginiusz a decemvirek engedélye nélkül a táborból nem távozhatik, ezeknek pedig küldöttje által meghagyta, hogy el ne bocsás-sák. Hanem Virginiuszék futára megelőzte Appiuszét, mert annak a küldötte a századost már útjában hazafelé találta elő.

Virginiusz a következő napon, nagy sokaság kíséretében, leányával a törvény előtt állott. M. Klaudiusz ismétlé követelését és Appiusznak, aki már remegett a vágytól, hogy Virginia a hatalmába kerüljön, sem Virginiusz vádbeszédét, sem a vádló panaszát nem volt türelme végighallgatni és védenczének ítélte a leányt. A jelenlevők elképedtek és mikor Klaudiusz kinyújtotta kezét szerencsétlen áldozatára, a nép visszalökte őt, de Appiusz megparancsolta liktorainak: verjék szét a lázadó csapatot és tisztítsák meg a tért, hogy a tulajdonos rabnójét elfoghassa. Megszeppenve rebhent szét a tömeg és a szerencsétlen áldozat védtelenül állott. Ekkor Virginiusz azt az egy kegyelmet kérte csak, hogy leányával még egyszer négy szem közt beszélhessen és megkérdhesse dajkáját, hogy csakugyan fölszedett gyermek-e az, akit leányának hisz. Ezt a kegyelmet megadta neki Klaudiusz, ekkor Virginiusz félrevonult az asszonyokkal, kést fogott a szomszéd mé-szárszékéről és leánya szívébe szúrta.

Általános jajveszékadás adta hírül Appiusznak, hogy mi történt, amire Klaudiusz a tettes elfogatását rendelte el. Hanem a poroszlók egyike sem mert közelíteni a dühöngőhöz, ki a véres kést magasra tartotta, utat nyitott magának a tömegnek keresztül és a kapuban eltűnt.

Virginiusz tette lázas izgatottságot keltett az egész népben; mindenki Iciliusz és Numitoriusz körül csoportosult, kik mutogatták a népnek a szűz tetemét és fölkelésre izgatták a plebszet. Hasztalan küldte ki Appiusz a hivataloszókat, hogy fogják meg Iciliuszt; hasztalan rontott szolgálai élén ő maga a tömegre, hogy szétrobbantsa, visszanyomták embereit és a botnyalábjaikat szétördelték; hasztalan lépett a szószékre, senki se hallgatott rá, mindnyájan Horáciuszt és Valériuszt fogták körül, kik a népet

a rabiga szétzúzására hívták föl. Appiusz menekülve futott a szomszéd házak egyikébe.

A táborban az esemény ép oly zivatart keltett. A sereg zárt sorokban indult Róma felé és megszállta az Aventinuszt. Zavarában összeült a tanács és sem erélyesen eljárni nem tudott, de konokságában engedményeket sem akart tenni, követeket küldött, hogy a sereget kérdőre vonja.

A követek feleletet sem kaptak, ha a tanács alkudozni akar, küldje Valériuszt és Horáciuszt, mással szóba sem állnak, ez volt a felelet. Hogy szóvivő nélkül ne maradjon a plebsz, tíz férfiút választott a sereg, kiket hadtribunoknak neveztek. A másik sereg is, melyet Szikcius eseté még izgatottságban tartott, hírért vette az újabb gyilkosságnak, azonnal szintén aventinuszi társaihoz szegődött.

A tanács még mindig habozott.

A gálád tett részesei a visszatárlástól remegtek; mások attól tartottak, hogy a nép megeredt boszuja fékét veszt és sújt ártatlant bűnössel vegyest: legtöbben azt akarták, hogy a tribün-hatalmat ne állítsák vissza. Fölszólították ugyan Valériuszt és Horáciuszt, hogy csöndesítsék le a népet ékezzólásukkal, de ezek a törvénytelen kormány lemondását követelték, mire a decemvireket nem lehetett rávenni.

A plebsz értesült ezekről és elhatározta, hogy elhagyja a várost. Férfi és nő, ifjú és öreg másodszor vándorlót ki a Szent-Hegyre. Róma kísértetiesen üres lett. Most megtört a tanács megátalkodottsága. A decemvirek leköszöntek. Valériuszt és Horáciuszt ellátták a szükséges teljes hatalommal és kiküldték a Szent-Hegyre. A nép nevében Iciliusz vitte a szót. Föltételül követelte: a tribunátusz visszaállítását, általános bocsnátot a fölkelők számára és a decemvirek kiadatását. A nép ezeket elevezen megakarta égetni. A meghatalmazottak méltányosaknak találták e pontokat, csak azt javasolták, hogy az utolsó ponttól álljanak el, mert a boszu megzavarná a kibékülés perceit, azzal csitították a plebszet, hogy azután lesz alkalmuk a bűnösöket a törvényszék elé állítani. A tanács is könnyebben elfogadta a föltételeket, mihelyt a decemvirek száműzetéséről a nép lemondott. A nép ujjongva vonult vissza az Aventinuszra, hol első teendőjük volt a főpap elnöksége alatt, mert más tisztviselő nem volt, tíz tribunuszt választani. Közgyűlést tartottak a századok is, melyen a plebsz szabadalmait megerősítették és konzulokul L. Valériuszt és M. Horáciuszt választották. Ők voltak az elsők, akik nem a prétor, hanem a konzul* czímet használták, mert addig prétornak hívták őket. Mindez a város 305. évének nyarán történt.

Az új konzulok és tribünök megválasztása által a régi alkotmány tényleg helyre volt állítva; de a pusztá visszaállításban a plebsz nem nyugod-

* Körülbelül gondnokot jelent.

hatott meg. Az intézményeket, melyeket a decemvirek hatályon kívül helyeztek, újból meg kellett erősíteni, nehogy jövőben hasonló merényletet intézhessenek ellene. Az alkotmány, hogy jövőre érvénye legyen, új szentesítést igényelt. Három törvényt alkottak ebben az irányban, melyeket szerzőik után valériusz-horáciuszi törvényeknek neveztek.

A valériusz-horáciuszi törvény borzasztó büntetések terhe alatt helyreállította a plebejusi hivatalnokok sérthetlenségét és ami mindennél fontosabb volt, új törvényt alkottak a tribuszgyűlésekre, hogy ezentúl a tribuszgyűlések határozatai az összes nemzetet kötelezzék. A decemvirekig a tribuszgyűléseket csak párt- vagy osztálygyűléseknek tekintették. Azzal, hogy a tribuszgyűlések egyenjogúak lettek a századgyűlésekkel, a tribünök is sokat nyertek. Azóta kezdődött a plebejusi törvényhozás. A tribuszgyűlések attól fogva hatékony és mozgalmas életet fejtenek ki.

Még csak a megbukott decemvirek büntetése volt hátra. Appiusz Klaudiuszt a szerencsétlen Virginia bátyja idézte törvénybe. Klaudiusz börtönbe került, s ott önmaga oltotta ki életét. Szp. Oppiusz is börtönében halt meg; a többi decemvir száműzetésben keresett menekülést, még mielőtt börtönbe került; valamennyinek a javait elkobozták. Hasonló sors érte M. Klaudiuszt, a decemvir védenczét és vágyainak vak eszközét, ő is számkivezésbe ment.

A szigorúság, melylyel a vétkeket a plebsz büntette, remegéssel töltött el minden bűnrészest; hogy ez a feszültség véget érjen, M. Duiliusz népszószóló kijelentette, hogy jövőben minden vádnak útját állja. A béke e nyilatkozat után helyreállt volna, ha a patricziusok nem akarták volna boszujukat éreztetni a konzulokkal, kiket a patricziusok áruóinak tartottak.

Mindkét konzul, mihelyest a belügyek rendbe jöttek, síkra szállott az ékvuszok és szabinok ellen. Roppant sereg sietett a népszerű konzulok zászlai alá; még a veteránok sem akartak otthon maradni. Valériusz ennek folytán az ékvuszok, Horácius pedig a szabinok ellen nyert fényes győzelmet. A kettős győzelemért csak egy ünnepet rendelt a tanács, de a nép másnap is csoportosan járta a templomokat és szerető hálaival szőgyenítette meg a tanács irigységét. Mikor a konzulok visszaérkeztek, magukhoz kérték a tanácsot a táborba, hogy tetteikről számot adjanak és diadalmenetet kérjenek, mert úgy volt divatban, hogy a hadvezér, ki diadalt ülni kívánt, előbb nem jött a városba. A tanács rossz néven vette, hogy őt a konzulok a táborba hivatják, ai ol a tanácskozás a tábor befolyásolja. Erre a kifogásra a flaminiuszi rétre, mely a seregtől távol terült el, hívták meg újra a konzulok a tanácsot. Ott azonban a tanács egyhangúlag megtagadta a kért diadalt. A nép azonban segített a bajon; tribuszgyűlést tartott és elhatározta, hogy diadalmenetet tart konzuljainak. Hasztalan tiltakozott a tanács ilyen beavatkozás ellen, a diadalt fényesen megülték.

449-ben K. e. az ékvuszok ismét az Algiduszon táboroznak és megverik

a római sereget, mely csorbát azonban a köztársaság megmentjének, L. Valériusz konzulnak sikerült kifenni. Azután változó szerencsével folytak a többször megújuló hadjáratok K. e. 431-ig, mikor az évkuszok a volszkokkal szövöttek és rendkívüli erőfeszítéssel tekintélyes hadi erőt vittek ismét az Algiduszra s ünnepélyes eskü alatt kötelezték egymást: győzni vagy veszni. Róma a fenyegető veszélyvel szemközt Aulusz Posztumiuszt diktátorrá nevezte, a latinok és hernikok segélycsapatait is kirendelte. A bizalom, melyet Posztumiuszba helyeztek, meghozta gyümölcsét, a diktátor teljes győzelmet aratott az ellenségén. A győzelem, melyet a diktátor kivívott, forduló pont volt. A rómaiak azontúl mind nagyobb tért nyertek, míg az évkuszok és volszkok ereje hanyatlott, s a támadó szerepet védővel váltják fel. K. e. 446-ban utóljára hatolnak Róma faláig és 418-ban utóljára jönnek az Algiduszra, s ez időtől fogva a csatatér mindinkább délfelé szorul, a volszkok tartománya szívébe. Nemsokára oly bátoratlanság fogja el ezt a hajdan féktelen népet, hogy tisztán védekeznek, a rendes csatákat kerülik; vetéseiket ellenállás nélkül feldúlni engedik. Ha abban az időben, mikor Róma a végső csapást intézte Veji ellen, az évkuszok és volszkok régi vitéségük tudatában nem nézik tétlenül szomszédjuk halál-tusáját, saját végzetüket halasztották volna; de annyira meg voltak törve, hogy örültek, ha Róma békét hagy nekik és nem gondoltak arra, hogy így az eldöntést saját sorsuk fölött Róma kezébe adják, mely velük utóbb el is bánt.

Mikor a tisztségek hivataléve vége felé járt, a plebsz nagy része azt kívánta, hogy ugyanazokat a konzulokat és tribunuszokat válaszsák meg újra, hihetőleg azért, hogy a harczot a nemességgel folytassa. A mérsékelt M. Duiliusz tribün volt, aki ezt a törekvést megghiúsította azzal, hogy mint a választás elnöke a régi tribunuszokra nem fogadott el szavazatokat. Hasonlóképen arra bírta a konzulokat is, nyilatkoztassák ki, hogy nem engedik magukat újból megválasztatni. A tribunválasztásnak ennek folytán azon sajátos eredménye lett, hogy csak öten nyertek szavazattöbbséget, s mert Duiliusz a választást befejezettnek nyilvánította, a többi öt fölvétel által jutott a testületbe.

A plebsz ez évben határozott jellemű férfiakat nyert tribunaiban, kik közül K. Kanuléjuszt azt indítványozta, hogy a patricziusok és a plebejusok között kötendő házasságot tekintsék törvényesnek és a tilalmat, mely ilyen házasságot nem enged meg, töröljék a tizenkét lapról. Az indítványhoz kilencz tribün azt a javaslatot csatolta, hogy jövőben az egyik konzult a plebejusok sorából válaszsák.

Kanuléjusz törvényjavaslata tövénél ragadta meg a dolgot. Csakis ez a kívánt házassági engedély volt képes a két osztály között létező különbséget gyökeresen megszüntetni; hanem ez a javaslat elkeseredett ellenállást keltett a patricziusoknál. Liviusz római történetíró a konzuloknak és

Kanulejusznak a beszédeit feljegyezte; habár a beszédek nem hitelesek, azonban annak a kornak a szellemét és gondolkodásmódját élénken visszatükrözik. Azt halljuk a konzulok ajkáról, hogy a vegyes házasság a nemes nemzetségeket megfertőzte, a nyilvános és magánéletet megzavarja; aki vegyes házasságból született, nem fogja majd tudni, melyik nemzetséghez tartozik és minden isteni, meg emberi rendet fölforgat. Ezekből a nemesi elmaradt nézetekből merített érvekre Kanulejusz a természet jogának tiszta s örök igazságaival felelt.

Kérdezte, hogy vájjon a plebejusok nem épen oly emberek-e, nem épen oly polgárok, mint a patricziusok? Vájjon nem vettek-e föl soraikba a patricziusok idegeneket? Vájjon arról tanuskodnak-e a decemvirek, hogy a patricziusok közt mindenki csupa becsületességgel és derékséggel dicsekedhetik-e? És hozzátette: „Ne féljete, mi plebejusok nem fogjuk leányainkat reátok erőszakolni, sem a ti leányaitokat erőszakkal elragadni, ez, úgy látszik, a patricziusok külön joga“; szavait azzal a fölhívással végezte: ne tűrjék a plebejusok, hogy a patricziusok velük mint tisztátalnokkal bánjanak és őket madárjóslatokkal az istennel való közlekedéstől elzárják. A hosszas küzdelem vége a plebejus győzelme volt.

Ezt az engedményt abban a reményben tették a patricziusok, hogy a konzulságot illető indítványnyal fölhagynak a plebejusok. Csalódtak, mert Kanulejusz győzelme csak jobban ingerelte társait. A patricziusok védtek ezt a legfontosabb jogukat, hanem a tribünök is minden kényszereszközt fölhasználtak tervük kivitelére, gátolták a tanácsgyűlések tartását, a katonai állítás megakadályozásával fenyegetőztek. A patricziusoknak nem maradt egyéb módjuk a hínárból menekülniök, minthogy házi gyülekezeteket tartottak és abban egyeztek meg, hogy jövőben a konzulok helyett konzuli hatalommal fölrüházott hadtribunokat választhassanak és ezt a hivatalt a plebejusok is viselhessék.

K. e. 440-ben nagy éhség volt Rómában. Hogy e bajon könnyítsenek, külön hivatalt létesítettek az élelmező mester tisztségét. L. Minuciusznak, az első élelmező mesternek a törekvései nem vezettek sikerhez. Ebben a szükségben Szpuriusz Méliusz, dúsgazdag plebejus, mentő angyla lett a szegénységnek. Búzát vásároltatott mindenféle és olcsó áron adta, a szegényeknek pedig ingyen. Ez természetesen nagy népszerűséget szerzett a jótékony férfinak. A következő évben az éhség ismét beállott, Méliusz újra megszégyenítette a hatóságok ügyefogyottságát bőkezűsége által, ami a nép ragaszkodását mindinkább biztosította számára.

A nagy népszerűség azonban halálát is okozta, melyről a hagyomány elferdített történetet hagyott róla hátra, mely így szól: A nép kegye a jó embert elszédítette. Nem vágyott kevesebbre, mint a királyi méltóságra; odavetett darab kenyérért, két font rozsért hitte megvehetni a rómaiak szabadságát. Alig értesült Minuciusz erről a merényletről, tudósította a

tanácsot, hogy Méliusz házában titkos összejöveteleket tartanak, fegyvereket rejtegetnek; a tribunokat megnyerték e célra, már minden rendben van, csak a kivétel van hátra. A tanács azonnal kikiáltotta a nyolczvan éves Cincinnátuszt diktátornak, aki K. Szerviliusz Ahalát választotta a lovagok mesterévé, a szükséges rendeleteket megtette. A tanácsot napnyugtáig nem oszlatta szét, nehogy egyik-másik tagja valamit kifecseljen; a Kapitóliumot megbízható hadakkal rakatta meg.

Mikor reggeledett, nagy tömeg gyülekezett a fórumra, mindenki kíváncsiságot ébresztettek a szokatlan előkészületek; a nép közt Méliusz is megjelent. Rőgtön megérkezett Szerviliusz lovagsapat élén és a diktátor elé idézte őt.

A meglepett Méliusz visszavonult a sokaság közé, hanem a lovagok üldözőbe vették, ő egyik mézárszékebe menekült és késsel védekezett, de földre vetették és meggyilkolták. A holttestemet a fórumra vitték, általános fölindulás, forrongás támadt a népben: már-már véres boszút akartak venni a gyilkosokon, mikor Cincinnátusz a tanács élén, utána a lovagok kivont karddal a Kapitóliumról a fórumra érkeztek és a megdöbbsent népet engedelmességre kényszerítették. Méliusz javait elkobozták, házat elpusztították, a hely, melyen az állott, üres maradt, intő példaul a jövő nemzedéknek.

A római hagyomány ugyan nem kételkedett soha Méliusz hazaárulásán és Szerviliusz Ahalát mindig nagyérdemű honfinak magasztalta, de azért az egész összeesküvés csak mese volt, valószínűleg azonban nem olyan, melyet később találtak ki, hanem amelyet a patricziusok azonnal Méliusz halálakor hoztak forgalomba, hogy a megölt Méliusz halálát szépen menetelessék. Pedig az igazság az lesz, hogy valami ürügyet kerestek a veszedelmesnek tartott gazdag plebejus ellen. A patricziusok egész eljárásának titokszerűsége, a törvényes formák mellőzése; Méliusz elfogulatlan megjelenése a kíváncsiak közt; az összeesküdtek semmi nyoma; a nép ingerültsége; Ahalának számkivetésbe való menekülése; a patricziusok engedelemessége; mindez megerősíti a történelem gyanúját a patricziusok ellen. Meglehet, hogy Szp. Méliusz bőkezűségét nem épen tiszta érdekek vezették, de a tribunuszságon vagy konzulprétorságon túl álmai nem kalandoztak.

Újabbán fölfedezett történeti írott adatok az eseményt eltérőleg adják elő. A tanács Minuciusz föladására Méliusz halálát minden vizsgálat és formáság nélkül határozta el, s határozatának kivételét az ifjú Szerviliuszra bízta, ki tört rejtven köpenye alá, Méliuszt félrehitta és leszúrta, de sem Cincinnátusz diktátorságáról, sem Szerviliuszról nem tud semmit. Ez a tudósítás, mely igen szavahihető kútfőből ered, a legvalószínűbb és jól esik az érdemdús, agg Cincinnátuszt, kit az egész hagyomány tiszta jellemű, derék férfiúnak ismer, ily ocsmány tett alul fölmenthetnünk. Hogy buzgó pártember volt, osztályának előjogait határozottan védelmezte, azt polgári

összes cselekményei tanúsítják, de hogy vérfolt szennyezte jellemét, az úgyis hihetetlen volt, de az említett adatok tisztázták a vád alól.

A rómaiak osztályharcában bizonyos törvényt észlelünk: a plebejusok csaknem minden győzelmére kemény visszahatás következik, mely őket vívmányuk részétől megfosztja. Így következett a tribunszág kivívására a Fábiuszok főúri uralma, a K. e. 449. és 445-ik évi alkotmányváltozásra nemesi ellenforradalom támadt, hanem viszont, mihelyt az ellenhatás tulcsapott a mértékén, ismét a plebsznek áll föllebb. Ekként történt, hogy Méliusz halála konzul-tribunválasztást eredményezett. Mamerkus és Émiliusz konzultribunusz, kit patricius létére plebejusnál is szívesebben látott a nép. Émilius 434. K. e. a cenzori hivataloskodást öt évről másfélre szállította le és pedig úgy, hogy a rövidebb időköz után nem választott új cenzorokat, hanem, hogy az elmaradt negyedfél év alatt a cenzori hivatal szünetelt. Ezt a patriciusok ellenük elkövetett árulásnak tartották és az akkori cenzorok emiatt nyolczszoros adóval büntették, sőt a polgárok sorából is kitörölték, Émiliusz ezért a boszuért nem neheztelt és mikor nehéz, háborús idők jöttek és férfúri kellett a gátra és öt harmadszor is diktátornak választották, elfogadta a tisztséget.

A kérdést évenként a választási gyűlés előtt a tanács döntötte el, hogy konzulokat, vagy konzultribunuszokat válasszanak-e. A szenátus természetesen, ha csak tehette, konzult választott. Az ilyen végzés ellen a népszószólók közbenjárhattak ugyan, de ha a tanács nem engedett, utóvégre is bele kellett nyugodniok. A választások foganatosítására kinevezett interrex azután régi szokás szerint csak kijelölt egyénekre fogadott el szavazatokat. A legjobb esetben, ha t. i. sikerült konzultribunuszokat választani, a plebsz keveset nyert, mert konzultribunuszokat mindég a patriciusok rendjéből választottak. Ennek az oka következő: A választást vezető hatóságnak joga volt bárkit a választhatóságból kizárni s ezzel a joggal éltek és szavazatot plebejusokra nem fogadtak el. Ide járulnak az előnyök, melyeket a patriciusok gazdagságuk, összeköttetések, védnökségük, pártfegyelmük és kortesfogásaikból merítettek. Ebben az időben történt, hogy a jelöltek vakító fehér ruha által kezdték a figyelmet magukra vonni, innét a kandidati nevezet; a tribunuszok K. e. 432-ben keresztülvitték a törvényt, mely az ily ruha használatát megtiltotta, de később elévült és a jelölt fehér tógája ismét külső jele maradt.

A konzultribunuszág behozatala óta a legfontosabb vívmány, melyre a plebsz szert tett, a kvésztorosra való megválaszthatás joga volt. A dolog így esett. A konzulok a kvésztorok (kincstárnokok) számának megkettőzésére vonatkozó javaslatot tettek oly módon, hogy a városi kvésztorok Rómában maradjanak. A másik kettő a táborba kísérje a konzulokat. A néptribunuszok csak azon föltétel alatt egyeztek e változásba, ha a plebejusokra nézve is hozzáférhető lesz e hivatal. Nagy tusa után megnyugodtak a pat-

ricziusok az engedményben, hanem azért tizenkét évig nem jutott plebejus az újonnan megnyílt hivatalba.

Rómában K. e. 406-ban behozták a hadi zsoldot, melyet a patricziusok a kezeik közt létező államjavarokból kezdtek kifizetni. Az okok, melyek a patricziusokat erre indították, lehetnek: az a kilátás, hogy Vejit beveszik, mely alkalommal magukat kárpótolni fogják és hogy a folytonos hadviselés lehető legyen, mely a plebszet a politikai izgalmtól távol tartja és a tribunokat tétlenségre kárhóztatja.

Ebbe az időbe esik néhány gyarmatosítás.

A latin várost, Lavicit, mely az évkuszokkal Róma ellen szövetkezett, Róma 418-ban K. e. elfoglalta, a tanács, nehogy a tribünöktől megelőztesse, önkényt elhatározta, hogy 1500 gyarmatosítót telepít oda és egynek-egynek telkét két holdban szabta meg. Később Bólét foglalták el a rómaiak, ekkor elragadtatván, a tribunuszok az elfoglalt hely gyarmatosítását követelték, mert a sereg már megelégedte, hogy vérét mások javára pazarolja.

„Seregeimet a manó vigye, ha mocczanni mernek,“ — jegyezte meg Posztumusz, a szigorú konzultribunusz.

A fenyegetést oly zokon vette a sereg, hogy mikor a rend helyreállítása végett Posztumusz a táborba érkezett, megkövezte őt, de ezzel egyúttal eljuttatta igényét Bóléra, mely így az önző patricziusoknak maradt.

Más története van az ardeai gyarmatnak, Ardea és Aricia városok sokáig viszálykodtak az elpusztított korjoli határáért. Végre Rómát kérték föl békebiróul. A római nép azonban sem az egyiknek, sem a másiknak, hanem magának ítélte a konczot, mert — úgymond — Róma foglalta le negyvenhét év előtt Korjolit és azért a hadjog szerint őt illeti a határa is. Hasztalan tettek a konzulok és tanács óvást a végzés ellen, a nép nem engedett.

Rövid idő múlva polgárháború tört ki Ardeában; a plebejusok törtek a patricziusok ellen. Amazok a volszkokat, ezek Rómát hitták segélyül. A patricziusok győzelmet arattak; de mert Ardea a polgárháborúk által népességében sokat veszített, elhatározták, hogy római gyarmatosokkal népesítik be kiknek telkeket abból a vitás területből szántak, melyet Róma magának ítelt oda. Hogy azonban a szégyelni való ítéletet némiképp kifenyjék, a gyarmatot vezető férfiak úgy intézkedtek, hogy a római gyarmatosok csak azután kaptak földrészeket, miután az ardeai nemességet már kielégítették. Ezen eljárás kibékíté ugyan, sőt hálára kötelezte az ardeabelieket, de a rövidséget szenvedett rómaiak pörbe idézték vezetőiket, mire azoknak nem maradt egyéb választásuk, mint szintén Ardeába költözni.

396-ban K. e. elesett Veji. A roppant birtok, mely ezúttal Róma tulajdona lett, csakhamar szenvedélyes tárgyalásoknak az alapja lett. Liciniusz népszószóló azt javasolta, hogy a patricziusok és plebejusok fele költözzék

ki Vejibe, fele maradjon vissza; mindkét város azonban egységes állam legyen, ugyanazon alkotmányossal.

A patriciusok belátták ugyan a veszedelmet, mely az egység megszakításából az államra háramlanék, de azért nem volt zízvük bőkezű telek-adományozás által a veszedelmet elhárítani. E helyett két éven át két-két tribünt megvesztegettek és sikerült a javaslat tárgyalását meggátolniok, de a következő évben a plebsz egytől-egyig hú tribunokat választott a letépetteket s kötelességükről megfélekedeztetek kemény bírságban marasztalta el és így szavazásra került az ügy. Ebben az elhatározó pillanatban lejöttek a tanácsosok a kúriából és mindenre, ami szent, esdve kérték a polgárokat, ejtessék el a vészthozó javaslatot. A hagyomány szerint egy szavazattal meg is bukott, mire oly nagy lett az öröm, hogy a családtyákon kívül minden egyes szabad embernek hét holdnyi telket utalt ki a tanács a vejii határban.

Vejivel K. e. 474 óta tartott a béke. A fegyvernyugvás leteltével a háború nemsokára kitört. Az erőre szintén egyenlő két város nem igen fért meg egymás mellett; a vetekedés egyik romlásával végződhetett csak.

Okot a vizsály kitörésére ezúttal Fidené adott, mely 438-ban K. e., tehát mielőtt a Vejivel kötött béke ideje kijárt, az utóbbihoz pártolt. Fidené a Tiberisz balpartján feküdt, öt métföldre Rómától. Elpártolását még a római követek gálád meggyilkolásával is tetézte. Az egyesült fidenéi és vejii seregek, kikhez a faleriibeliek is csatlakoztak, erősebbek voltak, átlépték az Anio folyót és L. Szergiusz konzul ellen Róma falai alatt csatát nyertek.

Émiliusz diktátor azonban, kit szorultságában a tanács nevezett azzá, megboszlta a vereséget, mert az egyesült seregeken Fidenénál 437-ben diadalt aratott. Kornéliusz Koszszusz, a lovagok vezére, megölte Fidené királyát és elvett fegyverzetét, mint dús zsákmányt Jupiternek szentelte. Hanem ez az ütközet nem volt döntő, mert Fidené megújította a háborút 438-ban K. e., épen mikor Rómában borzasztó járvány dühöngött. A Szerviliusz diktátor mégis akkora sereget állított síkra, hogy az ellenség hadseregét Nomentumnál megverte és Fidenét elfoglalta. Erre Vejii sem akarta a háborút folytatni, s több évre fegyverszünetet kötött Rómával.

A fegyverszünetnek K. e. 427-ig kellett volna tartania, hanem még le sem telt, mikor Vejii rablócsapat által a rómaiakat háborúra ingerelte, melyben azonban a rómaiak vereséget szenvedtek. Erre Fidenéi újra elpártolt és hogy ezt az elszakadását is gálád tettel jelezze, a római gyarmatosokat, kik nemrég települtek meg benne, legyilkolta. A vejii sereg azonnal átkelt a Tiberiszen, hogy a fidenéivel egyesüljön. Rómában nagy volt a rettegés. Mint hasonló esetekben, diktátort választottak: ugyanazt az Émiliusz Mamerkuszt, ki már egyszer győzött a Vejivel szövetkezett Fidené ellen. A döntő csatát Fidené mellett vívták. A két sereg a java harcban volt, mikor a város kapui hirtelen megnyíltak és égő fáklyákat csóváló furia alakok rontottak a római seregre. A lovagok megdöbbsentek, hanem vezérük, Kornéliusz Koszszusz, kivétette a lovak szájából a zablát és a zabolátlan állatok csakhamar szétrobbantották a felöltözött boszorkányok csoportját, ugyanakkor hát mögül előrohan Kvinkcius a kerülő római sereggel és futásba űzi az ellent, melylyel együtt a győzelmes római sereg a városba nyomult. A győzők kíméletlen boszút állottak a legyilkolt gyarmatosokért és nemsokára már csak lakatlan romok jelölték Fidené helyét.

Fidené elbukása után Veji ismét húsz évi fegyverszünetet kötött. Mikor ez 407-ben K. e. letelt, a rómaiak elégtételt követeltek riüeg régi jóvá nem tett bántalmakért. Veji egy évi halasztást kért, de ezután sem váltotta be szavát, sőt a római követséget fenyegetéssel bántalmazta. Bizonyos, hogy Róma szántsándékosan idézte elő a háborút, részint mert Veji elfoglalása által gazdagodni akart, részint, hogy ezzel a háborúval a fizetett sereget politikai mozgalmaktól távol tartsa. A háború a tizedik évig 396-ban K. e. eredménytelenül folyt, sőt a tizedik ostromév eleje is szerencsétlenül kezdődött. Titiniusz és Genuciusz konzultribunok veresége, melyet a Veji segélyére sietett Falerii- és Kapenától szenvedtek, oly rettegést idézett elő Rómában, hogy már attól tartottak, hogy az etruszkok megjelennek a Janikuluszon.

Kamilluszt, Róma első hadvezérét azonnal kinevezték diktátornak. O megverte a kapenai és faliszkuszi sereget és az eldöntő csapásra összevonta hadát Veji alatt.

Eközben beteljesült az a régi jóslat, amely Veji fenmaradását vagy elbukását jelezte, aszerint, amint az a jóslat bekövetkezik vagy elmarad.

Abban az időben sok olyan dolog történt, amit a háborúra vonatkozó jós és csodajelnek tartottak.

A csodajelek közt, melyek amaz időben történtek, az albai tó szokatlan áradása fogta el leginkább a kedélyeket. A kánikula közepeit, száraz nyáron, minden észlelhető ok nélkül annyira megáradt a tó vize, hogy nemcsak annak magas tölsésért, melynek rendesen csak alját szokta volt elborítani, széléig, a kiömlésig töltötte meg, hanem a hegyen lerohant és a síkságot elöntötte. E csodajel iránt máskor az etruszk jelfejtőket kérdezték volna meg, most ezt nem tartották tanácsosnak, hanem Delfoiba küldtek jóslatért követeket.

Hanem még mielőtt ezek visszaérkeztek, a véletlen a rómaiak kezébe szolgáltatta a talány megfejtését. Egyik Vejiből való jós a római előőrsöket vakságukkal gúnyolta, hiába erőlködnek, mondta, míg az albai tó túlrad, addig Vejit el nem foglalják. Egyik római százados, ki azt a rejtélyes beszédet szintén hallotta, elhatározta, hogy a titok nyitjára jut. Közönyös ürügy alatt kicsalta a jóst a mezőre, megragadta a gyenge aggasztánt és mindenkinek a szeme láttára a római táborba hurcolta. A táborból a jóst Rómába a tanács elé vezette, ahol a vén fecsegő beismerte, hogy a végzet üldözte és ő elárulta hazája sorsát, mert a-tfejii jóskönyvek azt mondják, míg az albai tó túlrad, addig Vejit elfoglalni nem lehet; ha a túlradó viz eléri a tengert, Róma van veszélyben; ha azonban a rómaiak Vejin diadalmaskodnak, lecsapolják anélkül, hogy a lefolyó ár a tengert érje. A visszaérkező követek Delfoiból olyan választ hoztak, mely a jós szavaival megegyezett: ha a tó vizét nem egyenesen a tengerbe vezetik le, hanem a síkság termékenyítésére fordítják, Veji az övék lesz.

A rómaiak azonnal hozzáláttak a szükséges vízvezeték készítéséhez. Mikor Veji lakói mindezt hírül vették és megtudták, hogy városuk titkát elárulták, követséget küldtek Rómába és kíméletet kértek. Kérésük nem nyert meghallgatást. Hasztalan fordult vissza a kúria küszöbén a követség szónoka azzal a kijelentéssel, hogy a fogoly jelfejtő csak a jövő felét fődözte fel; Veji is talál boszuállót magáért, mert ugyanabban a jóskönyvben meg van írva, Veji vesztével Róma is ellenséges kézbe kerül. A tanács nem figyelt az intésre és Veji végzete teljesedésnek indult.

Az albai tó csatornája elkészült. Kamillusz eközben földalatti utat készíttetett, mely

a vejii várnak Juno-templomába vezetett. Hanem még mielőtt terve kiviteléhez fogott az istenek kegyét biztosította vállalatához. A pithói Apollónak a zsákmány tizedét, a királyi Junonak, Vejii védasszonyának fényes ünnepeket ígért, ha Vejii elhagyja és Rómába költözik. Ezután jelt adott az ostromhoz. Az alagutat megtöltötte harcosokkal, miközben hadai minden oldalról áltámaszt intézkedtek a város ellen. Ugyanabban az órában áldozott Vejii királya Junonak, így szól a monda — és a jóspapok annak jósolták a győzelmet, ki az áldozatot az istennőnek bemutatja. Mindezt megtudták az alagutban fegyverkező rómaiak, és a felszínre törtek, hogy a kétértelmű jósigét betöltsék. A várost gyorsan és könnyű szerrel foglalták el. Hosszas öldöklés után adta ki a diktátor a parancsot, hogy a védteleneket kíméljék. Most szétoszoltak a seregek zsákmányolni, s kirabolták az egész dús várost, csak a templomok és istenek szobrai maradtak érintetlen; ezeket is elkezdték kiszállítani. Kamillusz megfogadta az ostrom előtt, hogy Junonak templomot emel, ha Vejii cserben hagyja; Junó elfogadta az ajánlatot, de mindenki remegett szobrához nyúlni, mert ez csak az egyik család papságát illette meg.

Válogatott lovagok vállalkoztak mégis az istenség elszállítására. Ünnepi ruhába öltözködve jöttek a templomba és megkérdezték az istennőt, kegyeskedik-e Rómába átvonulni? ^

A szobor „igen“-t bólintott. Négy évvel utóbb Kamillusz fölavatta a Juno Regina elkészült templomát.

Hogy mindez a részlet csak monda, azt nem kell bizonyítani, annyi azonban bizonyos, hogy Vejii ellen nagy igyekezettel, hosszabban vívták a rómaiak az ostromot és mert a győzelem nem volt könnyű, értéke pedig roppant nagy, tehát a természetfeletti segítségüket és okokat kevertetik a város bevételeinek történetébe.

Vejii elfoglalása után Kamillusz ragaszkodott ahhoz, hogy a vejii határban a népnek ne oszszanak ki földet. Kamillusz, a vejii hős, az önző patricziusok feje, jobb karja. Gyűlöletét a nép iránt előbb is többször kimutatta. Egy alkalommal az ejtett zsákmányt elvonta a hadseregtől^jmi nagy elégületlenségre adott okot; Vejii bevételeinél pedig, mikor már kiosztották a prédát, eszébe jutott, hogy annak tizedét a pithói Apollónak szentelte és kieszközölte, hogy nemcsak az ingó javakat, de fekvő birtok tizedét is megbecsülték és kiadták.

Kamilluszt a nép végtelenül gyűlölte. Kamillusz annál sértőbb göggel bánt a néppel. Végre megakartak tőle szabadulni és azért Apulejusz néptribun törvény elé idézte tehát azzal a váddal, hogy tarrentumi földeket bitorol és hogy a vejii zsákmányból sikkasztott. Találtak házában Vejii-ből való érczkaput, az érez minden alakban pénzt képviselt abban az időben.

A nép fölháborodásából és haragjából előrelátható volt, hogy minden körülmények között Kamillusz elítéltetésére fog szavazni. Kamillusz látta ezt, tehát magához hívatta barátait, bajtársait, híveit s kérte őket, hogy ne engedjék meg, hogy ilyen gyalázatos vád miatt ítéljék el, hogy ilyen szégyenletes ügyben mondják ki reá a száműzést, ne hagyják, hogy ellenségei kárörömmel kaczaghassanak rajta.

Az összehívottak tanácskoztak, de végül is azt mondták Kamillusznak, hogy készségesen lerójják helyette a bírságot, amit esetleg reá szabnak, de javára lendíteni nem tudnak a törvényszéknél semmit.

Kamillusz látta, hogy ügye elveszett, a törvényszék tárgyalásán megjelenni nem akart, tehát önként hagyta el Rómát. Elbúcsúzott feleségétől és fiától és csendben,

szótlanul ment egész a város kapujáig; ott megfordult, az istenhez fohászzkodott és a kapitolium felé kinyújtott karokkal átkot mondott Rómára: hogyha őt a római nép irigysége, szertelensége, szégyenletesen, gyalázzal kiűzi a városból, hát tapasztalják majd a rómaiak, hogy mit vesztek benne s legyen okuk megbánni, s hadd tudja meg az egész világ, hogy Róma őt nem nélkülözheti és őt visszahívni kénytelen.

Mikor Kamillusz elzúgta átkát, elhagyta Rómát. A törvényszék tárgyalásán nem jelent meg, tehát távollétében ítélték el, még pedig 15.000 ászra.

Kamilluszt, a veji hőst nagyon elkésértette, hogy önkéntes száműzetésbe kellett mennie Rómából, melyet nagyon szeretett, de Róma kárára nem tudta megérteni a haladó idők követelését és mint patrícius azt hitte, hogy a plebsz oly alantas tömeg; amely csak arra van, hogy a nemesi osztály szolgája legyen. És bántotta minden jog, melyet a nép kivívott. Ez a hibája útját vágta annak, hogy egyébként fényes tehetsége, kiválósága Rómának felvirágozását szolgálhatta volna. Az idők azonban elégtételt hoztak úgy az ő sértett büszkeségének, mint a nép jogának, mert később Kamilluszt visszahívták, rászorultak szolgálatára, de viszont agg napjaiban az ő diktátorsága alatt, ő maga járt közbe, hogy a patríciusok és a nép kibéküljön, megegyezzek akkor, mikor a patríciusoknak legféltékenyebben őrzött kiváltságaihoz a népnek is jogot adott.

Veji eleste után a rómaiak Etruria egyéb városai, Veji szövetségesei ellen fordították fegyvereiket. Elsőben Kapenat fenyegették meg, határait elpusztították. Kapena békéért folyamodott és valószínűleg, hogy ekkor lett Róma alattvalója, mert azóta nem leljük többé függetlenségének nyomát.

A következő évben Falerii ellen szállott Kamillusz síkra, a csatában győzött és ostrommal vette körül a várost, de a faleriiek föl sem vették az ostromot, bíztak mindenfelől megerősített városukban; a falak őrein kívül mindenki békejancsónban járkált a városban. Gyermekek az iskolába jártak és tanítójuk "Kivezette őket a falak körül, hogy ott sétálgassanak, s testgyakorlást végezzenek. Az a testgyakorlás és séta azonban árulás terve volt. A tanító a faleriieket gyermekeik által akarta elárulni, naponkint kivezette őket a várfal alá, eleinte közeire, kevés idő múlva tovább-tovább szoktatta őket, míg végre a római tábor őrsei vezette a gyermekeket átadta őket és Kamilluszhoz vezettette magát, mikor Kamillusz értesült a gálád tettről, nemes haragjában letépette a tanító ruháit, kezeit hátra kötötte, a gyermekeknek pedig vesszőket és ostorokat adatott, hogy ütésekkel kergessék az árulót a városba. A kétségbeeséstől így megmenekült szülők bámulták a rómaiak nagylelkűségét, békét kértek és egy évi hadi zsold fizetésére kötelezték magukat; az ajánlatot a tanács elfogadta. A rómaiak hódító fegyvereiket ezután északi Etruriába vitték, amire okot Volszinii és Szalpinum városok adtak, melyek betörték a római földre. Ezért a vakmerőségért a rómaiak meg akarták a két várost büntetni és átkeltek a ciminiusi hegységen, amely válaszfal volt északi és déli Etruria közt; nagy csatában, melyben nyolczezer ember rakta le a fegyvert, verték meg az etruszkokat és bántatlanul pusztították el földjeiket. A megszeppent Volszinii békét kért, melyet a római sereg számára kiszolgáltatót egy évi zsold után húsz évre meg is kötöttek.

Ekkor oly hatalmas volt már Róma, hogy valószínűleg rövid idő múlva meghódította volna egész Etruriát, de ekkor Róma terjedő hatalmát egyszerre súlyos csapás érte. Ez a csapás a gallok betörése volt.

(A gall háborúról három tudósítás jutott reánk: az egyik Liviusztól, a másik Diodorusztól, a harmadik Plutarkusztól. Liviusz tudósítása élénk és gazdagon színezett, de történet-ízeszeti tekintetben nem oly megbízható, mint Diodoruszé, ki tömött, nagy pontossággal írt, de egyúttal a közhangyománytól sokban eltérő leírást közöl ez eseményről (talán a Fábiusz nemzetség évkönyveiből); Plutarkusz úgy látszik, Dionysziuszt követte, noha kútfőjét névszerint nem említi.)

Mikor a gallok Kluziumnál megjelentek, a város lakói Rómát hitták segítségül. A tanács abban az önhittségben, hogy a római név elég védelmet fog nyújtani a barbárok ellen, három Fábiuszt küldött Brennuszhoz, a gallok vezéréhez, hogy őket távozásra bírják.

A gallok így szóltak, nem akarjuk mi a kluziumiakat bántani, de a mi hazánk szűk, adják nekünk határuk felét és éljünk együtt.

Ily föltétel mellett minden alkudozás megszakadt. Ekkor a boszus és harczszomjas követek azt a meggondolatlanságot követték el, hogy a kluziumiak egyik kirontásában a gallok ellen részt vettek, elfeledték, hogy kötelezi őket a népjog, mely a hadizenet nélkül gyilkosságnak tekint minden emberölést.

- Brennusz a gallok vezére észrevette e vétséget, azonnal takarodót fuvatott, nehogy a követek esetleges megölése által vétket hárítson népére és szintén követséget menesztett Rómába és elégtételül a jogsértők kiadatását sürgette.

A tanács habozott. Bármennyire jogosnak találta a barbárok követelését, hisz a törvény is úgy rendelte, hogy ilyen vétkeseket kímélet nélkül ki kell szolgáltatni, még sem bírta magát elhatározni, hogy a három előkelő, virágzó ifjút kínos halálnak átadja.

A közgyűlés elé vitte a dolgot, mint amely egyedül rendelkezhetik a polgár életével. A nép pártfogásába vette a Fábiuszokat, sőt azonnal konzultribunokká választotta meg őket és kijelentette a marczona idegeneknek, hogy míg a három Fábiusz e tisztséget viseli, addig nem lehet fölöttük ítélni. Jöjjenek az év lefolytával, ha addig haragjuk nem csillapul. Alig vették a gallok ezt az üzenetet, fölszedték sátraikat és haladéktalanul útra keltek Kluziumtól Róma felé. A várost teljesen készületlenül találják, ha az isteni szózat nem értesíti a gallok közeledtéről M Céciciuszt. A hírre a fegyveresek sietve kiindultak és a szalárii országúton 11 római mértföldre a várostól, hol az Allia patak a krusztuminiumi hegyekből a Tiberisz felé siet, bukkantak az ellenségre.

A 'rómaiak az Allia mellett útközben találkoztak a barbárokkal. Anélkül, hogy megerősített tábornak készítették, a visszavonulás fődözetéről gondos-

kodtak, a fővárost ostrom esetére élelemmel ellátták volna, a meglepetés fokozott hebehurgyaságával álltak ki a csatára, melytől minden függött.

K. e. 390-ben július 16. szerencsétlen nap volt Rómára . . . Brennusz a gallok királya, válogatott és túlnyomó erővel, vad riadás közt támadta meg a halmokat, melyen a rómaiak jobbszárnya, nagyrészt gyakorlatlan hadnép állott, melyet Brennusz hamar túlszárnyalt és körülvett; kétségbeesett rettegés fogta el azokat és mindenestől a jobbszárnyra nyomultak és azt is összezavarták. Nem hadsor, de gomolyag úzte most egymást rendetlen tolakodásbán a gallok előtt a Tiberisz felé, mert az ut Rómába el volt zárva. A hátulsók az elsőket gyűrték el, akiket a gallok értek, azokat ők kaszabolták le; sokan a Tiberisz hullámaiba fűltek, másokat úszás közben az ellenség gerelyei öltek meg; csak kevesen értek a túlpartra s azok is többnyire fegyvertelenül. A győzelmes seregek ellepték a tartományt az Alliatól a városig, könyörtelen pusztítás és szertelen dobzódással ünnepezték a diadalt. Eközben eltelt az éj, a következő nap, a második éj és ez a késlekedés megmentette a római nemzet létét.

Mert ezalatt Rómában komoly határozatokat hoztak és végrehajtották azokat. A Kapitóliumot és várat megtöltötték, amennyire lehetett fegyverekkel és élelemmel, a drágaságokat és kincseket szintén fölhoradták. A többi lakosság elmenekült, minden irányban ahol vendégszeretetre, vagy szánalomra számított. A szent tárgyakat elásták, vagy Cérébe vitték.

Míg a védetelen nép futott, a hadképesek a Kapitóliumot szállották meg. Körülbelül nyolczvan aggastyán, mind előkelő férfiak és papok halálra szánták magukat. Nem akarták a köztársaság bukását túlélni. A főpap elmondá az imát, melylyel az alvilági istenek áldozatjául, a haza megváltására és az ellenség romlására szentelte őket. Ünnepi öltönyeikben, zsöllyeszékeiken a fórumon egybeseregelve várták a halált.

Mikor a gallok a kollinuszi kaput betörték és beléptek a kihalt, hangtalan városba, akkor látták a magasban a védett várat és a karszékeiken ülő aggastyánokat, kik túlvilági lényeknek látszottak. A gallok kétségben voltak az iránt, hogy az istenek szálltak-e le Róma védelmére, vagy megboszulására, tehát az egyik harcos megérintette M. Papi-riusz galambfehér szakállát; ez boszusan vágta a tolakodót botjával fejbe, mire valamennyi aggot lekonzolták.

Mihelyt a gallok Rómába értek, elkezdődött a fosztogatás az egész városban; a kifosztott házakat földulták, lángaborították, kivéve néhányat az Aventinuszon, ahol valószínűleg a gall vezérek vettek szállást.

A Kapitóliumban és várban körülbelül ezer harcos volt, köztük a konzultribunusok és ifjabb tanácsnokok. Az ellenség ismételen megkísérelte följutni a meredeken, de mindannyiszor kétségbeesett ellenállással verték vissza. A gallok tehát azt tűzték ki céljukul, hogy kiéhezetik a várat, mert fölmentéstől úgy sem kellett tartaniok. Azonban, mikor az ostromlottak hosszabb ideig tartották magukat, megboszulta magát a város fölporzósolése, a forró nyáron és a lázt hozó őszzsel seregesen hulltak el észak fiai, a gallok.

Máglya-számra kellett az elhullott gall harcosokat elégetni. A helyet, hol a holtak tetemeit elégették, míg a régi Róma állott, a gallok máglyájának hívták.

Mire a gallok a zsákmányt fölemésztették, a sereg nagyobb része, úglátszik, tovább vonult délnek egész Apuliáig; a többinek sem lett volna maradása, ha koronkint a Láciumban gyűjtögetett zsákmányból nem kaptak volna új eleséget. Sok helység, melynek nevére a történelemben ezután nem bukkanunk, pusztulhatott el ez alkalommal.

Veji a menekült rómaiak nagy számát, kik részint a csatából, részint a városból futottak oda, fogadta be, hanem a rómaiaknak se fegyverük, se vezérük nem volt; vezérül M. Cédiciusz századost választották. Ez a szomszéd etruszok ellen vezérelte őket, kiket a gallok betörése fölbátorított és Veji határát pusztították. Cédiciusz meglepte és megverte az ellenséget, megszabadította a foglyokat, visszafoglalta a zsákmányt és fölfegyverezte népét az ellenségtől elszedett fegyverekkel. Erre a győzelemre visszatért a maguk iránt való bizalom a rómaiak csüggeteg leikébe, és azt forgatták eszökben, hogyan lehetne az ostromlovakat fölmenteni? Hogy ebben a vállalatban a Kapitólumban levőkkel is érintkezzenek, Ponciusz Kominiusz vakmerő ifjú vállalkozott a várba jutni.

Éjnek idején leereszkedett a Tiberiszen, a Kapitóliuin közelében partra szállott és a szikla meredek falán följutott a várba, s ugyanezen utón tért vissza. Hanem ez a merészség csaknem vést hozott. A gallok észvevették a kalandos ifjú nyomait az Ara Cöeli alatt meredező szírt avarán és azt következtették, hogy ott az erősség megmászható. Éjfélkor nagy óvatosan közeledtek az akaratlanul elárult helyre. Sem az örök, sem az ebek nem vették észre a közeledőket, akik felfelé kúsztak; egyikük már a szírt párkányára jutott. De Juno szent ludjai akkora gágogást csaptak, hogy M. Manliusz, volt konzul, kinek háza a magaslaton állott, fölébredt, a fölérzett gallust a párkányról levetette, kinek lezuhanása a mögötte levő föltörekvőket is lerántotta; a várőrséget talpra állította és így a vár meg volt mentve. A ludak megmentették a Kapitóliumot.

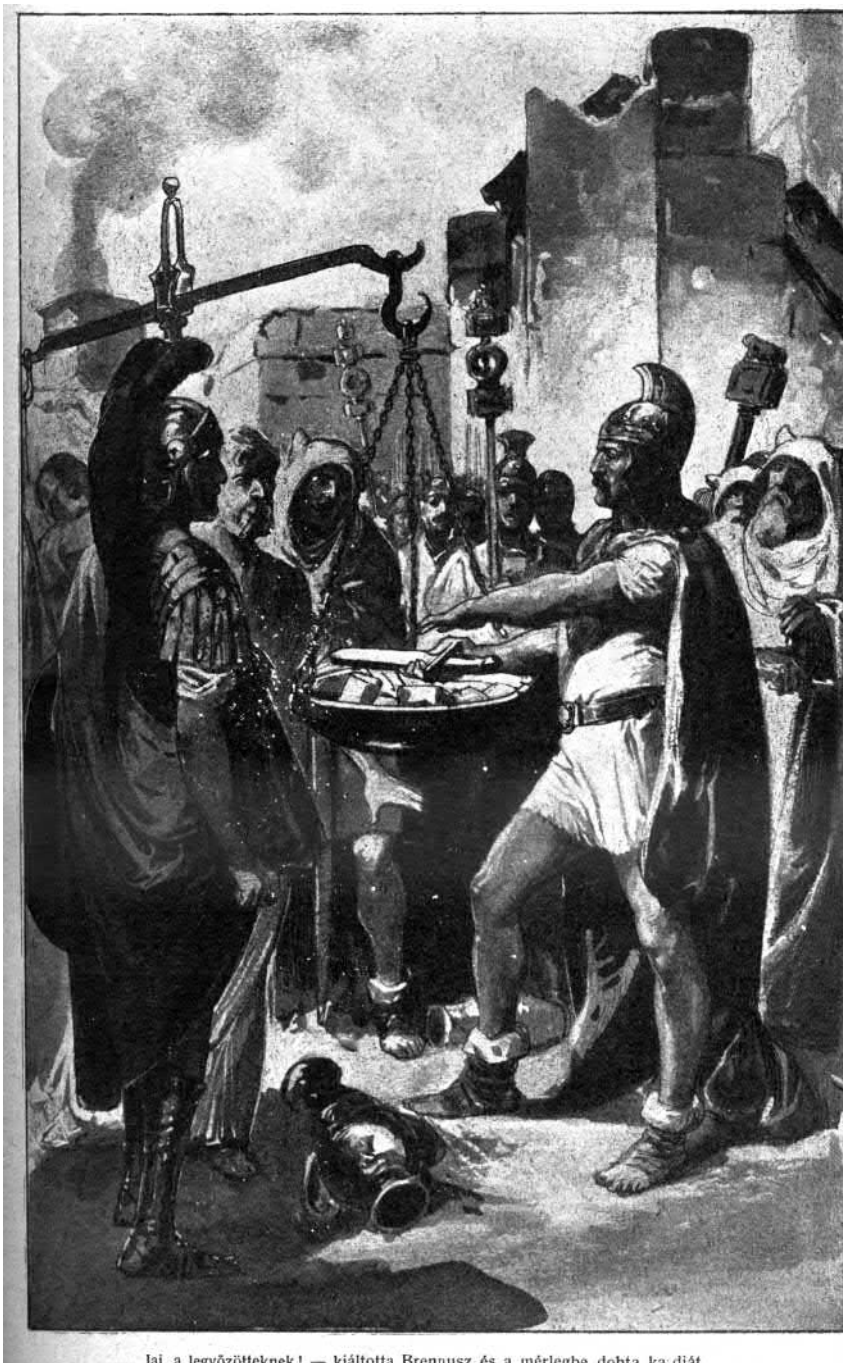
A hanyag századost, kinek őrt kellett volna állania, ugyanerről a helyről taszították le.

Manliusznak pedig fejenkint félfont rozst és negyedkupa bort adott a hálás őrség, mi nagy adomány volt éhség idején. Az éhség ugyanis már oly fokra hágott, hogy az emberek a pajzsbort és sarutalpat ették, mikor végre a gallok hajlandók voltak a följajánlott váltságdíjat elfogadni és távozni. Megalkudtak tehát 1000 font arany váltságdíjban. A mérésnél a gallok hamis mérleget használtak; mikor Q. Szulpiciusz a csalásra figyelmeztette őket, Brennus, a gall vezér, azt felelte: «Vae victis (vé viktisz): jaj a legyőzötteknek!» és kívánta, hogy kardját is mérjék fel arannyal.

Mielőtt ez megtörtént, Vejiben is serénykedtek a menekültek. Vejiben a rómaiak néphatározat által Kamilluszt diktátorra választották; hogy a választás szentesítést nyerjen, a tanács és a kúriák megegyezése is kellett s ez okból vonakodott Kamillusz a neki Cédiciusz által följajánlott méltóságot elfogadni. Ez az ok, mely miatt — regéli a hagyomány, — járt Kominiusz a Kapitóliumon.

Kamillusz átka tehát beteljesült, a rómaiak ismét visszahívták.

Kamillusz Vejiben 20.000 fegyveres rómaiakat talált, kikhez önkénytesekül Láciuniból számosan csatlakoztak. Kamillusz liarczai kedvvel sietett azonnal Rómába, ahol épen

lái, a legvözítteknek! — kiáltotta Brennus és a mérlethe dobta ka-riát

befejezték az alkudozást Brenuszszal. A fórumon Q. Szulpiciusz éppen az aranyat kezdte mérni a gall király elé, mikor a diktátor seregével a kapun bevonult és a fórumon megjelent. Az istenek nem engedték, hogy Rómának fenmaradását megvásárolnia kelljen. Kamillusz megérkezett az arany átadása előtt és megsemmisítette a beleegyezése nélkül kötött egyezményt. Brenusz szitkozódott a szőszegés miatt, de római légiók kiverték őt és népét a városból. Egy másik ütközetben, a gabii úton, Róma tökéletes boszut állott, a gallok egy szálíg elvesztek, még hírmondójuk sem maradt. A fogoly Brenusznak Kamillusz visszavethette a hetyke <Vae victis> szavát és megölette őt. E győzelem után Kamillusz diadallal vonult be Rómába.

Így írja le az egyik római történetíró, Liviusz, aki hazafiul büszke érzetében nem viselhette el a szennyfoltot, hogy Róma fennállását aranyon váltotta meg. Mások csak úgy adják elő, hogy Kamillusz a távozó Brenusztól a pénzt és csaknem minden zsákmányt visszafoglalt.

Az eltávozott gallok j^iszta romokat hagytak hátra a rómaiaknak, a polgárok nagy része elveszett: a fegyveresek az ütközetben az Alijánál; nők és gyermekek, kik nem ^menekülhettek, vagy a kard élére hányattak, vagy a győzők fogságába kerültek. Ennek a hiánynak pótolására a Veji-, Kapena- és Faleriiból származott olyan polgárok, kik az utóbbi háborúk idején a rómaiakhoz pártoltak, visszakapták előbbi telkeiket és két évvel utóbb, 367-ben K. e. polgárjogot nyertek, minek folytán a tribunuszok száma huszonegyről huszonötre szaporodott.

A város újraépítése elé vonakodással nézett a nép és hevesen követelte, hogy kiméeljék meg e fáradtságtól. Bármily kicsi és hitvány volt a ház, melylyel a római hajdan beérte, annak visszaállítását nem eszközölte kölcsön nélkül. Ellenben Veji jobb lakhelyekkel, kényelmesebb középületekkel kínálkozott. Határa úgy is föl volt osztva a polgárok közt, s ez új telkek távol estek. Hanem e lealázó határozat kétségkívül a nemzet sorsát is más vég felé terelte volna. A lakás a Tiberiszen túl a rómaiak és latinok közti viszonyt végkép eltépte volna; ezek a volszkokkal egyesülve könnyen gyarmatot telepíthettek volna az elhagyott Rómába és a folyam a vejibeli rómaiak számára ép oly határt vont volna, mint az etruszok számára. Ha e veszélyek nem léteztek volna is, mégis, mi lehetett volna a^ hazáját, istenei kedvenc helyét, történeti emlékeit elhagyott rómaiakból Veji-ben? Gyarmat, mely újra kezdi történetét.

Ezt az ajánlatot elvetették.

Rómát egy év alatt ismét fölépítették; rendetlenül és bizonyára igen szegényesen: amint éppen lehetett. Könnyebbitésül az állam mindenkinek téglákat adott; épületfát vághatott, követ fejthetett ki-ki, ahol neki tetszett, egyetlen föltétel alatt, hogy építkezését egy év lefolyása alatt befejezi. Hogy a tanács ezeket a kedvezményeket megadhassa, elromboltatta Veji épületeit; így legalább az átköltözés gyűlölt gondolatát mindenkorra megsemmisítette. A köztársaság lelke ekkor mindenben Kamillusz volt; az utódok őt második Romulusznak nevezték, csak az a sajnos: a tudósítások,

melyek Kamillusz nevéhez fűződnek, legnagyobb részt túlzások, melyekből a valót biztosan kihüvelyezni nehéz.

Alig építették fel a rómaiak lakásait, mikor ismét külháborúk vették igénybe erejüket. Mert a szomszéd népek mind föltámadtak, hogy a kelletlen római igát lerázzák. Szerencse, hogy Róma akkor oly kiváló hadi tehetséggel büszkélkedhetett, milyen Kamillusz volt, ki egyik ellenséget a másik után vetette vissza; szerencse továbbá, hogy Róma ellenei nem szövetségesek, hanem egyenkint indítottak háborút és ,ennélfogva könnyebben győzhették őket le.

Kamillusz, ki ekkor másodízben volt diktátor, legelőbb a volszkokat verte meg és őket meghódolásra kényszerítette. Azután az ékuszokat győzte le és villámsebességgel fordult az etruszok ellen, akik a szövetséges Szutriumot ép aznap vették be, mikor Kamillusz segélyére érkezett. Még sikerült neki a prédára széledt népet a városból kiszorítani és a lakosoknak ugyanaz nap vesztett hazájukat még visszaadni.

A latin szövetség eddig a békét Rómával külsőleg föntartotta ugyan, hanem ellenséges érzületét ugyancsak kimutatta, mikor kéz alatt a volszkokat és ékuszokat segélyhadakkal támogatatta; a latin gyarmatok közül csak Velitré és Circeji segítettek nyíltan a volszkokat. Most azonban Lavinium és Prénaszté is elpártoltak Rómától nyolcz más várossal, melyek közvetlen Prénaszté alá tartoztak. Hanem K. e. 382-ben Velitré, a következő évben Prénaszté vereséget szenvedtek. Tuszkulum is a hűtlenség gyanújába esett, de sikerült magát annyira kitisztázní e vád alól, hogy római polgárjogot nyert.

A plebejusokat lakóházaik újraépítése és bútorozása, gazdasági szereik, az ígásbarom és vetőmag beszerzése oly nagy adósságokba keverték, melyek erejüket meghaladták. Ezt a terhet növelték az ismételt adóbehajtások a galloknak fizetett válságdíj födözetére s a középületekre, melyeket a gallok távoztával helyreállítani, újból építeni kellett. Hozzájárultak a szakadatlan háborúk, melyeket Róma az állam visszaállítása óta az összes szomszéd népekkel viselni volt kénytelen és melyek viselése a zsold miatt tekintélyes összegeket emésztett; ezek nagyrészt szintén a nép adóját vették igénybe. A nép eladósodása óriási mérvben növekedett. A fizetni képteleneket naponkint csoportosan kísérték a fórumról a börtönökbe s alig volt nemes ház külön adósbörtön nélkül. Ennek a nyomornak a következménye volt az is, hogy a plebsz politikai tekintetben teljesen a patriczusoktól függött, választásoknál a nemesség pénze volt a fötényező. Konzultribunuszokul ebben az időben csaknem kizárólag patriczusok választattak. A tőke túlságos hatalmát tetézte az, hogy a köztársaság nélkülözhetlen embere, Kamillusz, a szigorúan főúri párthoz tartozott, annak igényeit és erőszakoskodásait támogatatta.

Egyetlen férfi volt a patriczusok közt, ki a nép határtalan nyomorát szívére vett: Markusz Manliusz, a Kapitólium megmentője s azok után,

melyeket róla a hagyományból tudunk, minden tekintetben kitűnő, Kamillusz mellett legjelentékenyebb férfiú volt abban az időben Rómában. Nagy nevét főleg vitézi tetteinek köszönhette. Hősiességéhez járult előkelő származása: elődjei közt számos főhivatal-viselt férfiút számlált. Annál keserűbben eshetett neki, hogy Róma szabadítóját minden tisztségből, nyilvános kikötötetésből kirekesztették s érdemeit hálátlansággal jutalmazták. A gallok betörése előtt a konzuli hivatalt viselte, de azóta, habár emlékezetes tette Rómát az elvesztéstől megmentette, semminemű állami méltósághoz, se diktátorsághoz, se konzultribunuszi tisztséghez nem juthatott. E mellőztetés Manliusznak kettősen fáj és pedig azért, mert az a férfiú, kit mindenütt eléje tettek, kit tisztelet és méltósággal tulhalmoztak, a kevély, szívtelen, főúri érzelmű Kamillusz, személyes ellensége volt..

A föltűnő, sértő mellőzéseknek, melyekkel sorsosai Manliuszt illették, politikai okai voltak. Szerette a népet, ami a főurak bizalmatlanságát és gyanakodását fölkeltette irányában, míg ellenkezőleg Kamillusz szeplőtelelenül arisztokratikus gondolkozásmódja ép oly értékes tulajdonság volt a patricziusoknál, mint hadvezéri képessége.

Történt, hogy vérlázító jeleneteknek volt Manliusz tanúja a iórumon. Egy vitész századost, ki dicsőséget aratott a harcmezőn, mint elitét adóst hurczolt hitelezője a börtönbe. Manliusz megértette az ügyet, azonnal kifizette a hitelezőt és a századost szabadon bocsátotta. Ödönrepedve köszönte meg a megváltott a nagylelkűséget és megesküdött, hogy soha sem fogja elfeledni a jótéteményt, mely őt a börtön sötétségétől és kínjaitól megmentette; életét és vérért szívesen följánlja jóltevőjének. Azután el beszélt a körülállónak történetét. Folytonos hadi szolgálat által, melyek miatt mezei munkáját elhanyagolta, házának újraépítése következtében és mert az uzorás kamatokat sem győzte, jutott keményszívű hitelezője körmei közé, noha a fizetett kamatok a tőkét már busásan törlesztették. Örökös börtön lett volna végzete, ha Manliusz meg nem váltja. A körülálló népet meghatotta az elbeszélés, és lelkesülten minden szeretetével és ragaszkodásával Manliusz felé fordult, ki osztályosai szívtelenségéből kibontakozott és részvétet érzett elnyomott polgártársa iránt.

Manliuszt a nép nemcsak szerette, érte kész lett volna vérért is áldozni, hanem benne látta a jobb jövő megteremtőjét.

Manliusz polgártársai hálája és ragaszkodása iránt nem maradt érzéketlen. Eladta örökségét, birtokát Vejiben és megesküdött, míg vagyonából valamije marad, nem tűri, hogy polgártársai az adósok börtönében szenvedjenek.

Manliusz háza a várban nem sokára gyűlhelye lett a plebsz vezéreinek és szövívőinek. Sok kemény szót, vádat, lázító beszédet ejthettek ott, több merész gondolat nyerhetett ott kifejezést. A kérdés, mely körül a társalgás folyt, az volt, mint lehetne az adósok határtalan Ínségén segíteni.

Manliusz ez iránt a népszószólókkal is értekezett. Mily eredményre vezetett ez, arról nincs pontos tudósításunk. A hagyomány szerint Manliusz indítványa azt akarta elérni, hogy amit valaki kamatban visszafizetett,

az tőketörlesztésül tekintessék és csak a maradékot köteleztessék tőke gyanánt megtéríteni. Hanem ez az indítvány ez alkalommal törvényjavaslat sem lett, mert a patriciusok megelőzték a forradalom kitörését. A diktátort, Kornéliusz Kosszust, ki a volszokok ellen táborban volt, sürgősen haza hívták, hogy a fölkelést csirájában elfojtsa.

Kosszus bírói széke elé hívatta Manliuszt és mint a kormány rágal-mazóját és néplázítót börtönbe vetette. Ez a hatalmaskodás általános zavart idézett elő. A plebsz nagy része gyászt öltött, mint ha rokonát veszette volna, a gyászolók nagy tömegekben jártak a börtön előtt föl-alá. Napon-kint dagadt az ár; a csoport, mely Manliusz börtönét körülözlönte, mind nagyobb lett, éjjel sem távozott és a börtön feltörésével fenyegetőzött. A szenátus, minthogy a diktátorság is megszűnt, végre tanácsosabbnak látta engedni és Manliuszt szabadon bocsátani.

Ebből következtethetjük, hogy a fogoly ellen akkor semmi törvényszegés, melynek alapján elítélhető lett volna, bebizonyítható nem volt, különben nem bocsátották volna szabadon.

A bebörtönözés által Manliuszt még merevebb és ellenségesebb párt-állásba kényszerítették. Ellenségei többet merészeltek, hogysen oly heves természetű férfiú, mint Manliusz, a rajta ejtett gyalázatot elfelejthette, vagy megbocsáthatta volna. Az összejövetelek házában egyre fenyegetőbbek lettek és házának fekvése a várban ezeket az összejöveteleket, minél többen vettek bennök részt, annál veszélyesebbekké tette.

Az ügy válságos lett.

A 370 ik évben K. e. M. Meneniusz és Q. Publiliusz a nép törvényszéke elé idézték Manliuszt; a vád hazaárulásra, tehát életre-halálra szólt.

Ügy látszik, még akkor sem voltak bizonyítékok kéznél, melyekre a vádat alapították. Manliusz, meglehet, el volt tőkélve erőszakot erőszakkal viszonzni és életét veszély esetén drágán adni el, de hogy az alkotmány fölfogatására összeesküvést szőtt és rendezett, az nem valószínű. Büntelensége mellett szól a körülmény, hogy nem féltette ügyét. A törvényszék előtt megjelent és magát ítéletének alávetette, noha a tárgyalás napjáig szabadon járt és semmi sem akadályozta szökését, sőt talán az egész perbeidőzésnek csak az volt célja, hogy önkéntes távozásra ösztönözzék.

Mikor a törvény napja elérkezett, körülbelül négyszáz embert, kiknek kamat nélkül pénzt kölcsönzött, kiknek szabadságát és vagyonát visszaadta, szólított a törvényszék elé tanukul, hogy azok adjanak tanúságot az ő gondolkodásáról, elveiről. Fölhívta a polgárokat, kiknek a csatákban mentette meg életét. Fölmutatta a polgári és falkoronákat*, melyeket vezereitől nyert és egyéb díszjeleket roppant számban. Elbeszélte

* Polgárkorona tölgylevélkoszorú makkokkal, melyet a római katona nyert, ha <sz> ellent megölte és így társa életét a csatában megmentette. Bástyá vagy falkorona toronyocsákkal, rovátkákkal ékített fejdísz, mely jutalmul annak a katonának adatott, ki első volt valamely elfoglalt város falain.

harcai tetteit és kitárta hangosan szóló tanúságul sebhelyfödött mellét Emlékeztette a polgárokat az éjjeli hőstettre, mely által Rómát megmentette az elveszéstől. Végül a Kapitólium felé fordult, melynek dombja a Marsmező fölött magaslik; az ősök isteneihez esedezett, hogy segítsék a szükség e percében és védjék meg szentélyeik mentőjét ellenei önzése és boszúvágya ellenében.

Szavaira egyetlen sziv nem maradt hideg. Magával ragadta a népet, mely nem volt képes ily rendkívüli férfit elítélni.

A szenátus előre látta, hogy a századok gyűlése ép úgy fel fogja Manliuszt menteni, mint ahogy a nép felmentette. Ez okból elhatározták a patricziusok, hogy Manliuszt a XII. lapos törvények ellenére, a régi szokás szerint a kúriák ítélőszéke elé állítják és ez a vádlottat halálra ítélte.

A nép megsiratta elköltözött jötevőjét és mikor nemsokára járvány meg éhség látogatta a várost, az istenek büntetését látta a csapásokban, mert templomaik megmenntének gyalázatos kivégeztetéséért megharagudtak Rómára.

A nagy férfiú vége iránt nincs hiteles tudósításunk. A történetírók el-
lentmondanak egymásnak. A legtöbbet azt állítják, hogy a tribünök leta-
szittatták a Tarpeji szikláról. Van hagyomány, mely szerint Manliusz
értesült elítéltetéséről, nehogy védtelenül legyen elleneseinek áldozata, ki-
tűzte a lázadás zászlóját és megszállta a Kapitóliumot.

A forradalom legyőzésére Kamilluszt negyedszer nevezték ki diktátornak. Nagy ré-
mület fogta el a várost; a tanács és diktátor nem tudták, mitevők legyenek. Ekkor
valamelyik rabszolga azt az ajánlatot tette, hogy Manliuszt elevenen kézre keríti. Elfo-
gadták ajánlatát, a rabszolga beosont a várba és mint a rabszolgák küldötte szólni
kívánt Manliuszszal, akinek azt mondta, hogy titkos közölni valója van. Ezzel az ürügy-
gyei a bástya párkányáig csalta Manliuszt és ott lelökte.

Lehetséges, hogy Manliuszt elítéltetése után az önfentartás ösztönözte
és kítűzte a lázadás zászlóját és megszállta a Kapitóliumot. Ép oly lehet-
séges az is, hogy rút árulásnak lett martaléka és hogy a római hagyo-
mány a szégyenfoltot palástolni akarta és amiatt fátyolt vetett a nagy
ember halálára.

Manliusz vagyonát a tanács elkoboztatta, házát leromboltatta. Manliusz
azért juthatott könnyebb szerrel a vár birtokába, mert lakása ott állott. A
tanács hasonló veszélyeknek elejét akarta venni, tehát megtiltotta, hogy
jövőben a Kapitóliumon patriczius se lakhassék; plebejusnak ez már előbb
is tilos volt.

A manliuszi perben kitűnt, hogy a plebejusok a tőkepezesektől való
egyre növekedő szorongatásaikban tribunuszaiktól sem várhatnak segílyt.
Ilyen viszonyok közt a nép szegényebb osztályát a közönyösség fogta el
a politika iránt. Csaknem mindig patricziusokat választottak meg konzul-
tribunuszoknak és az előkelő plebejusok belátták, hogy politikai befolyású-
kát csak úgy nyerik vissza, ha a szegény polgárság anyagi helyzetén len-
dítenek. Ezt legelőbb K. Liciniusz Sztolo és L. Szeksztiusz látták be.

Sztolónak nevezték Liciniuszt, mert mint szenvedélyes gazda kiváló gondolat szokta nyesegetni a gyümölcsfák fattyúsarjait.*

Föllépésük okául ezt beszéli a hagyomány:

K. Liciniusz Sztolónak felesége Fábíusz Ambuszusz patricziusnak a leánya volt. Ez egy alkalommal nővérénél, a konzultribunusz nejeénél volt látogatóban, mikor a konzultribunusz liktora a vesszőnyalákkal a kaput kopogtatta és ura hazajöttét jelezte. Erre a szokatlan zörgésre megdöbbsent Sztolo neje s emiatt nővére kigúnyolta és kikaczagta. A hiúságában sértett nő mindaddig nem hagyott férjének és atyjának békét, míg azok meg nem ígérték, hogy mindent elkövetnek, hogy a patricziusok különös jogait lerombolják.

A következő évben Sztolót néptribunusnak választották. Luciusz Szeksztiusz Sztoló ekkor a nép javára törvényjavaslatokat terjesztett elő; a javaslatok hosszadalmas, elmérgesedett, de elvégre a plebejusok győzelmével befejezett harcot idéztek elő.

Így szól a monda, mely szereti az általános fogalmakat elbeszélésekbe öltöztetni, és nagy eseményeket csekély okokból származtatni.

A törvényjavaslatok ezek voltak

Először: a kölcsönből levonják a lefizetett kamatokat, a maradékot pedig három évi egyenlő részletekben fizeti az adós. Valószínű, hogy nem minden már lefizetett kamatot értettek ez alatt, hanem csak a törvényes kamaton fölül követelt uzsorát és a kamatok kamatait.

Másodszor: minden római polgárnak jogában áll valamely újonnan meghódított földet — ha azt nem hagyták meg a régi birtokosnál és nem osztották ki községi birtokul, se gyarmatot rajta nem telepítettek — a maga részére haszonbirtokba venni. Azonban tilos, hogy valaki 500 holdon túl szántóföldet vagy fával beültetett tért bírjon az államjavakból, sem hogy száz darab nagyobb és ötszáz darab kisebb lábás jószágot a közlegelőre hajtson. Az államvagyon élvezői a szemes jószág után tizedet, a gyümölcs- és szőlőtermésből ötödöt, és minden darab nagy vagy kis állattól, mely a közréten legel, meghatározott évi fűpénzt fizessenek. A cenzorok kötelesek a római nép számára ezt az államjavakból kikerülő jövedelmet egy-egy lusztrumra a legtöbbet ígérőnek haszonbérbe adni. A bevételt a hadsereg zsoldjára kell fordítani. Az által, hogy a bérlet mértékét az állami javakon a Liciniuszi törvény megszabta, elejét akarta venni annak, hogy az egész közlegelő és állami birtok csak néhány gazdag patriczius kezébe jusson és el akarta érni azt, hogy a plebejusok is hozzáférhessenek. A tilalom áthágására büntetés volt szabva; a vádtétel az édi-liszeket illette meg.

A hagyomány azt mondja, hogy Liciniusz Sztolót magát is később büntetés érte emiatt, mert 1000 hold birtokából 500-at csak színre adott át fiának.

Ez a hagyomány akár igaz, akár nem, bizonyítja, hogy mily kevésbé

* Sztolónesz.

komolyan vették a patricziusok ezt a törvényt és mily könnyű volt azt kijátszani; úgy, hogy idővel teljesen feledésbe is ment.

A harmadik javaslat azt kívánta, hogy a konzultribunuszság eltörültesse, a konzuli méltóság visszaállíttassék, úgy, hogy a konzulok egyike okvetlenül a plebszből választassék.

A patricziusok ezekben a törvényjavaslatokban összes kiváltságos jogaik veszélyeztetését látták és azért keresztülvitelüket minden áron gátolni igyekeztek. Legelőbb a többi nyolcz népribun ellenmondó közbenjárását használták fel. Hanem Liciniusz és Szeksztusz is kinyilatkoztatták, hogy ők is a legszélsőig fognak vétőjogukkal élni és öt évig gátolták a konzulok vagy konzultribunuszok megválasztását, úgy hogy az állam az egész idő alatt nélkülözte legfőbb hivatalnokait. Az ötödik évben engedniük kellett ugyan, mert Velitré a római határba tört, Tuszkulomot ostromolta, sőt a következő években is kicsikarták az engedményt a Velitrével folytatott harczok, de az ügyet oly erélylyel vitatták, hogy egyre több tért foglaltak. Elleneseik száma a tribunusz-testületben mindinkább fogyott. A patricziusok tehát 368-ban K. e. hadedzett pártfejeket állították szembe velük, Kamilluszt diktátorrá választották.

Kamillusz megkísérelt minden eszközt, végre azzal is fenyegetődzött, hogy táborba vezeti a sereget és így akadályozza meg azt, hogy végzést hozhassanak, hanem a tribunuszok viszont azzal feleltek, hogy az esetben 500.000 ászra szóló bírságban fogják elmarasztalni. Erre Kamillusz lemondott. Ép ily sikertelenül végződött abban az évben a második diktátornak, P. Manliusznak a fáradozása, ki, mert Liciniusz Kalvuszt, Sztoló rokonát nevezte ki lovászmesterévé, és emiatt plebejusokhoz szítás gyanújába esett.

A patricziusok végre még ahhoz az eszközhöz folyamodtak, hogy ráállottak a javaslat két első pontjára, csak az utolsót, a konzuli hatalom megosztását ne követeljék. E fogással az anyagi nyomorba sýnlódó nagy tömegre számítottak. Hanem Liciniusz és Szeksztusz állhatatosan ragaszkodtak eredeti tervükhöz s kinyilatkoztatták, hogy a legközelebbi tribunátuszt (tizedszer, K. e. 367-ben) csak az esetben vállalják el, ha a nép mind a három törvényjavaslathoz egyaránt ragaszkodik. Mikor pedig ezzel a föltétel mellett is megválasztották őket, belátták a mérsékeltebb patricziusok ellenállásuk hasztalanságát. Kinevezték Kamilluszt még egyszer (ötödizben) diktátornak és az ő vezetése alatt, noha még most is roppant küzdelemmel elfogadták a a liciniuszi törvényeket, mire C Szeksztuszt a következő évre konzulnak választották meg.

Még egy akadályt kellett leküzdeni.

Jóllehet a tanács megegyezését adta volt, a patricziusok a kuriagyűlésen nem akarták a plebejus konzult a szokásos módon megerősíteni. Kamillusz lépett föl ismét közbenjáróul. Ajánlatára a bírói hatalmat a konzuli hiva-

táltól elkülönítették és újonnan alkotott hivatalnokra, mely tisztán patricziusi maradjon, bízták. Az új hivatalnok neve prétor urbánusz lett.

A prétor főbírói hatalma a főbenjáró törvénykezésnél, mely a XII-lapos törvény által a népre hárult, csak abban nyilatkozott, hogy a törvénylátó szászadgyűlések határnapját kijelölte. Sokkal fontosabb volt törvénykezési hatalma a polgári ügyekben, mely miatt a polgári jog öre volt. A törvénymondást a gyakorlat és körülmények által kényszerültén rábízta vagy a felek által választott békebírákra, vagy állandó testületekre, csak kivételképpen oly ügyekben, melyeket az érintett bírák, vagy bírói testületeknek átengedni nem akart, látott személyesen törvényt. Törvényszéket a prétor csak bizonyos szabad napokon ülhetett; csak e napokon hivataltól ténnyedése három ágát, vagyis nemcsak bírót jelölhetett, de törvényt ülhetett és ítéltetett is*. Hivatalos helyiségül a törvényszék (tribunál) szolgált a fórumon.

Mikor a rendek kiegyezésének ünneplésére, melynek emlékéül Kamillusz a kapitóliumi domb alján templomot emelt a Konkordianak, a tanács elhatározta, hogy a legnagyobb játékok a negyedik nappal megbővitve tartassanak, hanem az ünneprendező plebejus édiliszek vonakodtak ezt az újabb terhet magokra venni, a patricziusi ifjúk hozták meg ezt az áldozatot, ezért a két édilisz mellé két patriczius édiliszt is választottak.

A liciniuszi törvények elfogadása által a patricziusok és plebejusok közötti egyenjogúság utat tört magának. Igaz ugyan, hogy a patricziusoknak még ezután is sikerült e törvények megszegésével a választási elnök közreműködése és a nép langyos magatartása következtében mindkét konzuli széket a patricziusok sorából betölteni, hanem ily kicsinyes fogások múlt eredményük maradtak. A plebejusok csakhamar és minden politikai küzdelem nélkül jutottak a többi patricziusi tisztségekhez is, mert a kuria-gyűlések megerősítésüket már nem tagadták meg.

Legelőbb utat törtek maguknak a legifjabb patriczius tisztséghez, az édiliszi hivatalhoz; a tanács úgy óhajtá, hogy váltakozva egy évben plebejusok, másban patricziusok viseljék e hivatalt, s noha utóbb a választást a választók kényére hagyta, e váltakozás nem jött ki a divatból. Az édiliszi hivatal után valamennyi hivatalt elérték a plebejusok és soraikból diktátor, cenzor, prétor és pap egyaránt lett. Az első, ki a diktátorságot a plebsből elnyerte, K. Marciusz Rutiliusz volt. A cenzorságot öt évvel később ugyanez a Marciusz Rutiliusz viselte legelőször a nép közül. A prétorsághoz, daczára a nagy súlynak, melyet reá a nemesség helyezett, már K. e. 336-ban jutottak a plebejusok; sőt 25 év múlva a politikai tekintetben fölötte fontos auguri és pontifekszi főpapi testületekbe is utat

* Ezt három szó jelezte: do = bírót, határnapot jelölők; dico — törvényt látok a d i c o — odaítélék.

leltek. Kirekesztve egyedül a két papi méltóságból maradtak, ezek voltak a flaminesz és reksz szakrifikus méltóságok, de ezek politikai jelentőséggel nem bírtak, sőt ezeknek a méltóságoknak a viselésével a politikai működés egyenesen ellenkezett.

A liciniuszi törvények miatt való belviszály végeztével befejezte Kamilusz is pályáját. Ő Rómát a gallok betörése előtt nagyságra és hatalomra emelte; e nagyságot és hatalmat a betörés után helyreállította, előbb a patriciusok élén a plebsz igényei ellen küzdött, utóbb, látva a viszály reménytelenségét, példát adott az engedékenységre. Összesen 60 évig szolgált hazáját és hétszer volt konzultribunusz, ötször diktátor. Még 367-ben K. e. nagy győzelmet vívott a gallokon Albánál. K. e. 365-ben áldozatul esett a járválynak, mely Rómában dühöngött.

Az itt leirt egész idő alatt Róma a külháborúkat is szerencsével folytatta. Még mindig érezte a gall szerencsétlenség utóhatásait, minden oldal felé védekezni kényszerült, sőt a gallok is megismélték betöréseiket. Hanem a nép jogainak és szabadságainak bővítése új erőt ébresztett a római népben.

Ebbe a korba esik a római hadügy átalakítása is; valószínűleg Markusz Furiusz Kamillus volt, ki azt újjászervezte.

A római sereg felállítását az idők falanksz-szerű volt; hasonló ahhoz, melylyel makedoniai Fülöp a görögöket megverte. Az egész római sereg légiókra volt felosztva, melyek mindegyike nyolcz-tizenkét sor sűrűn sorakozott tömegből állott. Hatását nem az egyén vitézségétől, hanem a tömeges lökéstől várták. Főfegyvere a hosszú, nehéz lándzsa volt; védelmi fegyvereik csak az első sorokban voltak a gazdagabbaknak, míg a szegényebbeknek a hátulsó sorokban a lándzsán kívül csak könnyű hajító kopjájuk volt, hihetőleg azért, hogy előrsi szolgálatot is tehessenek; ha ezt megtették, a tömeg mögé sorakoztak, hogy ennek nyomását erősítsék. A lovasság a szárnyakat foglalta el és a körülményekhez képest hol lovon, hol gyalog, mint tartaléksereg harcolt.

Az új rendezés szerint egy-egy légió 4200 gyalogosból és 300 lovasból állott, hanem e szám a szükséghez képest 6000-ig nőtt. A cenzusrendszer helyett a hadfiak négyféle fejezetük szerint nyertek osztályozást. Állt tehát egy légió:

1200 hasztátusból, hova a fiatalság virága tartozott;

1200 princzepszből, kik érett férfiak voltak;

600 triariuszból, mind érdemült katonák; végre az

1200 veliteszből: könnyű fejezetű az alsóbb néposztályból.

A lovassággal nem igen történt nagyobb átalakítás.

Ezeket az alosztályokat kohorszoknak nevezték, melyek ismét manipuluszokra oszlottak; eredetileg 100 ember tett egy manipuluszt, egy manipulusz két czenturiát. A légióban a nehéz gyalogság, vagyis a három első fegyvernem 30—30 manipuluszt 120 emberrel, tehát 60—60 czenturiát 60 emberrel számított; a triariuszok mindössze 600-an voltak, félannyi embert számítottak manipulusz- és czenturiánként. A velitesz mint könnyű gyalogság be volt osztva a manipuluszokhoz, minden czenturiához 20 ember járult.

A fegyverzet véd- és támadó fegyverekből állott. Az elsöre nézve mind a három kohorsz teljes fegyverzetű volt. Állt pedig ez ércsisakból (bórsisak vörösfekete tollforgóval). Harmadfél láb széles, négy láb hosszú négy-szegű pajzsból, mely durva vászonnal s efölött nyers tulokbőrrel bevont deszkákból készült, szélei érczlappal voltak szegélyezve, középen hegygyel ellátott érczfélgömb domborult, hogy a lövegek róla lesikoljanak és a támadásnál nagyobb hatással legyenek; továbbá lábvédből, mely az alsó lábszárat a térdig fődte, később csak a jobb, harc közben előrefeszített lábszáron viselték. Végre a pánczéلبől, lorikából, így nevezték az egymásra erősített bőrszijakról, melyekből a közönséges római pánczél állt. Ezalatt háromnegyed négyszög láb vaslemez fedte a mellet. Előkelőbbek ércgyűrűkből szőtt vasinget hordtak, vagy pikkelyeset, ha gyűrűket ércpikkelyek fődtek.

A támadó fegyverekhez tartozott: A rövid, körülbelül két láb hosszú, egyenes és kétélű spanyol kard, mely inkább szúrásra, mint vágásra volt alkalmas, ez bőrszalagon lógott a vállról, vagy az övhöz volt erősítve. A közemberek jobboldalukon viselték, a balkarjukon hordott pajzs miatt, a tiszték azonban pajzsot nem hordtak, tehát kardjukat baloldalt viselték.

A „pilum”, hajtó dárda, a rómaiak nemzeti fegyvere, azzal a hasztati és principesz voltak fölfegyverezve, míg a triarii a régi lándzsát tartották meg. Sajnos, a reánk maradt római régiségek nagy halmaza közt sem eredetiben, sem rajzban ez a fegyver nem maradt fenn, leírása sem egészen pontos. Két egyenlő hosszú részből állt: a négy ujj vastag, négy láb hosszú fanyéلبől, és szintén ily hosszú aczélhegyű vasból, mely alul villaalakuan két ágra oszlott és így erősítették a nyélre. Használták mint szuronyt közeire és mint hajtó fegyvert távolabbra, 10—20 lépésre. Ha egyszer kihajították, már többé nem igen volt használható, részint mert hegye mindjárt meggömbült, részint mert faszögekkel erősítették nyeléhez, könnyen letört, vagy lebecsalkott.

A könnyű fegyverek gömbölyű ércpajzsbal, karddal és könnyű kopjával voltak ellátva. Fővegük bőrsüveg, vagyis kucsma volt.

A Kamillusznak tulajdonított hadreform legelmésebb része a sereg föllállításában rejlett. A hadrend háromsoros volt. Az első sorban állottak a hasztati, a másodikban a princzipesz, a harmadikban a triarii-; nemcsak a sorok közt, hanem a manipulusok közt is üres közök, szabad tér maradt, vagyis a föllállítás saktáblaszerű volt, a princzipesz a hasztati közei mögött, a triarii viszont a princzipesz közei mögött foglaltak bizonyos távolban állást. Mikor csatára került az ügy, ha a tüzes fiatalsgot, a hasztatit visszavetette az ellen, ez a princzipesz közein visszavonult és a triariusok mögé sorakozott; ha aztán még az érett férfiak, princzipesz, sem bírták az ellenség támadását föltartani, szintén a triariusok mögé vonultak és leg hátul rendezkedtek. Ekkor került az ügy a pajzsaik mögött guggoló tria-

riuszokra, kik a soraikra felvett hasztatusok és princzipeszekkel többnyire győzelmesen döntöttek el az ütközetet.

A római sereg reformjának jelessége három nagy hadászati elven alapul, ezek: a tartaléksereg, a löveg- és kéziharcz összevetése, végre a védelem és támadás összekötése. A tartalék-rendszer már a lovasság régebb alkalmazásánál csirájában meg volt. Ez a rendszer helyesen volt kifejtve. Ha a hellen falansz a biroktusát (közelharczot), a keleti nyilászok a harczot távolból egyoldalulag kifejtették is, a rómaiaké a dicsőség, hogy a nehéz dárdavetést összekötötték kardviadallal. Végre nagyon fontos volt az az új rendelkezés, hogy a római sereg, mihelyt táborba szállt, ha csak egy éjre is, azt földműveletekkel, karókkal, sánczokkal azonnal megerősítette, lehetővé tette a védelmet a támadással összekötni és a harczot a körülményekhez képest elfogadni vagy visszautasítani és ez utóbbi esetben a tábori sánczok mint várfalak mögött lehetett meghúzódni, vagyis mint a római közmondás tartja: ülve győzni.

K. e. 441 -ik évvel a római történet új, nagy fontosságú fejezete veszi kezdetét azon hadjáratokkal, melyek által Róma Alsó Itáliába mindinkább behatolt, a félszigetet lassankint meghódította s elvégre az egész ismert világ ura lett. A rómaiak legelőbb a szamnitákkal tűztek össze, miből tizenöt évig tartó háború támadt, mely változó szerencsével folyt ugyan, de utóbb mégis Rómának biztosította a diadalt.

Sajnos azonban, hogy a római' évkönyvnek talán egyetlen szakasza sincs annyira eltorzítva, mint az első szamnita és latin háborúké. A gondolkozó olvasó hamar kiérzi, hogy a tudósítások mindennemű képtelenségektől hemzsegnék. Az ismételtetések még nagyobb bökkenőt képeznek. Általában az egész korszak történetének irálya más kort és más kezét árul el, mint a régi évkönyvi tudósításoké. Az elbeszélés tele van kimerítő csatarajzok, beszótt adomák és bőséges régészeti kitérésekkel.

A hagyomány nyomán irt történeti feljegyzés így szól.

A szamnitákkal Róma szerződészerű szövetségben állott és szinte akaratára ellen keveredett velők háborúba. Ugyanis a szamniták hadat indítottak a szidiczinusok kicsi népe ellen, kiknek városa, Ténum Kampaniában feküdt. A kampaniaiakat megverték a szamniták és viszont követeket küldtek Rómába, védelmet esdekelni. A római tanács szívesen segített, szorosabb viszonyba örömet jutott volna a néppel, mely Itália legtermékenyebb földjén lakott, hanem a szamnitákkal kötött szövetség eltiltotta őt a fegyveres közbenjárástól. A konzulok kijelentették a szabódó követeknek, hogy jó szót ugyan ejthetnek mellettük a szamnitáknál, de fegyvert nem ránthatnak szövetségeseik ellen. A követeknek ez esetre is volt utasításuk és kijelentették nemzetök nevében, hogy városukat és tartományukat a római népnek ajándékozzák. Ekkor már úgy hitte a tanács, alattvalóit védnie kell és haladéktalanul követeket menesztett a szamnitákhoz és felszólított

ták őket, hogy hagynák Kapuát és Kampaniát békében; s mikor a szelíd hang meghallgattatást nem nyert, a szerződés alapján követték a szamnitáktól, hogy a kérdéses területről eltakarodjanak. De a szamniták e beszédre úgy feleltek, hogy a követek szeme láttára rablójáratot rendeztek Kampa“ niában. Erre mindkét konzul külön sereggel táborba szállt; az egyik, hogy az ellenséget a szövetséges birtokból kiűzze, ezt M. Valériusz Korvusz vezette; a másikkal ezalatt a hegyszorosok elfoglalása által Kapuát kellett fednie és a háború színhelyét, keserveivel együtt, Szamnumba terelnie. Valériusz az ellenséget a Volturnusz és a tenger közt találta. Ő seregével Kumé fölött, Gaurusz hegyén foglalt állást. A gauruszi csata a világtörténet legemlékezetesebb eseményei közé tartozik: eldöntötte a kockát Itália, sőt a világ uralma fölött. Vitézség és fegyverzetre nézve a szamniták a rómaikkal egyenlők voltak, hadi mesterségek sem segítettek, csak a kitarítás; mert mindkét sereg eltökélte, hogy vagy győz, vagy meghal. Végre mikor esteledett, utolsó kétségbeesett támadást határoztak el. A rómaiak szemei lángoltak és arcaikon az őrjöngés kifejezése ült ki, a szamniták futva hátráltak elárkolt táborukba, s éjen át azt is földadták.

Valériuszt mint győzőt örömprepsve fogadták Kampania lakói, de reá még kemény harcz várt, mielőtt a tartományt az ellenségtől megtisztította.

Miközben ő a Gauruszon győzelmeskedett, társának A. Korn. Kosszusnak serege nagy veszélyben forgott ugyanazon vagy a szomszéd hegyszorosokban, a hol 21 évvel később nagy gyalázat érte a rómaiakat.

Mikor Kornéliusz fölkereste a szamnitákat hegyes hazájokban, nem eléggé kémlte ki a vidéket és mély hegykatlanba került. Ekkor későn vette észre, hogy a hegytetők tele vannak ellenséggel s a sereg veszve van. E kellemetlen helyzetben P. Deciusz fiatal alvezér azt a fölfedezést tette, hogy az egyik hegyormot, a legmagasabbat a lánczban, mely a szamniták állása fölött is uralkodott, földözetien hagyta az ellenség. Rajta tehát! néhány ezer ember megmászta azt az ormot s míg az ellenség figyelmét magára vonta, sikerült Kornéliusz serege maradványainak menekülnie. De még nagyobb volt e megmentett résznek öröme, mikor másnap Deciusz szintén köztük termett seregestül: ő éjjel elosont az ellenségtől körülkerített állomásáról a bérczetőről és az ellenséges előőrsökön észrevétlenül jutott keresztül. Diadallal vonult be a táborba, a konzul hálaszónoklattal fogadta, hanem ő félbeszakította a beszédet: „Nincs erre idő, mondta, használjuk föl az ellenség meglepetését.“ És haladéktalanul megindultak a légiók; az ellenséget szétverték és közülök 30.000-et, kik a táborba menekültek, egy szálíg leöltek. Arról azonban, hogy Szamnumot pusztították, hogy győzelmöket fölhasználták volna, nincs említés.

Deciuszt és katonáit hálaanyilvánításokkal halmozták el. Deciusz a szokott tiszteletdíjakon kívül arany koszorút, 100 tulkot és egy aranyos szarvú fehér bikát kapott; katonái kettős részleteket, két öltözetet és egy-egy

ökröt nyertek. A hadsereg a konzul bőkezűségét örömrivalgással helyeselte, fűből font koszorút nyújtott át megszábadítása jelvényeül. Ő a bikát az isteneknek áldozta, a 100 tulkot katonáinak hagyta és hogy ünnepek még fényesebb legyen, a többi sereg vitézei fejenkint egy font rozs és egy pint borral járultak hozzá.

Szuesszulánál, a római sereg egyesült Valériusz vezérlete alatt. Ide gyülekeztek a Gauruszon megvert seregek is, melyek nagy erősítést vontak magukhoz és Kampaniában újra dúltak, pusztítottak. Valériusz a mily elhatározott, oly előrelátó volt; az ellenség erősített táborát megtámadni nem merete, sőt biztos helyre küldte minden podgyászát, a mit Kapua közelében tehetett és táborát ütött. Az ellenség a rómaiaknak podgyász nélküli kis táboráról azt hitték, hogy csak kis sereg táborozik ott és meg is támadták volna őket, ha vezéreik engedik.

A római sereg nem moczczant. Utóbb a szamniták élelemszerzés végett rablójáratokra kényszerültek vállalkozni. A római tábor tétlensége még fölbátorította őket, úgy, hogy nagyobb csapatokban és távolabbra is elkalandoztak. Erre számított Valériusz. Ekkor elfoglalta a szamniták rosszul védett táborát; két légiót visszahagyott őrségnek és többi légióival pedig a szétszórt szamnita csapatok után iramodott, hogy egyesüléseket meggátolja és visszavonulásukat elvágja.

Minden sikerült: 40,000 gazdátlan pajzs és 170 elfoglalt zászló hirdette a győzelem nagyságát, — így szól a római hagyomány lelkes feljegyzése, mely szintén túlzás lesz, mert 40,000 főből álló sereg nem vesztegelt volna így.

A következő évben, a szövetség egyenjogúsága értelmében, a latinok vitték a tőparancsnokságot, azért hallgat a harci eseményekről a római krónika, azután a seregben lázadás tört ki, ami Rómát különben is gátolta abban, hogy a háborút erélylyel folytathassa. E lázadásról a különböző forrásokban oly különbözők az értesítések, hogy már a római történetíró, Liviusz is azt hiszi, hogy a lázadást bizonyosan békésen simították el.

A szerencsés hadjárat után a római seregek téli szállásra Kampaniában maradtak. A kényelmes élet elfeledtette velök hazájukat és azt a tervet koholták, hogy a kampaniai lakosságot, ép úgy, mint az 80 év előtt tették, megrohanják, megölik és tartományt elfoglalják. K. Marciusz Rutiliusz neszét vette e merényletnek, jószerével hazaküldötte a főczinkosokat. Ezek azonban csapattá alakultak és kényszerítették T. Kvinkciusz nemes férfit, hogy élökre álljon. A tanács ezzel a lázadással szemben Valériusz Korvuszt diktátorrá nevezte ki, sereget küldött ellenük, hanem e sereg is a fölkelőkhez pártolt. A fenyegető polgárháborúnak a tanács engedményekkel vetett végett. Ezek közé tartozott az a határozat, hogy a római katonát szolgálatból elbocsátani akarata ellen nem szabad és a hadtribunuszt századossá kell visszahelyezni és leszállítani a lovasság háromszoros zsoldját a ren-

desre; továbbá tilos, hogy a konzuli méltóságot valaki tíz év lefolyása előtt másodsor viselje, valamint nem szabad a hivatalokat halmozni egy személyben; végre legsajátosabb az a néphatározat, amelyet Genuciusz indítványára hoztak, hogy a kamatszédést minden kölcsöntől megtiltják.

A lázadás okait, ha ugyan nem csatlakozunk, a rómaiak egyik főjelmvonásában, a kapzsiságban kell keresnünk. A hadi zsákmány és telekosztás az elfoglalt tartományon a hadjáratban résztvevő polgárt katonai rangja szerint illette meg. Megtörténhetett, hogy a hadvezér a hadjárat eldöntésében részt vett katonák közül néhányat a hadjárat befejezése előtt elbocsátott, felsőbb tiszteket alsóbb rangba helyezett s így a győzelem hasznától azokat teljesen, ezeket nagyrészt elütötte, míg a lovagok háromszoros zsoldjukhoz képest háromszoros részletet kaptak, noha a harc terhe rájuk kevésbé nehezedett. Az új határozat úgy a konzulnak, mint a hadvezérnek mindenhatóságát igyekezett megtörni. A tilalom a hivatalok halmozására ugyanabban a kézben és a gyakran visszakérülő konzulságot illetőleg hasonló eset vezérelte a határozatot javaslatát, a határozat erősen demokratikus irányú volt. Ami azonban a kamatszűntetését illeti, azt szöszterinti értelmében nem lehet venni, hogy Rómában ez a törvény valaha érvényben lett volna. Igaz ugyan a 357-ben K. e. újra 8V2^{0/0} megállapított törvényes kamatot 347-ben felére, 4¹A százalékra szállítottak le, de a teljes kamatletiltás nem következhetett be, hanem más bért, külön kamatot vagy szolgálmány eltörlését értették ez alatt, melyet azonban pontosabban meg nem határozhatunk.

A rómaiak és szamniták közt K. e. 340-ben helyreállt a béke. A szamniták egy évi zsoldot és négy évi rozsilletéket fizettek, de tartományukból talpalatnyit sem vesztek, sőt a rómaiak megígérték, hogy békén nézik Teánum meghódítását, melyért a háború kezdődött. A békét dacszövetség követte a két nemzet közt. Kik ellen? Azok ellen, kik az imént még a római katonák oldalán harcoltak ugyan, de kiknek növekvő hatalma nyughatatlanságot és irigységet keltett a — latinok ellen. A rómaiak nyílt és józan eszökkel belátták a helyzetet, mely csak háborúra vezethetett s erre okot szolgáltatott, mikor a latinok meghallgatása nélkül egyoldalú békét kötöttek a szamnitokkal.

Hanem a háború csak a következő évben tört ki; aközben a latinok a háborút Szamniummal folytatták Róma nélkül. A rómaiaktól magára hagyott Teánum, a fenyegető veszélyből kimenekült Kapua és a Rómával ellenséges Antium csatlakoztak hozzájuk.

Mikor a latinok és szövetségeseik a szamniták tartományára törtek, ez utóbbiak fölkérték a rómaiakat, tiltanak be a támadást. Ami a latinokat illeti, feleltek a rómaiak, nem tehetünk semmit, mert ők maguk határoznak a háború vagy béke fölött; mindamelltt Rómába kérték a tiz legelőkelőbb latin férfút. A Rómában megjelent latinok oly követeléssel állot-

tak elő, melyeket idegenkedéssel utasított vissza a tanács, t. i. a latinok a római polgárok sorába egyenlő joggal fölvéssenek és a legfőbb méltóságban a rómaiakkal osztakozzanak. A hagyomány azt mondja, hogy az istenek magok ellenezni látszottak ezt a tervet; Jupiter mennydörgött és viharzott, s mikor L. Annius, a latinok szónoka a kúriából távozott, lesiklott a lépcsőkön és alétan vitték tovább.

Az alkudozások megszakadtak, két konzul serege azonnal elindult Szamniumba, a szabinok, marszok és pelignok tartományán át ivalakban, melyek csatlakoztak a hernikok és szamniták csapatjaihoz és az egész sereg az ellenség mögött, a Vezúv alján foglalt állást. Ha a latinok fölhasználták volna ezt az alkalmat és Róma ellen fölkerekednek, a konzulokat elvágják a várostól, csupán a rómaiakkal lett volna dolguk és egyetlen nyert csata döntő lett volna. Hanem a latinok e merész vállalatnak célja iránt nem voltak tisztában és vártak, míg az ellenség Kampaniába érkezik, mert tetszett nekik, hogy a háború színhelyét Láciumból oda tehetik át.

A két tábor farkasszemet nézett a Vezúv alján. A római konzulok T. Manliusz Torkvatusz és P. Deciusz Musz halálbüntetés terhe alatt megtiltották az előőrsöknek csatázni, nehogy efféle összezörrenések idő előtt csatába keverjék a hadakat. Hanem Ganniusz Méciusz örvezető a latinok táborából ingerelte Manliusz fiát, aki megszegte a tilalmat és a párviadalban leszúrta ellenfelét. A győzelemittas ifjú a véres zsákmánnyal atyja elé sietett, de atyja a tilalom megszegéséért halálra ítélte és a szerencsétlen ifjú tetemeit zsákmányával együtt a táboron kívül társai elégették. Azonban a végzet nem érte be ezzel az áldozattal. Mindkét konzulnak óriás jelent meg álmában és kijelentette, hogy az fél fog győzni, melynek vezére önként az isteneknek szenteli magát áldozatul. A jóskok megerősítették az álomlátást és a konzulok elhatározták, hogy a halálra az szentelje magát, kinek seregei előbb hátrálnak. Mikor csatára került a dolog, Deciusz Musz hasztatuszai vonultak előbb a második csatasor mögé. Deciusz azonnal magához hívatta a táborban levő főpapot, földött arczczal mondta utána az önfeláldozó imát, melynek végén az ellenség közé vetette magát; ahova ért, mindenütt halált és romlást osztott és élete árán szerezte vissza az ellenségtől már elfoglalt tét; de csakis a csatarendet állította vissza élete árán, a győzelmet még nem vívták ki.

A rómaiak csellel nyerték meg a döntő ütközetet a latinok ellen és azzal teljes győzelmet arattak. Manliusz konzul lándzsákkal fegyverzet föl a könnyű fegyverzetűeket és triariuszok gyanánt harczzba eresztette őket; a latinok szintén triariuszaikat vetették a triariuszoknak tartott csapat elé: mikor már ezek kifáradtak a küzdésben, akkor szálltak síkra a római valódi triariuszok és ezek a csatát eldöntötték. A latinok csatarendje szétoszlott; sokan közülök elestek, sokan fogságba kerültek, a többiek Vesziába menekültek. Ott összeszedelőzködtek, új csatát koczkiattak mikor az is elveszett, megadták magukat a kampaniaiakkal együtt.

A rómaiak nem egyenlő sorsban részesítették a legyőzötteket. Elvették tőlük az államjavakat és kiosztották maguk közt. Csak Laurentum maradt büntetlen, mert egyedül az nem vett részt a háborúban. Hanem a leve-numbeliek, kik későn csatlakoztak a fölkeléshez és épen indultak ki a

kapun, mikor a Vezúvnál eldőlt csata hírért vették, mely őket visszafordulásra indította, e csekély útért sem kerültek ki a jutalmat, — mint a prétor élezésén jegyzé meg. Velitré falait lehordatták, a tanács tagjait pedig a Tiberisz másik partjára szállították. Antium szintén római gyarmatot kapott és hajóhadát elvették; innen kerültek a czipra hajó-orrok Rómába a szószerk ékesítésére. A legtöbb latin és kampaniai város végre római polgárjogot nyert, de szavazat híján, azaz elvesztették önállóságukat, római jobbágyok lettek: adót fizettek, katonát állítottak, de választani és választatni nem volt joguk.

A latin szövetség megszűnt és Róma mint gyarapodott állam haladt nagy birodalmat alkotó célja felé.

A Róma körüli népek.

Róma értett hozzá, hogy a városok féltékenységét egymás iránt fölkeltsé, s így minden fölkelésnek elejét vegye; a történet folyamán nem is hallunk háborúról a latinok ellen, sőt azt tapasztaljuk, hogy a meghódított népek holmi kisebb érdekléssel Rómához közelebb fűzettek és így Róma világuralmának állását támogatni segítettek.

A latin háború befejezése a rómaiak és szamniták helyzetét lényegesen megváltoztatta. A két állam most egymás közvetlen szomszédságába jutott; a rómaiak hatalmi állása a latinok meghódolása által majd a felével szaporodott, tehát a kölcsönös féltékenység és súrlódás nem maradhatott el, s ez okvetlen háborút idézett elő.

Több év óta tartott már Róma és Szamnum közt a viszály a folytonos betörések miatt, melyeket a rómaiak a Lirisz folyamvidékén tettek.

A samniták ellen a legnagyobb sérelem volt az, hogy a rómaiak telepítettek a samniták birtokán és a samniták ellen. Hogy a háború már akkor ki nem tört, annak oka a samniták elfoglaltsága volt. Közvetlen okot az ellenségeskedés megkezdésére a kampaniai görögök szolgáltattak.

Paleopolisz és Neapolisz ikervárosok voltak az egyetlen meg nem hódolt község a római területen. A tarentumiak és samniták kitudták a rómaiak tervét e városok elfoglalása iránt, meg akarták őket előzni. Tarentum késedelmeskedett célja kivitelében, de a samniták nem késtek és erős őrseget vetettek Paleopoliszba. Erre a rómaiak azonnal háborút üzentek névleg ugyan Paleopolisznak, de valósággal a samnitáknak. Miután az ostrom egy darabig tartott, a pangó kereskedés és idegen őrség miatt boszus kampaniai görögök alkudozni kezdtek a rómaiakkal. A rómaiak, kiknek minden törekvésük az volt, hogy a másod- és harmadrendű államok maguk között ne kössenek szövetséget, ne egyesüljenek, nem késtek a görögöknek a legkecsegtetőbb ajánlatokat tenni: a teljes jogegyenlőséget, fölmentést a hadi szolgálat alól és az egyenjogú szövetséget szabták az örök béke árul. Mire a paleopolisziak az idegen őrsegen furfangos módon túladtak és a rómaiak ajánlatát elfogadták.

Ugyanabban az évben, melyben Paleopolisz meghódolt, 326-ban K. e., kezdetét vette a háború a samnita földön. Hanem a történeti kútfők annyira hiányosak, hogy a hadjárat összefüggő történetét nem adhatjuk és be kell érniük egyes részletek előadásával. Ilyen érdekes részlet a K. e. 324-ik évi hadjárat. Az év fővezére L. Papiriusz Kurszor diktátor volt, lovas-tábornoka Kr. Fábiusz Rullianusz. Papiriusz ó-patricziusi jellem volt, ki az állam szolgálatában lelte élete főfeladatát, a régi szokásokon csüngött s minden újítást kancsal szemmel kísért; maga iránt szigorú, e mellett alattvalóitól szintén mindent a végső erőfeszítésig pontosan megkövetelő férfi volt, aki az engedelmséget nem a szívek megnyerésével, de a szigorúság által erőszakolta ki.

Papiriusz óriás testalkatú és szívós kitartású egyénisége gúnyos élezekekben és megjegyzésekben bővelkedett. Mikor egyszer a lovakok arra kérték, hogy szolgálatuk szigorán könnyítsen, így szólt. »Igen, elnézem, ha ezután mikor leszalltok, lovaitok hátát nem veregetitek meg « Ilyen volt Papiriusz Kurszor. Fábiusz ellenben vezére volt azoknak, kik élénk szellemüknél fogva az ósdiak táborából kiváltak; azoknak a férfiaknak egyik elődje, kik a régi erkölcsök és szokások mellözésével a szokatlan újat szerették és elég bátorságuk van a hagyományoktól eltérni. Papiriusz- és Fábiusznál tapasztaljuk az ellentétet, mely a római alkotmány sajátságos fejlődésének megfelelőleg mindinkább szétvált és Rómára nézve veszélyessé vált.

Mikor egy alkalommal az ellenséggel szemközt állott a római sereg, a szent tyúkok öre aggályos jelekről tudósította a diktátort. A diktátor azonnal visszasietett Rómába, hogy a jósjeleket, melyek ime kétesekké váltak, megújítsa és parancsot hagyott Fábiusznak, hogy távolléte alatt minden összeütközéstől tartózkodjék. A samniták

valószínűleg megtudták ezt a tilalmat és addig ingerelték Fábiuszt, míg ez végre csatát kezdett és őket megverte.

Fábiusz ismerte a fővezér kérelhetlenségét és jelentését nem hozzá, hanem egyenesen a tanácshoz intézte, egyúttal igyekezett a sereget is megnyerni, hogy támogassa. Hanem Papiriusz hírére vette az eseménynek, gyűlésbe hívta a tábort és Fábiuszt halálra ítélte. Hasztalan zúgolódott a sereg és esedeztek a tisztok, ő hajthatatlan maradt. Ezalatt beesteledett és a végrehajtást másnapra kellett halasztani, de Fábiusz elmene-kült Rómába és a tanácsban igyekezett ügyét védeni; hanem be sem fejezte védő-beszédét, mikor Papiriusz is megérkezett és kérte, hogy ítéletét katonai fegyelem ér-dekében tartsák fenn. Még csak a népre hivatkozás volt hátra, de Papiriusz itt sem engedett és bebizonyította a népnek, hogy nincs joga közbenjárni, mert tisztán hadi fegyelemről van szó, melynek tönkre jutását nem engedheti. Csak mikor Fábiusz és

Róma és a szamniták

atyja térdre borultak és kegyelemért esdekeltek s a népszószólók esdekléseiket szintén latba vetették, állott el a halálbüntetéstől és megelégedett azzal, hogy lovagmes-terét alvezéri tisztségéből elcsapta. A szamniták kitarása nem lankadt, de harcoló erejük igen.

A következő két évben a szamniták több csatavesztés folytán annyira megtörttek, hogy békét kértek, de kérésük tagadó választ kapott. Ekkor Gaviusz Poncius vezérlete alatt a legvégsőre fegyverkeztek. A római se-reg, mely a K. e. 321. évi konzulok parancsnoksága alatt Kalatia mellett táborozott, azt a hamis hírt vette, hogy a szamniták Luceriát ostromolják és ez a fontos hely, melytől Apulia függött, nagy veszélyben forog. Nagy sebten fölkerekedett tehát, s hogy későn ne érkezék, az ellenséges tar-

tományon keresztül a legegyszerűbb utat választotta. Ez az út meredek bércektől kerített, két hegyszorosán át hozzáférhető, süppedékes réten vezetett keresztül. A rómaiak akadály nélkül léptek a völgybe, hanem a kijárást eltorlaszolja és jól megvédve találták, visszamenőben ugyanígy lelték az átteljes szoros is, melyen t. i. a kelepczébe jöttek s a hegyormokat a szamniták tartották elfoglalva. Törbe estek: nem Luceriánál, hanem a kaudiumi szorosnál várta őket az ellenség. Megkísérték a szabadulást kierőszakolni, de reményök csakhamar cserben hagyta őket; az egész római sereg a két konzullal együtt fogságba esett; az út Kampániába és Láciumba az ellenségnek nyitva állt és az a veszedelmes körülmény, hogy a latinok legnagyobb része a szamnitákat tárt karokkal fogadta volna, Róma politikai léte fölötté válságossá vált. Hanem a szamniták vezére Gaviusz Poncius a helyett, hogy ez előnyeit kizsákmányolta volna, azt hitte, hogy méltányos béke által az egész viszályt befejezheti. A föltételek mérsékelték voltak: Róma rontsa le jogtalanul épített várait Kaleszt és Fregellét és az egyenjogú szövetséget újítsa meg Szamniummal. E béke megtartására kötelezte a római népet konzulainak és a főtisztek letett esküje, kezesekül hatszáz lovag maradjon vissza.

E föltételek mellett jutott ki a kelepczéből a római sereg bántatlanul ugyan, de becsület nélkül, mert a győzelemittas szamnitá sereg nem engedte el gyűlölt elleneinek a f egy veri erakást és azonkívül kényszerítette, hogy felállított iga alatt vonuljon el. Ezt az elvonulást nevezték azután kaudiumi igának. Ez egészen bizonyosan megtörtént, amit az bizonyít, hogy Liviusz is megírta, pedig ő megalázó dolgot nem szívesen írt meg és semmi esetre sem költött, tehát annyira általánosan ismert, megtörtént dolog volt, hogy nem hagyhatta el, mert mindenki tudta.

Azonban a római tanács nem törődve hadi tisztjeinek esküjével és tűszainak sorsával, semmisnek nyilatkoztatta a szerződést és azokat, kik megkötötték, mint személyesen felelőseket, kiszolgáltatta az ellenségnek.

A kaudiumi békekötés tehát nem békét hozott, mint Poncius hitte, hanem a háborút újította meg azzal az elkeseredéssel, melyet az ünnepelesen adott szó megszegése, a meggyalázott katonai becsület és a föllázdozott társakért való boszuvágy fokozott. A kiszolgáltatót római tiszteket a szamniták visszautasították, részint nehogy úgy lássék, mintha elfogadták volna a rómaiak azt a hamis okoskodását, hogy a kötött egyezés csak az esküvöket kötelezi, de nem az államot is. Nagylelkűen megkímélték a tűszokat is, kiknek a hadjog szerint életeket vehették volna. Megindult a harc. Luceriát elfoglalták, Fregellát meglepték és bevették.

Róma csak kis időre bénult meg, de nem gyöngült meg; szegényében és keserűségében mindent elkövetett, hogy mennél nagyobb hadsereget szereljen föl és rábízza legjelesebb vezérére, Papirusz Kurszorra.

A sereg Luceria ellen indult, melynek ostromát annál nagyobb buzgósággal vívta, minthogy ott a római lovakat őrizték. A város fölmenté-

sére vívott csatát a szabinok elvesztették és Luceria megadta magát, Papi-rusznak kettős örömben volt része; megszabadította a társakat és vissza-adta az őrségnek az iga alatti elvonulást. Ezt Liviusz írja, de végtelen önértékelésben és hazafias önértékelésben ezt is valószínűleg hozzá költötte, hogy elégtételt vegyen a kaudiumi igáért.

A hét következő évben a háború nem annyira Szamniumban, mint inkább a szomszéd tartományokban, különösen Kampaniában változó szerem-csével folyt; a rómaiak nemcsak Kampania fontosabb helyeit, Kapuát és Nolát foglalták el, hanem még Apuliát is. E foglalások végleges biztosítására várakat és katonai utakat építettek, mely utóbbiak közül az Appiusz Klaudiusz cenzor által K. e. 312-ben Rómától Kapuáig épített „Via Appia“ nevezetes.

A rómaiak terveiket mindinkább kifejtették; Itália meghódítása volt az jelszó, melyet vár- és úthálózattal körülkerítettek. A szamnitákat már két oldalról körülhálózták, az itáloknak de kellett látniok, ha Szamnum bukik, önállóságuk elveszett és hogy nem késlekedhetnek ügyeket azonosítani azon vitéz szamnita néppel, mely tizenöt év óta folytatja az egyenlőtlen harcot Róma ellen.

Legelőbb az etruszkok, kiknek a K. e. 351-ben kötött békéjük végére járt, támadtak föl. Ez 311-ben K. e. történt. Szutrium, a római határvár, két évi ostromot tartott ki s a heves csatában, melyet falai alatt vívtak a rómaiak, kezdetben vereséget szenvedtek. Hanem Ko. Fábiusz Rullianusz K. e. 310-ben konzul, a szamnita háborúban edzett vezér, nemcsak a római Etruriában állította helyre seregei tekintélyét, hanem merészen betört az idegen nyelv és csekély közlekedési eszközök folytán eddig ismeretlen etruszk tartományba is. Az etruszkok általános fölkelést rendeztek ugyan, hanem Rulianu'Z győzelme csirájában megfojtotta azt és az etruszkok az első csatavesztés után hosszú időre szóló békét kötöttek. Szamniumban ez alatt sem szünetelt a háború. Az etruszk fölkelés új lendületet adott a szamnita harcnak; a szamniták reményei nagyon növekedtek, mikor a római konzul Gaiusz Marciusz Rutilusz vereséget szenvedett és megsebe sült. Hanem Etruriában a dolgok megfordultak, az etruszkok lerakták a fegyvert.

L. Papiusz Kurszor, a szamniták ellen harcoló sereg élére állott és Longulanál fényes győzelmet vívott ki, melyben a szamnita sereg színe-java elveszett. A szükség mind nagyobb fokot ért el, a harcz mind reménytelenebbé vált. A szamniták ugyan új szövetségeket nyertek, ilyenek voltak az északi umbrok és a közép-itáliai marszok és pelignek, sőt számos önkéntes a hernikok sorából és ez döntő befolyást gyakorolhatott volna az ügyek fejlődésére abban az esetben, ha az etruszkok fegyvereiket le nem teszik, most csak a rómaiak diadalának gyümölcsét érlelé anélkül, hogy azt tetemesen nehezítette volna. Az umbroknak, kik Róma felé szándékoz-

tak indulni, Rullianusz útját állta a felső Tiberisznél, mire az umbriai nép-fölkelés szétfutott. A hadjáratnak ismét Közép-Itália lett a színhelye.

A római fegyverek diadalmaskodtak a szamniták minden szövetségésén; leverték a peligneket, a marszokat.

Szamnium magára maradt, azonban váratlanul segély jött a Tiberisz vidékéről. A hernikokat a rómaiak számadásra vonták a szammita foglyok közt létező földieik iránt, emiatt a hernikok nyíltan elszakadtak Rómától, amit inkább kétségbeesésükben tettek, mint számításból. Ez a váratlan fölkelés a szamniumi várak ostromával foglalkozó rómaiak háta mögött igen kényelmetlen volt.

Még egyszer fölcsillámlott a szamniták szerencséje. Buzdító lelkesedéssel indultak új csatákba. Szóra és Kalatia kezökbe esett; de a többi hernikok cserben hagyták Anagníát, mely a Rómából küldött hadnak egymaga ellenállani képes nem volt és elbukott. Ekkor minden elveszett, a szamniták békealkudozásokat kezdtek, melyek azonban egyezsége nem vezettek.

Végre a K. e. 305. évi hadjárat vetett véget e 22 esztendeig tartó háborúnak. Mindkét római konzulsereg Szamniumba nyomult, Bovianumnál egyesült, ott döntő győzelmet aratott és Bovianumot, az ország fővárosát, bevette. Ennek következtében a szamniták békeköveteket küldtek Rómába; példájokat a szambelli törzsek, a szamniták szövetségesei* mind követték

A föltételek, melyeket Róma szabott, tűrhetők voltak: a veszteseknek némely földterületet át kellett engedniük, de azután az egyenjogú szövetséget megújították velük.

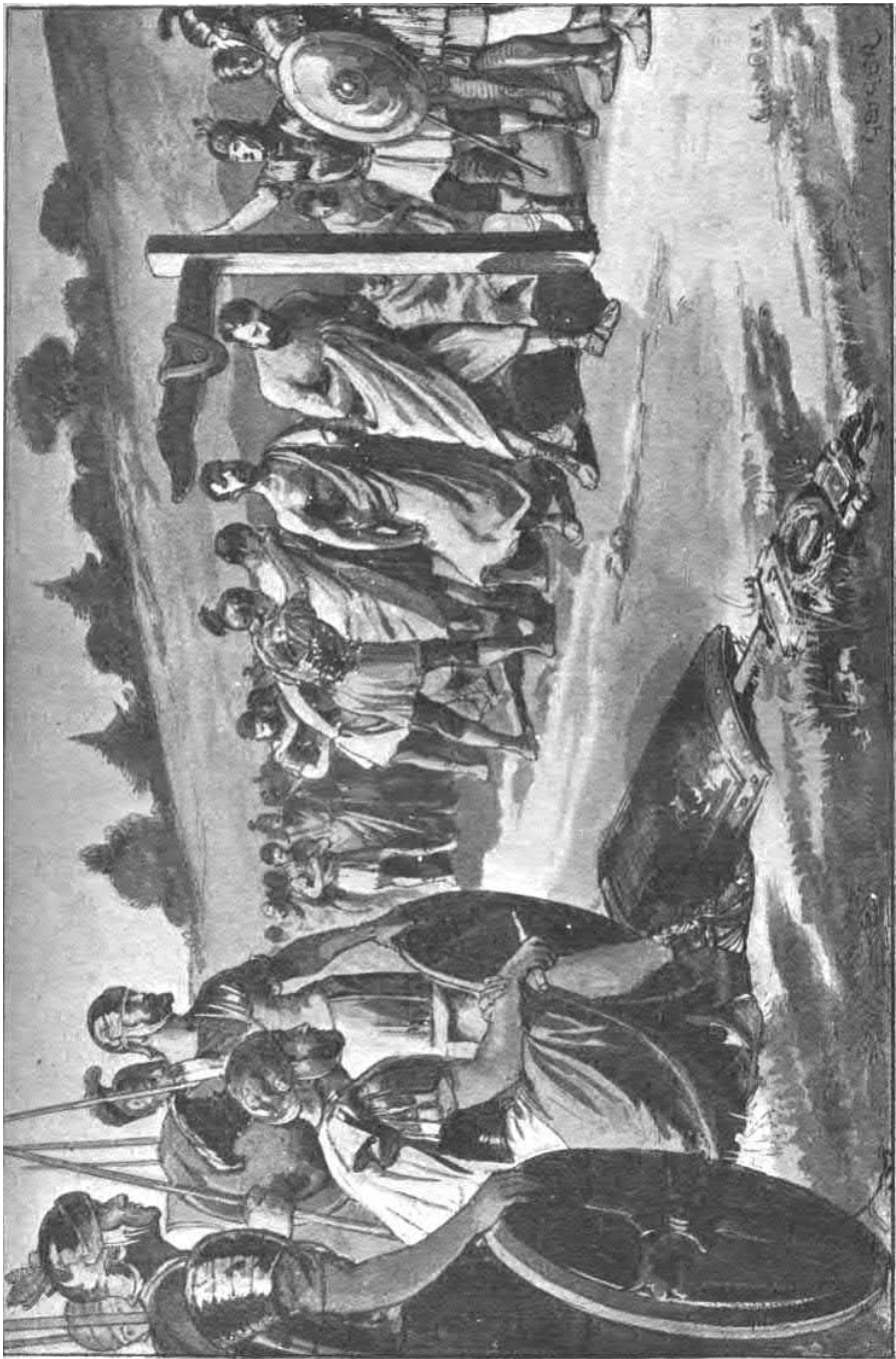
Róma győzelme teljes volt; föl kellett azt használni, hogy a rómaiak a szamnitáknak, tarentumaiaknak és a távolabb lakó népségeknek általánosan igen mérsékelt föltételeket szabtak, azt nem nagylelkűségből tették, hanem józan és világos számításból. Főcseljük nem az volt, déli Itáliát nyakrafőre a római fölány külső elismerésére kényszerítsék, mint inkább, hogy Közép-Itáliát valóban, teljesen meghódítsák. Erre valamely alkalmas eszközt felhasználtak.

Kalmár utakat építettek, várakat emeltek, fontos pontokat megerősítettek és oda törekedtek, hogy északi Itáliát déli Itáliától teljesen elválasszák, azoknak az összeköttetést mindenkorra megnehezítsék, lehetetlenné tegyék.

A római nép már korán gondolkodó, előrelátó politikája volt az, mely a későbbi nagy birodalom alapját megvetette.

A következő hat évet, K. e. 298-ig, a rómaiak oly vállalatokkal töltötték el, melyek az utóbbi háború eredményeit biztosították. E célból 303-ban K. e. két gyarmatot alapítottak. Albát és Szorát, amazt a marszok tartományában, ezt a keleti volszok és Szamnium határán. Mindkét gyar-

* Marszok, marrucinok, pelignek, frentánok, vesztinek, picentek.

A rómaiak elvonulnak a felállított iga alatt a kaudeumi szorosban.

mat szokatlan nagy volt: az egyik 6000, a másik 4000 gyarmatost számolt. A marszok és évkuszok fölkelést kísérlettek meg a leigázás ellen, de kudarczczal. Ezek közé a gyarmatosítások közé tartozik Carzöli az évkuszok közt és Narnia (Nekvinum) Umbriában. Békés utón is bővült a római uralom az által, hogy a vesztinek és picenumiak kérték, hogy vegyék fel őket a római szövetségbe.

Időközben a szamnita háború a hamu alatt tovább izzott, hogy bármi-
kor lángot vessen, Nekkinumot titkon Róma ellen segítették; a picenumiakat is háborúra sarkalták. Majd 298-ban K. e. küldöttek jöttek Lukaniából Rómába és panaszkodtak, hogy a szamniták beütöttek tartományukba és tőlük azt követelték, hogy csatlakozzanak hozzájuk a rómaiak ellen.

A tanács intette a szamnitákat: hagyják oda Lukaniát és térítsék meg a kárt, melyet okoztak; de a követeket a szamniták be sem bocsátották tartományukba, mert a kormány nem tartotta magát elég erősnek, hogy az elkeseredett nép bántalmait ellen megoltalmazhassa a római küldötteket. Ez a sérelem háborút idézett elő. Az etruszkok ellen már egy évvel előbb háború vette kezdetét, hihetőleg ezt a kedvező alkalmat a szamniták nem akarták elszalasztani, azért szolgáltattak a háborúra ürügyet.

A K. e. 294 ik évig csak a rómaiak győzelmeiről s az általuk elfoglalt városokról hallunk; mint különösen győzelmes évet a 295-öt jelölik az emlékek. Abban az évben konzulok voltak: Kr. Fábíusz, aKirály már beszélünk és az ugyanolyan nevű fia annak a P. Deciusznak, aki a vezuvi csatában éltét áldozta a hazáért. Abban az évben a szamniták Gellíusz Egnácíusz vezérlete alatt Etruriába törtek utat maguknak; az etruszkok szintén fegyver alatt állottak; továbbá az umbrok is hozzájuk csatlakoztak; különösen veszélyes volt a rómaiakra, hogy az etruszkok meghívására a gallok is megjelentek. E négyes szövetség ellen Róma a két derék konzulra bízta a vezényletet. De mialatt ezek két konzuli sereggel Umbriába törték, hol az ellenség állást fogott, egy harmadik sereg tartalékol Faleriinál, egy negyedik a Vatikanumon Róma védelmére, egy ötödik pedig Szamniumban táborozott.

Ez a bölcs haditerv legelőbb azt eredményezte, hogy az etruszkok és umbrok értesültek hazájok pusztításáról, elszakadtak a többi seregtől. Tehát csak a gallok és szamniták maradtak szemben a konzulokkal. Hanem ezek még így is félelmesek voltak. Mikor végre Szentiumnál csatára került a sor, Fábíusz a szamnitákkal, Deciusz a gallokkal állott szemben Fábíusz kezdetben védelemre szorított, míg a szamniták kifáradnak, hogy akkor aztán a triariuszaival eldöntse a csatát. Deciusz ellenben nagy hévvel és minden erői fölhasználásával vetette magát a gallokra, de siker nélkül. Sőt mikor a gallok harci szekereiket vetették a rómaiak ellen, azon ismeretlen harci erő előtt előbb a lovascsapatok, azután a légiók is hátráltak. Hasztalan szólította a futamlókat Deciusz. Ekkor elhatározta, hogy atyja

példáját utánozni fogja és áldozatul avatatta magát a főpap által és azután az ellenség sűrű tömegére rohamot; ezt az elszánt tettet ép oly rémület kísérte, mint mikor atyja hasonló cselekedett a Vezúv alján; az ellenség megdöbönt, miközben az új bátorságot nyert rómaiak a csatát újra felvették. Ezalatt Fábiusz is elérkezettnek tartotta az időt a végső csapásra; a szamniták visszahúzódtak, ő pedig úzóbe vette őket, egyúttal segítséget küldött a másik szárnynak, ami döntő volt a harcz kimenetelére. A római győzelmes seregek elfoglalták az ellenséges tábornok tábort, a gallok hazatértek; a szamniták maradéka utat tört hazájába, melyet mindössze négyezer szamnita ért el; az etruszkokat és umbrokat pedig még szintén abban az évben részt a harmadik sereg, részint Ko Fábiusz konzul leverte.

Az etruszk Volsinii, Arrecium és Perusia lakói ezek után negyven éves fegyverszünetet kötöttek; nyugati Etruria némely állama még néhány évig csekély jelentőségű háborút folytatott, amelynek azonban semmi jelentősége nem volt. Hanem a szamniták a következő évben ugyanolyan roppant veszteséget szenvedtek, ismét töretlen lélekkel és látszólag elfogyhatlan erővel szálltak síkra. K. e. 294-ben a szerencse úgy látszik, nekik kedvezett; ellenben a következő évben L. Papius Kurzor ugyanolyan nevű fia Akviloniánál fényes győzelmet vívott ki. Egyidejűleg a másik konzul meg Kominiüm városát foglalta el s az év hátralevő szakát a többi erősített helyek meghódítására használták.

A szamniták nagy veszteségeiket mindig újra kiheverték, úgy, hogy Ko. Fábiusz Maximusz, a nagy Rullianusz fia, K. e. 292-ben oly vereget szenvedett tőlük, hogy a tanács elhatározta, hogy megfosztja őt konzuli hivatalától. A Fábiusz atyja, hogy a család hírére ejtett csorbát kifehesse, mint alvezér fiához szegődött és nagy diadalt vívott ki számára és a szamniták erejét, noha nem mindenkorra, megtörte. K. Poncius, a szamniták nagyeszű vezére is foglyul esett; a rómaiak diadalmenetükben mutatták be a szerencsétlent, aztán megölték. A harmadik szamnita háborút K. e. 290-ben békekötés fejezte be. A rómaiak állítólag Venusziában (Apulia), Szamniüm délkeleti határán 20,000 gyarmatosból álló telepet alapítottak.

A harmadik szamnita háború befejezése után még a szabinokat is meghódították. A szabinok régebbi szövetségesei voltak a rómaiaknak, hanem az utóbbi hadjárat alatt a szövetség ellenére olyan kedvező támogatásban részesítették Róma ellenségeit, hogy Róma emiatt kérdőre vonta őket. A szabinok tanácsosabbnak látták, hogy fegyverrel válaszoljanak. Számra a sereg nagy volt, de a harczias szellem hiányzott belőle. Mikor Manius Kuriusz Dentatusz tartományukba tört és azt tüzzel-vassal pusztította, kiváltak a közös hadseregből s mindenki haza sietett tűzhelyét védeni, így a rómaiak győzelmét megkönnyítették; a rómaiak a különböző vidékekre szétosztott hadat egyenkint levertek, Kuriusz saját állítása sze-

rint annyi foglyot ejtett, hogy azok éhen veszttek volna, ha egyúttal akkora tartományt is nem foglalt volna el.

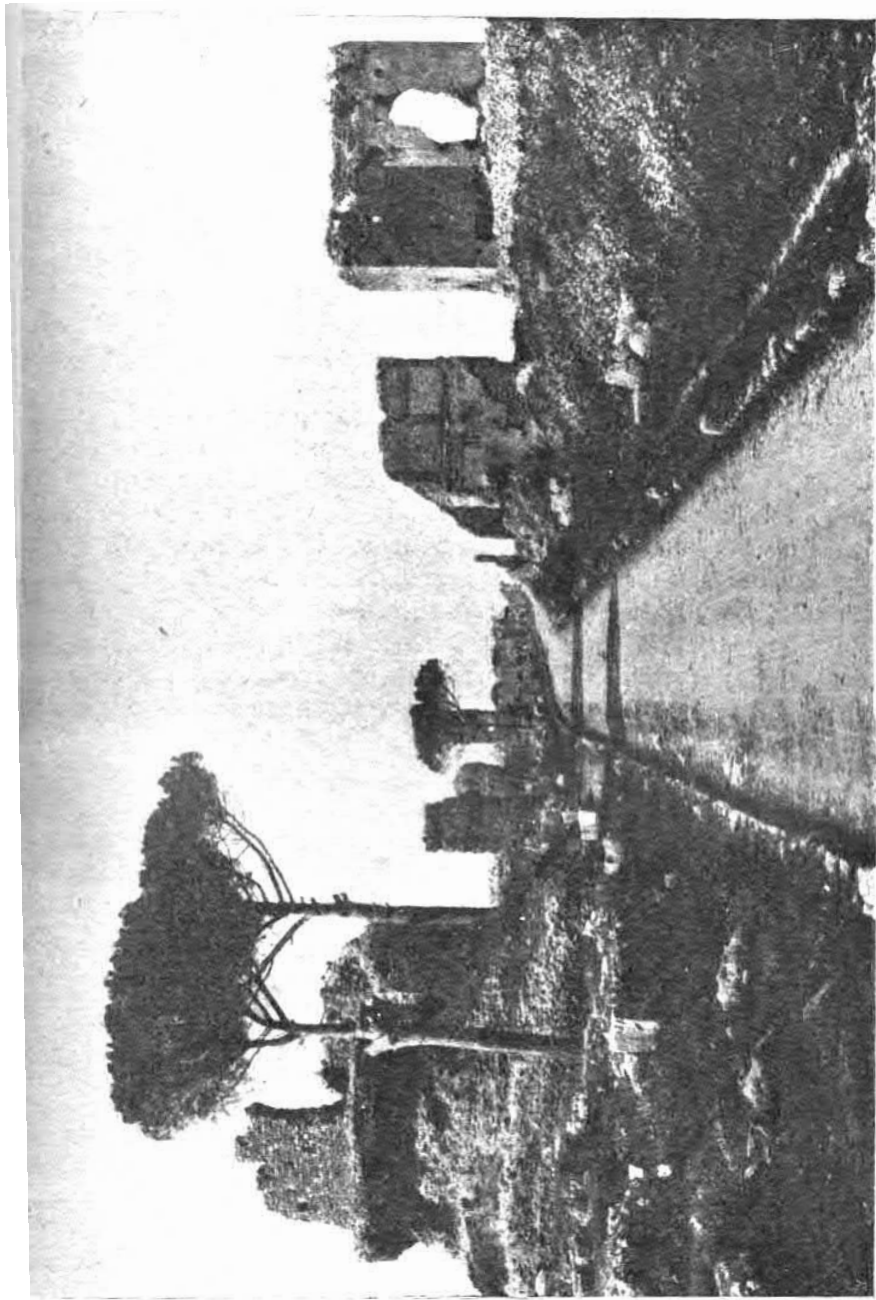
A rómaiak helyreállították a békét, a szabin állambirtokot elkobozták és a lakosságot jobbágyaikká, szavazat nélküli polgárokká tették. Az elkobozott állambirtokot hét holdas telkeként osztogatták ki jutalmul a római polgároknak. Kuriusznak ötven holdat szántak, de az önzetlen és egyszerű férfiú szintén csak hetet fogadott el, nem akart többet mint amennyit a polgárok kaptak. Önzetlenségének akkor is jelét adta, mikor a szabinok nagy összeg aranyat ajánlottak fel neki, hogy enyhébb békefeltételeket nyerjenek. A szabin megbízottak egyszerű ebédjénél, melyet fatárlól költött el, lepték meg, hanem ő mosolygva utasította ajánlatukat vissza, megjegyezve, ha fegyverrel meg nem csúfították, az arannyal ugyan meg nem fogják csúfítani.

Etruriában folytak ugyan jelentéktelen csatározások, de azokon kívül nyugodtak a római fegyverek, míg K. e. 284. körül a római birodalom mindkét szélén, Arrecium és Thuriiiban, a háború veszélyesebben és borzasztóbban tört ki, mint valaha. Arrecium, valamint általában Etruria keleti része, Rómához szított. A gallok ide közelebb estek és emiatt félelmesebb ellenség voltak, kik ellen a római segélyre okvetlenül rászorultak; viszont a nyugati rész inkább Rómától félt és a galloknál keresett segílyt. A gyűlölködés Etruria két fele közt mind magasabb fokra hágott, annyira, hogy a nyugati etruszkok csakugyan meghitták a szenoni gallokat, hogy Arrecium ellen közösen intézzenek támadást. Az ostrommal szorongatott város Rómához fordult segítségért és a rómaiak K. e. 289-ben L. Céciliusz Mettelusz prétor vezetése alatt fölmentő sereget küldtek, vagy békealkudozások, vagy a foglyok kiváltása iránt. A gallokkal szövetkezett etruszkok agyonütötték a követeket, mire P. Dolabella konzul parancsot kapott, hogy a szenonok tartományába nyomuljon s az egész fajt irtsa ki. A konzul pontosan teljesítette a parancsot és az elfoglalt tartomány biztosítására Szena-Gallika gyarmatot alapította.

Az Apenninusz és Padusz közt lakó bojok fajrokonaiaknak, a szenonoknak kiirtásában bántalmat láttak, melyet meg akartak boszulni és ezért egyesültek az etruszkokkal és a maradék szenonokkal, s Róma ellen indultak.

A rómaiak a Vadimoniusz-tónál állották utjokat és az ó-kor egyik legvéresebb csatáját vívták velök, melyben a rómaiak győztek, az ellenség roppant veszteséget szenvedett.

A következő évben K. e. 252-ben a barbárok megismételték betörésüket, de csakúgy vesztesek maradtak, mint az előző évben. így azután az etruszkok végleges leigázása könnyű szerrel sikerült a rómaiaknak. Ez K. e. 280-ban történt; ekkor az egész tartomány viszonyát Rómához a lakosokra nézve igen kedvező módon intézték el: szükségük volt ugyanis

Appiusz útja (Via Appia).

N. P. G. felvétele.

a rómaiaknak erről az oldalról a békére, hogy hadi erejüket másfelé irányozhassák. A megkötött szövetség az etruszkoknak olyan függetlenséget és szabadságot biztosított, milyen Róma fenhatósága alatt egyáltalán csak lehetséges volt; az etruszkok kétszáz évig ragaszkodtak is hozzá és ez idő alatt gazdagodtak, gyarapodtak, erősödtek.

Míg északon ezek történtek, azalatt délen a háború nemcsak kitört,* hanem Rómára nézve veszélyessé vált. Okot hozzá Thuriit szolgáltatott. A lukaniabeliek, mint ezt a gazdag, tengerparti görög városokkal tenni szokták, megtámadták Thuriit; annak lakói Rómához fordultak és kérték, hogy vegyék fel őket a római szövetségbe. A rómaiak hajlottak a kérelemre és főlshóllították addigi szövetségeseiket, a lukaniabelieket, hogy hagyják abba az ellenségeskedést; hanem azok nem hajlottak az intésre, sőt Brucium, Szamnum és talán Apuliával szövetkeztek, hogy közös hadat viselnek Róma ellen. A főbékébontók azonban a tarentumiak voltak, kik már régóta izgattak a rómaiak ellen és most is ők voltak a legbuzgóbb lázítók és az új szövetségnek legtevékenyebb tagjai. Ez a szövetség K. e. 282-ben jött létre, mire Lucania és Brutcum hadai Thuriit ostromolni kezdték. Erre a híre C. Fabriciusz konzul útra indult ugyancsak Thuriit felé és sikerült a várost az ostromzár alul fölmentenie, sőt még a szamniak ellen is jelentékeny előnyöket kivívnia.

Hanem ez a háború csak kezdete volt annak a sokkal jelentősebb háborúnak Tarentummal és Pirrhusszal, amelyben Róma először találkozott a görög, igaz, már elfajult köztársaságok és keleten uralkodó makedón-görög hadseregek egyikével.

Miután Fabriciusz a megszabadított Thuriit elhagyta, a rómaiak K. e. 281. év elején tíz hajóból álló hadat küldöttek oda, hogy ne kelljen a fáradalmas szárazföldi utat megtenniük és mégis támogassák védeniceiket.

A rómaiak húsz év előtt egyezséget kötöttek volt Tarentummal, hogy nem fognak a.lancinumi fokon túl a tarentumi öbölhöz közlekedni; habár a rómaiak ezt a föltételt megszegték, mert Thuriit a nevezett fokon belül feküdt, az talán, lehet, csak úgy esett meg, hogy megfélekedtek erről az egyezségről, vagy elévültnék hitték; s hogy a római tengernagy jóhiszemben és ellenséges czélzat nélkül cselekedett, az bizonyos, mert gondtalanul magában a tarentumi kikötőben vetett horgonyt. Itt a lakosság épen a színházban volt; szónokai az elkeseredést a gyűlölt rómaiak hajói bevonulásának láttára még inkább szították, mire nagy csapat rohant a kikötőbe, saját hadkész hajóit megszállotta és a futásban menekülést kereső római hajók közül négyet elsúlyesztett, egyet elfogott. A római tanács mérsékelte haragját és mindenekelőtt követséget küldött elégtételt kérni. Hanem a tarentumiak csak gúnnyal és csúfolódással fizettek; kinevették a követeiket bíbor ruhájuk és a görög nyelvben kevésbé jártas szónokuk kijelése és nyelvbólásai miatt, sőt akadt hitvány bohóc, ki a legaljasabb

módon piszkolta be őket, mire a nép hangos hahotára fakadt Posztumusz, a római követség szónoka, figyelmeztette a rakoncátlanokat, hogy majd sírásra is kerülhet a dolog, s hogy beszenyezett tógáját vérrel fogják tisztára mosni.

Ez volt a háború oka.

A tarentumiak ismét ahhoz az eszközhöz folyamodtak, melyet mintegy ötven év előtt Lukánia ellen használtak; idegen fejedelmet, Pirrhust, az epiruszi királyt hívták meg, hogy jó pénzért védelmezze őket. Pirrhusz azt remélte, hogy talán alkalma nyílik Sziciliát elfoglalnia, tehát el is jött K. e. 280-ban seregestől, mely 20,000 gyalog-, 3000 lovas-, 2000 íjász-, 500 parittyás- és 20 elefántból állott. Ő maga gyakorlott harcos volt, ki a Nagy Sándor örökségéért vitt küzdelmekben gazdag tapasztalatokat szerzett, kalandos, nyughatatlan és szenvedélyes természetű volt, bátorsággal s érzékkel a nagy és nemes iránt; serege annak a kornak válogatott katonáiból többnyire háborúban öszült harcosokból állott, kik szinte a világ uraiul képzelték magukat.

Ilyen haderőkkel jelent meg a zabolátlan Tarentumban, hol legelső teendője volt, mint korlátlan diktátornak a rendet és fegyelmet helyreállítani, hogy a szükséges segédeszközökről magát biztosítsa.

A rómaiak új ellenségük ellen, aki annál félelmebbnek tűnhetett fel előttük, minél ismeretlenebb volt, szokott takarékoskodásuknál fogva csak egy konzuli sereget, tehát mintegy 20,000 embert küldtek P. Valeriusz Lévinusz vezérlete alatt. Nem sokára ezt a sereget meg is verték, ami a nevezett takarékoságnak következménye volt és amihez még az is járult, hogy főleg az ellenség hadi erejét pontosan nem tudták. A konzul Herakleáig, a Szirisz partján nyomult előre; ott jött vele szembe Pirrhusz és megkezdte a csatát, melyben bármily vitézül állottak is ellent a rómaiak, a csatát elvesztették, az ellenség teljesen leverte őket.

A győzelemben a legnagyobb rész Pirrhusz nagyobb számu, gyakorlottabb lovasságát és az elefántokat illette. Efféle „lukániai ökröket“ a rómaiak még soha sem láttak s ellenök akkor teljesen védtelenek voltak.

Pirrhusz azt hitte, hogy ezzel a csapással befejezte a háborút. De nagy bámulatára és nem sokára kellett tapasztalnia, hogy a rómaiak takarékosági hibáját pótolja a szívósság. Kineászt békeajánlással küldte Rómába, mert azt hitte, hogy ott két kézzel kapnak a följajlott békén. Föltételeket véleménye szerint elég kedvezőket szabott; a rómaiak kössenek vele és Tarentummal egyenjogú szövetséget, Szammiumnak, Lukániának és Apukának adják vissza azt, amit tőle elvettek. Egyebet semmit. Kineász, kinek rábeszélő tehetsége és ügyessége az alkudozásoknál több ízben kitűnt, nem hanyagolt el semmi olyan eszközt, mely másutt célhoz juttatta. Ajándékokkal igyekezett megvesztegetni a tekintélyes férfiakat és hölgyeket, kikről azt mondták neki, hogy nagy befolyásuk van; ékesszólása által

pedig a tanácsra igyekezett hatni. Hanem ajándékait visszautasították és mikor kezdetben a tanács némi hajlamot mutatott a béke iránt, az aggságában megvakult Appiusz Klaudiusz a tanácsba vitette magát és feddő hangon intett kitartásra, akkor megemberelte magát a tanács és Kineasznak ezt a feleletet adta: „Pirrhusz vonuljon előbb ki Itáliából, akkor azután egyezkedünk vele a följánlott szövetség iránt.“

Kineász jelentést tett avégzettekről a királynak és megjegyezte: hogy Róma úgy látszik az istenek városa és a tanács mintha királyok gyűlékezete volna.

Pirrhusznak nem maradt más választása, mint ismét a háborút kísérteni meg. A szamniták, Lukania és Apulia népe készségesen csatlakoztak hozzá. Pirrhusz föltartóztatlanul hatolt a római utón előre és Anagniaig mások szerint egész Préneszteig ért és megtekintette távolról a várost Hanem a kísérlet, hogy Rómát megpuhítsa, a lakosok rendületlenségén hajótörést szenvedett. A rómaiak épen ekkor végeztek az etruszokkal; az Etruriában foglalkozott sereg Pirrhusz ellen indulhatott, Lévinusz eközben új sereget toborzott, mely'el Kampaniában Pirrhusz mögött foglalt állást; valószínűleg harmadik s negyedik hadtest is síkra szállt, úgy, hogy Pirrhusz a vert sereg romjai helyett három-négyszeres friss erővel állott szemben. „Mi ez, kiállt föl, Hidrával keültem harcza?“ Belátta, hogy állása tarthatlanná vált és takarodót fuvatott. A K. e. 280—279-iki telet Tarentumban töltötte.

Ez idő alatt a tanács K. Fabriciuszt a foglyok kicserélése végett követként küldte Pirrhusz táborába. Pirrhusz nem akart rá állani, de annál inkább óhajtotta a békekötést. Fabriciuszt arany nyal akarta megvesztegetni, mikor ez nem használt, hirtelen egyik elefántját hajtatta vad rohamban eléje, hogy megrémítse, de így sem ért célzt; azután haza bocsátotta övéikhez a foglyokat szabadságra azzal az utasítással, ha a kitűzött határig napig a békét meg nem kötik, térjenek vissza; azt remélte, hogy ezek is szószólói lesznek a békének. A követek azonban mind egy szálíg visszavértek.

Pirrhusz nem szívesen tette, de kénytelen volt újra fölvenni a háborút. A következő tavaszon Aszkolumnál Apuliában találkozott a konzulokkal; a csatát elefántjai segélyével újra megnyerte, de ez a győzelem akkora áldozatába került, hogy így kiállt föl: Még egy ily győzelem, s aztán veszve vagyunk! Más hagyomány tudja, hogy az ütközet eldöntetlen maradt, sőt vannak, akik a rómaiak győzelméről tudósítanak.

Pirrhusz kitartása, nyughatatlan kalandos természeténél fogva meg is csapant: neki ilyen hosszadalmas vállalatban nem telt kedve. Hajlandó volt tehát a háborúval fölhagyni és e szándékában a rómaiak nemes tette megerősítette. Ugyanis Pirrhusznak orvosa följánlotta szolgálatait Fabriciusz nak, ki K. e. 278-ban konzuli hivatalt viselt, hogy méreggel megöli

Pirrhust; de Fabriciusz nem fogadta el a vétkes ajánlatot, hanem a levelet a királynak küldte, mire az hálája jeléül a római foglyokat szabadon bocsátotta és a háborúnak a maga részéről véget vetett.

Épen kedvező alkalmul kínálkozott, mert ugyanabban az évben Szirakuszi városa követséget küldött Pirrhushoz, jönné Szicziába, hol Agathoklesz halálával a karthagóiak foglalásai mind nagyobb mérvet öltének. Agathoklesz ipja volt Pirrhushoz, s így érdekében állott följárni örökét elfogadni. Át is vitorlázott a szigetre és csak csekély őrseget hagyott Tarentumban.

Pirrhusz távozása az alsó-itáliai népet utolsó támaszától fosztotta meg, s a rómaiak hatvan éves törekvésük gyümölcsét kezdték szedni, egymás után hódították meg a városokat és népeket. K. e. 275-ben Pirrhusz még egyszer megjelent ugyan Alsó-Itáliában, hanem megjelenése rövid és eredménytelen volt. Sziciliát gyorsan elveszté. Zsarnoksága és szigora által Sziciliának különben is ingatag népeit elidegenítette magától; ez által támogatásuktól megfosztottan, a karthagóikkal szemben képtelen volt helyt állani; visszatért tehát Tarentumba, hanem már útjában nagy kárt okozott seregében a karthagói hajóhad, a rómaiak pedig teljesen tönkre tették azt Beneventumnál. Az elefántok ellen szurok-fáklyákkal harcoltak, amitől a megriadt állatok bőszyűlen rohantak gazdáikra. Pirrhusz ekkor minden terveről lemondott Itáliára nézve; hazament Epiruszba és új háborúba keveredett a görögökkel, melyekben néhány évvel utóbb életét vesztette. Hanem még ekkor is őrseget hagyott a tarentumi várban P. Milo parancsnoksága alatt, ki azt 272-ben K. e. a rómaiaknak elárulta.

Ugyanabban az évben Szamnium, Lukánia és Bruttium is teljesen meghódoltak. S végre a rómaiak boszut is állhatták egyik vérlázító merénylet miatt, melyet még K. e. 289-ben követtek el ellenük. K. e. 289-ben, mikor Tarentum ellen indultak, Rhegiumban kampaniai légiót hagytak őrsegtül Deciusz Jubelliusz parancsnoksága alatt. A szerencsétlen a herakléi csata után kénytelen voltak visszavonulni és Alsó-Itáliát ideig-óráig föladni. A kampaniai légió azzal az ürügygyei, hogy a város áruló alkudozásokat folytat Pirrhusszal, a lakosokat éjjel megrohanta, a fegyverfogatókat leölte, s a nőekkel, gyermekekkel és a birtokkal mint szabad zsákmánnyal bánt. Ez idő óta a légió a mamertinusokkal, egy másik rabló csapattal, mely a várost hasonló büntett által hatalmába kerítette, szövetekezett és az egész vidéket kénye szerint sarczolta, rabolta, anélkül, hogy a másfelé elfoglalt rómaiak tehettek volna ellenük valamit. Most végre K. e. 271-ben rájuk került a sor. A rómaiak a várost megostromolták, elfoglalták és annak a bűnös légióknak minden megkerített tagját összesen háromszázat megvesszőzték és lefejezték.

A következő években voltak még Közép-Itáliában küzdelmek, hanem már 266-ban K. e. a rómaiak Közép- és Alsó-Itália meghódítását befejezték.

Allítólagos Pirrusz-szobor.

A foglalások megvédésére a rómaiak* új gyarmatokat alapítottak.

A plebsznek és a patriczius-osztálynak az egyenjogosítás folytán a rendek közt régi ellentétek megszűntek. Ami patricziusi igény, dőlyf és kiváltság még később mutatkozik, az gyöngé utóhangja az elvonuló viharok, mely nem ijeszt, nem hat. Rómában épen úgy, mint másutt is voltak olyanok, kik konokságukban, korlátolt gondolkodásban és vakságukban minden újítás előtt elzárkóztak és avult gondolkodásmódjukkal szálltak a sírba, mikor minden új napra kelt már. Ez új nap új nemesiséget keltett életre. Még mielőtt a törvény a plebejusoknak a patricziusokhoz kaput tárt azáltal, hogy a két rend közötti házasságot törvényesítette, a kölcsönös vonzódás már megvolt. Az által, hogy a rendek az egyenlőséget törvénybe iktatták, a nemesség tekintélye, hatalma szélesebb alapot nyert. Nem volt, mint a régi patricziusság, zárkózott, zártkörű és a nemes származásra szorító, hanem folyvást kiegészítette magát családokból, melyekből a nép a legfőbb hivatalnokait választotta. Tulajdonképen hivatalnoki nemesség volt, melyet a nép választott és ez a nemesség a római családok szigorú szervezete mellett szinte örökös lett. Nemességnek, mely politikai befolyást akar gyakorolni elengedhetlen kelléke a gazdagság. Az új nemeségnél, mely nem alapult születésen, a személyes derékség mellett a gazdagság volt a legjobb ajánlólevél; hisz még a demokrácia is tisztelettel viseltetett a bírók iránt és inkább bizik a tehetős

* Hadria, Firmum, Kasztrum Novum (Picenumban), Pésztum és Kosza (Luciában), Ariminium a szenoni Galliában, Beneventum és Pszernia Szarnniumban.

Mihelyest a köztisztviselők hatalommal és előnnyel kezeztettek, a pénz a választásoknál szükséges eszközzé lett. Ez okból is a gazdagság első föltétele volt a köztársaságban valamely nemes ház megalapításának.

Ha a plebejus családok hamarabb tettek volna gazdagságra szert, a rendi viszály nem tartott volna oly sokáig. Az Etruriában és Láciumban tett foglalások, a védenczviszony lazulása, az ipar és kereskedelem lendülése és a rabszolgarendszer következtében egyesek gyorsan gazdagodtak. A római nemesség a köztársaság minden idejében azt vallotta, hogy a hivatal fejős tehén; mellette gyorsan gazdagodtak a nép választottal és vizont a hatalom és gazdagság növekedése hivataluknak tartósságot és nemességöknek örökösödést biztosított. E tekintetben nincs különbség régi és új nemesség közt. Nagylelkűség és önzetlenség a kiváltságos osztályban, mint olyanban, sohasem volt feltalálható. Csak egyesek, kik osztályérdekeik fölé bírtak emelkedni, voltak képesek ilyen erényekre. A nemesség új tagjai csakhamar egyetértettek régibb osztálytársaikkal abban, ami az előkelő főúri elveket illeti és nem közülök, hanem a köztársaság legrégebb és legbüszkébb nemzetiségéből támadt az az államférfiu, ki fölismerte, hogy Róma megifjodására friss vére van szükség és aki e rendszabályt a vele született hajthatlan szívósságnál fogva minden ellenkezés daczára keresztülvitte.

Áppiusz Klaudiusz Cézusz, K. e. 313-ban cenzor, aztán még két ízben konzul, a köztársaság legjelesebb államférfiai közé tartozik. Mint cenzor, mely méltóság idővel az első, szinte az összes államtól átfogó teljhatalommá nőtte ki magát, minden fölszabadított szolgát és Rómában letelepült félpolgárt a teljes jogú polgárok sorába iktatott. Osztályosai azzal gyanúsították, hogy ezt a törvényt nagyravágyásból hozta létre, mert személyes befolyását a köztársaság rovására növelni akarta, de nem volt igazuk. Róma, mióta idegen lakókat szavazatnélküli római polgárokkul fölvetett, célpontja volt számtalan iparos, kereskedő, munkásnak, kik minden római jogot élveztek és államterhet viseltek. Róma virágzásához hozzájárultak, nem volt tehát igazságos e roppant tömegetől a jogok legerősebbjét a választást megvonni. Rómának ezekhez a szabad lakóihoz, kik polgárok nem voltak, járult még számos fölszabadított rabszolga, kik mint mesteremberek, művészek, munkások nagy számmal voltak.

Veji elfoglalása óta a rabszolgák és így a fölszabadultak száma is tetemesen gyarapodott Rómában. Minden ember szabadon bocsáthatta rabszolgáját, de a fölszabadított azért még nem lett római polgár, erre az államnak magának volt csak joga; a mi legegyszerűbben úgy történt, hogy a cenzor besorozta az illető felszabadított rabszolgát valamelyik tribuszba, rendszeren csak akkor, ha az illető fekvő vagyont bírt kimutatni. De az igazság és méltányosságon kívül más okok is vezethették Áppiuszt.

A második szamnita háború, melynek közepére Áppiusz Klaudiusz genczorsága esik, a római polgárok sorát igen megtizedelte. A több ezen

kívül, kik a harcz áldozatai lettek, a gyarmatok is sok római polgárt igénylettek, ezt a hiányt pótolni állami bölcsesség volt. A polgári jogaikra feltékeny, szűkkeblű és idegenek iránt ellenszenvvel viseltető rómaiaknál természetesen nagy vihart idézett elő ez a szabadelvűség, nem is nyugodtak előbb, míg Appiusz utódja, Kv. Fábiusz, 304-ben K. e. cenzor, az új rendet oda nem módosította, hogy az új polgárok csak a négy városi tribuszhoz tartozhassanak. Ez által a huszonhét falusi tribusz a nagybirtokosok befolyása alatt maradt és a városlakók nagy tömegének többségük daczára csak négy szavazatuk volt harminczegy közül. Fábiusz ezért a rendeletéért kapta a Maximusz melléknevet. Ezzel a rendelettel annak a lehetőségnek vette elejét, hogy a városi népesség, a földbirtokot leszavazván, az egész államon zsarnokoskodjék.

A polgárjog osztogatása mellett a tanács kiegészítése is a cenzort illette. Ez a testület ugyanoly férfiakból állott, kiket előbb valamely magasabb tisztségre megválasztottak és azt dicséretesen töltötték be; mert mikor hivataluk ideje lejárt, kitüntetésből helyet foglaltak a tanácsban. Közvetve tehát a nép választotta a tanács tagjait. Hanem azért a fölvétel úgy történt, hogy a cenzor az illető a tanácsstagok névsorába jegyezte. Minthogy az évenként hivataluktól megváló köztisztviselőknek száma a megüresedett helyeket betölteni nem mindig volt elégséges, úgy esett, hogy a cenzor olyakat is beirt a tanácsstagok közé, kik előbb hivatalt nem viseltek. Természetes, hogy az uralkodó nemes családokra, mint a többség kegyeltjeire mindig nagy tekintettel volt. Hanem Appiusz Klaudiusz nem sokat hederített ezekre az előkelő kiváltságokra és kedvezményekre, hanem még a fölszabadultak fiait is bevette a tanácstestületbe. Mi bírhatta ez elhatározásra, nem tudjuk. Valószínűleg a beválasztottak politikai rátermettsége, mert nem tehetjük fel, hogy a patricziusok vádja igaz legyen, hogy személyes becsvágyának akart csak hódolni, pártot teremtett magának a tanácsban; vagy épen csak osztályosait akarta boszantani, hanem ugyanannak a gondolatnak, melyet a tömeges polgárosítás által megvalósított, a felsőbb körökben is érvényt akart szerezni. Messzeható jelentősége azon újításnak azonban nem volt, mert utódai a cenzorságban ezt az elvet nem követték; sőt annyira eredmény nélkül maradt az új rend, hogy az új konzulok nem kötötték magukat az Appiusz lajstromához és az általa kijelölt tanácsosokat meg sem hitták a gyűlésbe.

A tanács és polgárok lajstromának kiegészítésével a cenzorok befejezték főteendőjüket. Az ünnepélyes befejezést áldozat pecsételte meg. Ezek után a cenzorok hivataluk tizenhözadik havában tisztségökről lemondtak; pénzügyi és egyéb kormányzó teendőiket azonban az öt év lefolytaig a tanács külön megbízásából folytatták. Appiusz Klaudiusz azonban nem mondott le hivataláról, hanem három néptribunusz védelmére támaszkodott és a kezelésére bízott pénzeket két nagyszerű építkezésre, melyek nevét

megörökítették, fordította: az egyik a pompás országút volt Rómától Kampaniába, a via Appia, a másik a nem kisebbszerű vízvezeték, mely a Szabin hegységekből egészséges itallal látta el a vízben nagy hiányt szenvedett rómaiakat. A nép szeretetét ezzel annyira megnyerte, hogy mikor cenzori öt éve letelt, konzullá választották K. e. 307-ben.

Appiusz Klaudiusz nevével még egy kissé szeszélyes eset is kerül összefüggésbe. A síposok czéhe Minerva templomában évenként nagy vendégséget szokott tartani és innét álarczos menetben az egész városon át különféle hóbotosságot elkövetni. Appiusz cenzori tiszténél fogva ezt a visszaélést betiltotta. Azonban a síposok a cenzor számára nem akartak egyszerűen megnyugodni, hanem sztrájkjal válaszoltak, mindenestől kivándoroltak. Tiburban és Rómában az ájtatos nép nagy megütközésére senki sem maradt, ki az istentisztelet fényét zenével emelte volna. Engesztelő követséget küldöttek utánuk, de a rátartó síposok nem is hederittek e közbenjárásra; s ki tudja, mi fejlett volna a dologból, ha a tiburiak jóakaró egyetértése a világhódító Rómával közösen cselet nem hány a megbicsaklott zenészeknek. Ünnepejlyt rendeztek; a meghívott zenészeket borral, melyet megvetni nem szokásuk, leitatták és az eszméletleneket szekereken Rómába szállították. Ott a római piacon, mikor a nap már szemükbe sütött, ébredtek föl a lefözött szegény furulyások. Nagy népcsődület támadt és kérelmének a muzsika-szívek ellenállni nem tudtak és maradtak, természetesen csak azzal a föltétellel, hogy szokott ünnepeiket tovább is ülhessék.

Fontosabb esemény volt a lezajlott időben a nép harmadik kivándorlása és az azzal összeszótt Horienziusz-féle törvény, noha a történet kevés világot vet erre az esetre. Okul e kivándorláshoz ismét a nép nyomasztó anyagi helyzete, adósságai, melyekbe a folytonos háborúk döntötték, szolgáltak. A plebejusok könnyítésért folyamodtak, mikor ezt meg nem adták, a pártviszály, mint a régen behegedt seb, kiújult. A kúria törvényszentesítő jogának végleges és valóságos megszüntetése volt a jelszó. Az elkeseredés oly fokra hágott, hogy a nép még egyszer, ezúttal harmadszor, a Janikuluszra kiköltözött. Most engedtek a patricziusok. Nemcsak anyagilag könnyítettek a népen, hogy mi módon, nem tudjuk; hanem Publiliusz Filo 338-ban K. e. törvényt hozott, mely a tribuszgyűlések határozatainak azonnal törvényerőt adott és a századgyűlések végzéseire is kiterjesztették a kúriák törvényszerző, szentesítő jogát.

Említést érdemel a mód, ahogy az engedmény történt, mert jellemző a római népre. Nagy gondot okozott ily régi intézmény eltörlése, épen mint a köztársaság behozatalánál a „király“ név kiküszöbölése. Ez okból nem törölték el a kuriagyűléseket, hanem jelentéktelen formaságra súlyosztették, amennyiben minden szavazás előtt kikérték a kúria jóváhagyását a szavazás eredményére, t. i. a kúria előre jóváhagyta a szavazást, akármilyen legyen is majd az eredménye.

A királyok korából a meghódított városok lakosait nagyrészt fölvetették a római polgárok sorába, s az új rend, a plebejusi alakult, vagy szaporodott és hogy ugyanabban az időben a rómaiak ereje a latin szövet-

séggel bővült. A római állam tehát három elemből állott: a patriciusi teljes jogú polgárokból, a plebejusokból, kiknek akkor az állam kormányában semmi részük nem volt és végre a szövetségesekből, akik lassan mind nagyobb függésbe jutottak Rómához és állásuk szerint mintegy a középrendet képezték az előbbi rendek között, úgy, hogy szükség esetén a patriciusok támaszai lehettek a plebejusok ellen. Ezen viszony a királyok elűzése után lényileg nem változott. Közben-közben ugyan megszakadt a szövetségesek elszakadása által, de mindig újra helyreállott, sőt a hernikok fölvétele által gyarapult is. Azonban az elbeszélte korszakban olyan körülmények alakultak, melyek az eddigi szervezetet szükségkép megváltoztatták. A plebejusok lassacskán kivívták egyenjogúságukat a patriciusokkal, és így megszűntek külön elemet alkotni; a szövetségesek föltámadtak Róma ellen, de az legyőzte őket, tehát teljesen Rómától függték; végre a római uraság kiterjedt egész Itáliára. A külső és belső viszonyok folytán új szervezetre volt szükség, de e szervezet ismét a hármasság szerint alakult, amennyiben azt a helyet, amelyet addig a plebejusok foglaltak el, a szövetségesek töltötték be, s ismét a szövetségesnek üressé lett helyét az újonnan meghódított népek. Most is tehát három elemből állott a római állam, melyek egymást kölcsönösen támogatták, csakhogy az alárendelt jogtalan polgárok, vagyis a jobbágyok és szövetségesek viszonyát, szorosabban meghatározták, mint előbb. A latinok egy része szavazatnélküli polgárjogot nyert, ugyanezt kapták a kampaniai városok nagy számban, a hernikok városai három híján, melyek a Róma elleni harcban részt nem vettek, továbbá az ékvuszok és szabinok. De a számitó rómaiak még e csorba polgárjogon tengődő városok közt is különböztetéseket tettek; némelyek maguk választotta hivatalnokaik által végeztethették községi ügyeiket, míg mások községi önkormányzatukat teljesen elvesztették, közvetlen Róma kormányozta őket.

Ami pedig a szervezet harmadik nagy tagját, a szövetségeket illeti, azon latinok és hernikok, kiknek a fölkelésben Róma ellen részök nem volt és teljes jogú polgárságot nyertek, megmaradtak előbbi helyzetökben. latin városról kettőről, hernikról háromról tudjuk ezt. A rómaiak megkínálták őket magukat kormányzó polgárjoggal, de ők azt visszautasították, jeléül annak, hogy azért szövetségi viszonyukat, a latin jogot jobbnak ismerték. Ugyanis a régi, hű maradt latin szövetség tagjai, ha otthon tisztviselőkké választattak, vagy azok, kik egyik fiukat az ősi ház főtartására visszahagyták, de maguk Rómába költöztek, ott teljes római polgárjogban részesültek.

Ilyenek voltak a római viszonyok, mikor az egykori kis telepből lett római állam, már birodalom volt és hatalmas versenytársával, az afrikai hatalommal, Kartágóval mérte össze erejét.

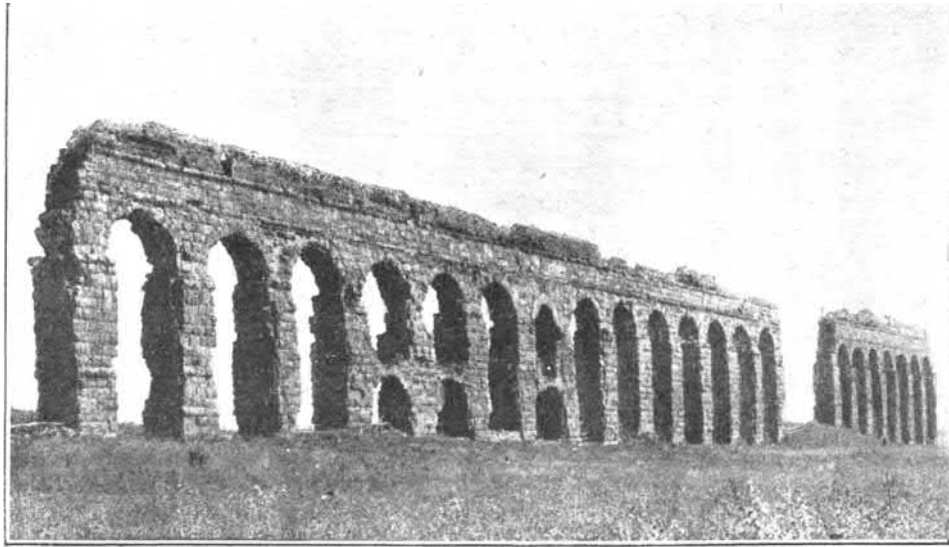
Róma ereje valóban nagy volt, de azt éppen annak a harcnak köszönhette, melyet a plebsz vívott a patriciusok ellen. Ez a küzdelem olyan

átalakulást hozott, melynek üdvösségét ép a fellendülésben, a világra szóló hatalommá való fejlődésben láthatták; mert ez a küzdelem teremtette meg az új közép nemességet és adott Rómának nagy gazdag, kormányzásra termett, munkára való, derék rendet, mely hivatva volt az állam fentartására és nagyra növelésére. Az a közép rend, mely gazdag volt és egyre vagyonosodott azzal, hogy a régi patriciusokkal egyenrangú lett, áldozatra kész, hazájáért élni-halni tudó fia lett Rómának.

Római polgár.

Klaudiusz vízvezetéke.

A PÚN HÁBORÚK.

Róma Tarentum birtokával egész Alsó-Itália ura lett. A határt, melyet természet szabott neki, elérte. Hanem Szicília a keskeny tenger-szoros által Itáliától elválasztva, a dűsgazdag Szicília, melynek könnyű elfoglaltatása Pirrusz által még élénk emléekben volt, Szicília, melyet a Tarentumban leigázott görögök törzsrokonai laktak, felkelte Róma vágyát. Kartágó már régóta bámulatos kitartással küzdött a sziget birtokáért, épen úgy, mint Róma Alsó-Itáliáért; mindkét köztársaság, Róma és Kartágó csaknem egy időben ért célzt, szomszédok, megférhetlen szomszédok lettek.

Róma attól tartott, hogy Kartágó, mely oly régóta arra törekszik, hogy a Földközi-tenger nyugati medencéjében a kereskedelem teljesen az ő kezében legyen, nem fogja Sziciliával beérni. Kartágó szintén attól félt, hogy Róma, ha eddigi politikáját követi, nem fog megelégedni Itáliával magával s legelőbb Sziciliáért nyújtja ki kezét. A köztársaságok jól ismerték egymást: csak ürügy kellett, hogy a háború lángot vessen, s aki keres talál.

Abból a háborúból, melyet Agathoklesz, szirakuszai király, Kartágó ellen viselt, egy csapat alsó itáliai zsoldos maradt vissza Sziciliában, kik Marsz fiainak, vagyis mamertinuszoknak nevezték magoknak. Ezeknek haza térőkben Messzána, hol jó vendégszerető fogadtatásban részesültek, annyira

megtetszett, hogy elhatározták, hogy leölik vagy száműzik a lakosságot, s a várost elfoglalják és államot alkotnak.

A merénylet sikerült, azonban a mamertinusz rablóállamnak nem volt hosszú maradása. Összetűztek szirakuszai-i Hieroval s ez Longanusz folyónál úgy megverte őket, hogy létök kérdésessé vált.

Hierot a fényes győzelem folytán a szirakuszai-i polgárok királyukká választották. A mamertinuszok pedig előre látták véstőkét és két pártra szakadtak; egyik részök Kartágó karjaiba vetette magát és kartágói őrseget kívánt fölvenni várukba, másik részök Rómát hitta segélyül és a várost neki ajánlotta föl.

Kartágó hamar határozott: őrseget küldött Hanno tábornok parancsa alatt a messzánai várba és hajóhadat a tengersizorra védelméül Itália ellen. Hiero ellenségeskedéseit Kartágóval folytatott alkudozások következtében beszüntette. Róma ellenben sokáig tanácskozott az iránt, mitevő legyen ez ügyben. Ha elfogadja a meghívást, a háború Kartágóval kikerülhetlen; ha nem, Kartágó hatalma és szomszédsága mind veszélyesebb lesz. Háborúnak a rómaiak nem igen tértek ki utjából és a remény, hogy Sziciliát elfoglalhatják, igen kecsgettette a tanácsot, mely csak azt röstelte, hogy a rablókkal, kiknek czimboráit Rhegiumban megvesszőzték, kipusztították, frigyre lépjenek. Az ügy elintézését végre a népre háritotta, ez a mamertinuszok javára döntötte azt el, vagyis: hadat üzent Karthágónak.

Appiusz Klaudiusz Kaudex konzul egyik alvezérért követül előre küldötte Messzánába, ki tárgyalásba bocsátkozott. Hannot, a kartágói tábornokot, a népjog ellenére a népgyűlés közepette elfogatta és előbb nem bocsátotta szabadon, míg katonái a várat át nem adták. Ezért Hannot otthon keresztre verték, de a rómaiak Messzána birtokába jutottak. A kartágóiak erre sereget küldöttek Messzána ostromlására és Hiero is látta, hogy birodalmát a rómaiak terjeszkedésével veszedelem fenyegeti, ezért Kartágóval újra szövetséget kötött, seregeit szintén Messzána ellen küldte. Aközben a római konzul szerencsésen átkelt seregével a tengersizoron, a két részre oszlott ellenséget megtámadta; megverte előbb Hierot, azután a kartágóiakat és az egész ostromnak véget vetett.

Ez volt kezdete a háborúnak Róma és Kartágó között, mely huszonegy éven át K. e. 264-től 241-ig tartott a legnagyobb erőfeszítéssel.

Kartágó városa Afrikának északi partján állott város volt, melynek roppant tengeri hatalma világalomra törekedett.

A város maga kitűnő tengerből partján terült el és onnan terjesztette ki hatalmát úgy a szárazföldön, mint a tengereken, melyeken hatalmas kereskedelmi és hadi gáiyai a legtávolabbi partokig eljártak.

Kartágó főnikiai gyarmat volt, melyet körülbelül K. e. 814—846 körül alapítottak, mikor főnikia az asszír királyok zsarnoksága alatt nyögött.

A hagyomány azt beszéli, hogy a várost Didó vagy más néven Elissza királyleány alapította. A monda így szól:

Tirusz királyának a leánya, Didó, felesége volt a király öccsének, Szikharbálnak, aki Didó atyjának halála után a királyi trónt örökölte; Szikharbált azonban megölték és így a trónra Didónak és fivérének Pigmálionnak kellett ju'nia. Pigmáليون azonban el akarta rabolni Didó roppant sok kincsét, mely reá Szikharbál után maradt. Didó azonban megtudta ezt, eleiéért is remegett. Titokban minden kincsét hajóra szál litotta és leghűbb embereivel örökre elhagyta Tiruszt.

Didó előbb Kiprosz szigetén kötött ki, majd onnan tovább folytatta útját és úgy került el Afrikába a Nagy-Szirtisz öbölbe, ahol kikötött és Jarbász király vendége volt. A királytól főnikiai kincseért Didó földet vásárolt. A királynak, aki igen kapzsi volt, sok kincset ajánlott akkora darab földért, mekkorát egy bika bőrével bekeríthet.

A király rá állott az alkura, megkötötték a vásárt. Didó nagy fekete bikát öletett le és annak a bőrét csupa vékonyka szíjakra hasogatta fel, azokat összekötözte és így nagy darab földet kerített be és azon fellegvárat építtetett. Annak a várnak Boztra, görögösen Birsza volt a neve, ami görögül bőrt jelent és valószínűleg ebben a névben van a bikabőr-monda eredete.

Didó uralkodása alatt a város hamar fellendült és a vár körül egymásután épültek a házak és csakhamar hatalmas város ölelte körül a fellegvárat: ezt a várost K a r t h a d á n a k , vagyis új városnak nevezték, innen származott azután a Kartágó elnevezés.

Didóról a mondák azt beszélik, hogy máglyán maga vetett véget életének.

Az egyik monda szerint Jarbász király, hogy megszerezhesse Kartágó gazdagságát, kincseit, feleségül kérte Didót, s azzal fenyegette, ha nem lesz a felesége, megtámadja és feldúlja Kartágót. Didó, hogy elhárítsa a városról a veszedelmet, máglyát rakatott, arra ráhordatta kincseit és mikor a máglya javában égett, a lángokba vetette magát.

A másik monda azt beszéli, hogy Trójából Éneász hajóján a hányattatása közben Kartágóba is elvetődött.

A királyné szívesen fogadta vendégét és ott marasztotta. Éneásznak el kellett mondanani az egész trójai háború lefolyását.

Éneász ott időzése alatt Didó szerelmes lett a görög hősbe és kérte, hogy maradjon nála. Éneász sokáig halogatta elindulását, de végre mégis mennie kellett, mert a végzet parancsolta, hogy új hazáját megkeresni induljon.

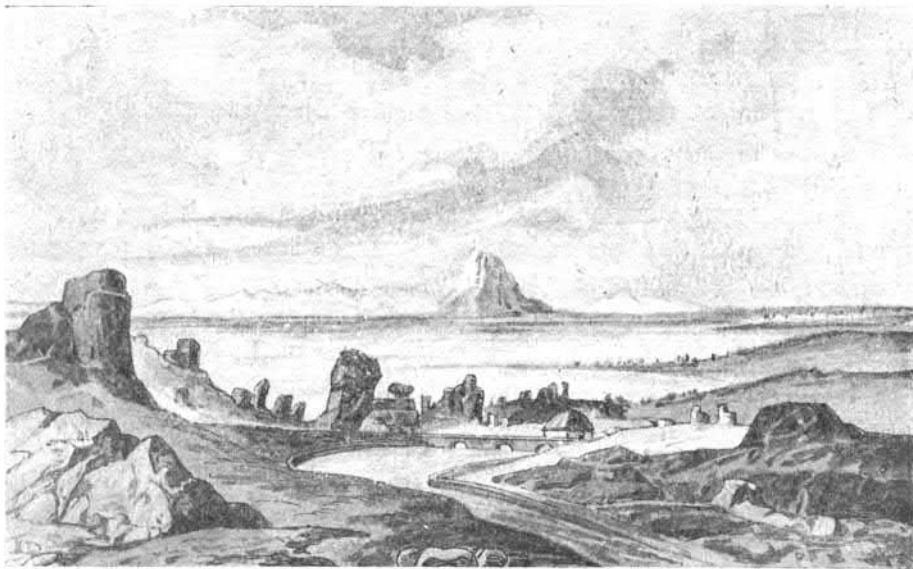
Mikor Éneász valóban elhagyta Kartágót, Didó máglyát rakatott és amikor Éneász hajója a tenger távoli peremén eltűnt, a lángokba vetette magát.

Didó városa azonban tovább virult.

Kartágó hajói bejártak az egész Földközi-tengert, majd kimentek az Atlanti-óceánra is. A kereskedelem gazdaggá, a gazdagság oly hatalmassá tette Kartágót, hogy az lett a világ legelső tengeri nagyhatalmassága.

A kartágóiak történelme K. e. 5-ik században kapcsolatba kerül a görögök történetével, amikor a versengő szicíliai fejedelmek közül egyik segítségül hívta a hatóságait; himeraí Terillosz volt az. Azóta a kartágóiak mindig vágyódtak reá, hogy a szigetet megszerezzék. Ez a vágyuk kergette őket a rómaiakkal való háborúba, mely Szicília szigetén kezdődött és végül Kartágó romjain végződött. Ezeket a háborúkat a kartágóiakról, akiket másképp punoknak is hívtak főnikiai származásuk után, a p u n háborúknak nevezték.

Mikor a római konzul sereg Sziciliában átkelt, előbb Hiero ellen indult, ostrommal vette körül Szirakuszait és úgy megszorította őt, hogy kénytelen volt békét kötni, száz talentumot fizetni, birtokának egy részéről lemondani és Rómával szövetséget kötni. Szicília teljes elfoglalására a tanács ekkor még nem gondolt, a nagyszerű terv a háború harmadik hadjáratában Agrigentum elfoglalásakor született meg. Ez a hajdan oly fényes, de utóbb Kartágó által szörnyen elpusztított város nem bírta a csapásból teljesen föllábadni. Nagyterjedelmű falai, melyek hajdan több százezernyi lakosságot védtek, most 50.000 kartágóinak szolgáltak tanyául, mert Hannibálnak, Gisko fiának segélyére vagy felmentésére számított és hagyta, hogy haderejét a városba rekeszszék.

Kartágó romjai.

Hosszú késedelmeskedés után végre kikötött másik szintén Hanno nevű vezér 50,000 gyalog, 6000 lovas és 60 elefántból álló felmentő seregével; ideje is volt, mert a városbeliek éhséget szenvedtek már és nem győzték fölmentésüket különböző jelekkel sürgetni.

Hanno visszavonulást biztosított seregének: a rómaiaknak azonban csak a győzelem lehetett üdvös és ők győztek is. A kartágói hadvezér Herakleába menekült. Harminc elefánt elesett, három megsebesült, tizenegy a rómaiak fogságába került. Csataközben Hannibal sikertelen kirohanást kísérelt meg a római tábor ellen. Utóbb mégis sikerült keresztül vágnia magát; fölhasználta az éji sötétséget, míg a római sereg egy részét az ellenség üldözése és zsákmányolása foglalta el, másik részét

pedig a fáradtságtól elcsigázta Hannibal, [hadának azzal a töredékével, melyet az éhség, betegség és ütközetek megkíméltek, elmenekült. A következő reggel rohamot intéztek a rómaiak a város ellen: kapuit feltörték és éktelen rombolást vittek véghez. Mondják, 25.000 embert — valószínűleg szabad embert kell érteni, hisz a rabszolgák csak urat cseréltek, — adtak el szolgaságba.

A rómaiak, eddig fegyvereik túlsúlyát a szárazon bebizonyították, noha a karthagoiak vesztesége inkább a vezérek ügyetlenségén, mint a seregen múlt. De a tengeren! E részt hamar arra a tudatra kellett ébredniük, hogy Szicília birtokát tengeri erő nélkül nem biztosították, mert a tengeremelléki városok, s ezek voltak a legfontosabbak, csak a tengeri hatalmat szolgálhatják, minthogy támadásoknak a tenger felől folyton ki vannak téve. Érezte e hiányt 261-ben K. e. a kartágói hajóhad, mely rablójáratot intézett kartágói akat, vagy más néven parthosszant. A tanács tehát elhatározta, hogy hajóhadat épített és a punokat saját elemökben támadja meg

A rómaiaknak voltak ugyan előbb is hajóik, de csak három evezősorosak, milyeneket a perzsa háborúkban használtak a görögök, hanem azóta négy sorosak, ötsorosak jöttek divatba; efféléknek azonban mintájával sem rendelkeztek volna, ha a véletlen egyik hajótörést szenvedett karthágói ötsorosot nem juttat Róma birtokába.

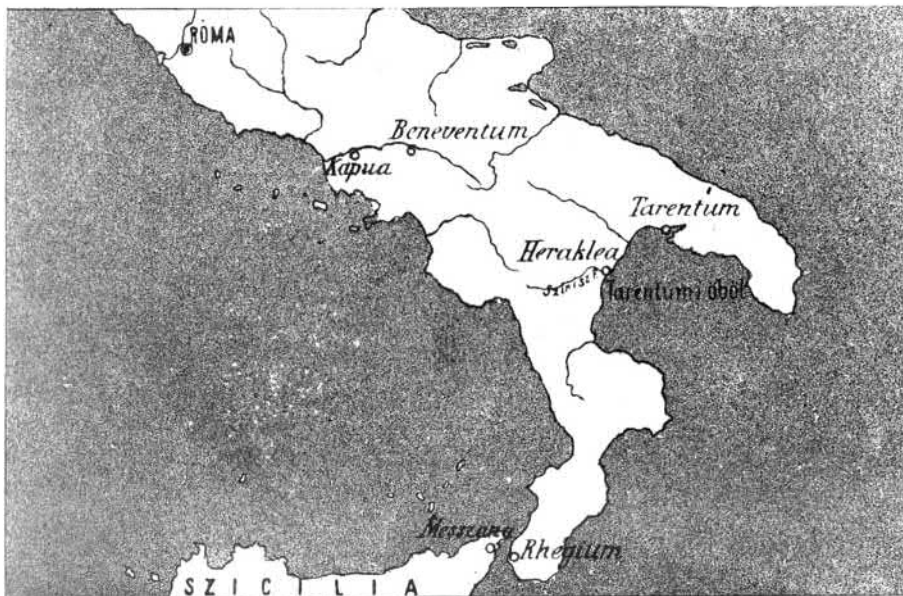
A minta szerint rövid idő lefolyása alatt 130 hajót építettek; a szövetségesek sorából újoncozott evezősöket hajó helyett előbb állványokon tanították be és csak rövid ideig gyakorolták be hajókon, mert a türelmetlenség az új fegyvernemmel mérközni és tengerre unszolta őket.

A kartágóiak csak nevelték a rómaiak erőlködését. A konzul Duiliusz tudta, hogy a karthágóiak gunyja mind a hajók otrombaságát, mind a hajóslegénység gyakorlatlanságát illetőleg nem alaptalan. Móját kellett tehát ejtenie, hogy e hamarjában nem pótolható hiányokat pótolja. Tette ezt sajátos készülékkel, mely által az ellenséges hajó fűrgeségét megbénította és azt elfoglalta. E célból hajóinak orrán árbocot állított, mely fönn csavarban végződött; azután 36 láb hosszú lajtorját úgy erősített az árbochoz, hogy hosszának két harmadrésze az árbocon innen feküdt. A lajtorjafokok széliében deszkák, oldalvást térdmagasságu párkányok voltak, tetején pedig egy erős és hegyes vasszeg szigony-módra meredt előre; ugyanott kötél volt a vaskarikába kötve, mely csavaron át leszolgált. Ha az ellenséges hajó kellő távolságra közeledett, megeresztették e kötelet s a lajtorjából készült hid oly erővel csapódott le az ellenséges hajóra, hogy a vasszög átverte a fődélzetet s az így megerősített hídon az átnyomult rómaiak a hajót elfoglalhatták.

Így fölkészülve, bátran indult K. e. 260-ban Duiliusz útnak, mert értesült, hogy az ellenség Mylae partjait pusztítja. A karthágóiak 130 hajóval

biztosra vették a győzelmet, a csatarenddel keveset gondoltak, csak siettek szembeszállani. De harmincz hajójukat, melyek a csatát megnyitották, szigonyhidjaikkal a rómaiak csakhamar elfogták. A többiek különféle mozdulatokkal igyekeztek ugyan a rómaiak szerencsés eredményét visszavívni, hanem vagy nem mertek közeledni, vagy ha közeledtek, a szörnyű gépnek lettek áldozatai. Duiliusz hajóréme ellentállhatatlanul pusztított.

Reményt vesztek és megszegyenülten végre is a futásban kerestek a kartágóiak menekülést. Harminczegy hajót, köztük a tengernagyét, fogták

Róma és déli Itália.

el, tizennégyet tettek tönkre, 7000 embert ejtettek foglyul, háromezerét öltek meg. Róma, úgy látszik, egy hajót sem veszített. A diadal e tengeri győzelem fölött nagyobb volt, mint eredménye. Duiliusznak megengedték, hogy éjjel hazameg fáklyával és zenével kísértethesse magát; hajóorokkal díszített emléket is emeltek neki, melyet márványba véstek és így örökítették meg a duiliuszi győzelmet. Másolata máig is fenmaradt.

Ez az emlék sokszor buzdította a rómaiakat tengeri veszteségek után, új hadóhadat építeni.

A tengeri győzelem után megosztották a rómaiak hadi erejüket s mintha kisebb gondjuk sem volna Sziciliánál és mintha be sem érnék vele győzelmi jutalmul, csak egy konzuli sereget hagytak ott, míg hajóhaduk Szardínia és Korzika ellen intézett támadást. Szardínia ekkor Kartágó uralma alatt állott, úgyszintén Korzikának legalsóbb partjai. A rómaiak el-

foglalták Aleriát Korzika szigetén és Hannibal hajóhadát, mely Szardíniának, a punok legfontosabb tartományának védelmére sietvén, valamely kikötőbe szorult.

A háború nyolczadik évében Sziciliának már csak a felét találjuk ismét Kartágó kezében. A rómaiak tengeri győzelme Tindarisz mellett a reményt táplálta bennök, hogy egyetlen hatalmas csapással véget vetnek majd a hosszadalmas, erőt emésztő küzdelemnek. Roppant készüléteket tettek tehát, de annak megfelelőleg a kartágóiak is. Háromszáz és harmincz ötevezősoros hajóval s mindegyiken 300 tengerésszel eveztek át a rómaiak a szoroson, ahol negyvenezer java harcost vettek fel, hogy Afrikába induljanak; ez K. e. 256-ban történt. A punok 350 ötsorossal és nem kevesebb mint 100,000 emberrel siettek eléjük. Valóban a legnagyobb erőfeszítés, melyet az ó-világ látott.

A hajóhadak Szicilia délkeleti részén, a Himéra kifolyásánál Eknomusz hegyyei szemben ütöttek egymásra. Hamilkar, ki valamennyi kartágói tábornok közt leginkább kitüntette magát és Hanno vezényelték hazájok tengeri seregét. L. Manliusz konzul és a szerencse szeszélyeinek borzasztó eszköze M. Atiliusz Regulusz vezették a római sereget. A csata romboló és döntő volt; 30 pun hajónál több süllyedt el, 64-et a legénységgel együtt elfoglaltak; a rómaiak vesztesége 24 roncsolt hajó volt. Miközben a konzulok vitorlakészszé tették hajóikat, hogy Afrikába tegyék át a harc színhelyét, megérkezett Marino, a pun tábornok, hogy a hazáját fenyegető veszélyt elhárítsa, vagy időt nyerjen. Küldetése azonban sikertelen maradt.

Klupeát az első afrikai várost, mely előtt a római hadsereg megjelent, elhagyták lakói, e helyet fegyvertáru és hajóhaduk számára védelmül alakították át a rómaiak. Afrikát néhány mértföldnyire Kartágótól, mint valamely kertet úgy mivelték a punok. A rómaiak elborították e tartományt; a palotákat és nyaralókat, miután belőlük minden becses elvittek, főlgyujtották; számtalan foglyot és barmot tereltek Klupeába; sok római rabszolgát szabadítottak meg. A punok azalatt seregeiket összepontosították Kartágó körül, a sziciliainak egy részét is visszahitták ide. A vezérséget három tábornokra bízák: Hamikar-, Haszdrubal- és Bosztárra, kik a megosztott hatalom hátrányait még tetézték képtelenségökkel. A háború tizedik évében sem a római harcolás sajátságait, sem saját seregeik gyöngye és erős oldalait megítélni és fölhasználni nem tudták. Kerülték a lapályt, melyen a rómaiak ellen lovasaikat és elefántjaikat használhatták volna és Adisznál a hegységbe vonultak, ahol bármily bátor küzdelemmel harcoltak is, a rómaiak megverték és szétszörták őket. A kartágói sereg tizennyolczezer embere maradt a csatatéren. Regulusz elfoglalta Tuniszt; hetvennégy város hódolt meg neki.

Regulusz tudósította a tanácsot, hogy Kartágó kapuit réműlettel pecsételte be; sok százezren, a város töméntelen lakossága, melyet meg-

szaporítottak a menekülő falusiak, a kapu mögé zártan éhséget szenvedett. Követség jött a római táborba könyörgött békéért és Regulusz követelése így hangzott: Ka/tágó átengedi Rómának Sziciliát és Szardíniát, a római foglyokat szabadon bocsátja váltság nélkül, ellenben a pun foglyokat kiváltja; egy évi adót fizet; a római felsőséget elismeri; lemond a háború-indítás jogáról; a hadihajókat egy híján kiadja; ha azonban Róma úgy rendelné, ötven hajóval siet segélyére. A pun követség ezek hallatára némán távozott.

Egyébiránt a kétségbeesés, mely a követeket távozásra bírta, hasztalan lett volna és Kartágó valószínűleg elvész, ha a végzet egyéb önkéntes közt Xantippusz nevű görögöt nem küld Kartágóba.

Ez spártai őszinteséggel kinyilatkoztatta, hogy sem a rómaiak, sem pun hadak nem tehetnek a szakadatlan veszteségekről, melyek Kartágót a végveszély szélére sodorták, hanem egyedül a pun tábornokok, a kik jó seregeik hasznát venni nem tudják. Mire a közhangulat Xantippuszt óhajtotta a hadsereg élére. Miután ezt elhatározták és Xanthippusz a csapatokat a város előtt begyakorolta, új szellem szállt mindenkibe. Száz elefántjával és 4000 lovasával a rómaiak ellen indult, noha csak 14.000 gyalogja volt a római 32.000 ellenében. A rómaiak kicsinyelték a görög vezért, aki ellenök sikra szállni mert.

Hanem azért mégis némi nyugtalansággal töltötte el őket már az is, hogy a sik földön bátorodik ellenök föllépni, a csata kezdetén megszalasztotta a pun lovasság a tetemesen gyöngébb római lovasságot és a mit az elefántok szét nem robbantottak, az a lovasság ellen volt kénytelen magát védelmezni. Az egész római sereg felbomlott és teljesen megsemmisült. A konzul ötszázad magával fogságba került; veszteségüket a rómaiak 30.000-re tették; csak 2000-en menekültek Klupeába. A kartágóiak szerencséjének kivívója Xantippusz ezután ép oly gyorsan eltűnik, mint amilyen váratlanul fölmerült. Egyesek azt állították, hogy félrevonult a punok irigysége elől, mások szerint mások irigységének esett áldozatul.

A csodálatos sorsváltáshoz a rómaiak újabb csapásokat szenvedtek. Az afrikai csatavesztés hírére az egész római hajóereg, legalább 300 hajó, a K. e. 255-ik évi konzulok parancsnoksága alatt elindult, hogy a Klupeában maradottakat hazaszállítsa. A Herméumi előfoknál várakozott reá a kartágói hajóhad. Az ütközet jó ideig eldöntetlenül folyt, míg a Klupeában maradt római hajók megérkeztek és a punokat erejük megosztására kényszerítették. A győzelem, noha a kartágóiak vesztesége felől eltérők a tudósítások nagy volt. E győzelem után kikötöttek a konzulok Klupeánál. Az erre következett ütközet, melyben a punok 9000 embert vesztettek, elűzte az ellenséget a vidékről és legalább biztosította a hajóra kelést, mert az élelem teljes hiánya kényszerítette őket ugyancsak a győzelemnek szánt pun jobbágyok folytonos lázadásának gyümölcseit szedetlen hagyni. Siet-

tenni kellett a berakodást, nehogy az éhhalál lepje meg a sereget, s e miatt hasztalan figyelmeztették őket, az alkalmatlan időjárásra. Kamarina partjainál a szélvész fogta el a hajóhadat, mely hallatlan hajótörést szenvedett. Kamarinától Pakinuszig merő rom és halott fődte a partszegélyt. E nyomasztó szerencsétlenségben hű szövetséges érzelmenek adta bizonyítékát Hiero: a menekülteket eláta minden szükségessel. A hajóhad maradéka utóbb Messzánába gyülekezett.

A borzasztó esemény bátorságot öntött Kartágóba. Afrikában új hadsereg szállt hajókra 140 elefánttal, 200 hajót szereltek fel. A kartágóiak támadása várható volt, hanem azért a római köztársaság sem vesztette bátorságát, a tengeri borzasztó szerencsétlenségről vett hírre első teendője volt parancsot osztani új hajóhad építésére; ez, 220 hajó, három hónap alatt elkészült és Kn. Scipio meg Atiliusz Kalatinusz Szicziába vették számos fegyverrel. Itt körülzárták Panormuszt melyet rohammal vettek be; hanem a dús zsákmányt vivő hajóik viszont a punok kezére kerültek.

Sziczia elfoglalásának lassú menete a rómaiakat újra Afrika partjaira csalta. Kétszázhatvan hajót számláló seregük elpusztította a libyai partokat, anélkül, hogy a punok ellentállottak volna. Hanem míg e vidék pusztításában lelték örömmüket, a kormányosok járatlansága csaknem tönkre tette az egész hajóhadat. Ezekben a veszélyes tengeröblökben apály és dagály uralkodik, azonfölül tele vannak szirtekkel és sekélyes helyekkel, a római hajók megfeneklettek és csak mikor az áradat visszatért, csakis minden podgyászuk veszteségével tudtak ismét vízre kelni. Azután elmenekültek onnét és utjokat a nyílt tengeren át az itáliai partok felé vették, ami evezős hajókra nagy merészség volt. Palinurusz foknál borzasztó zivatar jött rájuk és 150 hajójukat roncsolta össze; minden zsákmányuk kárba ment. Ezek az ismételt csapások megtörték a rómaiak kedvét, a tanács elhatározta, hogy ez idő szerint nem fogja a hajóhadat kiegészíteni, hanem Itália partjainak oltalmára és a szállítmányok fődözetére 60 hajóval beéri.

Szerencsére a szicziiai háború jobb fordulatot vett. Cécziusz Metellusz konzul a K. e. 251 -ik évben, Panormusz falai alatt fényes győzelmet aratott és diadalmenetében 104 darab elfogott elefántot vezetett maga előtt, melyeket aztán a czirkuszban mutattak és kopjával öltek meg a nép előtt, hogy annak rettegését alaptalannak tüntessék föl.

A panormuszi csata folytán Lilibéum és Drepana voltak még azok a helyek, melyek a kartágóiak birtokában maradtak, mert még afekvésöknél fogva bevehetien erősségek voltak.

Abban az időben történt, hogy a punok követséget küldtek Rómába ajánlatokkal a békére, vagy legalább a foglyok kicserélésére vonatkozólag, a követséggel Regilluszt is elküldték, hogy honosait az ajánlatok elfogadására serkentse, A római történet kevés eseménye lett híresebb, mint

Regulusznak annyi költőtől megénekelt, annyi szónoktól magasztalt hazafiul tette és borzasztó halála.

A hagyomány azt mondja, hogy A. Réguluszt, aki a kartágóiak foglya volt, a kartágóiak azzal küldték Rómába, hogy javasolja a rómaiaknak, hogy kössenek Kartágóval békét, ha azt nem tudná elérni, akkor vigye keresztül, hogy a foglyokat kicseréljék. Mielőtt elment, szavát vették, hogy az esetre ha Róma a foglyokat nem cserélné ki, ő visszatér Kartágóba. Régulusz, aki nem szívesen ment el Rómába; mikor a követség ajánlatát tárgyalták szintén megjelent a tanácsban és minden erejéből a követség ajánlatának visszautasítását ajánlotta; mikor szavazásra került a sor, még a foglyok kicserélésének is ellene szavazott. Övéi, barátai, az egész tanács mindent elakart követni, hogy őt otthon tarthassa, már csak Réguluszért magáért is elakarták fogadni a foglyok kicserélését, de Régulusz azt mondta, hogy nem nyerne vele semmit, mert a punok, lassan ölő méreggel megmérgezték és az ő közeli halála bizonyos. Még övéinek az ölelését is elhárította; azt mondta, hogy őt a pun fogság megbecstelenítette.

A pún követség eredménytelenül tért vissza, Róma sem békét nem kötött, sem a foglyokat nem cserélte ki és mindez Régulusz műve volt; mikor Kartágóba visszatért, a felháborodott púnok válogatott kínzásokkal megölték bosszúból.

Ez azonban teljesen költött elbeszélés, melyet a hagyományok sem mind közölnek. Az ezután következő években a római fegyvereket sok veszteség, sok balszerencse érte.

A bevehetetlen híru Lilihéum városát K. Atiliusz Régulusz és L. Manliusz Vulszo konzul négy légióval és 200 hadihajóval vette ostrom alá, mert a panormuszi győzelem annyira fölbuzdította a rómaiakat, hogy hajóikat ismét fölszerelték. Hannibal egyike a sok ugyanily nevű tengernagynak, aki vállalkozott arra, hogy ő a bár római hajóhadat körülzárta. Lilibéumot, azt mégis ellátja őrséggel és élelemmel. A római tábornokok sikertelenül pazaroltak erőt és emberéletet: a tenger elmosta a kikötő elzárására készült gátakat és az őrség minden más erőlködését. Rómából új segély érkezett; P. Klaudiusz konzul, a vak Appiusz fia vezette a segélycsapatokat. Miután a római hajók legénységét kiegészítette, fényes vállalatnak tűnt fel előtte a punokat a drepanai kikötőben megrohanni. Hasztalan óvták a madárjósok. „Vessétek a tyúkokat a tengerbe! Igyanak, ha enni nem akarnak,“ viszonzá Klaudiusz.

Hanem Klaudiusz hajóhadát megsemmisítették Depranánál; csak a bal szárny harmincz hajója menekült, 93 ottveszett. Ez az első és egyetlen győzelem volt, melyet a kartágóiak tengeren nyertek. A szégyen és gond e csatavesztés fölött, mely Kartágót egyszerre fölényhez segítette Sziciliában, élénk fölháborodást keltett Rómában a vakmerő konzul ellen. A köztársaság meghagyta neki, hogy diktátort nevezzen, méltóságát tegye le és adjon számot. P. Klaudiusz, ki a polgárok örömeiből, bujából gúnyt űzött, kinevezte csúfságul szolgáját, egy fölszabadított rabszolgát és védenczét diktátornak. A köztársaság nem tűrte tovább e szemtelenséget és a nép felségének megsértése miatt pörbe idézte a vakmerőt. Egyik hagyomány azt mondja, hogy súlyos büntetés érte, mások szerint zivatar zavarta meg

a törvényszéket és megmentette az istentelent, aki utóbb, mint számosán nemzetiségéből, valószínűleg öngyilkossá lett.

Ami P. Klaudiusz elbizakodottsága daczára a hajóhadból fönmaradt, azt konzultársának, K. Juniusznak ügyetlensége tette tönkre. Szállítmányt kellett volna Szirakuszából Lilibéumba vinnie és a szállító járműveket két részre osztotta, minek folytán sikerült Kartábó pún alvezérnek a két osztály közé férköznie és a két hajórajt egymástól elválasztania. Az elválasztott hajókat aztán a szélvész roncsolta meg a szirtes révpartokon; 150 hajóból kettő maradt meg, azonban a legénység többnyire megmenekült.

Hamilkar Barkasz, a púnok új hadvezére nemcsak szicíliai állását tartotta meg erősen, hanem Itáliát is pusztitgatta és kisdud haderejével egy-maga öt évig foglalkoztatta a rómaiakat. De végre a kifáraszthatlan szerencse, mely a rómaiak minden vállalatát kísérte, ennek a háborúnak is véget vetett. Még egy hajóhad építéséhez fogtak a Tiberisz partján, noha állampénztáruk fenéig kiürült. Gazdag polgárok adtak pénzt rá, oly feltétel mellett, hogy az esetre, ha ez az utolsó hajóhad is tönkre jutna, a pénzt az államnak nem kell visszafizetnie. Így jött létre új 200 hajó, melylyel Lutaciusz Katulusz 242-ben tengerre szállt. E híre a kartágóiak is felszerelték új hajóhadjokat, melynek Sziciliába kellett vitorláznia, hogy Hamilkart seregestől fölvegye és vezérlete alatt elhatározó ütközetet vívjon. Hanem Lutaciusz dugába döntötte a púnok tervét. Ő megtámadta a kevesebb legénységgel ellátott, nagyrészt hadi készlettel terhelt hajósereget, körülbelül mielőtt az Hamilkarral egyesülhetett volna. Az Égátesz-szigetekenél, Lilibéumtól nem messze, azután 50 hajót elsüllyesztett, 70-et pedig és körülbelül 10.000 embert elfogott.

Kartágó ennek folytán felhatalmazta Hamilkart, hogy a békét Rómával kösse meg. Lutaciusz következő föltételeket szabott: Kartágó kitakarodik Sziciliából, a szomszéd kis szigetcsoportokról és átengedi azokat Rómának; hadifoglyait váltságdíj nélkül adja ki, ellenben 2200 euböai talentumot fizet húsz évi részletekben kárpótlásul. Mikor a föltételeket a római népnek helybenhagyásul előterjesztették, az kicsinyelte azokat. A fizetési határidőt leszállította 20 évről 10-re és még azonnal 1000 talentumot követelt. Hamilkar erre is ráállott. Hanem mikor az elbizakodott Katulusz azt követelte, hogy Hamilkar le nem győzött serege az akasztó alatt vonuljon el: a vezér dühösen utasította vissza e szerénytelen kívánságot és készebbnek nyilatkozott maga-magát seregestől lekasaboltnai, mint ily gyalázatot tűrni; erre Katulusz visszavette kimondott szavát. Hanem Hamilkar szívében ekkor olthatatlan boszu és gyűlölet támadt a rómaiak ellen.

Róma az első pún hadjárat alatt roppantul megfeszítette erejét, óriási áldozatokat hozott és ebben az állhatatosságában az első háború alatt utólérhetetlen maradt.

A köztársaság állhatatosságának e hadjárataiban Róma 700 hajót, Kartágó

500-at vesztett és vagy százezer volt azok száma, kik meggyilkoltak, vízbe fúltak, vagy fogságba kerültek és hazájokat többé nem látták; hasonlíthatlanul nagyobb a számuk azoknak, kik ütközetekben, éhség vagy járványok által veszttek el.

Szicília elvesztése folytán a kartágóiak igen ferde viszonyba jutottak a rómaiakhoz, minthogy ezek minden pillanatban rajtűthettek Afrikán. Afrika rögtöni megtámadtatását Sziciliából, minek Kartágó már kétizben vallotta kárát, még akkor sem lehetett megakadályozni, ha a punokat uralta a tenger; mert a távolság a két földrész között oly csekély, hogy derült napon Sziciliából csaknem szabad szemmel kivehetők Afrika partjai. Szicília elveszte a kartágói kereskedésre különben is nagy hátrányával járt. Ily körülmények közt okvetlen ki kellett uiulnia a háborúnak, még ha a rómaiak nem is törekedtek volna hódításokra. Kartágó erejét beháború is megrendítette, mit a rómaiak felhasználtak arra, hogy a béke ideje alatt is foglalásokat tegyenek szövetségeseik rovására.

A kartágói seregek minden időben csaknem kizárólag zsoldosokból állottak, kiket a különféle nemzetek fiai közül toboroztak. Az állam általok mindig kettős veszélyben forgott: elsőben ily tarka csapatokkal, melyek legnagyobb részint műveletlen külföldiekből voltak összetoborozva, nem állhatta meg helyét Róma ellen; aztán: mihelyt pénzügyeikuszálódtak, azonnal lázadástól kellett rettegnie. Ez közvetlen a pun háború után is bekövetkezett. Mikor a kartágói zsoldos hadakat Szicília átadása után visszaszállították Afrikába, hátralevő zsoldjukon kívül még a különös jutalmat, melyet Hamilkar Barkasz nekik a szorultság óráján ígért, követelték. S mikor túlzott követeléseiket visszautasították, föllázadt az egész huszezernyi tömeg. Hasztalan csillapította őket a kormány; két kolomposuk: a kampaniai megugrott rabszolga Szpendiusz és az afrikai Matosz minden kiegyezkedést megghiúsítottak. Őket választották meg a lázadók vezéreikül. A háború, mely ennek folytán a kartágói államban kitört, négy évig tartott 513—517, és főleg az által vált veszélyessé Kariágóra, hogy némely meghódított tartomány a pártütők részére állott. A zsoldosok kezdetben szerencsével harczoltak, mert a hadvezérére féltékeny kartágói kormány nem igen akarta egyetlen jeles hadvezérére bízni meg a lázadók megfékezésével; csak mikor a veszedelem a végső fokot érte el, állította Hamilkar Barkaszt a kartágói seregek élére. Ez azonnal győzelmet vívott ki a fölkelők ellen, hanem a hadi szerencse megfordult és Hamilkar Barkasz olyan veszedelmes helyzetbe került, hogy ő meg a serege teljesen elveszettnek látszott és csak egykori kedvelt numidiai tisztje, aki az egyik seregnek a vezére volt, mentette őt meg szorultságából.

A numidiai, még amikor Hamilkar alatt szolgált, nagyon megszerette parancsnokát, hűségesen ragaszkodott hozzá, de egyúttal szerelmes lett a leányába. Mikor Hamilkarnak szorult helyzetét látta, följajánlotta neki se-

gítségét, ha érte jutalmul feleségül adja neki leányát. Hamilkar beleegyezett és a numídiái kétezer emberrel hozzája pártolt és Hamilkar megverte az ellenséget s hírül adta, hogy mindenki, aki azonnal megtér, teljes kegyelmet, bűnbocsánatot kap. Ez igen kedvező fordulatot adott a háborúnak.

A zsoldos-háború akkor a Rómával kötött békét is veszélyeztette, mert a kartágóiak a tengeren zárt tartottak és minden Itáliából Afrikába vitorlázó hajót elfogtak. Hanem, mikor a rómaiak ez ellen tiltakoztak, a kartágóiak elég okosak voltak, a rómaiak akarata előtt meghajolnak s ezt annál inkább meg kellett tenniük, mert a lázadókat nem segítélyezték, sőt alattvalóiknak is megiltották élelmet szállítani számukra.

Nem sok idő múlva azonban Kartágó újabb bonyodalomba keveredett Rómával. A zsoldos-háború tartama alatt Szardíniában is föllázadtak a fogadott hadak és a kartágói kormány az otthon dúló veszedelmek miatt kénytelen volt Szardíniát sorsára hagyni, főleg mert Hamilkar Barkasz és valamelyik nagyralátó vetélytársa közt a viszály oly fokra hágott, hogy az magánál a zsoldos zendülésnél is veszélyesebbnek látszott. A szardíniái lázadók, a sziget lakóinál hathatós ellenzésre bukkantak és Rómához fordultak; Rómában biztosan számítottak Kartágó bukására, mely után úgy remélték, könnyű szerrel birtokukba ejthetik Szardíniát és visszautasították őket; de mihelyt Kartágóban a két versenyző tábornok kiegyezett s a lázadás ügye is lohadt; hamar kiterjesztették kapzsi kezeiket Szardíniára, még mielőtt a kartágóiak a belső bajokkal végeztek és a szigetet mint senki fia birtokát, elfoglalták. Mikor azután Kartágó verejtékes vagyonáért sikra szállt, a rómaiak hangoztattak sérelmet és emlegették, hogy a kartágóiak megszügték a békét és a kartágói tanácsot Szardíniára és Korzikára való minden igénye lemondásán kívül érzékeny pénzbírságban megsarcolták.

A zsoldos-lázadás azután még egy ideig elkeseredéssel folyt, melyben a hagyomány szerint hallatlan kegyetlen vérengzések történtek. Matosz és Szpendiusz egyik alkalommal minden foglyot körülbelül hétszázat, megcsonkított és elevenen eltemettetett. Mire Hamilkar hasonlóan akarta a kegyetlenséget visszatörölni és negyvenezer embert egy szálíg agyongázoltatott elefántjai által. A lázadók nagy részét így is kiirtották és a béke lassankint helyreállott.

A következő években Róma is, Kartágó is más vidéken keresett tért harczszomjának. Kartágó Hiszpániában igyekezett veszteségeit pótolni, Róma Felső-Itáliában és Illíriában látott új hódítások után.

Időközben, 235-ben, a Janusz-templom kapui Numa óta ismét megnyíltak annak jeléül, hogy Róma háborítatlan békét élvez.

Az illírek az a mai Dalmácia és Illyriában, Nagy Sándor halála óta a görögök gyengeségével szemben nagy hatalomra tettek szert és királyuk, Agron, messze kiterjesztette birodalmát. Egyébiránt durva rabló nép volt, vad szenvedélyük hatalmuk gyarapodtával Teuta királynéjuk kormánya

Köntösömben itt a háboru vagy a béke! Melyiket akarjátok? (L. 138. old.)

alatt a féktelenségig fokozódott. Az Adriai-tengeren idegen hajó nem volt biztos. Az epiirusiak, kik szintoly hajlandók voltak a rablásra, mint az illírek, egyesültek velők és azontúl a kelet-itáliai tengerparti városok tömérdekét szenvedtek a tengeri rablóktól. Mikor a rómaiak követet küldtek emiatt Teuta királynéhoz, ez a merészebb szavú követet orozva meggyilkoltatta.

Erre a konzulokat kiküldték; az egyiket 200 hajóval, a másikat 2000 gyalog és 2000 lovassal. A hajóhad legelőbb Korkira ellen vitorlázott, melyet csak imént foglaltak el az illírek és ahova Tenta királyné helytartójául fároszi Demetriuszt nevezte ki, ki a szigetet a rómaiak kezére játszotta. Eközben a másik konzul is megérkezett a szárazföldi haddal és társával egyesülten elfoglalta Apollóniát, Epidamnuszt, Isszát, számos más várossal, mire a megalázott királyné békét kért és azt következő feltételek alatt nyerte meg: évi adót tartozik fizetni; Lisszusz városán túl hadihajóval mutatkoznia nem szabad; Korkira szigetéről, mely római védnökség alá került és birodalma nagy részéről, melyeket Demetriusz kapott árulása jutalmául, le kellett mondania. Mindennél fontosabb volt a rómaiakra az a tekintély, melyet e szerencsés hadviselés által a görögöknél szereztek: az étolok, akájok és egyéb hellén államok, melyek az illírek leverése által megmenekültek attól, hogy továbbra is elszenvedjék azoknak rabló-kalandjait, ömlengő hízelkedésekben nyilvánították hálájokat Róma iránt, miáltal azonban saját nemzetök gyengeségének adták bizonyítékát.

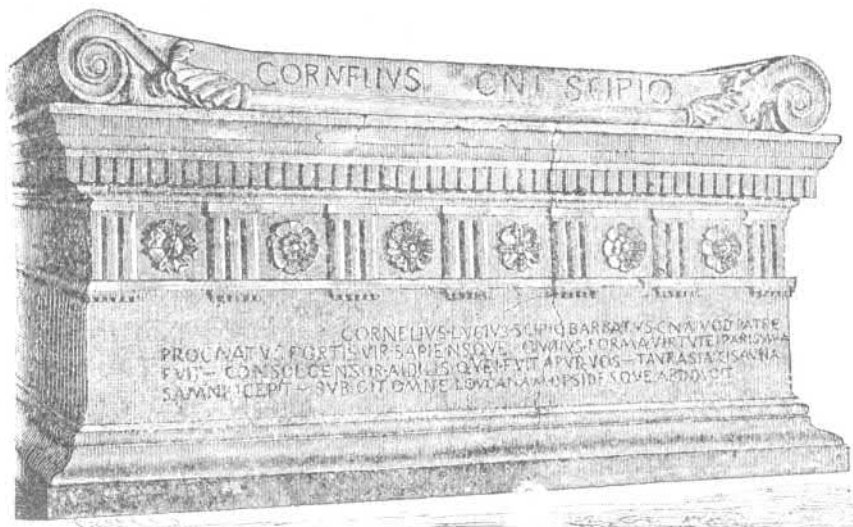
Néhány évvel később, mikor a rómaiakat más hadjáratok foglalták el, az illírek újból üzni kezdték jövedelmes rabló-mesterségüket. Demetriusz volt akkor Illiria kormányzója és az ország kiskorú királyának gyámja. Ez szövetekezett Antigonusz Dozon makedóniai királylyal, kétszeresen veszélyessé vált a rómaiakra, mert a második pun-háború éppen akkor volt kitörőőiben. A rómaiak siettek tehát L. Émiliusz Pauliuszt Illíriába küldeni, ki serény és erélyes hadvezetése által e második illír háborúnak hamar véget vetett. A kibujdokolt Demetriusz Makedóniába menekült és ott Antigonusz Dozon utódánál, III Fülöpnél gyakorolta káros befolyását.

Az első illír háború után meghódították a rómaiak Felső-Itáliát, vagyis az alpeseken inneni Galliát, melyet kelta lakossága miatt nem számítottak dáliához s — épen mint Sziciliát — tartományyá tették. Ezt a háborút K. Flaminiusz indítványá hozta létre, mert azt javasolta, hogy a szenonoktól régebben elfoglalt térségeken gyarmatot alapítsanak. Az indítványt elfogadták, ez aggasztotta a szomszéd gallokat; tehát háborúra készültek. E háborúban nemcsak az Alpesektől délre lakó kelták, hanem a gézátok is részt vettek; csak két népet sikerült ügyes római közbenjáróknak elvonni a szövetségtől.

Rómában a gallok közeledése nagy rettegést idézett elő. A tanács szükség esetére az állam minden erejét mozgósítani akarta, összeírta a katonakötelezettek. Meglepő az a kimutatás, hogy a szakadatlan harcok

daczára 700,000 gyalogosra és 70,000 lovasra rúgott a közép- és alsó-itáliai fegyverfoghatók száma.

Az első római sereg, mely a gallokkal összetűzött, kénytelen volt hátrálni, ellenben nemsokára ezután a gallok jutottak a csávába. Főerejüket Etruria egyik süppedékes vidékén két római sereg előlöl és hátulról is megtámadta. A római jól acélezott, szúrás- és vágásra alkalmas kardjai és nagyobb paizsai felülmúlták a galloknak csak vágásra használható rossz vasaikat és apró kerek paizsaikat. Hozzájárult, hogy a gézátok vad lelkesedésükben meztelen szálltak síkra. A gallok tökéletes vereséget szenvedtek és negyvenezer embert vesztek. A csatavesztés után egy részök azonnal meghódolt; a többieket részint M. Klaudiusz Marcellusz, Róma

A legrégebb kőkoporsó.

Ez a koporsó Luciusz Kornéliusz Szcipio Barbatusz számára készült, aki K. e. 298-ban konzul volt. Egyik őse volt a későbbi dicsőséges Szcipioknak. Sírfeliratából tudjuk, hogy derék, vitézhez, bölcs férfiúhoz illően élt, kitüntette magát a szamnita háborúkban és konzuli méltóságán kívül cenzor és edil is volt, tehát a pun háborúk Szcipioi derék őseit tisztelhettek benne.

egyik legjelesebb hadvezére a következő évben meghódította. A 222-ik K. e. évben Klaudiusz Marcellusz elfoglalta az akkori konzultálával K. Korn. Szcipióval a gallok által alapított Mediolanumot, a mai Milánót és befejezte Felső-Itália meghódítását. Új birtokukkal azután szokott módon bántak el a rómaiak: tartománynyá tették és gyarmatosokat telepítettek oda, hogy a lakosságot féken tartsák. Ekkor keletkeztek: Mutina, a mai Modena és Kremona, meg Placencia, a mai Piacenza.

Mialatt a rómaiak Felső-Itáliát hatalmukba kerítették és Illíriában döntő befolyást szereztek, a kartágóiak másutt iparkodtak szicíliai veszteségüket pótolni. A kartágóiak jól tudták, hogy elkerülhetetlen, hogy Rómával előbb-utóbb újra háborúba ne keveredjenek, tehát új segélyforrásokat ke-

restek, melyekből a háborút támogathassák. Hiszpánia vagy Iberia, a mai Portugália és Spanyolország akkor világtörténeti fontosságú terület lett, mert okot szolgáltatott a második pun háborúra, melynek nagy részben Hiszpánia lett a színhelye.

A zsoldos-háború befejezése után Hamilkar Barkasz Kartágó figyelmét Hiszpániára irányozta, ott még a római-pun-háború előtt tettek némi foglalást a kartágói hadak. Kartágó 237-ben ki is küldte Hamilkart serege élén Hiszpániába, ahol a kiváló vezér kilencz éven át szerencsével harczolt. Behatolt a tartomány belsejébe; leigázott több iber népséget, főleg a mai Andalúziában, mely hajó- s egyéb hadikészletekkel bővelkedett. Azonban az ezüstbányákban gazdag Esztremadurát igyekezett a punok hatalmába keríteni. Ebben a hadjáratában a cselvető iber népek áldozata lett; seregének egy részével csatában elveszett.

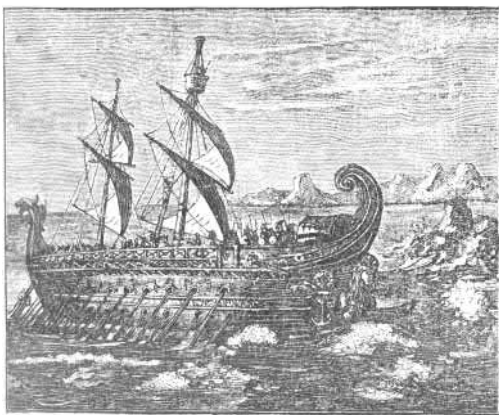
A kartágói seregek Hamilkar vejét, Haszdrubalt választották vezérökül, s a tanács helyesnek találta a választást helybenhagyni. Haszdrubal Kartágóból erősítést nyert és a pun uralmat az Ebró folyóig terjesztette ki, s bölcs, előrelátó, barátságos bánásmódja által biztosította is a pun uralmát. Ő alapította Új-Kartágót, a mai Kartagénát, melynek jeles kikötőjétől azt várta, hogy a közlekedést és a kereskedést az anyaországgal biztosítsa; szárazföldi és tengeri hadaknak éléskamrául, fegyverraktáruul, főhadiszállásul és erősségénél fogva támpontul szolgáljon Új-Kartágó. Rövid idő alatt úgy fölvirágzott, hogy Kartágóval vetélkedhetett és a spanyol partokon letelepült görögök, kivált a szaguntumbeliek félteni kezdték tőle saját kereskedelmüket és szabadságukat. A szaguntumbeliek emiatt Rómához fordultak; szövetséget kötöttek vele és kivívták, hogy Kartágó szerződésileg kötelezte magát, hogy az Ebrón túl nem visz sereget, sem a görög telepések függetlenségét nem veszélyezteti. Haszdrubalt rabszolga gyilkolta meg vadászaton, mert gazdját Haszdrubal megölette.

Ekkor a hadsereg Hamilkar Barkasznak a fiát, Hannibált választotta vezérévé és Kartágó ismét tanácsosnak látta e választást megerősíteni. Hannibal, noha csak huszonhat éves volt, mindjárt a sereg átvételénél kitűnő tehetségű férfúnak mutatkozott. Másfél év lefolyása alatt befejezte Hiszpánia meghódítását az Ebróig, Lusztánia és Szaguntum kivételével. A rómaiak is ellen megtette készületeit.

Azt mondja a hagyomány, hogy Hannibálba még atyja Hamilkar csepegtette a Róma ellen törő olthatatlan boszút. Mikor Hannibal 9 éves volt, Hamilkar megeskette a kis fiút, hogy egész életét csak Róma megrottásának fogja szentelni. Kartágó harczát Róma ellen a politika követelte: Kartágó fennállása függött attól, hogy vájjon a háború Katágóra szerencsésen ér-e véget.

Szaguntum, mint minden vad, de harcos néptől környezett gyarmat, folytonos viszályban élt a szomszéd törzsekkel. Erre a körülményre alapí-

totta Hannibal tervét Szaguntum és a rómaiak ellen. Viszályt keltett a szaguntumbeliek és a Kartágóval szövetséges népek egyikével; aztán ez utóbbit fölbiztatta, hogy emeljen panaszt Kartágóban, a honnan azután utasították Hannibált, hogy a segítse a szövetségeseiket. Szaguntum Hannibált a rövid idővel azelőtt kötött szerződésnek világos megszegésével vádolta és Rómához fordult, Róma követeket küldött Hiszpaniába Hannibálhoz és követelte, hogy a város ostromával hagyjon föl; hanem Hannibálnak sikerült a rómaiakat ámitással tartani. A második római követséget, mely nemsokára az első után megjelent, egy darabig magánál marasztotta, azután a kartágói tanácshoz utasította. Ez idő alatt pedig Szaguntumot

Háromsoros hajó (tríéma).

küzdöttek; mikor falaik el. A mikor azonban a reménynek védelmezték, amíg új falak készültek el. A mikor azonban a reménynek minden szála megszakadt, elégették kincseiket, megölték nejeiket, gyermekeiket és önmagukat, nehogy az ellenség kezére kerüljenek. Hanem Hannibal ezért mégis oly dús zsákmányra tett szert, hogy képes volt fedezni a költségeit azoknak az előkészületeknek, melyeket tett, hogy a közelben hadjáratot vezethessen Itáliába. Az elfogott lakosokkal igen kegyetlenül bánt, nagyrészt felkoncizoltatta, vagy mint rabszolgákat katonáinak ajándékozta. Ez K. e. 219-ben ősszel történt. Szaguntum elfoglalása véget vetett a békének, melyet az első punháború után kötöttek és amelynek megtörése volt Hannibálnak minden vágya, lelke teljes erejéből óhajtott, hogy a rómaiakkal mérkőzhessék. Szaguntum betöltötte vágyát, mert annak elfoglalása után kitört a hosszú harc, a második punháború.

a végsőig szo-
rongatta és biz-
tosan remélte,
hogy övéi ez al-
kalommal cser-
ben hagyni nem
fognák. Úgy is
történt. A kar-
tágói tanács a
rómaiak előter-
jesztésére siket
maradt és ez-
alatt Szaguntum
elveszett.

A szaguntum-
beliek hősiösen
védték magokat.

Legnagyobb halálmegevetéssel
és kitarással nyolcz napon át
bedültek, romokat

Mikor Szaguntum elesett, Róma új követséget menesztett Kartágóba és Hannibal kiadatását követelte. A kartágói tanács hosszas értekezésbe akart bocsátkozni a követekkel, hogy kimutassa mily jogtalan Rómának követelése, hanem a követség türelmetlen vezére P. Valeriusz Flakkusz összehajtott tógájából zsebet alakított és fölszólalt: „Minek a sok beszéd? Íme, itt hozom nektek a békét vagy a háborút, válaszzatok!” Adj nekünk, amit akarsz, válaszoltak a kartágóiak, s ő szétvetette ruháját s így szólt: „Nesztek, itt a háború!” Elfogadjuk! fejezték be a kartágóiak, mire a római követek a tanácstermet és a várost elhagyták. (1. 133. old.)

Ezzel megtörtént a hadüzenet és a nyomán támadt háborút, a második pun- vagy Hannibal-háborúnak nevezik; az a legjelentősebbek egyike volt.

A háború kitörését Hannibal idézte elő, tehát nagy örömmel is fogadta és azonnal intézkedett, hogy nyugodtan vonulhasson át Itáliába. Fivérért Hászdrubalt kinevezte Hiszpánia parancsnokául és Afrika biztonságáról külön hadtest által gondoskodott és 218-ban K. e. tavasszal útnak indult Új-Kartágóból Itália felé. Rómában akkor P. Korn. Szcipió és Tibériusz Szemproniusz voltak a két konzulok

Hannibal hadseregével, mely 90.000 gyalog katonából, 12.000 lovasból és 37 elefántból állott, átkelt az Iberusz folyón*. Véres küzdelmek árán meghódította az Iberusztól a Pirenészok mellett terjedő partszegélyt, részben a belföldet is és annak védelmét altábornokára, Hannora bízta. Ekkor következett az átvonulás Gallián. Az előbbi alkudozásokkal és pénz által eszközölte ki és így haladt a gall tengerparton a Rhodanusz folyó** felé, melyen az átkelést a föltámadt gallóktól fegyvere élével kellett kierőszakolni.

A rómaiak az évi haditerve az volt, hogy az egyik konzul Afrikába vitorlázék és egyenesen Kartágót támadja meg. A másik az ellenséget keresse fel Hiszpániában és tartóztassa. Szemproniusz tehát nagyszámú hajóhaddal csakugyan Lilibéumba evezett, hogy átkelését Afrikába előkészítse. Ezalatt Szcipió konzuli sereggel, vagyis két légióval Pizában hatvan hajóra szállt, hogy Hiszpániába vitorlázék. A sereg azonban Missziliában*** partra szállott és ott csaknem véletlenül Hannibálra bukkant, hanem Hannibál elkerülte és leszállt Itália síkföldjére.

(Hannibal útját az Alpeseken át érdekesen leírta Titusz Liviusz; ezt a leírást közöljük itt Várdai Béla fordítása nyomán.)

„Hannibál jobbára rónákon vonult keresztül és elérkezett az Alpsekhez anélkül, hogy útjában a vidék gall lakossága háborgatta volna. Bár mikor előre ismerték már e tájat, mégis közvetlen közelből látták a magas csúcsokat, az éggel majdnem elvegyülő hőtömegeket, a sziklaoldalakra ragasztott formátlan viskókat, a hidegtől aszott nyájakat és igásbarmokat, a nyíratlan, elvadult külsejű embereket, a jéghidegtől gémberegett élő és élettelen természetet és újabb rémuléssel töltötték el őket. Mikor a sereg az első dombokra jutott, Hannibal észrevette, hogy a hegyi lakók fenyegetően meg-

* Ebró. ** Rhone. *** Marseille.

szállták a felső magaslatokat, holott ha a rejtettebb völgyekbe vonulnak, hirtelen támadásukkal általános pusztulást okozhattak volna a seregben. Hannibal megállította a sereget, a táj kikémlésére gallokat küldött, de értesült, hogy átjáró út nincsen; ekkor a kínálkozó legtágasabb völgyben, hasadékos, egyenetlen sziklák között tábort ütött. Hannibal a galloktól megtudta, hogy a szorost csak nappal őrzik, éjjel pedig ki-ki viskójába húzódik. Erre a hírre hajnalhasadékor a dombok aljába vonult, mintha a hegyi lakók szeme láttára nappal, erőszakosan akarna utat törni a szoroson. Másnap szándéka eltitkolására a sereggel szinleg egyéb munkát végeztetett. A sereg az egész napot azzal töltötte, hogy megállapodásuk helyén látszólag sánczolóssal erősítették táborukat. Mihelyt Hannibal észrevette, hogy a hegyi lakók odahagyják a magaslatokat s az őrszemek is megritkultak, az ellenfél megtévesztésére táborában hagyott katonáinak számához képest több tábori tüzet gyújtatott, podgyászát a lovassággal s a gyalogság nagy részével hátrahagyta, maga pedig könnyen fegyverzett és legvitézebb katonáival gyorsan áthatolt a szoroson s épen azokon a dombokon szállt meg, melyeken nappal az ellenségnek hadiállása volt.

Hajnalpirkadáskor aztán megindult a tábor s elkezdődött a sereg többi részének vonulása. A hegyi lakók, amint erősségeikben felhangzott a jeladás, összegyűltek, hogy szokott őrhelyeikre vonuljanak, észrevették, hogy az ellenség egy része fenyegetően fejük fölött áll s a másik az utón vonul végig. E két látvány, mely most egyszerre elébük tárult, kis időre mintegy leszögezte őket, úgy, hogy az ijedtségtől meredt szemmel bámulták. De mikor látták, hogy a sereget a maga rendetlensége is, főként, melyet a lovak elvadulása okoztak; mennyire zavarja, az a reményük támadt, hogy bármi kevéssel növelik is a maguk részéről a rémületet, az elegendő lesz az átvonulok tönkretetésére. Hirtelen minden irányban lerohantak a sziklákról. Egyszerre támadt a púnokra. A vidék hátrányossága és mert a púnok közül mindenki azon igyekezett, hogy a veszedelemből legelőbb is a maga bőrét mentse, többet küzdöttek egymás között, mint az ellenséggel. A továbbvonulást veszélyessé főleg a lovak tették, a zűrzavaros kiáltozások, melyet az erdőkből meg a völgyekből felelő visszhang is megnövelt, úgy elrémítette a lovakat, hogy ágaskodni kezdtek és ha valahogy ütést vagy sebet kaptak, annyira megijedtek, hogy keresztülgázoltak egy sereg emberen és mindenféle podgyászon. Mivel a keskeny út mindkét oldalán meredek, lehasított volt, sokan a dulazkodás közben lehulltak a borzasztó mélységbe, köztük katonák is. Leginkább a teherhordó állatok gurultak podgyászostul, sziklagörgetegek módjára, lefelé. Bár ez irtózatos látvány volt, Hannibal kezdetben állóhelyben maradt s tartóztatta embereit, hogy ne növeljék a zavart és az ijedtséget. Mikor aztán látta, hogy a menet megakadt és őt az a veszély fenyegeti, hogy seregét, ha podgyászát veszíti, hiába vezeti majd át sértetlenül, lerohant a magaslatról. Támadása megszalasztotta ugyan az ellenséget, de növelte saját katonáinak rendetlenségét is. Ámde a zavarodás abban a pillanatban, mikor a hegyi lakók megfutamodtak, megszűnt és Hannibal rögtön nemcsak zavartalanul, de majdnem néma csöndben vezette át egész seregét. Ezután elfoglalta a vidék főerődítését a körülfekvő falvacskákkal s a zsákmányául esett eleségből és nyájakból három napig élelmezte seregét. Mivel pedig sem a rémültükből fel nem ocsúdott hegyi lakók; sem a vidék természete nem akadályozta őt különösen, így tehát a három nap jelentékeny utat tett előre.

Ezután másik néphez érkezett el, mely javarészt földművesekből állt. Itt őt nem nyílt csatában, hanem a saját eszközeivel: csellel és fortélyokkal majdnem verembe ejtették. A vár hajlott korú parancsnokai követségbe jöttek Hannibálhoz s előadták, hogy ők a mások kárán, a levert hegyi lakók példáján okultak és a púnoknak inkább a barátságát, mint erejét akarják tapasztalni. Szófogadóan akarják hát teljesíteni parancsait; fogadjon el eleséget, vezetőket s ígéreteik biztosításául kezeseket tőlük

Hannibal jónak látta, hogy sem vakon ne bízzék bennük, se el ne utasítsa őket, nehogy a visszautasítással nyílt ellenséget csináljon belőlük. Barátságos választ adott tehát nekik, elfogadta a felajánlott kezéseket s használta az eleséget, melyet ők az útra elébe hoztak, de azért rendezett haddal követte a vezetőket, s éppenséggel nem viselkedett úgy, mintha barátságos országban volna. A sereg élén az elefántcsorda s a lovasság haladt, ő maga gyalogságának zömével hátul vonult s gyanakodva vizsgálódott körül minden irányban. Midőn a szorosabb útra ért, ahol az egyik oldalán magas sziklafal húzódik, a barbárok elől-hátul, mindenfelől előrerohantak bűvőhelyeikről s közelből-távolból megkezdtek a harcot s hatalmas köveket gördítettek felülről a seregbe. Leghevesebben a hátvédet szorongatták és kitűnt, hogy a hegyi szorosban rendkívüli vereség érte volna Hannibált, ha seregét nem biztosítja utóvéddel. Így is a legnagyobb veszedelemben, sőt majdnem végromlásra jutott. Mert amíg Hannibál azon gondolkodott, hogy visszamenjen-e seregével a szorosba — mert ő fedezte ugyan a lovasságot gyaloghaddával, de ez hátulról egészen védtelen volt — a hegylakók lerohantak az oldalösvényeken, közepén kettészakították seregét s állást foglaltak az utón, úgy, hogy Hannibál lovasság és podgyász nélkül töltötte az éjszakát.

A barbárok másnap már lankadtban csapdostak közbe, úgy, hogy a csapatok egyesülhettek, s ha nem is veszteség nélkül, mégis inkább a teherhordó állatoknak mint embereknek hullása árán, keresztüljutott a szoroson, A hegyiakok ezentúl csak kisebb csoportokban s inkább rablók, mint hadviselő katonák módjára törtek hol az elő-, hol az utóvédre. Az elefántok terelése a szűk és meredek utakon nagy késéseket okozott ugyan, de másrészt biztonságát is emelte a seregnek, mert az ellenség félt közelükbe jönni.

Hannibal serege kilenczednapra érkezett fel az Alpesek tetejére, sok uttalan bolyongás után, melyet egyrészt a vezetők ravaszsága okozott, másrészt a punok saját maguk, mert ahol nem bíztak meg a vezetőkben, vakmerően lebecsátkoztak a völgyekbe, melyeken átgátló utakat reméltek. Két napig a magaslaton táboroztak, hogy a fáradságtól s harctól elkényszeredett katonák kipihenjék magukat. A teherhordó állatok közül is, melyek a sziklák közt elcsúsztak, követték a sereg nyomait és sok bevergődött a táborba. De most, hogy kifáradtak s beleuntak már ennyi bajba, nagy rémülettel töltötte el őket a szakadó hó. Mikor hajnalderengéssel a mindenütt hóval terített tájon megindult a sereg, minden arczról csak a levertség, sőt kétségbeesés beszélt. Hannibal ekkor serege élére állott s egyik Kiálló hegycsúcson, ahonnan messze, széles láthatár nyílt, megállította katonáit s megmutatta nekik onnan Itáliát s az Alpesek lábánál elterülő Paduszmelléki rónákat, s azt mondta: most nem csupán Itáliának, de Róma városának falain is áthágnak. Ezentúl már lejtők, síkságok következnek. Egy, vagy legföljebb két csata árán kezükben s hatalmukban lesz Itália fővárosa. A buzdítás használt, tovább indult a sereg, amelyet, néhány apró fondorlat leszámításával, nem zaklatott többé ellenség. Az ut egyébként most már sokkal nehezebb volt, mint a fölhatolásnál, mert az Alpok az Itália felőli részen alacsonyabbak ugyan, de meredekebbek is. Az ut majdnem egész mentében nyaktörően szűk, sikamlós volt, úgy, hogy nemcsak az elesők nem tarthatták fenn magukat, de még a kissé megtántorgók se tudtak erősen megállani helyükön, hanem egymásra zuhantak.

Később még szorosabb utón sziklás vidékhez értek, oly meredek falakkal, hogy a könnyen felfegyverzett katona tapogatózva, kezével a köröskörül kihajtott cserjékbe, törzsekbe fogózva, csak nagynehezen bocsátkozhatott volna le rajtuk. E helyen, mely természettől úgyszólván ősidőktől nyaktörő volt már, újabb földomlás ezer láb mélységű szakadékot repesztett. Mikor a lovasság e helyt megállott, mintha csak az ut végére érkezett volna s Hannibal csudálkozva kérdezte, hogy minő véletlen akadályozza a vonulást? — Ekkor jelentették neki, hogy e hasadékon lehetetlen átkelniük. Ekkor maga előre

ment, hogy azt a helyet megtekintse. Pillanatig sem kétkedett azon, hogy seregét körül kell vezetnie a közel járhatatlan és soha emberlábától nem koptatott vidéken, ha még oly hosszú kerülő úton is. Ez az út valóban járhatatlan volt. Mert addig, ahol a régi, érintetlen hó felett alacsonyan feküdt az új esés, a puha és nem igen magas hóban biztosan lépkedhettek. Mikor azonban a temérdek embernek, meg állatnak a talpa alatt elfogyott az új réteg, belekerültek az alatta levő meztelen jégablákra s az olvadt hólébe. Rettentő küzdelem volt ez, azon a síkos úton, mely a járásra nem adott biztos alapot s meredeksége is hamarosan elcsúsztatta a lábat. S ha feltápáskodásnál kezükre, térdükre akartak támaszkodni, e segítségek kisiklottak alóluk s újból lerogytak. Fatörzsek, gyökerek nem voltak sehol köröskörül, melyekbe kézzel-lábbal kapaszkodhattak volna. így aztán csak henteregtek a síkos jégen s a hóolvadásban. A teherhordó állatok alatt, melyek amúgy is az utolsó hórétegen lépdeltek már, helyenkint betört a jég s mikor aztán, bukdácsolva, erősebben felrúgtak patáikkal, mert így akartak talpra állani. mélyen beleszakadtak, úgy hogy a legtöbben bennragadtak a merev, vastagra fagyott jégkéregben.

Végre, mikor ember, állat kimerült már a hasztalan kínlódásban, tábort ütöttek a magaslaton. Csak nagynehezen takaríthattak helyet e célra; annyi havat kellett kiásni és eltávolítani.

Ekkor Hannibal kivezényelte a katonákat, hogy tegyék járhatóvá azt a sziklát, melyen át egyedül volt még út lehetséges. A sziklát le kellett dönteni, tehát a környéken kidöntött s lecsonkított hatalmas fatörzsekből óriási máglyát raktak s mikor tüzgerjesztésre alkalmas erős szél indult, felgyújtották s az izzó sziklarészleteket rálocsolt eczettel törekenynyé tették. A tűzzel ekként kiszárított sziklában szerszámokkal réseket törtek: a meredeknek az oldalát pedig szelíd lejtésű utakkal tették járhatóvá, úgy, hogy nemcsak a teherhordó barmokat, de az elefántokat is levezethették. Négy napot töltöttek el e szikla miatt s ezalatt barmaik majdnem éhen pusztultak. Harmadnapra aztán már leérték a völgyekbe, hol a vidék is enyhébb s lakói is barátságosabbak.

Így jutott el Hannibal Itáliába.

Ekközben P. Szcipió serege legnagyobb részét testvére, Kn. Szcipióra bízta, átküldötte őt az eredeti terv szerint Hiszpániába, önmaga pedig visszatért Pizába és a Felső-Itáliában táborozó seregek élére állott és Hannibált fölkeresni indult.

A két ellenséges sereg a Padusz* mellékén, a hol a Ticinusz beleömlik, találkozott. Az első lovas előőrsök csatája volt, melyben Hannibal győzött Szcipió erre föladta Felső-Itália nyugati részét és visszavonult Placencia felé. Hannibal, kihez az első szerencsés ütközet után a gallok mind sűrűbben szegődtek, nyomban követte őt és alig egy mértföldnyire tőle tábort ütött.

Mikor híre érkezett annak, hogy Hannibal megérkezett Itáliába, a római tanács meghagyta a Lilibéumban foglaltos Szemproniusz konzulnak: igyekezzen Szcipióval egyesülni. Szemproniusz visszaküldte tehát a hajósereget Rómába s szétbocsátotta katonáit azzal az utasítással, hogy negyven nap lefolyása után Ariminiumban** ismét együtt legyenek. Ariminiumból aztán Szemproniusz kiindult a sereggel Placencia vidékére, ahol találkozott Szi-

* Po. ** Rimini.

pióval, aki a punokkal minden összeütközést gondosan került; Sczipio serege így még egyszer akkora lett.

Szemproniusz ócsárolta Sczipio tartózkodó ácsorgását és annál inkább támadni akart, mert az év végére járt és nem szeretett volna méltóságáról diadal nélkül lelépni. A számító Hannibal is minden lehetőet megtett, hogy a rómaiakat sikra, a nekik hányt törbe csalja. Sikerült neki.

A Tiberia mellett megütközött a két sereg. A csata a rómaiak teljes vereségével végződött; alig tízezen menekülhettek táboruk sánczai mögé, a többiek mind odavesztek. Hannibal a csatában keveset veszített, de a hideg idő következtében számos lova és egy híján elefántja minden elhullott.

Így végződött az első hadi esztendő. Hannibal két konzuli sereget tett tönkre és egész Felső-Itáliát hatalmába kerítette; ez volt az egyik eredménye, a másik pedig az, hogy a gallok és ligurok tekintélyes csapatokkal szaporították Hannibal hadseregét.

A 217-ik év kezdetén kiindult Hannibal gallok és ligurok által 50.000-re növelt seregével téli szállásából, hogy az Apeninusokon átkeljen. Átkelésül a használtabb szorosok helyett a rómaiak által védtelen hagyott Arnusz mocsáros völgyét használta és megkerülte az Arreciumnál Flamínusz konzul seregét. A konzul utána eredt és Trazimenusz-tónál utolérte, a két sereg csatát vívott, de Flamínusz olyan vereséget szenvedett, mintha seregét teljesen megsemmisítették volna. Ez az ütközet kaput tárt Hannibálnak egész Itáliába.

Ekkor hangzott végig Rómában a vészes kiáltás: Hannibal a kapuk előtt! Ezt a kiáltást helytelenül így idézik: Hannibal ante portás — helyesen így szól: — Hannibal ad portás.

Hannibal fegyvereinek szerencséje és emberséges bánásmódja, melyben azokat a foglyokat részesítette, akik a rómaiak szövetségeseiből estek kezébe, s kiket mindig azzal a kijelentéssel bocsátott szabadon, hogy nem az itáliai népek, hanem Róma ellen jött, ő az itáliai népek függetlenségét visszaszerezni szívesen segédkezik. Ezeknek a szavaknak az volt az eredményük, hogy Róma szövetségesei utóbb Hannibálhoz csatlakoztak. A pún sereg azután az Adriai-tenger partjain, lassú menetekben Apuliába nyomult, de meghagyta onnan Haszdrubalnak, hogy a következő évben szintén törjön Felső-Itáliába.

A rómaiak a trazimenuszi szerencsétlenség rémhírére K. Fábiusz Maximust, a szamnita háborúk hőségének unokáját diktátorrá nevezték ki — Fábiusz az ellenségnek mindig nyomában volt, elkísérte Apuliába, de a hegyekből soha le nem szállott, hanem mint a zivataros felhő lebegett fölötté. Hasztalan nyúlt Hannibal minden képzelhető fogáshoz, hogy megfontoltságából kizavarja: a harczviselésben teljes évig csend állt be, mely az adott körülmények közt Rómára nézve a legnagyobb nyereség volt. Fábiusznak ezért a halogató, késédeimeskedő, de igen üdvös hadviselésért a Kunktátor (késedelmező) melléknevet adták.

Hannibal Apuliából Szamniumba vette útját Szamniium a háborúi nyomorát kiheverte és gazdag zsákmánnyal kecsegtetett. Hannibált azonban a zsákmánynál jobban sarkalta az a remény, hogy Fábiuszt eddigi rendszere megtagadására bírja. Reménye nem teljesült. Most tehát merészebb és csalhatatlannak tartott eszközöz folyamadott. Berontott a dús és nagyrészt rómaiaktól lakott Kampaniába, abban a hiszemben, hogy vagy Fábiuszt kiveszi egykedvűségéből, vagy hogy a rómaiak szövetségesei tömegesen pártolnak át hozzá. Újra és mindkét részen csalódott: a szövetségesei hívei maradtak Rómának, Fábiusz pedig csak a hegyeket járta hivatalideje végéig, noha serege és a nép is Rómában fölötte türelmetlen volt e miatt.

A következő K. e. 216. év beálltával Hannibal, ki elleneit különféle incselkedésével ballépésre csalni nem bírta, minden oldalról szükségét szenvedett, aggodott seregei rossz hangulata miatt és visszatérni készül Galliába, mikor az új konzulok egyike K. Terenciusz Varró, a nép kegyét hajhászó hiú ember az eddigi hadviselő rendszert megváltoztatta.

Hannibal elfoglalta Kanné-t és hatalmába ejtette a római raktárakat, mire a római sereg, mely 80.000 gyalog- és 6000 lovasból állott, fölkereste őt és kihívását a csatára elfogadta. Borzalmas csata volt az, melyben Róma egész hadi ereje elpusztult. Hannibal győzelmét kizárólag hadászati tudományának köszönhetette, melylyel számra kisebb seregével oly diadalt vett a rómaiakon, mint előtte senki. (Alig tízezen menekültek.) A kannéi csatavesztés által Róma hadi ereje anyagi és erkölcsi tekintetben tönkre silányult. Az itáliai fiatalság virága elesett, vagy fogságba került és a legvitézebb nép bátorsága annyira megtört, hogy azután Hannibal pusztá nevére ijedség fogta el. A római szövetségesek hitét Róma további fennállása iránt is annyira megingatta e vereség, és óhaját függetlenségük visszaszerzésére annyira felkeltette, hogy a latinok kivételével mindnyájan, kik nem voltak a római fegyverek közelében, tehát Alsó-Itália városai és népei, az Alpeseken inneni gallok valamennyien, sőt Közép-Itália nagy része is Hannibálhoz pártolt; a gazdag Kapua megnyitotta neki kapuját. Hannibal seregét könnyű szerrel kiegészíthette.

A kannéi nap után úgy látszott, Hannibálnak csak Rómáig kell mennie, hogy a védtelen várost elfoglalja és a háborút egy csapással befejezze. Lovastábornoka, Maharbal, szintén így vélekedett. „Hagyj engem, így szól Maharbal, a lovassággal előre mennem; jöjj aztán utánam a gyalogsággal s gondoskodom, hogy ötödnapra a Kapitolumon ebédeljünk.“

Hannibal visszautasította e tervet, nem mintha a győzelmet kizsákmányolni nem akarta volna, hanem mert veszélyesnek tarthatta az akkor még szövetséges népekkel, mint valami védőgyűrűvel körülvelt Rómára vetnie magát. Előbb azokat a szövetségeseket kellett megnyernie, aztán Makedónját, Görögországot, Sziciliát és minden olyan államot, melynek függet-

lenségét a rómaiak fenyegették, részére vonnia és csak aztán sújtani reá a végső csapást.

Rómát a kannéi rémhírre általános jajveszékélés töltötte el; azt hitték, hogy a rémhírt az ellenség nyomban követi és veszve van minden. Hanem csakhamar visszatért a megfontolás s a tanács emberelte meg magát legelőbb. A siránkozókat hazakergette; a gyászt harmincz napra rövidítette, nehogy az istentisztelet csorbát szenvedjen miatta; követet küldött Delfoiba; a követ Fábíusz Piktör, a krónikás volt; az ügyek vezetését, mert az elüljárók nagyrészt elstek, vagy távol voltak, a tanács magára vállalta. A rómaiak uralkodásra termettsége a nehéz napokban ismét fényesen megnyilatkozott.

A kannéi csatának veszélyes politikai következményei voltak. A szomszéd királyok és népek, melyek a pun háború menetét éber figyelemmel kísérték, a kannéi csata után azt hitték, hogy Róma elveszett. Fülöp makedónjai király 215-ben K. e. szövetséget kötött Hannibállal Róma ellen, Szardínia is fellázadt ugyanabban az évben; sőt Hiero unokája és utódja Hieronimusz szirakuszai-i király, majd Sziciliának nagy része is Kartágóhoz szegődött. Hannibál tervei valósulásnak indultak: idegen hatalmak és Rómának szövetségesei támadtak föl Róma ellen és kényszerítették, hogy oszsa meg erejét, mikor leginkább szüksége lett volna arra, hogy összpontosítsa azt.

Róma ezek ellen a következő hadi készületeket tette; a fővárosban két légió állomásozott; a közeli Osztiában M. Klaudiusz Marcellusz prétor egy teljes és egy szervezésben levő légióval épen készült, hogy Sziciliába vitorlázzék. Ennyi haderővel rendelkezett Róma hamarjában, mikor diktátorrá M. Juniusz Perát nevezték ki.

Juniusz Pera négy új légiót szervezett, melybe sok oly ifjút vett föl, ki a törvényes 17. évet nem érte még el. Azonkívül besorozott 8000 rabszolgát és 6000 rabot; a szövetségesek is kiállították hadi illetményeiket. Péra ezt a haderőt Kampaniába vezette. Marcellusz is parancsot kapott, hogy a még szervezetlen légiót Rómába küldje, a másikkal pedig induljon Apuliába, ott a kannéi vert sereg töredékét vegye föl és szintén Kampaniában foglaljon állást. Marcellusz gyorsan teljesítette a parancsokat és Kaszilinumnál; a Voltornusz partján Kapuával szemben erős állást foglalt. A diktátor 25.000-nyi hadával Láciumba hosszasan tartózkodott és csak az év végén érkezett Kampaniába.

A római tanács nemzeti öntudata ismét felébredt, nemcsak a békére vonatkozólag utasított vissza minden ajánlatot, de még a hadifoglyok kiváltására vonatkozólag sem tárgyalt. Terenciusz Varrónak, a kannéi csata szerencsétlen vezetőjének, aki különben nem volt a tanácsnak kedves embere, háláját nyilvánította, hogy a köztársaság sorsán kétségbe nem esett és éveken át meghagyta a parancsnokságban, ellenben azokat a katonákat,

Hannibal útja az Alpokon át.

Endrei Zoltán: A Világ Történelme. I.

„Globus” műintézet, Budapest.

akik a kannéi csatasíkról elmenekültek, azzal büntette, hogy a harc vé-
gig ingyenszolgáltatásra kárhozhatta.

Hannibál közelebbi tervei abban összpontosultak, hogy jól megerősített
tengeri városokban és kikötőkben és Közép-Itáliában biztos állást foglaljon
el. Rövid idő múltán a kannéi csata után támadást intézett a fontos Nea-
pilis ellen, de támadása sikertelen volt. A következő évben hasonló ered-
ménytelenséggel megismételte a támadást.

A két következő évben a szerencse ismét kedvezett a rómaiaknak Mar-
cellusz és Fábiusz konzulok több déli itáliai várost vettek vissza. Majd
Szemproniusz prokonzul fényes győzelmet aratott Janno fölött Beneven-
tumnál. Ezek a sikerek mindenkorra véget vetettek annak, hogy Hannibal
Közép Itáliában tovább is előrehaladhasson, sőt a konzul már Kápuát is
fenyegette. Fontosabb azonban a fordulat, melyet a római háború make-
doniai Fülöp ellen vett és szicíliai események.

A rómaiak már 215-ben K. e. küldöttek Valeriusz Lévinusz prétor
parancsnoksága alatt Kalabria partjaihoz egész légiót és hajórajt, mely
Fülöp mozdulatait figyelemmel kísérje. Ezzel a haderővel Lévinusz meg-
verte Fülöpöt Apollóniánál, azután ügyes közbenjárása által szövetséget
létesített egyrészt a rómaiak, másrészt azétolok, elisziek, lakedémonok,
Illiria királya és Attalusz pergamumi király közt Makedonia ellen. Ez a
szövetség annyi gondot és dolgot adott Fülöpnek otthon, hogy itáliai
hadjáratról álmodni sem mert és noha Kartágó hajóhadat küldött Fülöp-
nek segítségére, mégis szerencsésnek vallhatta magát, hogy 205-ben K. e.
Rómával békét köthetett.

Azonban Hannibálnak az ügyes politikája Sziciliában és nagy befolyása
Kartágóban oly sikert aratott, hogy annak kiszámíthatatlan káros követ-
kezményeit Rómára csak Marcellusz hősiessége volt képes elhárítani. Szira-
kuszaiban Hiero halálával a kartágói párt jutott az uralomra, és Hiero-
nimusz, az új király, könnyen hajlítható eszköz volt a kartágói párt
kezében. Mindent elkövetett, hogy a királyt e lépéstől visszatartsa, de fára-
dozása teljesen sikertelen volt. Mikor azonban 214. év elején Hieronimusz
szintén meghalt, a gazdátlan Szirakuszai római pártja helyreállította a
jó viszonyt Rómához Marcellusszal, ki időközben hadműveletei színhelyét
Kampaniából Sziciliába tette át. Ezt a jó viszonyt azonban csak úgy sike-
rült helyreállítani, hogy Hipokráteszt és Epikideszt, a két szirakuszai szü-
letésű, de Kartágóban nevelkedett férfiút, a pun párt vezéreit Szirakuszaiból,
eltávolította. Hanem utóbb ezeknek sikerült a szirakuszai zsoldos-hadakat
pártjokra csábítani, élükön a várost elfoglalni és a néppel, mely az itáliai
városokban amúgy is jobban húzott Kartágóhoz, a punokkal szövetséget
kötni. Erre a rómaiak a várost ostromolni kezdték. Marcellusz a tenger
felől, Appiusz a szárazon vezette az ostromot. Hanem minden erőlködé-
süket megghiúsította a tudós Arkimédesz, ki gépei segítségével roppant kö-

és öntömegeket szórt a közeledőkre, s mikor Marcellusznak mégis sikerült, hajóival a falakig közeledni, Arkimédész emelő által, melynek végén iszonyú vaskéz volt, megkapta a hajó orrát, magasra emelte, hogy aztán lezuhogtassa, vagy egyes katonákat kapott föl a levegőbe. A rómaiak elvesztették minden reményüket az iránt, hogy támadással, nyílt erővel valamit elérhessenek. És kiéhezteni akarták a várost. Ezalatt alkalmok volt a punoknak szicíliai szövetségeseik segélyére jönni.

Hamilko nevű vezér alatt sereg érkezett. Hamilko bevette Agrigentumot, mire a sziget legnagyobb része a rómaiaktól a kartágóiakhoz pártolt. Míg Róma ezt a legszebb tartományát, éléstárát, melyre leginkább szüksége volt elvesztette, azalatt Hannibal újabb csapást mért rá: 212-ben K. e. meglepte és bevette Tarentumot. A rómaiak kezében csak a vár maradt. Tarentum azontúl nemcsak arra volt alkalmas pont, hogy onnan Hannibal további hadműveleteit folytassa, hanem onnan igen könnyen tarthatta fenn összeköttetéseit Makedoniával és Kartagóval. Taréntumból indult Hannibal Kapua felmentésére, melyet a rómaiak körülzártak; föl is mentette Kapuát azután, de múltó eredménnyel, mert a római seregek csakhamar visszatértek ostromlására; ellenben a tarenti várnak megrohanása teljes kudarcot vallott. Marcellusz azonban folytatta változó szerencsével az ostromzárt Szirakuszai ellen, míg árulás által a külvárosok birtokába jutott; de ekkor Hamilko és Hippokrátész is odaérkeztek és körülzárták a várost, így azután az ostromló rómaiak egyszersmind ostromlottakká lettek és a kiéheztetésnek vagy az elfogatásnak a sorsa várt volna rájuk, ha egyszerre hívatlan szövetséges nem jó segélyökre: a járvány, mely a szabadon táborozó pun hadat vezérestől elpusztította, míg a városban rekedt rómaiakat megkímélte. Erre a város többi része is csakhamar a rómaiak kezére jutott, kik azt kifosztották.

Arkimédész éppen tudományos búvárkodásba merült, mikor az ellenség benyomult. Arkimédész észre sem vette, hogy az ellenség tör rá. „Ne rontsd el köreimet“, — rivalta a közeledő katonára, ki őt nem ismerte és leszúrta.

A városban zsákmányolt dús műemlékeket Rómába küldte Marcellusz. Az első esete volt annak, hogy Róma idegen városok zsákmányával ékesítette magát, de azontúl az sokszor ismétlődött. Szirakuszai után 210-ben K. e. elesett Agrigentum s ezután a többi szicíliai város is. Szirakuszai eleste döntött a fölött, hogy Hannibal a szigetről segélyt többé nem kap és hogy ott megint Róma lesz az ur.

A rómaiak által ostromlott Kápua 211-ben K. e. közel volt a kiéheztetéshez és ahhoz, hogy reménytelenségben megadja magát, mikor Hannibal Taréntumból megmentésére közeledett. Hanem kísérletei, melyekkel a rómaiakat ostromló árkaik mögül kicsalni és nyílt csata elfogadására bírni akarta, hajótörést szenvedett a rómaiak megfontoltságán. Ekkor merész tervnek kivételét határozta el. Sorsára hagyott mindent, amit Dél-Itáliában

A számításaiba elmerült Arkimédész nem veszi észre, hogy az ellenség ront be hozzá és
int, hogy ne zavarják. (Lásd 146. old.)

meghódított és gyors menetekben egyenesen Róma ellen indult, mert azt remélte, hogy vagy Rómát ejti meglepetés által hatalmába, vagy ha az nem sikerülne, legalább kényszeríti a kápuai ostromló sereget, hogy a fenyegetett főváros segélyére siessen. Hanem Rómában véletlenül erős hadosztály volt összpontosítva, így a tanács a főváros kellő védelméről gondoskodott. Hannibál egyik célját eltévesztette s a rómaiakban a rémletes ijedtségen kívül kár nem esett; de a kartágói fővezér másik terve is füstbe ment, mert mikor ép oly fergeteges gyorsasággal, mint ahogy távozott, ismét Kapua falai alatt termett, tapasztalnia kellett, hogy a rómaiak egy tapodtat sem távoztak biztos állásukból. Kapuának nem maradt más választása a megadásnál. A tanács néma kétségbeesésében le akart mondani, de a nép kényszerítette, hogy határozatot hozzon. A tanács végzése az volt, hogy másnap követeket küldenek a római táborba a megadást bejelenteni. Biztatta őket a remény, hogy talán kegyelmet nyernek. Csak az egy Vibiusz Virriusz tanácsnok nem áltatta magát. Fölvívására huszonheten a tanács tagjai közül lakomára gyűltek össze ez este, melynek csemegéjéül mérget ittak és mint szabad polgárok haltak meg. Ezt Liviusz így írja le:

A nép tömeges csoportosulása a tanácsház előtt a szenátus egybehívására kényszerítette a tanács fejt; az előkelőket pedig, akik már hosszabb ideje nem vettek részt a nyilvános tanácskozásokon azzal fenyegették, hogy erőszakkal czipelik ki őket házaikból az utcára, ha jó szántukból nem mennek el a szenátus ülésére. Az ilyen bánásmódtól való félelem a szenátorok nagy tömegét a szenátus feje körül való sorakozásra készítette. A szenátusban többen azt javasolták, hogy követeket kellene meneszteni a római hadvezérekhez de Vibiusz Virriuszt, a ki rómaiaktól való elszakadásnak oka volt, így szólt:

— Azok, akik követekről, békéről és átadásról beszélnek, sem azt nem gondolták meg, hogy ők mit tettek volna, ha a rómaiakat hatalmukba kerítik, sem pedig azt, hogy most milyen sors várakozik rájuk. Azt hiszitek talán — folytatta — az átadás ma ugyanolyan lesz, mint volt egykor, mikor mi, hogy a Szamniták ellen való védelmet megvásároljuk, magunkat és mindent, ami a mienk, átadtuk a rómaiaknak? Elfelejtettetek volna, mely időben, milyen helyzetükben hagytuk cserben a rómaiakat? Elfelejtettetek, hogy őrségeiket, melyeket pedig egyszerűen elküldhettünk volna, mily válogatott kínzások között végeztük ki? Mily elkeseredetten rohantuk meg táborukat s hogy megsemmisítésükre Hannibált hívtuk segítségül s még csak legutóbb is Róma elpusztítására küldtük? Azután emlékezzetek csak vissza, mily elkeseredés töltötte el szívüket ellenünk s akkor azután megíthetitek, mit remélhettek tőlük. Mikor teljesen idegen ellenség állt Itália földjén, melynek Hannibal volt a vezére s mikor mindenfelé a háború lángja lobogott, akkor ők, anélkül, hogy még csak Hannibállal is törődtek volna, mind a két konzult két hatalmas hadsereggel küldték Kápua ellen. Csaknem két esztendeje már, hogy bennünket körülzártakat éhséggel kínoznak, holott ők maguk is végtelen sokat voltak kénytelenek szenvedni s legutóbb majdnem saját táborukat is elvesztették. Nem akarok erről tovább beszélni. Ellenséges város ostrománál fátadságot, nélkülözéseket szenvedni s veszedelmekkel szembeállni régi, megszokott dolog; de amit ők tettek, teljes megsemmisítést szomjazó, gyűlölségből eredt. Hannibal hatalmas gyalogos és lovas hadsereggel rohanja meg táborukat s részben el is foglalja, ők még sem adják föl az ostromot. Hannibál átlépi a Volturnuszt s Kaleniában a földig éget min-

dent, őket még szövetségesük e végtelen nyomora sem képes az ostrom abbanhagyására bírni. Hannibál egyenesen Róma ellen vonul hatalmas seregével, még ezzel a veszedelemmel sem törődnek. Átlép az Anion, háromezer lépésnyire a várostól táborba száll s végül a falakig a kapuk elé nyomul. Róma elfoglalásával fenyegeti a rómaiakat, ha Kápua alól el nem vonulnak. Hasztalan, ügyet sem vetnek rá. Vadállatok, ha még oly vérszomjasán támadnak is valakire, abbahagyják, ha kölykeiket más oldalról fenyegeti veszedelem. Ám a rómaiakat sem Róma körülzárása, sem asszonyaik és gyermekeik jajgatása, sem az oltár, sem a házi tűzhely, sőt a templomok és sírok meggyalázása nem képes Kápua ostromának megszüntetésére rávenni, oly nagy a vágyuk, hogy bennünket megbüntessenek, hogy vérünkben fürödhessenek. Talán nem is olyan igaztalanok, mi ugyanazt cselekedtük volna, ha módunkban áll; de az istenek nem ezt akarták. Én, akinek a halál elől még csak jogom sincs menekülnöm, még sem akarom a kínokat s gyalázatot, melynek az ellenség előre örül elszenvedni s így mint szabad, független ember inkább a becsületes és szelíd halált választom. Nem akarok tanúja lenni egy Appiusz Klaudiusz, vagy Kvintusz Fulviusz győzelmi pöffeszkedésének s nem akarom, hogy mint látványosságot, megköttözve végighurcoljanak Róma utcáin s aztán véresre korbácsolt háttal fejemet római hóhérbárd alá kelljen fektetnem. Nem akarom látni, mint rombolják és égetik le apám városát s végül mint hurcolják asszonyainkat, szüzeinket s nemes fiainkat a gyalázatba. Albát, a honnan pedig ők maguk is származnak, egyenlővé tették a földdel, hogy még csak nyoma se maradjon a föld színét s én balga módjára remélnem, hogy Kápuát, melyet még Karthágónál is jobban gyűlölnek, kímélni fogják? Azokat közületek, akik hasonlót sorsot bevárni nem hajlandók, ma terített asztal várja nálam. Ha majd jóllaktunk s a gyöngyöző italból eleget ittunk, ugyanaz a serleg melyet a szolgák nekem nyújtanak körben vándorol köztelek. S az az ital megővja testünket minden kínzástól, szellemünket a kigunyoltatástól, szemünket és fülünket attól, hogy lássuk és halljuk a gyalázatosságokat, melyek a legyőzöttekre várnak. Lesz ott néhány ember, aki kihűlt tetemeinket házam előudvarában máglyára fogja vetni s elégeti. Ez az egyetlen becsületes és szabad ut a halálba. Még az ellenség is bámulni fogja állhatatosságunkat s Hannibálnak éreznie kell majd, hogy a tőle cserbenhagyott és kiszolgáltatott szövetségesek férfiak voltak.

Virriusz beszédét nagy tetszéssel fogadták, de ember alig akadt a társaságban, aki elég elhatározottságot érzett volna magában az elfogadott javaslat megvalósítására. A szenátus legnagyobb része, nem adta fel a reményt, hogy a római nép, mint azt már oly sok háborújában megselekedte, velük is enyhén fog bánni. A tanács elhatározta, hogy Kápuát követek útján átadja a rómaiaknak s el is küldte a követeket. Vibiusz Virriuszt huszonhét szenátor követte házába, ahol nagy mulatságot csaptak s amikor a bor legyűrte bennük a haláltól való félelmet, valamennyien kiürítették a méregpoharat. Majd kezét szorítottak egymással s utána megsiratták a maguk és hazájuk pusztulását, részben ott maradtak, hogy közösen égessék el őket, egy részük pedig hazatért meghalni a maga házába. Azonban a méreg nem hatott elég gyorsan s így legnagyobb részük egész éjszaka, sőt még másnap is küzdött a halállal. Ám mire a város kapui az ellenség előtt megnyitáltak, valamennyien bevégezték földi szenvedéseiket.

Következő napon a prokonzul parancsára kinyitották a római táborral szemben fekvő Jupiter-kaput. Ezen át három légió nyomult Kájusz Fulviusz alvezér parancsnoksága alatt a városba. Kájusz Fulviusz mindenekelőtt arról gondoskodott, hogy valamennyi Kápuában található, akár támadásra, akár védelemre alkalmas fegyver csapatához beszolgáltatassék, majd valamennyi kapuhoz őrköt állított, hogy senki azokon ne távozhassék, azután pedig elfogta a pún őrséget, a kampániai szenátusnak pedig megparancsolta, hogy a római hadvezér táborába menjen. Mikor a szenátorok a táborba értek, valamennyit lánczraverték és megparancsolták nekik, hogy minden aranyukat és ezüstjüket

a kincstárnoknak adják át. Az átadott arany hetven, az ezüst pedig háromezerkétszáz fontot tett ki. Huszonöt szenátort Káleszbe, huszonnyolcat pedig Teanumba szállítottak, mind olyanokat, kikről tudták, hogy a Rómától való elszakadásra adták szavazatukat.

A kampániai szenátus megbüntetését illetőleg Fulviusz és Klaudiusz teljesen eltérő véleményen voltak. Klaudiusz szívesen megbocsátott volna, míg Fulviusz teljes szigorúsággal akart büntetni. Épen azért Appiusz az ügyet döntés végéig Rómába akarta terjeszteni a szenátus elé, már csak azért is, hogy a vének megvizsgálhassák, vajjon a kampániaiak nem voltak-e egyetértésben egyikével vagy másikával a latin szövetségeseknek s vajjon nem nyertek-e azoktól a háborúban támogatást? Addig — felelte Fulviusz — talán még sem kell a dolgokat fejleszteni, hogy hű szövetségeseket be nem bizonyított vádakkal megbántunk s őket oly emberek vallomásától tegyük függővé, akik sohasem törődtek sokat szavukkal vagy tetteikkel. Ő tehát ezt a vizsgálatot lehetetlenné fogja tenni. Mikor e szavak után a vezérek elváltak s Appiusz annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy hivataltársa heves kifejezései daczára is, ily fontos ügyben előbb be fogja várni Róma levelét. Fulviusz, hogy terve kivitelében meg ne akadályozhassák, a haditanács elbocsátása után nyomban parancsot adott a szövetségesek vezéreinek és a hadi tribunoknak, hogy kétezer válogatott lovast tartsanak a harmadik éjszakai őrség jelére készenlétben. Minthogy e csapattal már éjszaka útnak indult Teanum felé, szürkületkor a városba ért s aztán egyenesen a piacra nyomult. Már bevonulásakor összesereglett az egész lakosság. Fulviusz tehát most magához rendelte a szicidínai szenátust és megparancsolta neki, hogy a kampániai foglyokat elébe vezettesse. Csakhamar előtte álltak a foglyok. Fulviusz megkorbácsoltatta őket az egész város szemeláttára, ahogy Vibiusz megjósolta. Innen gyorsmenetben vonult Káleszbe. Mikor itt a bírói székben ült és az elébe hajtott kampániai foglyok már czölöpökhöz voltak kötözve, gyorsfutár érkezett vágatva Rómából és Fulviusznak átnyújtotta Kájusz Kai. purniusz prétor levelét a szenátus parancsával együtt. A tömegben csakhamar végig morajlott a suttogás, hogy a kampániaiak ügye a vének határozatáig függőben marad. Fulviusz is sejtette, hogy ilyesmiről van szó s a levelet fölbontatlanul félre téve, megparancsolta a hóhérnak, hogy végezze kötelességét. Így történt, hogy a káleszi foglyokat is kivégezték. Fulviusz ekkor olvasta el csak a levelet, mely immár a megtörtént dolog megakadályozására későn érkezett. Mikor Fulviusz székéből fölemelkedett, a kampániai Jubelliusz Taurea, aki a tömegben át közeledett, nevéen szólította s mikor Fulviusz újra helyet foglalt és csudálkozó hangon megkérdezte tőle, mit kíván, Jubelliusz így szól:

— Engem is végeztess ki Fulviusz, legalább eldicsekedhetel vele, hogy egy sokkal bátrabb embert is megöltél, mint a milyen magad vagy!

Fulviusz azt mondta, hogy a szegény félrebeszél, aztán hozzá tette, hogy ha akarná, sem tehetne eleget kívánságának, mert a szenátus parancsa ellenére cselekedne. Jubelliusz így folytatta:

— Ha már szülővárosom meghódítása, barátaim és rokonaim elvesztése, nőm és gyermekeim halála után, kiket hogy becstelenségeket ne kelljen elszenvedniük, tulajdon kezemmel öltem meg, még az a vég sem lehet osztályrészem, melylyel polgártársaim meghaltak, engedd meg legalább, hogy magam szakíthassam meg magamat a gyűlölt élettől.

E szavakkal mellébe dőfte a köntöse alá rejtett kardot s haldokolva zuhant a hadvezér lábai elé.

Másnap a rómaiak kisebb csapatokban bevonultak a városba és beszédtek a fegyvereket. Azután a tanácsot idézték a prokonzulok bírói széke elé. Appiusz Klaudiusz véleménye az volt, hogy be kell várni a római tanács határozatát, de Fulviusz, a másik prokonzui ötvenöt tanácsost előbb

megbotoztatott, azután lefejeztetett. Fulviusz megvalósította azt a rettegést, amelyről Vibiusz Viriusz és társai a méregpohárral menekültek. A többi polgárok sorsáról a római tanács a következő évben határozott: addig a római sereg a város előtt táborozott és senkinek sem engedte meg sem a kimenetelt, sem a bejutást. A római tanács végzése értelmében a polgárság egyik részét rabszolgául eladták; mások Veji, Szutrium és nepete vidékén kaptak lakhelyet, de birtokukat 50 holdnál többre nem szaporíthatták, még a kiknek semmi részük sem volt a hadjáratban a rómaiak ellen, azokat sem hagyták a városban: ott csak iparosok, szatócsok vagy fölszabadult rabszolgák maradtak, kiknek hatóságokat választaniok sem volt szabad.

Ép így bántak el a rómaiak egyéb, általok visszafoglalt városokkal is, melyeket Hannibal nehogy erejét elforgácsolja, kénytelen volt magokra hagyni.

Abban az időben Hannibal Brucciumra és a tarentumi öböl körül fekvő városokra szorítkozott. Sóvárgással várt ott kívülről segílyt, ez alatt ugyan felhasznált minden alkalmat, hogy támadásokkal a rómaiaknak károkat okozzon.

Hannibal különösen Hispániától remélt segítséget és ezért tartott ki makacsul.

Hannibal meg-megújuló kitöréseit rendszeren siker koszorúzta, csak M. Marcellusz ellen nem volt szerencséje, Numistronál Lucániában ütközött

Harci elefántok

meg vele, a csata eldöntetlen maradt ugyan, de utána Hannibal mégis visszavonult Apuliába.

A következő esztendőben ez K. e. 209-ben történt, Marcellusz kereste fel Hannibált Apuliában: Kanuziumnál találta, de Hannibal nem fogadta el a csatát és visszavonult: hanem Marcellusz már a következő napon kényszerítette őt a csata elfogadására, mely három napig tartott: az elsón egyik rész sem tudott sikert elérni, a másikon a punok visszaűzték a rómaiakat táborukba, harmadnapra megfordult a koczka és Hannibal nagy vereséggel volt kénytelen táborában megvonnia magát. A bal-szerencse soha sem jár egyedül, még abban az évben másik, sokkal érzékenyebb csapás is érte Hannibált.

Mialatt Marcellusz lekötötte őt, addig Kv. Fábiusz Maximusz konzul Tarentum ellen indította hadait, még pedig akkor ötödször. Hannibál hitte, hogy a város tartja magát, amíg ő megérkezik, de az árulás, mely annak idején Tarentumot az ő kezére játszotta, a rómaiaknak is kedvezett.

A következő esztendőben, melyben M. Marcellusz és T. Kvintiusz Crispinusz voltak konzulok Hannibál reménye ismét éledt, mert az esztendő ismét szerencsésen kezdődött a kartágóiakra.

A konzulok Venuszia és Banda közt azzal a szándékkal ütöttek tábor, hogy a szintén ott táborozó Hannibállal csatát vívjanak. A két ellenséges tábor közt domb feküdt, annak előnyeit a rómaiak maguknak akarták biztosítani. Néhány száz lovast kémszemlére küldtek. Hannibál ezt előre sejtette, numidiai lovasságát lesbe állította, mely a római csapatot körülvette. A kifejlett csata hevében Marcellusz fiával együtt oly súlyosan megsebesült, hogy alig birt Kapuába menekülni, ahol sebeiben meghalt.

M. Marcellusz értelmes hadvezér volt, ki Fábiusz mérsékletét határozottsággal, a saját harcvezérségét számíttással tudta párosítani s ennél fogva a bizalmat, melylyel a római tanács és a nép a kannai csata után a fővezérséget ösztönszerűen reábizta, teljes mértékben igazolta.

Marcellusz a szicíliai háborúban Hamilkár ellen kezdte hadi pályáját; hadjárataiban a gallok ellen vezéri tehetségét és személyes bátorságát mutatta be; noha jól tűi volt az ötvenes éveken, mikor az ellenséges vezért lován lekasabolta. Életét a becsület és vitézség istenségeinek, kiknek a kapenumi kapunál fényes szentélyt építtetett, szentelte és habár Róma megszabadítása a borzasztó pun veszélyből nem egyes embernek érdeme, hanem az a római népet általán, első sorban pedig a tanácsot illeti, egyes ember bizonyára jobban nem hatott közre, mint M. Marcellusz.

K. K o r n. S z c i p i o a sereggel, melyet eredetileg Hannibál megtámadására Hiszpaniába rendelték és melyet testvére, Publiusz, mikor Massziliából Itáliába visszautazott, reá bízott, Emporiumban kötött ki. Ez meg 218-ban történt. A pun igát megint spanyol népek segítették, mire hadjáratát az Iberusz és a Pirenéusok közötti partszegély elfoglalásával nyitotta meg, majd az Iberusz torkolatánál tengeri csatát vívott és megsemmisítette a kartágóiak hajóseregét. így ura lett a tengernek Hiszpania egész keleti hosszába. Ezt a sikert újjal töltötte meg testvére P. Korn. Scipio, ki mint prokonzul jött Hiszpaniába és az Iberuson át csaknem egész Szagutumig hatott előre.

A kannai győzelem után Haszdrubál azt a parancsot vette a kartágói tanácstól, hogy Hannibál tervei előmozdítására törjön Itáliába; a Scipioknak ez intézkedés tudtukra jutott: elhatározták, hogy azt minden más érdek háttérbe szorításával meghiúsítják. Belátták, hogy ha Hannibál terve sikerül, az Róma veszélye lesz. Haszdrubál ellen indultak tehát és Iberánál az Ibe-

rusz közelében találkoztak vele. A pun hadvezér tudta, milyen fontos az ő feladata és a végsőig megfeszítette erejét s az utolsókkal vonult vissza a csataterőről; de kénytelen volt a győzelmet a Szcipióknak átengedni. Ez a csatavesztés volt egyik sarkpontja a második pun háborúnak, mert nemcsak megfosztotta a punokat a reménytől, hogy az Itáliában harczoló seregüknek a mulhatlanul szükséges támogatást nyújthassák, hanem még Hiszpania megtarthatása is szükségessé vált és ebben állott Róma megmentése. Az ibériai csata után a hiszpaniai népek az Iberuson túl is elpártoltak a punoktól.

Csak a következő évben 214-ben K. e. sikerült Haszdrubalnak és öccsének, Magonak, a föllázadt spanyolokat ismét legyőzni s mikor aztán új kartágói sereggel gyarapodtak, melyet szintén Haszdrubal nevű vezér, Giszónaka fia vezetett. Ekkor ostrom alá fogták Illiturgisz várost, a Bétisz folyó* partján. Hanem a Szcipiók segélyére siettek szövetségeseiknek és a három pun sereget egymásután megverték, sőt a negyediket is, melyet Mago csupa spanyolokból toborzott, megfutamították; utóbb elfoglalták Szaguntumot, akkor a kartágói vezérek kénytelenek voltak a támadó hadműveletekről lemondani és védelmére szorítkozni. A Szcipiók ezen fölül megkísérlették, hogy valamiképen kieszközölhetnék a kartágói sereg visszahívását. E czélra Szifax-szal, a maszészli numidák királyával szövetkeztek, hogy ez a punokat Afrikában békétlenítse. Hanem ez a tervök dugába dőlt, mert a punok viszont Galá-t, a maszili numidák királyát nyerte meg, ki vitéz fia, utóbb híressé vált újon támadt ellenségük ellenében s így a Hiszpaniában táborzó seregek visszahívása fölöslegessé vált.

Fontosabb események történtek 212-ben. A Szcipió testvéreknek ugyanis sikerült a harcziás keltiberek közül harminczezet rávenni, hogy zsoldjukba álljanak. A római vezéreket nagy bizalom töltötte el erejük iránt, hitték, hogy azontúl nem kell pusztán arra szorítkozniok, hogy útját állják a punok betörésének Itáliában, mi addig kizárólagos feladatuk volt, hanem elhatározták, hogy kiűzik a punokat Hiszpaniából.

Ez az elhatározás Róma akkori helyzetében már magában hiba volt de ügyetlenségévé vált a hadi terv folytán, melylyel azt kivihetőnek hitték. Mert ahelyett, hogy összes erejükkel működtek volna, Publius Szcipió a római sereg két harmadával Mago és Gisko fia Haszdrubal ellen fordult, Kneiusz Szcipió pedig a harmadrész római sereggel és kelt-iberekkel Haszdrubal Barkaszt támadta meg. Ezt a megosztást az ellenség ügyesen kizsákmányolta. Míg Haszdrubal Barkaszt a kelt-ibereket pénz által távozásra bírta, addig a másik Haszdrubal, Mago, Indibilisz és Masszinissza P. Szcipiót megverte, a vezér maga is elesett, mire Kn. Szcipió képtelen volt az egyesült pún hadaknak ellentállni és csatában lelte hőies halálát.

* Kvadalkvivir.

A szétszórt és az Iberiszen átúzott római sereg maradványa bizonyosan teljesen megsemmisült volna és nemcsak egész Hiszpania ismét Kartágó hatalmába jutott volna, hanem még Haszdrubal betörését sem gátolhatta volna semmi, ha a tört seregnek nem támad kitűnő vezére. A vert hadvezérül választotta Marcusz római lovagot, akinek hősiessége és hadvezéri képessége oly bizalmat és kitartást öntött társaiba, hogy a kétségbeesés végső erejével küzdöttek, hogy az Iberusz és Pireneusok közt elterülő tartományt megvédjék.

Róma folyton rettegő aggodalommal gondolt arra, hogy Haszdrubal betör Itáliába, annak meggátlására még a 211-ik évben K. e. új sereget küldött Hiszpaniába, s élére fővezérül, minthogy más alkalmas vezért nem találtak erre a nehéz és veszélyes tisztségre, a 25 éves P. Kornéliusz Szcipiot, az iberai ugyanilyen nevű hősnek a fiát állította, akit egész Róma egyhangúlag választott meg. Ez a fiatal hadvezér hamar egészen más fordulatot adott a spanyol háborúnak. Már 210-ben K. e. tavasszal megjelent, a kartágói Hiszpania fővárosa, Új-Kartágó előtt, mint a vihar vonult végig szárazon és tengeren és megdöbbentő meglepetést okozott Új-Kartágóban, mely ilyen támadást nem is sejtett; a várost alig védelmezte több, mint ezer ember, ki azt néhány óránál tovább megvédeni nem bírta.

Új-Kartágónak, mint hadi kikötőnek, főszertárnak, éléskamrának és kincstárnak elvesztésére visszahatót nemcsak a kartágói Hiszpaniára, de az egész pún háborúra. Szcipio emberséges bánásmódja, melylyel az Új-Kartágóban hatalmába került spanyol foglyok és túsok iránt viseltetett, nemcsak ezeknek, de az összes hiszpaniai népeknek hajlamát elfordította a punoktól. Új-Kartágóban Szcipionak kezébe jutott a kartágói hadterv, és a kartágói tanács rendelete, miszerint Haszdrubal mielőbb és lehetőleg sok erővel induljon Itáliába.

Új-kartágói diadalával önmegtagadásának is szép jelét adta. A katonák szépséges fiatal, ártatlan lányt, mint tiszteletrészt a zsákmányból vezettek eléje. Szcipio azonban sértetlen adta vissza a leányt szüleinek és vőlegényének, sőt a drága ajándékokat, melyekkel a szülők halálokat tolmácsolták, a menyasszony hozományához csatoltatta.

Így kezdte meg Szcipio győzedelmes hadvezéri pályáját. Biztos sástekintettel nézett a jövőbe és fölismerete vállalatának fontosságát, czélszerűségét; elhatározásaiban merész, azoknak keresztülvitelében gyors volt és kitűnő tulajdonságai csakhamar hirdették, hogy benne Hannibállal egyforma nagy hadvezéri tehetség lakozik. Meglepő tulajdonsága volt az a kegyesség, melylyel a legyőzöttekkel bánt és az a barátság, melyet katonái iránt érzett; ezek egészen új tulajdonságok voltak a római hadvezérben. A római tábornokok rendszeren szigorúsággal, keményszívűséggel, kíméletlenséggel tüntek ki, Szcipio személyében pedig az emberies hadvezér jelenik meg. Jellemének érdekes vonása volt az, ami sok későbbi

hadvezért is jellemzett: babonás vak bizalom a sorsban és a kedvező szerencsében. Katonái előtt is olyannak mutatkozott, mint akit az istenek különösen kegyelnek és ezzel nem ámitotta katonáit, mert ő maga is szentül hitt ebben.

Szciópio rendezte az elfoglalt város ügyeit, a nyarat és telet katonái begyakorlására fordította. A pún vezérek Szciópio minden intézkedései ellen nem tehettek semmit, mert maguk közt is egyenlenség tört ki és a fellázadó spanyol népek lekötötték erejüket.

Hanem a roppant csapás, Új-Kartágó elvesztése, a kartágói tanács állhatatosságát nem törte meg. Egymásután táboroztatott afrikai gyalogos meg numídiái lovas csapatokat, és Masszinissza vezérlete alatt Hiszpániába küldte. Még a 209-ik év tavasza előtt érkeztek az új seregek Haszdrubal táborába. Mikor Szciópio a római tanács parancsát vette, hogy Haszdrubal betörésének Itáliába mindenáron állja útját, azonnal megtámadta a pún sereget Bekulánál, és habár az ellenséges hadnak majdnem megtámadhatlan állása volt, a római fegyvereknek biztosította a győzelmet; de Haszdrubal, ki ez eshetőséget előre számba vette, elefántjait, pénztárát és podgyászát előre küldte; abbahagyta az ütközetet és útját gyors menetekben a Pirenéusoknak vette. A következő évben, 208-ban K. e. átvonult a nyugati Pirenéusok szorosain, és megérkezett az Atlanti-óceán közelében a galkonál. Szciópio megelégedett azzal, hogy a Pirenéusok nyugati szorosainak megszállására hadosztályt küldött.

Ezek az események folytak le Hiszpániában, mialatt Hannibál Itáliában folytatta hadjáratát. A kartágói hős szilárdan bízott abban, hogy öcsse Haszdrubál át fog jönni az Alpeseken és egyesülni fog vele, hogy célját, Róma megtörését, elérhesse. Hannibál bízott ebben, a kartágóiak pedig makacs erőfeszítéssel mindent elkövettek, hogy Hannibál reményét betöltsék.

Mintha a sors meg akarta volna mutatni a világnak, hogy szilárd akarat és következetesség a legnehezebbet is kivívja, és hogy a szerencse az állhatatost kíséri. Haszdrubal megérkezett a vendégszerető gallok segélycsapatai által erősödött az Alpsekhez K. e. 208-ban a tél elején és a következő tavaszon veszteség nélkül átkelt a havas hegységen és félelmes sereggel jelent meg Umriában, hogy bátyjával egyesüljön. Egyidejűleg Hannibál is összegyűjtötte Lukániába minden hadi erejét és elhatározta, ha kell, fegyverrel is utat tör magának testvéréhez, akinek Szénánál a Metaurusz partján Liviusz Szalinator római konzul állta útját.

Hannibálnak a másik konzul, Klaudiusz Néro 43.500 válogatott vitézzel állott elébe, hogy a két ellenséges sereg egyesülését meggátolják.

Haszdrubálnak testvéréhez küldött levelei Klaudiusz Néro kezébe kerültek; tartalmokból megtudta Haszdrubál szándékát.

Hirtelen vakmerő terve támadt. Az éj sötétjében lopva elindult konzul társához, hogy azzal titokban egyesüljön, megverje Haszdrubált és még

mielőtt Hannibál erről értesül, már ismét visszatérjen. Táborában senki senki sem sejtette, hogy Néro hóvá indult.

Mikor Néro már annyira volt Hannibáltól, hogy szándékát teljes biztonságban fölfedezhette, rövid beszédet mondott katonáihoz. Többek közt azt mondta, hogy hadvezér még soha sem tett semmit, ami oly biztos lett volna, mint amit ő cselekszik. A győzelem egészen bizonyos és a kivívott diadalnak csaknem egész dicsősége őket fogja érni. Mert rendesen úgy van, hogy az utolsó pillanatban érkező újabb sereg dönti el a csata sorsát s akkor azt hiszi az egész világ, hogy mindent az cselekedett. Hisz ők maguk is láthatják, mily szeretettel, sőt csodálattal veszik őket mindenütt körül.

Úgy is volt. Mindenfelé összesereglett a nép a falukból s áldást kért rájuk az istenektől. Az állam támaszainak nevezték őket, Róma és a birodalom megszabadítóinak. Az ő fegyvereiktől — mondta a nép — függ gyermekeik élete és szabadságuk. Szinte rájuk erőszakolták ajándékaikat, úgy hogy minden jóban úsztak. A katonák pedig nemes versenyre keltek a szerénységben; lehetőleg csak azt fogadták el, amire okvetlenül szükségük volt. Nem álltak meg később sehol, nem léptek ki a sorból, még az ételt is menetközben fogyasztották el, éjjel nappal mentek s csak annyi pihenést engedtek meg maguknak, amennyit a természet okvetlenül megkívánt. A másik konzulhoz követeket küldtek, hogy közeledésükről értesítsék s azonkívül azért is, hogy megkérdezzék tőle, hogy titokban, vagy nyilvánosan egyesüljenek-e vele s hogy az ő táborában egyesüljenek-e, vagy külön tábornak üssenek. A másik konzul helyesebbnek tartotta, hogy éjszaka, teljesen észrevétlenül csatlakozzanak hozzá.

Liviusz konzul a táborban azt a parancsot adta ki, hogy minden ezredes egy ezredest, minden kapitány egy kapitányt, minden lovas egy lovast és minden gyalogos egy gyalogost fogadjon be az érkezők közül, mert a tábornak nem szabad nagyobbra kiterjeszteni, nehogy az ellenség a másik konzul megérkezését észrevegye. Egy-egy csatasorban meglehetősen sokan fértek el, mert Klaudiusz serege ebbe a háborúba csupán fegyvereit vitte magával. Csakhogy menetközben roppant sok önkéntes csatlakozott a sereghöz. Nem csak kiszolgált katonáknak engedték meg a csatlakozást, hanem Nero parancsára minden ifjút fölvettek a seregbe, akit testi ereje a szolgálatra képessé tett. A másik konzul serege Széna közelében állott s csaknem ötszáz lépésnyire helyezkedett el Haszdrubál serege. Éppen ezért állt meg most Nero a hegyek mögött, nehogy éjszaka előtt érjen a táborba. Mikor azután egész csöndben bevonultak, mindegyik a magához hasonló rangú katona sátrába került, ahol nagyszerűen megvendégtették. Másnap haditanácsot tartottak, amelyen Luciusz Porcius, Licinusz prétor is résztvett. Ő összekötötte táborát a konzulokéval s már megérkezésük előtt lehetőleg sok kárt okozott az ellenségnek. Seregével csak magas dombokon haladt előre, megszállta a szűk szorosokat s így elvágta az ellenség elől az átjárást, majd pedig oldalba támadta őket. Most ő is ott volt a haditanácsban. Sokan arra szavaztak, hogy az ütközetet még el kell halasztani, addig míg Nero kimerült seregei összeszedik magukat. Nero azonban könyörgött, hogy azt az eredményt, melyet ő csapatai gyors menetelésével elért ne kockaziassák most halasztgatásokkal. Hannibál nem gondol arra, hogy az ő vezér nélkül maradt táborát megtámadja s nem is indult üldözésére. Amíg Hannibál megmozdul, rég megsemmisíthetik Haszdrubál seregét s akkor visszamehet Apuliába. Aki halasztással az ellenségnek időt ad, nemcsak elárulja Hannibálnak a tábornak, hanem meg is nyitja neki az utat Gallia felé s akkor nyugodtan egyesülhet Haszdrubállal. Tehát azonnal meg kell adni a jelt a csata megkezdésére s az ellenség tévedéséből hasznot huzni, amíg az nem jön tisztába, milyen sereggel áll szemben. A haditanács után azonnal kitérítették a csatajelt s a csapatok harcvezetési vonalban nyomultak előre.

Mind a két ellenfél ott állt táboránál szemben egymással s a csata még sem kezdődött meg. Ennek pedig az volt az oka, hogy Haszdrubál, mikor néhány tisztjével

ellovagolt a sorok előtt, az ellenségnél régi pajzsokat vett észre, melyeket azelőtt nem látott s azonkívül fáradt, meghajszolt lovakat. Sőt úgy látszott előtte, mintha a tömeg is nagyobb volna, mint volt azelőtt. E jelekből Haszdrubál megsejtette, hogy mi az igazság. Azonnal visszavonulást fúvatott. Csapatokat küldött a folyóhoz, ahol az ellenség vizet szokott meríteni. Azt remélte, hogy katonái elfognak néhányat közülök, akik a sok meneteléstől barnábbak mint társaik. Azonkívül lovasokat küldött ki, hogy lovagolják körül az ellenség táborát, nem nagyobb-e az ma, mint volt tegnap Főképpen arra kell vigyázni — mondá Haszdrubál — hogy a táborozásra egyszer vagy kétszer fujnak-e. Katonái mindenről pontosan értesítették Haszdrubált s ő most már csak azt nem értette meg, hogyan lehetséges, hogy az ellenség tábora még sem nagyobb. Még mindig csak az a két tábor volt előtte, mint a másik konzul megérkezése előtt. Egyik Markusz Liviuszé, a másik Luciusz Porciuszé. De katonái azt is jelentették Haszdrubálnak, hogy a prátor táborában egyszer, a konzuléban kétszer fújtak. Ez pedig a ravasz, öreg hadvezérnél, aki már ismerte a rómaiakat, végképpen döntött.

— Bizonyos, hogy két konzul áll velem szemben, mondá főembereinek.

Ez a dolog azonban új gondot okozott Haszdrubálnak. Azon törte a fejét, hogy a másik konzul milyen módon szabadulhatott Hannibáltól? Az igazságra legkevésbé gondolhatott. Az igazság pedig az volt, hogy Hannibál úgy viselkedett, hogy ellenfelei azt hitték, nem tudja, hol van az ellenség. Egy jelentékeny vereség — gondolta Haszdrubál — elijesztette Hannibált. Nem mert a rómaiak után nyomulni; félt, hogy a megtörtént szerencsétlenség után későn érkezik a segítsége és a rómaiaknak Itáliában talán éppen oly szerencsájuk van, mint volt Spanyolországban. Néha arra is gondolt, hogy levele talán meg sem érkezett Czéliához. A konzul elfogta a levelet s most ide sietett, hogy őt tönkretégye. Ilyen aggodalmak közt parancsolta meg Haszdrubál a tüzek eloltását. Azután egészen csöndben csomagoltatott s az éjszaka védelme alatt útnak indította katonáit. A nagy sietségben nem figyelhetett eléggé vezetőikre, akik a sötétben csakhamar cserben hagyták őket. Az egyik elbújt az erdőben, a másik átúszott a Metanruszon. Haszdrubál csapatai vezetők hiányában eleinte a mezőkön csatangoltak ide-oda. Sokan annyira elfáradtak, hogy semmivel sem törődve a földre dobták magukat s még a zászlókat is otthagyták. Haszdrubál teljesen eltévedt. Azt gondolta, reggelig a part mellett mennék tovább, azután pedig majd találnak valami gázlót, amelyen átvonulhatnak a folyó túlsó partjára; de Haszdrubál csalódott. A folyó partja folyton kanyargóit s így serege reggelre alig haladt valamit. A legnagyobb baj pedig az volt, hogy nem akadt sehol csekélyebb helyre, ahol átkelhetet volna seregével a túlsó partra, mert minél jobban távozott a tengerparttól, annál magasabb hegyek vették körül a folyót. Így hát ez a nap elveszett s az ellenségnek ideje volt őt utolérni.

Először Néró érte utói a lovassággal. Azután Porcius az könnyű fegyverű katonákkal. Ezek minden oldalról megrohanták Haszdrubál fáradt seregét s a mikor a pun hadak meneküléshez hasonló útvonalon megálltak, hogy a magasabb helyen, tábort üsse-nek, odaérkezett Liviusz is az egész gyalogsággal, mely már csatára készen, harcvonalban nyomult az ellenség sorai felé.

Klaudiusz a jobb szárnyat, Liviusz a balszárnyat állította csatarendbe, a középen álló seregeket a prátor vezette. Haszdrubál belátta, hogy itt nincs menekülés. Gyorsan a seregek elő küldte elefántjait, mögöttük a zászlókat állította föl. A balszárnyon Klaudiusz ellen a gallokat állította, mert tudta, hogy az ellenség fél tőlük, ő maga pedig a spanyolokkal, akikben legjobban bízott, a jobb szárnyon Markusz Liviuszszal állt szembe. A ligurok helye a középen volt az elefántok mögött: de ez a csatasor csak hosszú volt, a tömeg nem volt elég sűrű. A gallok előtt domb feküdt. Haszdrubál a spanyolokkal megtámadta a rómaiak bal szárnyát, de a jobb szárny az egész csata alatt tétlenül állt, mert a gallok a dombtól sem előre, sem oldalt nem tudtak szabadon

mozogni. Haszdrubál és Liviusz között iszonyúan heves volt az ütközet. Mind a két részen ezrével hullottak el az emberek. A rómaiak többen voltak ugyan, de velük szemben a harczedzett és a római harczmodort ismerő spanyolok és a félelmet nem ismerő ligurok álltak. Ide rohantak az elefántok is, melyek mindjárt a csata kezdetén zavarba hozták a rómaiak előcsapatait. Később azonban a nagy láрма megszavazta az az állatokat s izgatottan futkostak hol ide, hol oda.

Klaudiusz hiába akart katonáival a magaslatra följutni, mindig visszaverték. Amikor belátta, hogy ezen az oldalon semmit sem érthet az ellenségnek, hirtelen új tervet eszelt ki. Látta, hogy a jobb szárnyon nem lesz nagy ütközet, így hát onnan nagyobb sereget szólított át magához s az egész hatalmas csapattal megkerülte az ellenséget. A rómaiak épen úgy meg voltak lepve, mint az ellenség, mikor Klaudiusz harczosai hirtelen a túlsó oldalon tütek föl. Vad dühvei támadták meg hátulról és oldalt Haszdrubál seregét. Így történt, hogy a spanyolok és ligurok, akik két tűz közé szorultak, ezrével estek el s csaknem teljesen megsemmisültek. A gallok alig fejtettek ki ellenállást. Különben is nehézkes nép volt ez, melyet a hosszú menetelés teljesen kifárasztott. Amellett kevesen is voltak, mert az északai úton épen ő közülük maradozott el a legtöbb Haszdrubál seregéből.

Az elefántok közül sokkal többet értek meg a saját lovasaik, mint az ellenség. Mindegyik elefánthajtónál volt egy hegyes véső alakú szerszám és kalapács. Amint az állat megvadult és a saját serege ellen fordult, a hajtó az elefánt nyakcsigolyái közé illesztette a vésőt és irgalmatlanul beleverte a kalapácscsal. Az állat így két percz alatt elpusztult. Ez volt a legjobb módja annak, hogy a megvadult elefántot a kártevésben megakadályozzák. Használni már úgyse lehetett. Ezt a módszert Haszdrubál alkalmazta először. Ő maga rettenthetetlen hősiességgel küzdött. Mindig ott látták, ahol legnagyobb volt a veszedelem. Biztatta, buzdította a katonáit s azok annyira szerették, hogy még akkor is, mikor már látszott, hogy hiábavaló minden, tovább küzdöttek. Inkább megölelték magukat, semhogy elfussanak. Mikor azután Haszdrubál is belátta, hogy a csata elveszett, belevágtatott a legsűrűbb római csapatba s apjához Hannilkárhoz és Hannibál testvérehez méltóan halt meg.

Az egész háború alatt sohasem esett el annyi ember, mint ebben a csatában. A rómaiak megboszlultak a kapui vereséget. Ötvenhatezer ellenséges katona feküdt holtan a csatatéren, ötezernegyszázat fogtak el. A zsákmány különösen aranyban és ezüstben igen nagy volt. Azonkívül kiszabadítottak négyezer római polgárt, akik foglyok voltak Haszdrubál seregében. De római részen is sok vér folyt. Több mint tizennyolezezer emberük feküdt holtan s maguk a győztesek is megundorodtak a sok vértől. Másnap reggel azt jelentették Liviusznak, hogy egy nagy csapat gall és liguriai minden vezetés és fegyelem nélkül a hegyek felé menekül. Egy kis lovascsapat utolsó emberig lemészárolhatná őket. De Liviusz így felelt:

Hagyjátok őket futni. Hadd legyenek hírnökei az ellenség vereségének és a mi nagy dicsőségünknek.

Klaudiusz a győzelem után ugyanazzal a gyorsasággal, melylyel jött, sietett vissza elhagyott táborába. Mihelyt megérkezett, Haszdrubál fejét átadta a pun előőrsöknek, foglyokat is bocsátott szabadon, hogy az eseményeket Hannibálnak elmondják. Hannibál Bruttium legdélibb részébe vonult és tartózkodott a csatától. 204-ben K. e. ugyan még egyre csatároz két konzuli sereggel, amennyit Hannibál szemmel tartására a római tanács még mindig szükségesnek tartott kiküldeni.

Hiszpánia ugyanabban az évben Szcipionak békulai győzelme után

elveszett Kartágóra és e tartomány diadalmas hódítója már is azzal foglalkozott, hogyan vigye át a háborút Afrikába, hogy Kartágó szívét, fővárosát támadja meg.

Itáliában csaknem egészen kialudt a harc tüze, minden érdeklődés Szcipió személyében összpontosult, ki a Haszdrubal Barkasz eltávozása után Hiszpániában visszamaradt pun hadakat Békulánál újólág megverte; szövetséget kötött Szifax numidai királylyal, kit nem kis veszélylyel saját tartományában látogatott meg és azután a punokat egészen kiűzte Hiszpániából. A tartomány a melyik területében Kartágó volt, a rómaiak birtokába került és a tartományok sorába vették fel.

Szcipió ezek után Rómába ment, hogy magát a következő évre 205-re K. e. konzullá választassa. Terve volt a háborút Afrikába áttelni és Hannibállal szerepet cserélni, mert — úgymond — a római háború most kezdődik csak, eddig a kartagóiak viseltek háborút ellenünk, ideje, hogy most mi támadjuk meg őket.

Népszerűsége mellett megválasztása iránt kétség nem lehetett, de mikor már meg volt választva, akkor lépett föl ellene az ósdiak hatalmas pártja az öreg Fábiusz Kunktátorral a tanácsban, kik rómaiatlan erkölceit, ujitásvágyát, hogy görög köpenyt visel, könyveket olvas, szemére lobbantották, tervét kivihetetlen vakmerőségnek tartották. Utóbb annyit mégis kivívott, hogy Szciziliában sereget gyűjthessen és hajókat szereljen afrikai hadjáratára.

A szűkkeblűség, melylyel a tanács Szcipióval szemben eljár, hihetőleg az oka, hogy Szciziliából csak másfél év múlva, azaz 204 derekán indulhatott Afrikába. Serege alig állott 35.000 emberből; afrikai szövetségesei is megváltoztak: Szifax átpártolt a kartagóiakhoz egy asszonyért, a bájos Szofoniszbéért, kit atyja, Gisko fia, Haszdrubal nőül adott neki; ellenben Masszinisza a rómaiakhoz szegődött, csakhogy a csere nem volt arányos, mert míg Szifax 60 000 emberrel járult Kartágó segélyére, az időközben apai örökétől megfosztott Masszinisza csak néhány száz lovassal gyarapította Szcipió kis seregét a csaknem százezernyi punnal szemben.

A telet Szcipió meglehetősen szorultságban töltötte egy tengerfokon; hanem mihelyt a tavasz kikelt, sikerült Szifax és Haszdrubál külön táborait éjjeli megrohanásban fölperzselni s így támadt zavarban az ellent tönkre tennie. Szcipió azután a városokat foglalta el könnyűszerrel, míg Masszinisza Szifax birodalmát hódította meg, magát a királyt is foglyul ejtette.

A kartagóiak minden pillanatban várhatták az ostromzárt, tehát két fontos cselekedetre határozták el magukat; először, hogy Szcipióval a béke iránt alkudoznak, azután Hannibált és Magót a főváros oltalmára Itáliából visszahívják. Ugyanis Magó időközben (205 K. e.) Genuában partra szállott azzal a szándékkal, hogy bátyjával Hannibállal egyesüljön. De terve nem sikerült, mert a rómaiak ellen csatát vesztett, melyben maga is meg-

sebesült. Mihelyt a kartágói tanács rendeletét megkapta, útnak indult, de útközben kapott sebében meghalt. Hannibál is engedett a kartágói tanács rendeletének és ha vonakodott is, seregével Adrumentumnál mégis partra szállott.

A kartágóiak Hannibálban reménykedtek és megszegették a fegyverszünetet, még mielőtt a követek, kik a béke ügyében fáradoztak, visszaérkeztek volna. Nem maradt egyéb hátra, mint még egyszer a fegyverekre bízni az eldöntést. Hanem ez eldöntés jó darabig el maradt, mert mindkét félnek seregyűjtésre, begyakorlásra volt szüksége.

Hannibal 202-ben őszszel indult ki Adrumentumból és Zamánál találkozott Sczipió seregével. Találkozott a két vezér személyesen is, de a megegyezni nem tudtak. A csata, melyet a zamai síkon vívtak, döntött Kartágó és a világ sorsa fölött. A sereget vesztett Hannibál Adrumentumba, onnét Kartágóba menekült és valamint atyja az égatézi szigeteknél vesztett csata után, ő is minden erejéből a béke megkötését javasolta polgártársainak.

A békefeltételek, melyeket Sczipió diktált, következők voltak: Kartágó kiszolgált minden foglyot és szökevényt, tiz híján minden hadihajót és minden elefántot; ötven év leforgása alatt lefizet tízezer euboeai talentumot; lemond minden Afrikán kívül eső birtokáról és száz, a rómaiak által választandó tusz kezessége mellett kötelezi magát, hogy Róma engedélye nélkül háborút nem indít. Továbbá: Masszinisszát visszahelyezik egész Numida birtokába és Kartágó mindazt visszaadja neki, amit tőle vagy elődjétől valaha elvett.

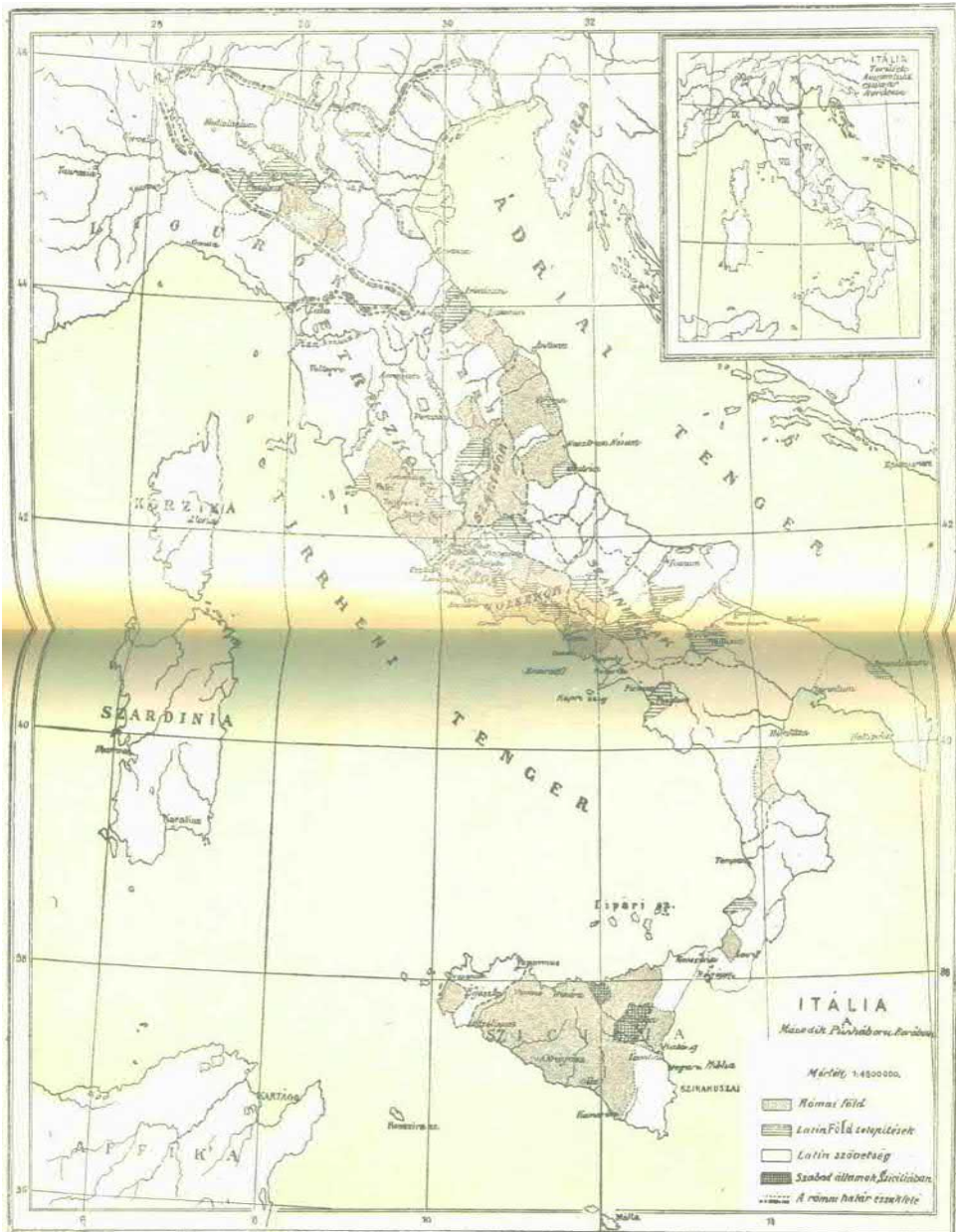
Az összegyűlt sereg előtt* Masszinisszának ajándékozta Cirta városát és minden egyéb várost meg kerületet, melyet a rómaiak Szinfaxtól elvettek. Azután parancsot adott Kneusz Oktáviusz, hogy a kartágói hadihajókat vigye Szicíliába és adja ott át Kneusz Kornéliusz konzulnak, a kartágói küldötteket azonban Rómába szállíttatta, hogy ott jelen legyenek, amikor majd a római tanács és a népgyűlés megerősíti a békét, melyet ő kötött.

Sczipió azután hajókra rakatta a roppant zsákmányt, melyet Rómába akar szállítani majd maga is hajóra szállott és átkelt Lilibéumba dicsőségre, dicsőíttetésre, míg Kartágóban siránkozást, keserűséget, mérhetetlen fájdalmat és meghasonlást hagyott maga után.

Azt mondja a hagyomány, hogy amikor az első ízben szedték be az adót, melylyel a hadisarcz első részletét kellett törleszteni és a tanács házat könyes szemek, panaszos hangok tették szomorúvá, Hannibál nevetett.

Haszdrubal ezért rátámadt és azt mondta, hogyan nevethet, amikor általános a szomorúság, és amikor ennek a bánatnak ő az okozója.

* Liv. XXX. 45.

A kis térképhez: I. Láciúm és Kampánia. II. Apulia és Kalabria. III. Lukanía és Brucii. IV. Szamniúm. V. Piceúm. VI. Umbria. VII. Etruria. VIII. Emilia IX. Liguria. X. Venecia és Isztria. XI. Transzpadána.

— Ha épúgy meg lehetne látni a szívben lakó érzést, hangulatot, mint ahogy az arcvonásokat látni lehet, akkor láthatnád, hogy az én nevetésemet nem öröm okozza, hanem a szenvedésektől érzéketlenné vált kebelből szakadt ki. Elmondhatom, hogy ez a nevetés inkább helyén való ebben az időben, mint a ti siránkozástok. Akkor kellett volna sírnótok, mikor elszedték fegyvereinket, elégették hajóinkat, és megfosztottak attól, hogy háborút viselhessünk a külső ellenségek ellen.

Ez a seb halálos. Ezt a rómaiak gyűlölete mérte reátok. Egyetlen nagy állam sem élhet teljes nyugalomban és ha nincs külső ellensége, belső küzdelem rongja meg, mert belső ellenségei támadnak. Ti csak azt a szerencsétlenséget érzitek, mely épen most nehezedik reátok, azt: hogy fizetnetek kell, de amikor a letiport Kartágó győzedelmi emlékeit elvitték, amikor fegyvereit elszedték és tehetetlenül otthagytak Afrika fegyveres népei között, akkor senki sem sirt, de most, mikor a zsebetekbe kell nyúlnotok, most

jajongtok; mintha ebben pusztulna el az állam. Nagyon félek, hogy eljön majd az idői amikor be fogjátok látni, hogy a mai bajotok valamennyi közt a legkisebb volt.

Amily nagy szomorúságot hagyott hátra Szcipio Kartágóban, oly nagy öröm és ünneplés töltötte be Rómát és szövetségeseit.

Szcipio seregének nagy részét Lilibéumból hajókon küldte Rómába, ő maga pedig végigvonult Alsó-Itálián és élvezte az ünnepeltetést Rómáig.

Minden város, melyet útjában ért, ünnepelte, díszes küldöttségekkel tisztelgett előtte, a népek ezrei állottak az országutakon és üdvözléssel köszöntötték a diadalmas hadvezért, akit akkor már az afrikai hősnek neveztek mindenfelé és így kapta az „Afrikánusz“ melléknevet. A diadalmas hőst a történelem is Szcipio Afrikánusz néven jegyezte Róma nagy hadvezérei közé.

Szcipio volt az első hadvezér, akit az általa legyőzött nép nevével díszítettek elismerésül.

Szcipio bevonulása Rómába a legpompásabb diadalmenet volt.

Roppant sok ezüst és arany volt a hadizsákmány, melyből Szcipio a hagyomány szerint 123.000 font ezüstöt szállított a kincstárba és minden katonájának zsákmány-részesedésül 400 réz ászt adott.

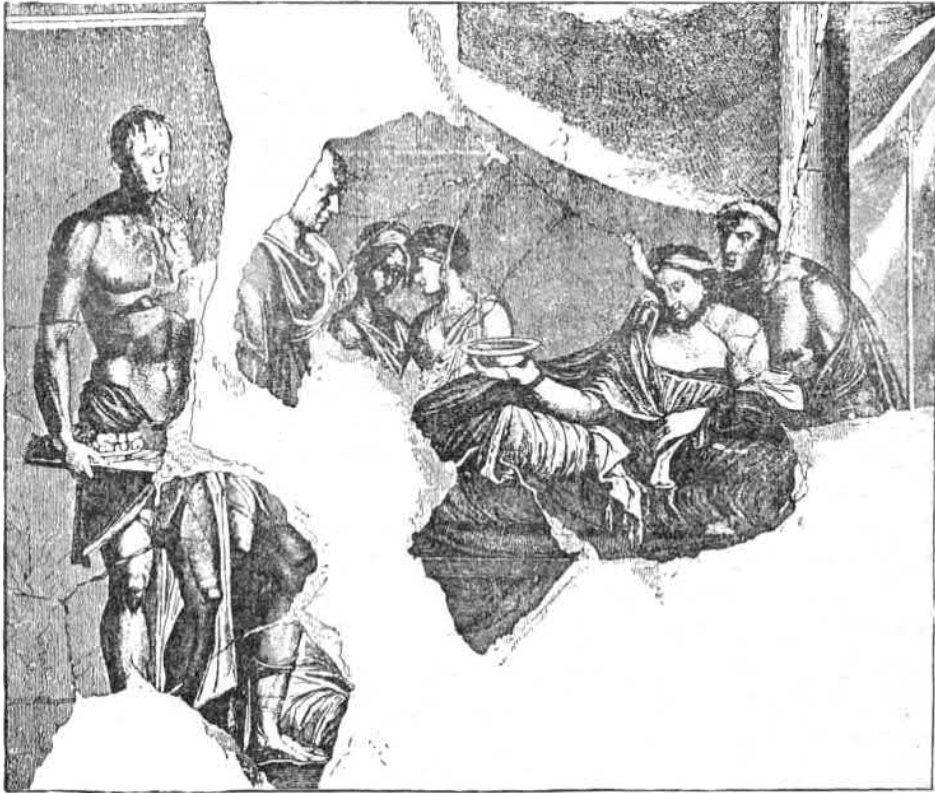
Hamilkár Barkasz.
Az első pun háború hőse, Hannibálfatyja.

A diadalmenetben ott volt Szifax is, a numidiai fejedelem, fogoly társaival; más hagyomány ellentmond ennek és annak szavai szerint Szifax nem lett volna a diadalmenetben, hanem már hamarabb Rómába került.

Itt elmondjuk még az érdekes hagyományt, amely regényesen adja okát annak, hogy Szifax miért pártolt el a rómaiaktól és szövetkezett Kartágóval.

Szifax és Masszinissza szerelmesek voltak Giskon fiának, Haszdrubalnak a leányába, Szofoniszbébe. Haszdrubal már előbb Masszinisszának ígérte. A háború alatt azután Szifax azt üzentette Haszdrubálnak, ha neki adja Szofoniszbét, akkor Kartágóhoz csatlakozik. Haszdrubal teljesítette Szifax kívánságát és Szofoniszbét hozzá adta. Emiatt azután Masszinissza elkeseredett ellensége lett Szifaxnak is, Kartágónak is. Mikor azután Cerba városát elfoglalták és Szifax és Szofoniszbe fogságba estek, Masszinissza visszavette egykori aráját. Szofoniszbe, aki mindig Masszinisszát szerette, örömmel lett a felesége.

Mikor Sczipio hazatért Rómába, követelte Masszinisszától Szofoniszbét, hogy vele a diadalmenetét Rómában díszítse, Szofoniszbe inkább a halált választotta, minthogy

Masszinissza és Szofoniszbe menyegzője.

Pompejiben talált falikép. A kereveten dilt Szofoniszbe, mögötte áll és megöleli Masszinissza; Szofoniszbe lábainál áll Sczipio, akinek a fél feje hiányzik a képen.

Masszinisszától még egyszer elszakadjon és elszántan kiitta a mérges itallal telt serleget, melyet maga Masszinissza nyújtott neki.

Masszinissza és Szofoniszbe menyek-zőjét később Pompeiban a festők fali festményben örökítették meg. A kép megromgálta^ de fő alakjaiban megmaradt számkra és a kiásott Pompei romok közt megtaláltuk. (1. 162.)

Kartágó leverése után a rómaiak görög földön Ázsiában és Hiszpaniában folytattak háborúkat, de azok nem voltak a római birodalomra olyan veszedelmesek, mint a második pun háború,

mert azok nem fenyegettek Róma létét. Az új háborúk napjaiban Rómában arról volt szó, urai legyenek-e a rómaiak az akkor ismert egész világnak, maradjanak-e Rómán kívül még más független államok? A római tanács roppant hatalmának érzésében elhatározta, hogy meg fog hódítani minden államot, minden földet, minden népet, uralma nemcsak világra szóló, de az egész világot magába foglaló legyen.

Ezt a nagyravágyó célzt Róma azonban nem hirtelen, világot rengető hódító hadjáratl akarta elérni, pedig akkor óriási hatalmával, mérhetetlen erejével rövidesen leigázhatta volna valamennyi népet, de a rómaiak ezt nem tették. Annak két oka volt. A római tanács hadi kiadásokban mindig takarékos volt és olyan hadsereg, melylyel végig söpörhette volna az akkor ismert egész világot, rengeteg költségbe került volna; ez volt az egyik ok, sokkal alaposabb volt a másik, még pedig az: hogy a római tanács nem nagyon bízott a gyors hódítások tartósságában. Sokkal helyesebbnek, célravezetőbbnek tartották, ha a népeket előbb megpuhították és úgy körülhálózták őket, hogy azok végül, mint az érett gyümölcs lábuk elé

pottyantak. Az így meghódolt népek azután biztos tartományokká váltak, melyeknek gazdagsága a rómaiak vagyonát, fegyveresei pedig Róma hatalmát gyarapították.

Nagy Sándor halála után az ő roppant birodalma több részre szakadt, melyek között a legjelentősebb volt: Makedonia, Szíria és Egyiptom. Abban a korban, Kartágó leverése idejében a három nagy államban a következő királyok uralkodtak: Makedoniában Fülöp király, Szíriában III. Antiokusz és Egyiptomban V. Ptolomész, aki azonban akkor még gyermek volt.

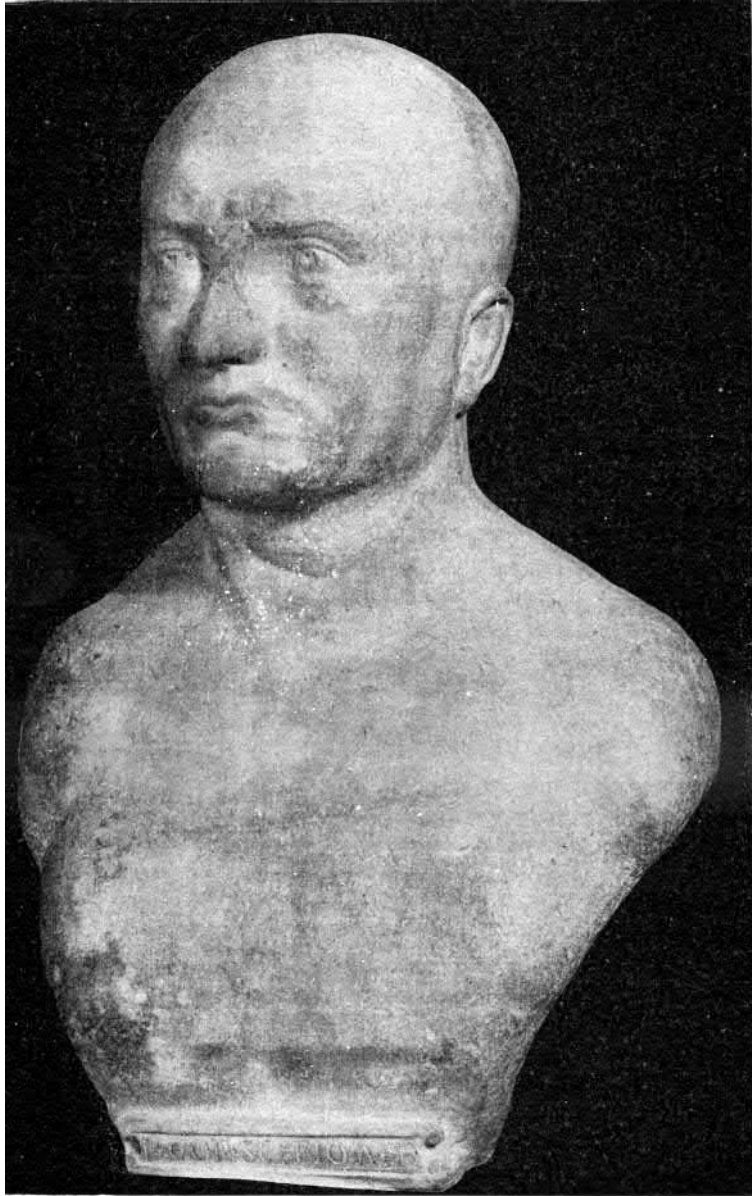
Ez a három állam akkortájt már száz éve állott fenn, annyi idő múlt már el azóta, hogy Nagy Sándor Babilonban meghalt. A három nagyobb állam mellett nagy szereplése volt két jóval kisebb államnak, a Rhodosz-szigete szabadállamának és a kis ázsiai Pergamum királyságnak.

Róma a három nagy állam közül először Makedoniát igyekezett meghódítani, mert a római birodalomra ép Makedonia, mely hozzá közel fekszik, volt veszedelmes, tehát első sorban Makedoniát igyekezett megtörni.

Miután makedoniai Fülöp 205-ben K. e. békét kötött Rómával és a rómapárti étolokkal, gondját Kelet ügyeire fordította. Szövetkezett szíriai Antiokusszal Egyiptom fölosztására; Kis-Ázsiában és a Kikládokon foglalásokat tett, melyek miatt Pergamummal és Rhodoszszal, Róma szövetségeseivel háborúba keveredett. A rómaiak, kik akkor még nem gondoltak arra, hogy Keleten hódításokat tegyenek, hanem azért Fülöp hatalmának terjeszkedését mégis kancsal szemmel nézték, új szövetséget hoztak létre Egyiptom, Rhódusz, Pergamum s a makedón ellenes hellén államokkal Fülöp ellen. A háború kitörésére közvetlen okot Athén segítségkérése szolgált; Athén képtelen volt védekezni Fülöp és az általa támogatott akarnánok rabló hadjáratai ellen.

A római konzulok, kik a háborút K. e. 200-ban és 199-ben vezették, kevés eredménnyel működtek, úgy, hogy Fülöp a következő évben támadóan lépett föl, az északi Epiruszba tört és közel Antogoné városához erősített állásban védte a hegyszorost. Ekkor váltotta fel az addigi római vezért Kvinkcius Flaminiusz görög műveltségű, új eszméknek hódoló, szcipiófajta férfiú, a jeles hadvezér, kit, habár fiatal volt, mert még csak harminczadik évét töltötte be, a K. előtti 198-ik évre konzulnak választottak. Flaminiusz azt hirdette, hogy a háború célja Hellasz felszabadítása és ezzel sikerült az akáji szövetséget és vele csaknem egész Görögországot a rómaiak számára megnyerni, azután visszaszorította Fülöpöt erősített állásából Tesszáliába, és színelig alkudozásokba bocsátkozott vele a béke iránt, a tárgyalások azonban, minthogy Fülöp Korinthoszt, Kalkiszt és Demetriászt visszabocsátani vonakodott, célhoz nem vezettek.

A K. e. 197-ik év tavaszán az ellenséges felek, rómaiak és makedoniak, újult erővel folytatták a háborút. Kődös napon előőrseik a „Kutyafejek”-nek nevezett domboson bukkantak egymásra. Csatározás fejlődött ki, mely-

Első Publiusz Kornéliusz Scipio Afrikánusz.

Kvinkciusz Flaminiusz.

ben a rómaiak, akik tartottak a veszteségtől, segíért küldtek táborukba. így keletkezett a csetepatéből nagy csata, melyben az étol lovasság tett róla leginkább, hogy a másodsor is visszaszorított rómaiak végre mégis helyt állottak. A félelmes makedoniai falanx a talaj egyenetlensége miatt nem volt képes megdönt-hetien négyszögét megalakítani; elefántok, melyek használatát a rómaiak a kartágóiaktól tanulták el, szét-robbantották a falanxot és egyik római alvezér táma-dása a tartalékra betetőzte a makedoniai sereg fel-bomlását. Fülöp kevesedmagával előbb a Tempe völgyébe, aztán Makedoniába futott és innét alkudozásokat kezdett a rómaiakkal a béke iránt.

Fülöp mögött azonban félelmesebb ellen mutatkozott: Szíria királya.

Hogy a két király ellenében a görögökben hű szövetségeseket és a görög földön biztos alapot nyerjenek távolabbi hadműködésekre: a római tanács a létrejött békében az összes hellén városoknak Európában és Ázsiában visszaadta függetlenségüket.

A föltételek, melyek mellett a béke Róma és Makedonia közt helyre-állt, a körülményekhez képest méltányosak voltak: Fülöp lemond minden birtokában volt görög városról; öt hadihajónak és még egy pompás, tizen-hat evezősoros királyi hajónak híján kiadja egész hajóhadát, sem elefán-tokat és sem 5000 katonánál többet nem tart; 1000 talentumot fizet, felében mindjárt, felében tíz év leforgása alatt és Róma engedelmé nélkül külső ellenséggel háborút nem visel. E béke biztosítására kezesül a király kisebb fia, Demetriusz szolgált.

Kvinkciusz pedig felhasználta az iszthmoszi játékokat, hogy Hellász függetlenségének okmányát hírnökök által közhírré tétesse. Noha nem volt kevés az, mit a görögök a rómaiak nagylelkűségétől vártak, az örömtias nép az okmány kihirdetésekor még sem akart füleinek hinni. Csak mikor másodsor is felolvasták a nyilatkozatot, tört ki az általános öröm és fennen magasztalták Kvinkciusz Flaminiuszt, Hellász nagylelkű szaba-dítóját.

Antiokusz a rómaiak szemében már a makedoniai háború kezdetén egy húrón pendült Fülöppel; a szíriai király is ép annyi okot szolgáltatott há-borúra, mint a makedoniai. Ha a rómaiak addig kímélték, ez azért történt, nehogy a makedónok oldaláról is meggyűljön a bajuk. Mikor azonban Fülöppel végeztek, tartózkodásuk kihívásra változott; követeket küldtek Antiokuszhoz és azt üzentették neki, tartsa tiszteletben a hellének szaba-dságát és vonuljon ki a hellén városokból, különösen pedig Európa ügyeibe ne avatkozzék. Antiokusz ugyanazt felelte, hogy valamint ő nem törődik a rómaiak európai foglalásaival, úgy viszont ők, a rómaiak se keveredjenek

az ő ázsiai ügyeibe. Antiókuszt azonban határozatlan jellemű férfi volt és üzenetének súlyt adni nem tudott.

Habozó magatartásából Hannibál sem tudta kiragadni, kinek K. e. 195-ben Kartágóból arisztokratikus és rómaellenes üzemek miatt el kellett menekülnie és III. Antiókusznál remélt legelőbb tért Róma elleni boszujának hűtésére és váltig sarkalta Antiókuszt, adjon neki sereget, hogy Itáliában kiköthessen, de hasztalan.

Hanem, a mit a helyzet megfontolása nem volt képes kivívni: azt elérték a merész és rómaellenes étolok. Ez a nyugtalan és szabadságkedvelő nép nem akarta a kedvező alkalmat elszalasztani, hogy a római igától, melyet ép oly nyomasztónak talált, mint a makedoniait, meneküljön és követeket küldött egyebek közt Antiókuszhoz segítségért, aki azt 192-ben megígérte, mire az étolok az ellenségeskedést azonnal megkezdték. Ugyanannak az évnek vége felé Antiókuszt csakugyan meg is érkezett Görögországba, de mindössze tízezer emberrel.

A rómaiak játszva végeztek elleneikkel.

A termopiléi szorosban, a hol egykor Leonidász néhányad magával oly roppant kárt tett a perzsák soraiban, támadta meg a római vezér a szíriai királyt és oly csapást mért reá, hogy Antiókuszt alig ötszáz kísérelével ért vissza Ázsiába.

A rómaiak nyomon követték volna a hazamenekülő királyt, hogy ott a háborút könnyű szerrel befejezzék, de az étolok, kik a harcot kétségbeeséssel folytatták, lekötötték őket Görögországban. A háború a görög földön még egy évig tartott és ekkor is csak fegyverszünet szakította meg.

Időközben a római nép konzulául a 190-ik évre K. e. L. Korn. Szcipiot, a fivérét P. Korn Szcipio Afrikánusznak, a kartágói hősnek és ez utóbbinak a barátját, K. Léliuszt választotta meg. A fővezérséget Szíriában L. Szcipiora bízták, akinek a fivére Afrikánuszt megígérte, hogy elkíséri öcsését. A Szcipiok serege Makedónián és Thrakián át vette útját, a hol mindenütt Fülöp király gyámolításában részesült. Antiókuszt 62.000-nyi gyalog és 12.000-nyi lovas hadával Magnézia mellett a Szipilus partján táborozott, hova a konzul Mizián át közeledett. Számra a római sereg felényi alig volt és a király 54 elefántja ellen a konzul csak tizenhatot tudott síkra állítani. Kaszás vivőszekerek és tevéken arabs Íjászok nyitották meg az útközetet, de a rómaiak lármával, parittyavetéssel annyira megbokrosították az állatokat, hogy azok saját seregeikre fordították a kaszás szekereket és az egész balszármayt zűrzavarba hozták, minek az lett a következménye, hogy ezt

L. Kornéliusz Szcipio Aziátikus,
aki III. Antiókuszt leverte ;
öccse Szcipio Afrikánusznak,

a szárnyat visszavetették, a fődözetlenné vált derék hadi falanx oldalvást és hátmögül két támadás közé szorult és kénytelen volt visszavonulni; így dacára az előnyöknek, melyeket Antiokusz a jobb szárnyon kivívott, az ütközet teljesen elveszett. Az ellenség veszteségét 55.000 emberre, a magokét 350-re tették a rómaiak. Ezzel a hadjárat véget is ért, mert Antiokusz azonnal teljhatalmú követeket küldött a római vezérhez, hogy a béke iránt minden áron egyezkedjenek. A békefeltételeket így szabták meg: Antiokusz átengedi minden európai és kisázsiai birtokát a Taurusz hegységig; 15.000 talentumot fizet és Hannibált kiadja.

L. Szcipio oly fényes diadalmenetet tartott, hogy azzal Afrikánuszt is jóval fölülmúlta és hogy az ő neve se maradjon diadalát hirdető díszítő nélkül, L. Korn. Szcipio Áziatikusznak hívatta magát; noha maga a babér a közvélemény szerint inkább Afrikánuszt illette meg. Szcipio Áziatikuszt volt a győző, de azért a győzelmet mindenki annak tudta be, hogy Afrikánuszt is vele volt. De éppen e közvélemény, mely Szcipio Afrikánuszt a köztársasági egyenlőség fölé annyira kiemelte, sok irigységet támasztott és sok kellemetlenséget okozott neki. Legelőbb a szenátus vonta felelőségre az Antiokusztól vett sarcz és zsákmány hovafoordítása iránt. A kívánság teljesen alkotmányos volt, hanem Szcipio a gyűlölet és irigység áskálódásának vette: elhozatta számadásait magában foglaló könyvét, azt a tanács szemei előtt darabokra tépte, méltatlan dolognak mondta, hogy 3000 talentumról számoljon, mikor tizenötezer az állampénztárba ontott. A tanács előtt a dolog ezzel végét érte. Tehát a nép elé vitték azt, sikasztással vádolták őt. Szcipio azonban vádlójának nem felelt egyebet, mint hogy sértő a római népre nézve panaszt hallani P. Korn. Szcipio ellen, kinek a haza megmentését köszöni, mely nélkül a vádló sem volna képes most vádját előadni. Egyúttal hosszú beszédben terjesztette elő a haza körül szerzett érdemeit.

Ezzel a beszéddel eltelt az első nap.

Másnap ismét megjelent a tárgyalás folytatására és fölkiáltott:

— „Ma van a zamai csata évnapja, a kik e győzelemért hálát akarnak adni az isteneknek, jöjjenek velem a Kapitóliumra.“

Az egész nép vele ment és a vádló maga maradt a fórumon.

Hanem Szcipio megutálta a sok gyanúsítást és kajánságot, Liternum kietlen várába vonult vissza, s noha pöre Tib. Szemproniusz Grakhusznak, személyes ellenségének nagylelkűsége folytán félbeszakadt, nem tért vissza többé Rómába, még csak azt sem engedte meg, hogy tetemeit halála után ősei sírboltjába átvigyék. K. e. 183-ban halt meg.

Publiusz Szcipio elragadó egyéniség és lelkesülni tudó férfiú volt. Nem volt nagy, világot rengető hódító, aki vasakarattal kizökkenti helyéből a világot és annak új alakot ad; nem; ő Rómának lelkes szolgálja volt és legnagyobb büszkeségül szolgált, ha a római tanács utasításainak híven meg tudott felelni, Amikor a tanács csatába

III. Antiokosz képe.

küldte, akkor a tanács parancsából csatát nyert, ha hódítani küldték, akkor parancsszóra hódított.

A nép rajongással, szeretettel vette körül, mert érezte, hogy igazi férfiú, igazi római jellem, amely kiválóságaival a nép felett állott, de azért mégis kedves volt, a népet szerető; semmi gög, semmi bántó nem volt modorában, pedig maga is nagyra tartotta magát, oly kiválónak, hogy szívébe nem férközött senki iránt semmi irigység, semmi gyűlölet és tisztelet érez minden más kiválóság iránt és örömmel elismeri másnak az érdemeit.

Amikor meg akarták kínálni Hiszpaniában királyi czimmal azt visszautasította, de azért, amikor a köztársaság a törvényszék szerint számadásra vonta, akkor abban sérelmet látott, és nem tudta megérteni, hogy a köztársaságnak azok törvényei is állanak reá, amelyek neki, vele szemben nem tetszenek. Fölötte érezte magát minden számon-kérésnek, mert az ő műveit leikéhez nem férhetett semmi nemtelen, annak még csak feltételezése is megboesáthatatlan sértés volt az ő szemében. Szcipio a görög műveltség neveltje volt, akiben egyesült a szó művészete a görögök szellemi műveltségével, a régi rómaiak férfiasságával. Jelleme mindenkinek a becsülését kívívta, szerették honfitársai, rajongtak érte a nők, tisztelték a vetélytársai is és nagyra becsülte legnagyobb ellenfele, Hannibál is.

Hannibál ugyanabban az évben halt meg, amelyben Szcipio, mikor a rómaiak III Antiokosztól azt követelték, hogy adja ki Hannibált, az Szíriából Bithiniába menekült Pruziász királyhoz.

A római tanácsnak az volt a hite, hogy amíg Hannibal él, addig Róma nem alhatik nyugodtan, mert a pun hős mindig új terveket fog szőni Róma megrottására. Felszólították tehát Pruziászt, Brithinia királyát, hogy adja ki Hannibált. Pruziász nem mert ellenkezni, csak arra kérte Rómát, hogy ne kényszerítse arra, hogy a vendégjogot megsértse és tennie kelljen valamit Hannibal kiszolgáltatására, ám fogják el őt a rómaiak, hisz folyton ugyanazon a helyen tartózkodik, könnyen megtalálhatják.

A rómaiak felkeresték a helyet, a hol Hannibal tartózkodott és mikor fegyveresek vették körül a tornyot, melyben lakott, maga vetett véget életének. A hős kartágói vezér, nehogy azoknak a kezébe kerüljön, akik valamikor rettegtek a neve hallatára aki félelemmel töltötte el az egész romai birodalmat és azt majdnem összetörte, hogy a fogságtól meneküljön, mérget ivott.

A makedónjai és szíriai háborúk a római birodalmat külsőleg egy arasznyira sem nagyobbították; mert, amit a legyőzöttektől elvettek, azt átengedték szövetségeseiknek, például a pergamumi királynak és rhodusziaknak, vagy függetlenné tették, mint a hellén városokat. Ettől a szinleges nagylelkűségtől és szabadságszeretetők azonban távol esett a gondolat, hogy rontó befolyásukat ne terjeszszék arra az országra, melynek földjét fegyvereik érintették. Gondoskodtak róla, hogy folytonosan alkalmuk nyíljen viszonyaikba avatkozni és tették ezt a győző kíméletlenségével, a politikuskok álnokságával és azzal a számítással, hogy a tartományok maguk magukat tönkre juttassák és mint érett gyümölcs, mennél kevesebb erő parlarlással hulljanak ölükbe. Hasonlóan jártak el Makedoniával.

A szíriai háború alatt nagy kímélettel bántak a rómaiak III. Fülöppel, nehogy Antiokuszhoz csatlakozzék és az egész Keletet lángba borította

Perzeusz-nak,
Makedonia utolsó
királyának ötdrakhmása;
egyik lapján Perzeusz
képe, a másik lap
a szöveges oldal.

Visszaadták fiát, Demetriuszt, kit kezeseül vittek Rómába; elengedték az adót, melylyel hátralékban volt; hagyták, hogy kisebb foglalásokat tegyen, a megszorítást pedig, hogy 5000 embert meg ne haladjon, teljesen feledésbe temették. Hanem a háború végével minden kedvező elnézés megszűnt; őt, a harcias nép királyát, a római követség ítélőszéke elé állították és új foglalásaitól megfosztották. Ez az eljárás gyűlölettel töltötte el a makedón királyt, aki új háborúra készült, azonban készülétei közepette meghalt. Utána fia, Perzeusz, lépett a makedoniai trónra. Örökölte atyja gyűlöletét a rómaiak iránt és ezért népének és a görög városoknak kedvence lett. A böptok szövetségre léptek vele, az étolok oltalmát keresték, sőt az akaji szövetséggyűlésben is jelentékeny pártja volt; rokoni összeköttetései pedig Eziria és Bithinia királyával feljogosították arra a reményre, hogy szükség esetén bennük is támaszra számíthat. A rómaiak ezt a készülődést, bármennyire került is Perzeusz minden okot az összetűzésre, békén nem nézhették. A háború kitörését Eumenesz pergamumi király szolgálai árulkodásai segítették elő.

A pergamumi birodalom, mely az egykori Lídiát, Pridiát, Miziát foglalta magában a rómaiak számára kitűnő terület volt ahhoz, hogy a görögöket Ázsia felé tehetetlenné tegye és a további ázsiai terjeszkedésre jó támaszpontul szolgáljon. Eumenesz tudta, hogyha Rómának a Pergamumi birodalom szomszédságában háborúja van, akkor az ő szolgálatait jobban igénybe veszik és ez az ő érdekeinek hasznos, tehát mindig készségesen árulkodott úgy Görögországra, mint Szíriára.

Róma ép Eumenesz nyugalmazására elhatározta a háborút és 171-ben K. e. megindította. A háború maga ugyan eltartott 168-ig K. e. s kevés érdekességgel folyt. Feltűnő Perzeusz határozatlansága és kislelkűsége.

A két első év alatt a római vezérek tehetségtelensége megengedi, hogy a makedoniai király nagy előnyöket vívjon ki, de azokat fölhasználni nem tudta. A harmadik évben Marciusz Filippusz konzul benyomul ugyan Makedoniába, hanem miután Perzeusz az Enipeusz melletti sánczokba vonult, az év többi része tétlenül telt el. Sőt Perzeusz legyőzte végre fukarságát, mely szövetkezésének Illyriával útjában állt és Gentiuszszal szövetséget kötött.

Hanem Rómában e nehézségek csak a régi, a kitűzött cél teljes elérését sürgető szívósságot keltették fel. Alkalmas hadvezért kerestek. A rómaiak szeme Luciusz Émiliusz Pauluszon, a kannéi csatában elesett konzul fián akadt meg. Émiliuszt minden oldalról ostromolták úgy, hogy folyamodott végre a konzulságért és azzal a fővezérséget a makedoniai há-

boróban sorshúzás nélkül nyerte el. Addigi élete nagy reményeket keltett, míg az általa kivívott eredmény minden reményt meghaladt. Alvezérei: Kn. Oktáviusz prétor a hajóhad parancsnoka volt. L. Aniciuszt pedig Illiria megfélemezésével bízta meg. Az utóbbi harmincz nap alatt teljesen befejezte feladatát, mert nemcsak az illír sereget tette semmivé, de Gentiusz királyt is elfogta. Oka a csúfos vereségnek Perzeusz fukarsága volt. Előbb mindenféle ámitással a maga részére hódította a szerencsétlen királyt, s miután visszalépését lehetetlenné tette, cserben hagyta. Gentiusz nem kapta az ígért segélypénzt s ennél fogva nem volt képes erélyesen ellenállni a rómaiaknak.

Alig érkezett meg Émiliusz a táborba, ahol sok volt a parancsoló és kevés az engedelmeskedő, máris visszahelyezte az előbbi pontos fegyelmet, az egységet és czélszerű rendelkezései által a római katonák önbizalmát. Csakhamar megérkezett jó biztatóul Gentiusz megverettetése híre. Perzeusz elhagyta enipeuszi erődített állását és Pidna felé vonult vissza, hol 168-ban szeptember hó egyik délutánján véletlenül csata kerekedett, mely egyetlen óra alatt a makedón sereg teljes vereségével dőlt el.

Kartágó térképe Scipio ostroma alatt.

Perzeusz, a makedón király mindjárt a csata kezdetén megfutott, követte a lovasság, mely a csatában részt se vett. Kegyetlensége, gyávasága és fősvénysége miatt megérdemelte Makedonia utolsó fejedelme, hogy alig egy város tett érte valamit. Perzeusz maga hasztalan keresett menedéket Szamothrake szigetén és igyekezett Thrakiába menekülni; kénytelen volt kegyelemre magát megadni és trónfosztottan albai fogságában fejezte be életét. A kedvezést, melylyel a szerencse megajándékozta, soha sem tudta hasznára fordítani. Még röviddel Émiliusz megérkezése előtt Makedoniában a basztarnok erőteljes népe kínálkozott szolgálatába; de Perzeusz pénzét többre becsülvén magát nem szegődttette

őket. Fukarságát azonban drágán fizette meg, mert a megtakarított 6000 talentum a csata után a rómaiaknak maradt.

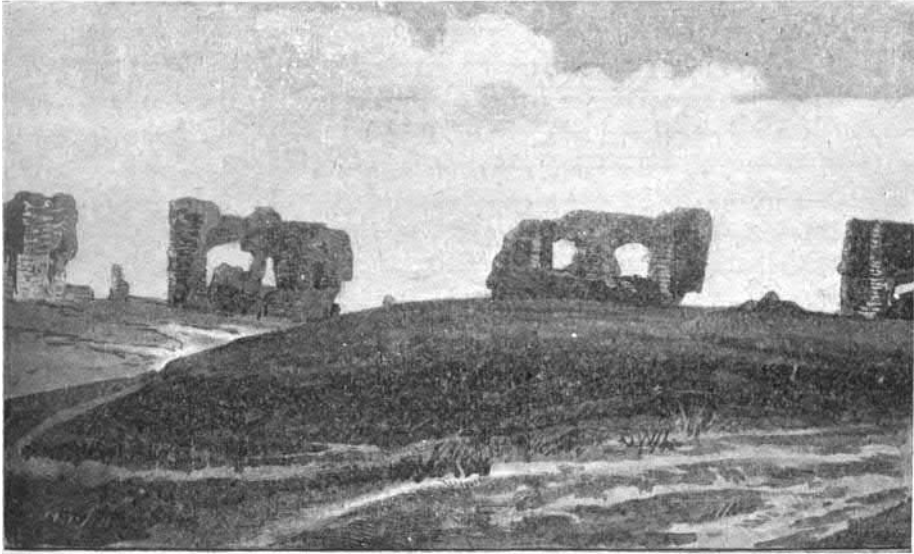
Makedonia és a szomszéd tartományok sorsát a római bizottságok intézték. Ezek Makedoniát és Illíriát önállóvá tették, de kötelezték, hogy az akkori adójok felét, 100 talentumot a rómaiaknak fizessék. Továbbá az országot négy államra osztották Amfipolisz, Theszalonike, Pella és Pelagonia székhelyekkel. Mindegyik szabad államot külön tanács kormányzott, de a közlekedés közöttük minden tekintetben meg volt tiltva.

Midőn a római biztosok a legyőzött Makedoniának ily szabadságot adtak, mely bennök a királyi önkényuralmat visszavágyakoztatta, a meg-

Kartago vízvezetékének romjai.

rémült görögökkel értették meg, hogyan áll a római tanács ellenségein boszut. A harczias epirusiak Perzeuszt segítették, s ezért egész hazájok rettentő elpusztulásával kellett lakolniok; 70 város lett ugyanegy nap a lángok martaléka, 150.000 lakost rjbszjra fűztek és eladtak, Borzalom fogta el a görögöket és rémülettel tekintettek a lövőbe. És az ő megfélemezésökre más rendszert alkalmaztak római barátjaik. Tiz római követ jelent meg Hellaszban, hogy vizsgálatot tartson arról, ki miként viselte magát a lefolyt háború alatt. Az árulkodók nyomorult serege megszaporitotta e vizsgálat áldozatait. A kiket gyanúsaknak találtak, sok száz embert s közöttük Polibiuszt, a történetíró, Rómába idézték és ugyanott visszatar-

Kartágó tengeri falának és kapujának romjai.

Kartágó megtámadja Masszinisszát

tóztatták, míg 17 évi hontalanság után mintegy háromszázat, a kik túléltek a fogság sanyarúságait, nagy esdeklésre hazabocsátották.

Ugyanazt a szolgálatot, melyet Eumenezs keleten tett a rómaiaknak, azt tette Masszinissza Afrikában. Felügyelt, incselkedett, árulkodott Kartágóra és ürügyet szolgáltatott a rómaiak beavatkozására. Az öreg numidiai király rablója és ostora volt a porig alázott városnak. Már 193-ban K. e. köveket küldöttek a kartágóiak Rómába, panaszt emeltek, hogy a numidiai király foglalásokat tesz és Kartágó érdekeit súlyosan sérti. A kartágóiak e panaszaikat évtizedeken át ismételték; hanem a római biztosok, kik a pörös ügy elintézése végett a helyszínen megjelentek, készakarva eligazítatlanul hagyták a vitás ügyet, vagy épen kegyenezőknek jogtalan bekapásait helyeselték. így történt, hogy Kartágó, mely mind szűkebb körre szorult, végre türelmét vesztette és a római béke világos megszegésével fegyvert ragadott elnyomója, a 90 éves Masszinissza ellen Haszdrubal volt a kiküldött kartágói sereg vezére; kezdetben 150-ben K. e. némi előnyt vívott ki, de Masszinissza kietlen vidékre csalogatta, ahol Haszdrubál elcsigázott serege oly veszteséget szenvedett, hogy nemcsak a panaszos tartományt kellett odaengednie, hanem még 500 talentummal kellett megváltania puszta életét; a fegyvertelenül hazaköltöző seregmaradékokat aztán meg Gulussza, Masszinissza fia, támadta meg útfélen és lekaszabolta.

Ekkor azután megjelent az elerőtlenedett és kudarcot vallott Kartágó ellen annak igazi ellensége, Róma. A római tanács a békétörés vádját emelte Kartágó ellen. Tehettek-e a szerencsétlen punok egyebet, mint a

megalázkodás minden nemével a háború gátlását megkísérelgetni? Száműzték Haszdrubalt és elveinek híveit, mert őt terhelt a numídiái háborúk indítása; majd követeket küldtek Rómába, bocsánatért esdekeltek és bármily elégtételre készülnek ajánlkoztak. A kartágói követek hasztalan lesték a tanács nyilatkozatát az iránt, hogy mit tegyenek; a tanács azt felelte, tudhatják nyilatkozat nélkül is, hogy mit kell tenniük és alig távoztak a követek a városból, a tanács elhatározta a háborút. K. e. 149-ben meghagyták a konzuloknak, hogy kössenek ki Afrikában és töröljék el Kartágót. Hogy a keserűség pohara még inkább megteljen, éppen abban az időben pártolt el Kartágótól a hatalmas Utika is.

A kartágóiak új követséget menesztettek Rómába, mely hírül vitte a tanácsnak, hogy a város megadja magát „kegyelem“-re. Úgy látszott, hogy a tanács erre várt. A követeknek azt a választ adta, hogy visszaadja a kartágóiaknak szabadságukat, függetlenségüket és területüket, ha a konzuloknak, kik immár Lilibéumba utaztak, 300 előkelő kezest állítanak és aztán a konzulok további rendeletéhez tartják magokat. A kartágóiak megtették: a kívánt kezeseket az összes lakosság siránkozása közben elszállították Lilibéumba. Hanem azért a konzulok folytatták utjokat Afrikába. Itt új követek érkeztek Kartágóból hozzájuk, hogy parancsaikat lessék. A konzulok a fegyverek kiszolgáltatását kívánták és a kartágóiak, bármily nehezükre vált, ennek a parancsnak is hódoltak. Kétszázezernél több teljes fegyvert és sok más hadiszert vittek a római táborba.

Mikor a város lerakta minden fegyverét — szólt a konzul:

„Dicsérem engedelmességeteket; de halljátok ime nyugodtan a tanács végső követelését. Hagyjátok el várostokat és építsetek területeken újat, a hol akartok, csak 80 stádium*) távolságra legyen a tengertől.“ Alig végezte be a konzul szavait, mikor a romlásnak szánt város jelenlévő polgárai szívzaggató jajveszéklésben törtek ki, a kétségbeesés hangja oly szívetfacsaró volt, hogy még a kemény rómaiak szemébe is könnyüt csalt. Rimán kódtak, hogy engednek a konzulok őket legalább még Rómába menni, hogy a tanácsot megkérleljék: hasztalan.

A mint Kartágóban a hír elterjedt, az első pillanatban a düh és kétségbeesés fogta el a kedélyeket, a másodikban elhatározták: elvesznek a hazájukkal, de azt gyáván föl nem adják soha! Éjjel-nappal fegyvereket készítettek, a nők a férfiakkal vetekedtek a munkában, hajukat adták oda, hogy a szükséges köteleket abból fonják; követeket menesztettek Haszdrubalhoz és kérték őt, fedje a méltatlanságot, melyet hazája elkövetett rajta, mikor a rómaiakért száműzte őt és ne vonja meg a haldokló várostól szolgálatát.

A kartágóiak így készültek a konzulok támadása ellen; a rómaiak, kik

* 2 mértföld.

Haszdrubal felesége megöli férje láttára gyermekeit és azután lelöki őket a mélybe. (l. 177.)

hanyagságból, vagy abban a reményben, hogy az első fölhevülés után a meggondoltság Kartágóban visszatér, nyugalmasan ültek Utikában.

A kartágói lelkesedés és végső elszántság két évig dicsőséggel védekezett a roppant római erő ellenében. A dolgok két évig oly rosszul folytak, hogy a rómaiak csaknem kétségbe estek a győzelem iránt. K. e. 147-ben P. Kern. Szcipio Emilianuszt választották konzullá. Ő a pidnai győzőnek, Paulusz Émiliusznak volt fia, kit Szcipio Afrikánusz unokájául fogadott. Ennek a jeles ifjúnak az érvényesüléséhez még ellensége, Kató is hozzájárult, azt mondta felőle, hogy az Afrikában harezoló római vezérek közt csupán neki van esze, a többiek csak bolygó árnyak.

Szcipio egyike volt Róma legnagyobb embereinek. Benne atyjának és fogadott nagyatyjának erényei egyesültek, s kitűnő hősiességével finom műveltség és tudomány, kiváló szellem párosult. Konzullá választották, mielőtt törvényes korát elérte volna; mint konzul azonnal Afrikába ment, s helyreállította a rendet a római táborban, hol nagy zűrzavar uralkodott; szigorú fegyelme, szelleme győzelmet hozott közéjük.

Kartágó népe csodákkal határos tetteket vitt véghez; Szcipio a kikötőt alul 96; fölül 24 láb széles gérebbel elzárta a várostól, a kartágóiak hihetetlen gyorsasággal új torkolatot ástak a tengerhez és átbocsátották rajta nagy sebten épült hajóikat, melyek a rómaiakat meglepték. Szerencsétlenségökre a hajóhad három napig tétlenkedett és így időt engedett a római hajóseregnek meglepetéséből fölocsúdni és harczra készülni. A harcz ugyan eldöntetlen maradt, de mikor este a visszavonuló hadi hajók az új csatornát kisebb járművekkel tömve találták, a kikötőjükbe nem mehettek be, hanem a rakpart hosszában horgonyoztak, ekkor a rómaiak újra megtámadták őket és tönkre tették. A kartágói sereget pedig a város kapui előtt megverték, így az ellenség minden közlekedéstől elzárta a várost. A nép mégis daczolt úgy az éhséggel, mint a harcz borzalmaival. Végre Szcipio az éj homálya alatt az utolsó kikötőbe is benyomult s már a város alsó részét is elfoglalta, de a felső és a Birsza nevű erősség nem adta meg magát.

Nappal és éjjel szakadatlanul ostromoltak a rómaiak.

A várban, mely legerősebb pontja volt Kartágónak, legtöbb nép keresett menedéket. Oda három ut vezetett, melyek mindegyike hatemeletes házak közt vonult el. A házakból, lapos fedeleikről nyilaztak le s dobáltak köveket a kartágóiak az ellenségre. Szcipionak egyik utcái a másik után, egyik házat a másik után kellett sok véráldozattal nyoinról-nyomra elfoglalnia. Mikor az első házat elfoglalta, katonáit annak fedelére küldötte, és azután fent a házfedeleken s alant az utczákon egyaránt folyt a harcz. A küzdők egy része alant csatázva halt meg, többeket élve löktek le a házakról vagy az utca kövére, vagy a fölmeredező dárdák hegyébe. Szcipio három utcáit felgyújtott. Új, iszonyatos látvány tárult a római vezér elé.

Mialatt a lángok az épületeket emésztették, a harcosok egész tömegben döntögették a tüztől már megrongált házakat, s a leomló falakkal együtt egész embercsoportok zúdultak le élve és holtan az utcákra. Aggokat, gyermekeket és nőket összetépett tagokkal, félig megégetten, de még életben húztak elő a házak zugaiból. A lángpattogás, a leomló házak ropogása, jajveszékélés, zokogás, haldoklók nyögése, az előre-hátra futó élők robogása, a harsonahang, a vezérek parancsszava összekeveredve borzalommal töltötték el a lelket, s a leírhatatlan iszonyatosságokban megkövültek a szív minden érzékei.

Hat nap és hat éjjel tartott az ostrom szörnyűsége. A hetedik napon Birszából követség jelent meg Szcipionál, kérte őt, engedje meg, hogy a kik akarnak, kimehessenek a városból, semmi egyebet nem kötnek ki, mint éltök megmentését.

Szcipio megengedte ezt nekik, de kivette közülök az átszököttet. Ötven-ezer férfi és nő távozott el a várból.

Haszdrubal, a vezér, ki mindaddig a legnagyobb szilárdsággal vitte a város oltalmazását, nejével, két kis fiával és 900 szökevénynyel Eskulapiusz templomába menekült, mely nagy erősség volt és oly magas sziklán állott, hogy hatvan lépcső vezetett fel hozzá. A csekély sereg még kis ideig kétségbeesetten védekezett, de mikor az éhség és álmatlanság teljesen kimerítette őket és a sanyaruság utolsó órái érkeztek el, a védők egy része a templom fedelére ment, Haszdrubal pedig kiszökött Szcipiohoz. Szcipio megmutatta az elhagyott csapatnak áruló vezérét, mely láttára káromlást szórt ellene, magára gyűjtotta a templomot és romjai közé temetkezett.

Haszdrubal neje két kis fiával az égő templom párkányáról szintén átkot mondott férjére, ki árulója lett honának, nejének meg gyermekeinek; az anya törével átdöfte fiai szívét és azután azokat és magát a lángokba vetette. (I. 175)

Szcipio szemlélte e borzasztó jeleneteket, a pusztuló várost, mely száz évig virágzott és uralkodott annyi afrikai tartományon, szigeten és tengerentúli országokon, most pedig földig romboltan hevert előtte. Könyek gördültek ki szemeiből, mert látta a sors változandóságát és eszébe jutott, hogy az akkor oly hatalmas Róma nem kerülhet-e majdan szintén hasonló sorsra.

A megilletődött vezér mellett ott állott az a férfiú, aki Kartágó ostromát leírta, a történetíró Polibiusz. Szcipio hozzáfordult és komoran elmondta neki Homérosznak ezt a két sorát:

„Eljön majd az idő, mikoron szent Trója leomlik,

S dárdavető Priamusz s Priamusznak népe kipusztul.“

Tizenhét napig égett a szerencsétlen Kartágó; lakosai közül, kiknek száma 70.000-re ment, kevés maradt életben, s azokat is rabszolgául

adták el. A város romjai fölött annak jeléül, hogy eltörtetett, két vontak végig és a római biztosok átkot mondtak arra, ki valaha fölépítené.

Kartágó megsemmisült és a rómaiak Szcipio érdemét megbecsülték: őt is az Afrikánusz melléknévvvel díszítették.

Kartágó elpusztítása Káténak, Róma derék férfjának volt a munkája. Kátó hazáját a kartágóiaktól mindig féltette és azt tartotta, hogyha Kartágó ideig-óraig tehetetlen is, de újra erős és hatalmas lehet és második Hannibálja is szülhetik.

A várost ugyan Szcipio romboltatta le katonáival, de magát a háborút, mely Kartágó elpusztításával végződött, Kátó tanácsára indították meg a rómaiak. Ennek az oka a következő volt: Mikor a kartágóiak a numidok királyával Masszinisszával háborút viseltek, a rómaiak Kátót küldték ki, hogy a háború okát kikutassa. Mert Masszinissa mindig hű barátja volt Rómának, a kartágóiak pedig, akiket azután, hogy Szcipio leverte őket, adófizetésére kényszerítettek, szövetségben voltak a rómaiakkal. Mikor Kátó a háború helyére érkezett, észrevette, hogy Kartágó nem nyomorog, mint ahogy a rómaiak hitték, sőt nagy hadserege van, gazdag, fegyverrel bőven el van látva s mód-fölött büszke erre. Kátó úgy gondolkodott, hogy Rómának most nemcsak az a dolga, hogy a kartágóiak és numidok háborúskodását békés utón megszüntesse, hanem az is, hogy Kartágót, amely megint erős és halálos ellensége a rómaiaknak, teljesen leigázza. Ezért Kátó visszasietett Rómába és elmondta a szenátusban, hogy a rómaiak győzelme nem törte meg a kartágóiak hatalmát, csak ostobaságukat növelte s úgy lát-szik, hogy Kartágó nem lett gyöngébb a vereségtől, hanem háborús tapasztalatokban gazdagabb. A numidákkal való háború csak előgyakorlat nekik a Róma ellen indítandó támadáshoz. A kartágóiak — mondta Kátó — csak azért kötöttek békét Rómával, hogy így megerősödsére időt nyerjenek s nyugodtan készülhessenek az újabb háborúra.

E beszéde végén Kátó fölemelte tógáját, melyből néhány füge hullott ki. A szenátus tagjai csodálkoztak a fügék szépségén és nagyságán, mire Kátó így szólt:

— Az az ország, ahol ez a gyönyörű gyümölcs terem, Rómától csak három napi útra van.

Még jobban föltűnt, hogy Kátó, mindig, ha valamiről a véleményét kérdezték, beszédét e szavakkal végezte:

— Egyébként az a véleményem, hogy Kartágónak el kell pusztulnia.

Publiusz Szcipio pedig, akinek mellékeve Nazika volt, mindig, ha a szenátusban beszélt valamiről, hozzátette:

— És nekem az a véleményem, hogy Kartágónak fönn kell maradnia.

Szcipio nem ok nélkül mondta ezt. Látta, hogy a római nép már nagyon elbizakodott s folyton mulat, a szenátusra pedig nem igen hallgat. Attól félt, hogy az elbizakodott nép az egész államot az örvénybe ragadja magával. Azért azt akarta, hogy a szenátus a népet a Kartágóval való ijesztgetéssel tarthassa féken és elbizakodását csökkenthesse. Azt hitte, hogy Kartágó nem elég erős ugyan ahhoz, hogy Rómát legyőzze, de elég hatalmas, hogy meg ne vessék a veszedelmet, melylyel Kartágó Rómát fenyegeti.

Kátót épen ez boszantotta. Nem akarta, hogy a népet, mely amúgy is sok bakot lött, egy bár legyőzött, de még mindig hatalmas várossal fenyegezzék. Azt szerette volna, hogy a római népek semmiféle külső ellenségtől ne kelljen félnie. Akkor a belső bajok gyógyításához lehetne fogni.

* Ehhez a részhez Poor Antal felhasználta Bajza leírását, mert, mint maga mondja, nem állhatott ellen a szép leírásnak.

Kátó addig beszélt így, amíg Róma háborút üzent Kartágónak. De Kátó nem érte meg a nagy győzelmet. Már a háború elején meghalt. Mielőtt lehunytá szemeit, Sczipióról, aki a háborút diadalmasan befejezte, jóslást mondott:

— Egyedül Sczipio rátermett, a többiek ingadozó árnyak.

Kartágó volt az első nagy tengeri világhatalmasság, mely őseit, a tengereket járó főnikiaiakat messze fölülmúlta. Igazi ura a tengernek Kartágó elpusztulása után ezer évig, Velence felvirágzásáig, nem volt.

A Sczipiók sírjának bejárata.

Rómaiak és barbárok harca. Római dombormű.

A KOR TÜKRE ÉS TIZENÖT ÉV TÖRTÉNETE KARTAGO PUSZTULÁSA UTÁN.

Róma, az új világalom, ebben a korszakban alakult, fejlődött nagygyá és egészen más természetű volt, mint a három előbbi: az asszurbabilioniai, a perzsa vagy görög-makedón. Ebben a három birodalomban a meghódított tartományok a hódító birodalomba teljesen beolvadtak, kevés kivétellel valamennyien elvesztették nemzeti létüket és egyöntetű, központi kormányzás alá kerültek. A rómaiak ellenben lassankint csatolták birodalmukhoz a tartományokat és azoknak az államiságát némileg meghagyták, tiszteletben tartották szokásaikat és intézményeiket, csak egy-egy főhivatalnokot küldöttek a kormányügyek élére.

Az új tartományok berendezésénél a rómaiak politikája abban nyilvánult, hogy az addig egységes államokat részekre bontsák föl és bennök pártokat alkossanak. Mindazok, kik az utóbbi háborúban a rómaiak részére szegődtek, előbbi uraikat vagy polgártársaikat elárulták, kiváltságokat nyertek: ha szabad városok voltak előbb, területben kaptak nagyobbodást, ha jobbágyság voltak, önállóság lett jutalmuk és vagy adómentességet élveztek, vagy csak nagyon csekély adót fizettek. Azok a városok és népek ellenben, melyek a háborúban Róma ellen küzdöttek, elvesztették a mit

előbb élveztek, a római helytartó és környezete szeszélyeinek és a római adóbérlők zaklatásainak voltak az áldozatai. Az adóbérlők valamennyien kapzsóságuk és élvezeteket kereső vágyuk bő forrásainak tekintették a tartományokat. A római tartományokban nemcsak valóságos jobbágyok, hanem kiváltságos szabadvárosok, prefektúrák, gyarmatok, latin joggal bíró városok is voltak. Az egyetlen nyereség, mely a római hódoltságból a meghódítottakra háramlott, a jobb törvények behozatala volt.

A rómaiak ugyanis kivált a gazdaságot és jogtudományt karolták fel s ennek folytán a tudásnak ezt a két ágát a tökéletesség magas fokára emelték. A Rómában virágzó jogtudomány tehát a meghódolt országok javára szolgált, mint ezt az egyes tartományban érvényre lépett törvénykönyvek bizonyítják, csak az a sajnos, hogy ez az egyetlen előny, mely a római uralásból fakadt, a római helytartók kormánya alatt veszendőbe ment. A helytartók rendeleteket bocsátottak ki hivataluk elfoglalása alkalmából; ezek a rendeletek azután háttérbe szorították a törvényeket és a zsarnokság kútfői lettek; éppen így jártak el az adóbérlők, kik ellen oltalmat találni azért volt nehéz, mert azok a gazdag piócák egyúttal tekintélyes polgárok és a választásoknál Rómában nagy befolyású kolompokok voltak, kik iránt a velők egy húrton pendülő helytartók tanácsosnak tartották kíméletet, sőt előzékenységet tanúsítani.

A helytartók kezdetben prétorok voltak; számuk 227-ben négyre, 197-ben hatra szaporodott.

K. e. 199 óta a prétoroknak helytartókul való kinevezésük után egy évig Rómában kellett maradniuk és ott az igazságszolgáltatás körül kellett szolgálatot teljesíteniök, még pedig a tartományoknak Rómába került peres ügyeit kellett elintézniök, mert a peres dolgok akkor már nagyon felhalmozódtak. Csak ennek az évnek a leforgása után mentek ki a tartományokba helytartókul s ezeknek prokonzul volt a nevük. Ezt a nevet viselte az a konzul is, ki mint hadvezér hivatalévén túl is megmaradt e minőségben. A helytartók kísérői, a kveszorok főleg a pénzügyet kezelték; az évenként megválasztott kveszoroknak egy része pénzügyeket szolgálni Rómában maradt, mások a tartományokban vagy a hadseregnél működtek.

Mikor Felső-Itália, Szicília, Szardínia, Hiszpania, Makedonia, Akaja és Afrika tartományokká lettek, a római nemzetnek minden viszonya megváltozott. Mikor Róma a hódító szerepet fölvette, a régi arisztokrata kormány helyét néhány család uralma foglalta el; ezek, hogy a népet annál könnyebben vezethessék, az alkotmányt egyre közelebb hozták a tágabb népuralomhoz. A nagy hódítások előtti korban a római állam alapelve a régi erkölcs, a férfias derékség önérzete volt és a római nemzet felsőbbsege Itália egyéb népei fölött volt a népnek közös igyekezete, a nagy, hódítások korában pedig csak a gazdagodás és a birtokvágy volt a nép célja és törekvése. A római katonarendszer a földbirtokhoz és földműveléshez volt

kötvé; minden polgár egyúttal katona volt, kit a háború végeztével ekéjéhez visszabocsátották, míg valamely új hadjárat onnan ismét el nem szólította. Ez az intézmény fennállott ugyan a nagy hódítások korában is, de csak külsőleg; mert a folytonos hadviselés szinte szakadatlan katonáskodást igényelt, aminek az volt a következménye, hogy a katonáskodás a hadtribunustól, őrnagytól a legénységig mesterséggé vált. Ennek a kornak a katonái akkor hagytak föl a katonáskodással, mikor mint gyarmatosok letelepültek valahol. Gyakran megtörtént, hogy a letelepült katonák a nehéz földművelést megint abbahagyták, hogy újra zászlók alá gyűljenek. Minden római katona egyúttal polgár volt, s mint ilyen a közgyűléseken szavazattal bírt és így abban a korban az kezdődik, hogy a hadvezérek a sereg kedvét keresik és számos polgár ragaszkodni kezd a férfiúhoz, kinek zászlója alatt valamely jelentékeny hadjáratban részt vett. Ennek sok rossz következménye volt. A sereg szelleme is megsínylette ezt a bajt. A katona megszokta a tábort hazájának, vezérét főúrnak tekinteni. A legtöbb hadvezér a háborúban nem arra gondolt, hogyan nyerje ki polgártársai tiszteletét, hanem miképen gazdagodjék meg az ellenség rovására és hogyan szerezzon magának katonái által befolyást Rómában.

A második pun háború után a fegyelem mindinkább bomladozott, a kiküldött seregek addig nem tudtak soha eredményt felmutatni, amíg a tanács nem küldött olyan embert a táborba, aki már régi tekintélyénél fogva nem szorult arra, hogy mindenféle fogással szerezzon magának tekintélyt a seregben. Az ilyen hadviselésnek természetesen az volt a következménye, hogy a vadság, a rablóhajlam, a könnyörtelenség, az egyre bomladozó hadi szigorúsággal folyton jobban terjedt és elharapódzott.

A háborúnak ugyan sohasem voltak a legyőzödre nézve kellemes következményei, hanem a római harczok borzalmai rendszeresek voltak és ezeknek a borzalmaknak még olyan nemes érzelmű, műveit lelkű, kiváló hadvezér, mint amilyen Markusz Marcellusz volt, sem tudott korlátot szabni, ő is serege szabad prédájára bocsátotta az elfoglalt városokat és műkinceseket drágaságokat czipeltetett Rómába.

Marcellusz kortársai és utódai a vezérségben versengtek abban, hogy minél gazdagabb, pazarlóbb legyen diadalmas kivonulásuk. A diadalszekeret idegen fegyverek és műemlékek garmadája tarkázta s aki a diadalszekerével kudarcot vallani nem akart, annak mind többet kellett fosztogatnia, rabolnia.

Így került a roppant sok műemlék, műkincs Rómába.

A meghódított országok igen szerencsések lettek volna, ha a rómaiak csak a műkinceseket áhítozzák és nem egyszersmind vagyonukat is, becsületükkel együtt. Rengeteg összegek kerültek egyes hadjáratokból Rómába, például egyik ázsiai háború után a földolgozott nemes érczen kívül 220,000 font ezüstöt, 2103 font aranyat, 127.000 darab négy drachmást és 266.320

aranypénzt szállítottak Rómába. Emiliusz Paulusz a második makedón háború után 2250 talentum ezüstöt és 281 talentum aranyat mutatott be diadal társzekerein. A szörnyű rendszer általánosan uralkodóvá kezdett válni a tartományokban, sőt a szövetségesek országaiban is. Már 171-ben K. e. követségek érkeztek Hiszpaniából Rómába és ott térden állva rimázkodtak *i* tanács előtt: ne engedje meg, hogy velők rosszabbul bánjanak, mint az ellenséggel. A kormányzóságot a tartományokban a helytartók még a háborúnál is jobban fölhasználták arra, hogy magoknak kincset gyűjtessenek és állásukat Rómába megszilárdítsák. A helytartók és kíséretök nemcsak hogy pompás életet vittek a tartományok költségén, hanem még segítettek az adóbérlőknek, ezeknek a nagybefolyású férfiaknak a nyomasztó zaklatásait; nem ritkán egy kézre dolgoztak velők a szegény vidékiek minden zsírjának kiszívására. Ha a nyomorultak fizetni nem tudtak, ott termett a bankár (e jövedelmes üzletre kivált a római lovagok vállalkoztak), aki az uzsorás kamat fejében csakhamar roppant földbirtokra tett szert. Sőt előfordult, hogy a helytartók rablóbandákkal szöveteztek és meghatározott részért szabadon engedték őket garázdálkodni. Aki helytartóságra szert nem tehetett, az kieszközölte barátai által, hogy az állam érdekében minden különös ok nélkül útra küldjék és mint ilyen államutas a maga és kísérete számára fejedelmi ellátást, lovakat, ajándékokat igényelhessen.

A tartomány zsarnokainak, vérszopóinak még a rabszolgáit is meg kellett a lakosoknak vesztegetniük, nehogy azok uraikat a lakosság ellen hangozzák. A római állam is rövidséget szenvedett hivatalnokai által. Az adóbérlők sokszor a becsértéken alul jutottak béreleteikhez, vagy összeköttetések által bérelengedést kaptak, mely csak az ő, de nem egyszersmind az adófizetők terhei enyhítésére szolgált. Az államjóságok nagy részét is elsajátították garázda előkelők, kik magánjóságaikkal határos állambirtokokból egész dűlőket csatoltak sajátjukhoz s így valóban fejedelmi uradalmak birtokosai lettek. A tanács ugyan nem ritkán szigorú rendeleteket hozott hasonló visszaélések gátlására, de eredmény nélkül; mert a baj kútfeje nem egyes polgárok elfajulásában, hanem a korban rejlett. Garázda főuraság ellen maguktól az előkelő főuraktól nem volt mit várni.

Itáliának ezekből a szenvedésekből csak úgy kijutott a része, mint a tulajdonképeni tartományoknak; régi jóléte elenyészett a szakadatlan háborúk következtében, melyek a lakosság számát megtizedelték; csak az adó emelkedett. Ez alkalmat adott a római nagyoknak ahhoz, hogy kiterjedt birtokokhoz jussanak, az úgynevezett latifundiumokhoz, melyeket rabszolgák ezreivel műveltek. Ezek a rabszolgák részben vagy félvad emberek voltak Szardiniából, Korzikából, kiket vadállatokként fogdostak és hoztak Rómába, vagy teljesen romlott ázsiaiak és görögök, kik a római erkölcsöket megmetyélezték. A bánásmód irányukban teljesen lealacsonyító volt. Háziállatoknak tekintették őket és a római nagyok csak úgy ügyeltek rájuk,

mint lovaik-, ígás barmaik tenyésztésére, pedig ezekre a rabszolgákra az ifjúság nevelését bízták; ezek voltak a házi cselédek, kiknek társaságában nőtt fel a római ifjú; itt tanulta a kegyetlenséget és dölyföt, melyet utóbb rabszolgáin s a tartományokban gyakorlott.

De a közbiztonságra is veszélyessé kezdett válni ez a minden emberi társaságból kilökött osztály. Rablóbandákká szervezkedtek és pedig uraik egyenes beleegyezte folytán. Ha a rabszolgák ruhát kértek, uruk ütlegetés közben válaszolt:

„Hát meztelen járnak az utasok?!“ Ha a baj már nagyon elharapódzott, nem egyszer százakat ítelt el a sokat elnéző római kormány. Végre a rabszolgák saját gazdáik ellen fordultak. Sziciliában meggyilkolták legembertelenebb urokat, Damofiloszt, s ez jeladás volt az általános fölkelésre. Valami eunuch, ki király nevet vett fel, állott a lázadás élére. Tűzokádó szirusz bűvész volt ő és egy sziciliai rabszolga, Kleon a főhadvezére. Egész Sziciliát hatalmukba kerítették; seregök 70.000 emberből állott. Három évig (6.20—622) tartott, míg a római seregek levették őket, mire Publius Rupiliusz konzul 20.000-et keresztre feszítettett közülök.

A roppant gazdagsággal együtt jár az erkölcsök lazulása, az élvezetek hajhászása és a bűn. De maga az élvezet minden nagyszerű pompája mellett a durvaság és kegyetlenség jellegét hordta magán. A helyett, hogy mint Hellaszban a művészi versenyek nemesítették volna a nép kedélyét, Rómában kegyetlen, gyilkos jelenetek szolgáltak mulattatásul.

A gladiatori játékok és állatviadalok a pun háborúk korában jöttek divatba, s ez időtől fogva kedvencz szórakozása voltak a világbíró nemzetnek. E játékok élet-halál harcok voltak, melyeket a viadorok, alacsony rabnép, mesterségökként űztek. A rómaiak a mulatságnak ezt a nemeit valószínűleg az etruszkoktól, vagy spanyoloktól vették át, hol a viadalok, a halotti torok alkalmából dívtak. Hasztalan igyekezett az előkelőség a színészet nemes élvezetének legalább egyenlő jogot szerezni ezekkel a vérontó viadalokkal: a római ízlésnek az meg nem felelt és a színészi foglalkozást lenézte. Ellenben a hivatalt vadászó főurak egymást igyekeztek fölülmúlni a viadorjátékok és állatviadalok rendezésében, elannyira, hogy a tanács kénytelen volt korlátot szabni e prédálásnak és azt, hogy mennyit szabad ily játékokra költeni, meghatározta. Ha ily korlátozásnak sikere lett volna!

A másik következménye a megváltozott viszonyoknak a magánéletben való határtalan fényűzés volt. Ez annál inkább kaphatott lábra, mert a nőknek roppant befolyásuk volt. A nők annyira elhagyták hajdani egyszerűségüket, hogy 195-ben valóságos forradalmat idéztek elő a fényűzésről szóló törvény eltörlése mellett. Ezt a törvényt 18 év előtt Oppiusz néptribunus javaslatára hozták. Ez a törvény nem engedett a nőknek két unciánál több aranyat és tarka ruhát viselni és tiltotta, hogy ünnepélyek kivételével a városban kocsin járjanak. A nők most megnyertek két nép-

tribunuszt, hogy e törvény megszüntetése iránt indítványt tegyenek, fölkérték a konzulokat és prétorokat ügyök támogatására, és míg a tanácskozás tartott, több napon át körüláborozták a fórumot.

Hasztalan ellenkezett Kátó: a nők elérték céljokat. A divatosá váló roppant fényűzésről tanúskodik még a törvények nagy száma, melyek a vendégek számát, a vendégségeknél szokásos pazarlást és hasonlókat korlátoznak, a melyekben a régi latin közmondás érvényesül: üdvös törvények rossz erkölcsökből sarjadnak; továbbá a szigorú Kátó gunyja, mely mint a rossz lelkiismeret kísérte a visszaéléseket, fölhányva, hogy az államrablók bíborban és aranyban járnak; szép rabszolga többre kerül teleknél, hordócska tengeri hal, pár igás marhánál.

Még különös nemét az erkölcsi sülyedésnek kell följegyeznünk. 186-ban K. e. véletlenül nyomára jöttek 7000 tagot számláló titkos társulatnak, mely a Bakhus-tisztelet ürügye alatt éjjeli tivornya gyülekezeteket, bakhanaliákat tartott és ott a legaljasabb kicsapongásoknak, melyeket csak a homály titka földhet és a legförtelmesebb szenvedélyeknek hódolt. A tanács tilalmát ennek beszűntetésére ércztábla tartotta fenn máig.

Noha a római állam oly útra tért, mely elvégre vesztéhez vezetett, két támoszlopa még ingatlan állott: a vallásosság és a tanács tekintélye. A tanács, mely tudta, mily mélyen gyökerezik a babona az itáliai népek lelkében, a vallásos érzetet is az állam javára kizsákmányolni nem mulasztotta el, de egyúttal résen állott akkor is, ha papi túlkapás ellen kellett síkra szállania. És e tekintetben, valamint általános erkölcsi tekintetben az itáliai nép sokkal fölebb állott a romlott görögnél.

Jól esik a belállapotok e sötéten vázolt vonásai közé néhány fény sugarat fölvennünk, melyek régi római erénytől tündöklenek. Egyike e fényoszlopoknak a hős: L. Émiliusz Paulusz, P. Korn. Szcipio Emilianusz és Kv. Fabiusz Maximusz, Emilianusz atyja, kiket mindkettőjüket, mint nevek mutatja, koruk legjelesebb férfiai: Szcipio Afrikanusz és Fábiusz Kunktator fogadtak örökbe. Émiliusznak kívülök még két fia volt, kikre a család fentartása várt; hanem épen mikor győzelmét ünnepelte a makedónok fölött, mindketten rövid idő alatt elhaltak. Nemsokára azután beszédet tartott a néphez, nemhogy balsorsa fölött sopánkodjék, hanem hogy az ő sorsán sajnálkozó népet megvigasztalja. Beszédét következő nagyszerű szavakkal fejezte be: „Midőn utóbbi háborúban szerencsém delelő pontján az az aggály fogott el, hogy ügyünk rosszra fordulhat, akkor kértem a nagy isteneket, ha már veszély fenyegeti a római népet, forduljon az inkább házam ellen. Boldogok mi! Az istenek meghallgatták fohászatot és megengedték, hogy nekem ne kelljen hazám szerencsétlenségét gyászolnom, hanem csak ti bánkódjatok az enyém fölött.“

A másik, aki erélyességével, derék kiváló jellemével mindörökké példát szolgálhat, Kátó volt.

Idősb M. Porciusz Kátó a harcban, mely az ódon elvek és újabb műveltség közt folyt minden egyéb érdemeit túlhaladó névre és jelentőségre tett szert. Élete, ha mint magánembert vesszük őt, úgy tűnik fel, mintha élete csupa keserűségből és keménységből állott volna, de egészen más színben látjuk, ha benne az ó-római és szammíta erkölcsök képviselőjét tekintjük. Kátó egész élete a régi, nemzeti elvek harca az új, külföldről beszivárgott elvek- és szokásokkal. Ő sem ment azoktól a túlzásoktól, melyeket határozott és merev jellemekben az elvek és nézetek iránt vitt szakadatlan harc éleszt; ez a harc őt nem ritkán elragadta és a miatt a legszerénytelenebb gyanúsításoknak volt kitéve. Különösen azért érdekes, mert hű tükre az ó-itáliai népjellemnek.

Markusz Kátó Tuszkulumban született s mielőtt nyilvános szerephez jutott az államban, édesapja birtokain élt. Ősei között — akik Rómában ismeretlenek voltak — mint Kátó beszéli, többen nagy vitézségükkel és becsületességükkel tűntek ki. Az egyik annyira kitüntette magát, hogy az állam a kincstárból kárpótolta őt lováért, melyeket a háborúban veszített el. Kátó büszke is volt rájuk és sokszor hivatkozott érdemeikre. Kátónak tulajdonképpen Markusz Porciusz volt a neve. Mikor később nagy bölcses-ségével kitűnt, elnevezték Kátónak, mert római nyelven az okos embert Katusznak hívták. Ezt a Kátót az idősebb Kátónak is nevezik, mert unokáját, aki szintén híres ember lett, szintén így hívták.

Kátó vöröshaju, kékszemű ember volt. Kora gyermekségétől testedző életmódokra szoktatták s így erős, egészséges ifjává fejlődött. Szónoki képességét azzal fejlesztette, hogy a szülőházájában mindenkinek az ügyét szívesen védte a bíróság előtt. Eleinte csak jó ügyvédnek tartották, később már mint szónokot is becsülték, végre pedig be-látták, hogy Kátó okossága, higgadsága és jelleme, az állam vezetésére is képes. Kátó önzetlen férfiú volt, akit a hírnév nem tett elbizodottá; a legbüszkébb volt, ha a hábo-rúban tüntette ki magát. Hősiessége, haláltmegvető elszántsága okozta azt, hogy Kátó teste már ifjúkorában tele volt sebhelyekkel.

Először tizenhétéves korában ment háborúba, akkor, mikor Hannibál legjobban pusztította Itáliát. A küzdelemben mindig bátor és kitaró volt, mindig gyalog járt s maga vitte a fegyvereit. Csak egyetlen szolgát vitt magával mindig, az hozta utána az ételt. Háborúban soha sem ivott mást, mint vizet, csak ha nagyon szomjas volt, kért kevés ecetet s csak akkor fogadott el néhány csöpp bort, ha a küzdelemben egészen kimerült.

Birtokai közelében állt az a kis falusi ház, melyben a híres Maniusz Kuriusz lakott. Kátó gyakran járt a nagy hóshöz és sohasem feledte el, hogy Maniusz Kuriusz, az a kiváló római férfiú, aki Pirrhust legyőzte, mily szegényes egyszerűségben lakott és kis földjét maga művelte. Kuriusz egyszer épen a tűzhelynél ült és répát főzött, mikor a szamniták követői beléptek és nagy összeg aranyat kínáltak neki ajándékba. A hős így felelt:

— Aki ilyen egyszerű ebéddel megelégszik, annak nincs szüksége aranyra. Nagyobb dicsőség nekem legyőzni azokat, akiknek ily sok aranyuk van, mint az, ha gazdag vagyok.

Kátóra nagy hatással volt ez a jelenet s azontúl még többet dolgozott s még egyszerűbben élt, mint eddig. Egyszer, Tarentum elfoglalásánál egy Nearkus nevű bölcs-nél lakott. Nearkustól megtanulta, hogy minél kevesebb a testi szenvedélye az embernek, annál erősebb a jelleme. Ott Kátó még jobban megkedvelte az egyszerű életmódot. Csak jóval később foglalkozott a görög tudományokkal s még mint aggastyán is szorgal-

másán olvasta a görög munkákat. írásaiban, bölcs mondásaiban sok olyant találunk, a mit a görögöktől vett át.

Abban az időben élt Valeriusz Flakkusz, aki egyike volt a legtekintélyesebb római polgároknak. Valeriusznak néhány birtoka a Kátó földjei közelében feküdt. Rabszolgáitól hallotta, mily szorgalmas és egyszerű ember Kátó. Elmondták neki, hogy Kátó korán reggel kimegy a piacra s mindenkit, aki megkéri, véd a bíróság előtt, aztán hazamegy és együtt dolgozik a szolgálival, délben meg közös asztalnál eszik velük s ugyanazt, amit ők. Sokat hallott bölcseségéről és kitűnő jelleméről. Meghívta magához és mikor látta, hogy a hir nem hazudott, biztatta, hogy jöjjön Rómába és lépjen az állam szolgálatába. Kátó szót fogadott. Ügyvédi szereplése csakhamar egész sereg hatalmas barátot és pártfogót szerzett neki. Valeriusz is segítette s ilyen módon előbb légióezredes, aztán kvesztor lett belőle. Később olyan híres lett, hogy Valeriuszszal együtt pályázott a legnagyobb állásokért s vele egyidejűleg választották meg cenzornak.

Kátót szónoki tehetsége a leghíresebb emberek közé emelte. Általában a római Demoszthenésznek hívták. De még jobban becsülték egyszerű életmódjáért. Csudálták, hogy olyan edzett és kitartó volt. Másokat a fáradság hamar kimerített, mert kicsapongó életmódjuk elgyöngítette őket, Kátó nem ismert fáradságot. Még öreg korában is, mikor már konzul volt s nagyobb dicsőség nem érhetne, csak úgy élt és dolgozott, mint ifjú éveiben.

Sohasem hordott drága ruhát, mint prétor és konzul is azt a bort itta, amit szolgálai. Soha fölösleges dolgot nem vásárolt, mert azt mondta, hogy minden holmi, ami nem szükséges, drága.

Sokan szemére vetették ezt. Azt mondták fősvénységből teszi. De az emberek legnagyobb része belátta, hogy Kátó azért cselekszik így, mert az egyszerűség jó példájával akar előljárni.

Az államtól csak a legszükségesebbet fogadta el. Mint prétor Szardíniába küldték. Előtte a prétorok az állam költségén tartottak pompás sátrakat, ágyat, ruhát s folyton terített asztal mellett dözöltek barátaikkal. Ennek a költségei persze a tartomány népét nyomták Kátó semmit sem fogadott el ezekből. Ott is egyszerűen élt, igazságos volt, de szigorú. A szardíniaiak rettegtek szigorúságától és mégis szerették.

Egyszerű volt a beszéde is. Rövid szavakban fejezte ki amit mondani akart, de világosan beszélt. Tudott tréfás lenni, s ha kellett, gúnyos is, szigorú és behízelt, amint szüksége volt rá. Bölcs mondásait gyönyörködve hallgatták kortársai.

Mikor a római nép alkalmatlan időben gabona szétosztását követelte, Kátó így szólt a néphez:

— Kedves polgártársaim, nagyon nehéz a hassal beszélni, melynek nincs feje.

Egyszer arról volt szó, hogy mindeneken az asszonyok uralkodnak. Kátó erre azt mondta:

— Minden nép uralkodik az asszonyain, mi a népeken uralkodunk, rajtunk pedig az asszonyaink.

Egy nemes a tengerparton fekvő birtokát eladta s a pénzt elköltötte. Kátó úgy tett, mintha csodálkoznék.

— Látjátok, — mondta — ez az ember erősebb, mint a tenger. Mert amit a tenger aligha tudott volna elmosni, ő a legnagyobb könnyűséggel lenyelte.

Máskor, midőn Eumenezs király, a rómaiak barátja Rómába jött s a szenátus minden módon ünnepelte, Kátó elkerülte az ünnepségeket. Valaki azt mondta neki:

— Miért teszed ezt Kátó, hiszen Eumenezs becsületes ember s a rómaiak barátja?

Kátó így válaszolt:

— Lehet, hogy úgy van, de ne felejtsetek el, hogy a királyok már természettől fogva húsevő állatok.

Legjellemzőbb azonban ez a mondása:

— Ellenségeim irigyelnek, hogy még éjszakánként is fölkelek és saját ügyeim helyett még olyankor is az állam dolgaival foglalkozom. De én inkább lemondok a közszönetről, ha helyesen cselekszem, mintsem elkerüljem a büntetést, ha rosszat teszek. Mindenkinek szívesen megbocsátom a hibáit, csak magamnak nem az enyéimet.

Ilyen és hasonló mondásokat naponként hallottak Kátótól a rómaiak.

Valériusz Flakkuszzsal együtt konzulnak választották és Spanyolország északkeleti részét bízta rá. Sok viszontagság után legyőzte az ottani népeket. Katonái sok zsákmányt szereztek, de Kátó azonkívül még egy font ezüstöt adott mindegyiknek.

— Jobban szeretem, — mondá — ha sok római visz haza ezüstöt, mintha kevesen visznek sok aranyat.

Magának azonban semmit sem tartott meg a zsákmányból.

Mikor a hadjáratból hazatért, Rómában nagy ünnepekkel tisztelték meg. Kátót ez nem vakította el, továbbra is megmaradt egyszerű embernek, aki a köz javát mindenek fölé helyezi s azontúl is ép oly szívesen védte a mások ügyét a bíróság előtt, mint amikor még kis ember volt. Úgyszólván sohasem pihent.

Maniusz Aciliusz nagy hadsereggel Görögországba vonult a nagy Antiokusz ellen, aki Hannibál óta legveszedelmesebb ellensége volt Rómának. Kátó ekkor elkísérte útjára Maniuszt és az ő fáradhatlanságának és rendkívüli leleményességének köszönhették a rómaiak, hogy Antiokuszt legyőzték.

A polgári ügyekben épen oly nagy volt Kátó, mint a harctéren. Főfeladatának a gonosztevők üldözését tekintette. Még ha tekintélyes emberről volt is szó, irgalmatlanul üldözte. De őt is sokszor támadták államférfiul pályáján s ellenségei nem egyszer porbe is idézték. Még kilenczvenéves korában is pörösködnie kellett.

Tíz évvel azután, hogy konzulnak választották, Kátó a cenzori méltóságra pályázott. Ez volt a legmagasabb méltóság s a rómaiak a politikai pálya koronájának tekintették. Egyéb nagy hatalmuk mellett a két cenzor főadata volt a nyilvános erkölcsre, a házasság tisztaságára és a gyermekek helyes nevelésére ügyelni. Mert mindegyik Rómában sokat adtak.

Csaknem valamennyi előkela és tekintélyes tagja a szenátusnak ellenezte Kátó megválasztását. A patricziusok irigységből, hogy alacsony családból való, csaknem ismeretlen ember jusson erre a magas méltóságra, mások meg azért, mert nem éltek erkölcsösen s félték szigorúságától. Valamennyien egyesültek tehát és hét más férfiút jelöltek ellene, akik igyekeztek a nép kedvében járni, mert úgy hitték, hogy a nép is elnéző cenzort kíván.

Kátó pedig egyáltalán nem kedveskedett a népnek. Sőt inkább nyilvánosan fenyegetőzött, hogyha megválasztják cenzornak, el fog bántani a rossz és erkölcstelen polgárokkal, mert az államnak tiszta erkölcsi életre van szüksége. A nép csakugyan őt és Flakkuszt választotta meg a legfőbb méltóságra.

Kátó beváltotta, amit ígért. Könyörtelenül üldözte a bűnösöket, bármily magas állásúak voltak is. Többeket erkölcstelen módjuk miatt kizavart a szenátusból, így a legtekintélyesebbek egyikét, Luciuszt is.

Kátónak könyörtelen szigorúsága miatt sok ellensége támadt a patricziusok között. Főleg azért gyűlölték, mert eltiltotta őket a tékozló pompától. Kocsikat, női ékszereket súlyosan megadóztatott. Ezért a polgárok közül is sokan ellenségei lettek.

De Kátó nem törődött az elégedetlenek morgásával s még szigorúbban járt el, mint addig. Luciusz bátyja, a híres Titusz Flaminiusz, ekkor valóságos összeesküvést szított ellene. Bevádoltatta a szenátus előtt és kivitte, hogy a nyilvános építkezések bérbeadására vonatkozó néhány rendelkezését érvénytelennek nyilvánították, sőt a nép-

tribunokat is ellene tüzelte. Azok bevádolták a nép előtt és két talentum büntetés-pénz fizetésére ítélték.

A nép azonban mégis nagyon meg volt elégedve cenzori működésével, mert az egészség templomában szobrot emeltek Kátónak. A szobor fölirata dicsőítette, hogy kitűnő intézkedéseivel Rómát, mely erkölceiben közel volt a pusztuláshoz, ismét föl-emelte.

Sokan csodálkoztak, hogy miért nem kapott már korábban szobrot, holott kisebb emberek dicsőségét már régen szobor hirdeti. Mire Kátó így felelt:

— Jobban szeretem, ha azon csodálkoznak az emberek, hogy miért nem kaptam szobrot, mintha azt kérdeznék, hogy miért kaptam?

Kátó jó apa, kitűnő félj és páratlan gazda is volt. Szegény, de nemes családból való leányt vett feleségül, mert azt mondta, hogy a nemes születésű nőkben természet-től több a szégyenérzés és így irtóznak a rossz dolgok elkövetésétől. Azokat, akik nejüket, vagy gyermeküket bántalmazták, megvetette. Az ő szemében nagyobb dicsőség volt jó férjnek lenni, mint tekintélyes szenátornak. Mikor fia született, maga nevelte, még fürdetni is csak az ő szemei előtt volt szabad. Nemcsak tanította a fiát, hanem mindent elkövetett, hogy edzett ifjává nevelje. Jó katona és nemesen gondolkodó ember lett belőle. Kátó fia később a nagy hadvezér Paulusz leányát, Terciát, vette feleségül.

Kátó sok rabszolgát tartott s azokat is művelte, de szigorú volt hozzájuk. Mikor még szegény ember volt, sohasem panaszkodott a rossz élet miatt, később azonban, hogy gazdagabb lett, a rabszolgákat, ha ebédnél rosszul szolgáltak föl, vagy elfelejtettek valamit, rögtön ebéd után megkorbácsoltatta. Halálra csak akkor ítélt rabszolgát, ha a többi rabszolga mind bűnösnek tartotta.

Öregségére Kátó meg akart gazdagodni s ekkor belátta, hogy a földművelés nem elég jövedelmező. Más birtokokat, tavakat, meleg forrásokat, szabadon álló nagy területeket vásárolt tehát, azonkívül erdőket és réteket, melyektől több hasznot remélt. Pénzt is adott kölcsön, különösen rabszolgáinak. Azok fiukat vásároltak a pénzért, Kátó költségén gyakoroltak és oktatták őket s egy év leteltével nagy nyereséggel tudtak rajtuk.

A görög tudományokat Kátó nem szerette. Egyszer Diegenész és Karneadesz mint követek Rómába jöttek. Seregestül keresték fel őket a római ifjak s nem győzték csudálni tudományukat. Kátó mindent elkövetett, hogy a követeket eltávolítsa a városból. Nem mintha gyűlölte volna őket, de attól félt, hogy a római ifjak túlságosan sokat foglalkoznak a görög tudományokkal, idővel többre fogják becsülni a tudományt a tetteknel s a harci vitézségnél. Ezt pedig Róma pusztulásának tartotta.

Kátó az orvosokat sem szerette. Ha beteg volt a háznál, maga gyógyította. Igaz, hogy a kúra nem mindig sikerült, mert korán elvesztette feleségét és fiát. Első felesége halála után fiát összeházasította Paulusz leányával, ő maga pedig egy fiatal rabszolgánőt tartott, aki titokban látogatta. A fiatalok egy házban laktak Kátóval. Egyszer a fiatal Kátó meglátta a rabszolgánőt, amint apjához ment s nyíltan mutatta neki, menynyire utálja és gyűlöli. Kátó csakhamar megtudta ezt. Nem panaszkodott. Kiment a piacra s megkérte volt írnokának Szaloninusznak a leányát feleségül.

Második házasságából egy fia született, akit az anyjáról Szaloninusznak nevezett. Nem sokkal ezután meghalt első fia. Kátó bánkódott utána, de nem mutatta s azután is szorgalmasan törődött az állam ügyeivel. Ha ebben elfáradt, pihenésképpen könyveket írt és földműveléssel foglalkozott.

Falun dusabb és jobb konyhát tartott mint a városban. Valahányszor kint volt, meghívta ismerőseit és a szomszédban lakó földbirtokosokat s jól tartotta őket. A vele való érintkezést nemcsak a vele egy korban levő férfiak keresték, hanem fiatal emberek

is, mert gazdag tapasztalatai voltak és sok érdekes dolgot tudott, melyeket részben maga látott, vagy másoktól halott. A terített asztalt tartotta a legjobb eszköznek barátságok kötésére s ilyenkor nagyon szerette, ha vendégei érdemes férfiakról tisztelettudó hangon beszélgettek. A rossz és haszontalan emberekről azonban egyáltalán nem volt szabad asztalánál beszélni.

Kátó mindig buzgóan foglalkozott a római gyermekek nevelésével és taníttatásával; azt akarta, hogy a rómaiakat már gyermekkorukban a régi római erényekben neveljék. Itt alkalmasnak tartjuk a római gyermekről és neveléséről egyet-mást elmondani.

A rómaiaknál* az volt szokásban, hogy a csecsemőt — ha a maga gyermekének akarta vallani — az apának fel kellett a földről emelnie. Ha ez megtörtént, első dolga volt, hogy nevet válasszon a kisdednek ama tizenkét név közül, amelyet római ember viselni szokott. A névadás ünnepét a gyermek születése után nyolczad napra tartották meg vallásos szertartásokkal és lakmározással, amelyre a rokonság volt különösen hivatalos. A nevet beiktatták a családi vagy nyilvános anyakönyvbe. De mindjárt gondoskodtak arról is, hogy a gyermeket a szemveréstől megoltalmazzák. E végből egy arany-, s ha a gyermek nem volt nemes származású, kis bőr-bullát (olyan medálionformát) akasztottak a nyakába, amelyet mindaddig hordott, amíg csak a toga virilist fel nem vehette. Azonban ekkor se vetette el, hanem jól megőrizte, hogy esetleg ismét nyakára kösse, ha az istenek részül juttatták neki azt a nagy dicsőséget, hogy triumfusbán felvonulhatott a Kapitóliumba. A gyermeket rendszeren anyja dajkálta, vagy ha más is, de mindig szabad asszony. Anyja gondozta egyedül egész hét éves koráig és nem csekély befolyással volt ez első nevelése a római ember egész életére. Hét esztendősen fogták a római gyereket az igazi tanulásra, hogy jó polgárt és bátor katonát neveljenek belőle. Meg kellett tanulnia úszni, lovagolni, dárdát hajítani. Rászoktatták a mértéktelenségre evésben, ivásban: a szerény s alázatos magaviseletre; megtanították, hogy tisztelje szüleit, engedelmeskedjék a törvényeknek s félje az isteneket. Ha az apának valami nyilvános vagy családi áldozatot kellett végeznie, fiát maga mellé vette kamillusnak (ministrans). Kora reggel, mikor jöttek a kliensek s a csarnokban csoportosultak, hódolattal köszöntötték patrónusukat, hol segítséget kértek, hol tanácsért, pártfogásáért esedeztek, apja széke mellett állt a fiú is, hogy megismerkedjék a család alázatos barátaival. Részt vett a nagy ünnepeken is, mikor a nyitott csarnokba vendégsereg tódult és hallgatta a vitakozásokat, amelyek a közügyekről folytak, vagy a múltak emlékeit fölelevenítő beszélgetéseket. Hallhatta, sőt némelykor maga is énekelhette a dalokat, amelyek az elhalt hősök nagy tetteit dicsőítették. Valamint akkor is jelen volt, mikor nagy vezért vagy jeles államférfiút temettek és elmondták felette a magasztaló halotti beszédet.

Az is divatban volt, hogy a szenátorok elvitték fiaikat a gyűlésekre.

* Church J. Sziladi fordítása.

Ezt egy igen érdekes kis történetéből tudjuk, amely azt is megmagyarázza, hogyan kapta a Papiriusz-nemzetség egy ága a Prétátusz melléknevet. „Az volt a szokás a régi időben — így szól a történet — hogy a szenátorok elvitték a gyűlésekre fiaikat is, hogy már kora ifjúságukban meghallgassák, mily fontos ügyeket tárgyalnak a szenátusban. De szigorúan meg volt hagyva az ifjaknak, hogy semmi szín alatt se áruljanak el egyetlen árva szót se a tárgyalásokról. Történt, hogy egyszer a tanács egy fontos ügyben a határozatot másnapra volt kénytelen elhalasztani. Egy szenátornak, Papiriusznak a fiát anyja erősen zaklatta, hogy mondja el, minő fontos ügy lehetett az, amely ily hosszú vitát okozott. Az ifjú megemlékezve a szigorú tilalomról, nem akarta elmondani, de midőn anyja kíváncsiságtól izgatva egyre jobban zaklatta, megunta végre a sok faggatást és ezt gondolta ki: «A tanács, úgymond, azon vitatkozott, vajjon minő módon volna lehető, hogy nagyobb egyetértés uralkodjék a házastársak között, amint valójában van és hogy nem volna-e jó a mostani állapotokon változtatni, vagy úgy, hogy elrendelnék, hogy egy férfinak több felesége, vagy pedig, hogy egy asszonynak több férje legyen.“ Az asszony, aki borzasztóan megijedt, rögtön fellármázta összes ismerőseit, hogy illetén dolgot semmikép meg ne tőrjenek. Másnap aztán, mikor egybeült a tanács, a szenátorok nagy csodálkozására egész csapat asszony özönlik be az ajtókon, alázatosan könyörögve, hogy ne tegyenek semmi változást, vagy ha igen, legalább azt meg ne engedjék, hogy egy férfinak több felesége legyen. A fiatal Papiriusz ekkor elmondta, hogyan kínozta őt anyja kérdezősködéseivel és hogy ő találta ki ezt a mesét, hogy megmeneküljön faggatásaitól. A tanács pedig féltében, hogy nem minden ifjú lesz ilyen okos s állhatatos és hogy az államnak kára válhatnék belőle, ha esetleg valami titkot időnek előtte elárulnának, elhatározta, hogy ezutánra kitiltja a kúriából a szenátorok fiait, kivéve ezt az egy Papiriuszt, akinek megengedtetik, hogy eljárhasson a gyűlésekre, amíg a toga p r é t e x t á t viseli.“

A római fiukat természetesen a rendszeres tanulásra is ráfogták. Megtanították olvasni, írni, számolni; az olvasást mozgatható elefántcsont betűkőn tanították. Ezután megkezdődött a könyv nélküli való tanulás.

Írni úgy tanultak, hogy a sztuluszal (egy rövid hegyes vas- vagy valaminémű ércpálcza) fatáblába vésett betűk nyomait követték. Eleinte a tanító vezette a kezét. Ezt a módszert jobbnak tartották, minthogy magát engedjék a gyermeket viaszos táblán a betűket próbálgatni. A papír meg, vagy a pergamens sokkal drágább volt, semhogy gyakorlatokra vagy másolgatásra lehetett volna használni. Könyv is kevés volt és nagyon drága, úgy hogy a diktálás jelentékeny része volt a tanításnak. A gyerekek le kellett írnia iskolakönyvét.

Különösen nehéz tanulmány lehetett a római gyerekek a számtan,

amelyet nekünk nagyon megkönnyítenek az arab számjegyek. Borzasztó, mily hosszú sorral kellett elbánniok pl. a szorzásnál vagy osztásnál. Ilyen egyszerű szám, mint a 89, már egész nagy sorozat római számjegyekben: LXXXIX. Hát rendszeren a kezét vette segítségül a gyerek, úgy hogy a bal kéz ujjai a százon alóli, a jobbiké a százon felüli számok képviselői valának. Volt néha még a tanítónak számoló táblája is, amelyen különböző színű golyók voltak az egyesekre, tízesekre és százásokra.

Ezalatt a tanuló egy idegen nyelvet is tanult, t. i. a görögöt, mert ez volt az egyetlen nyelv, amelyet római embernek érdemes volt tanulni. Már kis gyerek korukban tanulták görög rabszolganóktól, a kik vagy dajkáik voltak, vagy felügyelőik.

Minden valamire való családnak volt egy olyan szolgálja, aki értette a görög nyelvet. A műveltebb görög rabszolgát megtették a gyerekek felügyelőjének és tőlük tanulták meg a görög nyelvet, amelyet Rómában az akkori időben minden művelt ember beszélt. A nagyon gazdag és előkelő gyerekek otthon nevelkedtek. Különben iskolába jártak rendszeren.

Rendszeren osztályozni szokták a gyerekeket és mindegyiküket sorjába ültették, kit-kit az ő tudománya szerint. Szorgalmukat méltányosan megjutalmazták és bámulatos, mily kitartással küzdöttek a győzelemért. Elsőnek lenni az osztályban, az volt a lehető legnagyobb dicsőség. Ámde egy győzelem még nem volt biztosíték mindenkorra. A következő hónapban a legyőzödnék megint alkalma nyílt megújítani a küzdelmet. A győztes tehát győzelme után nem pihenhetett a munkától és az, aki vereséget szenvedett, szegényében, hogy a csorbát kiköszörülhesse, szintén megfeszítette minden erejét. Ez a módszer jobban ösztönözte a fiúkat a tanulásra, mint tanítóiknak minden buzdítása és szüleiknek minden kérése összevéve. Különben a tanító nem bízott meg egyedül a versenyzésben. Volt még egy eszköze és bőkezűen élt vele. A *ferula* és a *virga* voltak a tanító fegyverei. A *ferula* bambusz vagy spanyol nádpálcza volt. A *virga* nyírfavessző.

A *ferulának* és a *virgának* a használatáról azonban már akkor is nagyon eltérőek voltak a vélemények. Némelyik annyira lelkesült pártfogója volt a két testi büntetésnek, hogy a pálcza görög nevét „ész élesztődnek” magyarázta, ellenben a legkiválóbb férfiak ellenségei voltak a testi fenytéssel való nevelésnek és tanításnak. Egyik kiváló férfiú méltatlankodva mondja, hogy a tanító majd megnyuzza a szegény gyermeket, ha csak egy perczet késik is az olvasás közben; pedig ez valóban könnyen megbocsátható hiba volt, mert a tanulóknak ugyancsak nehéz munkájába kerülhetett, hogy eligazodják a rómaiak könyvében, mert azok mind nagybetűkkel voltak írva, írásjelek nélkül, se pont, se vessző, még a szavak is alig voltak egymástól elválasztva.

Szünetnapok is voltak. Általános szünet volt december 17-én ez volt a Szaturnália ünnepe és különösen iskolai ünnep volt a Minervába

ünnepe, márcziusnak a második felében. A hosszú nagy iskolai szünet a nyárra esett.

A tanítónak főteendője a nyelvtan tanítása volt. Ezt is, mint sok egyebet, a görögöktől tanulták a rómaiak. Egy Kratesz nevű görög ember jött Rómába Kis-Azsiából követnek és a város rossz kövezetén kitérte a lábát; betegsége idejét aztán arra használta fel, hogy nyelvtani leckekeket adott a jelentkezőknek. A tanítók javarészből görög emberek voltak. Sokan felszabadították görög rabszolgáikat és megtették tanítóknak. Volt olyan tanító is, aki 3—4000 forint évi fizetést kapott, amelyből a volt gazdájának is tetemes rész jutott nyereség fejében.

Azok a rabszolgák, akik alkalmasak voltak arra, hogy tanítókká legyenek voltak a rabszolgák közt a legboldogabbak, mert a többinek igen szomorú sorsa volt

„Azok a rabszolgák,*) kik mint munkások a gazdag földesurak birtokain éltek, a legnyomorultabb ellátásban részesültek.

Felső testük többnyire mezítelen volt s csakis testük közepét fődte darab durva rongy. A legzordabb időjárás tartama alatt is csak annyiban részesültek egyéb gondozásban, a mennyiben tulajdonosuknak érdekében állott, hogy meg ne betegedjenek. Étkezésük a lehető legsilányabb étkekből állott, melyet pusztá kézzel, evőeszközök nélkül, gyakran vályúból falatoztak.

A beteg rabszolga semmi gondozásban nem részesült. Dolgoznia kellett, a míg egészsége és ereje engedte, ha kimerültén összerogyott, vagy aggkora miatt már munkára alkalmatlan volt, éhhalálra kárhoztatták, egyszerűen fejbe ütötték s bedobták valami gödörbe, hol éhen veszett, vagy gazdája összekötöztette, elvitette a Tiberisz partjára s ott kitétette az Eszkulap szigetére, hol magára hagyottan éhen veszett, vagy még életében kikezdték testét a ragadozó állatok és madarak.

Ugyancsak rabszolgákból telt ki a római népnek a látványosságához, a gladiátorok küzdéséhez is a potom emberi élet. Ehhez főként hadi foglyokat alkalmaztak, kiket gondosan betanítottak valamely fegyvernemre, hogy uraik vagy a nép mulattatására a cirkuszokban, vagy az amfiteátrumokban halálra konczolják egymást. A gazdagabb rómaiak minden vendégség alkalmával megvásároltak néhány ily betanított gladiátort, kik azután az étkezés alatt a dőzsölő urak szeme láttára konczolták föl egymást. A cirkuszokban pedig naponta láthatók voltak az ilyen viadatok, melyeket egyaránt látogattak a nők és férfiak. E gladiátorok éles fegyverekkel küzdöttek élet-halálra. A ki elesett, annak hulláját vaskapsokkal vonszolták ki a nézőtérrel s minden szertartás nélkül hányták valami gödörbe, vagy a kloakába. Elképzelhetjük, mennyi emberáldozatba kerültek ezek a viadatok, mert tudjuk, hogy a nagy hadvezérek, mikor a háborúból visszatértek olyan látványosságokat rendeztek a nép mulattatására heteken át, melyeken naponta több száz gladiátor küzdött egymás ellen és a küzdelem rendszeren az egyiknek, vagy mindkettőnek a halálával végződött.“

Amily kegyetlen volt a római ur a rabszolgák iránt, olyan szertelen volt Róma zsarolása a tartományokkal szemben. Kátó ezt szüntelenül orosozta, de hasztalanul, úgy, hogy végre ő, aki folyton üldözte az idegen

*) Szebesztha Károly. A rabszolgaság az ókori népeknél.

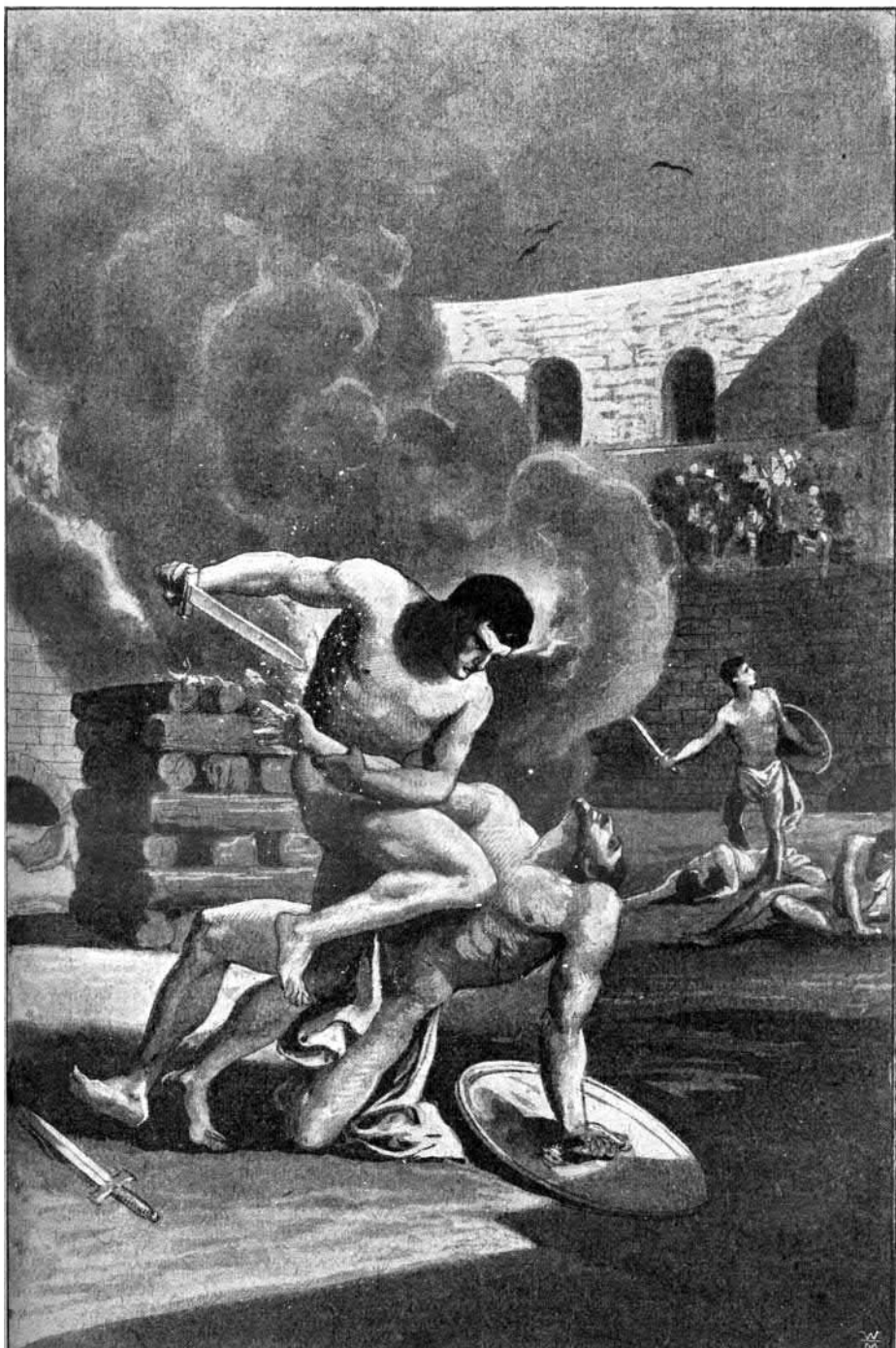
elemet, gyűlölte a görög világot, maga is a görög műveltség tanulmányozásához fordult és azt remélte, hogy a görög műveltség fogja Rómát megneemesíteni, emberesebbé tenni, hogy így alkalmas legyen arra, hogy az óriási birodalom kiterjedését fentarthassa, mert arról meg volt győződve, hogy a szükkörü latin műveltség ahhoz kevés.

A római érzelmű görögök abban az időben Görögország minden államában a hatalmat kezükben tartották és Perzeusz legyőzete óta Egyiptomtól és Szíriától Hiszpaniáig és Numidiáig minden nép meghajolt Róma előtt. A gyöngye, sok államkára oszlott, pártokra szakadt Görögország nem érhetett el ily körülmények közt a mindenható város ellenében sikert.

Mindenfelé zúgolódott ugyan az eléületlenség Róma ellen, de ugyanakkor a pártviszály is mindenütt dúlt és a biztosok, kiket Róma időközönként Görögországba küldött, fölhasználták a viszonyokat a forrongás növelésére. Csak szikra kellett, hogy a forradalom lánggal törjön elő. Ezt a szikrát kipattantotta Kallikrátesz és Menáلكidász, két ép oly kapzsi, mint nagyravagyó, de alávaló ember nyomom viszálykodása. Ők a háromszáz-nak visszatérésekor együttesen álltak az akájok szövetségének élén, de megvesztegették őket, amire összeveszték az ősszege, gyalázatuk díján. Menáلكidászt, aki akkor fővezére volt a szövetségnek, bevádolta Kallikráteszt, hogy a fővezér elszakítani igyekezett a szövetségtől szülővárosát, Spártát és ügye Kallikrátesz furfangossága következtében balul állt. Hanem mégis kilábolt a hínárból az által, hogy megvesztegette három talentummal Diéuszt, utódját a szövetségi fővezérségben. Ez segített rajta, de ez által Diéus maga is abba a kellemetlen helyzetbe jutott, hivatalos hatalmával való visszaélés és megvesztegethetőség miatt vád alá kerül. Ekkor Diéus úgy segített magán, hogy a szövetséget viszálykodásba keverte Spártával és a közfigyelmet elfordította magáról.

A spártaiak, akik kellenlenül csatlakoztak az akáj szövetséghez, azóta kétszer is visszaléptek, de újra hozzá kellett állniok; másodízben ezt csak azon feltétel alatt tették, ha megígérik, hogy spártait a szövetség irányában elkövetett vétség miatt törvényszék elé állítani nem fognak, ezt a megszorítást a római tanács helybenhagyta. Diéus azt hangoztatta, hogy e helybenhagyás koholmány; hadtesttel indult Spárta ellen és annak kormányától huszonnegy polgár kiadatását követelte. Ezek azonban elmenekültek Rómába, ahol a tanácstól esdekeltek oltalmat és pártolást. Most Spárta is, a szövetség is követeket küldött Rómába, amaz a főhadvezért, Menáلكidászt és született spártait, a szövetség pedig Kallikráteszt és Diéuszt.

Az akájok szerencsétlenségére az utón meghalt Kallikrátesz, ki összekötései által ez egyetlenegyszer hasznára lehetett volna a szövetségnek. A tanács' kihallgatta mindkét félt és azt válaszolta, hogy az ügyben meghatalmazottja által a helyszínén fog dönteni. Azonban az akájok nem várták be a döntést, hanem akkori fővezérük, Damokritusz tanácsára azonnal kar-

Gladiator viadalok.

dot rántottak. (605.) Nem ügyelve a rómaiak óvására, két évig egymásután szorongatták a spártaiakat. A második évben megjelent Aureliusz Oresztesz, a római tanács követe és kijelentette a szövetség gyűlésében Korinthuszban, hogy nemcsak Spárta, hanem Korinthusz, Argosz és minden, nem akáj eredetű állam álljon el a szövetségtől. Ez a követelés dühbe hozta az akájokat; a tömeg Spártát okolta e fordulat miatt, a jelenlevő spártaiakra rohant, bilincsekbe verte, meggyilkolta a szerencsétleneket, még azokat sem kímélte, kik a római követnek, Aureliusz Oresztesznek a házában kerestek menedéket. Egyidejűleg megválasztották főhadvezérnek, minthogy a hivatalos év épen kitelt, Kritolauszt, a rómaiak határozott ellenségét, ki a szövetségi gyűlést a megkezdett időn mind merészebb vállalatokkal biztatta, szerencsétlenségére épen akkor, mikor a rómaiak az imént föllázadt Makedoniával végeztek.

Makedónjában valami Andriszkusz nevű vakmerő kalandor, ki magát Fülöpnek, Perzeusz fiának nevezte s azért Pszeudo-, vagyis ál-Fülöpnek hívták, hasznára fordította a nép közt uralkodó elégtelenséget, thrák vajdák segítségével, mint trón-követelő jelent meg, megszállta Makedoniát, fenyegette Tesszáliát és a római sereget, mely a következő évben ellene indult, nyílt csatában megverte. Erre Róma ama Kvinkciusz Céciliusz Metelluszt küldte ellene, ki a háborút oly szerencsésen viiite, hogy gyors befejezése után Makedonikus melléknévvel tiszteltették meg. Két csatában leverte a bitorlót és kényszerítette, hogy Thrákiába fusson, ahol azután az egyik vajda kiszolgáltatta.

A szerencse, amely Andriszkusznak kalandja első idejében kedvezett és a háború, melyet Róma ugyanabban az időben Kartágóval viselt, nyughatatlanná tette az akájokat és értelmetlen vezéreiket annyira, hogy a józanság útjáról mindinkább letértek. A rómaiak szemet hunytak az Aureliusz Oresztesz házán elkövetett sérelem felett és kíméletesen jártak el; de Kritolausz arra bírta a szövetséget, hogy indítsion hadat Spárta ellen és mikor a római fölhatalmozott békén akart elintézni mindent, Kritolausz megíusította a római követ törekvéseit, sőt még ki is gúnyolta.

A rómaiak kiadták a parancsot új konzuljoknak a durva és műveletlen Luciusz Mummiusznak, hogy törjön Görögországba és a hellén államokat teljesen hódítsa meg. Még mielőtt Mummiusz elindult, a nemes Metellusz, ki a makedón háborút épen befejezte, mindent fölhasznált, hogy az akájokat lázítóik befolyása alól kiszabadítsa és józanabb határozatokra bírja. Jó szándékát gunynyal viszonozták; mire seregével indult a Peloponnézosz felé és Lokriszban rábukkant Kritolausznak a bötokkal gyarapodott seregére. Az akáj fővezér már a Termopiléig haladt előre és itt bevárhatta volna a római sereget, hanem a helyett, hogy a szorost védte volna, a rómaiak közeledésére elhagyta a szájhős előnyös állását és rendetlen futásban keresett menekülést, azonban Skarfea lokriszi vároznál

elérték őt a rómaiak és csúfosan megverték. Ő maga nyomtalanul eltűnt. Helyette a vezérletet az elmúlt év fővezére, Diúsz vette át. Ez ép oly oktalan volt, mint Kritolausz; földieit ugyancsak alkalmatlan időben szállta meg a függetlenségük iránt való lelkesedés. A helyett, hogy a kegyesebb Metelluszsal, ki lassan haladt Megara felé és útjában lehetőleg megkímélt mindent, békét kötöttek volna, inkább a végsőre határozták el magukat, noha ilyen határozat kivételére sem erejük, sem bátorságuk nem volt. Föl-fegyvereztek tizenkétezer rabszolgát, a gazdagabbaktól roppant áldozatokat sajtoltak ki; fegyverre szólították az összes ifjúságot és vak dühvei törtek az ellenségre, aki békét javasolt.

Az akájok serege még alig állott útrakészen, mikor Mummiusz kikötött, Diúsz mégis hebehurgyán sikra szállott rosszul felszerelt serege élén a két-akkora, jól rendezett római haddal. A meggondolatlan ütközetnek teljes csatavesztés lett a következménye: az összes akáj ifjúság ott veszett az Isztmuszon, a csatatéren. Diúsz elmenekült ugyan, de csak azért, hogy nejét átdöfje s aztán ő maga mérget igyék. Korintuszt azonban Mummiusz megszállotta és megsemmisítette; minden férfit megöletett, gyermekeket és a nőket pedig rabszolgául adta el, a várost kirabolta és elhamvasztotta. Mummiusz még a tűz előtt minden műkincset összehordatott, hogy Rómába szállíttassa, nem mintha a művészethez értett volna, hanem mert divat volt a diadalmas bevonulásoknál a diadalszekeret műkincsekkel, ritkaságokkal fölcizozomázni. Mennyire nem volt műértő, kitűnik abból, hogy számos nagybecsű művet potom pénzen elárvereztetett és hogy a Rómába szánt művek szállítóit azzal fenyegette, ha kár esik bennök, újakat kell csinálniok. Ekkor veszett el a legtöbb görög műredek: részint a lángoknak lettek martalékai, részint a habok nyelték el szállítás közben, a többi meg Rómában szóródott el. Némelyeket a pergamuni királyok váltották magukhoz, a kik többet értettek hozzá Mummiusznál. Megtörtént, hogy a pergamuni király egyetlen remekműért 150.000 koronát kínált, a durva konzult ez oly ámulatba ejtette, hogy a műredek becsét valamelyelőtte ismeretlen varázserőnek tulajdonította, melyet ő nem ismer és nem bocsátotta ki kezéből a tárgyat.

Korintuszon kívül még néhány más görög várost is kiraboltak és romba döntöttek a rómaiak, egész Görögországot pedig Akája néven római tartománynyá változtatták. Hasonlóképen járt el Metellusz, ki Mummiusz megérkezésekor Makedoniába ment.

Ebben a korszakban 133-ban, K. e érte végét a pergamuni birodalom is.

„Pergamum történetének* kezdete homályba van burkolva. Uralkodóinak sorában az első kimagasló alak I. Attalusz volt, aki K. e. 240-től 197-ig uralkodott. Ez a körültekintő fejedelem a körülmények ügyes felhasználása által kis országának még a hatalmas szomszédokkal szemben is tudott

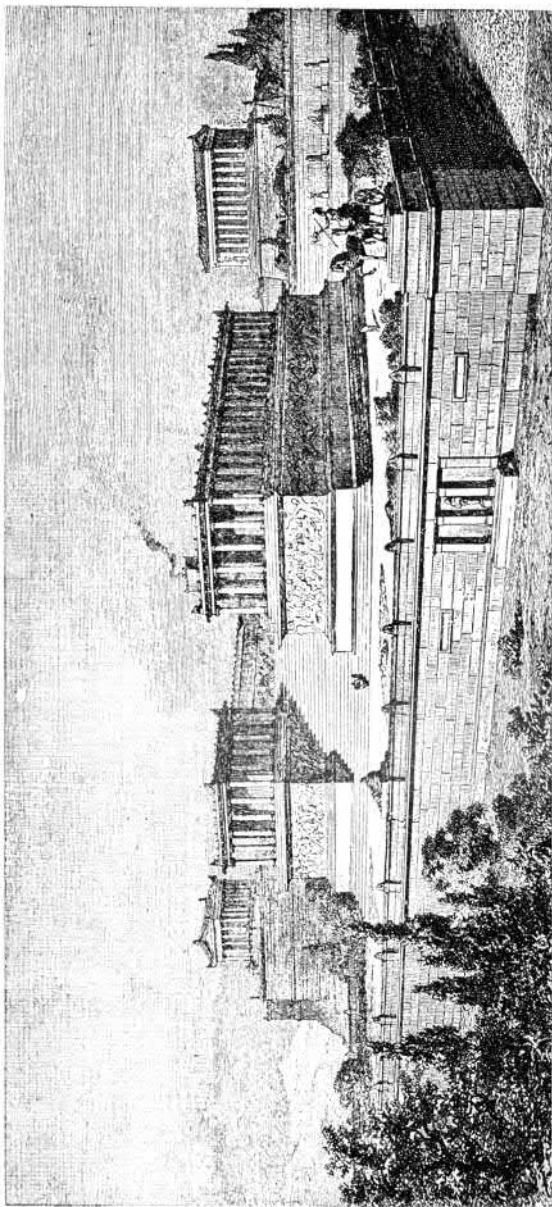
*) Keleti Vincze: Pereaum és a Gigantomakia

tekintélyes állást biztosítani. A szíriai monarkia Egyiptommal való folytonos viszálykodása miatt nem léphetett fel nyugaton kellő erővel. Egyiptom hatalma csak kevés erősített helyre szorítkozott. Makedonia Görögországgal és bárbar szomszédjaival volt elfoglalva, veszélyessé tehát csak a folyton leskelődő Bithinia és az ijesztő módon szaporodó gallusok válhattak. Attalusznak messzelátó politikája azonban csakhamar hatalmas szövetségeket talált Rhodosz szigetének hajóhadában és Róma szárazföldi hadseregében. Igaz, a görögök nem igen szívesen látták ezt és gyakrabban adtak neheztelésüknek kifejezést, de másrészt mindig bőkezű adakozókra akadtak a pergamuni uralkodókban. A makedón háborúk által tönkreteljesített Athént I. Attalusz pompás fogadalmi ajándékokkal díszítette, utódja az Akropolisz tövében oszlopcsarnokot épített, II. Attalusz a Kerameikosban sztoát emelt, melynek maradványai máig is megvannak, Szikion városa Attaluszt busás érdemeiért kolosszális szoborral tisztelte meg. Kelet uralkodói között a pergamuni Attalidák voltak mindig legbőkezűbbek Görögország iránt. A hellén tudományt és művészetet más udvaroknál is ápták, de sehol sem tudtak takarékoságot és királyi bőkezűséget oly illően egyesíteni. Pergamumban hatalmas könyvtár állott. Pergamumban találták fel a hártypapírost, ami örökkévaló hirt biztosított a pergamuniaknak. A pergamuni birodalom az uralkodóinak tiszta erkölcsű szeplőtelen életével tűnik ki a többi szomszéd államok között, Pergamum állam 245 évig állott fenn és csak öt uralkodója volt. A királyi családban uralkodó egyetértés és a szoros viszony, mely a család minden tagját összefűzte, fényes például szolgált az alattvalóknak és majdnem példabeszéddé vált. A család női tagjai közül I. Attalusz neje, Apollonisz magaslik ki, egyszerű polgárleány Kizikoszból, kiben a legnemesebb női tulajdonok egyesültek. Arcképével gyakran találkozunk szülővárosának érmein, hol fiai pompás templomot emeltek tiszteletére. Fia II. Attalusz háladatoságból szobrot emelt neki a pergamuni várbán Athéné Poliasz temploma előtt. Meg inkább szembeszökők a pergamuni uralkodók érdemei, ha meggondoljuk, hogy alattvalóik korántsem voltak tisztán görögök és hogy sokat kellett küzdeniök a háborús idők viszontagságaival.

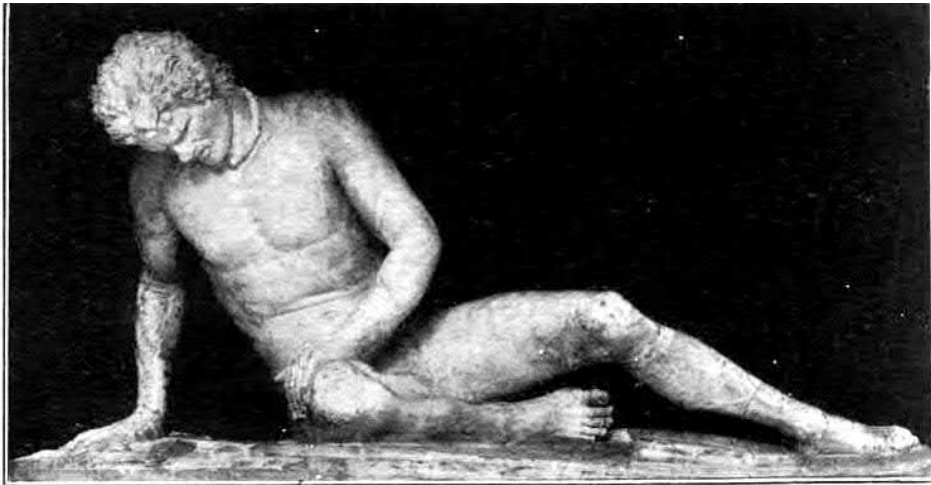
Leginkább a gallok kai gyűlt meg a baja, hét ütközetben vívott meg velök; egyszer már Pergamum falai alatt portyáztak, azonban a Kaikos folyó melletti döntő ütközetben annyira megtörte őket, hogy azon időtől fogva nem zavarták a pergamuni birodalom nyugalomát.

Ezután a diadalmas csata után Attalosz a királyi címet vette fel. Most már nyugatra irányozhatta figyelmét. Mikor Fülöp makedoniai király a Kenné melletti csata után Hannibállal szövetségre lépett, Attalosz határozottan a rómaiak pártjára állott. Szövetségesei segítségével le is győzte Fülöpöt tengeren, szárazon kevésbé volt szerencsés, egyszer a pusztító ellenség Pergamum falai alá is hatolt, A makedónok elleni gyűlölete

Zeusz-oltár Pergamumban.

A pergamumi városban, nagy kiterjedésű terráson építette ezt a nagyszabású oltárpüleetet II. Euménész. Körülbelül 180—170 körül K. e. épült ez a roppant nagy alkotás, melynek alapépitménye hatalmas négyszög volt és azt három oldalt jön oszlop-csarnokok vették körül; fel az oltárhoz az alapépitmény síkjáról 24 lépcsőfok vezetett és ez a széles nagy lépcsősívet megkapó látványul szolgált. Az oszlop-csarnokok alsó falát körül művészi kivitelű faragványok ékesítették. Ezeknek a faragványoknak majdnem fele fennmaradt napjainkig és dicsőséggel hirdeti a görög művészet nagyságát. Az oltárpitvány síkja 37,7 méter volt, szélessége 34,6 méter volt. A festői domborképek 1 9/4 méter magasak. Valószínű, hogy ezt a fenséges oltárt II. Euménész a gallusokon vett győzelem emlékéül és a megmentő Zeusz tisztelére emelte.

A haldokló gallus.

sohasem lohadt és még haldokolva is háborúra tüzelte a görögöket ellenök.

Legidősebb fia II. Eumenesz (197—155) az országot a hatalom tetőpontjára emelte. A rómaiakkal és akájabeliekkel Nabisz spártai zsarnok ellen harcolt, a 111. Antiokusz elleni szíriai háborúban kezdetben nem igen kedvezett neki a szerencse, de a Magnezia melletti ütközet később mindent jóvá tett. Uralkodása végén néhány nyugalmas esztendeje volt, melyeket a város színterére használt. Pergamum várának és városának számos díszes épülete az ő műve, ő gyarapította a könyvtárt, melyben állítólag 200.000 tekerces volt, sőt a nagy oltár építését is neki tulajdonítják.

Öccse és utódja II. Attalusz nagy hírű atyja nyomdokaiban járt Hosszabb viszontagság után végre megszabadult II. Pruziasz bithiniai királytól is, ki már bátyja ellen is folyton áskálódott. A rómaiakkal, kik mindinkább terjeszkedtek Kis-Ázsiában, eleinte nem volt a legjobb viszonyban, de később híven segítette őket görögországi háborúikban. Nem is bánta meg: a feldúlt Korinthusz műkincseiből sok szép darab vándorolt Pergamumba. A következő király III. Attalusz azonban zsarnokul uralkodott és gyűlöletes volt alattvalói és szomszédjai előtt, 133-ban; állítólag a rómaiak befolyása alatt, országát a rómaiakra hagyta.

A művészetek új hazája ekkor elveszett; a művészet terén Pergamon kiváló volt; néhány fennmaradt műemléke ritka kincse a görög művészetnek. Reánk maradt híres műemlékek: „A haldokló gallus“, „A gallus és neje“, „A gallus harcos“ és a híres pergamumi oltár, melynek művészi dombormű díszítései három csoportba oszlanak: a Zeusz-, Athéné- és Hekáté csoportra. (1. 199. o.)

Mikor III. Attalusz király a mondott évben meghalt, egyik szolgája hozta Rómába a végrendeletét, melyben Attalusz birodalmát a rómaiaknak hagyta örökségbe. Vájjon hamis okmány volt-e ez a végrendelet, s ez esetben ki vitte végbe a hamisítást, földérinteni nem lehet ugyan, hanem hogy hamisítás forog fön, az nagyon valószínű. A rómaiak Kis-Ázsiát is tartományivá tették, de birtokbavétele kissé késett, mert az utolsó király öccsének, II. Euménésznek természetes fia, mint trónkövetelő a pergamumi birodalmat rövid időre csakugyan hatalmába kerítette.

Nemcsak keleten és Afrikában folytak a háborúk, riasztott a harci zaj nyugaton is.

Itáliában Hannibál legyőzete után a béke még korántsem állott helyre. A gallok Észak-Itáliában folytatták a harcot, úgy hogy tiz évig folytonosan az egyik, vagy mind két konzult tekintélyes hadsereggel kellett ellenök küldeni. Eleinte a három nagy gall néptörzs: a konemanok, insubrok és bojok harcoltak; az első kettőt a rómaiak egymásután levették, 191-ben K. e. a bojok is kifáradtak. Ezeknek a tartományoknak a biztosítására alapították a rómaiak a Bononia*, Mutina és Parma gyarmatokat.

K. e. 193 óta a ligurok szintén harcra szálltak a rómaiak ellen. A ligur nép az Apenninek északnyugati hegyvidékében lakott, vad és harcias nép volt, melylyel a rómaiaknak gyakran kellett harcolniok és több ízben nagyszámú ligurt telepítettek erőszakosan római területre. K. e. 180-ban 40.000 ligurt telepítettek erőszakosan Szamniumba. 159-ben a ligur háború kiterjedt az Alpeseken túlra is, Masszilia közelébe, a ligurok ott lakó rokontörzseire.

Az Alpeseken inneni Galliából keletnek is tettek a rómaiak foglaltsokat. A 183-ik évben K. e. berontottak Isztriába és elhatározták Akviléja latin gyarmatnak az áttelepítését.

A gallus és neje.
Pergamum ból Attalusz kincseivel került Rómába. A gallus megölte feleségét és azután magába meríti a gyilkot, hogy rabságba ne jusson,

*Bologna

Isztria meghódítása után Dalmácia következett.

Hiszpániában a punok kiűzése után a rómaiak uralma kiterjedt a mai Katalonia-, Valencia- és Andalúziára. Ezt a birtokukat két tartományra osztották, melyek egyike, az innenső, a két előbb nevezett mai tartományt, másika, a túlsó, vagy Bétika, Andalúziát foglalta magában. Mindegyikben prétor, vagy ha a háború igen komoly szint öltött, konzul állt az ügyek élén. A háború ott gyakran hosszadalmassá és a rómaiakra nézve nem ritkán veszedelmessé vált. Már 197-ben akkora lázadás tört ki az innenső Hiszpániában, hogy ez a tartomány a rómaiakra teljesen elveszett. Visszahódítására M. Porcius Kátó konzult küldték oda, ki előbb véres nyílt csatában törte meg az ellenség erejét, azután cselrel vette be az erősített helyeket.

Kátónak ezt a cselét sokan dicsérték.

Kátó a tartomány összes városaiba követeket küldött, kiknek meghatározott napon kellett az illető városban megjelenniök. Valamennyien ugyanegy nap érkeztek meg, mindegyik követség a maga küldetése helyén a város falainak lerontását követelte. Minthogy egyik város a másiktól mit sem tudott és mindegyik a konzul különös boszujától rettegett, mind megtette, amit Kátó parancsolt.

Azóta a háború leginkább a kelt-iberek ellen folyt. Ez az innenső tartomány szomszédságában lakó nép rendkívül harcias volt és sok dolgot adott a rómaiaknak.

Tib. Szemproniusz Grakkusz prétornak, a Grakkuszok atyjának, sikerült mégis hosszas küzdelem után 179-ben méltányos szerződést kötni velök, mely 25 évig tartott s tovább is tartott volna, ha 154-ben K. e. oly szigorú értelmezést nem adnak egyes pontjának, mely a háborút ismét lángra lobbantotta. A rómaiak ezt a háborút rendkívül veszedelmesnek tartották. Az a vidék igen alkalmas volt arra, hogy a lakosság apró csapatokban a hegyek és erdőségekben lesben álljon és roppant kárt tegyen az ellenségben, anélkül, hogy maga veszedelembé kerüljön. Emiatt a konzul nem tudott kellő számban tiszteket, hadtribunuszokat toborzani és csak mi kor Korn. Scipio Emilianusz vállalkozott önkéntesnek, akkor telt be példájára a kellő szám. Ezt a háborút 157-ben K. e. a szemproniuszi békepontok alapján fejezte be M. Klaudiusz Marcellusz.

A spanyol háború folytatása ezután főleg a lusztánoknak és kitűnő vezéröknek, Viriathusznak nevét tette emlékezetessé.

A lusztánok a mai Portugáliában laktak, de nem az egész területen. A lusztán harcias nép, de a sors nem áldotta meg dús hazával, lakói tehát rablóhadjáratokat intéztek Bétika ellen, melyekért viszont a rómaiak büntető csapásait kellett eltűrniök. Szerviusz Szulpiciusz Galba prétor 151-ben K. e. nem nagy szerencsével harcolt ellenök és azt az ajánlatot tette nekik, hagyjanak föl a háborúval; ad ő nekik oly vidéket, ahol kényelem-

mel megélhetnek. A lusztánok ráálltak; Galba három csapatba osztotta őket és azokat egyenkint megrohanta és felkoncolta. Csak kevesen menekülhettek.

Ez a gálád tett a végsőre ingerelte e népet; hanem míg ismét erőt gyűjtöttek eltartott 148-ig K. e. ekkor 10,000 emberrel újabb rablójáratot indítottak Bétika ellen. A prétor K. Vetiliusz elrekesztette őket valamely dombon, úgy hogy már-már a földadás föltételei iránt alkudoztak, mikor egyik lusztán, Viriáthusz volt a neve, mesterségére pedig előbb pásztor, utóbb rabló, vagy mindkettő egyszerre, megemlékezett a rómaiak szősze-géséről és arra bírta földieit, hogy inkább tegyék koczára mindenüket, hogysen magokat a rómaiak szavára bízzák és ajánlkozott, hogy megmen-ti őket, ha szavára hajtanak. A lusztánok hajlandók voltak őt követni. Viriáthusz csatarendbe állította őket és megparancsolta, hogy megállapított jelre oszoljanak szét, ő 1000 lovassal majd föltartja a rómaiakat. így tör-tént; maga két napig huzta-vonta a csatát ezer lovasával, miközben a többiek megmenekültek és Triboliában összpontosultak, ahová ő is sze-rencsésen keresztülvágta magát. Ezután nyolcz évig harczolt a lusztánok élén a rómaiak ellen és többnyire szerencsével. K. Vetiliusz utána indult Triboliába, de nemcsak a csatát, hanem még az életét is elvesztette. Vetiliusz után több kitűnő római vezér alatt harcoltak a római csapatok a lusztánok ellen és ha volt is egy-egy győzelmük, azért az nem tehet-te jóvá azt a sok vereséget, amit Viriáthusztól kellett szenvedniök. A rómaiak végre is kénytelenek voltak Viriáthuszszal békét kötni és elismerni a lu-sztánok függetlenségét. Hanem már a következő évben megtörte K. Szer-viliusz Cépió e békét és a háborúnak rövid idő alatt azzal vetett véget, hogy árulókat bérelt Viriáthusz kíséretéből, kik urokat álmában megölték. Ez 139-ben történt K. e. Viriáthusz oly háborút hagyott a rómaiaknak örökségül, mely épen annyi ideig tartott és épen annyi veszteséget és gya-lázatot hozott a rómaiakra, mint az övé.

A kelt-iberek még Viriáthusz ösztönzésére és mert a rómaiak szorult helyzetét látták, még 143-ban fegyvert ragadtak, hanem már a következő évben leverte őket K. Céciliusz Metellusz, ugyanaz a konzul, ki Andrisz-kusz legyőzéseért a Makedonikusz nevet viselte. Csak két város: Ter-mancia és Nunancia tartották még magukat. Azonban Termancia is nem-sokára abbahagyta a harczot és egyedül Nunancia, ez a Durius* felső folyásánál fekvő város tartotta magát a rómaiak ellen és pedig jó ideig fényes eredménnyel. K. Pompejuszt, Metellusz utódját annyira kelepcebe szorították Nunancia lakói, hogy az kénytelen volt nekik fölötte előnyös békét ajánlani. Hanem utóbb gyalázatosán eltagadta a békekötést, melyet a római tanács sem ismert el. A háború a rómaiak gyalázatával tovább

* Duero

folyt. Egy alkalommal a kelt-iberek a római sereget körülvették és megsemmisítették volna, ha Tib. Szemproniusz Grakkusz kvésztor, fia annak az ugyanolyan nevű Grakkusznak, ki velők a 25 évig tartó szerződést kötötte, neve által a nunanciabelieknél oly bizalmat nem kelt, hogy ildomos föltételek mellett a bekerített sereget szabadon bocsátották. A római tanács e föltételeket ép úgy nem fogadta el, mint a békét, sőt kiszolgáltatta volna az ellenségnek Grakkuszt is, ha a nép Pompejuszsal megengedte volna, de ez annyira szerette, hogy az ellen teljes erejéből tiltakozott. A háború tehát tovább folyt, de még mindig eredménytelenül, míg végre 134-ben K. e. Sczipio Afrikanuszt választották konzulnak és fővezérnek. Ez 60.000 emberből álló sereget vezetett a város ellen, melyet 8000 fegyveresnél több nem védett. A város azonban végsőkre elszántan hősiesen védekezett és a nagy hadsereg tehetetlenül nézte a várat, csak mikor már az éhség verte le a védőket, akkor jutott a kicéhtetett vitéz őrség holttetemein át a város birtokába.

A győzelem akkorra lelkesedést keltett Rómában, hogy Sczipionak nemcsak a diadalmenetet, de a Nunantinusz díszítő nevet is megszavazták.

A háborúk nyugaton az előbb elmondott keleti és déli háborúkkal együtt folyt le; most már láthatjuk, hogy a római fegyverek eszerint elértek az Alpesektől elválasztott nyugatra és a távol fekvő keletre. Magukból a leigázott népekből merített Róma új erőt, gazdagságot, hatalmat újabb hódításokhoz és a régiek elnyomásához.

Kátó egy alkalommal azt kérdezte, mi lesz Rómából, ha majd nem kell rettegnie senkitől? Nagy és jogosult aggodalom volt ez. Róma Kátó halála után nemsokára eljutott odáig, hogy minden szomszéd, akitől tartania lehetett volna, politikailag megsemmisült, de a férfiak, akik a dolgok régi rendét intézni a Hannibal elleni harcok iskolájában tanulták meg, egymásután kidültek. Új nemzedék jutott a kormányra, s tetteiben nagyon rossz felelettel adott választ Kátó kérdésére.

Ezek a nemes osztályból való, de semmi érdemmel, kiválósággal, tehetséggel nem dicsekedő önzők csak egy czélt ismertek, hogy sorsosaik kiváltságos jogait fentartsák, sőt ha lehet, megszorítsák és örködjenek, nehogy valamely új ember közéjük férközzék. Rómában a kormány különben sem tett mást, mint a folyó napi ügyeket vezette és a polgárok mozgalma az évi választásokon első sorban a konzul- és a cenzor-választáson fordult meg. Pártok voltak, de nem elviek és nem államkérdések választották szét a polgárokat, hanem tisztán személyi érdekek: Céciliusz vagy Kornéliusz legyen-e konzul? volt a jelszó. Céciliusz azonban csak olyan önző főur volt, mint Kornéliusz. A nemes urfiak, ha politikai pályára szánták magukat, mindenekelőtt hatalmas összeköttetéseket hajhásztak; nem a táborban kerestek hírnevet, hanem az előszobákban a befolyásosak kegyét. Ami hajdan a védenczek vagy fölszabadult rabszolgák szokása volt.

arra ebben a korban az előkelő kapaszkodók vállalkoztak: napestig valamely tekintélyes, kegyelmes ur kíséretében ácsorogtak. Ilyen nagy ur azonban maga a római csöcselék is volt, a bocskoros is megvárta az udvarlást, megkövetelte, hogy a leendő konzul minden apró polgárban a felséges nép tagját nevéen szólítsa, vele kezdet szorítson. Az előkelő hivataljelölt ráállt erre a lealázó szavazatkoldulásra is. Kortesfogás volt az is, hogy pelyhes állu nemes urfiak éretlen szavataikkal magasan álló, de népszerűtlen embereket nyilvánosan ostromoltak és üres, cifra, félrevezető szónoklatokkal népszerűsködést játszottak. Végül pazarfényű játékok rendezése következett, a pénzosztás is mind sűrűbben kezdett szerepelni a pártszerző eszközök közt. Így munkálkodott a maga vesztén az előkelő főuraság, melynek kormánya átok lett a népen. Kezdte a hadügyet elhanyagolni és az adómentességet is behozta.

Az elfajult főuraság és a még ugyan kifejtetlen, de már csirájában férges, megmetyelezett népuralom nem kerülhette el a válságot. Ki is tört a forradalom, nem ugyan a sivár politikai, hanem a gazdasági és társadalmi téren.

A római gazdaság ősidőktől fogva az örökké viszálykodó két tényezőt, a paraszt- és pénzgazdálkodáson alapult. A harcz, melyet az utóbbi a nagybirtokosokkal szövetkezetiellen a pórosztály ellen vívott, szunnyadt a nagymértékű telek-kiosztások következtében, mert a szerencsés hadjáratok nagy területekkel gazdagították Rómát és ez bőkezűen osztotta a földet a pórok közt is. A régi időben a parasztot a fölvelt kölcsönök rontották meg, most pedig a rabszolgagazdaság. A munkaerő szerfölött olcsó lett, tehát aránylag a termény is, mit az, hogy kívülről is hoztak gabonát, még inkább elősegített: a kisgazdaság nem járt haszonnal, aminek az volt a következménye, hogy a kisbirtokos tönkre jutott, eladogatta birtokát és szerencsét lesni Rómába költözött, hol azonban legtöbbnyire nyomor várt reá. Ennek a következménye az volt, hogy a hon egyik kiváló férfja így szólhatott: „A vadállatoknak, melyek Itáliában tanyáznak, vannak barlangjaik, fészkeik; a férfiak, kik Itáliáért harcolnak, a hazától levegőn és világosságon kívül egyebet nem kapnak; lakhely és tető híján kóborolnak nejeik- és gyermekeikkel. Gúny és hazugság, ha a vezérek csatákban azzal tüzelik katonáikat, hogy isteneik oltárai és atyáik sirhantjaiért küzdenek, mert a polgárok nagy többségének nincs házi szentélye, atyáik sirhalmai nem az övéik; hanem mások tobzódásáért, mások gazdagulásáért harcolnak és halnak meg, s míg a föld kereksége urainak czimeztetnek, nincs az a görgöngy, melyet sajátjuknak nevezhetnének.“ Ez a kifakadás a polgári anyakönyvek láttára szakadt Ki lelkéből, mert a Hannibál ellen való háború befejeztétől 159-ig K. e. a polgárok száma folyton csökkent. A K. e. 159-diki becslés 328.000, a 154-diki 324.000, a 151-diki 322.000, a 123-iki 319.000 fegyverfogható polgárt tüntetett föl.

E bajnak elejét kellett volna venni. Talán lehetett volna rajta segíteni telek-kiosztások által, de a második pún háború óta Itáliában nem volt mit elfoglalni, s így nem volt mit kiosztani; azt pedig, hogy Itálián kívül telepítsék le a római polgárságot, politikai tekintetben tartották veszedelmesnek. Az uralkodó népek Itáliában kellett maradnia; a válaszfalat, mely Itália és a tartományok közt állott, nem tartották tanácsosnak ledönteni. Még egy mód volt hátra, szétszítani az államjóságokat, melyeket egyesek bírtak ugyan, de melyeknek elévülhetlen gazdája a római nép maradt és ezt kivinni tűzték föladatukul a Grakhusok.

A cél nagy, nemes, derék férfiakhoz méltó volt, de az ellenfél, mely ellen ezt a célt ki kellett vivniok, gálád, becstelen volt, és nagy ereje ellen hasztalan küzdött a nemes, el kellett buknia.

Római asszony.

Rómaiak és barbárok harca.

A GRAKKUSZOK ÚJÍTÁSAI. A JUGURTA HÁBORÚ.

A Grakkuszok családja plebejusi eredetű volt. Róma első családjaihoz tartozott és az első patriciusi nemzetiségekkel volt sógorságban. Két Grakkusz volt, aki nagy hírre emelte a család nevét. Az egyik Tibériusz Szemproniusz Grakkusz, a másik az öcsese, Kajusz Grakkusz. Atyjuk Tib. Szemproniusz Grakkusz az állam legfőbb hivatalait viselte cenzor és kétszer konzul volt, diadalmenetet kettőt ült. Anyjuk, Kornélia, leánya volt a zamai hősnék, ki őt Grakkusznak, addigi ellenfelének, nemes közbenjárásáért, melyet a Grakkusz ellen támasztott pörben tanúsított, feleségül adta; nagyműveltségű és kitűnő asszony, ki sokkal idősebb férje halála után visszautasította az egyiptusi király kezét, hogy három gyermekét gondosan nevelhesse.

Kornélia végtelenül szerette gyermekeit és büszke volt reájuk. Mikor egyszer egyik ismerőse ékszereivel dicsekedett előtte és kérdezte, hol vannak az ő ékszerei, Kornélia a vendéget gyermekeihez vezette, reájuk mutatott és így szólt: Ezek az én ékszereim!

Két fia közül az idősebbik, Tibériusz, áldott természetű, szelíd és csendes ifjú volt, mindenre alkalmasabb, minthogy forradalmi izgató legyen. Scipio Emilianusz nagybátyja és nővére férje volt egyúttal; alatta részt vett a tizennyolcz éves Tibériusz Kartágó elfoglalásában, melynek falait az első közt mászta meg. A háborúban Nunancia ellen szintén részt vett, s tudjuk, hogy az ő közbenjárása mentette meg Március konzul körülkerített seregét a fölkonczolástól.

K. e. 133-ban Tibériuszt néptribunuszsá választották; Tibériusz kora legderekabb férfaiinak, köztük apósának, Appiusz Klaudiusznak beleegyezésével törvényjavaslatot terjesztett elő, mely voltaképp licinius-sextiuszi törvény megújítása volt. Törvényjavaslatával azt akarta, hogy a magánosok kezén levő államjavakat az állam vegye vissza és szegény polgároknak 30 holdas telkekben oszssa ki következő megszorításokkal: az addigi haszonélvezőknek 500 holdat, nagykorú fiaiknak 250 holdat hagyjanak meg, a visszaveendő telkeken levő épületeket és a földbe fektetett tőkét váltsa meg az állam, a kiosztandó telkek azonban ne örökös birtokul, hanem csak haszonélvezetül jussanak a szegényebb polgároknak.

A jog tekintetéből ez ellen a törvényjavaslat ellen kifogást tenni nem lehetett. Az állam, római fogalmak szerint, elévülhetetlen jogait érvényesíthette, ha saját birtokait, melyektől a kikötött haszonbért a haszonvevők megfizetni úgyis régen elmulasztották, ezektől elveszi és magasabb okokból másoknak adja. Méltányosság is volt a javaslatban, mert amellet, hogy az addigi haszonvevőknek még mindig igen tekintélyes birtokokat hagyott, az általok tett beruházások megváltásának elvét is kimondta.

Jogos volt a törvényjavaslat, de kivételének szinte nehézségekbe kellett ütköznie. A magánkezekben levő államjavak több, vagy legalább egy század óta voltak az illetők birtokában. Az ugyan törvénybe foglalt elv volt, hogy ezt a birtokot az illető, aki hasznát veszi, sohasem tekintheti a magáénak, mert az mindenkor az államé marad, de gyakorlatilag ez mégis a legnagyobb igazságtalanságnak látszott. Voltak, kik azokat örökölték, mások, akik örökös birtokaiért becserélték, vagy drága pénzen vették. A bonyodalmak egész sorát kellett ennek a törvényjavaslatnak maga után vonnia, mert a közbirtokot a magánbirtoktól még csak elválasztani is szinte lehetetlennek látszott.

A főurak élükön a szenátussal, melynek mellőzésével kellett volna a törvényt megszavazni, a régi szokás szerint az egyik néptribunusznak M. Oktaviusznak ellenmondását biztosították maguknak. Hasztalan könyörgött Tibériusz Grakkusz kartársának, ne gátolja a haza javára célzó törvényjavaslat megszavaztatását, Oktaviusz hajthatatlan maradt, mire Grakkusz a beruházási váltságról szóló pont elhagyásával felelt. Oktaviuszt ez sem törte meg, mire a következő napon mindenek előtt afelett a kérdés fölött szavaztatott: megmaradhat-e tisztében oly néptribunusz, ki a népnek ellensége? Az első 35 tribusz, melyeknek szavazatára különös súlyt fektettek, Oktaviusz ellen szavazott. Grakkusz újra kérelmekkel ostromolta ellenesét. Hasztalan. Erre tovább folyt a szavazás; ekkor szavazott tizenhat tribusz, mind Oktaviusz ellen, már csak egy szavazat kellett a többséghez. Tibériusz újra ellenfeléhez fordult; Oktaviusz ekkor sem engedett, amire elítélték és a törvényjavaslatot a tribuszok jogerőre emelték. Egyúttal háromtagú bizottságot választottak, mely a törvény végrehajtásáról gondos-

Endrei Zalán: A Világ Történelme. II.*

A grakkusok anyja.

„Globus“ mlíntézet, Budapest.

Tibériuszt megválasztották tribunnak.

kodják; a bizottságba bevásztották a javaslattevőt, öcscsét K. Grakkuszt és apósát Appiusz Klaudiuszt.

Tib. Grakkusz tehát elérte célját, de nagy áldozattal, a törvényes szokás megszegésével és azzal a sérelemmel, hogy az ellentmondó néptribunuszt elítéltette és tisztségétől megfosztatta.

Rómát abban az időben a tanács kormányozta. Aki a tanács többsége ellen vitt ki rendszabályt, az forradalmat csinált. Forradalom volt az alkotmány szelleme ellen, mikor Grakkusz az államjavak kérdését a tribunszok elé terjesztette; forradalom volt az alkotmány betűje ellen, hogy a sérthetetlen népszószólói hatalmat megsértette Oktaviusz elítéltetésével. Azonban aki az állam egyik hatalmának a másik által hadat üzen, igaz, forradalmár, de azért lehet belátó, nagyérdemű államférfim Tibériusz Grakkusz hibázott, mikor a római népgyűlést, melyben immár nem az értelmiség, hanem a vezéreit válogatás nélkül követő tömeg birt szótöbbséggel, bízta meg a földosztási kérdésben és hívta föl, hogy saját javára döntse el a nagyfontosságú kérdést.

Ahol ilyesmi történhetik, ott ütött a népszabadság végórája és a zsarnokuralom küszöbön van.

Lássuk a dolgok további fejlődését.

A tanács, mely a végrehajtó hatalmat kezében tartotta, elég móddal rendelkezett az ezer nehézséggel küzdő bizottság útjába akadályokat gördíteni. Az év telt, miközben a megszavazott törvényének dús gyümölcseit leső nép türelmetlenkedett. Grakkusz kezdte érezni helyzete kényelmetlenségeit. Nála létkérdéssé vált, hogy a nép kegyét el ne veszítse, mulhatlan szüksége volt reá, hogy újra megválasszák tribunusznak. A lejtős pályán tovább siklott. Ekkor történt, hogy Attalusz pergamumi király a római népet nevezte örököséül. Grakkusz most azzal a javaslattal állt elő: hogy Attalusz kincseit szét kell osztani a nép között, költségül a nyereendő telkek beruházására. Más törvényjavaslatokat is helyezett kilátásba; pl. hogy a bírakat fele részben a lovagok rendéből válasszák, s a törvényszék minden ítéletét a néphez föllebbezni lehessen.

A választás napja elérkezett, az első két tribusz már Grakkusznak adta volt szavazatát, mikor az ellenpárt végre annyit tudott kivinni, hogy másnapra maradt a választás. Grakkusz másnap felhasználta mindent, hogy a hangulatot javára biztosítsa. Gyászruhát öltött; kis fiát kezénél fogva vezette körül s ajánlotta a népnek, ha ő majd nem lesz, vegye pártfogásába. A választás nem juthatott tovább, mint előző napon; határtalan zűrzavar támadt. A hűség templomában tartott tanácsgyűlésen Grakkusz legdühösebb ellenségei vitték a szót; főlészóltották a konzult, hogy a lázítót, ki a királyi korona után vágyik, rögtön megölessen, s mikor a szabadelvű Szcévola az esztelen óhajást visszautasította, Publ. Sczipio Naszika és szenvedélyes társai botokkal felfegyverkezve kirohantak a népre. Grakkusz

menekülni iparkodott, de lebukott, mire ott agyonütötték és vele együtt háromszáz polgárt.

Tib. Grakkusz meghalt, de művei: a telekosztás és a forradalom túl-
élték őt. A tanácsban középpárt alakult, mely valamint Grakkusz fölléptét
rosszalta, úgy Sczipio Naszikát is tisztes ürügy alatt száműzte és a föld-
osztási bizottságot gátolatlanul hagyta működni. A középpártnak feje
Sczipio Emilianusz volt, ki időközben visszatért Hiszpaniából s a tanács-
ban nagy befolyást gyakorolt; ő volt, ki Grakkuszt magát nem, de újítá-
sait a főurak uralma ellen védelmezte most, mikor az állami javak vissza-
szerzése a szövetséges latinok érdekeit, mint ő hitte, a közjó kárát sérteni
kezdte. K. e. 129-ben hozott törvényvel elvette a telekosztó bizottságtól
annak az illetékességét, hogy meghatározhassa, mi a köz és mi a magán-
birtok és a Tuditanusz konzulra ruházta, ki az illyr hadsereghez távozott,
s így a telekosztásnak tényleg véget vetett.

A középpárt tagjai is rosszalták ezt a lépést, hanem a néppárt nem elé-
gedett meg a rosszalással. Sczipiot egyik reggel ágyában holtan találták ...
íme a népuralom felelete a hűség temploma mellett a főnemsek által
elkövetett vérengzésre.

A földosztásnak vége volt; a forradalom ujj a kitört. A néppártnak nem
volt eléggé képes vezére, de azért a csatározást a fennálló kormány ellen
megkezdte a 131 -ik évi néptribunusz, K. Papiriusz Karbo, korának legki-
tűnőbb szónoka. Két törvényjavaslatot terjesztett be; az egyikkel a titkos
szavazást kívánta behozatni, ami keresztül ment; a másik, hogy a nép-
tribunuszok újra választathassanak, Sczipio ellenkezése következtében meg-
bukott ugyan, de ennek halála után mégis jogerőre emelkedett. M. Ful-
viusz Flakkusz pedig 125-ben K. e. azt a törvényjavaslatot nyújtotta be,
hogy minden szövetséges kérhesse a római polgárjogot és kérvénye fölött
a század-gyűlés határozzon; javaslata azonban megbukott, mire Fregellé
városa, akkor talán a második város Róma után, lázadással válaszolt. Száz-
ötven év után az első eset, hogy nem külellenség izgatására, hanem önma-
gától támad föl város Itáliában Róma ellen. Róma oly sebesen elfojtotta
a bajt és megsemmisítette Fregellét, hogy a megfélemlített többi itáliai városok-
nak nem maradt idejük a lázadáshoz csatlakozni. Ekközben Kajus Grakkusz
önkéntesen visszatért Szardíniából, ahol őt mint kvésztort, a tanács, mert
félt tőle, hivatalidején túl is foglalkoztatta.

A főurak pártja, mint a fregelléi lázadás szitóját, törvény elé állította
Kajusz Grakkuszt, hanem a polgárság fölmentette a vád alól és most ő
is fölvette a harcot és néptribun kívánt lenni; 123-ban K. e. az is lett.
A néppártnak benne kitűnő vezére akadt, a háborút a főnemesség ellen
meg lehetett indítani.

Kajusz Grakkusz sokban különbözött kilencz évvel idősb bátyjától.
Ő is komoly szigorú erkölcsű, finom műveltségű ember és bátor katona

volt, de a szellemre, jellemre, kivált pedig szenvedélyességre nézve meghaladta. A határozottság és világosság, melyet számtalan törvénye keresztülvitele körül tanúsított, mutatják, hogy valói államférfiul észszel dicsekedett. A ragaszkodás pedig, melyet iránta barátai még halálában is tanúsítottak, lelkének nemességére mutat. Visszafojtott, de mély elkeseredéssel szenvedélyesen gyűlölte a pártot, mely hazáját szétzilálta, testvérét meggyilkolta volt. Szenvedélyes végtelen gyűlölete nemcsak tetteiből, hanem beszédei apró töredékeiből, mint valamely vörös srál kirí:

„Nem múlik ki házunkból a téboly? hol lesz határa? még nem elég szégyen háramlik reánk, hogy a hazát zavarba, rendtelenségbe ejtők“, irta neki anyja, mikor gyanította, hogy Kajusznak mik a czéljai.

„Nekem nincs forróbb óhajom, — felelte neki Kajusz — minthogy boszut álljak elleneinken, ha az a haza veszedelme nélkül eshetik meg; ha nem: éljenek, ezerszer inkább ők, minthogy a haza vesszen.“ De anyja, úgy látszik jobban ismerte őt, a vad szenvedélyességgel gyűlölő fiú boszut lihegett, habár a közügy romlásával.

Tib. Grakkusz egyes kormányzói újítással lépett a nép elé; a mit Kajusz akart, az az összes alkotmány fölforgatását czélozta. Első sóiban oly törvényeket javasolt, melyek alkalmasak voltak arra, hogy a nép kegyét számára megnyerjék. Először a búzatörvényt, melynek értelmében a nép a szükséges élelmet csekély áron kaphatta; azután javasolta azokat a törvényeket, melyek a hadi szolgálat idejét rövidítették meg és elrendelték, hogy a polgárnak katonai öltözetét az állam adja és meghatározzák, hogy a szavazásnál ne a kiváltságos század szavazzon először, hanem a szavazás rendje sors által határozottassék meg. Kajusz a nép ragaszkodását biztosította magának, azután oly törvényeknek az alkotását indítványozta, melyek a tanács tekintélyét csorbitották. Ilyenek voltak azok, a melyek a tanács kormányzó intézkedéseibe avatkoztak. Az ut és magtárépítéseket, az ázsiai vámok, bérbeadását, gyarmatok telepítését stb. eddig mindig a tanács végezte. Most a tanács háttérbe szorításával intézték el azokat az ügyeket. Kajusznak az átalakító nagy törvényei a következő négy törvényből állottak: először, hogy a polgár életéről csak a közgyűlés határozhat, másodsor, hogy azontúl nem a szenátorokból alkotott bírói testületek vigyék a törvénykezést, mert az új törvény a lovagrend új osztályára, a gazdag emberekre bízta azt. Ez által, mint Grakkusz állította, a tanácsot és azokat a lovagokat a nép pártjára hódította. Harmadszor nagy átalakítás volt a telektörvény, melynek a czélja az volt, hogy újabb gyarmatosítások által könnyítsenek a nép nyomorán. A gyarmatosító tervek közt volt az is, hogy 6000 római polgárt telepítsenek le a hajdani Kartágó helyén, az lett volna az első tengerentúli gyarmat. Végre negyedik az a törvénye, hogy az itáliai szövetségeseknek római polgárjogot kívánt adni, hogy őket is megnyerje reform-törekvéseinek.

A tanácspárt szinte tétlenül nézte a mozgalmakat; engedte, hogy Grakkuszt másodszer is tribunuszvá választásuk; csak mikor Grakkusz a szövetségesekről szóló, egyenlőjogúságot adó törvényjavaslattal lépett fel, kezdett mozogni. Ez volt sebhető oldala annak a tömegnek, mely önzésében a polgári jogon osztozni nem akart. Az egyik a tanács által megvesztegetett tribunusz, Liviusz Frunusz tiltakozott a törvényjavaslat ellen és a félrevezetett nép e tiltakozást olyképp fogadta, hogy sem Grakkusz, sem barátja Fulviusz Flakkusz, aki előbb hasonló törvényjavaslattal már meg bukott, az ügyet erőszakolni nem merté.

Ez a visszavonulás fölért két vereséggel.

A vérszemet kapott nemesség föltette magában, hogy a gabonát és telket osztó Grakkuszt saját területén veri meg. Ugyanolyan tervekét még kedvezőbb alakban fog a nép elé terjeszteni és így Grakkusz népszerűségét elhomályosítja és őt a tribunságtól elűti.

Grakkusz akkor gyarmatot vezetett tengerentúlra. Liviusz Druzusz, a tanács megvett embere, hat itáliai gyarmatrajt indítványozott. Amíg Grakkusz haszonélvezetül osztotta ki az elidegeníthetlen telkeket: Liviusz Druzusz örök, elidegeníthető birtokul adatta azokat a népnek.

A hurok ugyan otromba volt, de a római nép beleesett. Grakkusz távol volt, a kartágói gyarmat berendezése foglalta el és mire visszajött Afrikából, szépecskén kihagyták a tribunuszságból, konzult is határozottan nemespártit választottak, aki a védtelen Grakkuszt halálra üzte.

K. e. 122. december 10-én megszűnt Grakkusz tribunuszi méltósága, és 121-ben január 1-én lépett hivatalába konzul Opimiusz. Az első támadást Grakkusz leghasznosabb, de legnépszerűtlenebb műve ellen, Kartágó visszaállítása ellen intézte. Afrikai hiénák kitérték állítólag az új telepítés határköveit s a római papok, a nemes-kormánynak készséges csatlósai, kijelentették, hogy az isteneknek az átkozott helynek újból való megnépesítése egyáltalában nem tetszhetik. A tanács tehát lelkiismeretbeli dolognak tartotta, hogy a kartágói gyarmat beszüntetése iránt javaslatot terjeszsen a nép elé. A szavazáshoz a Kapitóliumon Grakkusz is megjelent s noha minden összeütközést kerülni kívánt, nem gátolhatta, hogy néhány túlbuzgó barátja fegyverrel ne jelenjék meg. Ekkor az oltárszolgá akart áthaladni a Jupiter-templom előcsarnokán az áldozathussal s e szavakkal terelgette az embereket utjából:

— „Helyet adjatok, ti rossz polgárok!”

Erre oly haragra lobbant Grakkusz egyik kísérője, hogy a szolgát leszúrta. A népet vak ijedtség fogta el; szétsietett, Grakkusz és Flakkusz bosszusan mentek szintén haza, barátjaik azonban jónak látták őrt állani házaik pitvaraiban.

Másnap reggel összeült a tanács, hogy a teendők iránt tanácskozzék; Flakkusz és Grakkusz pedig az Aventinusra, a plebejusok ősi várára me-

nekült. A tanács támadást intéztetett az Aventinusz ellen s a nép szinte ellenállás nélkül züllött szét. Flakkusz borsajtóba rejtőzött, de fölfedezték és megölték. Grakkusz öngyilkossá akart lenni, de barátai kérték, könyörögtek neki, hogy meneküljön, mentse meg életét jobb időkre. Grakkusz futott [tehát, míg barátainak egyike a város kapujánál, másika a Tiberen átvívó legrégebb hídon tartotta fenn az utána iramló nemeseket.

Hiába volt azonban a baráti önfeláldozás, Grakkusznak lehetetlen volt megmenekülni. A Furian sz. berkében holtan találták; valószínűleg rab-szolgája által ölette meg magát.

Valami ismeretlen levágta Grakkusz fejét, de útközben elrabolta azt tőle a konzul egyik barátja, Szeptimubiusz és ólmot öntött a fejbe, hogy annál nehezebb legyen, mert mindjárt Grakkusz üldözésekor közhírré tették, hogy aki Kajusz és Flakkusz fejét elhozza, annyi aranyat kap, mint amily nehéz a fej.

Szeptimubiusz nyársra tűzte és úgy hozta a fejet s mikor megmérték, tizenhét és kétharmad fontot nyomott. Szeptimubiusz megkapta a jutalmat, de akik Flakkusz fejét hozták, mind ismeretlen, jelentéktelen emberek voltak és nem kaptak semmit,* Grakkusz testét 3000 párhívének tetemével együtt a Tiberiszbe dobták.

Igy múlt ki a zamai hősnek mind a három unokája, Tibériusz Grakkusz, azután Scipio Emilianusz, végre Kajusz Grakkusz. Kornélia, a Grakkuszok anyja, kinek gyermekei és unokái halálát túl kellett élnie, falusi jószágán, Menzumban, még sokáig élt, ahol mindig szívesen beszélt el nagyatyja és testvére fiának dicső tetteit; fiáról is örömet beszélt, kik, mint mondta, könnyen nélkülözhetik a tisztas sirt, hisz szent helyeken estek el. Oly nyugalommal beszélt felőlük, mintha idegenekről beszélt volna.

K. Grakkusznak azokat a törvényeit, amelyek életbe léptek: a búza-oztásra és a bíróságokra vonatkozókat, nem merte a nemesség bántani. A teletörvényben végleges megállapodás történt azzal a ravaszul keresztülvitt néphatározattal, melylyel az addig elfoglalt államjavak magánbirtokká változtak. Ennek a következménye az volt, hogy a vagyon ismét annyira összegyűlt a nemesség kezében, hogy néhány év múlva L. Filippusz tanácspárti férfiú bátran kimondta, hogy a római államban kétezernél több birtokos család nincsen. Kitűnik ebből, hogy a győztes nemes párt Grakkusz két főelemének: a nép nevében foglalt csőcseléknek, és a gazdag kereskedőkből lovagokká lett pénz-előkelőségnek, noha vérig gyűlölte is azokat, nyílt hadat üzeni nem bátorkodott. Soha sem volt idő, melyben a római nemesség az államférfiul és katonai tehetségek oly híjával lett volna, mint a Grakkuszok után majnem ötven évig. Nem voltak kiválóak,

* Plát. Kaj. Grakk. 17.

csak haszonlesó, önző gazdagok; a rút önzés sok példáját láthatjuk a numidiai háborúban.

Numidia királyság Molokát folyótól a nagy Szirtiszig terjedt, úgy, hogy egyrésztől a tuniszi mór birodalommal,* másrésztől Kirenével és Egyiptommal volt határos. Masszinissa két öcsének halála után Masszinissa legidősebb fiát, Micipszát uralta, gyöngye békés aggot, ki az államügyeknél szívesebben foglalkozott a hellén bölcsészekkel. Micipszának két fia volt; Adherbal és Hiempszal, de volt még egy nem törvényes unokaöccse Jugurta, Masszanabálnak, a király öcsének természetes fia. Jugurta tevékenysége, ügyessége és merészsége által csakhamar annyira kitűnt, hogy a nép kedvence lett, ez aggodalmat keltett Micipszában, ki attól tartott, hogy halála után gyermekeinek veszedelmes vetélytársa lehet. Elküldte tehát numidiai segélyhadak élén Sczipiohoz Nunanciá falai alá, mert azt remélte, hogy ottvész. De Jugurta ez alkalmat felhasználta arra, hogy a római hadászat és gondolkodásmódot kilesse; azonkívül diadalmasan, koszorozottan tért vissza mint olyan, ki a római nép előtt kedvessé tette magát érdemei által. Micipsza ekkor fiával fogadta a hőst, akit mindenfelől kegyeltek és elrendelte, hogy halála után fiaival együtt része legyen a közös kormányban.

Azonban alig halt meg 118-ban K. e. Micipsza, máris viszály támadt az örökösök közt, amelynek ellenségeskedésében Jugurta megölette Hiempszalt. A megöltnek édes fivére, Adherbal, erre fegyvert fogott Jugurta ellen, de az megverte és Adherbal kénytelen volt Rómába futni, ahol a tanács közbenjárásáért esedezett. Jugurta is Rómába menesztette követeit és nemcsak szavakkal látta el őket bőven, hanem mindennel, amire ilyen alkalommal szükség van. Hogy ő a helyes, a sikeres diplomáciai utat választotta, megmutatta az eredmény. Adherbal igaz ügyének legbuzgóbb védelmezői hihetetlen gyors fogékonysággal belátták, hogy Hiempszalt kegyetlenségei miatt saját alattvalói verték agyon és hogy az örökösödési háborút valóban Adherbal kezdte. A tanács úgy határozott, hogy a két örökös egyenlő részekben osztozzék az atyai hagyatékon s ez osztozkodást a kiküldendő római bizottság intézze.

A bizottság megérkezett és Jugurtának juttatta az oroszlánrészt. Hanem Jugurta, hogy a birodalom másik felét is hatalmába kerítse, Adherbalt folytonos rablókalandokkal ingerelte; de hasztalan, mert Adherbal okult a római igazságszolgáltatáson és az erőszakot nem viszonzta erőszakkal, hanem egymásután küldte a panasztevő követeket Rómába.

Így sem volt jól.

Jugurta megunta a dolog hosszú fejlődését és ürtügy nélkül is megtámadta társkirályát saját fővárosában, Cirtában. Mialatt az ostrom folyt s

* Marokkó.

a városban levő itálieiak nagyobb tüzzel csatáztak az ellenséggel, mint maguk a belföldiek; végre megérkezett a római tanács bizottsága, tapasztalatlan nemes urfiak, hogy a peres ügyet elintézzék.

A római tanács védenoze, Jugurta, röviden bánt el velük és az ifjak siettek haza jelenteni, hogy semmit sem végeztek. A tanács meghallgatta őket és aztán öt teljes hónapig hagyta élni az ügyet, mikor azután a végsőre szorult Adherbal és cirtai itálieiak esedezésére a tanács elküldte a nagytekintélyű Szkauruszt, kinek megjelenését elégségesnek tartotta az engedetlen király megfékezésére. Valóban, Jugurtha megjelent Uticában a biztos előtt; hosszan értekezett vele, nagy összegű érvekkel nyugtatta meg a Rómába eredmény nélkül visszatérő férfiút. Cirta azután megadta magát, de az őrségnek szabad elvonulását kötöfte ki. Jugurtha mégis nemcsak féltestvérét ölette meg iszonyú kínok közt, hanem az összes őrséget is, afrikait és itálieit egyaránt, a kard élére hányatta. Ez 112-ben történt K. e.

Ezt a rémhírt nagy megütközéssel fogadták egész Itáliában. A kisebbség a tanácsban, s minden, aki a tanácson kívül állt, egyhangúlag kárhoztatta a kormányférfiak megvesztegethetőségét. K. Memmiusz, a következő évről kijelölt néptribunusz azzal fenyegetődött, hogy a vétkeseket feleletre vonja, mikor végre hadat indított a tanács. Az új konzul Karponiusz Besztia, a fegyverkezést gondozta, M. Szkaurusz a sereg vezényletét vállalta magára. Mintha komolyan láttak volna a dologhoz. A sereg nagy előmenetelt tett Afrikában. Bokkus, Mauretánia királya, noha Jugurta ipja volt, a rómaiak barátságát és szövetségét kereste; Jugurta követeket küldött, fegyverszünetet kért. Az eredményt igen hamar elérték; Bokkus ugyan nem részesült a rómaiak barátságában, mert elmulasztotta a követei által a római szövetségnek legalább legkisebb árát megküldeni, azonban Jugurta, ki a világkormány intézményeit jobban ismerte, nemcsak fegyverszünetet, de békét is nyert. Megadta magát kegyelemre és kegyelmet nyert.

Hanem Rómában a nyughatatlan néppártiak ugyancsak zúgtak. Az egész világ tudta, hogyan jött létre a béke és hogy már Szkaurusz is megvesztegethető, csak hogy valamivel nagyobb áron, mint a többiek. K. Memmiusz a nép törvényszéke elé idéztette magát Jugurtát és azt mondta, ha csakugyan meghódolt, nem fog késni eljönni. Jugurta, kezében a tanács menedéklevelével el is jött, kiállt a néptörvényszék elé, de a mint felelni akart Memmiusz kérdéseire, egy másik néptribunusz — akit erre bizonyosan a tanács vett meg — ünnepélyesen hallgatást parancsolt neki. Szegény Jugurta, mit tehetett egyebet: készségesen hallgatott.

Az ügyek így állottak, mikor Massziva, Masszinissza egyik Rómában lakó unokája a másik nemesi párt oltalma alatt, mely tőle várta azt, a mit társaik Jugurtától nyertek, trónkövetelőnek lépett föl. Mit árthatott Jugurtának Massziva, ő neki, ki Masszinissza teli kincstárát örökölte és

mégis oly meggondolatlan volt, hogy Masszívát orozva meggyilkoltatta. A tettest megfogták, Bomilkar volt, Jugurta hű szolgálója, s ura megszöktette őt. Ennyit már még sem túrt el a római nép. Jugurtát kiutasították Itáliából, s a vele kötött békét megsemmisítették.

A parancsnokságot a fegyelmezetlen római sereg fölött Szpuriusz Albinusz konzul vette át. Ő nem tett semmit, hanem testvére Aulusz Posztumiusz, kire, mikor Rómába távozott, a vezériséget ideiglenesen bízta, oly kelepczébe vttte légióit, hogy onnét csak gyalázatos föltételek alatt menekülhetett. A sereg fegyvertelenül a bitó alatt vonult el, elhagyja a numidiai földet és a tanács megújítja a szövetséget Jugurtával: e föltételeket szabta a szerencsen.

Ez már mégis sok volt. A közvélemény felförmedt a kormány alávalósága ellen. K. Mamillusz néptribunusz pörbe fogta a vétkeseket és a tanács kénytelen volt feláldozni egyeseket, hogy maga meneküljön. K. Besztia és Szpuriusz Albusz a hadvezérek, továbbá Luciusz Opimiuszt, az első afrikai bizottság elnökét s e mellett K. Grakkusz hóhériját, számos kisebb emberrel számkivetésbe Ítélték. Ami azonban a kor nyomorúságát legélénkebben jellemzi az, hogy a vétkesek közt a legfőbbet megtámadni sem merték, az a hatalmas Szkaurusz volt, aki addig a megvesztegethetetlenséggel kérkedett, pedig csak olyan haszonkereső volt mint a többi, csak nagy volt az ára. A ravasz hatalmas még elnök is lett a többi hazarülő felett ítélkező bíróságnak.

A tanács azután megsemmisítette a második békekötést is, a háború vezetését Kvinciusz Metalluszra bízta. A makedoniai Metellusz fia félelmet nem ismerő, hozzáférhetetlen főnemes és hadértő vezér volt. Első teendője volt jeles alvezéreket választani, egyik alvezére Publ. Rutilusz Rufuszra lett, aki szigorú fegyelmet tartó, értelmes katona volt, továbbá Kajusz Máriusz, ki latin pórfiuból küzdötte fel magát e magas polczra. Metellusz azután helyreállította a fegyelmet a római seregben és oly erősen kezdte szorongatni Jugurtát, hogy ez ügye balfordulatát belátta és komolyan békéért esdett.

Metellusz a kilátásba helyezett békéért előbb elefántjait, azután kétezer mázsa ezüstöt, végre a szökevények kiadatását követelte tőle, s miután Jugurta mind e követeléseknek megfelelt, saját személyét kívánta, hogy maga magát fogolyként átadja. Erre azonban Jugurta reá nem állott, hanem újra erőt gyűjtött és kegyetlenül megbüntette a Metellusz által bérelt orgyilkosokat, kik között az egyszer már említett Bomilkar is volt és 107-ben K. e. a nyáron készen várta Metelluszt, ki a háború helyszínét Numidia déli részébe tette át.

A mai Tunisz belsejében, a nagy sivatag szegélyén, kies oázison feküdt két erősített hely: Kapsza és Thála, az utóbbi városba vonult vissza Jugurta neje-, gyermekei-, kincei- és seregével. Tíz mértföldnyire pusztá választotta

el e helyet birodalma északibb részeitől. A pusztán keresztül, hol tömlőkben kellett a szükséges vizet szállítani, Metellusz követni merte ellenét. Thálát szerencsésen elérte, negyvennapos ostrom után szerencsésen bevette, azonban Jugurtának sikerült övével és pénztáráival elmenekülnie. Numidia az ellenség kezeiben volt ugyan, de azért a háború vége még mindig beláthatatlan messzeségben szürkült, mert részint a szétuli népek támadtak fel Jugurta mellett, másrésztől ipja, a mauretaniai Bokkusz, kinek szövetségajánlatát a rómaiak nemrég visszavetették, nemcsak tárt karokkal fogadta Jugurtát, hanem segítette lovas csapataival körülrajzani Cirtát, hol a rómaiak téli szállásait rendezték be.

Metellusz belátta, hogy Jugurta személye körül forog a háború befejezése. Az volt a kérdés, hajlandó-e Bokkusz őt elárulni és kiadni; az iránt kívánt tisztába jönni s e végből is alkudozásba bocsátkozott Bökkuszszal, mikor a római nép határozata visszahívta őt és a vezérbotot addigi altábornokának, Máriusznak adta. Ennek a lefolyását a következőkben mondjuk el:

«Máriusz Arpinumban született s ott töltötte gyermekéveit. Mihelyt korával elbírt a fegyvert, nem ékes görög beszédben, városi finomkodásban, hanem a hadi mesterségben gyakorolta magát. E becsületes munkában jelleme tiszta maradt s jókor megérett. Mikor a néphez először fordult kaionai tribunságért, bár személyét alig ismerték, tettei könnyen megszerzők neki az összes tribuszok szavazatát. E hivatalából aztán mind magasabbra emelkedett s dolgát mindig oly kitünően látta el, hogy nagyobb hivatalra ítélték méltónak, mint amelyet viselt. S mégis e kiváló ember, kit csak később rontott meg dicsőségvágya, ez ideig nem mert a konzulságra pályázni. Akkor ugyanis minden egyéb hivatalt a nép, a konzulságot pedig a nemesség adta a kebelén belül levőknek. Az új embert, bármily híres és érdemes volt is, méltatlannak, majdnem tisztátalannak tartotta erre a tisztségre».

K. Máriusz már 115-ben K. e. volt néptribunusz, s mint ilyen oly harcot folytatott a nagyok megvehetősége ellen úgy, hogy egy ízben a konzult, sőt jóakaróját Metelluszt is bezáratással fenyegette, ha törvényjavaslata ellen, melyet épen a nagyok vesztegetése eilen intézett, akadékoskodnak. Később prétorrá választották és aztán Metellusz szemlélte ki a történetek daczára alvezérré. Afrikában szintén kitűnt deréksége, s ő nem mulasztott el alkalmat, hogy magát a népnél kedveltté tegye s egyúttal Metelluszt kisebbitse.

Így esett, hogy 117-re K. e. konzulnak választották és a már hozott tanácsvégzés daczára Metelluszt eltávolították és fővezérré nevezték Jugurta ellen.

Metellusz eleintén nem akart neki szabadságot adni, hogy Rómába utazzék és konzulságra pályázzék, de sok s z a b ó d á s á r a tizenkét nappal a választás előtt mégis útnak eresztette; elég jókor arra, hogy Máriusz őt megbuktassa.

Máriuszról, Metelluszról a Jugurta elleni had járói kitűnő képet nyújt Szallusztiusz római író. A Jugurta háborúban így szól róla:

«Máriusz szabadságot kért Metellustól», hogy a konzulságra pályázhasson. Hősiség, jó hírnév s a derék férfiaknak kívánatos egyéb erények bőven megvoltak ugyan Metelluszban, de nem hiányzott belőle a lenéző, büszke gőg sem, ami már közös hibája a nemességnek. A szokatlan dolog meglepte, először elbámult Máriusz szándékán s barátságosan intette őt, ne kezdjen ilyen oktalanságot s ne kívánczozzék feljebb mostani méltóságánál. Mindenki ne vágyják mindenre. Sorsával ugyan meg lehetne elégedve; ne kérjen olyat a római néptől, amit ez joggal megtagadhat tőle. Máriusz azonban nem hajlott az efféle beszédre, ragaszkodott kérelméhez, mire Metellusz azt felelte neki, hogy mihelyt a közügy engedi, teljesíti kérését. S mikor Máriusz azután sürgette őt, állítólag azt mondta rá, ne siessen úgy a távozással, elég jókor lesz, ha majd az ő fiával együtt pályázik a konzulságra. Ez akkor húsz éves volt és ott katonáskodott apja mellett.

Ez a beszéd egész a szenvedélyig tüzelte Máriuszt, egyrészt az óhajtott méltósága után, másrészt meg Metellusz ellen. A vágytól és haragtól, e legrosszabb tanácsosoktól ragadtatva, nem tartózkodott semmi oly tétől, beszédétől, melylyel népszerűségét fokozhatta. A katonaságot, melynek a téli táborban vezére volt, szabadabbra bocsátotta, mint előbb. A kereskedők előtt, kik nagy számmal voltak Utikában, hibáztatta Metelluszt s dicsérte magát. Azt beszélte, ha rábíznák a sereg felét, pár nap alatt bilincsre verné Jugurtát. A fővezér szándékosan huzza a háborút, mert haszontalan ember s királyhoz illő gőgjében felette nagy kedvét találja a főhatalom gyakorlásában. Az ilyeneket mindannál inkább elhitték neki, mert a háború megrongálta vagyoni állapotukat.

Gauda nevű numida volt a seregben, Masztanabal fia és Masszinissa unokája, kit Micipsza végrendeletében másodörökösének tett meg. Betegségtől megviselt s kissé gyöngye elméjű ember is volt, mikor ez királyok módjára a fővezér mellett székelt, később pedig testőrségül római lovascsapatot is követelt, Metellusz megtagadta tőle. Az első tisztséget azért, mert ez csak azokat illetett, akik a római néptől kapták a királyi czimet; a testőrséget meg azért, mert gyalázat volna, ha római lovasok numida férfi csatlósáivá szegődnének.

Máriusz fölkereste és bujtogatta a neheztelő embert, boszulja meg a fővezér sértését azzal, hogy őt támogatja. Hízelgő beszéddel édig magasztalta a gyöngült eszű embert: hisz király, nagy ember, Masszinissa unokája és tüstént reá száll Numidia trónja. Ha Jugurta kézrekerül, vagy elesik; az igen hamar elkövetkezik, ha konzuli hatalommal őt, Máriuszt küldik ki a háborúra. Ezzel a Gaudával, a római katonákkal, lovagokkal és kereskedőkkel keserű levelet íratott a háborúról ismerőseiknek Rómába, melyekben vádolták Metelluszt és sürgették Máriusz vezérségét. Tömérdek ember kérte a legfényesebb ajánlással a konzulságot számára. A mamiliuszi törvény megtörte a nemességet, ez időben a nép már új nemeseket emelt egyre-másra magas hivatalokba. Máriusznak minden kedvezett.

Jugurta is letett meghódoló szándékaról, újra kezdte a háborút. Nagy gonddal és gyorsan megtevé előkészületeit, sereget gyűjtött, ijesztgetéssel és ígéretekkel visszatértette az elpártolt városokat, megerősítette alkalmas helyeit, újra kovácsolt és vásárolt fegyvereket, melyeket a béke reményében kiadott a kezéből. Pénzzel átcsalta magához a rómaiak rabszolgáit, mindent megkísérelt, mindent megmozgatott, örökös munkában volt. Az előkelő vagabieliek, kikhez Metellusz mindjárt a Jugurtával való békéléskor öröséget rakott, összeesküvéseket szöttek Jugurtal sok unszolására, kitől előbb úgy sem szívük szerint fordultak el.

A numidai köznép ingatag, lázongó és civódó volt, kedvelte a forradalmat s nem volt ínyére a béke és nyugalom. Elrendezte a dolgot, harmadnapra tűzték ki az áruást, mert ez, mint Afrikaszerte megült ünnep, inkább szabad mulatozást, mint bajt ígért. A

kellő időben a századosokat, katonai tribunokat s a város főnökét, különböző házakhoz vendégségbe hívták és Turpiliuszt, a város római főnökét kivéve, valamennyit leölték a lakomán. Ezután a katonáknak estek, kik az ünnepnapon tisztjeik nélkül, fegyvertelenül csatangoltak. Ugyanezt mivelte a köznép is, egy részük a nemességtől bízva, másik magától is buzdult az efféle.

A római katonák hirtelen rémülésükben azt sem tudták, mihez fogjanak. Rendetlenül szaladtak a vár felé, hol hadijeleik, paizsaik voltak. De az ellenséges őrség s az előbb becsukott kapuk megakasztották futásukat. Asszonyok, gyermekek versenyt dobáltak le rájuk köveket, s amit csak azon a helyen előtaláltak. Tehetetlenek voltak a két oldalt fenyegető vérszel szemben s a gyöngé asszonynéppel nem bánhattak el a legbátrabbak sem. Derék és nyomorult, hős és gyáva egyaránt elhullott boszulatlanul. Az összes itáliaiak közül Turpiliusz, a vezér volt az egyetlen, ki a nagy pusztulásból, a dühöngő numidák elől, a köröskörül elzárt városban épen szabadult meg.

Mikor Metellusz megtudta, hogy Vagában mi történt, kis időre csüggedten elvonult. Majd a legnagyobb gonddal készült e gaszág megboszulására. A téli szálláson vele volt légióval s jó sok numidiai lovasal éppen alkonyaikor podgyász nélkül megindult s másnap három óra tájban kisebb halmokkal szegett síkságra érkez. Ott azt mondta a nagy úttól halálra fáradt katonáinak, kik már minden engedelmséget megtagadták, hogy Vaga már csak ezer lépésre van tőlük. Illő, hogy a még rájuk váró fáradalmat nyugodtan tűrjék, hogy hős és szerencsétlen társaikat megboszulhassák. A zsákmányt is szívesen neki ígérte. Miután így felbuzdította őket, parancsot adott, hogy a kibontakozott lovasság elől, a gyalogság pedig igen tömött rendekben vonuljon. És elrejtette a hadijeleket.

Mikor a vagaiak látták, hogy sereg jó feléjük, először azt hitték, hogy a Metelluszé s elzárták a kapukat. De látták, hogy nem pusztítja a réteket s az elől jövők numidai lovasok, mégis a Jugurtáénak tárták s nagy örömmel mentek elébe. Egyszerre a lovasság és gyalogság az adott jelre elkezdte mészárolni a városból kiözönlött tömeget, másik része a kapuhoz sietett, a harmadik a tornyokat foglalta el. A düh s a prédálás szomja legyőzte bennük a kimerültséget. A vagaiak tehát csak két napig örvendtek hitszegésüknek: a nagy és gazdag város egészen áldozatul esett a katonák boszujának és zsákmányló kedvének. Turpiliuszt, a város főnökét, aki egyedül menekült a többi közül, Metellusz számadásra vonta. Turpiliusz alig tudta magát valamivel menteni, halálra ítélték, megvesszőzték és mert láciumi ember volt, fejét vették. A láciumiakat ugyanis lefejezték, a rómaiakat pedig keresztre feszítették az árulásért.

Ez időben Bomilkár gyanús Jugurta előtt s viszont maga is gyanakodott a királyra. Igen kívánta tehát vesztét s éjjel-nappal törte a fejet, hogy romlására valami tört vehessen. Mikor már mindent megpróbált, Nadbalszával szövetekezett, ki nemes származású, dúsgazdag s honfitársai előtt hírneves, kedvelt ember volt. Többnyire a királytól függetlenül vezérlé seregét s rendszeren ő hajtotta végre azokat a feladatokat, melyeket Jugurta maga nem végezhetett. Bomilkár, ki sietni akart terve végrehajtásával, bizalmasaival levelet küldött neki, melyben kérte s óvta, hogy jutalom helyett romlást ne hozzon fejére Metellusztól. Jugurtának végórája ütött s csak arról van szó, hogy az ő vitézségük veszté e el vagy a Metelluszé. Vessen tehát számot magával, jutalmat vagy kihalalt ohajt-e inkább.

Mikor a levél megjött, Nabdalsza, a fáradtságtól kimerültén, éppen ágyában pihent. Elolvasta Bomilkár írását, először mélyen elmerült gondoljaiba, majd elaludt. Tartott ő magánál ügyes mindenés numidát, ki hű és kedves embere volt s minden tervébe be volt avatva, kivéve a Bomilkárral való összeesküvésébe. Mikor a numida meghallotta, hogy levél jött, azt hitte, hogy mint rendszeren szükség van reá, bement a sátorba s míg ura aludt, elővette s elolvasta a levelet, melyet ez gondatlanul a feje fölé párná-

ára tett. A numida rögtön a királyhoz sietett. Mikor Nabdalsza nemsokára felébredt és a levelet sehol sem találta, rögtön tudta, hogy történt az egész dolog. Elment kien-gesztelni Jugurtát. Azt monda, hogy hűtlen szolgája őt a saját szándékában előzte meg. Barátságukat s további szolgálataira könnyek közt kérte, ne higgyen el róla ily iszo-nyuságot.

Bár a király magában mást gondolt, mégis irgalmasan válaszolt ezekre. Miután eltette láb alól Bomilkárt s másokat, akiknek az árulásban való részességük kitűnt, elfojtotta haragját, nehogy a dologból lázadás támadjon. De ez időtől Jugurtának se éjjel, se nappal nem volt többé nyugta. Semmiféle helynek, embernek vagy időnek se hitt azontúl.

Mikor Metellusz megtudta a szökevényektől, hogy Bómilkar rajtavesztett s az összeesküvést leleplezték, hamar újból készült a háborúra, mintha csak most kezdené. Máriuszt, ki egyre zaklatta őt a hazautazásért, elbocsátotta, mivel kedvetlensége és rosszindulata miatt úgy sem várhatta igazi hasznát. Mikor Rómában a nép elolvasta a Metelluszról és Máriuszról irt leveleket, tetszéssel fogadta a híreket mind a kettőtől. A fővezért gyűlöltté tette nemesvolta, mely előbb díszére szolgált, a másoknak pedig népszerűséget szerzett alacsony származása. Egyébként mind a kettőnek ügyében inkább pártszenvédélyek, mint érdemeik vagy hibáik döntöttek. A népet lázító tribünök izgatták, kik minden gyűlésen elvadták Metelluszt s égig dicsérték Máriusz erényeit. A nép végül annyira lelkesült érte, hogy a mesteremberek és földmivesek, akik a kezük munkájával szereztek kenyerüket és hitelüket, valamennyien odahagyták dolgukat s tömegesen özönlöttek Máriuszhoz, előbbvalónak tartán az ő tiszteletét a saját érde-keiknél. Így a nemesség megbuktatásával annyi idő után végre elnyerte új nemes ember is a konzulsgát s mikor aztán Mánliusz Mankinusz néptribun azt kérdezte a néptől: kit akar fővezérének a Jugurta elleni háborúban, ez sürgetve Máriuszt köve-telte. A tanács ugyan az imént xMetellusznak szavazta meg Numidiát, de erre már senki sem ügyelt.

Jugurta most barátok nélkül maradt. Nagy részüket maga ölette le, a többi ijedtében a rómaiakhoz vagy Bokus királyhoz menekült. Mivel azonban segítség nélkül nem intézhette a háborút, de viszont félt is magát új emberek hűségére bízni, mikor így elárulták a régiek, kínzó kétségek közt hanykódott. Semmiféle dolog, terv vagy ember nem volt eléggé kedvére. Mindennap változtatta útját és parancsnokait. Majd az ellen-ségnek tartott, majd a sivatagba húzódtott. Egyszer futásban, máskor csatában remélte szerencsésjét. Nem tudta, hogy emberei bátorságában vagy hűségében bizzék-e kevésbbé! Akárhová fordult, veszve látta ügyét. E töprengésében egyszerre csak elébe toppant sereggestül Metellusz. Jugurta hamarosan szervezte, rendekbe állította numidákat s meg-kezdtek a csatát. Ahol a király vezérelt, ott csak verekedtek egy ideig, de többi katonái az első összecsapásnál vereséget szenvedtek és megfutottak. A rómaiak sok hadijelt, fegyvert ejtettek hatalmukba, de csak kevés ellenséget. A numidákat ugyanis minden csatán rendszerint a lábuk s nem a fegyverük menté meg.

Jugurtát még jobban elcsüggeszté e vereség s a szökevényekkel és lovassága egy részével a sivatagnak vette útját, mígnem a nagy és gazdag Thála városába ért, hol kincseinek javarésze és serdülő fiainak fényes udvara volt. E hírre Metellusz fölsze-relve, megindult Thála fele. Mikor elérkezett a numidáknak kitűzött helyre s felütötte, meg is erősítette táborát, a hagyomány szerint oly nagy eső zuhogott egyszerre alá, hogy ez is untig elég lett volna seregének. Eleség is több gyűlt be, mint remélte, mert a numidák, mint az új alattvalók többnyire igen buzgón teljesítették kötelességüket. Egyébként katonái, vallásos buzgalomból, inkább az esővizet használták s ez nagyban emelte bátorságukat. Mert azt magyarázták ki belőle, hogy az istenek gondjukat vise-lik. Másnap aztán Jugurta meglepetésére Thálához érkeztek. A lakosság, mely a vidék

sivárságában védve hitte magát, megrettent e nagy és szokatlan jelenségtől s nagysietve készült a harczra. Nemkülönb en a mieink is.

A király most már meg volt győződve, hogy Metellusznak nincs lehetetlenség, hisz kitartásával immár mindenben győzött: fegyveren, helyen, időn s most végül a másoknak törvényt szabó természetben s. Azért is fiaival s legtöbb kincsével éjszaka kiszökött a városból s aztán sehoh sem időzve egy napnál vagy éjjelnél tovább, valami fontos ügyben való sietést színlelt. A rómaiak megérkezésük után negyven napra elfoglalták Thálát.

Thála elvesztése után Jugurta semmiben se remélt már oltalmat Metellusz ellen. Kis csapatával a nagy sivatagban bolyongott, vad és műveletlen gaetul törzshöz érkezett, mely ekkor még hírét sem hallotta a rómaiaknak. Ezekből ő nagy sereget toborzott össze. Azután sok ajándékkal s még több Ígérettel megnyerte ügyének Bokkuszt király bizalmas embereit s fölkereste Bokkust s rávette, hogy háborút kezdjen a rómaiak ellen. Ez annál könnyebben és biztosabban sikerült, mert Bokkuszt a háború elején követeket küldött Rómába, szövetséget, barátságot kért, de visszautasították. Hozzá még Bokkuszt leányát régebben Jugurta vette el. De ezt a rokonságot a numidák és mórok nem sokba vették.

A két sereg tehát egyesült a közösen határozott helyen. Jugurta feltűzte Bokkust azzal, hogy a rómaiak igazságtalanok, módnélkül kapzsiaok és ellenségei minden nemzetnek. Mihelyt valaki tehetősnek mutatkozik, azt a rómaiak tüstént ellenségnek tekintik. Efféle beszédek után útjuk irányát Cirta felé állapították meg, mert ott helyezte el Metellusz zsákmányát, foglyait és podgyászát. Jugurta úgy gondolkozott, hogy vagy elfoglalja a várost s meglesz a jutalma fáradságának, vagy ha a római vezér övét segíteni jó, megütközik vele. Jugurtának az volt a főcélja, hogy Bokkustól a béke gondolatát is elűzze, s hogy ez a dolog húzódásával kedvét ne veszítse a háborúhoz.

Metellusz értesült a királyok szövetkezéséről, óvakodott attól, hogy vakmerészen akárhol megverekedjék, hanem Cirta mellett megerősített táborában bevárta a királyokat, mert helyesebbnek tartotta, ha akkor veszi csak föl a harcot, mikor már kiismerte új ellenségeit, a mórokat, s bevárja a kedvező alkalmat.

Rómában a népmozgalom tetőpontját érte el. Abban az időben hallatlan volt, hogy alacsony sorsú embert konzulnak választanak; a népmozgalomnak másik jelentékeny győzelme volt, hogy tanácsvégezés ellenében a néphatározatot érvényesítették és végre a néppárt Máriuszban vezért nyert.

Ezalatt lefolyt Rómában a választás; Máriusz lett a konzul.

Metellusz Rómából jött levélből megtudta, hogy Numidiát Máriusz kapta tartományul; azt, hogy konzulnak választották, már előbb hallotta. E hír sokkal inkább kiforgatta őt magából, mint a derék férfiúhoz illt. Az egyéb kiválóságokban oly kitűnő férfi fölötte kicsinyesen viselte keserűségét.

Metellusz kedvét veszítette és oktalanságnak is tartotta, hogy a más javára a maga veszélyével buzgólkodjék, a maga veszedelmével szerezzék meg Máriusznak Numidiát, követeket küldött Bokkuszt azzal az intéssel, hogy ne szegődjék botorul a római nép ellenségének. Itt a jó alkalom, hogy vele szövetséget, barátságot kössön, mely sokkal többet ér a háborúnál. Gondoljon saját magának s országának javával s ne kapcsolja a maga jó sorát Jugurta vesztett ügyébe. A király erre illő barátsággal felelt. Hogy ő óhajtja a békét, de sajnálja szegény Jugurtát. Ha ennek is ép oly mértékkel mérnek, mindenben meg fognak egyezni, Metellusz Bokkusznak erre az óhajtására újból üzent. Ez helyeselte is, kifogásolta is a követek beszédét. Így mind a két felől

egyre tartott a követjárás, telt az idő s a háború ugyanabban az állapotban húzódott, a mint Metellusz kívánta.

Máriusz az időt, mely megválasztatása és a vezérség átvétele közt lefolyt, hadi készülétekkel töltötte. Az ujonczozásnál nagy horderejű újítást hozott dívatba, proletáriusokat vett fel a légiókba. Koráig, a Szerviusz-féle alkotmány szerint csak a birtokos polgárok sorából történt a katonaaállítás és a fegyvernemek közötti különbséget a vagyonosság foka határozta meg, n é m i t már kellett engedni; pl. a legelső osztályt 11.000 ásznyi vagyonról négyezerre kellett leszállítani, del ényegében a katonaugy Máriuszig az ősi polgári szervezeten alapult. Hanem a változott viszonyokba az már nem illett. A világ rendje az, hogy minden intézménynek, minden szokásnak, még törvénynek is meg kell változni, ha a kor, az idő, az emberek gondolkozása, a viszonyok változnak. A gazdagabb polgárság kivonta magát a katonáskodás terhe alól; a középosztály nagyon összezsugorodott; a tartományok hadereje igen használható anyagot szolgáltatott: a lovagokat ellenben tábori kíséretül használták, mint lovassereg nem szolgáltak többet. A politikai és társadalmi átalakulás hozta tehát magával a fontos változást a hadügyben. Ennek az újításnak következménye az lett, hogy a római sereg lassankint zsoldosereggé alakult, mely alkalmilag nem a házat, hanem a kedvelt hadvezért szolgálta.

Valamivel ez előtt alakult szintén hasonló elveken csapat, a melyet a prétorianus csapatnak neveztek, Sczipio Emilianusz szükségét látta testőrcsapatot szervezni önkéntesekből a Nunancia ellen viselt háborúban. Ez a csapat a főhadiszállástól, prétorium, melynek szolgálatára állott, vette nevét, s utóbb a legérdemesebb hadfiakat jutalomképen vették fel ebbe a kiváltságokat élvező csapatba.

A prétorianusoknak később végzetes befolyásuk volt Róma sorsára.

Máriusz segédhadakat kért a szövetséges népektől és fejedelmektől s behívott Láciumból minden jó katonát, kik közül a legtöbbet a harcmezőről, némelyiket pedig hírből ismert és buzgalmaival még a kiszolgált katonákat is rábírta, hogy vele menjenek. Bár a tanács rossz szemmel nézte, nem mert semmiben sem tiltakozni. Örömet megszavazta a hadsereg kiegészítését is, azt hitte, hogy a népnek sem ízlik a háború és Máriusz vagy hadi szükségleteitől vagy e nép rokonszenvétől esik el. De bizony ezt hiába várta, sokan nagy kedvet kaptak arra, hogy Máriuszszal tartsanak.

Némelyek azt mondták, — írja Szallusztiusz — hogy ezt kiválóbbak híjában tette, mások úgy magyarázták, hogy a konzul annak az osztálynak a kegyét hajhászta, mely őt hírhez, hatalomhoz juttatta s mert nagyratörő ember a koldusokat használhatja föl a legjobban, akik semmivel sem bírnak; nem törődnek a maguk érdekével; de becsületükkel minden összefér, amiből hasznuk van. Máriusz a megszavazottnál még nagyobb sereggel indult Afrikába s pár nap múlva Utikába ért. A sereget P. Rutiliusz alvezér adta át neki. Metellusz kerülte a találkozást Máriuszszal.

Máriusz kiegészítette a hajókat meg a segédcsapatokat, termékeny s bő zsákmányt nyújtó vidékre vonult. Mindent, ami kézre került, katonáinak adott, majd megostromlta azon erősségeket és városokat, amelyeket fekvésük vagy katonaság kevésbé védett

Hol itt, hol ott vívott sok, de könnyebb harcztot. Újonczai már minden félelem nélkül verekedtek, az új és régi katonák hamar összeforttak.

Ezalatt Metellusz Rómába érkezvén, reménye ellenére nagy rokonszenvvel fogadták. Mióta nem irigykedhettek rá, egyaránt kedves volt a népnek és a tanácsnak.

Máriusz buzgón és okosan ügyelt úgy magára, mint az ellenségre, vizsgálta, hogy mindkét részen mi árthat, mi használhat, kémlelte a királyok útját, megelőzte a terveiket és cselszövényeiket s nem hagyta sem övéit lankadni, sem amazokat nyugodni.

Máriusz 107. nyarán K. e. átvette a fővezérséget és a hozzákötöt vára-kozásnak teljesen megfelelt. Tűzzel-vassal pusztított az ellenséges tartományban és ugyanazzal a merészséggel, melylyel Metellusz Thálát, ő a még délibb fekvésű Kapszát vette be. Azután hatalmába kerítette Muluka fellegrát s vele Jugurta kincseit. Végre mielőtt téli szállásra költözött, két csatát vívott a szövetséges királyokkal, melyek a rómaiak győzelmével végződtek. Bokuszt e veszteségek megingatták, megkezdte tehát Jugurta elvesztésére az alkudozásokat, Szulla, kvesztor Máriusz seregében vitte az alkudozásokat.

Bokuszt mentegette magát hibájáért, mondta, hogy ő nem gyűlölködésből, hanem országa védelmére fogott fegyvert, mert Numidiának az a része, honnan ő Jugurtát kiverte, a háború jogán sajátja lett s nem tűrhette, hogy Máriusz azt pusztítsa. Aztán mikor régebben követeket küldött Rómába, visszautasították barátságát. De felejtí a múltat s ha Máriusz megengedi, követeket fog küldeni a tanácshoz.

A követek megkapták az engedélyt a római útra, mely idő alatt a konzul fegyverszünetet kívánt. Szulla s a többség hozzájárult ehhez. Mikor a mórok mindent kieszközöltek, hárman közülük Rómába utaztak, ketten pedig visszatértek a királyhoz. Bokuszt örömmel hallá tőlük, hogy a többiek is, de főleg Szulla mily szíves és jóindulatú volt. Rómában a barátságot és frigyét kérő követeknek, kik azzal mentették királyuk hibáját, hogy őt a gaz Jugurta vezette rossz útra, ezt válaszolták: «A római szenátus és a nép emlékébe szokta tartani úgy a jó szolgálatot, mint a méltatlanságot. Egyéb-ként a töredelmes Bokusznak megbocsátja, amit vétett; de szövetségével, barátságával majd akkor ajándékozza meg, ha rászolgált.»

Mikor ezt Bokuszt megtudta, levélben megkérte Máriuszt, küldje el hozzá Szullát, hogy ennek hozzájárulásával kiegyezzék közös dolgaikban. Az el is küldte őt, kísérve lovas meg gyalogos csapatokkal és parittyasoktól. Úljük ötödnapján elötúnt a nyílt síkságon Volux, Bokuszt fia, mintegy ezer lovassal, kik rendetlen, bontott sorokban közelegtek. Szulla s a többiek is attól tartottak, hogy azok többen vannak. Mindenki előkészületeket tett, megvizsgálta fegyvereit, nyilait s várta a támadást. Közben az előre küldött lovas-kémei hírvl hozták a valót, hogy nincs mitől tartani.

A közeibe érven Volux, átszólt a kvésztorhoz, hogy őt apja, Bokuszt küldte elébük fogadásukra s védelmükre. Mire azt a napot s a következtót bátorságban együtt töltötték. Mikor már megtelepedett a tábor, s alkonyatra járt, egyszerre Volux kikelt arczzal, rémülve Szullához fut s tudatja vele a kémeitől hozott hírt, hogy Jugurta a közelben. Majd sürgetve kérte, szökjenek meg titkon együtt az éjszakában. De a hős azt válaszolta, hogy nem fél ettől az annyit megvert numidától. Erős a bizodalma katonáinak vitéségében. S még ha kikerülhetetlen pusztulás jött volna is el, inkább helyén marad, semhogy elárulja, akiket vezérel s csúfos futással mentse amúgy is hajszálon függő s tán nemsokára betegségtől elpusztuló életét. De azért helyesléssel fogadta a könyörgőnek azt a tervét, hogy még az éjjel tovább induljanak. Elrendelte tehát, hogy a katonák költsék el rögtön vacsorájukat, gyújtsanak sűrűn örtüzeket a

táborban s az első őrzéskor kezdjenek csöndben elvonulni. Az éjjeli úttól mindnyájan elkényszeredve, Szulla táborát akart ütni, mikor mór lovasok hírül hozták, hogy Jugurta előttük úgy kétezer lépésnyire táborát ütött. Mikor ezt a rómaiak meghallották, azt hitték, hogy Volux elárulta őket s most ravaszul be vannak kerítve. Sokan azt mondták, hogy véres veszettség kell rajta állani s nem szabad őt e nagy gazságáért büntetlenül hagyni.

Bár Szulla maga is így gondolkozott, megvédte a mórt a bántalmaktól. Katonáit hősiességre buzdította. Majd felszólította Voluxot, akit árulónak tartott, a tábor elhagyására s a legfőbb Istent, Jupitert idézte Bökkusz gazságának és hitszegésének tanújául. Az sírva kérte, ne gondoljon ilyet róla. Ő nem vetett tőrt, hanem Jugurta gonoszága ez, ki, úgy látszik, kikémlelte útját. Különben, mert Jugurtának se nagy serege nincs és minden reménye az ő atyjától függ, bizonyára semmibe sem fog nyíltan merészkedni mikor maga Bökkusz fia, a tanúja. Legjobb lesz, ha nyíltan átmennek Jugurta táborán. Ő, vagy előreküldi, vagy itthagyja a mórokat s egyedül megy Szullával. Szulla nem tudott jobbat ennél, elfogadta tanácsát. Azonnal megindultak s bántódás nélkül jutottak keresztül, míg Jugurta habozott és késlekedett. Pár nap múlva elérkeztek ütüjük céljához.

Szulla Bökkusszal a békéről és közös ügyeiről hosszabban tárgyalt. A végén azt mondta a királynak, hogy olyas valamit kell tennie, amiről lássék, hogy inkább Róma hasznát szolgálja, mint a magáét. Erre pedig éppen itt az alkalom, mert Jugurta a kezében van. Ha kiadja a rómaiaknak, azok a legnagyobb adósai lesznek s akkor szívesen barátjuknak, szövetségésükbe fogadják és megkapja Numidiának azt a részét, melyet most óhajt. A király eleinte vonakodott, azt mondta, hogy őt gátolja a szomszédság, a rokonság és szövetség benne. De attól is tartott, hogy ha megszegi hitét elidegeníti magától népe szívét, mely szerette Jugurtát s gyűlölte a rómaiakat. De végül hajlott a sok unszolásra s megígérte, hogy az utolsóig teljesíti Szulla kívánságát. Hogy a békekötés színét adják a dolognak, melyre Jugurta, a háborúzástól kimerülve oly igen kívánczolt, megtették az intézkedéseket. Megásták így a vermet, szétmentek.

Bökkusz király másnap magához hívatta Jugurta követét, s azt mondta neki, hogy ő megtudta Szullától, hogy bizonyos feltételekkel bevégezhető a háború, tudja tehát királya szándékát. Ez vígan ment Jugurtához a táborba s utasításokat nyert tőle, olycz nap alatt sietve visszatért Bökkuszhoz s jelentte neki, hogy Jugurta kész minden parancsot megfogadni, de Máriuszban nem bízik. Ezelőtt is sokszor meghiúsult már a római vezérekkel megkötött béke. Ha Bökkusz mind a kettőjükön segíteni akar s állandó békét óhajt, vigye ki azt, hogy a békekötés tárgyalásának színe alatt, mind a három fél közös helyen találkozzék s ott adja ki neki Szullát. Ha egyszer ilyen ember van a kezében, majd elrendeli a római tanács és a r.ép a béke megkötését s nem hagyja e kitűnő embert az ellenség hatalmában, hová nem gyávaságból, hanem hazájáért harczolva került.

A mór hosszas gondolkodás után beleegyezett. Ravaszságból vagy igazán töprengett-e, nem tudjuk. Ezután Bökkusz megállapította az időt és helyet a béketárgyalások végzésére, majd Szullával, majd Jugurta követével beszélgetett, kedveskedett s biztatta mindkettőt ugyanazzal. Ezek egyformán örültek és reménykedtek. Azt beszéltek, hogy az utolsó éjszakán a tárgyalásra kitűzött nap előtt, a mór király összehívta barátait, majd egyszerre mást gondolta, elküldte őket magától s hosszan viaskodott magával. Arcszíne, vonásai, mozdulatai mind mutatták lelki küzdelmét, úgy hogy e viseletével, bár néma maradt, elárulta szíve titkát. Végre mégis Szullát hívatta s kívánságára tőrt vetett a numidának. Mikor feljött a nap, hírül hozták, hogy Jugurta közeleg, mintha tiszteletből fogadására járulna, néhány barátjával és a Szullával eleje ment egy dombra, melyet a lesben állók jól láthattak. Oda jött a numida is egész sereg barátjával, de a

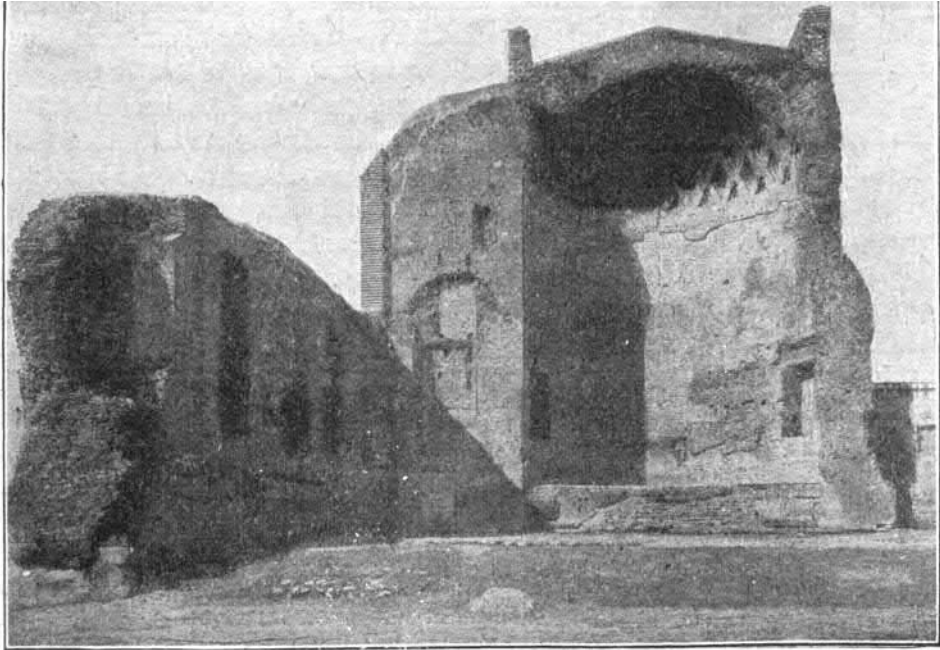
megbeszélés szerint fegyvertelenül. Adott jelre minden oldalról egyszerre rárohantak. Kísérete elhullott, őt pedig megkötözöttén átadták Szullának, kitől Máriuszhoz vezették.

Máriusz azután még két évig Afrikában maradt, Numidia ügyeinek rendezése foglalta el. K. e. 104-ben január 1-én tartotta diadalmenetét, de a győzelem dicsőségét kénytelen volt Szullával megosztani, míg a „Numidikus“ disznevét Metellusz kapta. E perctől fogva a prokonzul és fiatal kvésztor között versengés kezdődött; mely idővel dühös gyűlöletté mérgesült.

A Jugurtát békókba verve szintén körülhurcolták a díszmeneten, azután földalatti nyirkos börtönbe vetették. A szegény tébolyodott éhen veszett. Numidia egy darabig még fennállott Masszinissa utódainak kormányása alatt.

Jugurta.

Vénusz templomának romjai Rómában.

VÉRES IDŐK. RÉMURALMAK. MÁRIUSZ. SZULLA. AZ ELSŐ POLGÁRHÁBORÚ.

Európának a földközi tengerbe nyúló három nagy félszigetén, a Balkánon, Itáliában és Hinpuniában K. e. az utolsó században már mindenütt a rómaiak voltak az urak.

Voltak ugyan mind a három félszigeten egyes részek, melyekben szabad népek daczoltak a rómaiak hódító hatalmával, de ezekre nem nagyot hederített a hatalmas birodalom, mert azért mégis úgy tekintett maga körül, hogy az egész világ felett uralkodik. Hanem csakhamar észre kellett vennie, hogy téved, mert a világ nemcsak az ő számára áll. A Rón, a Rajna és a Duna mellékein egymásután torlódtak messze távolról, vándorútról érkező népek, melyek helyet kerestek és érkezésük, mint valami vészes fergeteg zúgott tovább és fenyegette a római világraszóló hatalmasságot.

A római birodalom felé közeledő népek között az első, a melyik dolgot adott a Rómának, a Cimber nép volt.

A germán néptörzsből való cimberok elhagyták lakhelyüket, a Skandináv-félszigetet, a mai Krajna és Karintiába, az akkori Norikumba érkeztek. Norikum ugyan még nem tartozott a római államtestbe, hanem oly közel feküdt a birodalom határához, hogy a rómaiak kezdtek érdeklődni iránta és kiküldték a K. e. 113-ban hivatalban lévő konzult, Kn. Papiriusz Karbot, a grakkuszi zavargásokból ismeretes K. Papiriusz fiát, hogy a határt védelmezze. A cimberok a római sereg közeledtéről értesültek, követeket küldtek hozzá azon kijelentéssel, hogy nincs szándékuk ellenséges viszonyba lépni Rómával; ők csak lakhelyet keresnek Norikumban, de mert megtudták, hogy Norikum barátságos viszonyban van Rómával, másutt keresnek tanyát. Karbo barátságosan fogadta a barbárok követségét és úgy látszott, hogy nyilatkozatukkal is megelégedett és még vezetőikkel is szolgált nekik. Az útmutatók azonban gyalázatosan tévútra vezették a cimbereket. Azt remélte, hogy családságának könnyű szerrel jutalmát aratja. Azonban számítása nagyon is balul ütött ki; a kimberek megverték seregét és csak a kitörő vihar mentette meg a rómaiakat a megsemmisüléstől.

A győzelem után utiok nyitva állt Itáliába, hanem a rómaiaktól való félelmük, vagy tervtelenségük miatt nem tudták kizsákmányolni győzelmüket; utjokat tehát az Alpeselek mögött nagy félkörben folytatták és Itália másik végére a Róne folyó vidékére értek. Útjukon hozzájuk csatlakoztak a tígurok, toigok és ambrok törzsei, valamint a teutonok is, kik két százzal előbb még a Keleti-tenger partjain tanyáztak, de most a cimberekkel a közös cél összekötötte őket.

Mikor a rómaiak a germánoknak a Róne folyó és Pirenei-hegyek közt elterülő földön elkövetett pusztításairól értesültek, K. e. 109-ben M. Junius Silanusz konzult küldték ellenök, ez azonban tökéletes vereséget szenvedett. 107-ben K. e. L. Krasszusz konzul szállt síkra még rosszabb eredménnyel, mert a tígurok csapdába csalták, a hol nemcsak serege, de maga is odaveszett. A következő évben, 648. Kv. Szerviliusz Cépio konzul némi sikert vívott ki, amennyiben Toloza városát visszafoglalta és gazdag zsákmányra tett szert, melyet el is sikkasztott; és 105-ben K. e. egy másik sereg is érkezett Galliába az évi konzul, Kn. Manliusz vezérlete alatt, de a két vezér egyenetlenségei folytán oly vereséget szenvedett Arauszionál*) a Róne balpartján, hogy Cépio csak kevesedmagával menekült meg. Az ellenség most sem értett hozzá, hogy győzedelmét kiaknázza, sokkal jobban kizsákmányolta a vereséget a római néppárt az főurak és azok gyűlölt vezére, Kv. Cépio ellen, kin nem egyedül az általa veszített csatáért vett bosszút, hanem mert ő indítványozta volt, hogy a törvénykezés ismét teljesen visszaszálljon a tanácsra. A népgyűlés megfosztotta

* Orange.

öt prokonzuli tisztétől, kilökte a tanácsból, elkobozta minden vagyonát, sőt még csak az is nagynehezen sikerült barátainak, hogy életét száműzetés árán megválthassa. A néppárt Kajusz Máriuszt távollétében újra megválasztotta konzulnak és ezt a választást, míg a veszély tartott, őt éven keresztül szakadatlanul megújította.

Máriusz azon a napon, amelyen Rómában diadalát ülte, második konzulságát megkezdte, azonnal a csataterre sietett. Táborát a Róne közelében, hol az Izére vele egyesül, ütötte föl és minden más hegyszorosot, mely Itáliába vezetett, eltorlaszolt. Azalatt és azután minden igyekezete oda irányult, hogy katonáit szigorú fegyelemhez szoktassa és kitartáshoz edzze. Az ellenség hagyott neki erre időt eleget, mert míg a cimberék délnek Hiszpániába rontottak, a teutonok észak felé vették utjokat. Csak mikor ezek a belgák hathatós ellenállásban, amazok főleg a keltiberek vitézségében áthatlan akadályra találtak, fordultak ismét vissza és egyesültek újra, hogy Itáliába törjenek. Azonban, vagy mert ilyen roppant tömeg ellátása az Alpésekben nagy nehézséggel járt volna, vagy más okból újra két seregbe oszlottak, s míg a cimberék és tigurok az Alpések keleti szorosait keresték föl, addig teutonok és ambrok a nyugati szorosokon igyekeztek Itáliába.

Ez utóbbiak Máriusz erődített táborára bukkantak és szerették volna csatára készíteni; e célból támadást is merészelték az elsáncolt tábor ellen, de mindkét iparkodásuk, az első Máriusz megfontoltságán, a második a rómaiak vitéz védelmén hajótörést szenvedett. Azután fölkerekedtek és Máriusz tábora mellett Itália felé vették utjokat, gúnyosan szőlítették a rómaiakat, nincs-e üzenni valójuk feleségeiknek. Az átvonulásuk hat napig tartott; mire elmúlt, Máriusz is fölszedette táborát és óvatosan utánok eredt. Akvé Szeksztienél*) érte utóli az ambrokat, azok voltak a germán seregnek az utócsapatai.

Ennél az összeütközésnél a rómaiak lettek ugyan győztesek, de a csetepaté csak előjátéka volt a borzasztó ütközetnek, melyet harmadnapon a két sereg egymással vívott.

Máriusz tábora előtt állította föl a csatasort és megparancsolta katonáinak, hogy leginkább csak kardjaikat, melyek jobb anyagból készültek mint a barbároké, használják. Lassan haladt a római sereg a lejtőn le, melyen a türelmetlen barbárok feltörttek. A rómaiak a vezérük parancsa szerint karddal harcoltak és oly hevesen támadtak, hogy az ellenséget vitéz ellenállás után hátrálásra kényszerítették. Ekkor előtört a rejtek helyéről hátulról M. Marcellusz és eldöntötte a csatát. Százezer, mások szerint kétannyi germán, velők Teutobod király maradt a csatateren; a teutonok meg voltak semmisítve.

Ugyanabban az időben Ákve Szeksztienével csatát vívtak a rómaiak és a

*) Aix.

cimberek, de az ezekkel való első mérkőzés a rómaiaknak nem volt olyan szerencsés, mint a teutonok elleni. A cimberok a trienti völgyön át közeledtek Itália felé. A 102. év másik konzula, Kv. Lutaciusz Katulusz, ki velők szemben állott, kezdetben a szorosokat lepte el, de a cimberok visszavetették, azután az Athezisz*) folyó mentét erőlködött védelmezni, hanem ott sem tarthatta magát; a római katonákat oly ijedség szállotta meg, hogy Katulusz akarata ellen átkeltek a folyón, át a Paduszon. A barbárok igen jól érezték magukat a Pó-alföld északi részén és nem igen zaklatták a rómaiakat védelmi vonaluk mögött.

Máriusz 101-ben K. e. ötödikben választották meg konzulnak, ekkor Katuluszal egyesült. A cimberok ismételték kérelmüket, hogy valamely lakhelyet engedjenek át nekik; de visszautasító választ kaptak, amire napot és helyet kértek a rómaiaktól, melyen és hol megmérkőzzenek.

Máriusz július 30-át és a Vercelle melletti térséget jelölte ki. A jelzett napon nem annyira a rómaiak hősiessége, mely a germánok nagy száma mellett elégtelen lett volna, hanem az idegenekre elviselhetetlen forró nap döntötte el az ütközetet a rómaiak javára. A cimberok, azt mondhatjuk, egy szálig elvesztek; még a nejeiket is, kik a futamlókat megállítani nem bírták, is megölték a rómaiak, sokan azonban öngyilkosokká lettek kétségbeesésükben.

A győztes Máriusz fényes diadalt ünnepelt: a város harmadik alapítójának díszítőnevét és a hatodik konzulságot nyerte jutalmul.**)

Egy időben a cimber-teuton háború végső eseményeivel esik a második szicíliai rabszolgaháború, melynek okáról azt halljuk: mikor Máriusz készületeket tett a germánok ellen, Bithinia királyát is fölszólította segélyhadak gyűjtésére, de ez tagadólag válaszolt a fölhívásra, mert — úgy mond — birodalmában alig van hadképes ember, a római adóbérlők mindenkit, aki fizetni képtelen volt, eladtak rabszolgául. Erre a római tanács eltiltotta a szövetségesek eladatását és Liciniusz Nerva prétor fölszabadította a jelentkezőket. A jelentkezők száma akkora volt, hogy uraik, befolyásos római lovagok, zúgolódni kezdtek, úgy, hogy Nerva elejtette az ügyet, a mi ismét a csalódott rabszolgáknál okozott izgalmat és 103-ban kitört a lázadás; Prifó és Aténio a királyi címet bitorolták, csapatjaik negyvenezer emberre rúgtak. A rómaiak az ellenök küldöttek Szerviliusz Kaziát, majd következő évben L. Lukullusz prétert, de a rabszolgák megverték őket, míg végre 100-ban M. Akviliusz prokonzul legyőzte és kegyetlenséggel kiirtotta őket.

Máriusz diadalmaskodott a barbár ellenségén; a legnagyobb veszedelemből mentette meg és újraalkotta a hazát.

*) Etsch.

**) Romulusz volt az első alapító; Kamilluszt nevezték a másodiknak.

Béke volt, de a békének nem örült senki. Mint a beteg ember, ha valamely nagy külső szerencsétlenség érdeklí, elfeledkezik beteg állapotáról, de aztán, ha ismét magába fordítja vizsgáló tekintetét, annál élénkebben érezi belső baját: úgy voltak a rómaiak.

A közvetlen veszélytől megmentette Rómát a nagy hadvezér, de mintha csak azért, hogy annál biztosabban sírba vigye a hatalmaskodó főurak gazdálkodása. K. Grakkusz óta, ki értelmes orvosa tudott volna lenni a közbajnak, üresen maradt a néppárt főnöki széke, daczára annak, hogy a nép lázas ingerültséggel kapott minden kínálkozó vezér után és 99-ben K. e. csak azért választott meg valami csalót, mert az Tib. Grakkusz fiának mondta magát.

Szenvedélyes lelkesedéssel ujjongott a tömeg K. Máriuszért. Hogyne? Ha valaki, ő lehetett az igazi megváltó. Ő volt az első hadvezér, az ő neve volt a legnépszerűbb, elismert becsületességű ember, ki távol állott mindkét párttól, tehát arra született, hogy a népen segítsen. Így hitte a nép és Máriusznak tetszett az, hogy ő is annak tartsa magát, a mi nem volt.

A marcona katonának a politika nem volt kenyeré; jól vezényelt, de rosszul szónokolt; az ellenség dárdái és kardjai ellenében a tömeg tapsai vagy füttyeivel szemben könnyen megtántorodott.

Azonban a nép, mikor minden reményét összpontosította nem vette számításba hajlamait, képességeit. Tehát inkább a körülmények, mint saját hiúsága ragadta Máriuszt a forradalom útjára.

A neki szánt föladatot két utón lehetett megoldani. Máriusz megdöntötte volna a hatalmas főurakat serege élén, mint parancsoló ur, vagy a Grakkuszok által kijelölt alkotmányos utón, kellett haladnia. Ama erőszakos megoldást kísérleni meg, talán fölösleges erőfeszítésnek tartotta, hisz a kormány oly megvetett, oly gyűlölt volt, hogy ily végső eszöközhöz folyamodnia nem kellett; talán nem is volt veszély nélkül való ez az út, mert a polgársereg csak átmenőben volt arra, hogy zsoldos had legyen és nehezen szolgált volna eszöközül a köztársaság ellen intézett merényletnél. Máriusz hazabocsátotta seregeit és K. Grakkusz nyomdokaiba lépett, igyekezett a maga és pártja számára a főtisztviségeket és általok az alkotmányos befolyást biztosítani.

Hanem a néppárt Grakkusz óta mind lelkesültségében, mind hitében és céljai tisztaságában a húsz évi izgalom alatt megromlott és vezérei is mélyen állottak a párt alatt, mint K. Grakkusz fölötte.

Főleg két embert kell megneveznünk: K. Szerviliusz Glauca nevű aljas czimborát és szentelen utczaszónokot, valamint a némileg jobb és tehetőségesebb L. Apulejus Szaturninüsz, ki tüzes szónok és legalább aljasan önző ember nem volt. Ezekkel az emberekkel szövetkezett a győzelmes hadvezér és abba egyezett meg velők, hogy míg ő a hatodik konzuli évet

tölti ki 100-ban K. e.; Szaturnusz a tribunságért másodízben, Glauca a prétorságért pályázzék. A tanács Glauca választását nem akarta meggátolni: ez volt a legkevésbé veszedelmes ember, de Szaturnuszét mindenképen és ha Máriuszét nem gátolhatta, legalább egyensúlyként Kvinkcius Metellust kívánta társának megválasztatni.

A pártok mindent elkövettek, hogy célzt érjenek; mikor a tribün úszók közül kilenczet már megválasztottak a szenátuspártból, a tizediké Nomiusz személyében szintén biztosítva volt, a Máriusz hajdani katonáiból álló vad tömeg az alkalmatlan Nomiuszt agyonverte. Ilyen utón lett Máriusz konzul, Glauca prétor, Szaturnusz néptribunusz és nem Metellusz, hanem a jelentéktelen L. Valeriusz Flakkusz a másik konzul.

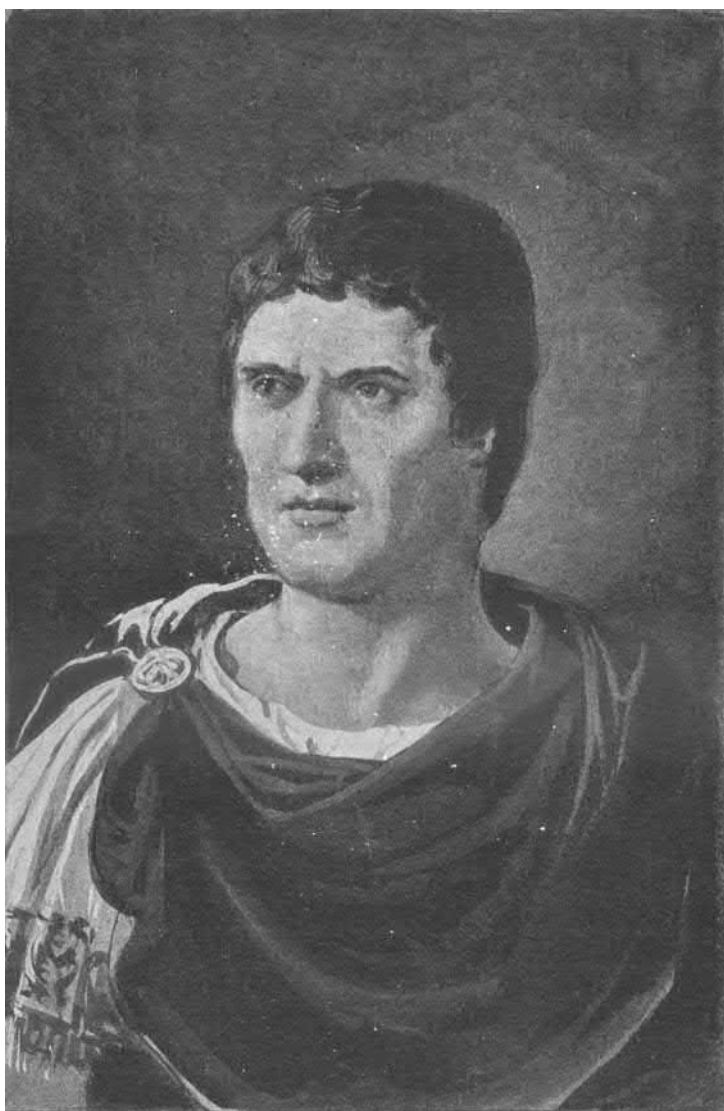
A háromság fölkarolta Grakkusz terveit. Roppant gyarmatosításokat tervezett a tengeren és Alpeseken túra. A gyarmatosítások kivitelével Máriuszt bízták meg; hogy Grakkusz szövetségeseit: a lovagok tőkepenzes osztályát és a nép legalsó rétegeit szintén megnyerjék, azoknak visszaszolgáltatták a bírói hatalmat, emezeknek pedig leszállították a búza árát.

A búza- és gyarmattörvény nagy ellenkezésre talált a tanácsban. Rideg számokkal bizonyították be, hogy a buzaprédálás tönkre teszi a közpénztárt, de Szaturnusz nem törődött vele, a tribunusi ellenmondásra sem hajtott, hanem folytatta a szavazást; mikor jelentették, hogy menydörgés hallatszott, azt felelte: ha szép csöndben nem maradnak, még a jégesőt is megérik.

Végre Kvinkcius Cépio kvesztor, valószínűleg a harmadéve elűzött hadvezér fia, erővel akarta szétrobbantani a gyűlést, hanem Máriusz marcona katonái, kik tömegesen jöttek be a gyűlésbe, szétugrasztották a támadókat és a gyűlés megszavazta az Appulejus-féle törvényeket. Még csak az volt hátra, hogy a tanács tagjai a megszavazott törvény egyik záradéka szerint megesküdjenek a törvény végrehajtására.

Máriusz, kinek sem annyi lélekereje nem volt, hogy a pártok egyikével végleg szakítson, sem hogy a néppártot kellő sorompók közt tartsa, noha megrémült a szellemtől, melyet földézett, eleinte megígérte, hogy a kívánt esküt nem teszi le: utóbb mégis megesküdött ezzel a záradékkal: „amenyiben a nevezett törvény csakugyan törvény“. A tanács tagjai példáját követték, csak a numidiai Metellusz volt, ki ilyen kétszínűséget nem volt hajlandó elkövetni, inkább önként elhagyta hazáját,

Ezzel a néppárt teljes diadalát ünnepelte, de egyebet semmit sem ért el. A polgárság egy része még mindig vonakodott a szövetséges itáliaiakat a polgárjogban részesíteni, pedig Szaturnuszéknak az volt egyik kimondott céljuk, mások undorodtak a népsöpredéktől, mely fölülkerekedni kezdett, valamint az eszközöktől, melylyel a jó ügyért küldöttek, a becsületes Máriusz is inkább ezekhez szított; a gazdag lovagok szintén elpártoltak azoktól, kiknek veszni valójuk nem volt. Hanem azért a ma-

Máriusz

gára hagyott Szaturnusz és Glauca nem fújhatott takarodót, mert abban a perczen, melyben visszalépnek, bősziült elleneik kezére jutnak. Szaturnusz azt akarta, hogy K. e. 79-ben újra megválasszák tribunusszá, Glauciát pedig konzullá. A tribunusz választások csakugyan kedvök szerint végzödték; a konzulválasztásnál az agyonverés sikeresnek bizonyult szeret alkalmazták: Memmiusz, Glauca ellenfelét megölték. A tanács épen ilyen harczias jelre várákozott. Fölszólította Kájusz Máriuszt, hogy álljon élére s a boldogtalan elég bátor volt a kardot, melyet a demokráciától nyert a nép ellen kötni fel. A néppárt vereséget szenvedett és a Kapitóliumra szorult, ahol víz hiányában megadta magát. Máriusz szívesen megmentette volna előbbi cimboráit, zár alá tétette, őket hanem a nemesség fiatalsága leszedte börtöneik födelét és megkövezte őket.

Soha még ilyen vereséget nem szenvedett a néppárt, mint 100-ban K. e. december 10-én. Elvesztette vezéreit, bátorságát. Máriusz meg volt semmisítve; róla a barbárverö hösröl, kinek nevét ország-világ hangoztatta, senki sem beszélt.

El is ment búcsút jámi keletre, azt mondta, fogadalma tartotta; voltaképen pedig azért, nehogy tanúja legyen a visszatérö Metellusz dicsőségének.

Szaturnusz törvényeit a tanács megsemmisítette; sokakat elítéltek, ha egyébert nem, azért, mert Szaturnusz arczképét találták nálok, ellenben a rabszolgának, ki egyik népvezér meggyilkolásával dicsekedett, polgárjogot adtak.

Az ezután következő években egymásután hozott a tanács /a nép ellen irányuló törvényeket és intézkedéseket.

Hanem épen abban az időben, mikor a tanács már hatalmának teljes birtokában volt, kezdett annak hazafiasabb és belátóbb tagjaiban a meggyözdés érlelődni, hogy a pártok kiengesztelését, az érdek kiegyenlítését továbbra nem lehet halasztani. A numidiai Metellusz a kibékülés szükséges voltát beszéde egyik hasonlatában jellemzőleg tüntette fel: „Ha asszonyok nélkül létezhethénk — úgymond — ugyancsak távol tartanók magunkat attól a nyúgtól, de minthogy a természet úgy rendelte, hogy velök, habár kényelmesen nem, nélkülök azonban semmikép se élhessünk meg, föl kell áldoznunk kényelmünket, hogy létünket megmentsük. Ennek a törekvésnek egyik harczosa lett Druzusz.

M. Liviusz Druzusz, aki 91-ben K. e. néptribunusznak választottak meg, fia volt az ugyan olyan nevü férfiúnak, aki harminc év előtt K. Grakkusz bukásában tevékeny részt vett. Druzusz tagja volt a tanácsban keletkezett közvetítő pártnak, melynek feje, L. Liciniusz Krasszus volt. A köztársaság legérezhetőbb betegsége a törvényszékekben rejlett, melyeket a gazdag lovagok saját érdekökben a közjónak, különösen a tartományoknak roppant hátrányával láttak el. Megtörtént, hogy a legméltóbb helytartókat, kik a

lovagokat zsarolásaikban gátolták, boszúból elítélték, mint ez P. Rutiliusz Rufusszal, a legbecsületesebb emberek egyikével történt, míg a lelkiismeretlen helytartók ellen, akik lovag-urakat garázdálkodni engedték, a tartományiaknak minden panasza sikertelen maradt.

Ezek ellen intézte Druzusz ostromát. Ide vonatkozó törvénye azt akarta, hogy a tanács tagjainak száma a lovagok rendéből háromszázról hatszázra szaporíttassék és a bírói hatalom azután ismét visszaálljon a tanácsra; hogy tervei számára a tömeget megnyerje, új gyarmatosításokat ígért Kampaniában és Sziciliában és ezeket a javaslatokat megszavaztatta az itáliaiak közbenjárásával, kiknek római jogot ígért.

Druzusz addig a tanács többségének pártolását bírta, azonban a többség kezdett ingadozó lenni. K. Marciusz Filippusz konzul volt legfőbb ellenfele, ki ékesszólásával Druzusz közvetítő javaslatainak gyöngéit kíméletlenül fölhasználta megdöntésökre. A tanácsban azzal izgatott, hogy sok új embert vesznek be, kikkel az eddig gyakorolt jogot meg kell felezni; az izgatott lovagoknak kimutatta, hogy minden jogukat elvesztik, mert az, hogy közülük háromszázat a tanácsba fölvesznek, csak színleges kárpótlás, hisz azok, akik az új méltóságba kerülnek, csakhamar olyanok lesznek, mint a főnemesek és többé nem a lovagok hívei lesznek, hanem a főnemeseké és így nem számíthatnak reájuk.

A népet pedig nagyon könnyen felizgathatta azzal, hogy a szövetségesek polgárosítása a nép érdekeit sérti. Mégis sikerült Krasszusznak a tanácsot még egyszer magával ragadnia és Filippusz elítéltetését kieszközölnie. Hanem ez a diadal volt az utolsó. Krasszus néhány napra reá meghalt meghülés következtében és akkor a tanács elejtette Druzusz törvényeit, melyek „bal-jóslatú jelek mellett“ jöttek létre.

Druzusznak végső eszközhöz kellett nyúlnia; a küzdőtérre lépett azzal a törvényvel, mely az itáliai népek polgárosítását vette célba; remélte, hogy az itáliai szövetségesek többségével ura lesz a közgyűlésnek. Ezért lekötölte magának őket vak engedelmességre. Azonban, mikor egyik napon a köztérről barátai nagy tömegben hazakisérték, fogadott bérencz rontott reá és törrel átszurta; Druzusz összerogyott.

Mondják, haldokolva e szavakra fakadt: „Mikor fog Róma hozzám hasonló polgárt találni?“

Az izgatottságot, melyet Druzusz halála keltett, csakhamar a szövetségesek háborúja, mely régóta készült és röviddel azután kitört, vonta magára.

K. Grakkusz óta előbb a néppárt, azután a mérsékeltbb nemesek is polgárjoggal kecsegtették a szövetségeseket; reményök azonban nem teljesült, sőt tapasztalniok kellett, hogy barátaik mindnyájan vértanúhálalt szenvednek értük. Még egyszer követséget küldtek Rómába és kérték a teljes polgárjogot, de a rómaiak kevélyen visszautasították őket, mire fegyverhez nyúltak.

A fölkelést jól szervezték. A szabelli néptörzsek, a szamniták, marszok, marrucinok, pelignek, veszínek és picenumiak kezések által kötelezték magokat kölcsönös támogatásra. Tervök volt Korfiniumot, a pelignek tartományában levő várost, tenni Itália fővárosává, melyet azért 11 á l i á-nak vagy V i t e l l i á-nak neveztek el.

Képviselői rendszer alapján 500 tagból álló tanácsot alkottak, melynek élén két konzul és tizenkét prétor állott.

Seregök 100,000 emberre rúgott. Rómához, a latin joggal bíró városokon kívül, az ubrok, etruszok és görög városok maradtak hívek.

A veszély nagyságát megítélhetjük abból, hogy mindkét konzul: J. Cézár délen, Rutiliusz Rufusz északon szállottak síkra és segédjeikül a legjelesebb hadvezérek, köztük Szulla és Máriusz ajánlkoztak.

A háború az első évben K. e. 90-ben változó szerencsével folyt ugyan, de a rómaiakra nézve még mindig oly szerencsétlenül, hogy az etruszok és umbrok a szövetségesekhez kezdtek szegődni; hozzájárult a Vórusz Hibria által keltett izgalom Rómában, aki a lovagpárt érdekében törvényszék elé állíttatott, elítéltetett, vagy száműzetetett sokakat, kik előbb a szövetségesek ügyét pártolták és azzal a háborút elősegítették. Boszu volt ez, melyet a tanács mérsékeltebb tagjai ellen intézett, pedig ezek úgy is kevesen voltak.

Csak mikor J. Cézár konzul a hűségben megmaradt szövetségesekre, Plauciusz, Szilvánusz és Papirusz Karbo néptribunuszok pedig mindazokra, kik 60 nap alatt a városi préternál jelentkeznek, kiterjesztették a római jogot és új törvény megengedte, hogy a bírakat a tribunuszokként akármely néposztályból választhassák és Plauciusz a paduszon-inneni gallokat a római, a paduszon-tulikat pedig a latin polgárjoggal megajándékozta, csak akkor kezdett a rómaiak ügye a harctéren kedvezőbben fordulni, mert a részben kielégített szövetségesek lassankint visszatértek a hűségre. A háború mégis eltartott 88-ig K. e., amikor 300,000 rómainak és itáliainak vérébe került háború teljesen lecsillapodott.

A polgárjogot, melyet a tanács a szövetségeseknek egyik kezével nyújtott, a másikkal visszavonta azzal, hogy a törvényhez olyan záradékot csatolt, mely által az új polgárok mindössze nyolcz, mások szerint tizenöt tribuszt alkottak a meglevő harminczöttel szemben, mi az egész kedvezményt merő látszattá kisebbítette, mert ha az előbb szavazó régi tribuszok közül 22, illetőleg 26 egyértelműleg szavazott, az új polgárságra nem is került a szavazás.

P. Szulpiciusz Rufusz, a néhai Druzusz barátja, K. e. 88-ban néptribunusz volt és vállalkozott ennek a visszásságnak szerencsés megoldására. E czélból három törvényjavaslatot nyújtott be: az egyik visszahivatni kívánta elvtársait, párthiveit, kiket a máriuszi törvény száműzött; a másik törvénynyel azt kívánta, hogy tegyék le mindazokat a tanácsosokat,

kik 2000 dénaron fölül tartoztak, mert így nem bírhattak elég függetlenséggel; a harmadik a szövetségesek- és fölszabadultakból lett új polgárokat mind a 35 tribuszba fölosztani rendelte.

Szulpiciusz elragadó ékesszólásán kívül még 3000 emberből álló testőrségből és 600 előkelő fiatal emberből álló környezetében, melyet „ellen-tanácsnak“ nevezett, bízott.

Javaslati határozott ellenkezésre találtak a tanács többségénél; hogy Szulpiciusz ellen időt nyerjen, L. Korn. Szulla és Kv. Pompejus Rufusz konzulok és a népuralom ellenesei által ünnepélyeket rendeztetett, melyek alatt a népgyűlések szüneteltek. Szulcpiusz erre népfölkeléssel válaszolt: ez Pompejusz fiának életébe került, e sors elől Szulla is csak úgy menekült, hogy Máriusz házába futott.

Szulla a déli hadsereghez ment, hogy azt Mitridátész ellen vezesse. De Szulpiciusz élt a gyanúperrel, hogy a konzul Róma ellen vezet sereget; hogy tehát ennek az államcsínynek elejét vegye, Máriuszt nevezette ki a mitridátészi hadjárat vezéréül és Szullát elmozdította.

Talán csalódott föltevésében. Szulla ép oly élénken óhajtotta a keleti háborút, mint ahogy megcsömörlött a római politikai izgatásoktól; ha az ő eredeti közönyét és fölülmulthatatlan politikai egykedvűségét tekintjük, nagyon valószínű, hogy legkevésbé sem államcsínyen, hanem abban törte fejét, hogyan tegye át seregét Ázsiába. Hanem őt, a konzult, így meggyalázni akarni és hozzá elkeseredett ellenfelével, Máriusszal, a magánemberrel: az kemény dolog volt és annál nagyobb hiba, mert kivételére kevés remény volt. A sereg, részint a Máriusz által előidézett átalakítás folytán, részint Szullának erkölcsi tekintetben lazán, de katonailag szigorúan kezelt fegyelme következtében, föltétlenül hódolt neki. Szulla, a mi magát illeti, higgadt, hideg és világos fő volt; az ő szemében a fejedelmi római polgárság: csak csöcselék; Ákvé Szeksztie hőse: hitelvesztett szédelgő; a törvényes forma: szóvirág; a fedezetlen, roncsolt falakkal bíró Róma: könnyen bevehető fészek volt. Összegyűjtötte tehát katonáit, számra hat légiót, mintegy 35.000 embert és előadta nekik a római határozatot, nem mulasztotta el, hogy megértette velők, hogy az új főparancsnok semmi esetre sem ezzel a sereggel, hanem újra szervezett haddal fogja viselni a kis-ázsiai háborút.

Az alvezérek, még mindig inkább polgárok, mint katonák, egynek kivételével nem akartak Róma ellen indulni, hanem a sereg, mely Ázsiában kényelmes háborút és töméntelen zsákmányt remélt, egy pillanat alatt megkövezte a balhírrrel érkezett két néptribunuszt és készen volt vezérért Rómába követni. Haladéktalanul útnak is eredt a konzul, útközben magához vette ugyanoly érzelmű konzultársát, nem vesződött az eléje küldött követekkel, hanem a város falai alatt termett. Borzasztó utczai harcz kezdődött, mert nemcsak Máriusz és Szulpiciusz indultak összeszedett hadaik-

kai a sereg ellen, hanem a külvárosok lakói köveket, téglákat hajítottak a benyomulókra. Oly tüzes volt az ellenállás, hogy a hadnépnek hátrálnia kellett. Ekkor kezébe ragadta Szulla a sást, hadoszlopainak élére állott, égő fáklákat hozatott, a várost fölgyújtással fenyegette, egyúttal kerülő csapatot küldött, hogy hátulról támadja meg Szulpiciuszékat. Ezek végső szükségökbén a rabszolgákat is fegyverre szólították, de csak hárman jelentkeztek. Föltartóztatlanul haladt Szulla előre és hatalmába kerítette a várost. Másnap összegyűjtötte a győztes a népet, elkövetett törvénytelenységét a maga védelmének kényszerűségével mentegette, Sulpiciusz törvényeit megsemmisítette. Máriuszt és Szulpiciuszt tiz társukkal együtt halálra ítélte.

Szulpiciuszt elárulta rabszolgája és csakugyan kivégezték; fejét Szulla a szószékre tűzette; a rabszolgának jutalmul szabadságot adott az államnak tett szolgálataért, de nyomban lelökte a tarpéji szirtről, mert az ura ellen az árulással hűtlenséget követett el.

A többi száműzöttéi üldözőbe vetette; az agg Máriuszt is nyomról-nyomra követték a poroszlók.

Bármennyire elhomályosította Máriusz hitvány tettek egész sorával dicső múltját, most, mikor a haza megmentője saját élete megmentéséért futott, ismét a vercelléi hős lebegett a rómaiak előtt és kíváncsi feszültséggel lesték a megszabadulásáról szóló híreket.

Osziában hajóra tett szert, melyen Afrikába akart hajózni, azonban az ellenséges szelek visszaverték a partra és az elaggott four gyalog, sokszor éhen bujkált Minturnéig. Ekkor a távolban föltűntek üldözői és bár Máriusz a posványba menekült, elfogták. Minturné hatásának kivégzés végett átadták.

A cimber rabszolda, kire a város a kivégzést bízta, annyira megijedt a tábornok villogó szemeitől és hangjától, hogy a bárdot visszahagyta és elfutott. Szégyenkedéssel értették meg a minturnéi tisztviselők, hogy a rabszolda, ki szánandó sorsát neki köszöni, több tisztelettel viseltetik iránta, mint polgártársai, kinek ő szabadságot adott. Visszaadták tehát szabadságát, útiköltséget és hajót adtak neki, hogy Afrikába mehessen

Még ott sem nyugodhatott.

Kartágó romjain találta őt Szextiliusz helytartó küldötte és tudatta vele, hogy a tartományban nem tűrheti, mire Máriusz csak azt válaszolta: „Mondd meg Szextiliusznak, hogy Máriuszt Kartágó romjain láttad.“ Azután a numidiai tengerpartokon bolyongott fiával és több száműzöttel és bizonyosan várta, hogy sorsa jobbra fordul, mert még nem volt hetedizben konzul és még nem felelte el a jóslatot, mely neki ifjúságában hét konzultságot jövendölt.

Bármennyire sietett Szulla Ázsiába, a hol jelenléte sürgős volt, mégis az év legnagyobb részét a belső béke miatt Itáliában kellett töltenie.

Máriusz Kartágó romjain.

Elrendelte: először, hogy törvényjavaslatot csak a tanács előleges jóváhagyása mellett lehessen a népgyűlés elé terjeszteni; másodsor, hogy törvényt megszavazni csak a századgyűlésnek van joga, abban a gazdagoknak volt döntő befolyásuk. Harmadszor, hogy a néptribunuszi hatalom az eredeti határáig megszoríttassék, ellenben a tanácsot háromszáz új tag választása által megszilárdította.

Ez a rendelkezés annál szükségesebbnek látszott, mert a néppárt, habár abban a percben nem volt vezére, nem tört meg és csak a pillanatra várt, mikor újra fölemelje fejét.

Alig vonult ki Szulla serege, mikor a választási mozgalmak megindultak és a száműzöttek visszahívását sürgetni kezdték.

Szullának nemcsak hogy nem sikerült távollétére biztos kezekbe tennie le a kormányt, de a konzulválasztás Kneiusz Oktaviusz, mérsékelt nemespárti férfiúra és Kornéliusz Cinnára esett, ki a máriuszi pártnak határozott híve volt.

Szullának saját biztonságáról kellett gondoskodnia. Sebten elhagyta a várost és seregéhez vonult Kápua alá. A veszély, mely Ázsiából fenyegette a római államot, annyira tornyosodott, hogy szükségesebbnek találta előbb azt leküzdeni, mint a belső békét helyreállítani. Cinnát esküvel kötelezte, hogy a visszaállított alkotmányt megtartja és azután Brunduziumban hájóra szállott seregével.

Száz év óta tartott már a rómaiak uralága Ázsiában.

A római seregek otthon érezték magukat Keleten, a római adószedők bevonultak Ázsiába; az elnyomás keservei oly súlyosan nehezültek a lakosokra, hogy minden fűszál a római zsarolóknak látszott teremni, a szabad szülők minden gyermeke a római rabszolgakereskedők számára születni.

Az ázsiai kimeríthetlen renyhesége ugyan eltúrte ezeket a kínokat; de korántsem türelem és megfontolás bírta e tűrésre, hanem az, hogy az első lökés hiányzott, mely borzasztó dolgokat szülhetett, mihelyest a puha keletieket cselekvésre keltette.

A pontuszi királyságban akkor VI. Mitridátesz, melléknéven Eupator uralkodott; atyai részről Dareiosz Hisztaszpesz, anyai ágról Nagy Sándor ivadéka. Atyja, Mitridátesz Euergetesz, erőszakos halála után 120-ban K. e. őt illette a királyi cím, anyját a kormány. Az ifjú nem érezte magát biztosan a szülői házban és néhány hívével elillant a Szinopéből, birodalma fővárosából, és hét évig a vadonban élt, erdők- és barlangokban tartózkodott önkéntes számkivetésben. A gyermekből deli ifjú lett. A keleti hagyomány regés színben tünteti őt fel. Hadi tettei, melyek óriás testalkatásához illettek, bámullattal töltötték el a keletieket és nyugatiakat egyaránt.

Futással elérte a leggyorsabb vadat; megülte, megfékezte a legszilajabb mént; egy nap váltott lovakon 25 mérföldnyi utat tett, a bakról tizenhat lovat is elhajtott s több kocsiversenyen győzött; vadászon a lovon vág-

iaíva, a vadat sohasem hibázta el és legyőzhetlen volt az élet minden örömeinek élvezetében. Szelleméhez ép oly közel férközött a babona, mint a művészet és zene; társaságából görög történetírók, bölcsészek és költők sohasem hiányoztak. Mint uralkodónak a tetteit a nemesség és a kegyetlenség vegyest jellemzik. Meggyilkoltatta anyját, fivérét, nővérét, ki neje is volt, három fiát és ugyanannyi leányát. Háremhölgyeit, nehogy az ellenség kezére kerüljenek, meggyilkoltatta, csak a legkedvesebbnek engedte, hogy a halál nemét maga választhassa. Ellenben, ha valakit büntetett, annak a hozzátartozóit azért nem bántotta, mi az akkori viszonyokhoz képest sok igazságérzetet tanúsít. Legkitűnőbb tulajdonsága, mely őt a hozzá hasonló fejedelmektől megkülönböztette, fáradhatatlan tevékenysége. Történt, hogy egyszer reggel eltűnt palotájából, hónapokig nem hallott magáról, s mire visszaérkezett, beutazta ismeretlenül egész Elő-Ázsiát, tanulmányozta népeit, tartományait, mert mind a huszonkét nemzetiségnek, mely jogara alatt élt, nyelvéen beszélni tudott.

Ez a férfiú volt az, ki a Keletet “dermedt álmából fölébresztette és a fölébredt egész Kelettel hadat üzent a gyűlölt Nyugatnak, melynek három-annyi ideig kellett ellene küzdenie, mint Jugurta ellen.

Mikor visszaérkezett önkényes száműzetéséből, legelőbb maga magát biztosította azokkal a kegyetlenségekkel, melyeket anyján és testvérein elkövetett. Azután Kappadokiát meg Paflagoniát ragadta magához és szövetséget kötött a Fekete-tenger körül lakó népekkel. A szittyákat, kik pusztító betöréseik által rettegése voltak az ázsiai népeknek, legyőzte; a Fekete- és Kaspi-tenger, Kolkisz és Kaukázus közt lakó albánok és iberek segélycsapatokat küldtek neki; a kimmeri Boszporuszt és Kerzonezoszt hatalmába kerítette, sőt a basztarnok, a Duna torkolatánál, szolgáltak seregében. Háromszáz gályából és kétszáz kisebb járműből állott hajóhada féken tartotta ezeket a népeket és roppant serege, melyet római minta szerint fegyverzett föl és gyakorolt be, megtört minden ellenszegülést.

A rómaiak, kik kancsal szemmel nézték diadaljاراتait, mindenütt útjába léptek: megalázták követségek által, sok hódítását elszedték; ellenségeit támogatták és végül három követet: D. Kasszuszt, Maniusz Akcilluszt és L. Oppiuszt küldték hozzá, azt hitték, hogy könnyű lesz, a kelet-ázsiai fejedelmek, Bithinia és Galatia királyai segélyével Mitridáteszt minden hódításától megfosztaniok. Négy nagy sereget szereltek fel ellene, Mitridátesz 250,000 gyalogos és 40,000 lovassal szállott síkra és egyúttal a meoti láp, Tanaisz és Isztor közt lakó népségeket: a szittyákat, taurokat, szarmatákat, basztarnokat és thrákokat követei által mozgásba hozta.

Az első összetűkezés borzasztó volt.

Mitridátesz szétrobbantotta Nikomedesz, Bithinia királyának hadtestét és visszavetette, ami után az összes sereg föloslása következett. Röviddel azután Maniusz Akvilluszt is megverte és elfogta; mert Akvillusz indította

meg ezt a csatát, kielégíthetlen kincsvágya ugyanis mérhetetlen zsákmány remélt, Mitridátesz őt büntetésül számárra köttette, Ázsia városaiban körülhürcoztatta, végre olvasztott aranyat öntetett szájába, hogy jóllakják vele.

Ekkor egész Ázsia Mitridáteszhez állott. A görögök szabadjutójukként köszöntötték; Kappadokiát, Paflagoniát, Phrigiát és Galatiát megszállották seregei; Liciát, Pamfiliát, Pizidiát elfoglalta és hajóhada megjelent a Földközi-tengerben. Hogy a kiengesztelődés útját Róma és a hűségétől elszakadt népek közt elvágja, egyidejűleg valamennyi városba lepecsételt parancsot küldött, melyet 30 nap múlva fel kellett törni és haladéktalanul teljesíteni. Abban a parancsban halálos ítélet volt az összes Ázsiában lakó római férfiakra, nőkre és gyermekekre és aki nem akarja azt végrehajtani, az felségsértést követ el. Ennyire gyűlöletes volt a római név a rengeteg visszaélés miatt. 80,000 római és itáliai (mások szerint 150,000) esett az egyetlen napon a boszu áldozatául; csak kevesen menekültek Róduszba, mely egymaga szegült ellen a pontuszi király fenyegetéseinek és hajóhadának. A többi szigetek a maleai fokig mind Mitridáteszhez pártoltak; az akájok és spártaiak is pártjához szegődtek, azonképen Bóotia; Trákiát és Makedoniát pedig Mitridátesz fia, Asziaratesz, szorongatta hadával. Végre az összes fejedelmekhez, a partok, örmények, szirok és egyiptusiai királyaihoz fölszólítást intézett, vegyenek részt a római iga lerázását célzó harcban.

A fölszólítás nycmatékaul megjelent Arkelausz, Mitridátesz vezére, hajóhadával és 120,000 emberrel a Közép-tengeren; elfoglalta Deloszt és Euböát, megszállotta Bóotiát és Athénben, a honnét a rómaiak minden barátját kiűzték, ütötte föl főhadiszállását.

Így állott a dolog, mikor K. e. 87-ben Szulla Epirusz partjain kikötött. A helyzet előtte világos volt. Alig 30,000 emberrel hajóhad nélkül jött; segélyre nem számíthatott, élelmezésre hazulról szintén nem; pénzt pedig még Itáliába elköltötte. Az ellenség számra négyannyi; a tartomány ellenséges vagy kétes hitű. Hinnünk kell, hogy Szulla a holnapnál továbbra nem gondolt, különben fölfoghatatlan észszel a vakmerősége. Hogy pénzre tegyen szert, Delfi, Epidaurusz és Olimpia templomkincseit vette magához, s így felkészülten, Bóotián át Athén kiostromlására indult, mert ezt a várost, az ellenség fegyverhelyét és főkikötőjét bírnia kellett, már csak azért is, hogy példát mutasson a többi városoknak. Hónapokon át csaknem naponkint harci küzdelemben folyt az ostrom, míg végre éhség jutatta a várost birtokába.

A rómaiak borzasztó mészárlást vittek véghez, egész éjjel folyt az Öldöklés munkája. A városnak magának, tekintettel „nem az élökre, de a holtakra“ (múltjára) megkegyelmezett. Nemsokára azután a Pireuszt, Athén kikötőjét is elfoglalta és nagyrészt romba döntötte. A gazdag zsákmányból csak Arisztotelész és Theofrasztosz műveit igénylette magának a vezér; minden egyebet katonáinak hagyott.

Szullának a győzelmei daczára kétségbeesett helyzete volt. Egész évi erőfeszítés után voltaképen csak Arisztion, az epikur iskolamestert, Athén parancsnokát győzte le. Az ellenség magva ott volt a szomszéd Munikiában és ő hajóhad híján hozzá nem férhetett. Rómából sem segély, de ellenhad közelgett. A fölül kerekedett máriuszipártiak az új konzult, M. Valeriusz Flakkuszt küldték ellene. E bajából maga Mitridátesz mentette ki azzal, hogy vezéreit támadásra sarkalta. Arkelausz engedett ura parancsának és 120,000 emberével elindult, hogy Szullát, ki seregeit görög hadakkal együtt 4000-re szaporította, megtámadja.

Szulla eleintén kitért a pontuszinak, hanem mikor ez Kalkiszba akart átmenni, sarkában volt és Koronnéánál merev magaslatok és mély vízmosások által megszakgatott téren, hol az ellenség nem volt képes teljes erejét kifejteni, hadvezéri tehetségével és hadtudományával felülmulta ellenfelét, megtámadta, megverte és annyira szétrobbantotta, hogy annak 10,000-nél több embere nem menekülhetett Kalkiszba, míg Szulla tizenhárom emberre tette saját veszteségét.

Ez alatt megérkezett Valeriusz Flakkusz két légiójával Epiruszba és Tesszáliába hatolt. Szulla ellene indult és Melitéánál szemben vele táborba szállott. Flakkusz azonban tapasztalta, hogy katonái Szullához szökdösnek el akarta kerülni az összeütközést. Északnak vonult, hogy Makedónián és Trákián át Ázsiába érjen. Szullában volt annyi hazafiság, hagyta a gyöngébb ellenfelét a haza érdekében közreműködni.

A K. e. 85. év tavasza új munkát hozott. Mitridátesz, ki a hadtoborzást Ázsiában lankadatlanul és népei nem csekély zsarolásával folytatta, ugyanolyan haderőt küldött ismét Dorilausz vezérlete alatt Eubóába, mint az elmúlt évben és vezérének azt a parancsot adta: hogy a rómaiakká mielőbb megütközzék és őket tönkre tegye.

Az új hadvezér követhette ura parancsát, hanem csak a megütközésre nézve, mert Szulla utjából Makedonia felé azonnal megfordult és Orkomeusz síkján az ellenséggel szemközt ütött tábor. Az ázsiaiak támadása oly rohamos volt hogy a rómaiak engedni, részben futva menekülni kezdtetek. Szulla fenyegette, szidta, kérte őket, hogy álljanak meg, de hasztalan, ekkor állítólag kezébe fogta az egyik sást és elkeseredetten kiáltotta katonáinak: „Én dicsőén akarok a harctéren meghalni; ha majd kérdeznek titeket, hol hagyátok vezéreteket, mondjátok: Orkomeusz téréin, “ és az ellenség elé rohant. Ez használt. A csatasor hamar helyre állt és az ellenségre vetette magát; másnap a tábor is elfoglalta, a hol mindent kard-élre hánytak.

Mitridátesz békét kért.

Szulla következő feltételeket szabta: 1. A pontuszi király kiadja összes hajóhadát; 2. foglalásairól lemond; 3. a hadi költségeket megtéríti. E föltételek igen lealázók voltak ugyan, de Mitridátesz a két csata roppan

veszteségei után és minthogy kegyetlenségei által az élő-ázsiaiakat és görögöket is mindinkább elidegenítette magától, ráállott a kemény feltételekre is, annál inkább, mert Flakkusz serege is győzelmesen haladt Ázsia belsejébe. Flakkusz ugyan nem élt már: Fimbria, az alvezére ölette őt meg és lépett helyébe. Mihelyt a béke megkötött, Szulla azonnal Fimbria ellen vezette hadait. Fimbria alkudozni kívánt vele, de Szulla minden szót visszautasított. Fimbria katonái sem akartak Szulla ellen harcolni, tehát megölte magát a két légió pedig átpártolt Szullához. Szulla arra ítélte őket, hogy éltek fogytiglan Ázsiában szolgáljanak, a hol velők a „Valerianuszok“ neve alatt még majd találkozunk.

Szulla azután kövér téli szállásokkal kárpótolta katonáit a szenvedett nélkülözésekért és 83 K. e. tavasszal visszaindult Itáliába és 1600 hajóval érkezett meg Brunduziumban.

Szulla, mikor keletre távozott, érezhette, hogy az általa alkotott rend aligha tart sokáig, ezért esküvel kötelezte, mint tudjuk Cinnát, de hasztalan. Nagy volt az elégtelenség. A lovagok Keleten temérdeket vesztettek s a kormányt okolták érte; a Padusz és Alpesek közt lakó népek nem érték be a latin joggal; az új polgárok és fölszabadultak dultakultak a szulpiciuszi törvények megsemmisítése miatt; hát még, a kik a szövetségesek háborújában konokul tartották magukat, eddigi jogaiktól is elestek. Az elégtelenségnek feje Korneliusz Cinna volt, elvtelen, aljas, önző czimbora és mondják, hogy a máriusz-pártiaknak pénzen adta el magát.

Míg Szulla Itáliában állott, bölcsen türtöztették magokat, de alig hogy fölvonta vitorláit, a néptribunuszok többségének támogatásával, Cinna törvényjavaslatokat nyújtott be, melyek az új polgárok és fölszabadultak egyenjogúsítását, mint az a szulpiciuszi törvényben foglaltott és a száműzöttek visszahívását követelték. A tanács elhatározta, hogy nem enged.

Erre szörnyű vérengzés esett a fórumon, mondják, tízezer ember lett áldozata; Cinnát és hat néptribunuszt lecsaptak hivatalukból. Cinna a szövetségesekhez menekült, tőlük kapott pénzt és katonát, egyúttal fölhívta az Afrikában tartózkodó Máriuszt, jöjné haza a többi menekülttel; mire az körülbelül 500 főnyi, többnyire csöcselék-csapattal Telamonnál itáliai partra szállott. Csapatja, valamint Cinna serege napról-napra szaporodott; Máriusz neve, a szövetségesek elkeseredése és az itáliai seregek fegyelmezetlen szelleme nagy haderőt vont Róma köré. Máriusz minden élelmet elvont a várostól, melyben még a járvány is kitört.

A tanács alkudozásba bocsátkozott Cinnával, de mert ennek a konzuli czímet most megadni nem akarta, utóbb kegyelemre kellett megadnia magát, csak annyit kért, hogy a vérontástól tartózkodjék. Cinna megígérte, de esküvel erősíteni vonakodott; Máriusz pedig villogó szemekkel némán állott mellette.

A város kapui megnyíltak. A konzul bevonult légióival, de a vén Má-

riusz nevetséges ráartóssággal vonakodott lábát betenni, míg a nép a határozatot, mely száműzetését elrendelte, vissza nem vonja. Sebten összeállt a közgyűlés, hogy a vén ember aggályát eloszlassa. Ekkor aztán bevonult, s vele a rémuralom.

Nem egyséket kivégezni, hanem az egész nemesi pártot kiirtani és jószágait elkobozni, volt a jelszó. A város kapuit bezárták öt nap és öt éjjel szakadatlanul folyt a gyilkolás.

Róma legelső emberei veszték el; kevesen menekültek s ha kézre kerültek, hónapok múlva sem kerültek ki sorsukat.

Az engesztelhetlen Máriusz műve volt ez; ő jelölte ki az áldozatokat, s ha valakinek a köszöntését nem viszonzta, ezt már jelül vették hóhérjai és leölték az illetet. Saját pártja is kétségbeesett az eszeveszett dühöngésen. Kinna is megfélemedett, csak a lovagok dörzsölték tenyereiket, hogy akadt, ki a dölyfös főurakat a porig meggyalázta, valamint a koncznak, mely az elkobzott jószágok után nekik esett; a nép elnevezte őket „zsebelők“-nek.

Még nem teljesült Máriusznak legforróbb óhajtása: hetedik konzulása: Cinna tehát konzultársának fogadta. így Máriusznak ez a vágya is betelt. De nem sokat élvezett belőle. Nem volt nyugta se nappal, se éjjel; a bor volt kínjai egyedüli enyhítője. Forró lázba esett és hét napi tomboló láz után, mely alatt az ázsiai harezteren viaskodott, mintha Szullától félt és babérait irigyelte volna, K. e. 86-ban január 12-én megszűnt élni.

Egész Itália föllélekzett halála hírére, mintha lidércnyomástól szabadultak volna meg.

Ajrémuralom nyomába 'a zsarnokság járt Cinna nem csak négy évig, viselte a főhatalmat, hanem társát is maga választotta meg, anélkül, hogy a népet megkérdezte volna és ép oly önkényesen és tervtelenül kormányzott Itáliában úgy, mint Ázsián kívül, ahol Mitridátesz volt az ur, az öszszes birodalomban, csak Makedonia, ameddig Szulla hatalma ért, maradt a nemespárté; ide menekültek, akik menekülhettek; ide jött Szulla neje és gyermekei, a kik csak bajjal óvhatták meg életüket, mert Szulla ellen kemény rendeletekben nem volt hiány, méltóságától, vezéri tisztjétől megfosztották, házáat földig lerombolták, jószágait elpusztították. Tudjuk, hogy helyébe Flakkuszt és Fimbriát tették.

Szulla, míg Mitridáteszszel nem végzett, mélyen hallgatott, most azonban levelet küldött a tanácshoz, melyben a háború befejeztével és visszatéréssel tudatta, ígérte, hogy az új polgárok jogait tiszteletben fogja tartani, és noha teljes büntetlenséget nem ígérhet, a büntetés nem a tömeget, hanem csak a főczinkosokat fogja érni. Ez a jelentés fölrázta tétlenségéből Cinnát; elhatározta, hogy sereget visz Görögországba és ott végez ellenfelével. Hanem a rossz időjárásban nem volt kedve a kényes seregnek és mikor kényszerítették, lázadásban tört ki, melynek Cinna áldozatául esett.

A következő év konzulai: L. Scipio és K. Norbanusz, tehetségtelen emberek, az időt, melyet Szulla ázsiai útja által nekik engedett, sereggyűjtésre használták föl: százezer, később — úgy mondják — kétennyi ember állt rendelkezésükre.

Szullának megérkezésekor, bajos helyzete volt. A roppant itáliai sereggel ő alig 40,000 embert állíthatott szembe. Igaz, hogy az ő edzett serege egész leikével csüngött engedékeny vezérére, aki mindent, ami katonai fegyelemben nem ütközött, elnézett annak. Szullában aggodalom is támadt, hogy katonái Itáliában elfognak széledni, de azok önként megesküdték, hogy egymást és vezérüket el nem hagyják; hanem nagyon is kevesen voltak az itáliaiakhoz képest, kik a félsziget népességének két ötödét tették ki, viszonya demokrata kormányt támogatták, ide tartoztak azok is, kik ha a tényleges kormányt nem szerették is, de a polgári háború borzalmaitól iszonyodtak.

Szulla világosan átlátta helyzetét és azzal a hazafiassággal, melylyel állását az ellenséggel szemközt megtartotta, mialatt családjá és vagyona forgott veszedelemben, most mérsékletet parancsolt magának és katonáinak.

Mindazoknak, kik a forradalmi kormányt elhagyják, feltétlen bünbocsátatot ígért és az itáliaiakat ünnepélyesen biztosította, hogy politikai jogaik csorbulni nem fognak. Ennek köszönhetette, hogy mikor 83-ban K. e. avaszszal Brunduziumban partra szállott, az új polgárokból álló község kaput nyitott, s mikor katonái a legnagyobb fegyelemben vonultak tovább, nemcsak az előkelő menekültek tódultak hozzá odúikból, köztük Kv. Metellusz, a ki négy év előtt Szulla tisztvársa volt, hanem a demokrata táborból is jelentkeztek; így Kneusz Pompejus, alig 23 éves vitéz vezér, ki Picenumban toborozott három légió önkéntessel érkezett.

A tanácsot Szulla megérkezésének hire, noha rég tartott tőle, meglepte: a délnyugati határon egy szál őrt sem állítottak fel. Mikor Szulla Kampaniáig jött, K. Norbanusz Kapuánál várta, Scipio szintén az appiuszi úton jött eléje; de még mielőtt megérkezett, Szulla előbb .békét azután csatát ajánlott Norbanusznak, a kinek a seregét szétrobbantotta. Az elkésett Scipionak szintén alkut ajánlott fel a béke iránt. Scipio ráállott, Szulla azonban ügyesen húzta a tárgyalásokat, úgy, hogy az alatt, míg az alkudozás folyt, a két sereg a serleg mellett barátkozott. Scipio végre elszakasztotta az alkudozás fonálát, de seregét azalatt a Szulla táborából átlátogató katonák megnyerték vezérük számára és mikor Scipio félbeszakította a tárgyalást, a sereg átment Szullához.

Az első év eredményei tehát fényesek voltak Szulla javára, de népuralmat a veszteség nem törte meg. A K. e. 82. év konzulai: Karbo és Máriusz, a még nem húsz éves, de atyjához már sokban hasonló ifjú, minden erélylyel láttak a hadszerzéshez. Pénzt, temérdek, a beolvasztott templomkincsekből, harczost pedig legtöbbet Szamniumból, ép a hol római nevet

még a régi szenvedélyvel gyűlölték, nyertek. A főuraknak a serege két részre oszlott. Metellusz a picenumi fölkelő haddal északra, Szulla a főváros ellen indult; amannak Karbo és Norbanusz, emennek az ifjú Máriausz állott elébe.

A latin országúton, Szakriportusznál ütközött meg Máriausz és Szulla, melyben Máriausz serege egyik részének árulása döntőleg hatott a csata kimenetelére.

Ifjú Máriausz a serege megmentett másik felével azután Rómába vonult vissza, hogy mint atyja fia még egyszer gyáva boszut vegyen ellenségein. Damaszippus prétor által összehívatta a tanácsot és kijelölt tagjait leiszuratta; hulláikat a kövezetten végig a Tiberiszbe hurczoltatta.

Metellusz ezalatt Ezisz folyóig, mely Picenum és Gallia közt határt von, jutott és az ellenséget úgy tönkre tette, hogy Norbanusz Róduszra Karbo Afrikába volt kénytelen szökni. Most az ellenség maradékhadai, kivált a szamniták Rómára vetették magokat, hogy a várost elhamvaszszák.

„Hogy a farkasokat, kik szabadságunktól megraboltak, kipusztítsuk, ki kell az erdőt irtanunk,“ mondta a szamniták engesztelhetetlen vezére.

82-ben K. e. nov. 1-én Róma a legnagyobb veszedelemben forgott. Szulla átértette a veszedelem egész nagyságát; nyomába volt elleneinek, és noha éjjel érkezett meg kifáradt seregével a kollinuszi kapunál, azonnal csatát kezdett. Egész éjjel, reggelig tartott a véres csata, melynek 3000 ember átszökése, kik azonnal társaik ellen fordították fegyvereiket, vetett véget. Róma meg volt mentve.

A fölkelő sereg, melyet Szulla minden visszavonulástól elvágott, nagyrészt elesett, Szulla 3—4000 foglyát a város majornjába záratta és harmadnapon, mialatt ő Bellona templomában tanácsülést tartott, mind egy szálíg lekaszabolta, úgy, hogy a tanácsosokat rettegés fogta el a jajveszékés és fegyverzörej hallatára, de ő egykedvűen megnyugtatta őket és intette a tanácsot, hogy beszédjére figyeljen. Azután az egyes városok visszafoglalásához látott. Prénészte, melyet Máriausz védett, megadta magát Kegyelemre számított.

Szulla az őrséget, mintegy 12.000 embert irtalmatlauul lekaszabolta. Máriausz véget vetett életének.

Egyik város a másik után esett el. Szamnumot és Etruriát Szulla a szó szoros értelmében elpusztította. „Nem nyugszik, míg a szamnita név ki nemvész.“ A várakat és várfalakat mindenütt leromboltatta. Huszonhárom légiót, a mennyi ép akkor volt, ami körülbelül 120.000 emberbe rúgott, gyarmatosított az elkobzott földeken, részint jutalmul, részint őrségül.

Szulla katonái vaskézzel nyomták el a forradalmi s nemzetiségi ellenzék utolsó vonaglását. A tartományokban is helyreállt a „rend“.

Hiszpaniából Szortiriusz kénytelen volt tengerre szállni a főnemesség serege előtt. Szicília- és Afrikában Pompejus semmisítette meg a máriuszi pártot. A tanács meg akarta tagadni az ifjútól, aki még hivatalt nem viselt, a diadalmenetet.

„És mégis — válaszolta merészen Pompejus — több ember üdvözlí a kelő, mint a nyugvó napot“; mire Szulla nem ellenezte többé veje követelését, sőt nem gúny nélkül a „nagy Pompejusznak“ nevezte.

Ázsiában is, hol Mitridatesz a római helytartó ingerkedése következtében újra háborúba keveredett a rómaiakkal, miután Szulla ismételen rendre utasította a helytartót, a béke helyreállott.

Szulla elmondhatta, hogy liz évi forradalom és lázadás után a római birodalomban kelettől nyugatig, minden csendes.

Szörnyű csend volt az.

A tanács Szullát saját kívánságára „törvényhozó és közügyrendező“ korlátlan hatalommal, határozatlan időre diktátorrá nevezte.

A diktátor legelőbb a büntetésen kezdte. Mindazokat, kik előbb polgári vagy katonai hivatalt viseltek és Scipioval folytatott alkudozásig át nem tértek, vagy a kik a lázadást jelentékenyebben istáptolták, törvényen kívül helyezte, a neveiket a vérlapra íratta; a ki egyet ezek közül élve, vagy holtan kézre kerített, vérdíjúl 12.000 dénárt*^ kapott; ellenben a ki valakit közülök elrejtett vagy bármiként pártfogolt, kemény büntetés alá esett.

Az elitéltek jószágait elkobozták; gyermekeik és unokáik nem viselhetek politikai hivatalt. Négyezerhétyszáz volt a halálra jelöltek száma, köztük sok olyan, a kit gazdasága, vagy személyes bosszú vitt a bakó keze alá; az is megeseett, hogy valamelyik magánbosszúból meggyilkoltnak a neve utólag jutott a halálra szántak lajstromába, hogy a gyilkosság törvényesíttessék.

Máriusz hamvait kivették sírjából és az Anioba szórták és mert a gyűlölvt vetélytársnak, Máriusznak családjából senki sem maradt, akin Szulla bőszi* szuját hűthette volna, Máriusznak fogadott unokáját, a római polgárság által igen kedvelt pretort, gyilkoltatta meg válogatott kínokkal.

Főgondja volt Szullának, hogy a „zsebelő“ lovagok mind hurokra kerüljenek; nemcsak a gyűlölet, melylyel a volt bírák iránt viseltetett, hanem a koncz, melyre az elkobzandó jószágokból szert tenni remélt, volt az ok. Az olkobzott jószágok, mint ily alkalmakkor szokás, csakugyan préda áron keltek el; így Szulla hat millió szesztercziuszt érő jószágot kétezerért juttatott egyik fölszabadított lakos kezére és az állam még ezzel a prédálással is 350 millió szesztercziuszt szedet be az elkobzott jószágok árából.

Mikor a diktátor így kitombolta bosszúja szertelenségét, az alkotmány átalakításához látott; azzal az átalakítással elveszett minden jog, melyet a nép évszázadokon át hosszas küzdelemmel kivívott; hatalmas elméjű férfiak

*) 88 fillérével 10,500 K. e.

alkotmányt adó alkotásai pusztultak el és a K. e. 83-ban jul. 6. leégett kapitolium templom, melyet még a királyok építettek és a zsenge köztársaság szentelt fel, jelképezte a népuralmat biztostó római alkotmány rombadőlését.

Cinna pénze.

Azonban önzéssel vádolni őt nem lehet.

Újításai és mikor azokat befejezte, a visszalépése által a diktátorságtól és minden közhivataltól, ritka példáját adta annak, hogyan kell személyes érdeket a közjónak alárendelni.

Az a vágy, hogy magát mindenkorra az állam egyedül való uralkodójául tegye meg, ugylátszik nem lakott benne; ő csak pártjának uralmát kívánta biztosítani. E célból mindenekelőtt a tanácsot egészítette ki pártjabeli lovagok által, hogy pedig a jövőben a lelépő hivatalnokok föl vételével a tanácsot elégségesen kiegészíthessék, a kvésztorok számát nyolcra emelte.

Elrendelte azt is, hogy a ki konzuli méltóságot akar viselni, két évi időközökben előbb kvésztor, azután édilisz, végül prétor legyen.

A bírói hatalmat visszaadta a tanácsnak, valamint a rendelkezést a fölött, hogy ki melyik tartományba küldessék helytartóul; azt a törvényt, melynek értelmében a főpapokat is a nép választotta, eltörölte, visszaállította a régi gyakorlatot, hogy a papi testületek föl vétel által egészítették ki magokat.

A nép fékentangása és a népuralomra törő mozgalmak meggátlása végett a néptribunuszi hatalmat erdeti jogkörére szorította.

A tribunusznak ne legyen igénye felsőbb tisztségekre; a népgyűlésen szólnia nem szabad, annál kevésbbé törvényjavaslattal fellépnie; jogköre csak a közbenjárásra szorítkozzék egyes polgárok mellett. A népgyűléshez egyáltalán egyéb ne kerüljön, csak amit a tanács már megvitatott. Ez által a tribuszgyűlések életét erejét vágta ketté.

Mikor úgy látta, hogy befejezte a munkát, melyet kitűzött maga elé, akkor ismét szabad befolyást engedett a konzulválasztásnak s az új konzulokat 79-ben K. e. nagy ünnepélyességgel választották meg; konzulok lettek: Publiusz Szerviliusz és Appiusz Klaudiusz; mikor a két új tisztviselő hivatalát elfoglalta, Szulla nyugodtan, ünnepélyesen letette korlátlan hatalmát és mint magánember gyalog, liktora nélkül távozott a fórumról. Élete hátralevő napjait nyári lakásában, Puteoli mellett töltötte.

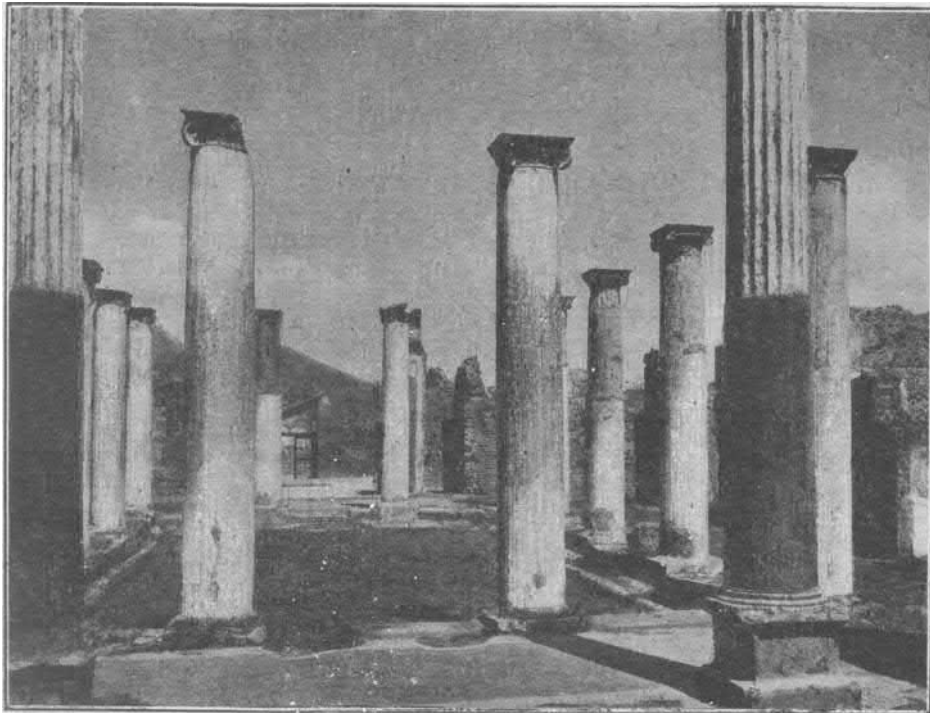
Szulla azontúl vadászattal, halászzal és emlékiratainak megírásával fogkozott, közben Puteoli gyarmatka községi ügyeit rendezte. Utolsó tevékenysége a kapitoliumi templom újr építésére irányult. Visszalépése után egy évvel meghalt; sírfeliratát maga szövegezte meg és az így szólt: „Elleneimet is a roszbán, barátaimat is a jóban, melyet nekem tettek, fölülmúltam.“

Tetemeit a tanács Szulla végrendelkezése ellenére ünnepélyes diszszel elhamvasztatta. A nők Szulla máglyája számára — így mondja Plutarkusz — annyi fűszert hordtak össze, hogy ami abból a kétszáz tartóból, melyet a halott után vittek fenmaradt, abból még Sulla életnagyságu alapja és egy liktor került ki, még pedig a legfinomabb tömjénből és fahéjból.

„Temetése napján, — így beszéli Plutarkusz, — már reggel borús volt az ég és mert folyton attól tartottak, hogy esni fog, hát csak kilencz óraker tették a holttestet a máglyára. Heves szélroham süvített a máglya hasábjai között és gyorsan lobogóra fújta a tüzet és mikor a holttest elégett, a csontokat még összeszedhették, azonban alig történt ez meg, egyszerre neki eredt a zápor és zuhogott.

Szulla.

Gladiator-iskola romjai Pompeiben.

ZÜLLÖTT ERKÖLCSŐK ROMBOLJÁK AZ ÁLLAMOT, A KÖZTÁRSASÁG EGYRE HANYATLIK. POMPEJUSZ.

Ugyanabban az évben, melyben Szulla meghalt, történt az első kísérlet Szulla rendelkezéseinek mellőzésére.

M. Emiliusz Lepidusz konzul pártját fogta a levert népnek, követelte, hogy a tribunuszok és tribuszgyűlések jogköre visszaállíttassék, az elkobzott javak visszaadassanak, szóval: Szulla rendelkezéseit vessék el. Az efféle elvek nagy visszhangra találtak akkor egész Itáliában, csak úgy mint Rómában; Fezulében elkergették a Szulla-féle veteránusokat és elfoglalták ősi birtokaikat a régi lakosok.

A tanács, hogy az izgatásnak elejét vegye, Lepiduszt tartományába küldte, hanem Lepidusz megállt Etruriában, sereget szervezett és fegyveresen indult Róma ellen.

Azonban a tanácspárt a másik konzullal, Lutaciusz Katuluszszal és Kn. Pompejuszszal élén megverte K. e. 77-ben a felkelőket. Lepidusz kénytelen volt Szardíniába visszavonulni, a hol meg is halt, alvezére, Perperna pedig

Hiszpániába vitte seregének maradékát, hogy ott Kv. Szertoriuszal szövetségessé és a háborút az oligarkák ellen folytassa.

Ezen kitűnő férfiú a szabin Nursziában született, finom, sőt lágy lelkületű volt, mint az anyja iránti rajongó szeretete tanúsította, de egyúttal lovagiasan vitéz is volt, a mi viszont a kimber, spanyol és itál háborúról hozott sebei hirdettek. Spanyol katonái az új Hannibálnak nevezték és nem pusztán azért, mert a csatában ő is egyik szemét veszttette. Valóban az ő harczviselése ép oly fortélyos volt, mint bátor ritka tehetsége, hogy a háborút háború által szervezze, ügyessége, melylyel idegen népeket érdekébe vont és fölhasználni tudott, megfontoltsága jó- és balsorsban, találmény gyorsasága, melylyel győzelmeit kizsákmányolta és veszteségeinek következményét elhárította, mind Hannibálra emlékeztettek.

Szertoriusz a hiszpániai tartományokból, melyeket a Máriuszi-párt bízott reá, kénytelen volt Szulla hadvezérei elől távozni. Hajóra szállott és barangoló kalandos életet élt Afrika partjain; hol szövetségessé, hol harczolt a szicíliai tengeri rablók- és Libia vad törzseivel. Hanem még ott is üldözöbe vette őt a római főnemesség. Mikor Tingiszt ostromolta, Róma a város fejedelmének segélyhadat küldött, de Szertoriusz megverte ezt a segélyhadat és Tingiszt elfoglalta.

Hadi tetteinek híre messze terjedt és a luzitánok követséggel jöttek hozzá, kik daczára a rómaiak állítólagos hódításainak, függetlenségüket megóvták és évenként harczoltak a spanyol tartomány túlsó helytartójával. Ez a követség meghívta Szertoriuszt, állana népok élére. Szertoriusz, ki húsz év előtt Hiszpániában szolgált s ez ország viszonyait ismerte, elfogadta a meghívást.

Fővezéri képességeit és luzitánjainak a vitézségét még Szulla életében éreztette annak vezérével, abban az évben, mikor Szulla meghalt, a fél-sziget nagyobb részének ura volt. Ekkor érkezett hozzá Perperna csapata Szardíniából és jelentékeny erősítést hozott. Perpernat máriusz-párti tanácsosok és lovagok kísérték, kikből Szertoriusz 300 tagból álló tanácsot alkotott, melylyel, ha Rómába visszatér, szándéka volt a rómaid helyettesíteni. Oszkában iskolát alapított, abban a hiszpániai főbbek gyermekeit római módon öltöztette és neveltette és így Hiszpania rómaiásítását kezdte meg.

Mitridatesz időközben újra a rómaiak ellen fordult; Szertoriusz frigyre lépett vele és tőle is segítséget várt.

Metellusz egymásután küldözgette Hiszpániából haza Rómába a rossz híreket, melyek egyre fenyegetőbb veszedelmet hirdettek. Mikor annak jött híre, hogy Perperna egyesült Szertoriuszsal, a tanács belátta, hogy Szertoriusz nemcsak a hiszpániai tartományokat fenyegeti, hanem veszedelmes magára Itáliára is. A tanács alkalmas fővezért keresett, a kit Szertoriusz ellen küldjön, de Kn. Pompejuszon kívül mást nem talált, tehát őt

bízták meg, habár Szulla törvényei szerint őt nem lehetett fővezérnek megtenni.

Pompejus csak egyszerű lovag volt, főtisztséget, tanácsosi méltóságot eddig nem viselt; őt tehát Szulla rendelkezése szerint konzul-helyettesül (prokonzul) Hiszpániába küldeni nem lehetett; de a tanács azzal érvelt, hogy a Hannibál elleni háború idején Szcipiot, noha főtisztséget szintén nem viselt, jónak látták Hiszpániába küldeni; a tanács némely tagja pedig

Itáliai Galluszirban lelt tárgyak: hamvveder, kard, sisak, kürt, lándzsavég és nyílhegy.

azt tartotta, hogy a birodalom ugyanolyan veszedelemben van, a milyenben a második pun háború alatt volt, hisz Sertoriusnak még a római főurak közt is voltak hívei.

Filippusz tanácsos gúnyos indítványára: „ha Pompejusz nem lehet egy konzul helyett Hiszpániába küldeni, küldjék mindkettő helyett“ — a tanács csakugyan megbízta Pompejusz a fővezérséggel Sertoriusz ellen. A tanácsnak ezt a határozatát oly nagy kitüntetésnek és dicsőségnek ter-

tóttá, hogy a „nagy“ melléknevet, melyre Szulla őt bizonyára nem gúny nélkül méltatta, használni kezdte.

Pompejusznak a hiszpániai hadjárat igen kevés alkalmat szolgáltatott arra, hogy fővezéri dicsőségét növelje. Szertoriusz minden tekintetben felülmúlta őt és Metellusz Piusz, ki a másik seregnek volt fővezére, sokkal több féltékenységgel tekintett reá, semhogy előzékenységet tanúsította volna iránta; ebből az egyenlenségből Szertoriusz húzta a legtöbb előnyt.

A háború befejezését Perperna gyalázatos orgyilkossága, melyet Szertoriuszon elkövetett, idézte elő. Az árulás után a luzitánok elválasztották ügyöket a római menekültektől és Pompejusz könnyű diadalt ült rajtuk; Perperna is foglyul esett.

A nyomorult Perperna azt hitte, hogy kegyelmet nyer, ha Szertoriusz levelezéseit, melyeket a római nagyokkal folytatott, Pompejusz kezébe szolgáltatja.

Pompejusz a leveleket olvasatlanul a tűzbe dobta, az árulót pedig a bakónak adta át. Ezt a nemes eljárást sokan, leginkább azok magasztalták, kik Szertoriuszt hitták, hogy törjön Itáliába.

Pompeiusz számított ezeknek a hálájára.

„A rabszolgaság, mint valami pusztító belső baj emésztette, rontotta az ókor államainak belső életét. A rabszolgaság megnehezítette a keresetét azoknak a szabad embereknek, a kiknek nem volt földbirtokuk és szaporította a nép söpredékét és időnkint heves mozgalmakat idézett elő.

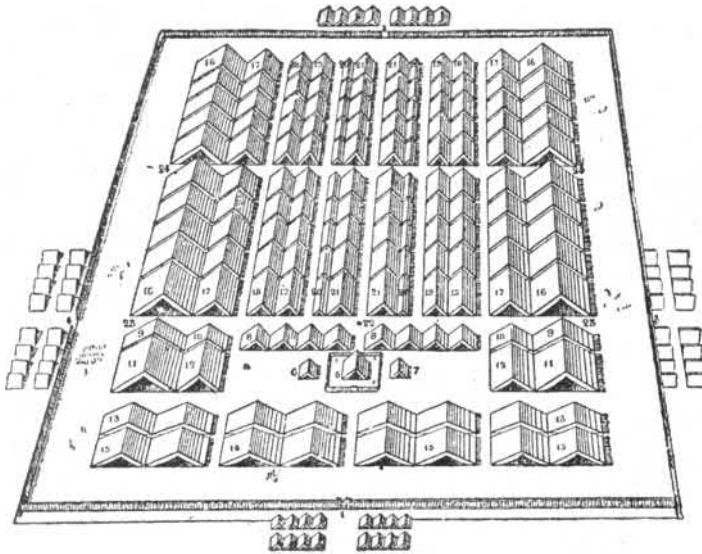
Az ókori népek között a rómaiaknál bántak a rabszolgákkal a legembertelenebbül, a legborzasztóbb kegyetlenséggel.*) A régibb római szerint a rabszolgát nem személy, hanem tárgy számba vették. Tulajdonosa bánhatott vele, a hogy neki tetszett és sem vonhatta felelősségre.

Addig, a míg a római polgár csak egyszerű földmives-életet folytatott, művelte a földjét és az eke mellől távozott a háborúba és annak végével ismét visszatért kis gazdaságához, addig a rabszolgának még csak tűrhető állapota volt. Cselédszámba vették és emberileg bántak vele. Mikor azonban a pun háború idejében a római harcosok meggazdagodtak és a hazahozott zsákmányból nagy földbirtokokat vásároltak, azoknak művelésére rabszolgákat szereztek, akkor változott a rabszolgák sorsa szomorúra. Semmi törvény nem védte őket az uraik zsarnoksága ellen, még ha rosszabbul bántak is velük az állatoknál.

A római rabszolga életének legnagyobb részét láncokban töltötte. A mezei munkát lánczra verve végezte és ha a napi fáradalomtól kimerültén. éjjeli pihenőre tért, még földalatti sötét, nedves börtönökben, hol a

*) Az idézőjel közt levő rabszolgasors leírás Szebeszta Károly: A rabszolgaság az ókori népeknél című értekezéséből.

puszta földön feküdt, sem vethette le súlyos lánczait. Sokan még a házkörül teendőket is lánczokban végezték, s némelyek, mint a kapusok is, egész életükre egy helyhez voltak lelánczolva. A lánczravert szerencsétlenek kénytelenek voltak túrni minden bántalmat vagy méltatlanságot, nemcsak hogy nem védhették magukat, hanem kötelességükben állott meghunyászkodva túrni a verést, sőt alkalmazkodni ahhoz. így ha az ur vagy a felügyelő bottal közeledett hozzájuk, kötelesek voltak legörnyedni a verés előtt, s ha annak vad szeszélye a pofozásban talált örömet, kötelességük-

1. Porta praetoria.
2. Porta dextera.
3. Porta sinistra.
4. Praetorium.
5. Forum.
6. Kvésztorium.
7. Tribunusok.
8. Praefekti szociorium.
9. Legátusok.
10. Különböző csapatok.
11. Ara.
12. Via Principalis.
13. Via Kvintana.

A rómaiak táborozása igen rendszeres volt s abban mindennek meg volt szorosan megszabott helye. Az állandó tábor közönséges négyszöget képezett, az oldalak kötpontján nyitott négy kapuval, melyek mind egyikének meg volt a maga neve; (porta praetoria, porta principalis dextra, porta sinistra és porta decumana). A porta Praetoriával szemben nyíló tábori utca a fővezéri sátorhoz (praetorium) vezetett; ettől balkézre feküdt a fizető hivatal (kvésztorium), jobb kézre pedig a legátusok és tribünök sátrai. E fő sátrakat jobb és balkézről válogatott és veterán lovasság és gyalogság övezte; míg szemben a tágas főutcán túl a tartalék lovasság és gyalogság sátrai terültek el. A praetorium háta mögött újból széles tábor-utca nyílt s ezentúl 12 utcától áthatított négyszögben a légióbeli lovasság, a nehéz gyalogság és a szövetséges seregek táboroztak.

(Pasteiner.)

ben állott arcukat tartani az ütés elé, sőt felfújni, hogy a büntető kéz puhára üthessen s meg ne fájduljon.

A legcsekélyebb ok elég volt arra, hogy a szerencsétleneket halálra kínozzák.

Rendszerint azonban okra sem volt szükség. Ütötték, verték, kínozták e szerencsétleneket csak azért is, nehogy talán pár perczre megfelekedzenek alárendelt helyzetükről. Róma legtekintélyesebb férfiai rendben levőnek találták ezt, sőt egymást biztatták és oktatták, miként lehet a legkínosabb büntetéseket alkalmazni a rabszolgákra.

Római gavallérok fogadásokat tettek, hogy hány korbácsütéssel ütik ki a rabszolgának mindkét szemét vagy kikötözött szerencsétlent hány dobás-

sal ütnek agyon. A mi pedig csaknem hihetetlen, a római nők e tekintetben semmivel sem voltak jobbak, mint fásult szívű férjeik. Szerencsétlen rabszolgáikkal ők is a legkönyörtelenebb kegyetlenséggel bántak. A legcsekélyebb felindulás vagy harag elég volt arra, hogy vastos hajtűikkel saját kezűig véresre, sőt halálra szurdalják rabszolgáikat. Ha csipkét vagy fodort ügyetlenül tűztek fel vagy olyan ránczot hagytak a ruhán, a mely úrnőjüknek nem tetszett, az már elég volt, hogy azért halállal bünhődjenek.

A rabszolgák büntetésére külön eszközöket használtak.

A halálos büntetéseknél a legszokottabb kivégző-eszköz a kereszt volt. Ez eredetileg csak vastag karóból állott, melyet oly módon ástak a földbe, hogy hegyes vége állott fölfelé. Erre ültették a szerencsétlen áldozatot; vagyis karóba húzták, de így az áldozat gyorsan szenvedett ki, tehát később a karón keresztbe vertek fadarabot, mely az elítéltet feltartotta, hogy az tovább kinlódjék. Más kivégző mód volt a kerékbe kötés. E szerint a bűnös rabszolgát egy kerékhez kötötték s a kereket a rája kötött emberrel addig görgették, míg az ki nem szenvedett. Még kínosabb halál volt a rostélyon való égetés. Vasrostélyra fektették a szerencsétlent, tüzet raktak alája s addig égették, míg lelkét ki nem lehelte.

Enyhébb büntetésnek voltak: tagok összeszorítása. Ilyenkor két karó közé szorították a lábakat s kezeket, s azokat kötelekkel fűzték szorosra. A békók, melyeket a lábakra szorítottak, a nyaklók két fél korongból állottak, melyekkel a nyakat szorították össze. A nyaklónak egy neme volt az is, a mikor büntetendő rabszolgát nyakánál s lábainál fogva két oszlophoz szorították oly módon, hogy az meg nem mozdulhatott. A legkínosabb büntetések egyike volt a lóra ültetés. Ez háromszög alakjában élésre faragott s oszlopra helyezett fatörzs volt, melyre a büntetendő rabszolgát úgy ültették fel, mint a lóra; azonban lábaira és karjaira nagy súlyokat aggattak. E büntetés egyenlő volt a halálbüntetéssel, mert a legerősebb ember is néhány óra alatt kiszervedett alatta. Kisebb büntetések-nél a korbácsot és botozást alkalmazták. Ilyenkor keresztet kötöttek a rabszolga hátára, melynek keresztfája lefelé állott s a lábaihoz verődve akadályozta futását, vagy sebesebb járását. Az így megkötözött embert rabszolgák vették körül, kik a község utczáin át kísérték s minden lépés-nél korbácsos ütötték. Hogy pedig az ütések minél nagyobbak legyenek, arról gondoskodott a rabszolgafelügyelő, ki az ilyen menetet kísérte s koronkint a nyaka közé csördített az olyan rabszolgának, a ki társát kí-mélni akarta.

Hogy az ilyen kegyetlen bánásmód elől a rabszolgák menekülni igyekeztek s a szökések és felkelések vagy lázadások gyakoriak voltak, azt nem lehet csodálni. A szökevényeket azonban rettentő szigorral büntették. Mindenféle kínzást elkövettek velük, s ha ezt kiállották, akkor tüzes vassal

bélyeget sütöttek az arcukra. E bélyeg eleinte egy betűből vagy jelből állott; később szokássá vált a tulajdonos egész nevét a szőkevény arcára sütni. E szerencsétlenek egyik büntetésneme volt a kerékben összezúzás is, melyben a legtöbbször kiszenvedett a szánandó áldozat. Egy más büntetésnem volt a vadállatokkal való küzdés. A nagy római birodalom legtávolabbi tartományaiából szállították a különböző vadállatokat Rómába, hol a cirkuszokban, arénákban az állatviadalokat tartották velük. A rabszolgákból kerültek ki (l. 139. old.) a gladiátorok is, a kiknek nagyon sajnálatos sorsuk volt“.

Ezeknek a gladiátoroknak a sorából, többen vagy kétszázan, többnyire trákok és gallok összebeszéltek és elhatározták, hogy megszöknek K. Lentulusz Baciátusznak kapuai gladiátor-iskolájából, ahonnan a kiképzett gladiátorokat Rómába szállították.

A kétszáz gladiátor összeesküdött, hogy megszökik és ha kell inkább a szabadságért való küzdelemben áldozza fel életét, mint hogy a tömeg mulattatásául „öljék meg.

Azonban csak hetvenneháyan menekültek mert tervöket elárulták. Ezek fegyverszállító szekerekre bukkantak, kirabolták azokat és a Vezúv barlangjaiba menekültek.

Vezérükül Spartakuszt választották. Hősnek, fejedelemnek született, esze, bátorsága, szabadságszeretete és mérséklete társai fölé emelte; megfélemlítette a mindenható Rómát, mikor béklyóit összetörte, pedig nem kért mást, csak szabadságot. Még szerencséjének magaslatán is, mikor szédülés fogta el minden társát, ő nem vesztette el mérsékletét, trák nejeinek jóslásai, melyekben nagy jövőt jövendölt, el nem szédítették, hanem a rabszolgák kuszálták össze, hiúsították meg terveit; ő hazát kívánt nekik adni ők pedig zsákmány meg boszu után szomjaztak.

A harczot a Vezúv lejtőjén kezdte meg. A vidék rabszolgái kezdtek zavarogni, sokan, mert volt hová, elszöktek. Kampánia, Lukánia és Brucium nagy része a győzők kezébe került, kik a rabszolgák által folyton erősültek; a városokba is benyomultak és sok kegyetlenséget vittek véghez Szpartakusz tilalma ellenére.

Róma elrémült, ép úgy, mint Hannibál érkezésének hírére.

Megesett a rómaiakkal akkor is, mint több más harczukban, hogy eleinte rosszul állottak ügyeik, mert a konzulok, kik méltóságuknál fogva a hadat vezették, nem mindig értettek a harczviseléshez. A K. e. 71-ben a tisztségben levő konzulok nem bírták a közbizalmat, pedig a háborút be kellett fejezniük, a becsület, a tartomány érdeke is, hol a lázadás hamar lábra kaphatott volna, megkívánta ezt. Pompejusz távollétében tehát M. Liciniusz Krasszuszt választották fővezérnek.

Ennek a férfinak érdeme volt a katonai fegyelem helyreállítása. Mikor a római deréksereg megverte és keményen szorongatta Brucium és Régium

mellett a rabszolga sereget, Spartakusz a félsziget legdélibb csücskébe vonult. Itt a kilikiai tengeri rablókkal úgy egyezkedett, hogy ezek népéből kétezer szemenszedett legényt átszállítanak Sziciliába, a hol azt remélte, hogy a rabszolgákat felfegyverezheti. A tengeri rablók felszedték a szolgálatért járó összeget és elillantak. E hűtlenségen múlt Spartakusz vállalatának eredménye.

Krasszus meggyőződött arról, hogy az ellenség a tengeren nem menekülhet, tehát árokkal és fallal eltorlaszolta a földnyelvet. Az éhség Spartakuszt csakhamar kitörésre kényszerítette; zivataros éjjelen behányta az árok egy részét és elmenekült.

Róma ismét veszélytől rettegett. Ekkor érkezett meg Hiszpaniából Pompejus; a közvélemény benne bízott, tőle remélte, hogy a rabszolga-háborút befejezi.

Krasszus ezt nem akarta bevárni, a mint nem akart Spartakusszal egyezkedni sem, noha a rabszolga-vezér alkudozásba ereszkedett vele; a kötendő egyezés gyalázatnak látszott, hiábavalónak is, mert a tanács nem szentesítette volna.

Krasszus ekkor már a válságig érlelte a háborút és a döntő csatában 35,000 rabszolga vezéréstől elveszett. Spartakusz leszúrta lovát, mint veszedelem esetén a római vezérek is szokták volt és a sűrű ellenséges sorokra vetette magát; Krassuszt kereste, de hasztalanul, hanem sok más elvérzett csapásai alatt. Vitézségéről ismertek reá; dereglyékkel dobták agyon, mert térdre bukottan is viaskodott.

A levert rabszolgákat tömegesen kivégezték, hatezer foglyot feszítettek keresztre az országúton Róma és Kapua közt.

Aközben a dicsőségre szomjazó Pompejus közelebb érkezett és a menekülő rabszolgákból 5000-et agyonveretett, mire azt a tudósítást küldte a tanácsnak: Krasszus a csatában megverte az ellent, ő azonban tövestől kiirtotta a háborút.

Spartakusszal egyidejűleg és még azután is bajlódtek a rómaiak a tengeri rablókkal is.

Kartágó elpusztítása óta Róma elhanyagolta tengerészeit, aminek az lett a következménye, hogy a kalózság mind nagyobb mérvet öltött és biztosabban szervezkedett. A közlekedés az egész Földközi-tengeren tőlük függött. Itália sem kiviteli kereskedést űzni, sem a megkívántató élelmezést a tartományokból beszerezni nem volt képes; Itáliában éheztek az emberek, a tartományukban a termelés pangott. A rablók számos tekintélyes polgárt kerítettek hatalmukba és csak drága váltságdíjon adták ki, ha ugyan nem ültek áldozataik fölött vértörvényszéket, mely után az ítéletet vad gyönyörrel hajtották végre. A kereskedők, sőt a Keletnek szánt római hadosztályok kezdték a rossz időt választani útjaikhoz, mert kevésbé rettegtek a vihartól, mint a rablójajóktól, melyek azonban ekkor sem tűntek el égé-

szén. A kalózok beveztek a partvidéki városok kikötőibe és roppant váltságot sarcoltak, vagy elfoglalták és kirabolták a várost. A görög és kisázsiai partokon mind kifosztották a dús templomokat. Külsőben négy-száz várost ért hasonló sors. A belföldi sem volt a kalózoktól biztonságban, mert két napi járásra is behatoltak a tengerről, a helységeket kifosztották, lakosaikat rabszjira fűzték. A rablók kilikiaiaknak nevezték magukat, de voltaképen minden nemzet kalandora, szemetje volt köztük, a krétai toborzó-helyekről elbocsátott zsoldosok, Itália, Hiszpania és Kis-Ázsia elpusztított városainak polgárai, Fimbria és Szertoriusz tisztjei és katonái; szóval, minden tönkre jutott ember, a levert pártok menekültjei. Nem volt az többé szedett-vedett tolvajcsapat, hanem tömör, jól szervezett katonai állam. Legtöbb hajójuk kicsi, nyílt, gyorsvitorlás bárka volt, rendszeren rajjá egyesültek és úgy vitorláztak a tengernagy vezetése alatt, kinek hajója pompázott bársonytól és fénylett az aranytól. A kalózok hazája a tenger volt a Herkulesz oszlopaitól egész a sziriai és egyiptusi vizekig, e mellett voltak váraik az afrikai és a dalmát partokon, Kréta szigetén, főleg pedig Kis-Ázsia uratlan déli partján. Mindenütt voltak őrhelyeik, állomásaik és benn a hegyek közt járhatlan ösvények vezettek fellegváraikhoz, melyek nejeiket és kincseiket rejtették. Szövetségei voltak Mitntádesz pontuszi királynak, valamint a római néppárti menekülteknek; csatáztak Szulla hajóhadával a keleti és nyugati vizeken egyaránt; voltak olyan kalóz-fejedelmek, kik tekintélyes partszegélyek fölött uralkodtak.

Vége K. e. 79-ben elhatározta a tanács, hogy az egyik konzult Kili-kiába küldi.

A sors Publiusz Szerviliuszt érte. Véres csatában verte ez meg a rablókat és Kis-Ázsia déli révpartjainak elpusztításához látott, még pedig azon a részen, mely a kalózoknak kereskedő állomásaiul és kikötőiül szolgált. Hogy izaui sziklafészkeiket elpusztítsa, a római sereget átvezette a Tauruszon és lerombolta az ellenséges várakat, köztük Izaurát, a rablófészek eszményét, mely hozzáférhetetlen hegygerincz ormán ült és az ikoniumi síkság felett uralkodott.

A három évig tartó hadjárat, mely Szerviliusznak és utódjainak az „Izaurikusz“ melléknevet szerezte meg, nem volt eredménytelen; a rablók sok hajója jutott a rómaiak kezébe; Szerviliusz a lerombolt városok területeit a kilikiai tartományhoz csatolta. Azonban a kalózságot ez nem semmisítette meg teljesen, mért es csak más vidékekre, főleg a tengeri rablók ősi tanyájára, Krétára vonult.

K. e. 76-ban Kn. Pompejus vette át a parancsot a tengeri rablók ellen korlátlan hatalommal. Azzal kezdte tevékenységét, hogy a roppant területet tizenhárom kerületre osztotta, melyek mindegyikébe alvezért küldött, hogy ezek hajót és legénységet szerezzenek, a rablóhajókat fölkeressék, elfogják, vagy valamelyik vezértársuk hálójába kergessék. Pompejus maga

a hajóhad javarészeivel kora tavasszal indult el és megtisztította mindenekelőtt a szicíliai, afrikai és szardíniai vizeket, hogy a tartományok gabnakivitelét lehetővé tegye. A hiszpaniai és galliai partok megóvását alvezéreire bízta. Negyven nap alatt a Középtenger nyugati medencéje mindenütt szabad volt. Erre Pompejus serege 60 legjobb hajójával a keleti vizekre bocsátkozott, a rablók ősi fészkebe, a likiai és kilikiai tengerre. A hozzáférhetetlen várak kaput tártak Pompejusnak, akinek a kegyessége jobban hódított, mint szigorúsága, mert míg elődje minden kézrekerült kalózt keresztre szegeztetett, ő főleg az evezősökkel nagyon kegyesen bánt. Csak a legvakmerőbb kilikiai kalózkirályok merészelték vizeiket fegyveresen védelmezni; nejeiket, gyermekeiket és dús kincseiket a tauruszi fellegvárakba rejtették és Kilikia nyugati csúcsánál szembeszállottak a római hajóhaddal.

Pompejus jól felszerelt serege teljes győzelmet vívott ellenök. Minden akadály nélkül kikötött és a rablóvárak vívásához fogott, míg a hódolókat szabadsággal jutalmazta. A nagy többség erre hamar lemondott a hasztalan védelemtől és megadta magát; negyvenkilenc nap alatt befejezte Pompejus a háborút. Körülbelül 400 tengeri járművet köztük vagy 90 hadihajót nejeiket kézre, körülbelül 1300 rabló naszádot semmisített meg, 10,000 kalóz elveszett, 20,000 fogságba jutott, ellenben sok fogoly, kiket a rablók tettek azzá, visszanyerte szabadságát. K. e. 67. nyáron, három hónappal a háború kezdete után a kereskedelem rendes kerékvágásába tért vissza és Itáliában bőség uralkodott, pedig még nem sokkal azelőtt az éhségtől féltek.

Mikor Szulla K. e. 86-ban visszatért. L. Mauréna proprétort hagyta ott a valeriuszi két légióval. Mréna semmis ürügy alatt kikötött Mitridateszszel és Kappadokiában meg Pontuszban megtámadta őt, azonban vereséget szenvedett.

Szulla rendreutasította a proprétort és a béke megőrzésére figyelmeztette; másrészt Mitridatesznek is kedvére való volt a háború beszüntetése, időre volt szüksége, hogy új erőt gyűjtsön. A seregét ismét 120,000 gyalogosra és 16.000 lovas katonára szaporította és újra sikra szállt a Szer toriusztól is fenyegetett Róma ellen. Ürügyül sógorának, Nikomédesz bitiniai királynak végrendelkezését vette, Nikodémesz birodalmát a római népnek hagyta.

Mitridatesz Szer toriuszszal szövetségre lépett s azután 74-ben K. e. vizen és szárazon megtámadta a római birtokot Ázsiában. A római tanács mindkét konzulét, aki abban az évben viselte tisztségét: L. Liciniusz Lukullust és M. Aureliusz Kosztét a táborba küldte. Ez utóbbi mindjárt a hadjárat kezdetén vereséget szenvedett; ellenben Lukullusz, Szullának a tanítványa és alvezére az első mitridateszi háborúban, megfelelt a belé helyezett bizalomnak. Már a hadjárat harmadik évében annyira végzett Mitridateszszel, hogy ez Pontuszt is kénytelen volt földadni és vejéhez Tigrá-

neszhez, Arménia királyához menekülni. Ez utóbbi igen kényelmetlennek találta helyzetét és aligha segített volna apósán, ha Lukullusz kissé csínján bánik vele, de Lukullusz a dölyfös P. Klodiusz Púikért (a Klaudiusz-család egyik ága nevezte így magát) azzal a követeléssel küldte Tigránészhez, hogy Mitridáteszt azonnal szolgáltassa ki. A megsértett Tigránész e helyett meleg pártfogásába fogadta Mitridáteszt és harcra készült a rómaiak ellen.

Lukullusz megelőzte őt. Két légiójával egyenesen Tigranocertának, az ország fővárosának vette útját. Tigránész, aki 200,000 ember élén állott, Lukullusz csapatját követségi kíséretnek ugyan nagynak tartotta, de seregnek viszont gúnyosan kicsinyelte.

Daczára a nagy számbeli különbségnek, mely a két sereg közt volt, Lukullusz az örmény hadat egy csapásra megsemmisítette és a fővárost bevette. Temérdek kincs jutott a győző kezébe, a készpénzt, melyet Tigranocertában lelt, a mai pénzünkben megfelel negyven millió koronának.

Lukullusz nemsokára azután még egyszer megverte Mitridátesznek Tigránészszel egyesült új seregét és már Parthia ellen tervezett hadjáratot, mikor szerencséje cserben hagyta. Nem az ellenség, saját hazája viszonyainak és a kor erkölcsi süllyedségének lett áldozata.

Lukullusz, mikor Kis-Ázsiába érkezett, szörnyű siralmas állapotban lelte e tartományt, mely a Szulla által kivetett 20,000 talentum sarcot fizetni nem tudta és így a római tőkepénzesek kezébe került.

Az uzsora által ez az összeg már 120,000 talentumra rúgott.

Lukullusz elrendelte, hogy tizenkét százaléknál nagyobb kamatot venni nem szabad; a kamatok kamatait fizetni senki sem köteles és hogy az adós jövedelmének csak negyedrészt lehet elkobozni. Ez az emberséges intézkedés a kis-ázsiai városokat négy év alatt megszabadította ugyan terheiktől, de Lukulluszt a kapzsi tőkepénzesek boszuja érte. Egyébként is, noha Lukullusz derék hadvezér és a főnemesség felfogása szerint becsületes jóakaró ember volt, katonáinál népszerűsége szert tenni nem tudott. Népszerűtlenségét a tőkepénzesek izgatásain kívül növelte az, hogy teljesen a főúri párthoz tartozott, hogy katonáit kemény fegyelem alatt tartotta, a fosztogatást szigorúan betiltotta, míg a maga számára nem egy kocsit és tevét rakatott meg a Kelet kincseivel. Lukullusz katonáit nem kímélte, bár fáradalmaikban személyesen részt vett, de színét sem ismerte annak a baráti czimboráskodásnak, melylyel Szulla katonáit lebilincselte. Két legjobb légiója a valerianok voltak, kik tizenhárom hadjáratban szolgáltak, de már a barátságatlan Parthiában a tizennegyediket megízlelni nem volt kedvök, zúgolódni kezdtek. Lukullusz kénytelen volt az Eufrát és Tigris közének venni útját; ott elfoglalta Nizibisz várost és a legénységnek átengedett gazdag zsákmánynyal és az enyhe téli szállások által igyekezett katonáit jó kedvben tartani, kiengesztelni, de sikertelenül.

Lukullusz balszerencsáját betetézte végre az, hogy Mitridátész is fölhasználta az alkalmat birodalma visszafoglalására. Triaruszt a római alvezért, Zelónál megverte, mely alkalommal 24 római hadtribunusz (örnagy) és 150 cenzurio (százados) esett el.

Pontuszban örömmel fogadták Mitridátészt, sőt még Kappadokiát is visszanyerte. Lukullusz a vereség hírére visszavezette seregét Pontuszba; azonban katonái értesültek a római hangulatról, hogy Pompejusz óhajtják a keleti sereg élére, fölmondták az engedelmességet.

Pompejusz vágyott a dicsőségre, hogy a Mitridátész-Tigránész-féle háborút ő fejezhesse be. Barátja K. Manliusz néptribunusz tehát törvényjavaslatot terjesztett a nép elé, hogy ugyanolyan korlátlan hatalommal, melylyel Pompejusz a kalózokat megfékezte, a keleti háború fővezéréül neveztessek ki. Ez a javaslat nagy ellenmondást keltett a tanácsban, mely félt attól, hogy ekkora hatalmat ruházzon egy emberre, a javaslat azonban mégis keresztülment, mert a nép bálványozta Pompejusz, Cicero és Cézár is mellette szólottak és a tőkepezések, kik hasznukat tőle remélték, szintén minden lehetőt megtektek.

Pompejusz ekkora hatalom birtokában és Lukullusznak előtte végzett munkálatai nyomán nem vált nehezebbre a háború dicsőséges befejezése.

Mindent, amit elődje intézett, megsemmisített, amivel kicsinyes féltékenységének adta bizonyosságát és emiatt Lukullusz halálos ellensége lett neki.

Lukullusz fényes diadalt ült ugyan Rómában, azután lelépett a közpályáról és gazdagságának élvezetében lelte örömét.

Nagyszerű kerteket, palotákat építtetett és közmondásossá vált fényes lakomákat rendezett.

Ő ültette át Kis-Ázsiából Európába a cseresznyét más gyümölcsnemekkel együtt s hozott Rómába sok műkincset, könyvet és műszaki eszközt, melyeket a pontuszi görög városokban ismert meg.

Pompejusz pedig seregét, mely tetemesen nagyobb volt Lukullusznál, Mitridátész ellen vezette. Ez a csatát gondosan kerülte, nehogy tönkre jusson, mielőtt Tigránészszel egyesül; hanem épen ezt az egyesülést akarta Pompejusz megakadályozni. Nyomon követte őt tehát több napig, azután megkerülte seregét és megszállotta a szorost, melyen Mitridátész serege át akart kelni. Alikor az ellenség éjjel (a hőség miatt nappal utazni nem lehetett) gondtalanul a törbe jutott, el is veszett; Mitridátész alig szabadult néhány lovassal boszporuszmelléki tartományaiba.

Pompejusz nem vette üldözőbe a futamlót, hanem a keleti fejedelmek példájára várost alapított győzelme színhelyén és azt Nikopolisznak nevezte. Tigránész annyira elvesztette bátorságát a sok csapás után, melyek őt és apósát érték, hogy ez utóbbit nemcsak J>e nem fogadta országába, hanem száz talentumot tűzött ki fejére.

Erre a kétségbeesett lépésre az ő ugyanolyan nevű fiának a lázadása vitte, ki atyját trónjáról leszorítani akarta és Pompejusznál keresett segítséget; ez a veszedelem még nagyobb megalázkodásra bírta a szerencsétlent. Elment Pompejusz táborába, leszállította a liktorok parancsára lováról, átadta kardját, térdre ereszkedett Pompejusz előtt és lábához tette koronáját.

Pompejusz kezét nyújtotta a megtört hatalmú királynak és fejére tette a koronát, jeléül annak, hogy királyságától megfosztani nem akarja.

Másnap kihirdette elhatározását: Tigránész, az atya, megtartja ősi birodalmát, de újabb foglalásait: Szíriát, Fönikiát, Kilikia, Kalatia és Kappadokia egy részét a rómaiaknak adja át, kiknek azonfölül 6000 talentumot fizet; fia, ki atyját követi az uralkodásban, ideiglenesen Szofénét kapja. Az öreg Tigránész ennek a kegyetlenségnek annyira megörült, hogy a 6000 talentumot dús ajándékokkal toldotta meg a római katonák számára.

Tigránész csalatkozott, fia azonban várat ejtett hatalmába, hogy fegyverrel küzdje ki, amitől a római politika megfosztotta; de kézre került és utóbb lánczokban vett részt Pompejusz diadalmenetén.

Már csak az egyetlen Mitridátesz volt hátra, akivel végeznie kellett; nem a hatalmas királyllyal, hanem pusztán személyével. A rómaiak azt hitték, hogy amíg Mitridátesz maga nem került hatalmukba, a háborúnak nincs vége. Pompejusz tehát kísérleteket tett, hogy a boszporuszmelléki birodalomba behatoljon. Útnak indult Artaxatából, Tigránész ősi székhelyéből és elért a Kirusz folyóig, melynek déli partján téli szállásul három tábornot vert.

A Kirusz folyón túl albánok laktak, kik, mikor a rómaiak a szaturnália-ünnepeiket ülték, áteveztek és egyszerre mind a három tábornot megtámadták, de mindenütt vereséget szenvedtek, mire királyuk, Orveszesz, békét és szövetséget kötött Pompejusszal.

K. e. 68-ban tavasszal a római sereg a Kirusz mentében fölfelé, nyugatnak folytatta útját és elérkezett a mai Georgiába, az iberek országába, melynek tétovázó királyát, Artoceszt, Pompejusz teljesen megverte. Azután ismét tovább folytatta útját a Faszis folyóig és annak mentén a Fekete-tengerig haladt, hol hajóhada várt reá. Onnét azután visszaindult ugyanazon az utón, melyen érkezett; nem merte seregét a kaukázusi ut fáradalmainak kitenni; átlépte a Kiruszt és csaknem a Kaspi-tengerig jutott, ahol az albánokat újra megfenyítette. Ázsián keresztül vonult és mindenütt megjutalmazta, vagy megbüntette a fejedelmeket egész Palesztináig. Ott két pártra szakadtán találta az országot és a zsidó népet a két Makabbi testvér, Hirkánusz és Arisztobulusz közt. Mindketten Pompejuszhoz fordultak, aki őket elhatározása iránt függőben tudta tartani, míg Jeruzsálemig érkezett.

Arisztobulusz megkísérelte, hogy a rómaiaknak ellentálljon. A fővárost

hatalmába kerítette és azonkívül még néhány erődített helyen tartotta magát. De csakhamar elvesztette bátorságát és ismét Pompejus táborába ment, ahol alkudozásokat akart kezdeni, de ott kezesként letartóztatták.

Jeruzsálem könnyűszerrel esett a rómaiak hatalmába, hanem Sión várát Arisztobulusznak néhány szenvedélyes híve két hónapon túl védte, csak a harmadik hónapban sikerült a rómaiaknak nagy vérontással bevenniük.

Mindez K. e. 63—65-ig történt. Időközben a szerencse jutatta Pompejuszot ahhoz, mit fegyvereivel kivívni nem birt. Útjában Jerikótól Jeruzsálem felé hozták a hírt, hogy Mitridátesz meghalt.

Mitridátesz, mikor a Boszporuszba érkezett, a legregegyesebb tervet kohlta, hogy ügyén segítsen, újonnan toborzott 36,000-nyi seregével Szkítián, Trákián, Makedonián, Pannónián, Germánián keresztül Hannibál módjára akart átkelni az Alpeseken és Itáliában, ahol leggyöngébbek voltak a rómaiak, ott akarta őket felkeresni. Ebből a célból nagy zsarolásokkal terhelte alattvalóit másrésztől kegyetlenségei által családját maga ellen lázította, mire fia Farnacesz állt a lázadás élére. Az öreg, a nyolczvanas évekhez közel álló Mitridátesz mindenektől elhagyottan, magára maradt.

Méreggel akart véget vetni életének, de a méreg nem fogott rajta, mire szolgájának parancsolta meg, hogy szúrja le. Tetemét fia hódolata jeléül Pompejuszhoz küldte, ki azt Szinopében a családi sírboltba királyi pompával eltakarította.

Pompejusz ekkor föladatát befejezettek tekintette és visszakészült Rómába. A palesztinai hadjárat után Pontuszba ment, hogy a tartománynak és Ázsiának ügyeit rendezte. Azután hajóra szállt és Efezusba vitorlázott, hova seregei a szárazföldi úton érkeztek meg. Ott dúsan megajándékozta katonáit, minden ember 6000 szesztercziust kapott, a tisztek aránylag többet és útját Itáliának vette.

Ennek az utolsó mitridáteszi és kalóz-háborúnak eredménye fényes volt: Kilikia tartományát visszaállította és bővítette; Bitiniát visszafoglalta és a Pontuszszal nagyobbította; Szíriából Palesztinával tartomány lett és egész Elő-Ázsia majdnem az Eufráteszig a római fenhatóság alá került, mert a kis fejedelmek, kiknek országaikat Pompejusz meghagyta, vagy kiket trónra ültetett, teljesen Rómától függttek.

Pompejusz Brunduziumban szétoszlatta seregét és anélkül indult Rómába.

A diadal, melyet Pompejusz serege nélkül ült, két napig tartott, mert egy nem volt elégséges a nagy pompa kifejtésére s a roppant kincsek bemutatására, melyekkel a győző pompázott. Hiúsága azzal a reménnyel kecsgettette, hogy amiért ő maga tette le hatalmát azzal, hogy seregét elbocsátotta, egész Róma hódolni fog neki és kiváltságos hatalommal fogja felruházni, de a viszonyok nem olyanok voltak, hogy ez a reménye teljesülhetett volna.

Szulla nem ragadta meg az egyeduralmat, melyet a viszonyok kezébe játszottak, azonban olyanok voltak az állapotok, hogy tartani lehetett tőle, hogy rövid idő alatt találkozik más, a ki az önkény-uralkodás után fog törni. De ez nem történt egyhamar; először, mert Szulla a tanácspártnak a hatalmát úgy megerősítette, hogy azt nem lehetett hamar megtörni. Pompejus, akiről úgy látszott, hogy a szerencse e szerepre szánja, inkább hiú, mint becsvágyó volt, „a hatalmat inkább azért kereste, hogy fitogtassa, minthogy éljen vele.“

Pompejus mialatt a főuri pártban kereste támasztékát, a főhatalmuak embere volt, de más oldalon a népet czirógatta, ez által, mint a két párt közvetítője így csakugyan központja volt egy darabig az államnak. Hanem mikor a válságos perczen haza bocsátotta seregét abban a reményben, hogy e mérsékletéért a tanács is, meg a nép is kezébe nyújtja a főhatalmat, csalatkozott számításában. A tanács nem félt tőle és azt hitte, nem is lesz reá már szüksége, az ingatag nép pedig elfelejtett tétet hajtani az állványról leszállót bálványának.

Pompejus, hogy egyáltalán tarthassa magát, Cézárral és Krasszuszal volt kénytelen szövetekezni.

Az akkori viszonyok szerint más alakulás nem is volt lehetséges. Sem a tanács, sem a nép nem voltak képesek állandó helyzetet alkotni. A nép rövid időn visszanyerte mindazt, amit Szulla tőle elvett. A tribunuszi hatalom korlátlanágát, a tribuszgyűlések törvényhozási jogát, s így mióta az itálieiakra is kiterjedt a polgárjog, még inkább vak eszköze lett becsvágyó és önző vezéreinek; hatalma káprázat, látszat volt. A tanácspárt tagjai pedig polgárokból fejedelmek, hercegek lettek a népnek konzul odavetett ajándékok és játékok árán. Ők maguk pedig mást sem tettek, mint fényes, pazar életet éltek, dúlakodtak; pazaron kiállított paloták, nagszerű kertek, kényelmes nyaralók, pompás birtokok, halastavak, tengeri állatok hirdették a tartományokban elkövetett rablásaikat.

Mikor K. e. 75-ben az ügyek Hiszpániában rosszul állottak, K. Aurelius Kotta konzul a népnek kénytelen volt az első engedményt tenni, hogy megsemmisítette ezt a törvényt, mely a tribunuszokat a magasabb hivataloktól kizárta. A nép azt a javaslatot készségesen fogadta. A következő évben törvényszéki botrány alkalmat adott a párttusa megújítására. Valami Oppianikuszt méregkeveréssel vádoltak. A vádlott 640,000 szertercziuszt adott át egyik bírójának, hogy a törvényszék többségét vesztegesse meg. De mégis elítélték, mert a közbenjárót hihetőleg az ellenpárt is megvesztegette s a pénzt elsikkasztotta. L. Kvinciusz néptribunusz kizsákmányolta a kellemetlen helyzetet, melybe a nemesek jutottak és a törvénykezést a lovagoknak követelte vissza. Hanem czélt ő sem ért, mert, mint rebesgették, szintén meg hagyta magát vesztegetni Lukullusz, az akkori konzul által. Azonban a folytonos támadást a főnemesek pártja sikeresen vissza-

verni nem volt képes, utóbb is abban egyezett meg a néppárttal, hogy bevárják Pompejusz megérkezését.

Pompejusz ugyanis akkor érkezett vissza Hiszpániából és a konzulágért pályázott. A tanács előmozdította igyekezetét, mert a Szulla-féle rendelet által melynek értelmében senki a legfőbb méltóságra addig nem juthat, míg az alsóbbakat fokozatosan át nem futotta, Pompejuszt felmentette. Így lett a Nagy Pompejusz 70-ben K. e. konzullá M. Krasszuszal együtt, akivel kibékült. Konzulságának első napján betöltötte a nép egyik óhajtását és a tribunuszi hatalmat előbbi terjedelmében visszaállította. A bíróságok átalakítására nézve a Verresz-féle pör szolgálatot alkalmat.

Egy Juniusz nevezetű vállalkozó Kasztor temploma tatarozására szerződést kötött. Mire Verresz prétorságra jutott, már meghalt s csak egy kiskorú fia maradt utána. Jó ideje, valószínűleg a zavargások miatt, nem néztek utána, vajjon a kötött szerződések pontosan megtartották-e és azért a szenátus elrendelte, hogy Verresz és a többi prétor pótolják helyre a mulasztást. Így került a Kasztor temploma is felülvizsgálat alá, s Verresz, aki tudta, hogy a vállalkozó meghalt, először is azt kérdezte-hogy kit lehet esetleg felelősségre vonni. Mikor megtudta, hogy csak egy kiskorú fiúval van dolga, mindjárt kiszimatolta, hogy jó fogása van kilátásban. Életbölcseségének egyik talpköve, amelyre barátait is mindig tanította, az volt, hogy a legnagyobb hasznot az árvákon lehet kipréselni. Az ügyet a vállalkozók részéről az árva gyámja vette a kezébe, s minthogy a munka kitűnően el volt végezve, nem volt mitől tartani. Verresz a gyámot meghívatta magához. «Maradt-e még valami, — kérdi Verresz — amit gyámfiad tán elmulasztott és amit meg kellene rajta követelnünk? — Nincs semmi, — felelt a gyám — minden rendben van: megvan minden szobor s fogadalmi ajándék; maga a templom minden tekintetben készen áll.» — A prétornak ez a felelet nem igen volt ínyére, s kijelentette, hogy személyesen meg fogja a munkát vizsgálni. Meg is tette, Nem tudott semmi kifogást találni. «Mitevők legyünk hát» — kérdi egyik czinkosát. — Nincs itt semmi, a mibe bele lehet kapaszkodni, — feleli az — hacsak azt nem mondd, hogy az oszlopokat egész pontosan függőlegeseknek kívánod. — «Egész függőlegeseknek, mi az?» — mondá Verresz, aki semmit sem értett az építészethez. Mire megmagyarázták neki, hogy a legnagyobb ritkaság, hogy valamelyik oszlop valamicskét el ne térjen a függőleges iránytól. «Helyes, — mondá erre Verresz — úgy tegyünk: az oszlopokat egész függőlegesre kell kiigazítani.» — Tudósították a fiú gyámjait. Ezek féltükben, hogy rettenetes vagyoni veszteség fenyegeti gyámfiukat, személyes kihallgatást kértek. Elment hozzá Markusz Marcellusz (családja a legelőkelőbbek közé tartozott) és iparkodott neki megmagyarázni, mennyire igazságtalan a követelése. Hiába volt minden, Verresz csak nem állt el tőle. Megpróbáltak minden lehetőt, ígértek több mint 20.000 forintot; haszttalan; a prétor többet akart.

Árverést tűzött ki az oszlopok megigazítására, de titokban, hogy az árva gyámjai nesztét ne vegyék. De ez nem sikerült neki, mert megjelentek az árverésen és tettek is ajánlatot. Övék volt a legolcsóbb, természetesen nekik is kellett volna a munkát kiadni. De akkor dugába dőlt volna Verresz minden fáradozása. Tehát nem adta ki nekik a munkát, hanem maga vállalkozott rá, de 60.000 forintért, noha voltak jelen elegen, akik ez összeg hatodrészéért is vállalkoztak volna. Javítani való amúgy is nagyon kevés volt. Négy oszlopot kidöntöttek és újra fölépítették, de ugyanazon kövekből. Másik néhányról leszedték a régi vakolatot és újat raktak rá. Mindössze, a legeslegdrágább árt számítva, megcsinálták volna legfőlebb 8-10 ezer forintért.

Hivatalos éve leteltével Verresz Sziciliába ment kormányzónak (proprétor). Tör-

vény szerint csak egy évig lett volna szabad ott maradnia, de utódját feltartóztatta a rabszolgháború, úgy, hogy tovább három évnél uralkodott. Ez idő alatt borzasztó még elmondani is, mennyi mindenféle rablást s kegyetlenséget követett el. Szicília volt tán a leggazdagabb valamennyi római provincia között. Gabonája oly bőven termett, hogy majdnem egymaga látta el Rómát kenyérrel. Városaiban sok százados munkásság s iparkodás gazdagsága volt felhalmozva. A vagyonosabb polgárok házai bővelkedtek keleti szőnyegekben, művészi arany és ezüst edényekben, s a leghíresebb görög mesterek festményeiben. Templomaik fényesen fel voltak szerelve, s szobraik híresek voltak az egész civilizált világon. A szicíliaiak szívesen látták Róma főnhatóságát. Igaz, hogy elvesztették szabadságukat; de egyúttal megszűnt a szomszédok civakodása, irigykedése, s a pártok véres versengése. Az emberek nyugodtan járhattak keresetük után s nyugodtan élvezhették vagyonukat. Cserébe biztonságukért örömet teljesítették uraik mérsékelt követeléseit. Nem panaszkodtak például, legalább nyíltan nem, hogy egy meghatározott mennyiségű gabonát a piaczi árnál olcsóbbért kellett eladniuk. S valószínűleg a kormányzó jóakarataért is hoztak volt némi áldozatot és ha műértőnek vallja magát, néhány értékesebb szobrot vagy festményt bizonyosan nem kíméltek volna tőle. De Verresz eljárása olyan volt, hogy lehetlen volt eltűrni. Hogy mennyire s miképp fosztotta ki például a gabnatermelő gazdákat, azt nem mondhatjuk itt el, mert az eset nagyon is bonyolult s hosszadalmas. Elég az hozzá, hogy borzasztóan megszedte magát, de nemcsak ő maga, hanem derék hada is, s tönkretették végkép a gazdákat s a római bérloket akik az állami birtokokon gazdálkodtak. Mily vakmerően rabolta ki a templomokat s a polgárságot, arra nézve Cicero adja meg vádbeszédében a legjobb felvilágosítást. «Azt állítom, úgymond, hogy nem volt egész Sziciliában, amely pedig a leggazdagabb, legrégebben művelt tartományunk, nem volt összes számos városaiban, amelyekben végtelen sok a dúsgazdag család, nem volt egyetlen egy ezüst edény, korinthuszi vagy deloszi műkincs, nem volt egyetlenegy ékszer vagy gyöngy, nem arany, márvány vagy elefántcsont, szobor vagy csecsebecse, nem egyetlenegy festmény vagy hímezés, amit föl nem kutatott, meg nem vizsgált, s ha megtetszett neki, el nem rabolt volna. Nagy dolgot mondok, azt fogjátok gondolni; tehát figyeljetek, jogom van-e így beszélni. Nem szöszaporításból, sem a vád nagyítása kedvéért teszem, hogy ilyen általánosságban beszélek, és azt mondom, hogy egyetlenegy darab műkincset sem hagyott meg emberünk az egész provinciában. Nem a vádló nyelvén beszélek most, hanem latinul. Sőt még egyszer s világosan kijelentem: Nem hagyott ő meg se magánházban, se a városokban; se nyilvános helyen, se a templomokban; se szicíliai embernél, se római polgárnál; nem hagyott meg semmit, de semmit, ami szemébe tűnt s kedvére való volt egész Sziciliában.»

Verresz páratlan galádsággal a legvakmerőbb rablásokat követte el. Mindannyiánál vakmerőbb volt az a rablása, amelyet Antiokusz király családján követett el, mert ezzel a tetteivel meggyalázta az egész római népet, sőt veszedelembé is sodorhatta volna, mert csak nemrég múlt, hogy a hatalmas királysággal megszűnt a háborúja. Két hercege a királyi családnak ellátogatott Rómába és onnan haza felé tartó utjukban Antiokusz, valószínűleg az idősebbik, Szicilián utazott keresztül. Elnézett Szirakuszaiba is, Verresz székhelyére. Verresz rögtön kiszimatolta a zsákmányt. Először is küldött a hercegnek háztartására bort, faolajt, sőt gabonát is. Azután meghívta magához ebédre. Az ebédlőt gyönyörűen feldiszipette és asztalát a legrágább edényekkel rakta meg. Antiokusz rendkívül meg volt elégedve a fogadtatással és nem akart a prétornak adósa maradni. Meghívta ő is magához s ő is kirakta ez alkalommal minden kincsét. Ezüst tála s tányéra volt természetesen nagy mennyiségben, de még arany serlegei is, gyönyörű gyöngyökkel díszítve. Különösen kitűnt egy-egy serleg, egyetlen darab nagy ametisztből kifaragva. A füle aranyból volt. Verresznek a sok pompa s drágaság bor-

zasztó mód megtetszett. Dicsérte nyakra-főre, minden darabot egyenkint, de különösen az ametiszt serleget. A tapasztalatlan királyfi ennek nagyon megörült. Másnap követség jött hozzá, hogy Verresz kéreti, kölcsönözzön neki néhány arany serleget, mert meg akarja őket mutatni a saját művészeinek. Különösen az ametiszt serleget kéreti. Kívánóságát gyanútlanul teljesítették.

Volt azonban a királyfinak még egy drágasága, amely leginkább felköltötte Verresz kapzsiságát. A királyfiak ugyanis hoztak magukkal egy drága munkájú arany Kandelábrumot,* mely drágakövekkel pazarul volt kirakva. A kandelábrum Jupiter templomába volt szánva a Kapitoliumra. De a polgárháborúk alatt a templom egészen leégett s még nem volt fölépítve; a királyfiak meg, akik nem akarták, hogy ajándékuk ünnepélyes fölvatása előtt közszemlére jusson, elhatározták, hogy visszaviszik haza magukkal. A gyertyatartó Antiokusznál maradt s Verresznek a dolog tudomására jutott. Megkérte, hogy mutassa meg neki. A királyfi még mindig nem gyanított semmit és elküldte a gyertyatartót Verresznek a palotájába. A prétor apróra megnézte s a szolgák készülődtek, hogy elpakolják s visszaviszik, de Verresz nem engedte, azt mondta, hogy még egyszer meg kell jól néznie; kértére ott hagyták.

Antiokusz nem bánta. Néhány nap mult el s a kandelábrumot nem hozták vissza, tehát elküldött érte. A prétor másnapra halasztotta az átadást. A dolog furcsa volt, de a követ azért csak eljött másnap is és ismét hiába. Végre maga a királyfi jöttél kincseért. Ekkor Verresz kérte, követelte, hogy ajándékozza neki. A királyfi szabadkozott, hogy nem teheti, Jupiter tisztelete s a közvélemény egyaránt tiltják azt neki. Mert tudja az-egész világ, hogy mire szánta s királyfi létére nem vonhatja vissza szavát. Verresz látta, hogy a kérés nem fog, fenyegetőzni kezdett, s mikor ez sem használt, röviden megparancsolta a királyfinak, hogy napnyugta előtt hagyja el Sziciliát. Azt mondta: hallotta, hogy kalózok jönnek Szíriából s meg akarják támadni a szigetet, tehát a közbiztonság követeli távozását. Antiokusz kénytelen volt vele, hogy engedelmeskedjék, de távozása előtt nyilvánosan, Szirakuszai piacán protestált az elkövetett sérelem ellen. Egyéb kincseit s drágaságait nem bánta, de az már mégis borzasztóság volt, hogy a lupiternek szánt ajándékot is elrabolták tőle.

A szicíliai városok se szabadultak meg Verresz fosztogatásaitól könnyebb szerrel, mint az egyesek. Szegesza városa rég barátságos viszonyban élt Rómával. Egy Ízben a kartágóbeliek elpusztították és kifosztották a várost. Mindenüket elvitték, a többi közt egy rendkívül értékes s különösen tisztelt Diana-szobrot is. Scipio visszahozott minden zsákmányt, melyet a kartágóbeliek Sziciliából elvittek s Szegesza is visszakarta Diana-szobrát. Felállították egy magas talapzatra, amelybe belevésték Scipio nevét is, s a szobor megint a sziget legnevezetesebb műkincsei közé tartozott.

Verresz meglátta s megkívánta. Kérte a városi hatóságtól, de megtagadták tőle, amire megkérte adójukat. Azonkívül egyre zsarolta őket pénzben s gabonában. Annyira, hogy elszánták magukat s elhatározták, hogy odaadják neki a szobrot. Ropant nagy volt érte a gyász a városban, az egész lakosság kikiséite, asszonyok s leányok drága illatos olajokkal bekenték, virágokat hintettek útjára s tömjént égettek előtte, míg ki nem vitték határukból.

Ép olyan szent szobor volt Tindariszban a Merkuriusz szobra. Ezt is összeharcolt gyűjteményébe szánta. Megparancsolta a város polgármesterének, hogy szállítsa el neki. A polgármester a parancsot nem akarta teljesíteni, mire Verresz a legkeményebb büntetésekkel fenyegette, ha rögtön s haladéktalanul nem engedelmeskedik. A tanács elé terjesztette tehát a dolgot. Erősen ellenezték. Verresz nemsokára másodszor ellátogatott a városba s mindjárt szóba hozta a szobor-ügyet. Megmondák neki,

* Nagy álló gyertyatartó, füstölés vagy tűz tartásra.

hogy lehetetlen átadni, hogy a város szenátusa nem engedi s halálbüntetés alatt megtöltötte, hogy valaki csak hozzá is merjen nyúlni, végül: hogy a vallás se engedi. „Mit vallás!” rivalt Verresz a szerencsétlen emberekre. „Mit halálbüntetés! Szenátus! Micsoda szenátus? De te meg nem szabadulsz a kezemből! Halálra korbácsoltatlak, ha a szobrot meg nem kapom!” A polgármester sírva kérte polgártársait, hogy engedelmesskedjenek, de a gyűlés nagy zaj s lárma között határozat nélkül oszlott szét. Hanem Verresz talált szert a megpuhításukra. Meghívatta a polgármestert. Mikor ez elmondta neki a történeteket, Verresz intett liktorainak. Azok megfogták, letépték a polgármester ruháját, azután mezítelenül felültették a piac közepén álló lovas szoborra. Téli idő s csikorgó hideg volt jeges havas eső esett. A szegény ember tartóztatás kínokat szenvedett, amint az iszonyatos időben a jéghideg érczet mezitelen tagjaival érintette. Olyan borzasztó volt a látvány, hogy a polgárok nem tűrhették. Kiabálva rohantak a városházára s kényszerítették a szenátust, hogy egyezzzék bele Verresz kívánságába, így aztán a szobrot csakugyan megkapta.

Verresz városról városra járt, kutatott, keresett, hol talál valami elrabolni valót. Ebben annyira serénykedett, annyira fáradhatatlan volt, hogy soha lóháton ülni nem látta őt senki. Gyaloghintóban vitette magát nyolcz emberrel. Vánkosa a legfinomabb melitai* szövetből volt, rózsákkal kitömve; rózsza-koszorú volt a fején, a nyakán, a kezében pedig a legfinomabb likacsos gyolcsból kis zacskó tele rózsákkal s ezt szagolgatta. Ebben a székben Verreszt bevitték egész a szobájába s úgy fogadta a hozzá érkezőket.

Nyáron még ezt a fáradságot is sokalta. Nem tudott megmaradni székhelyén se, szirakuszai-i régi királyi palotájában. Ilyenkor több sátort állítottak fel neki a tengerparton a kikötő bejáratánál, hogy a hűsítő tengeri szelet élvezhesse. Itt töltötte éjjelét nappalát; mulatott, dorbézolt kíséretével; a kormányzás ügyeivel pedig mit se törődött.

Ilyen kormányzó alatt védtelennek kellett maradnia az országnak és a tengeri rablók szabadon fosztogatták a sziget parti városait. Egyetlen egy diadalt mégis aratott fölöttük. Flottája szerencsére ráakadt egy kalózhajóra, mely annyira meg volt zsákmánnyal rakodva, hogy se védelmezni nem bírta magát, se el nem tudott menekülni. Rögtön hirt adtak Verresznek, aki dorbézolása közt is annyira megemberelte magát, hogy szigorú rendeletet bocsátott ki, hogy az elfoglalt hajón senki semmihez hozzá nyúlni ne merjen. Mihelyt Szirakuszaiba értek vele, rögtön megvizsgálta zsákmányát. A közvélemény azon volt, hogy a gazemberek megkapják megérdemelt büntetésüket. Verresz azonban hasznosabb szempontok szerint járt el. A rablók közül az öregebbeket és hasznavehetetleneket átadta a törvényszéknek, de a fiatalját jobban felhasználta. Jobbak voltak ők rabszolgáknak s mindenkinek jutott része belőlük; titkárainak, fiának s mulató pajtásainak. Hatot közülök, akik énekelni tudtak, elküldött egyik barátjának Rómába. Hogy azonban a kalózkapitánnyal mi történt, annak nem volt senki a megmondhatója. Sziciliában a nép legkedvesebb látványai közé tartozott, midőn valamely kalózt nézhetett, mint kínozták lassacskán halálra. Á szirakuszaibeliek egyedül a kalózkapitányt ismerték híréből s türelmetlenül várták a napot, mikorra az ő kivégzésére is sor kerül. Addig is folyton számon tartották a kivégzéseket. Minthogy pedig Verresz már egy részüket másra szánta, a hiányt valahogy pótolnia kellett. S elég vakmerő volt, hogy helyettük római polgárokat végeztetett ki, a kiket különféle ürügyek alatt elfogott. Magát a kapitányt nagy váltságdíj fejében szabadon bocsátotta.

A kalózzal azonban nem lehetett ily röviden leszámolnia. A látszat kedvéért is kellett harcot ellenük folytatnia. Volt hajóhada, s ennek nem volt szabad örökké vesz-

* Máltai.

tegelnie. Vezérül szirakuszai-i polgárt tett meg, a ki ugyan semmit se értett a dologhoz, de nagyon újtában volt a prétornak. A kivonuláskor maga Verresz is szerencsétlente látogatásával a hajóhadat. Római prétorra szégyenletes volt a ruhája, a melyben megjelent. Nem hadi, hanem bíbor köpenyegben, hosszú, bokát verő tunikában búcsúzott el hadba vonuló seregétől. Különbén maga a sereg is nagyon hitvány és java részben csak «papiroson» volt meg. A hajóhad felszerelése minden tekintetben hiányos volt. Minden megvolt rajta, de csak névleg és a költségek javát, a melyeket az államkincstárnak teljesen felszámított, a prétor szépen zsebre dugta. A legénység még élelemben is hiányt szenvedett. Vagy öt napig voltak a tengeren, s kikötöttek Pakinuszban. A vidéken sok vad pálna termett, s a legénység ennek a gyökeréből volt kénytelen táplálkozni, hogy éhen ne veszszen. Kleomenesz, a tengernagy pedig követte ura s jóakarója példáját. Sátrat építtetett magának a parton és élte a világát reggeltől késő éjjelig. Egyszerre csak hire járt, hogy közelednek a kalózok. A tengernagy rosszul volt elkészülve az ütközetre. Főreménysége az volt, hogy gyöngye seregét kiegészítheti a vár katonaságával, csak hogy az a katonaság is olyan volt, mint Verresz egész hadserege. Nem létezett. Mégis, ha Kleomenesz bátor ember, megküzd a rablókkal. A maga hajója jól fel is volt szerelve, nagy tengeri hajó volt, a melylyel könnyű lett volna leverni a kalózok könnyű csónakjait, de Kleomenesz nemcsak tehetetlen, hanem gyáva is volt. Felhuzatta a vitorlát, elvágta a horgonyköteleket és megfutott. A többiek szívesen megküzdöttek volna, de kénytelenek voltak vezérüket követni. A kalózok üldözőbe veték őket, s két hajójukat elfogták. Kleomenesz eljutott Heloruszba, s ott hagyta hajóját a maga jó sorsára. Úgy tett a többi kapitány is. Utánuk jöttek a kalózok, s a hajókat föléggették. Azután vakmerőségükben annyira mentek, hogy beveztek Szirakuszai kikötőjébe is, a melybe eddig csak egyetlenegy ellenséges hajóraj, az athéniék hada, fordult meg negyedfél századdal azelőtt. A lakosság dühe oly nagy volt, hogy Verresz érezte, hogy ezért valami elégtételt kell adnia. Legelőbb is Kleomeneszt kellett volna felelősségre vonni; de ezt ismét valami személyes okokból megkímélte, hanem a többi kapitányt, a kik teljesen ártatlanok voltak, kivégeztette. Félt, hogy elárulhatják a hajók hiányos felszereléseit, ha életben maradnak.

Verresz, a minő kapzsi, ép oly kegyetlen volt, például szolgáljon a sok közül egy eset. Valami Gaviusz nevű emberre megharagudott és elzáratta őt a kőbányákba, mert ez volt Szirakuszai nyilvános fogháza. Sikerült innen Gaviusznak megmenekülnie Messzána-ba. Szerencsétlenségére nem tudta, hogy ez az egyetlen város egész Sziciliában, a hol nem szabad Verresz ellen semmit se mondani. Épen átkelőben volt Itáliába, midőn meghallották, hogy szidja a prétert, s elfogták. Elvitték a városházára. Ép a városban volt Verresz is, s meghallotta, mi történt. Megparancsolta, hogy korbácsolják meg nyilvánosan a szökevényt. Gaviusz arra hivatkozott, hogy ő római polgár, s fogadkozott, hogy képes be is bizonyítani. Verresz nem hallgatott rá, sőt mikor a szerencsétlen ember folyton az ő római polgárságát hánytorgatta, keresztre feszíttette. «Az országútra állítsák fel a keresztet, — parancsolta a liktoroknak. — Római polgár, azt mondja, hát hadd vessen még egy utolsó tekintetet szülőföldjére.»

Három éves kormányzósága után Verresz visszatért Rómába. Messzána város közönsége épített neki kereskedő-hajót; ezen szállította el rabolt jószágait. Könnyű lélekkel jött haza. Tudta ugyan jól, hogy a sziciliak be fogják őt vádolni, mert lehetetlen is lett volna, hogy meg ne tegyék, olyan irtózatossak voltak elkövetett gaszágai. De azt is tudta, hogy megvan minden eszköze, hogy felmentessék. Először is leendő bírái mind a saját rendjebeli emberek voltak. A szenátoroknak ugyanis még megvoltak azok jogaik, melyeket Szullától kaptak. Csakis közülük került ki a bíróság, a mely zsarolásügyekben ítéletet mondott. S volt köztük nem egy, a ki együtt érzett Verreszsel, mert vagy már ő maga is kifosztott egynemely tartományt, vagy remélte, hogy a jövőben

egyét kifoszthat. Voltak továbbá olyanok is, kiket egyszerűen meg lehetett vesztegetni. Mások a pénzt ugyan visszaautasították volna, de más ajándék, szép szobor vagy festmény iránt nem voltak egész érzéketlenek. Végül, a kik már a leglelkiismeretesebbek voltak, a saját kertjük vagy házuk díszítésére még valamilyes műkinceset se fogadtak el, azonban szívesen látták a nyilvános ünnepeken, melyeket a nép számára rendeztek. Verresz mindezt nagyon jól tudta, s nyíltan megvallotta — mert gazsága még szemtelenséggel is párosult — hogy azért szorította annyira zsarolásait, hogy magának is maradjon, de legyen is mivel megváltania magát a bíróságtól.

A szicziabeliek Cicerót kérték meg ügyvédjüknek. Hat évvel azelőtt kvesztor volt náluk, s mindenütt, a hol járt, szinte imádták becsületessége és jósága miatt. Azonkívül Cicero hatalmas ember a törvényszéknél, annyival is inkább, mivelhogy eddigelé még nem vádolt, hanem mindig védelmezett, s ezt tisztességesebbnek tartották.

Verresz viszont Hortenziuszt fogadta meg. Hortenziusz nagy szónok volt. Maga Cicero is őt választotta mintaképének és dicséri is őt, hogy fényesen tudott beszélni, ékes volt a hangja, meg egész magatartása. Akkor még nagyobb hite volt, mint Cicerónak. Már félig nyert ügy volt, hogy ilyen hatalmas ügyvédet meg tudott magának Verresz szerezni, de még jobb lett volna, ha a vádló is kevésbé félelmetes ember. Ezért megfogadtak valami Ceciliusz nevű embert, hogy ő követelje magának a vádló jogot Verresz, mint Szicília kormányzója ellen. Ő is kvesztor volt Sziciliában és állítólag ellenséges lábon élt Verresszel. Tehát először is azt kellett Cicerónak kivívnia, hogy őt bízzák meg a vádolással. Nagy szónoklatot tartott és a bíróság az ő javára döntött. A tárgyalást aztán száztíz napra elhalasztották, hogy ezalatt a vádhoz az adatokat össze lehessen gyűjteni.

Most hát Verresz egy más fogáshoz folyamodott. Egyik szenátor vádat emelt ellene, hogy zsarolásokat követett el Akájában. Száznolcz napot kért az adatok beszerzésére. Az volt a terv, hogy először ezt az ügyet kerítsék tárgyalásra; vele aztán az évnek hátra levő részét eltölthetik, úgy, hogy a szicziaili ügy csak a következő évben kerülne a törvényszék elé. Ekkorra pedig minden Verresz javára változott volna meg. Julius havában Hortenziuszt megválasztották a következő évre konzulnak s ő volt ügyvédje, a legnagyobb pártfogója. A választás napján Verreszt barátai már nyilvánosan üdvözlötték. »Jó hírt tudok a számodra, kiáltá egyik barátja a fórumon. A választás megtörtént s te fel vagy mentve.« Hortenziuszon kívül prétornak is egyik barátját választották meg. A konzul s prétor állították össze az esküdtzékét s ők ketten majd gondoskodnak, hogy

Hortenziusz, Verresz védője.

ellenséges érzelmű emberek ne kerüljenek kliensük ügyének tárgyalásához. A jövő évre továbbá Sziciliában is egyik barátja lesz a kormányzó s annak is majd gondja lesz rá, hogy megakadályozza a bűnadat-gyűjtők mesterségét. De Ciceio túljárt valamennyiük furfangján. Rögtön elutazott Sziciliába és öcscsével, Luciuszszal, végigjárta az egész országot, borzasztó mennyiségű adatot gyűjtött s mindemellett ötven nap alatt mindennel elkészült.

Végre Verresznek már csak egyetlen gyöngye reménysége volt és ezt bűneinek nagy sokaságába helyezte. Úgy okoskodott, hogy ilyen roppant nagy ügyet rövid idő alatt lehetetlen letárgyalni. S nem kellett egyéb, mint csak a jövő évre el lehessen halasztani, mikor majd barátai lesznek a főhivatalokban, akkor biztosan megmenekül. Erre pedig volt reménysége. A tárgyalás augusztus 5-én kezdődött. A hó közepére Pompejus nagy játékokat tervezett. Azután következtek az egyéb ünnepek, a melyekkel java részben eltelt szeptember, október s november. Az ünnepeken pedig mindig törvényszünet volt. Cicero azonban ezen is segített. Összesen egyetlen rövid beszédet tartott, a mely alig tartott tovább két óránál. Ebben csak vázolta az ügyet. De kiváltkép a bírák lelkére beszélt. Hogy ők maguk felett is ítéletet fognak most mondani. Rájuk figyel az egész világ. Ha nem ítélnék igazságosan ebben a világhírű ügyben, örökre megy a bizalom irántuk. Ki fog tűnni, hogy nem a szenátorok kezébe való a törvénykezés ügye. A törvény értéke felől is most fognak ítélni. Mert a tartományok lakossága határozottan kijelentette, hogy jobb lesz, ha egészen megszüntetik jogukat, hogy hivatala letelte után kormányzójukat bevádolhassák, ha még Verreszt is fel találják menteni. Mert így csak még többet szenvednek, mert kipréselik azt is belőlük, a mi a bírák megvesztegetésére szükséges. Ezután előhívatta a tanúit. Borzasztó tömeg volt. A Taurusz aljáról, a Fekete tenger partjáról, Görögország minden városából, az Égei-tenger szigeteiről. Szicília legkisebb falvaiból szorongott a sok mindenféle követtség. Tele volt a forum, tele a környező csarnokok, a templomok lépcsőzete a panaszosokkal. Kifosztott árvák gyámjaikkal, tönkrement bérlők s gazdák, szülők, a kik gyermekeiket siratták és gyermekek, kiknek apjuk veszett el a prétor börtöneiben. Kilencz nap telt bele, míg a bűnadatokat mind elsorolták. Hortenziusz ennyi bizonyítékkal szemben nem tehetett semmit. Megelégedett holmi kereszt-kérdézősködéssel s aztán otthagya kliensét. Ez meg előre tudta, mi sors vár rá s még a kilencz nap eltelte előtt megszökött Rómából.

A törvényszék egyhangúlag marasztaló ítéletet hozott. A vádlottat száműzésre s bírságra ítélték. Száműzése helye Massilia volt. A bírság nagyságát nem tudjuk, aligha volt annyi, hogy nagyon érzékenyen sújthatta. Megmaradt sok pénze és sok elrablói mükincse. De végül ép ezek a kincsek okozták vesztét. Cicero halála után Antóniusz megengedte neki, hogy visszatérhet Rómába. Verresz haza jött s magával hozta kincseit. Ezek meg annyira megtetszettek Antóniusznak s társainak, hogy érettk megölelték Verreszt.

A bíróságok átalakításában nagy része volt Pompejusnak és minden esetre Pompejus vezetése mellett történt, hogy L. Aureliusz Kotta prétor törvényjavaslatot terjesztett be, hogy a törvénykezési jog szenátorok, lovagok és a jómódú plebejusok egyik része közt egyenlően oszljék meg. Ez utóbbiak a lovagokhoz közel álló plebejusok voltak, így ismét lovagrend nyerte a bíróságoknál a túlsúlyt.

Ezek voltak Pompejus és Krassusz konzulságának első eredményei, melyekkel a népet lekötelezték. Azonban a nép kegyének elnyerésére más eszközöket sem vetettek meg; pl. Pompejus tizenöt napig tartó játékokat

rendezett, míg Krasszus vendégségeket adott és ajándékokat osztott szét. így érte el Pompejus azt, hogy a konzuli évet mint szeretett népbarát fejezte be, akiért az egész plebsz lelkesült. A tanácspárt irigyelte, gyűlölte ugyan, de nem szakított vele, még mindig szerette magáénak tartani.

Mikor Pompejus a kalóz-pusztítás és a mitridateszi háború alatt távol volt, elkeveredett harc folyt a néppárt és a nemesség közt.

Mindez csak előjátéka volt a sokkal nagyobb mérvű mozgalomnak, melyet híres összeesküvés hozott színre. Katilina összeesküvésének hívták, mert ő szötte és a melynek meghíúsításakor Ciceró, a nagyhírű római szónok, épen szónoki tehetségével még egyszer a tanácspártnak kezébe juttatta a kormányrudat.

L. Szergiusz Katilina a természettől kitűnő testi és lelki tulajdonokat, atyjától a patriciusi nevet örökölte, de nem olyan vagyont is, a melyből vágyait kielégíthette volna. Az általános erkölcstelenség már korán elsodorta és fiatalságában oly kihágásokat követett el, hogy azok csak valamely fenyítő törvényszék perirataiba, de a történet lapjaira nem valók.

Egyéniségéről, jelleméről Szallusztiusz a következőket írta:

„Serdült kora óta belháborúban, öldöklésben, rablásban és polgári vilongásokban lelte örömet, ezekben töltötte ifjúságát. Teste győzte az éhséget, hideget, virrasztást, még pedig nagyobb fokban, mint azt bárki is elhíhetné. Lelke merész, alattomos, szeszélyes volt, mester a színlelésben és tettetésben, áhítozott a másé után, de a magáét pazarolta, indulataiban lobogott, mint a láng; elég túrhető szónok volt, de kevés józan észszel dicsekedhetett; zavaros elméje szertelent, hihetlent, túlságosat keresett mindenben.

Luciusz Szulla rémes uralma óta dühös vágy szállta meg elnyomni a hazát, s azzal, hogy célját mi módon éri el, — csakhogy magát úrrá tehesse — egy cseppet sem törődött. Szenvedélyes lelkét napról-napra hevesebben ingerelte a nyomor és bűneinek tudata. Bátorították a haza romlott erkölcei, melyeket két igen gonosz és egymással teljesen ellenkező baj gyötört, a pazarlás és kapzsiság.

Az erkölceiben teljesen megromlott Rómában Katilínának könnyű volt a sok undok gonosztevő csoportját, mint valami testőrséget, ínaga köré gyűjteni. Mert valahány szemérmetlen, dorbézoló ember volt, aki játék, lakomák és feslettség által családi vagyonát tönkre tette; mindaz, aki, hogy becstelen tetteiért megfizethessen, magát terhes adósságokba verte, azonkívül mindenünnen minden apagyilkos, szentségtörő, elítélt gonosztevő, vagy gonosztettei miatt a törvénytől rettegő, továbbá a kiket kezük vagy nyelvük hamis esküből, vagy polgárvérből táplált; egy szóval mindazok, kiket bűn, nyomor vagy rossz lelkiismeret gyötört, mindnyájan Katilínának barátjai és czimborái voltak. Sőt még ha elvéttve büntől tiszta ember került is társaságába, a mindennapi együttlét és kísértések csakhamar teljesen hasonlóvá tették a többiekhez.

Katilina főképen az ifjak ismeretségét kereste. Azoknak már koruknál fogva hajlítható és ingtag lelke könnyen hullott kelepczéjébe. A fiatal embereket, kiket elcsábított, sokféleképen oktatta gaztettekre. Közülök állított hamis tanukat és végrendelet-hamisítókat. Rávette, hogy ne gondoljanak az adott szóval, vagyonnal, veszélylyel, majd pedig mikor bennök a becsületérvést előlte, nagyobb gonosztettekre ösztökélte őket.

Katilina nyilvános pályáját K. e. 68 ban prétorsággal kezdte. Mikor tisztsége lejárt, az afrikai tartományba küldték, de amikor onnan visszatért, zsarolás miatt vádat emeltek ellene. Katilina mindenáron meg akarta akadályozni, hogy elítéljék, mert abban az esetben sohasem lehetett volna konzul. Az elítéltetését úgy akarta kikerülni, hogy a konzulokat és az előkelő tanácsosokat meg akarta gyilkoltatni. Tervét K. e. 65-ben január 1-én akarta végrehajtani, de ekkor nem tehetette és elhalasztotta február 5-ére. Akkor azonban korábban adta meg a jelt, mint kellett volna, az összeesküvők még nem voltak kellő számban a fórumon és így az összeesküvés meghiúsult. Többen és így Katilina is vád alá kerültek.

Katilina azonban ezúttal még szerencsésen megmenekült.

Katilinát bőséges* vesztegetés útján a vád alól felmentették. Segítette Klodiusz is, a vádlója, a ki szintén egy húron pendült vele és semmivel sem volt jobb nálnál. Katilina tehát elhatározta, hogy fölcsap nép-barátnak. Segítségére vált, hogy a nemeséghez tartozott, mert az emberek jobban megbámultak abban a hiszemenben, hogy saját vére érdekei ellen kardoskodik. Meg aztán könnyű volt a szerep is, mert könnyen s jogosan meg lehetett támadni az előkelő társaságot.

A nép helyesléssel hallgatta Katilinát, a mint ostorozta azokat az állapotokat, a nélkül, hogy meggondolta volna, hogy farkas szidja a bárányokat. Ujjonnan szerzett népszerűsége révén ismét pályázott a konzulságra. Megválasztatása biztos reményében már egész udvart gyűjtött maga köré, csupa elégedetlen és célja-vesztett emberekből, szakasztott olyanokat, minő ő maga volt. Az volt a szándékuk, hogy majd eltörölnek minden adósságot, legyilkolják a gazdagabb polgárokat, s felosztják egymás közt a a vagyonukat. A sikert biztosra vették, ha támogatja őket a két konzul és a mint remélték két hadcsapat a tartományból. Azonban első csalódásuk az volt, hogy Katilinát nem választottak meg konzulnak. Cicerót választottak meg egyhangúlag, s társának Antoniuszt, aki csak csekély többséggel győzte le Katilinát, aki majdnem esztét veszette a vereségen és végső menedékhez folyamodott. Csapatokat toborzott egész Itáliában[^] legkivált Eiruriában, a hol Manliusz Szullának egyik régi katonája volt a parancsnok. Mindenek előtt azonban Cicerót akarta láb alól eltenni, mert ő mindutalan útjába akadt. Szerencsére tervét, melyet bár ügyesen kiforralt, fölfedezték. Egyik czinkosa elbeszélte a dolgot egy előkelő asszonynak, aki meg mindent fölfedezett Cicerónak.

Katilina mit sem tudott terve fölfedezéséről s zavartalanul folytatta az előkészületeket. Minden szép rendben ment és sikerült. Rómában nagyon korán hozzáfogtak a munkához, valamint a mulatsághoz is. Egy római előkelő úr, vagy államférfiú már korán reggel fogadta barátainak vagy a folyamodóknak tisztelgését, úgy hogy gyakran megesezt, hogy a látogatók némelyikét még ágyban fogadta. Bizonyára Cicero is megtette ezt, mert nemcsak nagyon udvarias és szíves ember volt, hanem népszerűségét is féltette, s vissza nem utasított volna senkit a világerért sem. Erre számítottak az össze-

* Church j. A. ford. Szilasi M.

esküvők. Kettőjük, egy lovag meg egy szenátor, november 7-én korán reggel, alig napkelte után jelentkeztek nála. Arra számítottak, hogy magánosan találják majd hálószobájában. Csakhogy a konzul már el volt a látogatásra készülve; barátai körülötte voltak és a gyilkosokat nem bocsátották be. Másnapra összehívta a szenátust Jupiter Sztatusz templomába, a legbiztosabb helyre, a hol nem volt mit tartani semmi veszedelemtől.

A gyűlésen résztvenni Katilinának is jogában állt és meg is jelent. Szálás, erős férfiú volt, a kinek a megjelenése nemcsak testi, de szellemi erőre is vallott, arcza azonban halvány, vonásai a rendetlen élettől dúltak, tekintete sötét, szemei véresek voltak. Egymaga ült helyén. Senki sem köszöntötte, mikor belépett, s mikor helyét elfoglalta, mindenki elhúzódott tőle. Most felállt Cicero.

— Hát még meddig élsz vissza türelmünkkel? — kiáltá feléje. — S hogy is mertél idejönni ebbe a gyűlésbe? Nem elég tudnod, hogy az egész város talpon van ellened, hogy a szenátorok irtóznak tőled, mint a dögghaláltól? Még élsz, de életedet csak a mi gyengeségünknek köszönheted és türelmünknek, mert azt akarjuk, hogy mindenki meggyőződjék bűnösségedről. De ha élsz, tudd meg, hogy őrizünk és tehetetlen vagy a gonoszságra.

E bevezetés után a szónok előadja az összeesküvés minden részletét. Nemcsak, hogy a cselszövény minden egyes száláról volt pontos s biztos tudomása, hanem még a napokat is tudta, mikor minek kellett volna történnie. A bizonyítékok súlyától megtörtén Katilina csak gyengén védekezett. Halkan csak annyit mondhatott:

— Ne higgyétek, Atyák, hogy én, a római szenátor, a ki magam is, őseim is, e város javán működünk, most romba kívánnám dönteni s hogy ez a konzul, aki csak zsellér a mostani helyén, meg fogja azt menten'. Többet is mondott volna, de az egész gyülekezet kifakadt: «Áruló i Áruló!» volt az egyhangú kiáltás, a mely szavát elnyomta.

— «Ellenségeim, kiáltotta, romlásomra törekszenek. De vigyázzatok! Ha házamat lángba borítjátok, én eloltom, de a közromlással!» Azzal kirohant a szenátusból. Látta, hogy mit se tehet, hogy mindenfelé szoros őrizet alatt áll, még az éjjel elhagyta Rómát rábizta az ügyeket barátaira azzal az ígérettel, hogy nemsokára hadsereg élén visszatér ő maga. Útközben leveleket irt néhány előkelőbb szenátornak, a melyekben kijelent, hogy közbéke érdekében ő abba hagyja a küzdelmet s visszavonul Massziliába. Valósággal azonban elment Manliusz táborába és átvette a vezérletet. A szenátus erre kiátkozta. A konzulok hadat gyűjtöttek. Antoniusz kivonult az ellenség ellen, Cicero pedig otthon maradt a várost védelmezni.

Katilina barátai aközben nem pihentek. Galliából egyik törzs követséget küldött Rómába holmi sérelmes ügyekben. A követség nagyon csekély eredménnyel járt. A szenátus kevésbe vette. A tisztviselőket meg csak nagy ajándékok árán lehetett volna megnyerni. A szegény emberek azonban maguk is meg az államuk is nagyon el voltak adósodva. Lentulusz, Katilina hú cimborája arra a gondolatra jutott, hogy talán fel lehetne őket céljaira használni. Egyik volt rabszolgája valamikor kereskedést űzött Galliában és értett a nyelvükön. Érintkezésbe lépett velük, s mikor elbeszélték neki bajait, biztatta őket, hogy ő találna módott a segítségükre. Azután fölfedezte nekik az összeesküvést, beszélt terveikről, eszközeiről s a valószínű siker reményéről. Rábeszélte őket, hogy álljanak a pártjukra, menjenek haza és biztassák fel törzsbelieiket, hogy lázadjanak fel.

A követek meghányták-vetették a dolgot, mert volt valami kecsegtető benne, de végre mégis győzött rajtuk az okos meggondolás. Fellázadni annyi lett volna, mint a biztos veszedelemben rohanni nagyon is kétséges haszonért. Másrészt meg jó jutalmat remélhettek, ha mindent idejekorán felfedeznek. Tehát rögtön elmentek egyik előkelő római nemeshez, a ki örökös patronusa volt nemzetüknek. Ennek elmondottak mindent,

ez meg viszont sietett Ciceróval közölni mindent. Cicero azt javasolta, hogy a követek látszólag csak egyezzenek bele az alkuba és kérjenek valami írásfélét, a melyet otthon megmutathassanak földieieknek. Az írást megkapták, Lentulusz és a másik két összeesküvő aláírásával. A gallok elindultak haza felé. A következő eseményeket Cicero maga mondja el azon beszédében, melyet következő nap a fórumon tartott.

«Magamhoz hívtam két prétort, a kinek bátorságában megbízhattam, elmondtam nekik az ügyet és előadtam nekik a tervemet. Este felé oda lopózkodtak a Malviusz-hidhoz és embereiket elosztottuk két oldalt a házakba. Két óra felé a gallok nagy kíséretükkel s podgyászuikkal megkezdtek a hídon az átkelést. Embereink megtámadták őket, mindkét részről kardot rántottak, de mielőtt még vér folyt volna, megjelentek a prátorok és a nyugalmat helyreállították. A gallok átadták a leveleket, lepecsételve fölbontatlanul, hogy megkapták. Elhozták a követekkel együtt a lakásomra. Ép pirkadni kezdett. Valamivel korábban elküldtem a négy összeesküvőért. Eljöttek, mit se gyanítva; Lentulusz, a ki valószínűleg megelőző éjjel a levelek írásán virrasztóit, legkésőbb érkezett. Egynéhány előkelőbb ember is jelen volt nálam, s ezek azt kívánták, hogy bontsam fel a leveleket, mielőtt a szenátusnak benyújtanám. Mert ha tartalmuk nem olyan volna, a mint én gyanítom, nagy kudarcz volna valami csekélyebb jelentőségű dologból ily nagy élet csapni. Én nem egyeztem bele, hogy ily fontos ügyben a magam felelősségére cselekedjem. Ha csakugyan csalódtam volna is, nem félek, hogy valaki vádat emel ellenem azért, hogy nagyon is gondját viseltem Róma biztonságának. Összehívtam a szenátust és gondoskodtam, hogy minél nagyobb legyen a közönsége. Közben a gallok figyelmeztetésére elküldtem egy prétort Eethegusz lakására, hogy foglaljon le ott minden található fegyvert. Nagy csomó tört és kardot hozott.

<A szenátus együtt lévén, előveztettem Vulturejuizt, a ki szintén részes az összeesküvésben, biñbocsánatot ígértem neki és biztattam, hogy mindent, a mit tud, mondjon el félelem nélkül. Alig birt magához térni, annyira megijedt, végre elmondta, hogy neki levelet és hirt kellett volna vinnie Lentulusztól Katilinának, hogy jöjjön Katilina minél hamarább, s támadja meg a várost. Az itthon levő összeesküvők majd akkorára felgyűjtják a várost mind a négy sarkán, s megkezdődik egyúttal az általános öldöklés és gyilkolás. Ő meg csak itt legyen, hogy felfoghassa a szökevényeket és egyesülhessen a benlevőkkel.» Ezt vallotta Vulturejusz. Azután beveztettem a gallokat Ők a következőt beszéltek. «Lentulusz és két társa leveleket adtak nekünk nemzetünkhöz. Azt kívánták tőlünk, hogy minél hamarább törjünk be lovasságunkkal Itáliába. Gyalogság majd lesz elég. Lentulusz elbeszélte nekünk, hogy a Szibilla könyvei szerint ő a harmadik Kornelius, a kinek Rómában uralkodnia kell. Kettő, a ki előtte volt: Cinna és Szulla valának. S hogy ez az év végzetes Rómára, ebben el kell pusztulnia, mert ez tizedik éve, hogy a Vesta-szüzek felmentettek s a huszadik, hogy a Kapitolium leégett. Ezután Cethegus s a többiek azon vitakoztak, mikor kellene a várost felgyűjtani. Lentulusz Saturnuszünnepeét decz. 17-et javasolta; Cethegus a halasztást hosszúnak gondolta.» Végre behozattam a leveleket. Megmutattam Cethegusnak a pecsétet; elismerte, hogy a övé. Felvágtam a zsineget s elolvastam a levelet. Saját keze-írása volt a gallok szenátusához és népéhez, melyben közezi magát, hogy teljesíti, a mit követeiknek ígért, csak ők is fogadják el, a mit követeik magukra vállaltak. Cethegus, a ki még előbb, midőn a kardok és török miatt kérdőre vonatott, azt felelte, hogy ő mindig barátja volt a jó fegyvereknek, levele hallatára annyira megtört, hogy egy szóval se válaszolt.

«Azután megmutattam Lentulusznak a levelét és kérdeztem, hogy az ő pecsétje van-e rajta. Elfogadta.

<Igen, mondtam, ismeretes czimer, nagyapád arczképe, egy nagy hazafié, a ki mindennél inkább szerette hazáját s polgártársait. Ez a kép maga, ha néma is, vissza-

tarthatott volna ily nagy bűn elkövetésétől.» Aztán felolvastuk a levelét. Kérdeztem tőle, van-e valami mondani valója. Nincs semmi, volt az első felelete. De azután mégis felállt és néhány kérdést intézett a gallokhöz. Ezek mindannyian rögtön és habozás nélkül megfeleltek neki és viszont azt kérdezték tőle, hogy vajjon nem beszélt-e nekik a Szibilla könyveiről. S a mi most következett, fényes bizonyítéka volt a lelkiismeret soha meg nem dönthető hatalmának. Eltagadhatott volna mindent, de nem, a mit senki sem várt tőle, mindent megvallott; ügyessége, szónoki tehetsége: minden elhagyta őt. Végre Vulturejusz kérte, hogy hozzák be azt a levelet, melyet Lentulusz Katilinának írt, s olvassák fel. Lentuluszt ez nagyon megzavarta, de azért elismerte, hogy a pecsét s az irás az övé. A levél nem volt aláírva; tartalma a következő: „Hogy ki vagyok, meg fogod tudni attól, a kitől e levelemet küldöm. Viseld magadat férfiúhoz illően. Gondold meg a helyzetet, melybe jutottál és gondoskodjál a teendőkről. Szerezd meg magadnak lehetőleg mindenki segítségét, még a legalacsonyabbakat is.“ Szóval nyilvánvalóvá lett bűnük nemcsak a pecsétek, levelek, kézírásuk, hanem még inkább a gonoszok arczkifejezése, tekintete, hallgatása által. Zavaruk, lopva pillantásuk egyiköknek a másakra egyebek híján maga is elég bizonyosság lett volna ellenük.“

Lentuluszt kényszerítették, hogy mondjon le prétori hivataláról. Társaival együtt néhány előkelő polgár őrizetére bízta, a kik felelősek voltak értük, hogy bármikor hatóság elé állítják.

Az alsóbb rendű nép, a mely korábban kedvteléssel hallgatta Katilina terveit, most roppantul meghökkent Cicero fölfedezésén. Átlátták valamennyien, hogy az általános gyűjtogatás s öldöklés közepette legfőlebb csak kárt, de hasznot sehogysé vallhatnak. Mindamellett még voltak veszedelmes emberek a városban, a minők vannak minden nagy városban. Továbbá Lentulusznak nagy családi összeköttetései voltak s nyílt titok volt, hogy a kliensei erőszakkal is meg akarják szabadítani az őrizet alól. Számos igen előkelő s hatalmas ur szintén gyanúban állt, hogy egy követ fű az összeesküvőkkel. A dúsgazdag Krassuszt nyíltan vádolták a részességgel. Elfogtak egy Tarkviniusz nevű embert, a mint útban volt, hogy Katilinához menjen. A vallatásra ő is igazolta, a mit már a többiek a gyűjtogatásról és gyilkolásról elmondottak, továbbá elbeszélte, hogy külön megbízása van Krasszustól Katilinához, hogy ne ijedjen meg Lentulusz elfogatása miatt, nincs egyéb tennivalója, mint hogy seregével a város ellen vonuljon s rögtön megszabadulnak a foglyok, meg hozzája csatlakoznak titkos barátai is. A vallomás hihetetlen volt, először mert Krasszus nagyon gazdag ember volt s minden esetre csak kockáztatott volna. Voltak mégis, a kik elhitték vagy legalább hajlandók voltak rá; de ezek sem tartották tanácsosnak ily válságos időkből összeveszni a leghatalmasabb polgárral. Úgy hogy a szenátus hamisnak ítélte a vallomást és a tanút elzáratta; Krasszus meg azt hitte, hogy Cicero bujtogatta fel, hogy megvonja tőle a módját, hogy alkalom adtán a vádlottakat védelmébe s pártfogásába vehesse.

Ilyen viszonyok közt Cicero elhatározta, hogy haladéktalanul megteszi a kötelességét. Deczember 5-re összehívta a szenátust, hogy ítéljen az összeesküvők fölött. A megválasztott konzul halálra szavazott. Cézár kelt fel ezután. Elmondá, hogy ő nem akarja védeni a bűnösöket, de a törvény tiltja, hogy római polgárt másként mint népgyűlésen halálra lehessen ítélni. Ha mégis elítélik őket, a nép nem bűneikre fog gondolni, hanem a túlságos szigorúságra, amelylyel velük elbántak. A következő, Kátó, szintén halálra szavazott s ez volt a szenátusnak is egyhangúlag a véleménye.

Cicero még mindig attól tartott, hogy megkísértik a foglyok kiszabadítását. Ezért a legnagyobb óvatossággal rendelt el mindent, sőt Lentuluszt maga kísérte el a börtönbe. A börtön erős őrizet alatt volt. A Kapitolium keleti lejtőjébe volt építve s volt benne négy méter mélységben egy terem, nagy kövekkel s erős boltozattal kirakva, a

hova soha egy csepp világosság se juthatott. Ide vitték Lentuluszt, ahol a hóhérok megfojtották. Hasonlóképp múltak ki cinkosai. Hazamenet a konzul nagy ujjongó tömeg kísérte és ő a kérdezősködőknek csak e jelentőséges szót mondá: Éltek.

Az összeesküvés vezére szebb halállal múlt ki. Összegyűjtött valami 12.000 embert, jobban mondva összeszedett, mert csak negyed részük volt gyakorlott katonaság, a többi mind szedett-vedett népség. Várta a jó híreket hazulról, de midőn nagyon is rosszak érkeztek, elvesztette minden reményességét. Katonái közül természetesen a jav rész azonnal megszökött és kétségbeesett helyzetében megindult észak-nyugatra, hogy majd átkel Galliába. De szemben találta magát az ellenséggel, hátul meg Antoniusz, a konzul szorította. Meg kellett ütköznie. A csata Kr. e. a 62-ik év tavaszán történt Katilina ezen a napon valóban megmutatta, hogy kiváló ember. Katonának nem lehetne bátrabb katonát képzelni, hadvezérnek nem ügyesebbet. De a roppant erő elnyomta teljesen. Mikor látta, hogy minden elveszett, a legsűrűbb harciba rohant s úgy hullott el számos sebtől vérezve. Még élve találták meg, távol seregétől; arczán még mindig keveltség ült, mint egész életében.

Az efajta jellemek garázdálkodását az tehette lehetségessé, hogy a társadalom minden rétegét megmételtyezte a kapzsiság, a haszonlesés, a gazdagság vágya. Voltak olyan dúsgazdag főurak, akiknek mesébe illő gazdagsága meg részegítette polgártársait és a legtöbben azt tüzték maguk elé célul, hogy a másik gazdagságát ériék utói.

A gazdagságnak és a pazarló életet élő római főuraknak legérdekesebb példája Lukullusz volt, aki azóta, hogy az ázsiai hadjáratból haza került és az állami foglalatosságoktól visszavonult, teljesen rengeteg vagyona élvezésének élt.

Lukullusz hegyeket és szírieket hasított ketté, hogy csatornát építhesse a tengerhez halastavai számára. A római nábobok roppant gazdagságáról bámulatos dolgokat hallunk; pl. Krasszus, kinek az volt a nézete, hogy csak az gazdag, ki seregeket bír fentartani, egy alkalommal 10,000 asztalon vendégelte meg a római népet, három hónapig ingyen látta el étellel, itallal és még mindig 7100 talentum*) vagyona maradt. De az ilyen élet nyomába mindig elpuhulás, elerőtlenedés lép, amit a rómaiak további történetében még inkább látni fogunk.

Lukullusz**) élete a régi komédiákhoz hasonlítható, melyben először állami és harci események, azután vendégségek, lakmározások, sőt dáridók és mindenféle játékszerek jönnek elő. Mert hiszen a játékszerek közé számíthatók a pompás épületek, a galériák és fürdők építése, de még inkább a festmények és szobrok, melyeket Lukullusz nagy szorgalommal és óriási költséggel gyűjtött, úgy hogy a háborúkban szerzett rengeteg vagyont mint rájuk pazarolta. Még később is, mikor a fényűzés rendkívül nagy lett, minden képzelhető felülmúl a lukulluszi kertek a legszebbek közé tartoztak. Hasonló fajtájúak voltak művei Neapolisz mellett a tengerparton, a hol hegyeket emelt boltozatok fölé, halastartónak csatornákat vezetett a tengerből a lakóházak közé és kéjlokákat építtetett a tengerbe. Azonkívül Tuszkulum mellett kellemes nyaralói voltak, melyeket nyitott termek és karnatok díszítettek.

Pompejus, aki egyszer Lukulluszt ilyen nyaralójában meglátogatta, szemére ve-

*) 30 millió korona. **) Plutarkusz.

tette, hogy a nyaralót nyáron ugyan pompásan berendeztette, télre azonban lakatlanná tette.

— Nos, — felelt Lukullusz — hát azt hiszed, hogy kevesebb eszem van mint a darvaknak és golyáknak, melyek évszakok szerint változtatják lakásukat?

Lukullusz lakomáinál, már amint az ily hirtelen szerzett gazdagság mellett szokás, mindennap rendkívüli pompa és pazarlás uralkodott, biborterítőkbén, drágakövekkel kirakott arany ivóeszközökben, látványosságokban és hangversenyekben gyönyörködtek a vendégek. Például a különböző fogások között más-más virágosó hullott a lakmározókra. A vaddisznót a következőképen találták. A lakmározókkal szemben a nagy bíbor függöny lebbent szét és egyszerre nagy vadász-jelenet tárult a vendégek elé. Regényes tájkék, gyönyörű bozótok, sűrű cserje közül előrohanni látszott a vadkan, melyet az előálló vadász leterített. Oldalról kutyák rohantak be s tökéletessé tették a vadász-jelenet képét. Mindez azonban az ételekből, a pástétomokból, a salátákból állott elő. A különböző bozótok és cserjék más-más salátából állottak és a vadpecsenyéhez készült mártások mind ebben a képben voltak elhelyezve. A függöny szétlebbenésekor vadászkürt harsogott, zene játszott s mikor annak vége volt, a szolgák hozzá fogtak felszolgáláshoz és a szép vadászjelenet az asztalra került.

A sokféle művészi módon elkészített ételeket és inyencz falatokat illetőleg is amiért a nagy tömeg módfelett bámulta őt. Épen azért nagyon dicsérték Pompéjusz, aki, midőn betegsége alatt az orvos fenyőmadarat rendelt neki és szolgálai azt mondtak, hogy ezek a madarak nyáron se kaphatók, csak Lukullusznál, megtiltotta, hogy onnan hozzanak neki s megparancsolta, hogy valami egyéb könnyebben megszerezhető! készítsen neki.

Az ifjabb Kátó ugyan barátja és rokona volt Lukullusznak, de azért pazarló életmódját annyira elítélte, hogy egyszer, mikor a szenátusban valami fiatal ember alkalmatlan időben hosszú beszédet mondott a mértékletességről, fölállt és így szólt:

— Ugyan hagyj már végre abba. Oly gazdag vagy, mint Krasszus, úgy élsz, mint Lukullusz és úgy beszélsz, mint Kátó.

Hogy azonban Lukullusz nemcsak nagy gyönyörűséget talált ebben az életmódban, hanem különös tisztességet is keresett benne, mutatják azok az adomák, melyek róla forgalomban voltak. Egyszer néhány görögöt látott magánál vendégül több napon át. Ezek az emberek végre is elszégyelték magukat és nem fogadták el többé meghívását, mint hogyha miattuk történt volna a nagy pazarlás. De Lukullusz mosolyogva mondta nekik:

— Egy kis része miattatok történik, kedves görögök, a legnagyobb része azonban Lukullusz kedvéért.

Egyszer szokása ellenére egyedül étkezett s csak egy teríték s mérsékelt pazarlása ételek kerültek az asztalra. Lukulluszt ez módfelett boszantotta s azonnal maga elé hívatta a szakácsot. Ez azzal mentegette magát, hogy azt hitte, mert nincs vendég, Lukullusz nem kíván drága ebédet.

— Micsoda? szólt rá Lukullusz. Hát nem tudtad, hogy ma Lukullusz — Lukullusznál ebédel?

Nem sokkal ez eset után, melyről a városban természetesen sokat beszéltek, Lukullusz tétlenül sétálgatott a városban. Giceró és Pompejusz odamentek hozzá. Ciceró bizalmas barátja volt s bár Pompejusz az ázsiai hadjárat miatt sokat czivódott vele, most a két férfiú mégis jó egyetértésben élt s gyakran beszélt egymással. Ciceró köszöntötte Lukulluszt és azt kérdezte, hogy egy látogatásra sokat ad-e. Minthogy Lukullusz azt felelte: »mindenesetre nagyon sokat» s egyúttal meghívta őket, Ciceró így szólt:

— Nos jó, ma nálad fogunk ebédelni, de csak abból ami számodra készült.

Lukullusz szabadkozott s a következő napra akarta halasztani a dolgot, de ők kijelentették, hogy ebbe semmi szín alatt sem egyeznek bele, sőt azt sem engedték meg, hogy szolgálival beszélhessen, hogy ne rendelhessen több ételt, mint amennyit neki magának készítettek. Csak annyit engedtek meg neki nagy kérésre, hogy így szólhasson egyik szolgájához: »Ma az Apollóban akarok étkezni«

Ez volt ugyanis a legdrágább szobák egyike s éppen ezzel játszotta ki a két férfit, anélkül, hogy azok észre vették volna. Mert minden ebédlőterem számára meg volt állapítva az étkezés értéke, mindegyiknek külön eszközei és berendezései voltak, úgy hogy a szolgák, ha csak azt hallották, hol akar étkezni, mindjárt tudták, mennyibe kerülhet az étkezés és mily pompát kell kifejteni. Az Apollóban azonban rendszerint ötvenezer drakmába került Lukullus étkezése. Ezúttal is annyit költöttek rá és Pompejus ugyancsak csudálkozott, hogy ily pazarlás mellett, oly gyorsan eltudták készíteni az ebédet.

Az ilyen életet élő polgárság között mi sem volt könnyebb, minthogy egyetlen ember ragadja magához a hatalmat. Ez a férfi pedig akkor már élt és kortársai közül korán kivált, korát jól ismerte és saját terveinek keresztülviteléhez a viszonyokat jól felhasználta. Ez a férfi Kajusz Juliusz Cézár volt. Ifjúságáról, szereplése első idejéről ezt írja Plutarkusz:

A korlátlan hatalmú Cinnának leánya volt, akit Szulla sem ígéretekkel, sem megfélemlítéssel nem volt képes Cézártól elszakítani; lefoglalta tehát hozományát. A Cézár és Szulla közti ellenségeskedés oka az előbbinek Máriuszszal való rokonságában rejlett. Ugyanis Cézár atyjának a húga, Lucia, neje volt az idősb Máriusznak, akitől az ifjabb Máriusz született, Cézár unokatestvére.

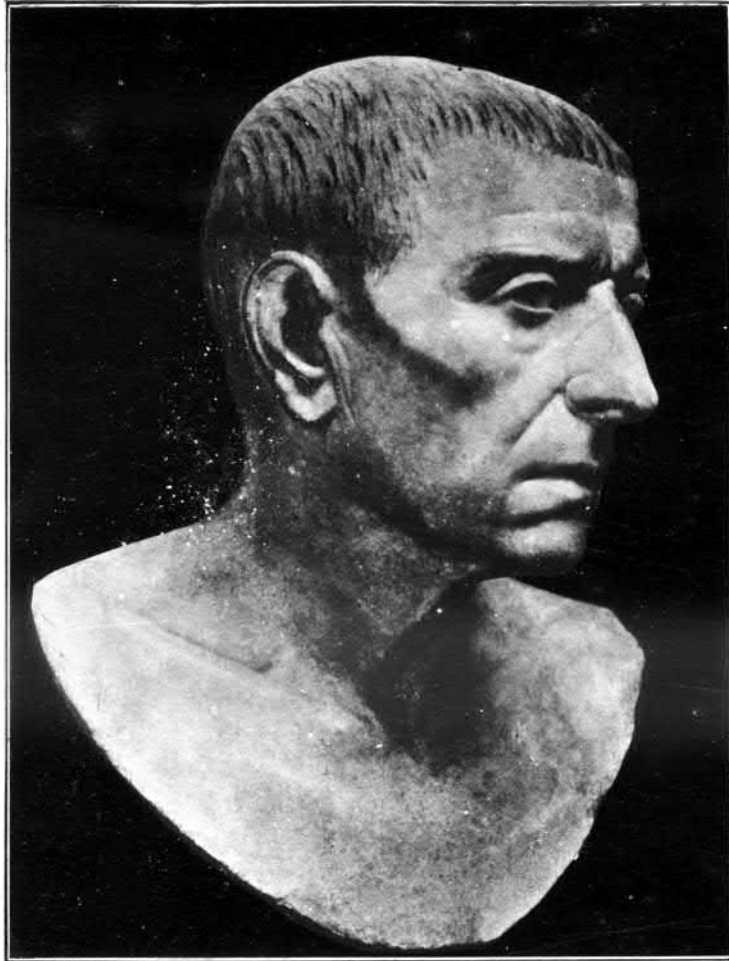
Cézár nem érte be azzal a szerencsével, hogy Szulla a tömeges kivégeztetések és egyéb foglalatosságok közepeit megfedkezett róla és őt nem küldte a halálba, hanem mikor valami papi hivatalra pályázott, a nép előtt nyilvánosan is fellépett, noha nagyon fiatal volt. Az állástól azonban Szulla ellenzése folytán elesett. Szulla már azon törte a fejét, hogy megöleti és mikor azt mondták, hogy nincs értelme annak, hogy ily fiatal gyerkőcöt kivégeztessen, azt válaszolta, hogy nincs eszük, ha nem látják, hogy ebben a fiúban több Máriusz rejlik.

Mikor ez a kijelentés Cézár tudomására jutott, elrejtőzött, huzamos ideig a szablonok földjén bolyongott Majd beteg lett és kénytelen volt magát valami idegen lakóházba vitetni, ekkor éjszaka Szulla katonáinak kezeibe esett, akik átkutatták azt a vidéket és a rejtőzködőket összefogdosták. Cézár ezeknek a vezérét, Kornéliuszt, két talentummal megvesztegette, mire az szabadon bocsátotta. Ekkor tengerre szállott, majd elhajózott Bithiniába, Nikomédesz királyhoz. Ennél azonban csak rövid ideig tartózkodott, aztán tovahajózott, de Farmakuza szigeténél a tengeri kalózok kezeibe került.

Eleinte a kalózok hűsz talentumot követeltek tőle váltság fejében. Cézár kinevette őket, hogy nem tudják, kit fogtak el és maga Ígért ötven talentumot. Aztán szétküldötte kíséreit, kit egyik, kit a másik városba a pénz beszerzése végett, ő pedig egyik barátjával és két szolgájával visszamaradt Kilikiában e vérengző kalózok közt, akikkel oly megvetőleg bánt, hogy valahányszor lepihent, megparancsolta nekik, hogy csendben legyenek.

Harmincznyolcz napot töltött velük, de nem úgy, mint akit őriznek, hanem akit testőrök környeznek és a legbátrabban tréfálkozott, játszott velük.

Majd költeményeket, majd beszédeket készített és felolvasta azokat előttük. Akik aztán nem dicsérték, azokat nevetleneknek, barbároknak nevezte és többször mosolyogva megfenyegette, hogy felakasztatja őket.

Cicero.

A kalózok pedig mulattak ezen és együgyű tréfának vették beszédét.

Mikor a váltság megérkezett Miletusból, Cézár kifizette azt, mire szabadon bocsátották, ekkor rögtön hajókat szerelt fel a miletusziak kikötőjében és a kalózok ellen indult. Még a sziget előtt horgonyon érte őket és jobbára elfogta. A náluk levő kincseket zsákmánykép birtokába vette, az embereket börtönbe vetette Pergámuszban, és elutazott Juniuszhoz, Ázsia kormányzójához, mert mint pretornak annak a tisztéhez tartozott a foglyok megbüntetése.

De mert ez inkább a kincsekre vágyott, azt mondta, hogy majd megfontolja, ha arra ideje lesz, hogy mitévő legyen a foglyokkal: Cézár elhagyta őt és Pergámuszba ment, maga elé vezettette a kalózokat és valamennyiüket keresztre feszítette, amint azt nekik a szigeten tréfásan többször előre megmondotta.

Ezután, mikor Szulla hatalma már hanyatlóban volt, de még barátai is Rómába hívták, Cézár Róduszba hajózott. Apolloniosznak, Molosz fiának az iskolájába, akit Cicero is hallgatott és aki nemcsak kitűnő szónok volt, hanem jellemére nézve is derék ember hírében állott. Cézárnak állítólag kitűnő tehetsége volt a politikai ékesszólásra és teimészetes sajátosságait rendkívüli becsvágygyal úgy kiművelte, hogy kiváló helye vívott ki mint szónok is.

Mikor Rómába visszatért, bíróság elé állította Dolabellát, mert az tartományát nyomorgatta. Cézár sok görög várost hívott tanúul. Dolabellát mégis fölmentették. Cézár pedig, hogy a görögöknek az iránta való jóakarátát viszonozza, védőbeszédet mondott érdekükben Publiusz Antoniusz ellen, akit Markusz Lukullusz, Makedónja prétorá előtt megvesztegetéssel vádoltak. Védelme oly sikeres volt, hogy Antoniusz a néptribunusokhoz felebbezett és azt adta ürügyül, hogy Hellászban nem nyerhet pártatlan igazságot a hellének ellen.

Cézárt Rómában nagyon megkedvelték, mert védőbeszédeiért, egyben pedig a társalgásban és az érintkezésben oly nyájas volt, hogy nagy népszerűséget keltett maga iránt a népies elemeknél. Másfelől meg lakomáinak, asztalának és egyáltalán egész élete módjának fénye mindinkább növelte befolyását az államban.

Cézár nagyratörő lelke a konzulásra vágyott, tehát a Szula-féle rendelet értelmében végig haladt mindazokon a tisztségeken, melyeket be kellett töltenie, hogy a konzulásra pályázhassék. K. e. 62-ben töltötte be prétori méltóságot és utána megtették Hiszpania kormányzójának.

Cézárnak azonban rengeteg adóssága volt és hitelezői gátolták az elutazását, sehogysem egyeztek ki vele, Cézár tehát Krassuszíól, az akkor leggazdagabb embertől kért kölcsönt; Krassusz nyolczszázharmincz talentumért kezességet vállalt. (Körülbelül 150,000 korona.)

Így ment el Cézár a tartományába.*)

„Beszélük, hogy a midőn az Alpokon átkelt és valami falucska mellett haladt el, a hol néhány nyomorúságos szegény ember lakott, barátai nevetve tréfából megjegyezték: „Vájjon vannak-e itt is hivatalvadászok, versengenek-e, irigykednek-e egymásra az elsőségért a hatalmasok?” Cézár pedig így válaszolt: «Én részemről jobb szeretnék ezek közt első lenni, mint Rómában második.»

Hiszpaniában egy alkalommal Nagy Sándorról olvasott, majd sokáig magába merült, aztán könyekre fakadt. Csodálkozó barátai kérdeztek tőle, hogy mi annak az oka, amire így felelt: Nincs-e elég okom az elkomoruláshoz, ha elgondolom, hogy Nagy Sándor az én koromban már meghódította a félvilágot, én pedig még semmit sem tettem.

*) Plutarkusz.

Hiszpániában gyorsan szervezte a sereget, majd megtámadta a kallaikunyokat és a luzitánokat, legyőzte őket és az Atlanti oceánig hatolt és leigázott minden népet, törzset, mely azon a vidéken még nem hódolt meg Rómának

A háború sikeres befejezése után helyreállította az egyetértést a városok közt, főleg pedig orvosolta a hitelezők és az adósok vitás ügyeit. Elrendelte ugyanis, hogy a hitelező minden évben két részt vegyen magának az adós jövedelméből, a hátralevő rész pedig maradjon a gazdának, amíg az adósság letörlődik. Aztán, hogy ezek folytán közbecsülést vívott ki magának, eltávozott tartományából, amidőn maga is meggazdagodott, katonáinak is szép hasznot juttatott a hadjáratokból, akik aztán imperátor czimmal tisztelték, úgy tért vissza Rómába.

A kik a diadalmenetért versenyeztek, azoknak a városon kívül kellett időzniök, akik pedig a konzulságra pályáztak, kénytelenek voltak a városban személyesen megjelenni.

Cézár küldöttjei által azzal a kéréssel járult a szenátushoz, engedje meg neki, hogy távollétében barátai közvetítésével pályázhassák a konzulságra. Káto eleinte erélyesen védte a törvényes álláspontot a kérelem ellenében, aztán, annak láttára, hogy Cézár sokakat lekenyerezett, időhaladékkal hiúsította meg a határozathozatalt, a mennyiben az egész napot kihúzta beszédével. Cézár tehát elhatározta, hogy a diadalmenetről lemond és a konzulátushoz ragaszkodik.

Juliusz Cézár pénz.

A római sas.

HÁROM FÉRFIÚ SZÖVETKEZÉSE. POMPEJUSZ, CÉZÁR, KRASSZUS. CÉZÁR MAGÁHOZ RAGADJA A HATALMAT.

Minden előkészület megvolt ahhoz, hogy Cézár a konzulválasztáson győzedelmeskedhessék és konzul legyen.

Cézárnak a népszerűsége Róma minden osztályánál egyre növekedett, míg ellenfele, a szenátus, a leghatalmasabb embereket elidegenítette magától: Pompejusz hiúságát örökös mellőzéssel boszantotta; Krassuszt ellökte magától és azon mesterkedett, hogyan keverje őt Cézárral együtt a Katilina féle összeesküvésbe; Lukullusz beleunt a sok ármányba és teljesen vagyonának élt. Cicero otthagya ugyan a nép pártját, melyhez születésénél fogva is tartozott és a nemesek pártját szolgálta, azok azonban csak a fölkapott embert látták benne, mire újra fordított a pártállásán és védelmezte Katilina egyik cinkosát, csendben Pompejuszhoz is közeledett, sőt mint dicsekedve mondta, „Cézárt is sikerült megtérítenie/ Cézár is közeledett Pompejuszhoz, Krassuszhoz és Ciceróhoz. Cézár kiváló szelleme össze is tudta kapcsolni Pompejuszt és Krassuszt úgy, hogy azok ketten vele hármas szövetséget kössenek arra, hogy politikai céljaik elérésére támogassák egymást. Ezt a szövetséget a római történelem az első triumvirátusnak nevezte. Cézár szívesen fogadta volna a szövetségbe negyedik társul Cicerót, korának a legkitűnőbb szónokát.

Cicero habozó és ingatag jelleme nem fogadta el Cézár ajánlatát, sőt

ellene fordult és támadta a triumvirátust is, melynek Cicero végre is terhére lett és elhatározta, hogy eltávolítja.

Pompejus és Krasszus szívesen szövetkeztek Cézárral. Pompejus így nyugodt volt, hogy Cézár nem ellensége, nem lázít ellene, ő pártfogója és könnyen elérheti, hogy az ő összes ázsiai intézkedéseit hagyják helyben. Cézár pedig kibékítette Pompejusz Krasszusszal, aki szívesen állott be a szövetségbe, mert így legalább ő is részese volt Rómában a legfőbb hatalomnak, amit addig rengeteg pénzével sem tudott elérni. Cézár a két társ segítségével, Pompejus tekintélyével és befolyásával, Krasszus pénzének a támogatásával konzul lett. Az oligarha-párt Cézárt nem buktathatta meg, de legalább kivitte azt, hogy Cézár társául Kalpurniusz Bibulust választászik meg, aki Cézárnak mindig ellenfele volt és az oligarkák pártjához tartozott.

Cézár, míg egyfelől engesztelő jobbot nyújtott addigi elleneinek, azon volt, hogy szorosabban fűzze sorsához Pompejusz, kinek jellemében a szilárdság és az állhatatosság hiányzott; nőül adta neki huszonhárom éves leányát, Júliát, s ő viszont L. Pizó leányát, Kalpurniát vette nőül, szintén politikából.

Cézár január havában földfelosztó törvényt indítványozott, melylyel nemcsak nagy népszerűsége tett szert, de amivel Pompejusznak tett ígértét is beváltotta.

Cézár azt indítványozta, hogy az államnak még rendelkezésére álló földjét osztsák fel 20.000 polgár közt, melyeknek legnagyobb része Pompejus katonái közül került volna ki.

Cézár fölolvasta javaslatát a szenátus előtt, ennek véleményét netáni módosítások végett kérte ki, mielőtt a nép elé terjesztette volna; de a tanács, mert ellenezni nem merte a „megtámadhatlak' javaslatot, a tárgyalást felületes ürügyek alatt többször elnapolta; mire Cézár türelmét vesztetten fölkiáltott: „Miután ti az előleges tanácskozást megtagadtátok, most egyedül a nép fog határozni.“ Bibulust is hasztalan kérte föl javaslata támogatására: „Míg én konzul leszek,—szólt belőle a hajthatatlan gyűlölet, —nem tűnök semmi újítást.“ Hanem a Pompejus és Krasszus által támogatott javaslat mégis keresztülment; Pompejus azzal fenyegetődött: „Ha valaki elég merész volna kardot rántani (a törvény megtámadására), még pajzsomat is fölkapnám,“ mely merész beszédre minden ellenkezés elnémult, Bibulus ekkor úgy akarta megakadályozni azt, hogy a javaslatból törvény legyen, hogy konzuli hatalmánál fogva minden államügy szünetelését akarta kihirdetni és tiltakozni a szavazás ellen, de ezt a vállalkozást nem fejezhette be, Cézár emberei félbeszakították, a gyűlésről kikergették és házáig üzték, ott körülfogták, s amíg a javaslatot meg nem szavazták, nem eresztették ki.

Ezután jövőben mindig így tettek, amikor valami javaslatot kellett

elfogadni. Cézár egyik meghitt embere, Vatiniusz tribün embereivel körülfogta Bibulusz házát és fogva tartotta. Bibulusz abban az évben többé nem is gyakorolta tisztségét, egész idő alatt nem mozdult ki a házból, mert életét féltette. Gúnyból azután arról az esztendőről azt mondták, hogy a két konzul volt: Kajusz Cézár és Juliusz Cézár.

A szenátorok a földfelosztó törvényre az egyetlen Laterenzisz kivételével mind megesküdtek

A földfelosztó törvény után olyan javaslattal állott elő Cézár, melylyel Rómának gazdag polgárait, bankárjait nyerte meg. Elengedette a bérletek összegeinek egy harmadát.

A konzuli év több bölcs törvényhozás és helyes intézkedések közben letelt és Cézár lángesze olyan parancsnokságra sóvárgott, mely neki megfelelő legyen. Megválasztásakor ugyan az erdők és utak felügyeletét jelölte ki neki boszantására a tanács, de ezen lehetett fordítani: voltak esetek, hogy a nép szavazata is osztott ki parancsnokságokat. Erre támaszkodott Cézár hive, Vatiniusz és azt indítványozta a nép előtt, bízva Cézárra öt éven át az Alpeseken inneni Gallia és Illiria parancsnokságát három légióval. A nép megszavazta az indítványt s ime a tanács még harmadik tartományyal, az Alpeseken túli Galliával és még negyedik légióval toldotta meg a parancsnokságot.

Miután Cézár így minden célját elérte, az utolsó öt hónapra tisztársául ipját, Kv. Meteilusz Szcipiot választotta. A mire Kátó nagy zajt ütött és azt mondta, hogy atyafiság útján osztogatják el a főhivatalokat, tartományokat Kátóhoz csatlakozott Ciceró is, aki a Triumvirátust egyre támadta.

Cézár és társai Cicero eltávolítására hamar találtak módot. Cicerónak ellensége volt Klodiusz, őt szemelték ki Cicero eltávolítására.

„Klodiusz* végtelenül gyűlölte Cicerót és hogy hozzáférhessen, néptribunnak akarta magát megválasztatni. Csakhogy nagy akadály állt az útjában. Néptribunná, minthogy a köznép érdekeit kellett megvédelmeznie, csakis közembert — plebejust — lehetett megválasztani, Klodiusz meg a híres Klaudiusz család, Róma legrégebbi nemzetségének a tagja volt. Célját tehát másképp el nem érhetette, hacsak nem fogadja át örökbe valami plebejust. A törvény értelmében csak olyan ember lehetett az örökbefogadó, a kinek magának nem voltak gyermekei s olyan idős volt, hogy az adoptált atyjának lehetett tekinteni. A papság dolga volt ezt megvizsgálni s esetleg beleegyezését megadni. Ebben az esetben nem kérdezték meg őket, de nem is adhatták volna a beleegyezésüket, mert az örökbefogadónak nemcsak hogy voltak gyermekei, de még legalább tizenöt évvel fiatalabb is volt Klodiusznál. Egy évig járt-kelt Klodiusz ez ügyben, de hiába; végre a triumvirek támogatásával az örökbefogadást fél nap alatt kivihette. Miután ez megtörtént, megválasztották tribunusznak.

Klodiusz a triumvirátusnak köszönhette tribunságát, tehát Cicero eltávolításával kellett azt megszolgáltatnia. Klodiusz rendkívül ügyesen járt el dolgában. Különféle javaslatokat nyújtott be, amelyek mind oly népszerűek voltak, hogy Cicerónak esze ágában se volt vele ellenkezni. Végül következett az a javaslata, mely egyenesen Cicero ellen volt irányozva. Így hangzott: „A tüztől és víztől tiltassék el mindenki, aki valamely

* Church. S. A. Szilassi Mór ford.

polgárt ítélet nélkül kivégeztetett.“ (Ez volt a szokásos kifejezés a száműzésre. T. i. halálbüntetés terhe alatt meg volt tiltva, hogy a várostól bizonyos távolságra a száműzöttek valaki vizet, tüzet adhasson) Cicero mindjárt gyászruhába öltözködött, amint általában a vádlottak, hogy polgártársaikat könnyűletességre bírják. Húszezer lovag és előkelő polgár követte érdekében a példáját. Maga a szenátus is egyik tribunusz indítványára gyászruhába öltözködött,

Ez évi konzulok Gabiniusz és Pizo voltak. Az első határozott ellensége volt Cicerónak, a másodiktól a szónok azt remélte, hogy megnyerheti a maga részére annyival is inkább, mert rokona volt vejének. Találkozását így írja le Cicero: „Tizenegy óra lehetett délelőtt, mikor hozzá jöttünk. Ő, nem tudom honnan, valami lebujból jöhetett, bekötött fejével s papucsban. A szája bortól büzlött és azzal védekezett, hogy beteg s hogy orvosságot kell bevennie, mely borral van keverve, azután így szól: „Kollégám, Gabiniusz, nagyon elszegényedett. Ha nem kap tartományt, végkép tönkre kell jutnia. Tartományt pedig Klodiusz támogatásától remélhet csak, tehát neki is mindenben együtt kell vele járnia. Nekem tekintetbe kell vennem az ő törekvéseit, mint

Juliusz Cézár tógában, mint szónok.

ahogy konzul korodban te se tettél volna tisztársadnak ellenére. Tehát nincs semmi, ami arra ösztönözhetne, hogy a konzulok pártfogását keressed.

Még csak egyetlenegy reménysége volt Cicerónak, t. i. hogy Pompejus fog az érdekében föllépní. Fölkereste, de azt a választ kapta tőle, hogy semmit se tehet Cézár akarata ellen.

Cicerónak most kétféle választása volt. Vagy megállja a helyét és megteszi védelmére, amit csak megtehet. De ebből, azt mindenki tudta, utcai harcz támadt volna Rómában. Klodiusz s társai el voltak rá szánva, hogy akaratukat esetleg fegyverrel is kiviszik és nem engedtek volna csak az erőszaknak. Valószínű, hogy Cicero pártja győzött volna az összetűzésben. De Cicero nem akarta ennyire vinni a dolgot, nem gyávaságból, mert szükség esetén volt elég bátor sága, hanem mert röstellte bevallani, hogy a szabadságot Rómában már lehetetlen megvédeni, hogy szükség van olyan erős kézre, mely az éle tet s vagyont megvédjé. A másik mód az volt, hogy be sem várva az ítéletet, önként száműzésbe megy. Ezt ajánlották neki legelőkelőbb barátai s ő is ezt választotta. Elment Rómából azzal a szándékkal, hogy Szicíliába megy, ahol tudta, hogy nagyon szívesen fogadják.

Alig hogy eltávozott, Klodiusz előirt alakban ajánlotta száműzését. A javaslatot elfogadták. A száműzött házait földig lerombolták, a palatiumi házhelyet a Libertasz istenségnek szentelték. Egyéb vagyonát részben elpusztították, részben nyilvános árverésen vesztegették el.

Cicero eközben Itália déli vidékére utazott. Egy ideig egy barátjánál tartózkodott Vibo közepében Bruttiumban, de onnan el kellett távoz-

nia, mert a hely száműzetése határán belül volt. Szicíliába nem mehetett, mert nem eresztette be a kormányzó, aki noha személyes barátja volt, de nem mert összetűzni az uralkodó párttal. Athénbe is szívesen elment volna, de ott nem talált volna kellő biztosságot. Ott ugyanis számos ellensége tartózkodott, akik még a Katilina-féle összeesküvésbe voltak belekeveredve. Attikus is meghívta, hogy telepedjék le az ő jószágán Epiruszban. De ez a helység nem igen tetszett Cicerónak. Végül áthajózott Görögországba és állandóan megtelepedett Thesszalónikében.

Cézár hivatalos évének leteltekor letette a konzuli méltóságát, de akkor már mint Gallia helytartója fegyveres hatalom ura volt és még három hónapig állott Róma kapui előtt és ügyelt, nehogy távozása után egyszerre felforgassanak mindent, amit ő alkotott és rendezett. Mikor Cézár nyugodt lehetett az iránt, hogy minden abban a mederben marad, amelybe ő terelte, Galliába távozott, hol a háború kilencz évig távol tartotta Rómától. Habár ez idő alatt sem tévesztette szem elől a fővárosi ügyek menetét, mégis Pompejus volt az különösen, ki a belügyeket vezette, amennyiben tudniillik oly zárkózott és határozatlan jellemes ember erre a vezérségre képes volt.

Száz évvel később, miután a rómaiak az Alpeseken inneni Galliát meghódították, áttörtek az Alpeseken is, melyeknek begyáncza nem volt főbbé védőfal Közép-Európa népei ellen. Hiszpania birtoka is arra készítette a rómaiakat, hogy szárazföldi összeköttetést a tartománnyal úgy létesítsenek, hogy az Alpokon túl biztosítsanak maguknak területet.

Legelőbb mint Masszilia város szövetséges védői szállottak síkra a barbár szomszédok ellen. Azonban a védnökségből csakhamar korlátlan uraság fejlődött ki a tartomány fölött, mely Rodanusztól kelet felé, a Genfi-tó déli partjáig terjedt. A Hiszpaniába vezető országút biztosítására K. e. 124-ben az egyik konzul a Narbo nevű gyarmatot telepítette le. Ettől a gyarmattól nyerte az a római tartomány a Gallia Narbonenzisz nevet.

A még szabad Gallia meghódítása bizonyára eszköz volt Cézár céljaihoz, mert ahhoz a véres és hosszantartó háborúhoz sereget képezett ki, mely az államtól elvált és teljesen neki engedelmeskedett. Hanem az államférfiúi lángésznel az eszköz is céljá válik és így

Julius Cézár fővezér! díszben.

azt a nagy célzt tűzte ki magának, hogy a római birodalom határait észak- és nyugatnak kikeríti és a germánok berohanásai ellen biztosítja. Hanem még ez a cél sem volt a legelső, a főfeladat az maradt, hogy miután az itáliai hazá szűkké vált, túl az Alpeseken új, széles talajt nyerjen az itáliai gyarmatosítás számára, hogy azáltal az államot még egyszer megifjítsa és szélesebb alapokra fektesse.

Csaknem félszázad múlt el, hogy a többnyire német elemekből álló néprádat, a kimberek és teutonok, a Nyugat tartományaiba, Galliába és Hiszpaniába betolakodtak. Több egyesült germán néptörzs, köztük a szvevek hatalmas szövetsége Arioviszt vezérlete alatt, új hazát keresett és a Rajnáig érkezett.

Mikor Cézár, a római tartomány új parancsnoka, K. e. 58-ban tavaszszal rendeltetése helyére érkezett, a helvéták épen azzal foglalkoztak, hogy az Arar* folyamon átkeljenek és a szekvánok területéről a Rómával szövetséges éduok földjére rontsanak. Hanem Cézár megverte őket Bibraktenál (Autun) és akiket föl nem koncolt, azokat székhelyeikre visszaszállította, hogy mint római alattvalók a felső Rajnát védelmezzék a germánok ellen. Ezután azok ellen a németek ellen fordult, kik Galliában már megtelepültek és mint a közép-galliai kelta törzsek védője azzal az óhajtással járult Arioviszthoz, hogy több németet ne szállítson a Rajnán át. Hanem a germán hadvezér nyers választ adott Szerinte neki ép oly joga van az északi Galliában, mint a rómaiaknak délen, hisz fegyvereikkel vették hozzá a jogot. Ő, Arioviszt, nem avatkozik a rómaiak déli ügyeibe, de viszont nem akarja, hogy a rómaiak az ő alattvalói ügyeibe ártsák magukat.

Róma nem szokott ily hanghoz; Cézár tehát azonnal indult, hogy el-lenségét fölkeresse. Azonban a seregében elharapózott erkölcsi süllyedés és fegyelmezetlenség sok bajt okozott. Rettegés fogta el hadi népét, kivált a tiszteket, mikor a harcban edzett és marcona tekintetű germánokkal kellett megütközniök. Hanem a fővezér elhatározottsága, hogy szükség esetén az ő kedvelt tizedik légiójával egymagával is síkra száll, új bátorságot és versengést keltett a seregekben. Gyors menetekben vonult most velük előre, hogy a germánokat Veszonzionak**, a szekvánok fővárosának megszállásában megelőzze. A tartalékseregek alkalmazása megszerezte neki a győzelmet a barbárok fölött. A római sereg Rajnáig, a csatatértől tíz mértföldnyire üldözte a megfutamodott germánokat. Csak kevesen jutottak a folyam túlsó partjára; de köztük volt a király is.

Egyetlen győzelem biztosította a Rajna-vonalt. A Rajna balpartján megtelepült német gyarmatosok élete Cézár intésétől függött. Ha Cézár akarta volna, megsemmisíthette volna őket, de ő többre becsülte a meghódolt ellenséget kétes barátoknál. Meghagyta a Rajna balpartján meghonosult germánokat és a Rajna-határ őrizését bízta rájuk.

* Saone — ** Besançon.

Ennek a hadjáratnak az eredménye fölötté jelentékeny volt: a Rajna lett a római birodalom határa a németek felé.

Egész Közép-Gallia meghódolt új urának; a Rajna felső és középfolyásánál jó időre nem kellett a germánoktól tartani: ellenben északi Gallia, a belgák hatalmas szövetsége mindaddig érintetlen maradt a római fegyverektől

Cézár ennél fogva K. e. 576-ban északra vezette nyolcz légióra szaporodott hadseregét a belgák tartománya ellen.

Abelgák emlékeztek a vitéz és sikeres ellenállásra, melyet ötven év előtt a kimberek ellen megkísérlettek és bátorították is őket a Közép-Galliából menekült hazafiak és háromszázezer fegyveresből álló szövetségi hadseregüket a szuesszionok királyának, Galbának, vezérlete alatt déli határszéleiken állították fel.

Cézár nem mert a hatannyi ellenséggel összetűzni. Előlegesen megelégedett azzal, hogy elhárította a belgák kísérletét, hogy a római sereget összeköttetéseitől elvágják. Cézár alighanem arra számított, hogy a nagyterjedelmű szövetség saját súlya alatt málik szét, nem is csalódott. Galba

király köztiszteletben állott férfiú volt ugyan, ^{Julius} ^{Czézár.} hanem 300,000-nyi sereg vezérletére nem termett. Nem haladott előre s az élelmiszerek végére jártak; elégtelenség és visszavonás fészkelődött a szövetségesek táborába. A bellovak nép hatalomra egyenlő erejű volt a szuesszionokkal és nagyon kedvetlen volt amiatt, hogy az összes tábor vezérletét Galbára bízták és mikor az a hír érkezett a szövetséges táborba, hogy a rómaiakkal szövetséges éduok be akarnak törni a bellovakok földjére, elhagyták a közös tábor és saját tűzhelyeik védelmére haza siettek. E példára a vezérnek engednie kellett és az egyes sereg-jutalékokat hazabocsátotta, különben engedély nélkül szétüzlöttek volna. Csak a keleti megyék kötöttek szorosabb szövetséget és a Szabisz felső folyásánál egyesítették seregeiket.

Ezek közt a legkiválóbb volt a nर्वieknak nevezett igen hazafias törzs. Ütközet helyett ezután összefüggés nélküli csatározások keletkeztek. Labienusz, Cézárnak az alvezére a balszárnyon az atrebatokat visszavetette a Szabisz-folyón túl; a jobb szárnyon ellenben a nर्वiek körülvették a rómaiakat. A római tartalék és a szövetséges sereg már futásnak eredt.

Minden koczkán forgott. Ekkor a vezér maga rántott kardot és az első sorban küzdött; példája gyújtott. Egyidejűleg megérkezett a rómaiak utócsapatja is, mely a málhát fődözte, végül a túlsó szárnyról a győzelmes tizedik légió, melyet Labienusz küldött segélyül. A koczka fordult és a nर्वiek végső veszedelembé kerültek. A nर्वiek azonban megtartották hidegvérüket akkor is, mikor minden oldalról megtámadták őket, elesett testvérek teteméről is halálos elszántsággal küzdöttek az utolsó emberig. Saját adataik szerint hatszáz tanácsnokuk közül három maradt életben.

Ez megsemmisítő küzdelem volt, mely után a nर्वiek elismerték a római fenhatóságot. Csak a távol fekvő tenger melléki megyék lakosai, többnyire német népek tartották meg függetlenségüket.

A következő évben K. e. 56-ban, az egész nyugat gall-tengerparti vidék a Liger* folyótól egész a Rajnáig föllázadt Róma ellen. A kelta megyékből a hazafiak oda siettek, hogy a szabadságharc nagy munkájában részt vegyenek; számítottak arra, hogy a belga szövetség is fölkel és hogy segítséget kapnak. Segélyre számítottak Britanniából és a rajnántuli németektől.

Cézár elküldte Labienuszt összes lovasságával a Rajnához, hogy a forrongó belga tartományt zablán tartsa és szükség esetén a germánok átkeletését a Rajnán meggátolja. A fölkelés középpontja a kereskedés és hajózás által hatalmassá lett venetek népe volt. Ellenük a főtámadást vizen és szárazon kellett megindítani. A szövetséges kelták hajóiból és a rómaiak által a Ligeriszen sietve összetákoltt, narbotartományi evezősökkel ellátott járművekből álló hajóhadat Decimusz Brútusz vezérelte, míg Cézár gyalogságának javával tört a venetek tartományába. A szélvészek a Ligerisz torkolatában sokáig visszatartották a hajósereget, de amikor az a Bretagne partjainál végre megjelent, Cézár Brutusznak engedte át, hogy a hadjáratot tengeri csatával kezdje meg; a jártasságukban elbizakodott gallok nem sokáig vártak magukra. Kétszázhusz vitorlásból álló hajóhaduk jóval meghaladta a rómaiak kisebb hajóseregét és magasra épített s a nagyhullámu Atlanti-tengerre alkalmas vitorlásaik sokkal czélszerűebbek is voltak a rómaiak alacsony evezőseinél.

A rómaiaknak sem lövegeik, sem szigonyaik nem hatottak föl az ellenség fődélzetéig. Ekkor hosszú póznákra kaszákat tűztek és elvágták az ellenséges gályák vitorlaköteleit; csak mikor a vitorla és árbocz lehanyatlott, sikerült a római seregnek a megbénított hajókat legyőznie. Így nyerték meg az első győzelmet az Atlanti-óceánon kétszáz évvel a miiéi tengeri ütközet után, a kedvezőtlen körülményeket itt is, ott is találékony-ságukkal küzdötték le a rómaiak. Brútusz győzelme után a venetek és az egész Bretány meghódolt.

* Loire.

Gézár ugyanakkor Publiusz Krassuszt Akvitániába küldte, hogy az ott lakó iber törzseket a római uralom elismerésére bírja. A földadat nem volt épen könnyű, az iberek jobban összetartottak, mint a kelták és a Pireneusokon túl fekvő törzsrakonaik, a derék kantabriak, élénken segítették őket. A rómaiak jeles vezére mégis megküzdött a nehézségekkel, s néhány konok, de szerencsés ütközet után leigázta a Garumna*) folyó és Pireneusok közt letelepült népeket.

Cézár Gallia meghódítását, jelentéktelen kivétellel, már e három hadjáratban befejezte. Ekkor azt tartotta, hogy nem elég, hogy a németeket a Rajna határ elismerésére kényszerítette, hanem czélszerű lesz a római fegyvereket a Rajnán túl is bemutatni, nehogy a németeknek kedvök legyen a Rajnán áttörni. E czélból megrohanta az uszipeteket és tenkreket, kik, talán a belga hazafiak meghívására, roppant számban jöttek át az alsó Rajnán. Cézár a két törzs vezéreit a római táborban letartóztatta és megsemmisítette őket; a kik a fegyverek elöl menekültek, azok a Rajna hullámaiban lelték halálukat. Csak azok az uszipet és tenkre csapatok menekültek meg, melyek kémjáratokon voltak, azok a szigambroknál nyertek menhelyet. Cézár ezután átkelt a Rajnán; okot az ubiak szolgáltattak. Ez a legműveltebb germán törzs nehezen tűrte a szvevek igáját, mely alá került és már K. e. 57-ben fölkerítte a Cézárt, szabadítsa fel őket a szvevek hatalma alól, mint a hogy a galloknál tette. E mellett arra is gondolt, hogy a szigambrokat megbünteti, mert a hozzájuk menekült az uszipetek és tenkreknek nyújtottak menhelyet. Azonban mikor a vert hídon a Rajna jobb partjára érkezett a szigambrok és szvevek a tartomány belsejébe vonultak vissza és Cézár tizennyolcz nap múlva ismét Galliába tért. Ép így vállalkozott már K. e. 66-ban első hadjáratát Britanniába vezetni; inkább azért, hogy a szigeti keltákat megszeppentse és szárazföldi törzsrakonaik szövetségétől elriaszsa, minthogy a szigetet elfoglalja.

Csak két légióval evezett át a csatornán Dovernél, a hol a legkeskenyebb, hanem részint mert a partokat ellenséges haddal erősen megrakottan találta, részint, mert hajóhadát a szélvész erősen megrongálta örült, hogy a rószerű időjárás beállása előtt vissza érkezett a gall partra. A K. e. 54. év tavaszán ismételte e hadjáratot és pedig nagyobb erővel, 5 légióval 2000 lovassal és 800 hajóval; hanem ekkor is a vihar rontotta meg hajóit a doveri révszélén, a szigeten pedig oly szabályos ellenállás fogadta, hogy legtanácsosabbnak látta idején visszavonulót fuvatni. Abban azonban mégis czélt ért, hogy a sziget-keltákat a szárazföldi ügyekbe való beavatkozástól távol tartotta.

Cézár a galliai kelták meghódítását és a germán berohanásokat visszaverését bevezettnek tekinthette. Azonban ez alkalommal is bebizonyult, mennyivel könnyebb valamely szabad nemzetet meghódítani, mint az engedelmisséggben megtartani. Az egymás közt az elsőbségért való versengés,

milyen a római főnhatósággal csak megfért, de ezt nem azért tette, mintha foglalásainak alapeszméjétől, Gallia rómaiásításáról lemondott volna, hanem hogy azt lehetőleg kíméletesen hajtsa végre.

Közönséges emberek hamar élvezik fáradtságuk gyümölcsét; a mag, melyet lángeszű férfiak vetnek el, későbbben kel ki. Századok kellettek, míg az emberek megértették, hogy Nagy Sándor nem rövidlétű királyságot alkotott Keleten, hanem a görög műveltség magvát ültette át Ázsiába; s ismét évszázadok, míg azt fölfogták, hogy Cézár nem pusztán nagy darab földet szerzett meg Róma számára, hanem hogy a Nyugat rómaiásítását ő indította meg.

Mialatt Cézár Galliában hadvezéri lángesze által nagy tartománnyal gazdagította a római birodalmat, a városban buján sarjadzott a politikai elvetemültség, mely röviddel utóbb a köztársaság végromlását érlelte meg. A nép eszközzé aljasodott hatalmaskodó kolomposai kezében s kapott ezért kenyeret; a tanács mindinkább sarokba szorult és hatalma annyival gyöngült, a mennyivel a polgári szabadság helyett saját önző céljait védelmezte. Rómában a fegyverkezett csapatok voltak az urak, a fegyveresek az utcán barangoltak, erőszakoskodtak, számtalanszor összeütköztek és rakoncátlanságukkal fennen hirdették, hogy a helyzet tarthatatlan.

A jelzett népvézek közt legrettezőbb neve Klodiusznak volt, kit Cézár a plebejusok sorába iktatott, csakhogy néptribunná lehessen; fékezhetetlen szenvedélyű, garázda ember, ki míg Cézár Rómában tartózkodott, a triumvirek rendelkezésére állott, de utóbb azok sem szabhattak határt vak szenvedélyének. Azzal kezdte, hogy a népnek a mérséselt árak helyett ingyen szolgáltatta az élelmet, ennek a törvénynek kivitele az államjövendelmek egy ötödét emésztette fel.

Ezzel a törvényével a nép ragaszkodását nyerte el, azután az így szerzett népszerűsége hatalmával, mint elmondtuk, ellenségének, Cicerónak eltávolítását tűzte ki céljául. Cézár megkínálta Cicerót, menjen vele mint legátusa Galliába; Cicero az ajánlatot visszautasította és azután hasztalan vetette magát Pompejusz lábaihoz, négyszáz mértföldnyire üzték el a várostól, házát és nyaralóit elpusztították. Kátót is eltávolították, hanem tisztességes szín alatt. Megbízták, hogy Ptolomész cipruszi királyt tegye le és csatolja a tartományt a birodalomhoz. Kátó kelletlenül, de becsülvégezte föladatát.

Ez még akkor történt, mikor Cézár Galliába indult, de óvatosságból még jó ideig Róma kapui előtt állott; mihelyest eltávozott, feket vesztett Klodiusz. Hatalmaskodásai, rendezései gyakran kellemetlen helyzetbe juttatták Pompejuzt, kinek sem bátorsága nem volt Klodiuszt az önkénynek e szélsőségéig követni, sem ereje, hogy megzablázza s e mellett meg mindig reménykedett, hogy az egyre gyámoltalanabb tanácspárt maga adja kezébe a kardot, a diktátori hatalmat.

Vercingetorix lerakja Cézár lábai elé fegyvereit.

Cézár távollétében Pompejusz vágyainak teljesülése reményében észre-
vétele a tanácsai, hogy szívesen szövetkeznek vele.

A közeledés a tanács részéről és a szakítás Klodiusz és Pompejusz
között megtörtént és Cicero visszahivatása volt ennek első jele.

Előnyére szolgált a száműzött nagy szónoknak, hogy a konzulok
egyike, P. Korn Lentulus Szpinther buzgó párthive volt és Pompejusz,
aki ekkor már szintén a főnemesek pártjához csatlakozott, szintén párt-
fogója volt. A Cicerót pártolók közé tartozott T. Anniusz M i l ó nevű
férfiú, aki nagyralátó ember volt és abban reménykedett, ha Cicero ügyét
erősen védi, mikor hazatér, bizonyosan a közügyek élére kerül és meg
fogja neki hálálni buzgóságát.

A hivatalba lépő konzul már január 1-én megtette az indítványt Cicero
visszahivatására, hanem augusztus 4-ig tartott, míg ez indítvány nagy
erőszakkal keresztülment. Cicero Tesszalónikében készen várta a hírt és
az nap, mikor a visszahívásának törvényét megerősítették már elindult és
reggelre Brunduziumban volt.

Mindenfelé ujjongó lelkesedéssel fogadták és útja Rómáig valóságos
diadalut volt. „A városok, melyeken keresztülmentem, egész utam hoszá-
ban valóságos ünnepet tartottak. Az utak tömve voltak a sokféle üdvözlő
küldöttségek tömegétől. Mikor a városhoz értem, hihetetlen sokaságu
népesség üdvözölt, utam a kaputól a Kapitolumig, hazamenetelem olyan
nagyszerű volt, hogy ettől való végtelen nagy öiömömet csak az a bánat
zavarhatta, hogy ennek a népnek, mely ennyire háladatos, ennyire sze-
rencsétlennek, ennyire elnyomottnak kell lennie. Ez a nap, — így kiált
fel örömtől ittasan, — ez a nap annyit ért nekem, mint maga a hallha-
tatlanság!^w

Rómában Cicero a javaiban szenvedett károkért 2.750,000 szeszter-
ciusz kárpótlást kapott. A tanácspárt Pompejusz csatlakozásával és Cicero
hazaérkezése által nagy támaszt nyert; Pompejusz is azonnal hasznát
látta a társulásnak, mert a tanács Cicero indítványára Pompejuszt élel-
mezési biztosnak nevezte ki az egész birodalomra nézve és fölhatalmazta,
hogy ez ügyletben tizenöt legátust nevezhessen ki.

Azonban Pompejusz igényei és céljai nem voltak egészen azonosak
a tanács érzelmeivel, azért egymástól el kellett maradniok; Pompejusz
uralkodni akart, a Ciceró-ügyben győztes tanács pedig kevesebbet követelő
támaszt hitt találni Milóban. így esett, hogy az előbbi lehangoltság csak-
hamar visszatért.

Időközben Klodiusz nem hagyott föl a tanács és Pompejusz elleni
fenekedéssel és gúnyolódással. Elűzte a munkásokat, kik Cicero házát
újra építették és az építkezést másként is akadályozta.

Cicerót magát megtámadtatta, hogy futással volt kénytelen életét meg-
menni; máskor fényes nappal tört Milo házára, hogy elhamvaszsza, hanem

Milo készülten fogadta és visszaverte őt; a gyűlések, melyek elítélni akarták, eredményre nem jutottak. Sőt a nép Pompejusz keserű bosszúságára Klodiuszt prétorrá választotta, ez pedig Milot törvény elé állította; a tanács hajlandónak mutatkozott titokban Klodiuszt segíteni, csakhogy idegenkedésének Pompejusz iránt szabad utat nyithasson. Krassusz is ide hajlott. K. e. 56-ban tehát megint csak úgy álltak a viszonyok Pompejuszra nézve, mint négy évvel ezelőtt. A „nagy“ férfiú belátta annak szükségét, hogy a meglazult hármasszövetséget szorosabbra fűzze és Cézárban keressen támaszt. Cézár szintén aggodalmas helyzetben volt; félhetett, hogy Galliából visszahívják, habár háborújának befejezése még messze volt, hogy ez okból kívánnia kellett neki is a triumvirátus megújítását. Krassusz, aki érezte, hogy az ő személye mily jelentéktelen, azonnal fölhagyott ellenkezésével, mihelyt Pompejusz Cézárral egyesült. A szövetség tehát K. e. 56-ban április havában ismét helyreállott. Pompejusz mint élelmezési biztos útjába ejtette Luká-t, hol Cézár, Krassusz és körülbelül kétszáz tanácsos és annyi hivatalnok sereglett össze, hogy egyszerre százhusz lictor volt jelen. Krassusz kibékült Pompejusszal és a jövő iránt megállapították a tervet, melynek kivitelével a következő év konzulait: Pompejuzst és Krassuzst bízták meg.

Csakhamar kiderült, mire képes e három férfiú egyesülése. A tanács azonnal 15 napi hálaünnepséget rendelt Cézár győzelmeiért; tiz legátust küldött az elfoglalt tartományok berendezésére, nagy pénzösszeget bocsátott a hadvezér rendelkezésére és parancsnoksága meghosszabbíttatását elvben elfogadta.

Pompejuzznak és Krassuzznak konzulokká való megválasztása, valamint a többi hivatalnak a betöltése úgy a mint a triumvirek kívánták, roppant nehézséggel ugyan, de mégis sikerült, mindössze csak két néptribunusz volt az ellenzékük.

Az új konzulok hivatalukat elfoglalták és a Lukában megbeszélt terveik kiviteléhez fogtak. Pompejusz az innenső és túlsó Hiszpániát, Krassusz Szíriát adatta magának öt-öt évre rendkívüli fölhatalmazással és Cézár parancsnokságát ugyanannyi időre meghosszabbíttatták. Hanem ezzel el is fogyott minden cselekvő buzgalmuk. Pompejusz azt hitte, hogy azzal egyforma magaslaton áll Cézárral, mert neki is van serege, sőt előnyösebbnek látta állását az által, hogy tartományait helyettese által kormányoztad, míg maga mint élelmezési főbiztos Rómában maradt, ahol a zavart kéz alatt növelte, hogy a tanácsot a diktátorságnak vagy valamely hasonló teljes hatalomnak az átadására bírja. Krassuzst egészen elfoglalta Szíriája és az onnét a parthok ellen indítandó hadjárata, melyből töménytelen kincset remélt.

Nem is igen törődtek vele, hogy a következő évre a triumvirek határozott ellenségei: L. Domiciusz Ahenobarbusz és Appiusz Klaudiusz kon-

zulokká, M. Kátó pedig prétorrá választottak. Pompejus még nagyon alkalmasnak is találhatta, ha a tanácpárt, melylyel végül Cézár ellen ismét szövetkeznie kellett, némi tekintélyre kap.

Cézár és Pompejus között a frigy ismét lazult és a jó viszonyt különösen két esemény hagyta teljesen szétmállani. Az egyik Júliának, Cézár leányának a halála, ki a kötött szövetség zálogául lépett Pompejusszal házasságra, de a ki az előző évben gyermekágyban halt meg. Pompejus nagy szeretettel függött rajta és valószínű, hogy ha életben marad, képes lett volna a szakadást atyja és férje közt meggátolni.

A másik fontosabb esemény Krasszus szerencsétlen vége a parthok elleni háborúban, ki ügyetlenségének s az árulás áldozatául esett, seregével együtt odaveszett. Krasszus jelentéktelensége mellett is némi ellensúlyt tudott tartani a vetélytársak becsvágya és féltékenysége között.

Pompejus már K. e. 53-ban megkísérelte Hirrusz népszószóló által diktátorrá való kineveztetését a nép előtt javaslatba hozatni, de az indítvány oly vihart keltett, hogy Pompejus kénytelen volt saját eszközét megtagadni és saját tervei ellen szónokolni. Hanem a mire minden mesterkedése által nem juthatott, azt megadta neki a véletlen.

Az ellenségeskedés Klodiusz és Milo közt még egyre tartott; ennek is, annak is meg voltak bérlett gladiátorai, kikkel naponkint szaporították garázda tetteik számát a közbiztonság rovására.

Történt, hogy Milo elutazott Rómából Lanuviumba. Az kis városka volt, de híres volt templomáról, melyben Juno Szoszpita szobrát őrizték. Kecskébőrrel volt fedve kezében pajzsot s dárdát tartott, lábán különös alakú cipő volt s rendkívül nagy szentség hírében állt. Milo a város szülőtte s diktátora volt, s azért utazott oda, hogy a templomnak új főpapot rendeljen. Reggel gyűlésen volt a szenátusban, onnan haza ment ruhát váltani és elutazott. Kocsin ment feleségével s egyik barátjával. Számos nőcseléd volt vele s egy csapat énekes gyerek; mindannyi felesége kíséretéhez tartozott. De az említett cselédségen kívül volt még vele egész sereg fegyveres szolgája s a többi között két gladiátora, akik híresek voltak bátorságukról s ügyességükről. Útközben találkozott Klodiuszal. Rómába jött vissza Ariciumból, amely ugyanazon az országúton feküdt s közelebb volt a fővároshoz, mint Lanuvium. Szokása ellenére, mert rendszeren kocsin járt, most lóháton volt s valami harmincz erősen felfegyverzett szolgálja követte. Előkelőbb ember ez időkben nem utazott másképp, mint ilyenforma kísérettel.

Elhaladt egymás mellett a két ellenség, de Milo gladiátorai a csapat végén összetűztek Klodiusz embereivel. Klodiusz hátra lovagolt és fenyegette, szidta őket. Mire az egyik gladiátor megvágta a vállán. A csetepaté általánossá vált. Milo emberei győztek, az ellenfél megfutamodott. Maga Klodiusz is elmenekült egyik útszéli csárdába.

Milo úgy okoskodott, hogy most már akkora bajba keveredett, hogy kicsinyen több nem lesz nagy kárára, ha egyszer mindenkorra megszabadulhat veszedelmes ellenségétől. Parancsára szolgálai kihurczolták Klodiuszt s megölték, noha később Milo védője azt állította, hogy a szolgálak önszántukból követték el tettüket. Klodiusz hullája künn feküdt az országúton, mert szolgálai vagy elestek, vagy súlyosan megsebesültek. Végre egyik arra utazó római szenátor megtalálta s beszállította a városba. Kiterítették

háza csarnokába, ravatala mellé állt felesége s jajgatva mutogatta sebeit a sűrűen özönlő tömegnek. A közép közt nagy volt az izgatottság, mely más napra még növekedett. Két tribün rendeletére elvitték a holtat a fórumra és a főtéren a nyilvános szószékre fektették. Itt aztán másik Klodiusznak, aki írnok s a család kliense volt, az indítványára elhatározták, hogy kiváló kitüntetésben részesítik. Régi törvény tiltotta Rómában, hogy a város falain belül nem szabad halottat égetni. Klodiusz, a nép kedveltje, kivétel lett. Bevitték a szenátus rendes gyűléstermébe, ott a padokból, asztalokból, szószékekből a fa íróablákból máglyát hánytak s úgy égették el halottjukat. Szerencsétlenségre a ház is meggyulladt s elégett. A csöcselék ezen vérszemet kapott, garázdálkodni kezdett, több házat, a távollevő Milóét is ostrom alá fogta s csak fegyveres erővel lehetett szétugrasztani.

Azt lehetett várni, hogy Milo tette után önként megy számkivetésbe. Azonban a szenátus-háznak felgyújtása nagyon kellemetlenül hatott a közvéleményre s ő azt hitte, hogy ügye illetén módon kedvezőre fordulhat. Visszatért a városba.

Milo kezdetben nem mert házából kilépni, csak miután a polgárokat fejenként 1000 ászszal megvásárolta, jött a népgyűlésbe magát igazolni. Hanem az ellenséges tribunuszok fegyveresekkel rontottak a fórumra és és nagy vérontással szétverték a gyülekezését.

Most végre nem látott menekülést a tanács. Pompejusz főruházta tehát a szükséges teljes hatalommal és kinevezte, nem ugyan diktátornak, hanem a mi nagyobb tisztességnek látszott, egyedüli konzulnak, azzal a hozzáadással, hogy válaszszon magához társul a kit akar és a mikor jönnek látja.

Ez megpecsételte az egyesülést Pompejusz és a tanácspárt között és a szakítást Cézárral; ha e a szakítás még nem nyilvánult semmi tetteben, annak oka részint Pompejusz habozó természete volt, mert rettegett az általa földézett dolgok következményeitől, részint abban a körülményben rejlett, hogy Cézárt még a gall háború foglalkoztatta.

Pompejusz hatalmánál fogva mindenekelőtt a várost tisztította meg a forradalmi elemtől, hogy azzal is megmutassa, mily nélkülözhetetlen ő a tanács tekintélyének helyreállításához; azután üdvös rendszabályokat hozott, mely a törvénykezést gyorsabbá és erélyesebbé tette. E rendszabályok hozatalánál már előre tekintettel volt arra, hogy Milo, ki bár évek hosszú során át Klodiusz ellen küzdött és azzal hasznos szolgálatot tett neki, hanem a ki már igen erőszakoskodónak, sőt mi több, igen hatalmasnak látszott, elítéltessek.

Pompejusz a Milo ügyében külön törvényszéket rendel ki, külön meghatározott eljárással. Az idő is ki volt rá szabva. Három nap volt szánva a tanuk kihallgatására; negyedik napon tartották a védő s vádló beszédjüket, amaz három, ez két óra időt kapott.

A javaslat, noha Milo barátjai egész erejükből elleneztek, keresztül ment, mert Pompejusz fenyegetődzött, hogy szükség esetén erőszakosan is végre hajtja. A közvélemény nagyon a vádlott ellen volt Pompejusz azt állította, hogy félti Milótól az életét; nem akart eljönni a szenátusba, mert meggyilkolhatják; otthagya házat s kertjébe ment lakni és még ott is erősen őriztette magát. A szenátusban Milót egyik alkalommal azzal vádolták, hogy fegyvert hord inge alatt s le kellett vetkőznie. Azután

Juliusz Cézár.

ólázkodott, míg a sötétben megtámadhatta ellenségét, Sokkal korábban történt a csetepaté. Az is súlyosbító körülmény volt, hogy Milo sok fegyveres néppel járt, de leginkább az, hogy, amint látszik, bebizonyult, hogy Klodiuszt rejtekéből hurczolták elő. Cicero az nap különben is gyengén szónokolt. Zavarta a katonaság, az általános félelem, hogy még a boltok is be voltak zárva, mert esetleg valami zenebona támadhat, de kiváltkép a csöcselék éktelen lármája, melyet sehogy se lehetett lecsillapítani. Az esküdtszék, mely közelismerés szerint a legderekabb emberekből állt, bűnösnek ítélte a vádlottat. Milo Massziliába költözött számkivetésbe. Ott, úgy látszik, meg volt elégedve, ha igaz, amit Cicerónak mondott, mikor egy alkalommal mentegetődzött előtte gyöngé védelméért. „Minden jóra fordult, — mondá — ha jobban beszélte volna, én soha nem élvezhettem volna ezeket a pompás massziliai halakat.“

Később azonban mégis megunta a halakat is. Mikor Cézár uralomra került, folyamodott hozzá, hogy engedje meg, hogy visszatérhessen. De Cézárnak nem kellett, jó helyen tudta. Ezen annyira megharagudott, hogy felkelést csinált Itáliában a Pompejusz-párt érdekében; de a csapatok, amelyeket pártjára akart téríteni, nem követték. Levonult néhány barátjával a sziget legdélibb csúcsára s ott megölték.

Új hatalmában természetes magáról sem feledkezett meg Pompejusz; meghosszabbította hiszpániai parancsnokságát; sőt a hazatért Cézár részére is akart valamit tenni, de úgy, Logy a mit tett, az Cézár iránti gyűlöletét is, félelmét és habozását is kiderítette.

Cézárnak kijelentett szándéka volt, hogy gall hadjárata után konzullá választassa magát s Pompejusz kieszközölte, hogy távollétében is pályáz-

jött valami ember, aki elbeszélte, hogy ő s még négyen látták Klodiusz meggyilkolását és hogy, mikor ezt először említette, Milo emberei elfogták s két hónapig fogva tartották.

Április 8 án megkezdődött a tárgyalás. Az első tanú Klodiusz egyik barátja volt, aki együtt volt vele halála előtt való napon. Erősen Milo ellen vallott. A védők egyike keresztkérdéseket akart neki adni, de a csöcselék zúgott és oly fenyegető állást vett, hogy az ügyvéd kénytelen volt az elnökhöz menekülni. Milo is kénytelen volt védelmét kikérni.

Másnapra Pompejusz katonaságot rendelt ki és az a rendet fentartotta. Április 11-én vége volt a tárgyalásnak. Három vádló beszélt; a védők nevében egy-maga Cicero. Azt akarta kimutatni, hogy Klodiusz volt a támadó és szándékosan utazott az nap a via Appián, mert tudta, hogy Milónak azon el kell menni. De nem lehetett bebizonyítani, hogy Klodiusz tört vetett Milónak.

Délután öt órakor már a városban volt holtteste, tehát nem volt igaz, amit Cicero bizonyítgatott, hogy egész estéig az úton

hassék; de utóbb teljes szigorral megújította azt a törvényt, mely a hivatalkérést a távollévőknek megtiltja és ezt bizonyosan azért tette, hogy a Cézár javára tett engedményt kijátszsza; végre Cézár barátainak unszolására mégis kénytelen volt záradékban Cézárra nézve kivételt tenni.

Kétséget nem szenvedett, hogy az összeütközésnek Cézár és a főnemesek közt előbb-utóbb be kell következnie, a tanácspárt reménykedően függesztette szemeit Pompejuszra; a ki azonban csak egyre halogatta az elhatározást Végre a K. e. 51 tisztséget viselő évi konzulok megtették az első lépést, mely polgári háború oka lett. Indítványozták, hogy nevezék ki Cézár utódait, mert két év múlva lejár parancsnoksága.

Lássuk e lépés kiható erejét.

Cézár tiz évi parancsnoksága a nevezett évben és napon csakugyan lejárt; de másrésztől jogositva volt a K. e. 48-iki konzulságra távollétében is, vagyis mint Gallia helytartója pályázni Ha ezt az utóbbi hivatalát 49-ben márczius 1-én leteszi, s magánéletbe lép, mi gátolhatta ellenségeit, hogy port ne indítsanak ellene, melynek tartama alatt hivatalt kérni nem volt szabad, míg ellenkező esetben, ha galliai parancsnokságát ez év végéig tartja meg, katonai állása nemcsak védelmet nyújt neki, hanem célja elérésében hathatósan támogatja.

A javaslatot megtették, de abban az évben határozattá nem emelték, csak annyit végeztek, hogy a jövő év márczius első napjaiban a bejelentett javaslatot napirendre tűzik Pompejusz is ekkorra ígérte, hogy megembereli magát, és a netán ellenszegülő Cézárral majd elbánik, mint a fiúval, ki botot emel atyjára.

Cézár figyelmét nem kerülte ki a K. e. 50-ik év fontossága, s azért roppant összegben megnyerte magának a konzulok egyikét, Emiliusz Pauluszt és K. Kurio néptribunuszt, igen ügyes pártembert Ez a két ember, főleg az utóbbi kivitte, a kérdéses ügyben: ki legyen Cézár utódja, az az év is határozat nélkül telt le. Cézár ellenségei csak egyetlen dologgal kellemetlenkedhettek neki. A parthusz háború ürügye alatt elvettek tőle két légiót; a légiók utóbb Itáliában maradtak ugyan, nem sokat nyertek velők, mert Cézár bőkezűségével annyira megnyerte Pompejusz távozó katonáit, hogy rögtön ismét hozzá pártoltak.

Július cézár.

A tanácspárt egyenes után nem ért célzt, tehát arra a koholt hamis hírre, hogy Cézár négy légióval vonul a főváros ellen, minden tanácsvezetés nélkül átnyújtotta Pompejusznak a kardot a szükséges teljes hatalommal, hogy mint diktátor az állam jólétéről gondoskodjék. Cézár az ő hive, Kurio tribunus által értesült a történetkről; azonnal levelet küldött a tanácshoz, melyben serege elbocsátását ígérte, ha Pompejusz ugyanazt teszi. A levelet az épen hivatalba lépő konzulok, L. Klaudiusz Marcellusz és C. Korn. Lentulusz Krusz, Cézárnak heves ellenesei, felolvastatták ugyan, de ajánlatát tárgyalás alá nem bocsátották, hanem kijelentették, ha Cézár márczius 1-ig el nem bocsátja seregeit, a haza ellenségének tekintik. A néptribunuszokat pedig, kik ellenkezéseket nyilvánították, hazaárulóknak, bélyegezték. Ezek Cézárhoz menekültek.

A régi római leírások érdekesen, regényesen írták le Cézár elhatározását, hogyan indult el Ravennából az Alpokon inneni gall városból és milyen lelki tusa után lépte át azt a határt, mely Galliát elválasztotta Itáliától, mert a törvények értelmében a katonai parancsnoknak a határt átlépni nem volt szabad.

Az érdekes híres leírást Plutarkusból itt közöljük:

Cézártól újból levél érkezett, amely még mérsékeltebbnek látszott. Azt ajánlotta ugyanis, hogy minden egyébről lemond, csak amíg a második konzulagra pályázhat, adják neki az Alpokon innét fekvő Galliát meg Illirikumot két légióval.

Cicero, a szónok, ki ép akkor érkezett haza, mikor Cézár ellen már kimondták a határozatot, hogy márczius 5-én le kell tenni e tisztségét, megérkezése után azonnal a megbékélésen munkálkodott, annyira meglágyította Pompejuzt, hogy ez minden egyebekbe beleegyezett, csak a légiók megtartását utasította vissza. Cicero ekkor rábeszélte Cézár barátait, hogy ériék be a szóban forgó tartományokkal, meg hatezer katonával és lépjenek egyezségekre. Pompejusz ingadozott és már-már beleegyezett, de Lentulusz nem engedett, sőt legyalázta Antoniuszt meg Kuriót, szégyen közt kiűzte őket a szenátusból, amivel aztán a legalkalmasabb ürügyöt szolgáltatta Cézárnak arra, hogy ez katonáit jobban feltűzelje, mert mutathatta nekik, hogy ezel nek az előkelő hivatalt viselő férfiagnak béres szekéren, rabszolgáruhában kellett menekülniük. Mert félelmükben tényleg ilyen öltözve osontak el Rómából.

Cézár akkor Ravennában volt és körülte csak háromszáz lovas és ötezer gyalogos volt, többi serege még az Alpokon túlmaradt és küldöttei ép azon voltak, hogy azt hozzávezzessék.

Cézár belátta azt, hogy a körülményekhez képest az első támadásra nem annyira nagyobb haderőre van szükség mint inkább egyetlen csapásra, amely hirtelenségénél és váratlanságánál fogva lesújtólag hasson, arra számított, hogy nem hitt megjelenésével könnyebb lesz megrémíteni az ellenséget, mint azt elnyomni, ha nagy hadi készlettel lassabban nyomul előre, Cézár gyorsan határozott és meghagyta a haditribunuszoknak meg a cenzurioknak, hogy csupán karddal, minden egyéb fegyver nélkül vonuljanak ki a csapatokkal és foglalják el Arimumot*, a nagy gall várost, de tartózkodjanak, amennyire lehetséges, minden vérontástól, rendzavarástól. A sereg vezetését Hortenziuszra bízta, maga pedig az egész napon át künt tartózkodott és nézte a gladiátorok küzdelmét.

* A mai Rimini

Majd alkonyat felé rendbe szedte magát, bement az étterembe és rövid ideig együtt mula ott a vacsorára hivatalosokkal. A sötétség beálltakor felkelt, barátságosan intett vendégeinek és meghagyta nekik, hogy várjanak reá, amíg visszajön Néhány barátjának azonban előre megmondotta, hogy kövessék, de nem egyszerre mindannyian, hanem egyenkint, más meg más utakon. Maga azonban fogadott szekérre ült, más után indult, mint előzőleg szándékozott, aztán Ariminum felé fordult. Mikor ahhoz a folyóhoz érkezett, amely az Alpokon innét fekvő Galliát Itáliától elválasztotta, — Rubiko a neve — és közelebb jutott a veszedelemhez, gondolkodóba esett; a merénylet nagysága szinte elkábította, lassabban hajtattott, majd megállapodott utján, mély csendben magába merült, meghány a-vetette minden oldalról a dolgot és tervét többször megváltoztatta.

Töprengéseit közölte jelenlevő barátaival, a köztük volt Aziniusz Pollioval* is, fontolóra vette, minő csapást hoz ez az átkelés az emberiségre, mikép ítéli meg azt az utóvilág. Végre felocsúdott töprengéséből, szenvedélyesen kimondta azokat a szavakat, melyek bevezetői szoktak lenni a merész és a sorssal daczó tetteknek: Alea jacta est (A kocka el van vetve) és felkerekedett az átkelésre. .

Útja hátralevő részét oly gyorsan tette meg, hogy virradás előtt Ariminum alá érkezett és azt elfoglalta.

Ariminum elfoglalásával kitört a háború, úgy a szárazon, mint a vizen és a tartományok határaival együtt összedőltek az ország törvényei is.

Nemcsak az emberek meg az asszonyok lótottak-futottak rémülten Itálián keresztül-kasul, mint máskor, hanem egész városok kerekedtek föl és száguldottak egymáshoz. Rómát pedig, melyet a menekülő, kivándorló környékbeli lakosok úgyszólván teljesen elárasztottak, a hatóságok képtelenek voltak akár biztatással, akár parancsszóval rendben tartani, irányítani. Kevésbe múlt, hogy a nagy zivatar és hánykódás közt magamagától nem omlott össze. Ellentétes szenvedélyek és erőszakos rázkódások vették azt minden izében uralmokba.

Rómában még a megelégedettek pártja sem maradt nyugton, hanem minduntalan összekapott a rettegő, bukásban levő osztályokkal és a jövőn való elbizakodottságában szüntelen zivakodást kezdett. A megrémült Pompejuszt pedig minden oldalról csak zavarták, nyugtalanították. Majd azzal álltak elő: méltókép lakói, hogy Cézár hatalmát, a saját, meg a birodalom éidekei ellenére nagyra keltette, majd meg azzal vádolták, hogy egykor a szenátusban nagy hangon azzal állt elő: ne ártsák magukat mindenbe, ne töprengjenek a hadi készülétek felett; majd ha Cézár megérkezik, ő Pompejuszt egy lábdobbanással megtölti Itáliát légiókkal. Mindazáltal akkor is túlszárnyalta haderőre Pompejuszt Cézárt, csak hogy senki se engedte, hogy saját eszével éljen.

Végre a sokféle hazug, ijesztő híresztelések, hogy az ellenség már a nyakán van és mindent meghódított, megingatták és az általános áradás Pompejuszt is magával ragadta.

Kinyilatkoztatta tehát határozatilag, hogy belátja a zűrzavart és elhagyta a várost, elrendelte, hogy a szenátus kövesse őt és ne maradjon egy se vissza, aki a hazáját meg a szabadságát többre becsüli a zsarnokságnál.

Cézárt mindenütt, a hova érkezett, kedvező fogadtatásban részesítették. Ellenségeit elfogta a rémület, főleg miután hadaik, melyeket ellene küldtek, kezdetben mind átpártoltak hozzá. A tanács vezértagjai elvesztették fejüket: Pompejusznak nem sikerült légiókat „kitoppantani“ a földből, s a kiket toborozott, azok nagyrészt elszéledtek; a nemes urak pedig inkább

* Hires szónok, azonkívül megírta a polgárháború történetét.

értettek az ócsárláskoz, mint a szófogadáshoz. Mindnyájan belátták, hogy Itáliában Cézár ellen nem tarthatják magukat, s ez okból elhatározták, hogy a harc színhelyét Görögországba teszik át és ezt kellett tenniük annál is inkább, mert az állam hajóhada, a birodalom keleti része, továbbá Afrika és Hiszpania rendelkezésükre állott s így Itáliát tengeren minden oldalról megtámadhatták.

Cézár megkísértette a Brunduziumban hajóra szálló Pompejusz terve kivitelében megakadályozni, de nem rendelkezett tengeri erővel, ebben célt nem ért.

A tanácspárti nagyurak szemére hányták ugyan Pompejusznak, kit pusztá eszközökül tekintettek, hogy épen nem tekintélyes és megbízhatatlan hadai élén nem szállott szembe Cézárnak hat, harcedzett légiójával; ez a gáncs Pompejusz szánandó helyzetét tünteti föl, mutatja, hogy csak oly emberekkel volt dolga, kik mindent gáncsoltak, de tenni nem tudtak semmit.

Cézár alig két hónap alatt az egész félszigetnek ura lett. Itália meghódolása után Szardínia és Szicília sem tarthatták magokat, a tanácspártiak el is takarodtak mindkét szigetről.

Ezután Hiszpaniára vetette szemét, azt kellett hatalma alá hajtania, mielőtt fegyvereit keletnek fordítja, mert Pompejusznak Hiszpaniában edzett seregei voltak, melyekkel előbb végeznie kellett, hogy Itália arról az oldalról biztosítva legyen; a vezér nélküli sereget kellett legyőznie, mint maga mondta, aztán könnyű lesz a sereg nélküli vezért megvernie. Azonban mielőtt Hiszpaniába távozott, betért Rómába, a hol a folyó ügyek iránt rendelkezett és az államkincset, melyet Pompejusz sietében hátrahagyott, hatalmába kerítette.

Mindjárt megérkezte után összehívatta a népet és a maradék-tanácsot, hogy polgártársait kiméletessége iránt megnyugtassa. Tiszteletben tartotta az alkotmányos szokásokat és részint természetes hajlamánál fogva, részint számításból kegyesen bánt azok iránt is, kik útját állották.

L. Ceciliusz Metellusz pl. tiltakozott az államkincs kézhez vétele ellen és testével földözte az ajtót, mely mögött azt őrizték. Cézár csak félre szorította őt, egyébként nem ejtett benne kárt.

Magasztalták nagylelkűségét, mely mindenkit barátjának tekintett, ki őt meg nem támadta, míg Pompejusz ellenségének nyilvánította még azokat is, kik vele nem vándoroltak keletre, a kik semlegesek maradtak Hanem mikor Rómából távozott, volt alkalma szigorúságát is megismertetni. Ugyanis, útjában Hiszpania felé fölszólította Masszilia városát, hogy kapuit és kikötőjét nyissa meg előtte. A város semleges állást akart elfoglalni, de valójában Pompejuszhoz szegődött: Cézár erre kemény ostrom után bevette, hadiszerei-, hajói- és állampénzeiből kifosztotta.

Hiszpaniában sok fáradtságba került a győzelem s vakmerő tervei nagy veszélyekbe sodorták, de jó szerencséje megsegítette és katonái kitartásának sikerült a pompejuszi légiókat megadásra kényszerítenie és a tartományt meghódítani.

A hiszpaniai, szerencsésen bevégzett hadjárat után visszatért Cézár Rómába és diktátorrá nevezette ki magát, hogy némely szükséges ren-

Kleopatra, az egyiptomi királynő

delkezésének törvényes szint kölcsönözzön. A száműzötteknek, az egyetlen Milo kivételével szabad visszatérést engedélyezett, Felső-Itália lakóinak polgárjogot adott; a zálogba vetett jószágokat helyesen megbecsültette és a fizetett kamatokat a tőke törlesztéséhez csatoltatta, az égetővé vált adóskérdést rendezte.

Sokáig tépelődött magával, míg a diktatori hivatalt elfogadta, mert Szulla óta a diktátor neve is gyűlöletes volt. Ép emiatt már tizenegy nap

múlva letette ismét és P. Szerviliusz Izaurikuszszaal konzulnak választotta magát. Nemsokára azután hajóra szállott seregének felével, hogy felkeresse elleneit Görögországban.

Mialatt Cézár Itáliát, Szicíliát, Szardíniát, Masszaliát és Hiszpaniát meghódította, ügyeit rendezte és Kuriót sereggel Afrikába küldte, az ellenpárt görög földön nagyon keveset műveit, összes cselekedetük az volt, hogy P. Korn. Dolabellát, kit Cézár a tartományt megszállására Dalmáciába küldött, elűzték és a másik vezért pedig, ki amannak segélyére jött volt, elfogtak.

Cézár akadály nélkül kötött ki az Adriai-tenger nyugati partján, elfoglalta Epirusz nagy részét és hogy seregének visszamaradt, légióit bevárja elsáncolta magát Dirrhakium közelében, mely várost a Pompejusziak megszállva tartották. Mikor a várva-várt segéy sokáig kimaradt, zivataros éjen ladikba szállt, hogy Brunduziumban evezzen, s ekkor történt hogy a kormányos nem mert a viharral megküzdeni, mire Cézár így kiáltott: „Mit félsz? hisz Cézárt viszed és szerencsédjé,” mégis vissza kellett térnie a nélkül, hogy Brunduziumig eljutott volna.

Hosszú időre azután megérkeztek a türelmetlenül sürgetett hadak és Cézár az ellenséges táborral szemben ütötte föl saját táborát, ellenségeit árkokkal iparkodott elzárni; ennek az elsáncolásnak nem volt katonai értéke, de roppant hatással volt úgy az ellenségre, mint a közeli rokonokra. akik oly nagy dolognak látták, hogy nem mertek volna Pompejus segítségére lenni, hanem Pompejus is latba vetette érett tapasztalait, cselet cselel viszonzott és nemcsak mozdulatainak ügyessége, helyzetecinek előnyös választása által mutatta meg, hogy fölveszi a mérközést a lángeszű hadvezérrel; megkerülte őt és több csatározásban, melyek közül az utóbbi csatának is beillett, győztes volt Cézár fölött, kinek emberei már tejben föleresztett gyökerekkel táplálkoztak. Cézár nem tarthatta ott tovább magát, hanem gyors és ügyes menetekben Tesszáliába vonult. Pompejus nagy hibát követett el, hogy utána iramodott, a helyett; hogy seregével ötszáz hajóból álló hajóhadán Itáliába csapott volna.

Tesszáliában, a hol mindkét sereg Farzalusz város közelében ütötte föl táborát, Pompejus szívesen huzta-vonta volna az eldöntést, mert halogatásban rejlett előnye, míg Cézárnak az első alkalmat még kellett ragadnia, hogy ügyét eldöntse. Azonban Pompejus nem cselekedhetett jobb belátása szerint: kétszáz tanácsbeli vette körül, kik Tesszáliában ugyancsak a római tanácsot képviselték; előkelő urak nagy számmal tartózkodtak táborában, ezek visszakíváncoltak Rómába és semmiképen sem tudtak hozzászokni, hogy véleményeiket és akaratjukat józanabb belátásának alárendeljék. Ezek a főurak oly kevéssé kételkedtek seregök győzelmében, hogy a medve bőréen, elleneik száműzésén, jószágaik elkobzásán előre megalkudtak, pedig Pompejus csak római uracsokat süvegelő, gyakorlat-

lan újonczokat vezérelt Cézárnak harczhoz szokott, edzett légiói ellen, kiket vezérök hosszú hadjáratokban kitanított és valódi katonai szellemmel lelkesített. Mint férhetett a hadseregek e különbözősége mellett csak kétség is a harcz kimeneteléhez és mit használt a pompejusziaknak, hogy seregök kétakkora volt, mint Cézáré?

Farzalusz mellett tehát döntő csatát vívott a két ellenfél, de a csata eredménye már kezdete előtt bizonyos volt és a józanabb Pompejusz táborában látták is ezt és tanácsolták, hogy kerüljék az ütközetet. Labienusz köztük intette Pompejuszt, az elhalasztást tanácsolta Kató is, de a józan beszédet letorkolta a fiatal főnemesek hozzá nem értése. Pompejusz kedve ellen kénytelen volt megütközni. Cézár győzelme teljes és olcsó volt. Mert, ha szavainak hihetünk, míg vesztesége csak kétszáz és harmincz ember volt, az ellenségből, a sok ezer halotton kívül, körülbelül huszonnégyezren estek Cézár fogságába s a többi futott, a merre látott. A farzaluszi csata Pompejusz szárazföldi seregét egy esapással elpusztította. Pompejusz szerencsésen elért a tenger partjához. Cézár nem bélyegezte meg győzelmét kegyetlenséggel; hisz ő bizton építhetett személyi kiválóságára és seregei hatalmára, ennél fogva mindenütt kíméletes volt.

Pompejusz, ki már a csata kezdetén kedvét és fejét vesztette, azután sem jutott okos elhatározáshoz, különben a hajóhadhoz szegődött volna, mely még mindig ura volt a tengernek és Afrikába vitette volna magát, hol alvezérei, Jubával, a numidai királylyal egyesülten, tekintélyes s reg fölött rendelkeztek. A hajóhad fővezére, M. Kalpurniusz Bibulusz, röviddel előbb halt ugyan meg, hanem azért győzelmes maradt a Cézár hajórajja ellenében s kemény csapásokat mért ez utóbbira. Egyébiránt Pompejusz összes tengeri ereje egyiptusi, főnikiai és görög hajókból állott, melyek a farzaluszi csata hírére nagyrészt hazavitorláztak. Pompejusz Ázsia felé fordult, tehát épen oly tartományokba, melyek lakói nem érezhették nagy vonzódást arra, hogy magokat érette föláldozzák, minthogy ipja, Mettulusz Scipio, a lefolyt évben Szíria kormányzója, kegyetlenül gazdálkodott a vidéken s azonfölül a kis-ázsiai fejedelmek oly rengeteg összegekkel tartoztak magának Pompejusznak, hogy minden alkalmat, mely e súlyos tehertől őket megszabadítja, készséggel kellett megragadniok.

Cézár a viszonyokat jól ismerte és tanácsosnak látta Pompejuszt Kis-Ázsiába követni. Pompejusz már Ciprusz szigetén értesült arról, hogy a ródusziak barátait elutasították és a szirusziak halálbüntetés mellett tiltották meg, nehogy valaki párthiveit befogadja Pompejusz kénytelen volt tehát tervét megváltoztatni és Egyiptom felé költözni. Oda is nyomában járt Cézár, mert belátta, hogy ellenének nem szabad új seregyűjtésre időt engednie és hogy harcza a romlott nemességgel azonnal végére jár, mihe-lyest fejét elfogta vagy megölte.

Egyiptomban a tizenhárom éves XII. Ptoloméusz Dionizosz király uralkodott három álnok ember gyámkodó vezetése alatt, kik értettek hozzá, hogy koruk műveltségét és tudományát saját hasznukra kizsákmányolják. Ez a három férfiú: Theodotusz, Akillász és Fotinusz, a keleti államtudomány régi elvei szerint cselekedett, mikor elhatározták, hogy a győztes urnák ellensége fejével kedveskednek. Szinleg a legnagyobb készséggel fogadták az Egyiptom előtt horgonyzó Pompejuszt; Akillász néhány tiszt kíséretével dereglyén ment érte, hogy a partra szállítsa, útközben azonban neje szeme láttára lekaszabolta.

Akillász görög nyelven üdvözölte őt s azzal az ürügyei, hogy a víz ott nagyon sekély s a sok zátony miatt hajóval nem járható, arra kérte, szálljon a halászbárkába. Ugyanakkor észrevették, hogy néhány királyi hajót legénységgel látnak el s az egész partot katonaság szállja meg. Épen ezért lehetetlen volt szökéssel menekülni, még ha akartak volna is. Pompejus tehát gyöngéden búcsút vett Kornéliától, aki halálát előre megsiratta és két századosát, a szabadon bocsátott Filippuszt és egy Skenesz nevű rabszolgát előre küldte a bárkába. Akillász már a kezét nyújtotta neki, mikor Pompejus a bárkában neje és fia után visszafordult és Szofoklesz szavait kiáltotta feléjük:

— Aki a zsarnokhoz tér, biztosan rabszolgája lesz, ha még oly szabadon érkezett is.

Ezek voltak Pompejusznak utolsó szavai övéihez. Azután beszállt a bárkába. A hajótól a partig meglehetősen nagy volt a távolság s minthogy azok közül, akik a járműben voltak, senki sem ereszkedett vele beszédbe, Szeptimiuszra nézett.

— Tévedek-e, — így szólt — avagy csakugyan régi bajtársam vagy?

Emez csak a fejével bólintott igenlően, anélkül azonban, hogy szólna, vagy csak barátságos arczkifejezésre is méltatná. Erre ismét mély csönd következett, mialatt Pompejusz előre megírt görög üdvözlő beszédet olvasgatott, amelyet Ptoloméuszhoz akart intézni.

Mikor a szárazföldre közeledtek, Kornélia a hajóról barátaival együtt aggódva figyelte, mi fog történni. A kikötés helyén sok királyi szolgát pillantott meg, mintha ünnepélyes fogadtatásra készülének s ez kissé megnyugtatta. De abban a pillanatban, mikor Pompejusz megfogta Filippusz kezét, hogy könnyeoben föllásson, Szeptimiusz hátulról keresztüldöfte kardjával. Pompejusz a tógát mindkét kezével arczára szorította, nagyot sóhajtott és anélkül, hogy egy hozzá nem méltó szót ejtett volna ki, ellenállás nélkül hagyta magát leszúrni. Így végezte be életét ötvenkilenc éves korában, épen egy nappal születésnapja után.

Azok, akik a hajón voltak, a gyilkosság láttára olyan hangos siránkozásba törtek ki, hogy panaszos hangjuk egész a partig elhallatszott. Nyomban fölszedték a horgonyt s a lehető leggyorsabban menekültek. A szél is kedvezett nekik s így csakhamar elértek a nyílt tengert. Az egyiptomiak eleinte üldözni akarták őket, mikor azonban ennek hiábavalóságát belátták, fölhagytak szándékukkal. Levágták Pompejusz fejét testét pedig kidobták a bárkából. Filippusz ott maradt, amíg az egyiptomiak megelégték a véres látványt, azután megmosta a holttestet és saját ruhái egyikébe göngyölte. Minthogy a halott eltemetéséhez minden eszköz híján volt, körülnézett a parton s csakhamar fölfedezett egy régi szüette csónakot, mely épen elégnek látszott ahhoz, hogy csupasz és megcsontított holttestnek máglyául szolgálhasson.

Mialatt a máglyát összeállította, római férfi lépett hozzá, aki fiatal korában résztvett Pompejusz első hadjárataiban.

— Ki vagy te, barátom, — szólította meg Filippuszt, — hogy oly nagyon buzgólkodol Pompejusz Magnusz illő eltemetéséért?

Filippusz válaszára, hogy neki Pompejusz adta vissza a szabadságát, így folytatta a római:

— Nos, ez a tisztesség ne egyedül téged érjen. Engedd meg, hogy segítségedre legyek s a sok viszontagságért, melyben idegen földön részem volt, legalább azzal kárpótolhassam magam, hogy megérinthez a rómaiak legnagyobb hadvezérének testét s végtisztességén résztvehetek.

Így temették el Pompejuszt.

A Pompejuszt üldöző Cézár Tesszáliából a Helleszponusba, innen Róduszon át Egyptomba vitorlázott. Az a könnyűség, melylyel tekintélyét érvényesítette, mutatta, mily kevés erő s egység volt a Pompejusz pártjában. Alig mutatkozott Cézár a Helleszponuszon, máris átszolgáltatta neki K. Kassziusz Longinusz a kezére bízott hetven hajót; alig kötött ki néhány légiója Bitinia partjain, máris meghódolt neki egész Kis-Ázsia.

Cézár adójokból engedett valamit s aztán megtette a legszükségesebb rendelkezéseket és Egyptomba sietett.

A három furfangos és hitetlen gyám hamar belátta, hogy tévedett Cézárban, mert az mint úr és parancsoló jelent meg,

Cézár, mihelyt Egyptomban megjelent, azonnal Kleopatra pártjára állott és követelte, hogy VII. Ptolomeusz király, úgy, amint atyja akarta, ossza meg Kleopátrával az uralkodást. A királyt saját palotájában tartotta fogóságban, a hova éjjel titokban visszatért, az onnan a három cselszövő miatt száműzve volt. Az egyik gonosz kormányzó hamar el is vette büntetését, a másik Ahillász erre lázadást támasztott és az egyptomi sereggel megtámadta Cézárt és azt Alexandriának abba a részébe szorította, ahol teljesen elzárhattak tőle minden ivó vizet. Cézár a szorongatott helyzetben felgyújtotta az egyptomi hajótábor, a roppant tűz átcsapott a partra is és ekkor égett el a híres alexandriai könyvtár, melyben állítólag 400.000 kötet pusztult el. Cézár helyzete azonban egyre válságosabb lett, egyik menekülő kísérlete is balul sikerült, úgy, hogy maga is csak úszva mentette meg életét és emlékiratait. Nemsokára azonban megérkezett a várt sereg; akkor Cézár teljesen megverte az egyptomi sereget. Ptolomeusz maga is oda veszett a csatában. Cézár megtette Kleopátrát, aki őt az első pillanattól fogva, mióta megismerte, teljesen elbűvölte Egyptom királynőjéül és Kleopátrának Cézártól fia is született, Cézárion.

Cézár Egyptomból Kis-Ázsiába távozott. Ezt azt útját a nagy Mitridátesz fiának és gyilkosának, Farnacesznek szerencsés vállalatai tették szükségessé. Farnacesz kitört boszporuszi birodalmából, hogy a polgári háború alkalmával visszafoglalja azokat a tartományokat, melyek felett valamikor atyja uralkodott. Elfoglalta Kappadociát, Armeniát, Pontuszt és megverte Cézár bitimai helytartóját. Bármennyire kívánatosnak látszott egyrészt, hogy Cézár Rómába igyekezzék, másrészt elodázhatlanul szükségessé vált jelenléte seregei élén Kis Ázsiában, hogy Farnacesz üzelmeinek véteget vessen.

Cézár ezt a földadatát bámulatos serénységgel végezte. Útközben az ázsiai fejedelmek és városok ügyeit rendezte; megverte Farnaceszt és visszaüzte boszporuszi birodalmába és oly rövid idő alatt fejezte be az egész hadjáratot, hogy teljes joggal foglalhatta győzelmi tudósítását ebbe a három közmondásossá vált szóba: Veni, vidi, vici (jöttem, láttam, győztem).

Rómában, hova Cézár K. e. 47-ik év végén érkezett meg, sok zavargás fordult elő. Cézár a farzaluszi ütközet után a nép és tanács túlzott megtisztelésekkel tüntette ki. A tanács szobrot emeltetett neki, aranykoronával díszítette fel, neki adta a színházban az első helyet; reá ruházta a jogot, hogy béke és háború fölött határozzon, a pompejusziak élete és vagyona fölött ítéljen, hivatalnokokat kinevezzen, azok kivételével, kiket a tribunszok választanak, a nép felruházta őt a tribunszok sérthetlenségével, megválasztott őt évre konzulnak, egy évre diktátornak, még más kitüntetésekkel is elhalmozta, de ezek azok, melyeket Cézár el is fogadott. Rómában a farzaluszi diadal után azt hitték, hogy Cézár nemsokára visszaérkezik Rómába s fogalmuk sem volt a bonyodalmakról, melyek Egyiptomban visszatartották; mikor pedig K. e. 48-ban decembertől 49 augusztusig hírért sem vették; ez ismét alkalmat szolgáltatott rendzavarásokra.

P. Korn. Dolabella néptribunusz az adóslevelek megsemmisítését és a házbér elengedését követelte, míg tisztvársa Trebelliusz fegyveresen állott elő, a fegyveres csapatok egymást üldözték és mészárolták, mígnem M. Antoniusz, Cézár lovas vezére, a Kapitóliumról a fórumra csapott, Dolabella törvénytábláit összetörte s hívei között néhányat levért. Ennél még veszélyesebb volt az a körülmény, hogy a légiókban lázadás tört ki. Antoniusz a farzaluszi csata után Kampaniában szállásolta el őket, míg Cézár a nekik tett Ígéreteket betölti. A fővezér távolléte, várakozás és unalom bontó hatást gyakoroltak a hadi fegyelemre s mikor Cézár őket Afrikában használni akarta, az engedelmességet nyíltan fölmondták és a hozzájuk küldött követeket, köztük Szallusztiusz Kriszpusz történetírót kövekkel úzták el: „Ők Cézárral kívánnak beszélni.“

Cézár eljött hozzájuk és óhajtásaikat meghallgatta. Mikor Cézár előttük állott, nem mertek többé mást kérni, csak elbocsáttatásukat. Cézár teljesítette óhajtásukat.

— Elbocsátalak polgárok! — mondta Cézár és megígérte egyúttal, hogy elbocsáttatásuk daczára is elnyerik a háború vége után jutalmukat.

A „polgár“ név és Cézár bánásmódja azonnal megmásította a lázongók kedvét. Esdve kérték: engedje meg nekik, hogy vele mehessenek s ne taszítsa el őket magától.

Cézár sok kérésre engedett és akkor vele mentek Afrikába.

Cézár seregének egy részével, mihelyt a körülmények engedték Afrikába vitorlázott. Kurio, kit az ottani pompejusziak és szövetségeseik,

Juba, numidai király ellen küldött volt K. e. 49-ben seregestül odaveszett. A farzaluzsi csata után a pompejuszi párt maradékai nagyobb részint Afrikába vonultak, míg Pompejus fiai: Gnaeus és Sextusz új hajóhadat gyűjtött.

Az afrikai sereg élén, mint főparancsnok Metellusz Szcipio állott, egyes dandárokat az ifjabb Kátó, Labienusz Afránusz és mások vezényeltek. Juba király szövetségben maradt Cézár ellenségeivel és minden erejével szolgálatukra állott.

A sereg létszámára nézve Cézár mögötte maradt a pompejusziaknak, ellenben ez utóbbiak nem dicsekedhettek vezénylő szellemmel, noha az alparancsnokok elég derék férfiak voltak. Mikor Cézár megjelent, a pompejusziak kis csatározásokban igyekeztek erejét fölemészteni és Cézár a hat hónap alatt, melyet afrikai hadjárata igényelt, többször válságos helyzetbe jutott, de ő mindig tudott magán segíteni. Végre sikerült ellenségeit döntő ütközetre kényszerítenie.

Tapszusz városához közel Cézár olyan állást foglalt, hogy elleneinek nem maradt egyéb választásuk, mint vagy e várost, melyben tömérdek készletük és jelentékeny őrőségük volt, sorsára hagyni, vagy döntő csatát kísérteni meg. Az utóbbira határozták magukat, de nemcsak a farzaluzsihoz hasonló vereséget szenvedtek, hanem Cézár még a táborukat is kiostromolta és minden további ellenállást lehetlenné tett. A pompejuszi seregnek csak csekély töredéke menekült Hiszpaniába. Metellusz, Juba és a többi vezérek magukat ölték meg. így tett az ifjabb Kátó is, ki egész életén át ernyedetlenül és önzetlenül a köztársasági erkölcsöknek és a szabadságnak föntartásán dolgozott.

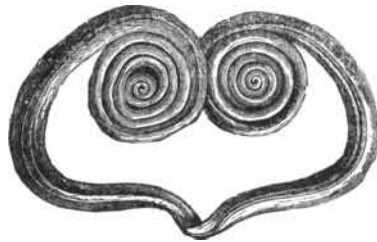
A polgárháború kitörésénél Kátó a pompejuszi párthoz szegődött és hűen szolgálta mindvégig, nem mintha e párt mindenben kinyerte volna tetszését, hanem mert ez volt az egyedüli kör, melyben köztársasági szigorú elveit megtagadnia nem kellett. Most is, mikor a tapszuszi csatavesztés hírére vette Utikában, előbb inegkísérlette a várost Cézár ellen védekező állapotba helyezni; mikor pedig e kísérlet eredménytelenségéről meggyőződött, egész nap menekülő elvtársait segítette, maga elhatározta, hogy a köztársaság bukását túl nem éli és Cézártól a kegyelmet el nem fogadja. Az estét barátai társaságában bölcselkedő beszélgetések közt töltötte; azután alvószobájába vonult vissza és Platon munkájában lapozott. Kátó észrevette, hogy barátai elvették kardját; e miatt oly indulatos lett, hogy durván rákiáltott barátaira s azt mondta, ha öngyilkos akar lenni, nincs szüksége a kardjára, mert a szoba falán is szétzúzhatja fejét. Erre visszaadták kardját.

Éjfélkor egy szolgáját küldte a kikötőbe, nézze meg, vajjon a menekülők szerencsésen hajóra szállottak-e már s miután ez iránt is kielégítő választ kapott, ágyába feküdt, mintha aludni akarna és mikor az egész

ház csendes lett, kardot döfött mellébe. Sebe azonban nem volt halálos és kínlódva hörgött ágyában; a nyögésre barátai berontottak és az akkor már ájultan fekvő Kátó sebeit gyógyító balzsamokkal bekötötték; de mikor Kátó magához tért, kiutasította maga mellől barátait, felszakította sebeit és meghalt.

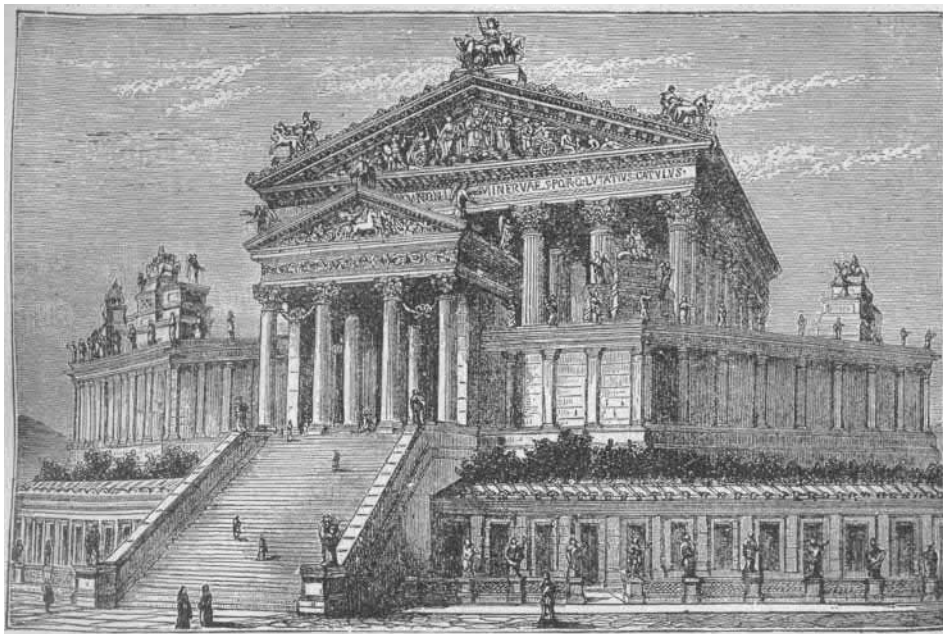
A pompejusziak leverésével Afrikában a polgárháború még nem jutott befejezéséhez; mert a vert had töredéke Hiszpániában még egyszer összegyülekezett s a harc ott veszélyesebbé vált, mint a minő egyebütt volt. ütközetben része nem volt, az ország belsejébe menekült, összegyűjtötte a legyőzött párt maradványait és később, Cézár halála után, tekintélyes hatalom élén jelent meg ismét.

Mikor Cézár Afrikából Rómába érkezett, a tanács szinte maga-magával versenyzett a kitüntetésekben, melyeket Cézárra halmozzon. Kinevezte negyedszer diktátornak és pedig tiz évre, azonfölül az erkölcsök felügyelőjének három évre és azzal a cenzori hatalmat ruházta reá. Elhatározta, hogy diadalmenetében 72 liktor kísérije, hogy diadalkocsiját, mint hajdan Kamilluszét négy szürke ló vonja és hogy ez a kocsi használat után a Kapitoliumba kerüljön, ahol Jupiter szobra átellenében őrizték; kimondta a tanács azt is, hogy Cézárnak szobrot emeljenek érczből, mely őt a világ tekéjén állva mint világbíráját „félísten“ fölirattal tüntesse föl; hogy a tanácsban mindig a konzul mellett üljön zsöllyeszéken, hogy a közjátékoknál őt illesse a jeladás stb. Mikor pedig Hiszpániából érkezett vissza, ötven napos ünnepélyt rendeztek; megengedték neki, hogy győzelmi öltönyt és mindig borostyánkoszorút viselhessen; a „haza atyja, szabadi-tója“ díszítő nevet adták neki; egyik szobrát a hét király szobra mellé állították és a másikat a Kvirinusz templomban a „legyőzhetlen isten“ fölirattal látták el; azt a hónapot, melyben született, róla nevezték el; az elefántcsont zsöllyeszék helyett aranyost készítettek számára; arczképét nyilvános körmenetek alkalmával az istenek képeivel együtt körülhordozták. Továbbá megválasztották konzulnak tiz évre, diktátornak élethossziglan, végre az Imperátor jelzővel díszítették és teljes hatalmat ruháztak reá azzal a kiváltsággal, hogy azt utódaira is átruháztassa, hasonlóképen örökössé tették családjában a főpapi méltóságot.

Juliusz Cézár.

Jupiter Sztátor temploma Rómában.

JULIUSZ CÉZÁR.

Mind ezek a dolgok voltak éppen csak ékességei voltak a tényleges hatalomnak, melynek igazi alapja azonban nem ez a törvényes látszat, sem a hódoló tanács volt, hanem a hadsereg, mely őt IA egyedüli urának ismerte el, a rengeteg kincs, melyet utóbbi hadjárataiban gyűjtött és a rendelkezésére állott állami összes segélyforrások. Tanács és népgyűlés fennállott ugyan azután is, hanem a tanács véleményező testületnél egyébként nem érezhette magát, a népgyűlés pedig csak azt erősítette meg, amit a diktátor akart.

Uralkodó állását föltüntette az a pompa is, melylyel diadalait ülte, a pazar bőkezűség, a római nép számára rendezett játékoknál, valamint az ajándékok, melyekkel katonáit s a népet elhalmozta.

Diadalmenetet különböző napokon négyet ült, Gallia, Egyptom, Pontusz és Afrikában aratott győzelmeiért. Pompejusz és pártja fölötti diadalmaskodás megünneplését tiltotta a polgári szemérem.

Mily fényt fejtett ki ekkor, mutatják azon roppant összegek, melyeket bemutatott: 65,000 talentumot, ami háromszázhat millió koronánál nagyobb érték volt és 2822 arany koronát 20,414 mázsa súlylyal, mely mai pén-

zünk szerint két milliárd és 50 millió koronánál is többet ért. Ezekből az összegekből minden közkatonára 5000 dénárt (400 koronát), a százados kétannyit, a tribunus vagy lovashadnagy négyannyit kapott. Ezen kívül kaptak még tribeket, melyeket köztük kiosztattott. A népnek fejenként 1000 drakmát, körülbelül 80 koronát, tíz mérő búzát, tíz font olajat, egy évi házbért ajándékozott. Azonfölül 22,000 asztalon vendégelte meg az egész lakosságot, mely a vendégség alatt az egyebek közt angolnát, falernumi és kioszi bort kapott. Az öt napig tartó, vadászatnak nevezett mutatványhoz 400 oroszánt használtak; teljes szárazföldi és tengeri csatát mutatott be, mely utóbbi számára Tiberisz tulsó partján külön medenczét ásott; az utcákat és tereket pedig a nap ellen selyem ponyvával vonatta be.

De még inkább kitűnik Cézár hatalma örvendesen sok és üdvös rendeletéből és újításából, melyeket rövid idő alatt behozott. Némely ilyen újításnak ugyan csak az volt a célja, hogy híveit és barátait jutalmazza, pl. hogy a kveszorok számát negyvenre, a prétorokét tizenhatra emelte; számos plebejusi családot nemesített; sokakat s köztük alacsony sorsú embereket fölvett a szenátusba, melynek tagjai így kilencszázra szaporodtak. Más rendszabályok azonban fölvilágosultságáról, rendszeretéről és jóakarataról tanúskodnak.

Rómának mindenekelőtt nyugalomra volt szüksége. E célból két törvényt hozott, melyek által az erőszakoskodás és a római nép java ellenes cselekményeknek elejét vette; hozott törvényeket a fényűzés és klubok ellen, mely utóbbiak a rendezés fészkei voltak. Nyolcvanezer embert telepített le különböző gyarmatokban, hogy Rómát azzal kártékony elemektől némileg megtisztítsa és 320.000-ról 150.000-re szállította azok számát, kik köz-költségen táplálkoztak. A város külső csinosására is figyelemmel volt. Az utcákat járdákkal látta el, a teherszállítást a városban az éji órákra szorította, nehogy a közlekedés rövideget szenvedjen. A törvényszékeket újra rendezte, kihagyta a bírói rendből a leginkább megvesztegethető osztályt, az állami tribunuszokat.

Különösen kiemelendő Cézár javítása a naptáron. A rómaiak holdévet használtak 345 nappal, melyet, hogy a napévvvel kiegyeztessenek, állítólag még Numa elrendelte, hogy évenként egy 22 vagy 23 napos szökőhónapot toldjanak be, de ezt a betoldást, mert a szükségletet két nappal meghaladja, időközönként elhagyták. Hanem ez utóbbi rendeletet a pontifexek elmulasztotta, úgy esett, hogy Róma alapításától számított 708. évi január elseje 709. október 13-án volt. Cézár az alexandriai tudós Sziszozgenész segítségével a naptárt rendbe hozta, 365 és 7* napot számított egy évbe, mely számítás csak néhány percczel tér el a teljesen helyes időszámítástól.

Ebben és hasonló üdvös tevékenységben töltötte el Cézár életének két utóbbi, a hiszpaniai hadjárat által is megszakított évét. Azonban a párt,

mely addig uralkodott, amelyet ugyan legyőzött, de ki nem irtott, nem békült ki és noha annyira erősnek nem érezte magát, hogy fegyverrel támadjon ismét ellene, sokkal több keserűséget táplált szívében, semhogy boszukulatlan szenvedte volna lealáztatását. Cézár gondatlan, külső kicsiségeken elsikló természete az ellenséges célzatokat elősegítette. Például számos tagja a tanácsnak, kik egyébként minden lényeges kérdésben Cézárnak visszhangjai voltak, zokon vette, hogy bizonyos ünnepestélyes alkalmakkor Cézár ülve fogadta a tanácsot; mások azért voltak ellenei, mert Cézár a királyi méltóságot, melynek utálatosa a rómaiakkal született, fölvenni szándékozott.

Ez iránt több kísérlet történt. Egy éjjel megkoronázták Cézár szobrát; máskor a latin feriakon, király czimmal üdvözölték néhányan; a luperkáliákon M. Antoniusz koronát ajánlott Cézárnak, de ő visszautasította, a nép mindannyiszor örömet nyilvánította a fölött, hogy a kísérlet nem sikerült. Végre az a hír terjedt el, hogy Cézár a parthok ellen akar hadba indulni, de előbb fölveszi a királyi czimet, mert a Szibilla-könyvek szerint a parth nép ellen csak király lehet győzelmes. Ez gyors cselekvésre ösztönözte az összeesküdeket.

Az összeesküvést személyes érdek kellett. Kezdeményezője K. Kassziusz volt, ki sértve érezte magát, hogy a városi prétorságot nem neki adta Cézár. Az összeesküvés lelke M. Juniusz Brútusz volt, az ifjabb Kátóhoz hasonló jellem, állítólag Cézár fia volt Szerviliához való viszonyából, Cézár kedvence, kit ábrándos szabadságszeretete vitt a hatvan összeesküvő közé. Egy darabig nem voltak tisztában a helyre és időre nézve, de a körülmények csakhamar a K. e. 44. évi március 15-ét tűzték ki.

Cézár minden előkészületet megtett a parth hadjáratra. Csapatokat küldött előre;

Markusz Juniusz Brutusz.

maga helyett P. Dolabellát nevezte konzullá és előre több évre hivatalnokokat jelölt ki. A kitűzött napra tanácsülést hirdetett, talán utolsót távozása előtt, melyen, mint mondták, a Szibillák kijelentése iránt is kellett volna határozni. Azon a napon rejtett gyilkokkal jöttek az összeesküdtek az ülésbe. Az ülés helyiségéül Pompejus színháza szolgált és Cézárnak épen Pompejus szobra alatt kellett áldozatul esnie.

Cézár mindég gyanakodott és sejtelve igaz volt, ép azoktól tartott mindég, akik az összeesküvés vezető férfiai voltak. Plutarkosz így írja le Cézár halálát:

Cézár előtt gyanús volt Kassziusz,* sőt annyira, hogy barátainak valamely alkalommal azt mondta: „Mit gondoltok, mit akar velem Kassziusz? Énnekem nem igen tetszik, hogy oly sápadt.“

Majd mikor Antoniuszt meg Dolabellát forradalmi törekvésekkel gyanúsították előtte, így szól: „Nem nagyon tartok ezektől a kövér, kifésülködött emberektől, inkább azoktól a sápadt és soványoktól,“ azok alatt Kassziuszt és Brutuszt értette.

Azonban a végzet nem annyira váratlanul, mintkikerülhetetlenül szokott bekövetkezni; mert állítólag még csodálatos jelek és látományok is jelezték, hogy valami nagy esemény közeleg.

Cézár áldozás közben nem talált szívet az áldozati állatban, ami pedig borzasztó jelenség volt, mert hisz egyetlen állat se élhet szív nélkül.

Valami jós figyelmeztette Cézárt, óvakodjék a márczius hó ama napjától, amelyet a rómaiak Idusznak neveznek.

Cézár az Idusz előtte való napon Markusz Lepidusznál étkezett és szokás szerint asztal közben okmányokat irt alá. Szóba került, milyen halál a legjobb; Cézár mindenkít megelőzve, felkiáltott: „A váratlan.“ Mikor aznap este szokása szerint lefeküdt a feleségével, egyszerre a szobának minden ajtai és ablakai feltáruultak. Amint a lármára és a besütő hold fényére felrezzent álmából, hallja, hogy Kalpurnia, noha mélyen aludt, érthetetlen szavakra, szaggatott sóhajokra fakad álmában. Úgy rémlett előtte, mintha meggyilkolt urát siratná és tartaná karjaiban. Mások azonban azt állították, hogy Kalpurnia nem ezt álmolta. Cézár házára ugyanis, a szenátus határozata folytán, díszítésül és megkülönböztetésül tornyot csináltak. Ezt látta álmában Kalpurnia leromboltan és ezért sirt, jajgatott.

Kalpurnio reggel könyörgött Cézárnak, hogyha csak lehetséges, ne menjen ki, halaszsa el a tanácsülést, de ha épen semmit se vet az ő álmára, merítsen felvilágosítást a jövődre nézve egyéb jósjelekből és az áldozatokból. De ugylátszik, maga Cézár is gyanakodott némiképp és félt.

Ugyanis az előtte nem tapasztalt Kalpurniában semmiféle asszonyias babonát, csak ekkor látta nyugtalan vergődését Mikor aztán a jósok, több áldozat végeztével, szintén kijelentették, hogy kedvezőtlen jelek mutatkoznak, elhatározta magában, hogy üzen Antoniusznak a tanácsülés elnapolása végett.

Eközben Decimusz Brútusz, melléknéven Albinusz, akiben Cézár annyira bízott, hogy második örököséül tette végrendeletében, aki mégis a Markusz Brútusz meg Kasszius összeesküvésének részese volt, attól való féltében, hogy tervük kitudódik, ha Cézár azon a napon meghiúsítja annak kivitelét, kigúnyolta a jósokat és szorongatta Cézárt, hogy szemrehányásoknak, gyanúsításoknak teszi ki magát a szenátus részéről, amely azt fogja hinni, hogy csúfot üz belőle; hisz az ő rendeletére gyűlt össze és kész minden tanácsos megszavazni, hogy az Itálián kívül fekvő tartományokban királylyá kiáltsák ki és hogy minden más országokon és tengereken való körútján koronát visel-

* Plutarkosz.

hessen. De ha valaki azt mondaná nekik most, midőn egybegyűltek, hogy oszoljanak szét és akkor jöjjenek össze ismét, majd ha Kalpurniának kedvezőbb álmai lesznek, milyen szavakra fakadnának irigyel, milyen hitelre találnának mentegetődző barátai. „Ha pedig — így szólt — ezt a napot mindenképen bajjóslatúnak tartod, legjobb, ha magad méssz a szenátusba és kijelented, hogy az ülést elnapolod.“

Ezeket mondta Brútusz, megfogta Cézár kezét és elvezette. Alig hogy pár lépést tett előre ajtajától, egy idegen szolga kívánt vele mindenáron beszélni, aki azonban a körülötte tolongó sokaság miatt hozzá nem férközhett, tehát befurakodott a Cézár házába és Kalpurnia kezére adta magát azzal a kéréssel, hogy tartsa őrizet alatt, míg visszatér Cézár, a kinek nagyfontosságú bemondani valója van

A knidosi származású Artemidoros görög szónokmester, a ki összeköttetésbe jutott Brutusszal meg társaival és így sokat megtudott az összeesküvésről, egy írással jött Cézár felé, a melyben feljelenteni akarta a dolgot.

Látta azonban, hogy Cézár minden írást, a melyet elfogad, a körülötte lévő liktoroknak ad, hát egészen közel ment hozzá: „Olvasd el ezt Cézár, — úgy szólt — magadban és szaporán, nagyfontosságú dologról szól az, a mi téged különösen érdekel.“

Cézár átveszi, de a hozzájárulók tömege megakadályozta, hogy azt elolvassa, noha többször hozzáfogott. Kezébe szorította tehát az írást és egyedül arra ügyelt és belépett a szenátusba.

Némelyek azt állították, hogy más valaki adta át az írást Cézárnak, mert Artemidoros még csak közelébe se férhetett, mivelhogy az egész úton viaszszorították tőle. Hanem amint Cézár a Pompéjusz színházához csatolt díszítő épület felé haladt, ahol a szenátus gyülekezeti, találkozott az imperátor ugyanazzal a jóssal, aki óvta őt márczius idusától Cézár tréfálkozott s így szólt: — Lám márczius idusai elérkeztek! — Igen, — felelé a jós — de még nem múltak el!

Azt is mondják, hogy Kassziusz az orvtámadást megelőzőleg szemeit Pompéjusz szobrára emelte és hallgatag segítségül hívta Antoniust, a ki hű maradt Cézárhoz, és rendkívül erős volt, Brútusz Albinusz, a termen kívül feltartóztatta valami hosszú beszédbe ereszkedett vele. Mikor Cézár a terembe belépett a szenátus tiszteletből felemelkedett. Brútusz társai részben körülállották hátul Cézár székét, részben eléje mentek, mintha Tilliusz Cimbernek számúzott testvére érdekében emelt kérelmét pártfogolni akarnák, és egészen a székéig követték, és könyörögtek.

Cézár helyet foglal és kereken elutasítja kérelmüket, majd mikor mind erősebben szorongatják, megboszankodik mindnyájukra. Ekkor Tilliusz megragadja mind a két kezével a tógáját és lerántja nyakáról. Ez volt a támadás jele. Elsőnek Casca mért kardjával nyakára vágást, de ez nem mély, nem is halálos, mivelhogy valószínűleg a roppant merénylet kezdetén zavarba jött.

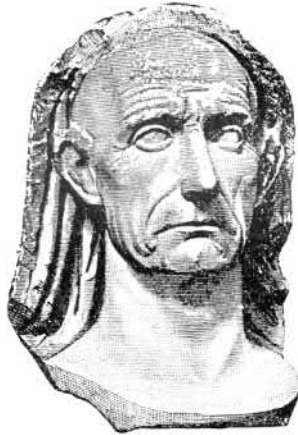
Czár pedig megfordul, megragadja és felfogja kardját, majd egyidejűleg felkiáltanak mind a ketten, a sebesült Cézár latinul: „Nyomorult Kaszca, mit művelsz?“ az orvul támadó Kaszca pedig görögül: „Testvér, segíts!“ A tett kezdetén mindazokat, a kik nem voltak tudói a dolognak, rémület szállja meg; összeborzadnak e tette és nem mernek sem futni, sem Cézárnak segíteni, de még csak moccanni sem.

Az összeesküvők mindegyike pedig előrántja kardját, körülözönl mindenfelől Cézárt, a ki bárhová vetette is tekintetét; mindenütt villogó vasakkal találkozott és sebeket kapott arczban, szemben, és mint az üldözött vad kerül-fordul mindnyájuk kezei közt.

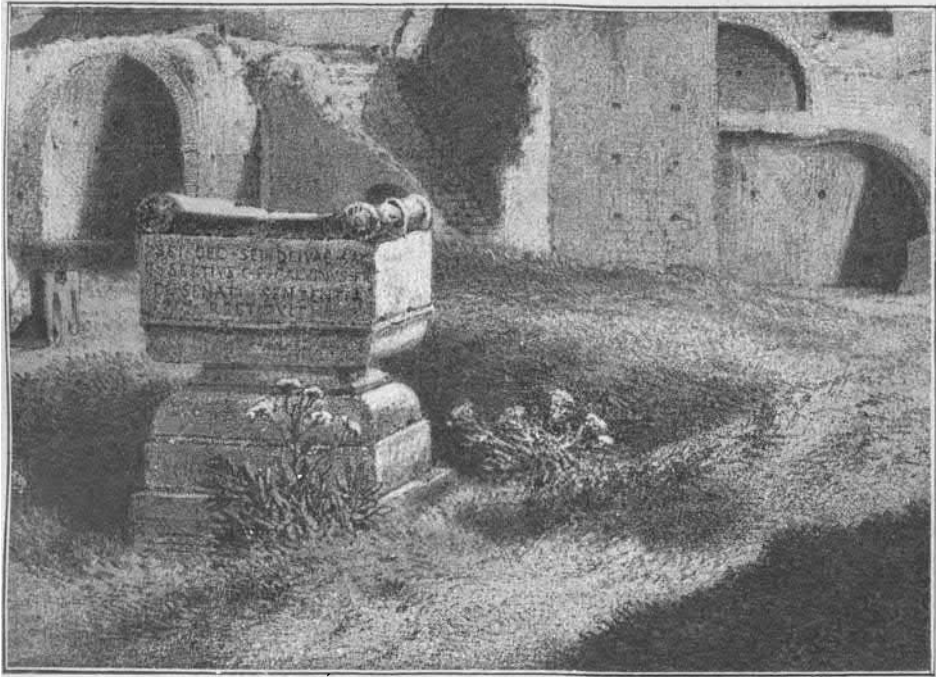
Némelyek azt állítják, hogy Cézár eleinte védte magát a többiek ellen és kiabálva majd ide, majd oda hányta testét, de a midőn megpillantotta kivont karddal Brutuszt, köpenyét a fejére vonta és e szavakkal: Te is, fiam, Brútusz, és átengedte magát csapásaiknak. Lehet hogy véletlenből, lehet hogy gyilkosai készakarva taszították oda

ahhoz a talpazathoz, a melyen Pompejusz verette szobra állt és melyet elárasztott vérével. Úgy tűnt fel, mintha maga Pompeiusz vezetne volna ellensége megboszulását, a ki lábainál fetregett és tömérdek sebében vonaglott és azután meghalt, állítólag huszonhárom szúrást kapott és az összeesküvők közül sokan egymást is megsebesítették, amint annyi sok csapást mértek egy testre.

A hatalmas imperátor nem volt többé és a roppant római birodalom korlátlan urának halála felett, nem támadt igazi öröm, a köztársaságot éltető néhány férfiúnak szava nem talált igazi visszhangra. Brútusz az összeesküvőknek igazán önzetlen és csak a köztársaság szabadságáért lelkesülő, azt őszintén óhajtó tagja, hiába állott az összeesküvés élére, nem tett az ő lelkében élő eszmének semmi szolgálatot, mert az idők nagyot változtak, a római nép már jobban szerette az egyetlen urat, mint az urak uralkodását. Cézár nagy esze megteremtette az átmenetet a köztársaságtól a császárságra; ezt a mesterséget eltanulta tőle a legközelebbi utódja, aki még Cézár nyomán haladt és azon eljuttatta a diktátori méltóságot az örökös császársághoz. Ha tehát nem is Cézár volt az első elismert császár, azért a császárság megalapítója, a császárság iskola-mestere ő volt és az ő személyével véget ért a köztársaságos Róma és megkezdődött a római császárság.

Juliusz Cézár öregebb korában.

Aldozó oltár a Palatinusz nyugati végén.

BŰNHÖDNEK AZ ÖSSZEESKÜVŐK. A MÁSODIK TRIUMVIRÁTUS. ANTONIUSZ ÉS OKTAVIÁNUSZ.

A tanács, miután körében Cézárt az összeesküvők meggyilkolták, eszeveszetten szétzüllött. A városban is, melynek utcáin a gyilkosok szabadságra hívták föl polgártársaikat, Cézár halála ijedtséget és zavart támasztott. A nagy tömeg s szabadítók fölhívását egykedvűen vette; csak kevesen csatlakoztak hozzájuk a polgárok közül, míg ellenben számosan hangosan siránkoztak a diktátor halálán. Cicero a március 17-iki tanácsgyűlésen békére intette Rómát, általános bűnfeledést indítványozót és látszólagos kiengesztelődést hozott létre. Elhatározták, hogy fátyolt borítanak a múltra, de e fátyol hamar szétfoszlott.

Néhány nappal utóbb Cézár temetését nagy pompával tartották meg, és Antoniusz minden tehetségét latba vetette, hogy beszéde által, melyben az elhunyt fényes érdemeit, népszerűtetét élénken festette, a tömeg szenvedélyeit felköltse. Kiterjesztette Cézár véres palástját és a huszonhárom sebre mutatott, melyeket a nagy halott érdemeiért jutalom fejében kapott,

Az elkeseredett néptömeg erre a tetemet a máglyához kísérte, meggyújtotta ezt, s az onnan vett üszkökkel a gyilkosok házeit fölperzselni indult. Az összeesküdtek visszaúzték ugyan őket rabszolgáik segítségével, de már nem érezték magokat a város falai közt biztonságban és főembereik Markus Brútusz, meg Kaszsius, noha hivataluknál fogva a városban kellett lakniok, engedélyt kértek a tanácstól távozásra, az engedelmet meg is nyerték.

Antoniusz, aki akkor konzul volt, befolyása által, melyet Cézár özvegyére gyakorolt, hatalmába kerítette az elhunytak papírjait és hagyatékát 25 millió drakmát, és az államkincset 700 millió szeszterciuszit.

Antoniusz rávette a tanácsot, hogy szavazza meg azt a javaslatot, hogy Cézár összes rendelkezései, még azok is, melyek hátrahagyott papírjaiban fennmaradtak, noha eddig kihirdetve nincsenek, törvényerővel bírjanak és a tanács ezt megszavazta, amire Antoniusz egymásután bocsátott ki rendeleteket, melyeket állítólag Cézár iratai közt lelt, voltaképen pedig Cézár írnoka által gyártatott. Egyúttal a magához ragadott milliókkal párt-hiveit gyarapította. Antoniusz mindent elkövetett, hogy forrongás ne támadjon, általános bünbocsánatot hirdtetett a szenátussal, sőt azt indítványozta, hogy Szextusz Pompejusz is hívják haza, a diktátorságot pedig örökre töröljék el.

Ügyesen bánt az összeesküvőkkel is és mert azok életüket féltették és mert letelt az idő, amit a tanács engedelméből Róma falain kívül töltöttek. Antoniusz gabona vásárlással bizta meg őket és így távol létük jogosultságot nyert. Antoniusz sok üdvös intézkedéséért, azt a jutalmat kérte a tanácstól, hogy élete védelmezésére, mert attól kell tartania, hogy megölik, testőrséget tarthasson. A tanács megengedte, Antoniusz pedig hatezer főből álló csapatot szervezett.

Alig állott a sereg parancsára készen, Antoniusz a legönkényesebb uralkodást kezdte, mindazt, amit Cézár sem mert volna megtenni. Antoniusz még Cézár nevében elrendelte és Ciceró jogosan mondhatta: „a zsarnok meghalt — de a zsarnokság él.”

Ugyanazon időtájt jelent meg Rómában K. Juliusz Cézár Oktavianusz is, Cézár nővérének unokája, a néhai diktátor fogadott fia és főörököse, hogy örökségét kézhez vegye. A fiatal Oktavianusz jóllehet még csak tizenkilenc éves volt, nagyon okosan és számítva kezdte szereplését és az általa rendezett játékok által és azzal, hogy Cézár hagyatékát a nép között (75 drakmát fejenként) sajátjából — mert Cézár pénzét Antoniusz visszatartotta — mielőbb kiosztotta, nagy pártot szerzett magának s amint látszott, Antoniuszra nézve igen veszélyessé kezdett válni.

Antoniusz eközben kieszközölte, hogy Decimus Brutusztól tartományát, az innenső Galliát, a nép a tanács ellenére elvette és reá ruházta.

Ennek a határozatnak a végrehajtására fegyveres erővel indult Galliába, hogy a letett helytartót belőle elűzze,

A Fórum Juliusz Cézár idejében

Endrei Zsolt: A Világ Történelme, II. 6

„Globus” műintézet, Budapest.

Alig távozott Rómából Antoniusz, a nemespárt azonnal fölemelte fejét, és Cicero, hatalmasabb a szószekeken, mint Antoniusz seregei élén, velőt rázó szónoklatai által Antoniuszt minden népszerűségétől megfosztotta és oly kárt ejtett pártjában, hogy Antoniusz őt mint legveszélyesebb ellenét egész haláláig üldözte.

A K. e. 43-ik év elején a tanács Oktavianuszt a két új konzullal, Aulusz Hirciusz és C. Vibiusz Pauzával három sereg élén, a haza ellenségének kijelentett, Antoniusz ellen küldte, aki Decimusz Brutuszt Mutina városában ostromolta. A harczt fölötté kemény és nehéz volt; Antoniusz bebizonyította, hogy méltó volt Cézár választására, mihelyt magát megemberelni és vágyaitól felszabadítani tudta. Egymásután megverte Pauzát és Oktavianuszt s az elsőt meg is ölte. Hanem Antoniusz viszont vereséget szenvedett Hirciusz és Oktavianuszt egyesült serege ellen.

A hagyomány azt tartja, hogy Pauza haldokolva magához kérte Oktavianuszt és intette, hogy ne bízzék a tanácsban, mert az fondorkodik ellene, hanem béküljön ki hamar Antoniuszszal és együtt forduljanak a tanács ellen.

Hirciusz elesett ugyan, de Antoniusznak is futnia kellett Galliába. A köztársaság csakugyan győztesnek látszott, mert K. Kaszsiusz és M. Brútusz is, kik új tartományaikba, Szíria- és Makedónjába érkeztek, mindenütt győzelmesek voltak Antoniusz seregei vagy pártja ellenében, s az egész Keletet hatalmukba kerítették; a mire a köztársasági párt megint elkövette azt a hibát, amit annak idején Pompejuszt ellen is, hogy Oktavianuszzal mint elhasznált eszközzel bánt, akire már nincsen szüksége és vérig sértette a fiatal hadvezért, mikor a háború folytatását nem reá, hanem D. Brutuszra bízta, mi több, őt még a konzuláshoz sem akarta juttatni. Oktavianuszt tehát a pártot, mely vele így visszaélt, tőle így elfordult, teljesen elhagyta, és azokhoz szegődött, kik mint ő, önkényuralomra vágyódtak és ennél fogva a nemespárt ellenében természetes szövetségesei voltak. Titkon Antoniuszszal és Lepiduszszal, mert az utóbbit a tanács szintén a haza ellenségének bélyegezte, szövetekezett.

Még mielőtt e szövetség létrejött, Oktavianuszt seregével Róma ellen fordult, hogy a maga számára kieroszakolja a konzulágot. És nemcsak azt a célzt érte el, hanem keresztül vitte, hogy a megadott bűnfeledés daczára mindazokat, kiknek Cézár meggyilkoltatásában részök volt, törvény elé idézzék, akik megjelenni vonakodtak, azokat makacsságban marasztalták el. Azután magára ruháztatta a háború vezérletét Antoniusz és Lepidusz ellen; ki is indult ellenök, de nem hogy megtámadja őket, hanem hogy velök kiegyezkedjék, s e célból gondja volt, hogy a tanács végzéseit a két „hazaáruló“ ellen visszavonassanak.

Kicsi szigeten Bologna mellett kötötték meg Oktavianuszt, Antoniuszt és Lepiduszt szövetségöket, mely céljául a köztársasági párt megsemmisítését

és a legfőbb hatalomnak magok közt való fölosztását tüzték ki. Ez volt a második triumvirátus.

Megosztottak a nyugati tartományokban úgy, hogy Lepidusz Hiszpaniát

Markusz Juniusz Brütusz.

és délnyugati Galliát, Antoniusz Galliának egyéb részeit Felső-Itáliával együtt, Oktavianusz Afrika-, Szicília és Szardíniát nyerte. Szövetkezésük legközelebbi célja azonban nem a hatalom megosztása, hanem a köztársasági párt leverése és kiirtása volt. Minthogy pedig a hadi költségekre s a katonák jutalmazására megkívántató összegeket nélkülözték, elhatározták, hogy Szulla példáját fogják utánozni, a száműzetések és jószág elkobzásokkal fogják a szükséges pénzt előteremteni. A Szulla-féle idők minden borzalmi ismétlődtek: gyilkolás, fosztogatás, jószágelkobzás, zsarolás töltötte el az év hátralevő napjait. Minden rabszolgát, ki egyet a prezeribáltak közül meggyilkolt, polgárjogot és jelentékeny összeget kapott; ha szabad ember tett hasonló szolgálatot, a pénzjutalomnak több mint kétszeresét nyerte, s ez által a vérszomjas és rablásra vágyó tömegnek legféktelenebb szenvedélyét korbácsolták fel.

A halálra szántak lajstromának készítésénél

a három szövetséges közeli rokonaikat és barátait áldozták föl; így történt, hogy Antoniusz nagybátyja, L. Juliusz Cézár és Oktaviánusz jóakarója, Cicero, voltak a névjegyzék élén.

Oktaviánusz kelletlenül és csak mert e kényszerűség így hozta magával, egyezett belé e mérsárlásba, sőt később sokat meg is mentett; Antoniusz ellenben minden emberi érzésnek fittyet hányt: asztalát ékesítette levágott fejekkel.

A tétova Cicero jó ideig a vidéken bolyongott, mert nem tudta, hová meneküljön. Kajeta közelében, mikor egy zsölleszéken a tengerhez vitette magát, támadta meg a vérebekből álló csapat, melynek vezetőjét, Popilliusz Lénászt, az ügyvéd Cicero főbenjáró ügyben sikerrel védte, de a gyilkos nem ismerte a hála érzését leütötte a 64 éves férfiú fejét és Antoniuszhoz sietett vele Rómába, hogy jutalmát vegye gaz tettének. A hagyomány azt mondja, hogy Antoniusz neje tükkel szudalta a holt nyelvet, Antoniusz pedig a szószerkekre tüztette a főt.

A szenátorok közül körülbelül 300 esett a rémes uralomnak áldozatul, a gazdagok, vagyis a lovakok rendjéből 2000 és az alsóbbrendűek közül még több.

Az összes régi nemességet, a műveitek egész osztályát, azok kivételével, kik a győzelmes párt-hoz tartoztak, kiirtották.

Mikor Oktaviánusz, Antoniusz és Lepidusz a háborút M. Brútusz és K. Kassziusz ellen megkezdték, mindkét fél körül-belül egyenlő erővel rendelkezett, amazok a birodalom nyugati fele fölött, ezek a keletiek felett uralkodtak. A hadi költségeket ez utóbbiak is ép úgy kizsarolták, mint a triumvirek, azzal a különbséggel, hogy ezek a római polgárokat és polgárnőket, azok a szegénytartománybelieket nyúzták. Majdnem 200.000 római állott mindkét részről egymás ellen, kik a Filippi térségen Trákiában vívott két csatában döntötték el a római állam sorsát. Az első csatában a győzelem egészben véve a köztársaságiak részére hajlott; Kassziuszt ugyan visszaszorította Antoniusz, táborát is elfoglaltatta; ellenben a másik szárnyon Brútusz teljesen megverte Oktaviánuszt, táborát szintén bevette és barátjának segítségére sietett. Hihetőleg a másik szárnyon is győzött volna, ha a szerencsétlen Kassziusz a segélyére érkezett lovasságot ellenségnek nem nézi; de Kassziusz a közeledő seregből Brútusz megveretését következtette és kétségbeesetten magát ölte meg.

Brútusz a vert sereg maradványait egyesítette a magáéval és 20 nap múlva újabb csatát vívott elleneivel, mely azonban tökéletes vereségével végződött.

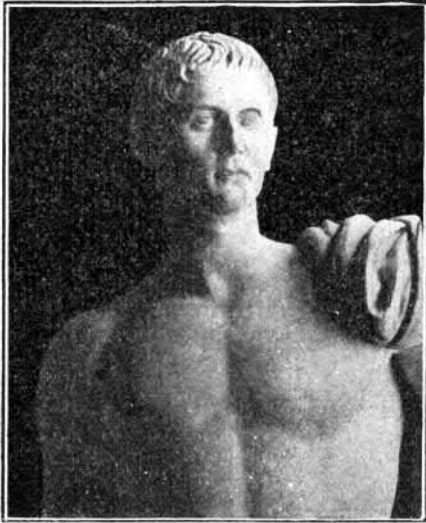
A csatavesztés után barátjának, Katónak példáját követte és öngyilkos lett. Serege a mennyiben át nem pártolt a győztes sereghez, megsemmisült. Brútusz tetemeit Antoniusz római szokás szerint megégettette, hamvait anyjának küldte.

A triumvirek győzelmében Filippinél K. e. 42-ben a római nép szabadsága örök időkre sirját lelte; mert a köztársaság szabadságának maradványait eltörölni nem járt nehézséggel; a viszály pedig, mely Antoniusz és Oktaviánusz közt azután megindult és tizenegy éven át tartott, nem az

Oktaviánusz.

Szextusz Pompéjusz.

Mindjárt Kis-Ázsiában a legbotrányosabb életet folytatta, semmirekellő környezetével Bakkuszképen járt-kelt. Kilikiában maga elé idézte Kleopátrát, mert a királynő Brutuszékat segítette.

Kleopátra megjelent, de csak azért, hogy a telhetetlen gyönyörhajhászót hálójába kerítse.

A mesternő teljesen célt ért. Antoniusz Egyiptomba kísérte őt s oly eszeveszett érzéki tobzódásba merült, mely az emberből kivetkőztette.

Oktavianusznak Itáliában nem volt könnyű feladata. Egész vidékek lakóit volt kénytelen elűzni, hogy katonái közt az ígért telkeket kioszthassa és katonáit még sem bírta kielégíteni; másrésről pedig az elűzött lakosság támasztott kemény ellenkezést vagy rablócsapatokká alakult és úgy boszulta meg magát a társadalmon. Ezeket a bonyodalmakat viszont Antoniusz neje, Fulvia, arra használta föl, hogy Oktavianusznak kellemetlenséget szerezzen és férjét visszatérésre kényszerítse és általa uralkodhassék.

Sógorával Luciusz Antoniuszszal, ki épen konzul volt, szövetkezett e célra. Mindketten pártját fogták a megkárosított itáliaiaknak s ugyancsak az elégtelen katonáknak is. Luciusz Antoniusz végre a régi alkotmány visszaállítását tűzte ki zászlajára és fölhívta annak barátjait csatlakozásra. Valóságos háborúvá nőtt a viszály.

Oktavianusz tehát a négy légióhoz, mely keze ügyében volt, még hatot rendelt be és kényszerítette Luciusz Antoniuszt, hogy Rómából távozzék. Ez most Peruziában keresett menedéket, de Oktavianusz most a

alkotmányon, hanem azon fordul meg, ki legyen kettőjük közül az egyedüli ur és parancsoló a római birodalomban.

Brútusz és Kassziusz legyőzése után Antoniusz és Oktavianusz társukkal, Lepiduszzal úgy bántak el, ahogy az a hitvány ember megérdemelte; alárendelt szerepre szorították és nem igen vették figyelembe.

Antoniusz Ázsiába vonult, hogy a Kelet meghódítását befejezze és a katonák jutalmazására szükséges összegeket beszerezze. Oktavianusz Itáliában maradt, hogy a köztársasági párt végső maradványait kiirtsa és katonáinak a megígért telkeket kioszssa.

Antoniusz, mióta Ázsia rendezését magára vállalta, csak vágyainak élt és ez által, bár jelesebb férfiú volt Oktavianusznál, mégis mögéje került.

várost ostromzárral vette körül. Az ostromlott L. Antoniusz szükségét szenvedett és sikertelen kirohanási kísérlet után végre is megadásra szánta el magát. Oktavianusz szabad elvonulást engedett ugyan neki, de kapott az alkalmon, mely a régi alkotmány híveit kezeibe szolgáltatta és majd 400 előkelő polgárt, többnyire tanácsosokat és lovagokat kivégeztetett.

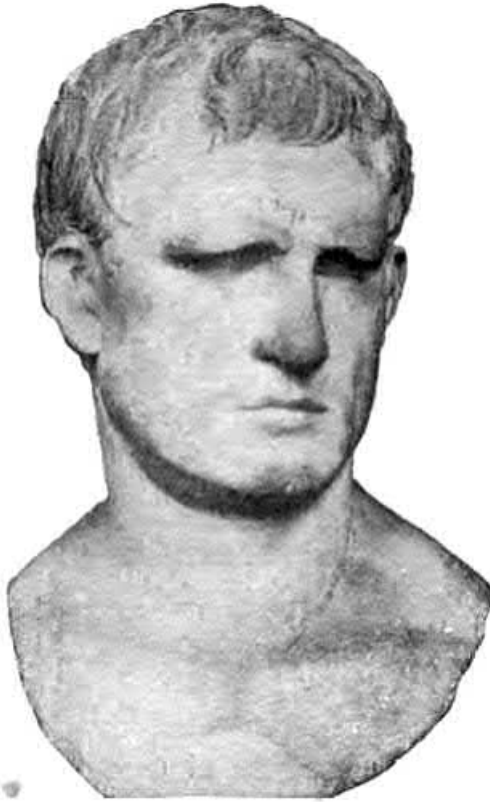
Fulvia Görögországba menekült, hol keletről visszatérő férjével találkozott, hanem a találkozás legkevésbé sem volt barátságos, mire az asszony rövid időn belül meghalt. Ezzel a triumvirek közötti egyenetlenség és viszály főoka megszűnt. Antoniusz visszatért Brunduziumba és nemsokára új egyezsége lépett Oktavianusszal a birodalom fölosztására nézve. Antoniusz a Keletet tartotta meg, a Nyugat Oktavianusznak jutott, ki Lepidusznak Afrikát hagyta, elég ravaszul, hogy ez utóbbit érdekébe vonja. Az új egyezséget házasságai pecsételték meg. Oktavianusz, ki neje, Antoniusznak mostoha leánya által már előbb rokonságban volt Antoniuszsal, most nővérét, a kitűnő Oktaviát, adta nőül kormányzó és vetélytársának.

Szexтусz Pompejus, ki a mundai csata után a hiszpaniai hegyekbe rejtőzött, Cézár halálakor tekintélyes hadseregnek állt ismét az élén; a fölkapott pompejuszi párt Rómában nem mulasztotta el összeköttetésbe bocsátkozni vele és reá bízta, a főparancsnokságot a hajóhad fölött. A filippii csaták után S. Pompejus, ki Szicíliát elfoglalva tartotta és a tengernek ura volt, folytatta az ellenségeskedést Oktavianusz ellen; eleséget nem engedett Itáliába szállítani, ezáltal a félszigeten a szükség mind nagyobb fokra hágott és a M. Antoniusz és Oktavianusz közötti viszony az újabb brunduziumi egyezés előtt csaknem arra fejlődött, hogy M. Antoniusz szövetezzék Oktavianusz ellen.

Ebben az időben Sexтусz személye volt a köztársasági párt központja. Szicília mellett elfoglalta még Szardíniát, Korszikát és tengeri állása mind nyomasztóbb lett Itáliára. Mikor e körülményeknél

Lepidusz

Viszpánusz Agrippa.

ellenes szövetség felbomlásából S. Pompejusszal keveredett. Pompejusz nemcsak Oktavianusz támadta meg, hanem Lepidusz is odavezette légióit Afrikából és így a minden oldalról megtámadottnak vesznie kellett; mert Pompejusz sem határozottsággal, sem hadvezéri jeles képességgel nem dicsekedhetett, eddigi jelentőségét is csak annak köszönhetette, hogy a régi államforma barátai, a száműzöttek, Brútusz és Kassziusz fenmaradt tisztjei mind nála kerestek menedéket. Rövid küzdelem után Pompejusz teljes vereséget szenvedett; Ázsiába menekült és ott Antoniusz rendeletére megölték.

Pomejusz legyőzése után nem sokára Lepidusztól is megmenekült Oktavianusz. Ez a kétszínű Lepidusz a pompejuzsi háborúból lehető nagy hasznot kívánt levonni. Előbb Pompejusszal alkudozott, hogy minden eshetőségre földve legyen; az eldöntő ütközet után pedig Szicíliát követte részül. Oktavianusz azonban elhatározta azt is elvenni tőle, a mi addig volt az övé.

Nem nagy fáradságába került. Abban ugyan csalódott, hogy csak meg-

fogva az éhség mindinkább beköszönt, a nép nem nyugodott addig, míg Antoniusz és Oktavianusz Pompejusszal alkudozásba nem ereszkedett (715). A triumvirek megegyeztek Szextusszal és a létrejött egyezség folytán birtokában hagyták Sziciliát, Korzikát és Szardíniát és neki engedték át Peloponnészt is azzal a kötelezettséggel, hogy Itáliát gabonával ellátni tartozzék; elvesztett családi birtokáért szintén kárpótlást nyert, híveinek is megengedték, hogy Rómába visszatérjenek.

Ez időtől fogva a vetélytársak, Oktavianusz és Antoniusz, különvált utakon jártak, melyek az egyiket vesztéhez, a másikat az egyeduralomhoz vezették. Antoniusz szerencsétlen hadjáratot indított a parthok ellen, elmerült ismét a gyönyör-hajszolás tobzódásában, teljesen Kleopatra hálójába került és a nemesszívű Oktaviát mellőzte. Ellenben Oktavianusz nagy meggondoltsággal használt föl minden alkalmat célja elérésére, mely az egyedül való uralkodás megalkotása volt. Tudta, hogy az ő képességei csekélyebbek, tehát támasztójául M. Vipszaniusz Agrippát, alacsony származású, de kitűnő hadvezért és államférfiut a legelső méltóságokra emelte; reá bízta a hadügy vezetését és tanácsát bonyolódottabb államügyekben soha sem nélkülözte. Ő vezényleti a szicíliainak nevezett háborúban is, melybe a természet-

jelennie kell a táborban és Lepidusz katonái azonnal hozzá pártolnak, mert kövekkel fogadták; hanem mikor táborukat körülfogta és Lepidusz ütközni nem mert, akkor egyenkint hozzá szökött az egész hadsereg.

Oktavianusz meg sem ölette Lepiduszt; főpapi méltóságát, mely élet-hossziglanos hivatal volt, sem vonta meg tőle, hisz veszélyes azután még kevésbé lehetett.

Lepidusz azontúl mint magánember legtöbbször Rómában élt és K. e. 13-ban halt meg.

Oktavianusz így a birodalom nyugati felének ura lett és megtette a kellő előkészületeket, hogy az Antoniusz uralkodása alatt álló keleti félrész is hatalmába kerítse. A tanács, de még inkább balfogásai által Antoniusz maga is kezére játszotta. A tanács a szicíliai háború szerencsés befejezése után nagy részét azoknak a kitüntetéseknek, melyeket Cézár élvezett Oktavianusznak is megadta. Oktavianusz ez alkalommal hízélgő szónoklatot tartott, melyben minden gyűlöletes dolgot, a mi uralkodása alatt történt, másokra háraitott és biztosította a népet, hogy a reá ruháletenni hozhajtja és a hátralékos adót elengedte.

Oktavianusz a pártfőnök szerepét a szorgos államfő teendőivel kezdte fölcserélni: a békét és rendet Itáliában helyreállította, a tanács tekintélyét emelte, a múltakra valóban feledést tanúsított, a békét ápolta, építkezéseket létesített. E mellett el nem mulasztotta a fegyver forgatását sem, hogy a békét és nyugalmat Itália határain biztosítsa. Okot hamar lelt, hogy a birodalom észak-keleti határán az Alpések nyúlányaiban lakó népeket meghódítsa. Ő maga a japidok ellen, kik a Kulpa felső folyamvidékén laktak, indult K. e. 35-ben, míg vezérei a szomszéd népeket támadták meg. A japidok megadták magukat, székhelyüket Metellumot*) elfoglalta, sőt Oktavianusznak még ebben az évben maradt ideje a pannonok ellen indulni.

Ez a háború Siciszezia**) elfoglalásával, melyet 30 napig ostromlott, végződött. A következő évben a dalmatákat hódította meg.

Ezekkel a győzelmekkel párhuzamosan Antoniusz csak vereségekről és a római

Oktavia.

*) Mödling. Sziszek.

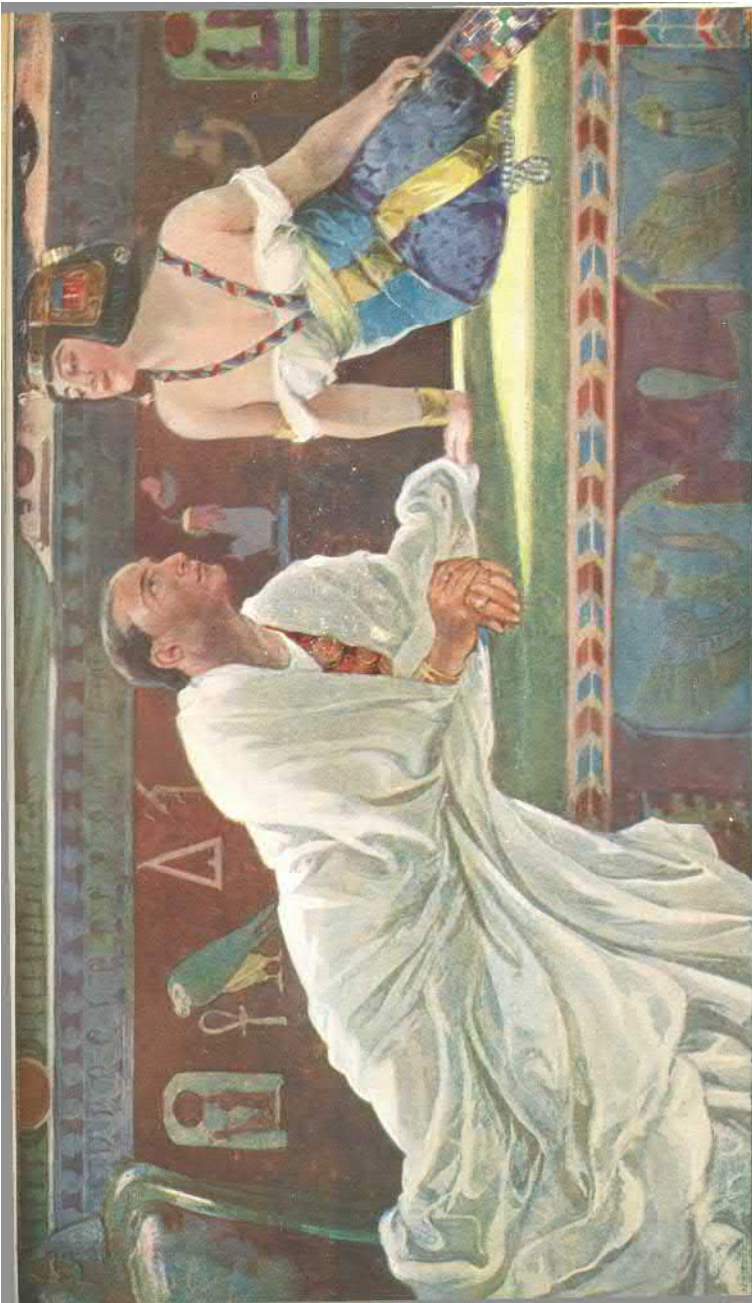
név meggyalázásáról számolhatott el. A parthok, míg ő egy alkalommal Rómában tartózkodott, támadást intéztek a római Ázsia ellen, hanem Vencidiusz alvezér nagy vereséggel verte vissza őket. Antoniusz a győzelmes alvezérével hálátlanul és hidegen bánt; ő maga akarta a nyert győzelem gyümölcsét aratni, s azért egy évvel később két hadjáratot indított Keletre, de majdnem összes seregének kárát vallotta egyrészt azért, mert a szövetséges örmény fejedelem tévútra vezette, másrészt, mert a helyi viszonyokat és időjárást számba nem vette. Örményország megszállása és az örmény király ármányos elfogatása volt a hadjárat egyetlen fölmutatható eredménye. E mellett oly rendszabályokat hozott, melyek a római uralmat Ázsiában gyűlöletessé tették; másrészt egész tartományokat osztogatott kegyenceinek; Kleopátrának meg Cézártól született fiának, Cézárionnak, Egyiptomot, Koleszirsát, Kiprusz és Libia melléktartományokkal; a Kleopátrától született saját gyermekei közül: Potoloméusz Filadelfusznak Szíriát és egész Elő-Ázsiát, Kleopátrának Kirenaikát, Sándornak Örményországot és az Eufráteszen innen fekvő tartományokat ajándékozta, és pedig mind „királyi” czimmel.

Oktavianusz időközben nagy erőt gyűjtött, mely egyre megbízhatóbb volt, mert a nyugtalanokat katonái közül részint elűzte, részint valamely gyarmatra telepítette, részint kivégeztette. Csak ürügyre volt szüksége, hogy a mérközést, melynek Oktavianusz és Antoniusz közt döntenie kellett, megkezdhesse.

A nemes Oktávia hasztalan iparkodott a kitörő vihart csillapítani; Antoniusz maga hiúsította meg nemes igyekezetét. Férje Rómában hagyta őt, s egy ízben már sikerült fáradozásainak fivérét Antoniuszszal kibékíteni. Keleti hadjárata alkalmával is fegyveres csapattal sietett segélyére, de Antoniusz visszaparancsolta őt Rómába. Oktavianusz már ekkor sürgette nővérét, hogy férjének, Antoniusznak házat hagyja el, de a derék nő nem volt rávethető, míg végre Antoniusz hallgatott Kleopátra unszolására és a válólevelet megküldte neki; Oktávia ekkor is magánál tartotta férjének Fulviától született fiát, s azt anyai szeretettel halmozta el, sőt később, Antoniusz halála után, a Kleopátrától született gyermekeket is a leg gondosabban nevelte.

Kölcsönös szemrehányások után K. e. 32-ben nyílt szakadásra fordult Antoniusz és Oktavianusz között az ügy. Mikor Antoniusz Kleopátrának Cézártól született fiát a diktátor törvényes fiúul elismertetni, ázsiai önkényes adományozásait és rendelkezései a tanács által megerősíttetni akarta és elég világosan látszott, hogy a római birodalmat az egyiptomi királynő hatalma alá akarta terelni: csak ekkor üzent a tanács háborút nem is neki, hanem Kleopátrának.

Háború volt ez, melyben a Nyugat a Kelettel mérközött, amelyben azonban a győztes a császári hatalomra törő korlátlan uralkodás lett, mert a köztársasági Rómának az volt, az lett ünnepléses temetője.

F. Andriel Zaldar: A Világ Tortuzsina. II.*

Autómilva és Kleopatra.

„Globus” mlíntázt, Bucarest.

A fejedelmek közt, kik Antoniusz kíséretében voltak, következő hosszú sorral találkozunk: Malkusz Arábiából, Jamblikusz Emesából, Heródes Judeából, Artavaszesz Mediából, Mitridátesz Kommagenéből, Tarkondimotusz Kilikiából, Filadelfusz Paflagoniából, Amintasz Likaoniából, Dejotárusz Galaciából, Polemo Pontusz és Kis-Örményországból; ide sorolhatók még a mauretaniai király, Bogud, valamint Szadalesz és Rimetalcesz thrák fejedelmek. Még nagyobb fontosság tulajdonítandó a hajószeregnek és a roppant segélyeszközöknek, melyeket a Kelet szolgáltatott. Amaz 800 hajót számolt, melyekhez Kleopátra kétszázal járult. A roppant segédeszközöket illetőleg elég legyen annyit megemlítenünk, hogy Kleopátra maga 20.000 talentummal járult a hadi költségek fedezéséhez. E mellett Antoniusz 19 veterán légióval rendelkezett, úgy, hogy seregét egészben 100,000 emberre és 12,000 lóra teszik, Oktavianusz hadi ereje ezzel szemben sokkal csekélyebb volt. Neki ugyan az egész Nyugat rendelkezésére állott, de összesen csak 80,000 gyalogost és körülbelül ugyanannyi lovast bírt kiállítani, amennyivel Antoniusz rendelkezett; hajóhada pedig 250 (mások szerint 400) hajót számított. Hátránya pedig abban állott, hogy a hadiköltséget, mert Nyugat gazdagságra mögötte állott Keletnek, a kizsarolt Itáliából beszédni nem tudta. A kivetett adók miatt lázadások törtek ki, melyeket ez év végéig alighogy megzabolázott, s melyek készületeit fölötté hátráltatták. Szerencséje, jeles hadvezéré, Agrippán kívül, Antoniusz elpuhultsága volt, mely Antoniuszt gyors tevékenységében gátolta. Antoniusz nem használta fel az alkalmat, mikor ellenfele még nem volt harcra készen. Huzta-halasztotta a támadást; előbb Efezusban töltötte tobzódással az időt, azután Számoson, végre Athénben fényes meneteket, ünnepélyeket kellett rendeznie Kleopátra tiszteletére. Mikor mindezeknek a mulatozásoknak dacára ősszel mégis megérkezett Epiruszba, nem intézett támadást Itáliára, hanem téli szállásra bocsátotta katonáit, a következő kikeletig, mikorra Oktavianusz szárazföldi és tengeri erejével az Adria-tengeren vitorlázott

Az ambraki tenger-öbölben, mely Akarnaniát Epirusztól elválasztja, találkozott Oktavianusz hajóhada Antoniuszéval, a szárazföldi hadsereg is ott vonult táborba egymással szemben. A hajóhadak előbb mérköztek; kisebb ütközetek után döntő csatára került a sor és pedig oly viszonyok közt, melyek Antoniuszra kedvezőtlenek voltak. A csatában melyet az akarnaniai hegyfoknál, Akciumnál K. e. 31-ben szept 2-án vívtak, Oktavianusz, helyesebben: fővezére Agrippa nyerte a győzelmet.

Ott is megint Antoniusznak Kleopátrához való vonzalma volt a vereségének főoka. Kleopátra jelen volt az ütközetben, de mikor annak kifejlődése rosszra fordult, minden hajójával kötelet oldott. Az egyiptomi hajóraj egyik fontos része volt Antoniusz hadának, mikor Antoniusz azt menekülni látta, habár az ütközetnek az elhatározó, döntő perce még el nem érkezett, Antoniusz szintén utána eredt; buzgalmában, hogy a királynőt utolérje, napiparancsot is elfelejtett adni. Erre a tengeri csata teljesen eldőlt Antoniusz vereséget szenvedett; a szárazföldi sereg hét napig várakozott Antoniusz visszatérésére — hasztalan; ekkor megadta magát a győzőnek.

Oktavianusz Akciumból azonnal Kis-Ázsiába vitorlázott, a fejedelmeket és városokat, melyek ellenfelét segítették, megbüntette. Mikor pedig Oktavianusz Egyiptomba megérkezett, Kleopátra azt hitte, hogy megmenti magát, ha Antoniuszt öngyilkosságra bírja; ezért azt üzentette Antoniusznak, hogy ő, Kleopátra véget vetett életének.

«Antoniusz elhite a hirt és így kiáltott fel:*)

— Mit habozol, Antoniusz? A sors elragadta téled az egyetlen biztatód, hogy még ovább is életben maradj!

E szavakkal szobájába ment, fölbontotta vértjét, széthúzta és így szólt: — Kleopátra, nem az fáj nekem, hogy téged elvesztettelek, mert csakhamar ismét nálad leszek, de mélyen elkeserít, hogy engem, a nagy hadvezért, egy asszony bátorságban fölülmúlt!

Antoniusznak Erosz nevű hű rabszolgája volt. Annak már régebben megparancsolta, hogy amikor a sors úgy követeli, ölje meg s most fölszólította, hogy Ígétét teljesítse. Erosz csakugyan kirántotta kardját s fölemelte, mintha le akarná szűrni Antoniuszt, de félre fordította arcát és magát szúrta agyon. Mikor gazdája lábaihoz roskadt, Antoniusz így kiáltott föl:

— Helyesen van, jó Eroszom, te magad nem tudtad megcselekedni, de legalább megtanítottál rá, mit kell tennem.

E szavakkal hasába döfte a kardot és a heverő ágyra dőlt. A seb azonban nem ölte meg nyomban s minthogy fektében a vérzés is elállt, csakhamar magához tért. Ekkor arra kérte a körülötte állókat, végezzenek vele. Ezek azonban kirohantak a szobából, míg Antoniusz kiáltozott s hánykolódott fekhelyén. Végre megérkezett Kleopatra megbízottja, Diomedesz, aki azt a parancsot kapta, hogy Antoniuszt vezesse hozzá Kleopátrához a sírboltba, ahova rejtőzött.

Mikor Antoniusz meghallotta, hogy Kleopátra még életben van, hevesen ráparancsolt szolgálóira, hogy emeljék föl. Azok azután karjaikon vitték a sírbolt ajtajáig. Kleopatra nem nyitotta ki a csapóajtót, de megjelent a sírbolt tetején levő ablaknál, köteleket bocsátott le. Azokra rákötötték Antoniuszt, akit Kleopatra a sírboltba magával vitt két asszony segítségével fölhúzott. Akik ezt látták, azt mondták, hogy sohase láttak meghatóbb jelenetet, mint amikor a vérrel borított, haldokló Antoniuszt fölhúzták a levegőben. Karjait folyton Kleopatra felé nyújtotta. Mert az asszonyoknak ez nem volt valami könnyű munka. Kleopatra mindkét kezével belekapaszkodott a kötélbe s teljes erejéből húzta, úgy, hogy a nagy erőlködéstől és a félelemtől szinte eltorzult az arca, míg az alantállók biztató kiáltásokkal bátorították.

Mikor végre Antoniusz fölért s ágyra fektették, Kleopátra leszaggatta magáról ruháit, ütötte, körmeivel marczangolta keblét, majd letörülte Antoniuszról a vért, miközben hol urának, hol pedig édes férjének szólította. Annyira megrendült, hogy a saját szerencsétlenségéről egészen megfeledkezett. Antoniusz vigasztalta, majd bort kért. Adtak neki bort s ő ivott belőle. Aztán figyelmeztette Kleopátrát, hogy gondoljon a menekülésre. Őt ne sirassa mostani szerencsétlensége miatt, inkább tartsa boldognak, hogy oly sok jóban volt része, mert hisz ő elérte a legnagyobb dicsőséget és hatalmat s most is csak római győzte le.

Abban a pillanatban, mikor lelkét kilehelte, érkezett meg Oktaviánusztól Prokuléjusz. Mikor ugyanis Antoniusz kardjába dőlt és Kleopátrához vitték, egyik katonája elvette kardját, köpenye alá rejtette s elfutott Oktaviánuszhoz, ki tőle tudta meg Antoniusz halálát. E hírre Oktavianusz sátrába ment s keservesen megsiratta Antoniuszt, aki sógora, kormányzótársa volt s annyi győzelmes vállalatban s küzdelemben vett vele részt. Majd előkereste Antoniusz leveleit s fölolvasta őket barátainak, hogy bizonyítsa, mily daczos és kicsinylő módon válaszolt Antoniusz az ő mindenkori mérsékelt követeléseire. Azután elküldte Prokuléjuszt azzal a parancscsal, hogyha csak lehetséges, mindenekelőtt Kleopátrát élve kerítse meg. Aggódott ugyanis a kincsek miatt s diadala legnagyobb ékességének azt tekintette, ha Kleopátrát is magával viheti.

Kleopatra semmi szín alatt sem egyezett bele, hogy Prokuléjusszal személyesen

*) Plutarkosz.

találkozzék. Ám azért mégis érintkeztek. Prokulejusz kívülről, az alsó ajtóhoz állt, mely bár szorosan el volt zárva, a hangot átbotcsátotta. Ezen az ajtón át beszélgettek. Kleopatra arra kérte, hagyják meg fiait az Egyiptom fölött való uralomban, amire Prokulejusz azt felelte, hogy ne csüggedjen el és bízza magát mindenben Oktaviánuszra.

Prekulejusz ezután alaposan megtekintette a helyet s visszatérve, jelenlést tett a beszélgetésről Oktavianusznak, aki most Galluszt küldte el, hogy még egyszer beszéljen Kleopátrával. Gallusz is ahhoz az ajtóhoz ment, ahová előbb Prokulejusz s szándékosan hosszabbra nyújtotta a beszélgetést. Ezalatt létrát támasztottak az épülethez. Prokulejusz fölment a létrán s azon az ablakon át, amelyen az asszonyok Antoniuszt beemelték, az épületbe jutott. Két szolga követte, akikkel nyomban lesietett ahhoz az ajtóhoz, amelynél Kleopatra Galluszszal beszélgetett. Az egyike azoknak az asszonyoknak, akik Kleopátrával együtt a sírboltba zárkóztak, hangosan elkiáltotta magát:

— Szegény Kleopatra, elfognak!

Erre Kleopatra hirtelen visszafordult s meglátta Prokulejuszt. Övéből gyors mozdulattal tört rántott elő s le akarta magát szűrni; de Prokulejusz odaugrott s mindkét kezével megragadta.

— Kleopatra, — így szólt — igazságtalan vagy nemcsak magad, de Oktavianusz iránt is, ha megfosztod attól, hogy nagylelkűségét bebizonyíthassa s így a leggyöngédebb hadvezért keményszívű s engesztelhetlen ember hírébe hozod.

Ezalatt kicsavarta a tört Kleopátra kezéből, majd afölött való aggodalmában, hogy talán mérget is rejt magánál, kirázta ruháit. Később Oktavianusz egyik szabadonbocsátott rabszolgát, Epafrodituszt küldte oda azzal a meghagyással, hogy a legnagyobb gonddal őrködjék Kleopatra élete fölött, egyébként azonban a lehető legudvariasabb legyen iránta s igyekezzék minden kívánságát kielégíteni.

Oktavianusz ezután bevonult Alexandriába.

Antoniusz gyermekei közül a legidősebbet, Antilluszt, akivel Fulvia ajándékozta meg, nevelője Teodorusz kiszolgáltatta s lefejezték. Kleopátra többi gyermeke nevelőivel együtt szigorú fölügyelet alatt állott, azonban valamennyivel tisztességesen bántak.

Cézariót, a ki Juliusz Cézár fia volt, az anyja nagy összeg pénzzel Opián át Indiába küldte; de nevelője rábírta, hogy visszatérjen, mert sikerült vele elhitetni, hogy Oktaviánusz királyi méltóságra szemelte ki őt.

Több király és hadvezér kérte a tisztességet, hogy Antoniuszt eltemethesse, de Oktaviánusz nem akarta Kleopátrát a halottól megfosztani. Kleopátra tényleg királyi módon temette el, mert Oktavianusz megengedte neki, hogy úgy temesse el, a mint akarja.

A nagy gyászban, melybe Antoniusz halála borította, szörnyű testi fájdalmak voltak Kleopátrának, mert keble a sok ütéstől és körmei marczangolásától gyulladt sebekkel volt tele, azonkívül erős láz is gyötörte. Gyönyörűséggel ragadta meg ezt az ürügyet, hogy mindenféle táplálékot visszautasítson s ily módon akadálytalanul véget vessen életének. Olimpusz volt a háziiorvosa. Ennek elmondta igazi szándékát. Olimpusz, a ki ez események történetét leírta, maga beszéli el, hogy ő tanácsot adott és segített is Kleopátrának, hogyan essék sorvadásba. Oktaviánusz, a ki gyanakodott, rájött a dologra s azzal fenyegette meg Kleopátrát, hogy a gyermekeit bünteti meg, ha kárt tesz magában. Ez használt; Kleopátra annyira megijedt, hogy azontúl a leg gondosabban ápolhatta meggyötört testét.

Néhány nappal később Oktaviánusz személyesen jött el, hogy beszélgesse Kleopátrával s megvigasztalja. Kleopátra éppen hiányos öltözetben hevert nyugágyán. Mikor Oktaviánusz belépett, a szerencsétlen teremtés úgy a hogy volt alsóruhában fölugrott s dült arcczal, kibontott hajjal zokogva vetette magát Oktaviánusz lábaihoz. Keblén még mindég látszottak a marczangolástól okozott sebek nyomai s egyáltalán ügylászott, hogy teste és szelleme egyformán szenved, mégis az ő sajátos bája nem aludt

ki benne teljesen, hanem szomorú helyzetében is egész lényén átsillant s minden mozdulatában, arca minden vonásában látható volt.

Mikor Oktaviánusz gyöngéden kényszerítette, hogy nyughelyére visszafeküdjék s melléje telepedett, Kleopátra igazolni akarta magát. De Oktaviánusz pontról-pontra megczáfolta s mikor Kleopátra belátta, hogy hiába tagad, könyörgésre fogta a dolgot s mindenáron szánalmat akart Oktaviánuszban maga iránt ébreszteni. Végül átadta Oktaviánusznak kincsei lajstromát. Hivatalnokai egyike ekkor azzal vádolta, hogy több drágaságot eltitkolt. Kleopátra dühösen fölugrott, belemarkolt a rabszolga hajába s agyba-föbe verte. Oktaviánusz mosolygott a dolgon s igyekezett őt megnyugtatni.

— Hogyan, Oktaviánusz, — tört ki Kleopatra elkéseredetten — nem elviselhetetlen e, hogy míg te mostani szomorú helyzetemben is abban a tiszteletben részesítesz, hogy meglátogatsz, saját rabszolgáim támadnak ellenem. Ha egyik-másik női ékszer felrettettem, bizonyára nem azért cselekedtem, hogy magamat díszítsem vele, hanem hogy Oktáviát és a le Líviát megajándékozhassam s így annál több kegyességet remélhessek tőled.

Oktaviánusz nagy örömmel hallgatta a beszédet, mert abból azt látta, hogy Kleopátra még mindig nagy szeretettel ragaszkodik az élethez. Azt felelte tehát, hogy a kincsekre vonatkozó dolgokat teljesen rábizza s egyébként is annyi jóssággal és nagylelkűséggel fog vele bánni, hogy minden reményét messze fölülmúlja. Azután eltávozott abban a hiszemben, hogy alaposan megcsalta Kleopátrát, holott ő volt az igazán megcsalatott.

Oktaviánusz barátai közé tartozott Kornéliusz Dolabella, előkelő születésű fiatalember. Ez gyöngéd érzéseket táplált Kleopátra iránt és annak kérésére értesítette őt Oktaviánusz különösen, hogy Oktaviánusz Szírián át a szárazföldön fog hazatérni, Kleopátrát pedig három nap múlva gyermekével együtt Rómába szándékozik küldeni, hogy diadalmenetében bemutassa.

Erre a hírre Kleopátra azzal a kéréssel fordult Oktaviánuszhoz, engedje meg, hogy Antoniusznak halotti áldozatot hozzon s mikor Oktaviánusz ebbe beleegyezett bizalmas asszonyajval lement a sírboltba s Antoniusz koporsójára vetette ma át.

— Drága Antoniusz — így kesergett — nemrég mint szabad nő temettelek el, most mint fogoly nő hozom a halotti áldozatot. Ne várj hát egyéb tisztességadást vagy halotti áldozatot tőlem. Ezek az utolsó, miket Kleopátra hozhat neked. Az életben semmi sem tudott bennünket egymástól elválasztani, de a halálban alighanem nyughelyei kell cserélnünk. Te, a római, itt aluszod örök álmodat, míg én szerencsétlen Itália földjében fogok megpihenni. Ám, ha az ottani isteneknek van még valami hatalmuk, — az én isteneim elárultak bennünket — úgy ne engedd, hogy én, a te feleséged martaléka legyek ellenségeinknek, ó ne engedd hogy általam rajtad diadalmaskodjanak, Rejts el itt sírodban, mert az ezernyi baj között, mely szünetlenül ér, egy sem oly súlyos, mint az a rövid idő, melyet nélküled töltöttem a földön.

A panaszos szavak után koszorúkkal ékesítette a koporsót, majd megparancsolta hogy fürdőt készítsenek számára. Fürdés után leheveredett s pompás ebédet szolgáltatott föl. Étkezés alatt idegen férfi érkezett kis kosárával. Az örök kérdésére, hogy mit hoz, fölnyitotta a kosarat, levette a tetején levő üde faleveleket s mutatta, hogy fűgével van tele. Minthogy pedig az örök csudálkozva nézték a rendkívül nagy és szép gyümölcsöt elmosolyodott s megkínálta őket. Az örök nem bántották a gyümölcsöt, hanem gyanútlanul megparancsolták neki, vigye be a kosarat. Étkezés után Kleopátra teleírta s lepecsételte ivótábláját, elküldte Oktaviánusznak, azután kiküldte a szolgasereget és két bizalmas asszonyával bezárkózott.

Azt mondják hogy a kosárkában a fűgék és levelek között mérges kígyót hoztak Kleopátrának. Mikor leszedte a kosár tetején levő leveleket s a kígyót megpillantotta,

meztelen karját a kígyó elé tartotta, hogy beleharapjon. Oktavianusz ez alatt megkapta Kleopatra levelét, nyomban elolvasta s minthogy abban Kleopatra azzal a könyörgéssel fordult hozzá, hogy Antoniusz mellé temettesse, csakhamar kitalálta, hogy mi történt. Először maga akart segítségére sietni, de meggondolta a dolgot és sebtiben másokat küldött oda, hogy vizsgálják meg a dolgot. Csakhogy a küldöttek már későn érkeztek. Kleopatra meghalt, anélkül, hogy az örök csak sejtették volna is. Mikor Oktaviánusz küldöttei gyors futásban odaértek s az ajtót kinyitották, Kleopátra ott feküdt holtan aranyos ágyn, királyi palástjába burkolva.

Bár Oktaviánusz nagyon boszankodott Kleopátra halálán, mégis kénytelen volt nemeslelkűségét elismerni s holttestét királyi pompával az Antoniuszé mellé temette. A két komornát is tisztességesen földelték el Oktaviánusz parancsára.

Kleopátra harminczkilenczéves korában halt meg. Ez időből huszonkét esztendőn át mint királyné kormányzott s tizennégy évig Antoniuszszal együtt uralkodott. Antoniusz némelyek szerint csak ötvenhárom évet élt. Az ő tiszteletére emelt összes szobrokat elpusztították, a Kleopátra szobrai azonban megmaradtak, mert egyik barátja ezer talentumot fizetett Oktaviánusznak, hogy e szobrok az Antoniuszéhoz hasonló sorsra ne jussanak.

Antoniusznak három feleségétől hét gyermeke maradt. A legidősebbet Antillust Oktaviánusz lefejeztette, a többieket Oktavia vette magához és a saját gyermekeivel együtt nevelte fel őket.

Antoniusz egyike volt a kor legérdekesebb alakjainak, mert benne az erények és gyarlóságok úgy egyesültek, hogy ép úgy lehetett volna belőle korának legkitűnőbb férfia, mint ahogy gyarlóságai megrontották, fényes ékességei eltompították úgy, hogy a férfiúból züllött szájalmas báb lett.

Antoniuszban meg volt a férfiaság minden kelléke. A hűség, melylyel Cézár iránt ragaszkodott, nem számitásból, nem számításból történt, igazi barátja, őszinte hive volt Cézárnak, de annak halála útján a kínálkozó alkalom elszédítette, a kor szelleme, a római nagyok bűnössége elfogta, nem tudott ellentállani a csábításnak, hogy barátja iránti hűségével, annak halála után vissza ne éljen és azt meg ne rabolja.

Antoniuszt a gyilkosság első óráiban csak a boszu, a felháborult baráti szeretet megtorló haragja vezette, de eközben észrevette, mily préda kínálkozik és utána nyúlt; előbb Cézár nevével bitorolta a hatalmat, azután annak kincseire tette a kezét, hogy az utóbb támadt vágyait és terveit velük célhoz juttassa.

Antoniusz kezébe kapta a birodalom gyeplőit, de ekkor ismét megtévedt és a hatalom ereje elkábitotta, nem akarta azt többé elveszíteni és hogy megtarthassa, nemtelen eszközökhöz nyúlt és elvadult, elaljasodott, minden nemesebb érzése, a rómaiak kegyetlensége teljesen érvényesült benne.

Ez a szertelen, kegyetlen alakja azonban még mindég nem volt a legrosszabb, mert ezután az erejének, eszének, képességeinek teljes bomlása követte: az érzéki gyönyörök hajszolása, a szertelen tobzódás, mely csak ép annyi erőt hagyott meg számára, hogy rómaihoz illően az utolsó pillanatban, kardját maga ellen fordítsa.

Azzal, hogy Antoniusból kipisztult a nagyratörő buzgalom, azzal, hogy botrányos életet folytatott és elhanyagolta kormányzását, azzal adta meg a köztársaságnak az utolsó lökést, amelylyel az sírjába bukott, mert Oktavianusz jogosan nyúlhatott ellene fegyverhez, hogy a társuralkodótól megszabaduljon.

Antoniusz halála után, mit a római birodalom mindenható egyetlen ura osztotta parancsait Oktaviánusz és elindulhatott arra az útra, a melyen a császári koronához érhetett és azt fejére tehette.

Antoniusz.

Az Auguszusz-Fórum.

A CSÁZÁRSÁG KORA. A CSÁZÁRSÁGOT OKTÁVIÁNUSZ AUGUSZTUSZ MEGALAPÍTJA.

Oktaviánusz Egyiptomból nem ment Egyenesen Rómába, hanem előbb Szíriába és Kis-Ázsiába indult, ahol a tartományok kormányára vonatkozó kellő rendelkezéseket tett és felhasználta a kínálkozó alkalmat, hogy a római birodalmat a parthok pusztító berohanásai ellen biztosítsa.

Tiridátész, parth herceg, mint trónkövetelő lépett fel IV. Fraartesz király ellen és Oktaviánusz pártfogásához folyamodott.

Oktaviánusz ugyan pártfogásába is vette és a római állam védelmét biztosította számára, de a trónra nem segítette. Együttal a királyi család másik tagját, kit Tiridátész kezébe szolgáltatott, mint kezest magánál tartotta és így kétszeresen biztosította befolyását Parthiára. Ezzel kieszközölte még azt is, hogy a parth király a magaszántából visszaadta a római foglyokat és sasokat, melyeket Krasszus seregétől kézre kerítettek és melyek kiadatását Antoniusz fegyverrel sem bírta kivívni.

Oktaviánusz K. e. 29-ben augusztus első napjaibai szép csöndesen

Augusztus ifjúkorabeli képe.

a katonai korlátlan teljes hatalmat jelentette. A konzulságot, melyet Oktavianusz visszaérkeztekor már ötödízben viselt, mindenkorra és a cenzori hatalmat öt évre ruházták reá. Kikiáltották a szenátus fejedelmének, kinek, mint a tanács elnökének, szavazata irányító és döntő volt; kezébe tették a tribunusi hatalmat örökösen, vagyis nemcsak személyét ruházták föl sérthetlenséggel, hanem mindazokkal a fontos vívmányokkal jogosították fel, melyekre a tribunusz testület az idők folytán szert tett. Nemsokára azután (K. e. 27-ben jan. 13-án) kijelentette ugyanis Oktavianusz, hogy nyugalomra van szüksége, tehát minden méltóságát leteszi és a magánéletbe vonul vissza. A meglepett tanács és a szemfényvesztő komédiába beavató barátai azonban addig rimáncodtak, míg a kormányzás súlyos terhét további tíz évre ismét elvállalta. Ez a bohózat azután még néhányszor ismétlődött. Ezzel az alkalommal a tanács „Augusztusz“ díszítónévvel ékesítette föl.

Oktavianusz elég eszes volt, hogy a gyűlölt király címére nem áhított; ez az új díszítónév, mely a királyt jelentőségre meghaladta, minden gyűlöletet kizárt magából, Augusztusznak nevezték a nyolczadik hónapot is, melyen Oktavianusz a polgárháborút befejezte. Egyidejűleg megosztozott

tért vissza a fővárosba, minden tüntetést mellőzött, hol távolléte alatt hű barátai M. Vipszaniusz Agrippa és Cilniusz Mécenász álltak a kormány élén. Mindenekelőtt a népet örvendeztette meg a háromszoros diadalmenetével, melyet a dalmata, az akciumi és egyptomi győzelme fölött tartott, azután mindenféle játékok és végre a fejedelmi ajándékok következtek, melyekből a szokott földosztáson kívül minden közvitéznek 1000, minden polgárnak 400 szesztercius jutott. Divat volt, hogy a tartományok, melyekben vagy melyek javára a győzelmes vezér háborút viselt, arany koszorúkkal emeljék diadalát. Oktavianusznak is följánlottak harminczöt mázsa aranyat, de ő ezt az ajándékot köszönettel visszautasította.

A nép és tanács, mert utóbbi is nagyrészt olyanokból állott, kik a kelő nap előtt borulnak le, Oktavianuszt még megérkezése előtt oly czímek és kiváltságokkal ruháztak fel, melyeket maga sem fogadott el mind. Mindárt a diadalmenet után az imperátor címet adták neki oly értelemben, mint azt Cézár nyerte és ez a név attól az időtől kezdve

Oktaviánusz Augustuszszal a tanács a tartományok kormányzásában; amelyeket fegyveres erővel kellett védelmezni, azok a császárnak maradtak, a többiek kormányzását visszaadta a tanácsnak.

A császári tartományok akkor Thrákia és Luzitánia; Hiszpánia, a négy Gallia, a felső és alsó Germánja, Szíria, Kilikia, Kiprusz és Egyiptom; a tanács tartományai: Afrika, Azsia, Akája, Illirikum, Makedonia, Szicília, Kréta Kirenevel, Bithinia, Szardínia és a bétika Hiszpánia. Ezeket, mint eddig, a tanács által nevezett prokonzulok és proprétorok kormányozták, jövedelmök pedig az államkincstárba folyt; amazokat a császár az ő helytartói (legátusok) által igazgatta és jövedelmök a császári kincstárba jutott a császári magánbirtokok jövedelmeivel együtt.

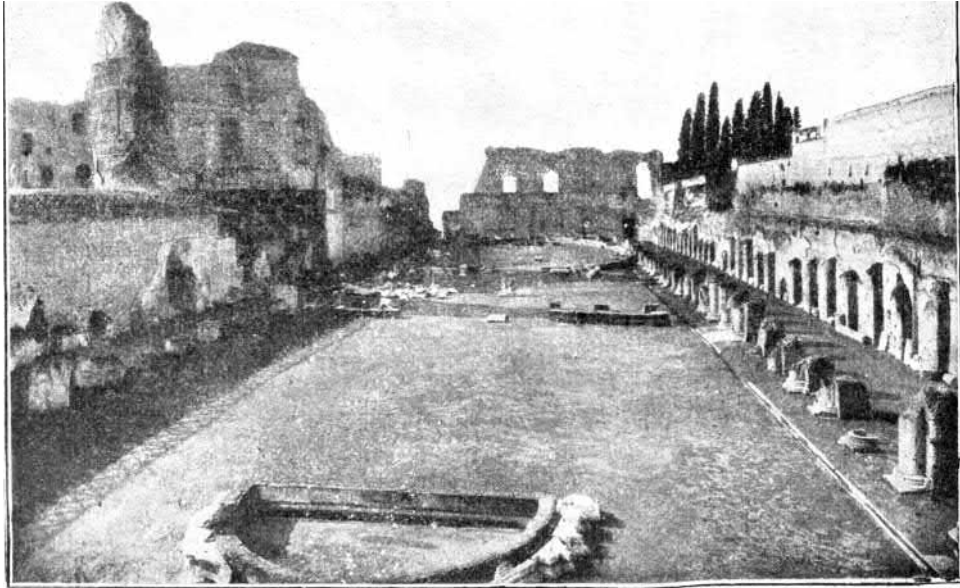
Mikor Lepidusz meghalt, még a pontifex maximus méltóságot, vagyis a vallásfőnökséget is a császár kezébe tették le. Végre mind e hatalmak koronájául a törvények és erkölcsök örül tették őt és ezzel azt a jogot ruházták reá, hogy rendeletei teljes törvényerővel bírjanak.

Így jutott Oktaviánusz hatalmának delelőpontjára: az impérium ropant állandó sereg parancsnokául tette; a tribunuszság sérthetlenséget kölcsönzött neki; a tartományok pénzt, a konzulság a végrehajtó hatalmat szolgáltatott kezébe; az érzelmek és erkölcsök fölött mint cenzor és pontifex uralkodott. Pedig ha valaki a Pompejusz és Cézár közt kitört polgárháborúk kezdetével a római birodalmat elhagyta volna és Oktaviánusz idejében visszatért, mint például a Krasszus szeregének a parthok fogságából visszaérkező maradványai, az első tekintetre kevés, vagy éppen semmi változást sem vehettek észre. A szenátus csak úgy gyűlésezett, mint előbb, sőt Augustusz rendelkezései folytán tekintélyesebbnek, tiszteletreméltóbbnak játszott, mint volt a köztársaság utolsó éveiben, a fontosabb ügyeket színlag teljes szólásszabadság mellett legjobb belátása szerint intézte. A köztársaság tisztviselői és papjai csak úgy működtek, mint előbb, a népgyűlés is összejött, hogy tisztjeit válaszsza, törvényeket alkosson; ez utóbbiakat ugyan ritkábban. Így tehát a köztársasági Róma váza ugyanaz maradt és mindent, ami a köztársaság külsőségeihez tartozott, csak úgy maradt és minden csak úgy megvolt, sőt rendezettebben, mint előbb. Augustusz maga külső megjelenésében és viselkedésében épen nem mu-

Augustus császárkorában.

tatkozott uralkodónak. Polgártársai körében mint hozzájuk hasonló mutatkozott minden fény vagy megkülönböztető jel nélkül; házat csak úgy rendezte be, mint más előkelő polgár, sőt némi tekintetben egyszerűbben és szerényebben; tartott reá, hogy leányai és unokái a régi római nők pél-

A nagy cziirkusz rómjai.

dája szerint szövessel és egyéb női munkával foglalkozzanak, maga is otthon szőtt ruhát viselt; vendégségeiben és más házi szokásaiban az egyszerűség, mérsékletesség és igénytelenség példáját adta polgártársainak. A nyilvános életben is minden pompát gondosan mellőzött. Hosszabb távú utazás után rendszeren éjjel jött vissza a fővárosba, hogy az ünnepélyes fogadtatást elkerülje, habár a tanács többször megszavazta neki a diadalmenetet, az első háromszoros diadalon kívül egyet sem ült meg; a neki följánlott kitüntetések közül csak azzal az egygyel élt, hogy borostyánját a kapitoliumi Jupiter ölébe tette, ez által az isteni gondviselésbe való megnyugvását tüntette föl. A tanácsüléseken az egyenlőség elvének megsértését gondosan kerülte, eltűrte az ellenmondást, mely ha keményen vagy sértően nyilatkozott, mert ilyesmi a tanácsstagok meghunyászkodása daczára is előfordult, inkább távozott, hogysen a mérséklet vagy illem határait átlépje. A törvény előtt, ha tanúul idézték, megjelent mint más polgár, uralkodása első éveiben a népgyűlésekről sem maradt el és a többiekkel

szavazott, sőt hódolt az uralkodó divatnak és polgártársainak az egyik-másik jelöltet ajánlatta is és szavazataikat kérte.

Azonban ez a köztársasági külszín bevégzett tökéletes egyeduralmat rejtett magában és míg Augustusz ezt a valóságot gondosan takargatta, igyekezete szakadatlan oda törekedett, hogy az egyeduralmat megkedveltesse s mint a polgári rend megőrzésének legjobb és egyedüli biztos módját tűntesse föl.

Kormányzásának első tettei közé tartozott, hogy több családot a patri-ciusok sorába emelt, ami által nemcsak híveit kötelezte le magának, hanem ezt a kitűnő osztályt lehúzta a büszke polcziól, melyet még mindig elfoglalt. Új polgárlajstromot készített, melynél 4.063,000 volt a polgárok száma, míg az utóbbi számításnál K. e. 70-ben a polgárszám 900.000-re rúgott, a növekedés oka az volt, hogy ez alkalommal azokat a polgárokat is fölvetették a sorozatba, kik Rómán kívül tartózkodtak. Ugyanakkor föl-szólította a tanácsot is, hogy 1000 tagja közül azok, kik erre a tisztségre méltatlanoknak hiszik magukat, a kiket a nép „alvilágiaként gúnyolt, lépjenek ki, s mikor önkéntesen csak ötvenen feleltek meg e föl-szóliásnak, még száznegyvenet menesztett a testületből. Ezt a megtisztítást háromszor ismételtette, míg a tanácsot 600 tagra apasztotta. Ezáltal ugyan annak tekintélyét emelte, de a fő-célja az lehetett, hogy az ellen-zék gyérüljön.

Oktavianusz mindent felhasználta arra, hogy a béke áldásait föl-tüntesse, ebből a célból tette azt is, hogy barátja, Agrippa által nagyszerű épületeket létesíttetett; pl. a Szepta Julia nevű oszlopcsarnokokkal körülvett gyűlés-tért a Marsmezőn, melyet Juliusz Cézár tervezett, befejezte; ugyan-ott építette a Panteont, vagyis valamennyi isten dicső-ítésére épített közös templomot, ennek az előcsarnokában az ő és Agrippa szobrai is ott pompáztak.

Hogy a császári hatalmat a tartományokban is megérezzék, a tartományoknak szabályozott, egységes és minden viszonyukat fölkaroló kormányzatot rendelt.

Szturnusz templomának romjai.

Ez a templom még a királyok korából származik, az ősi oltárt, mely a templom szent erekyéje volt és Róma alapítása korából valónak mondta a hagyomány, Augustus korában még állott. Ez a templom egyúttal az állam kincsesháza volt.

Sokat javított a viszonyokon az, hogy minden helytartó a császár felügyelete alatt álló, rendes fizetést húzott és hogy a tartományok védelméről rendes hadsereg gondoskodott. Ezek a rendszabályok mind jótekhony hatással voltak a tartományokra és a császár tekintélyét emelték. Rómából kiinduló úthálózat ágazott szét az egész birodalomban; Augustusz postai intézményeket is létesített, mely rendelkezések a kereskedés és közlekedést is föllendítették. Hogy a birodalom viszonyait, különösen az adózást némileg rendezze, Cézár megkezdett terve szerint a birodalmat föld- és helyrajzilag fölvetette és általános népszámlálást rendezett. Egy másik igyekezete oda irányult, hogy az ellentétes viszonyt egyrészt Róma és Itália, másrészt Itália és a birodalom közt egyengesse. Utódai ezt az irányt, mely minden embert egyenlő alattalóvá tett, tovább fejlesztették; betetőzését pedig akkor nyerte, mikor a birodalom minden szabad lakosát a római polgárok sorába fölvetették.

A bírói hatalom Augustusz kezében volt, hanem ő annak gyakorlását gyakran a tanácsra bízta. A végrehajtó hatalom számára két új, félelmes eszközt teremtett: a városnagyt és a testőrség parancsnokát, mely utóbbi hivatalt egyelőre két férfiúra bízta. A rendet és nyugalmat a rendes hadsereg állandósítása által tartotta fenn. Tizennyolca légió állomásozott a különféle tartományokban, kiincz prétori csapat Rómában, oda nem számítva a három zászlóalj városi rendőrt és a császári háznak németek és batávokból álló testőrségét. A prétori csapatok szolgálat-ideje kezdetben 12, utóbb 16, azután 20 év alatt telt le. Sokan ez idő után is szolgáltak; kilépésükkor a prétoriak 5000, a többiek 3000 drachma nyugdíjállányt kaptak egyszer mindenkorra. Ez, a segélycsapatokkal 30,000 emberre rugó sereg zárt testület volt, melyben az ősrómai erények némelyike, különösen a vitézség és büszkeség tovább élt. Bennök rejlett az imperátor hatalma, ők voltak a külső és belső nyugalom kezesei; Augustusz politikáján kívül főleg nekik köszönhető, hogy Janusz-templomát, az egész birodalomban uralkodó békének jelül Augustusz uralkodása alatt háromszor bezárták: K. e. 28-ban, 25 ben és valószínűleg 2-ben. Ily körülmények közt az ipar és kereskedés, tudomány és művészet, műveltség és jólét is fölvirágzott. A kamatlább az azelőttinek egyharmadára szállott le; a fekvő birtok értéke még egyszer akkora lett és a római irodalom fénykorszakát élte. A kereskedelem hallatlan lendületet vett, a fényűzést szerfölött előmozdította s viszont tőle nyerte újabb-újabb táplálékát. Szicília, Afrika, utóbb Egyiptom és Itália éléskamrája volt, Felső-Itália, Gallia és Hiszpania kitűnő bort és olajt, Görögország bort és márványt, a Kelet különféle fényűzési cikket, fűszert, tömjént, ékköveket, gyöngyöket és az ismeretlen kina-selyem szöveteket szolgáltatott a világvárosnak.

A kereskedésnek Indiából a Földközi-tengerhez három útját ismerjük az időből: Dioszkuriáson át a Fekete-tenger keleti partja mellett az

egyiket, a gazdag Efezuson át a másikat és Egyiptom új városán, Alexandrián keresztül a harmadikat.

Alexandria fekvését alapítója oly bölcsen választotta meg, hogy a város épen mikor Egyiptom tartománynyá változott, mikor Nagy Sándor birodalmának minden tartománya római igában görnyedt, a világ első kereskedelmi városává emelkedett. E közlekedéssel terjedt el a jólét és műveltség, római nyelv és római jog is a Közép-tenger partjain elterülő tartományokban. Azonban a népek egyesüléséből, melyet a római birodalom biztosított, az a legnagyobb, habár legkevésbé tervezett, még csak nem is gondolt eredmény is következett, hogy a különemű vallások összeegyeztetése az általános vallás szükségének érzetét és így azt magát is hatalmasan terjesztette és Augustusz korában történt, hogy a szeretet nevében hódító vallás első hajnala hasadt.

Habár a Janusz-templomot Augustusz uralkodása alatt háromszor is bezárhatták, azért általánosán a béke és rend a tartományokban nem állott teljesen helyre; különösen a nyugati és északi tartományokban nem csupán a békésen rendező, hanem a fegyvert viselő kézre is szükség volt. Erre, a birodalom nyugalmának biztosítására és nem új foglalásokra czélozott Augustusz, gondolkozásához híven nem a hiú fényt, hanem mindenütt a hasznost és czélszerűt kereste. Még 27-ben K. e. indult el és az Alpeseken át Gallia ügyeit ment rendezni. Augustusz az eddigi szokás ellen nem az előkelő osztályoknak kedvezett a nép megfélézésére, hanem ellenkezőleg mindenütt a népet használta fel, a kevésbé idomuló urak féken-tartására.

Galliából Hiszpania felé vette útját. Noha ez egyike volt a legrégebb római tartományoknak, még sem hódolt még meg teljesen; az északi határhegységben lakó kantabrok és aszturok még mindig dacoltak a római fegyverekkel. Augustusz a hozzáférhetlen hegyeikbe menekülő népeket 18 mértföldnyi sánczczal vette körül és megadásra kényszerítette őket 19-ben K. e., hanem ezután évszázadokon át a legnyugalmasabb tartomány az iber félsziget, mely a Róma nyelvét és szokásait jobban elsajátította, mint bármelyik tartomány.

A legnagyobb veszedelem a birodalmat a germán népektől fenyegette és a határok oltalmára kényszerítették Augustuszt a birodalom eddigi barátait a német népek rovására kijebb tolni. Augustusznak már régebben az volt a célja, hogy a közlekedést Itália és Gallia közt a szomszéd kelta és germán népek ellen biztosítsa, mikor tehát a rhétek és vindeliciak a rómaiak ellen fegyvert fogtak, Augustusz mostoha fiait küldte ellenük. Druzusz az Athezisz* mentében vonult föl, míg Tiberiusz Galliából, a Boden-tava vidékéről jött segélyére. Kemény harcok után sikerült a biro-

* Etsch

dalom határait a Duna középfolyásáig terjeszteni: Récia, Vindelicia és Norikum* római tartományokká lettek. Pannónia, vagyis a mai dunántúli Magyarország már előbb lett azzá. Mikor Druzusz Galliát kormányozta, szükségesnek látta, hogy a tartomány biztosítására a németalföldieket leigázza. Mikor a vállalat sikerült, elérkezettnek hitte az időt a svevek hatalmas szövetségét a felső Rajnavidéken megtámadni. E támadáshoz előkészületül nagy csatornával kötötte össze a Rajnát a Zuyder-tóval, hogy a közlekedést ez utóbbin át az Északi-tengerrel lehetővé tegye. Ezen az utón érkezett Druzusz már K. e. 12-ben az Amisiáig,** hol a bruktereket a tengeren megverte. A következő évben átment szárazföldi seregével a Rajnán és a Vesperig hatolt előre. Ott azonban visszafordult, mert hiányt szenvedett élelemben és mert a tél is közelgett. Aközben a szigambrok, kattok és kruzok egyesültek, hogy útját zárják. Druzuszt az elfogatás veszedelme fenyegette, azonban sikerült mégis a győzelmében bizakodó gondtalan ellenségen keresztül vágnia magát és szerencsésen eljutott a Rajnáig. Ott az Alizó torkolatánál erődöt épített a Rajna oltalmára és a következő évben ugyancsak e czélra még ötven mást is emelt, közöttük Maguntiakum*** volt a főerősség. Innét indult ki K. e. 963-ban előbb a kattok ellen, miután azokat legyőzve délnek vonult s a markomannok tartományát pusztította tűzzel-vassal, így ezt egészen az Albizig†) ért.

A hagyomány azt beszéli, hogy az Elbe-folyam partjain óriás női alak e szavakkal állotta útját: „Fordulj vissza, telhetetlen!”

Druzusz csakugyan visszatért, de mégis még Germániában leesett lováról és meghalt.

Tiberiusz, ki életben találta még, emléket állított neki, tetemeit pedig abba a mauzóleumba tette nyugalomra, melyet Augusztusz építtetett.

Habár Druzusz halála az északnyugati Germánia leigázását némileg késleltette, a németek ellenállása azon a vidéken teljesen megtört. Tiberiusz, ki Augusztusz kíséretében érkezett a csatátérre, keresztül-kasul járt a vidéken s ellenállásra alig talált, sőt a germán népek végre is követséget küldtek a császárhoz.

Augusztusz a követeket elfogatta és Gallia városaiba küldte, ahol azok részint bánatukban, hogy szabadságukat elvesztették, részint, hogy honosaikat ne feszélyezzék, maguk vetettek véget életüknek. Tiberiusz pedig élt az alkalommal és a vezérüket vesztett, készületlen népeket teljesen leigázta.

* Récia — Kelet-Graubündien és Dél-Tirol; Vindelicia = a Boden-tótól az Innig, Norikum = az Innától a Dunáig.

** Ems

*** Mainz,

†) Elbe.

Tiberiusz ezek után kegyvesztetten Rhodusz szigetére vonult vissza. Néhány év múlva már K. u. 4-ben Augusztusz visszahívta Tiberiuszt és Galliába küldte, ahonnan Németországon át egész az Albizig hatott, úgy, hogy a Viszurgisztól nyugatra lakó törzsek is meghódoltak; ellenben a Druzusz által földjeikről elűzött és a mai Csehországban megtelepült markomannok új veszedelemmel fenyegették a birodalmat.

Tiberiusz az Alpeseken át indult Marboduusz, a markomannok fejedelme ellen, míg utóda a német helytartóságban, Szenciusz Szaturninusz, észak-nyugat felől igyekezett segítségére Hanem mikor K. u. 17-ben a hadjáratot meg akarta indítani, előre nem látott esemény, a dalmátok és panonok fölkelése Tiberiusz háta mögött új fordulatot adott a vállalatának. Tiberiusz ekkor békét ajánlott a markomannok vezérének, aki elég rövidlátó volt és elfogadta azt, ahelyett, hogy a fölkelőkkel szövetkezett

Germán férfiú szobra, állítólag Ármin

volna és egyesült erővel törtek volna elnyomóikra. A fölkelés nagy rémületbe hozta a császárt; lehetségesnek tartotta, hogy a zendülők tiz nap alatt Róma kapui előtt állanak és valóban három álló évig tartott, míg Róma ismét ura lett a sivataggá pusztított, lakóiból kigyérült tartományainak.

Szenciusz Szaturninusz után az északnyugati Germániában Kvinciliusz Varusz, Szíria kormányzója lett a helytartó.

Ez azt hitte, ott is léha keletiekkel van dolga és római módra kezdett kormányozni, római törvénykezést és adórendszert hozott divatba. A németek közt e tájt voltak elegenden, kik a római párthoz szegődtek, hivatalt vállaltak és az új műveltségtől várták hazájok sorsának jobbrafordulását, de nagy többsége a Rajna és Vézer közt lakó népeknek titkos szövetségben egyesült elnyomói ellen. Lelke a szövetségnek a kerusz nép és köztük Ármin volt, Szegimer fejedelem fia. A 26 éves férfiú, ki mint az egyik római segélycsapat vezére, vitézsége folytán római polgárjogot nyert és eszes

tervszerű eljárása és képessége által, hogy nagy tömegeket vezéreljen és lelkesítsen minden szabadsághős fölött kitűnt.

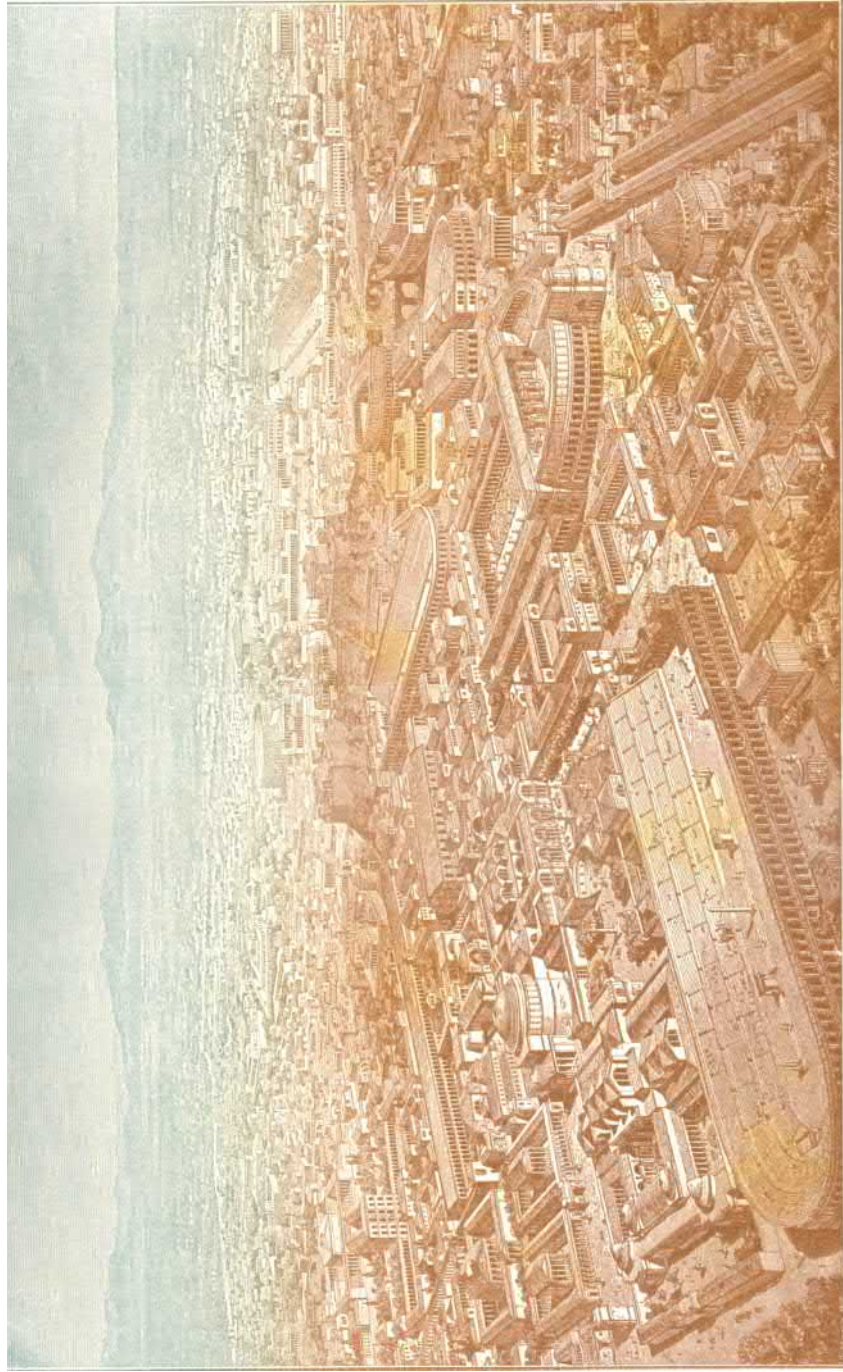
Neptun temploma.

Ármin álhírek által Váruszt és három légióját a teutoburgi erdőbe csalta s ott, a hegyek szorosaiiban, tönkre tette. Varusz kétségbeesetten magába dőfte kardját (702). Augusziusz e rémhír hallatára, mert 40,000 volt az elveszett római katonák száma, azt mondja a hagyomány, ruháit tépte, a falnak rohant, bódultán kiabálta: „Varusz, Varusz, add vissza légióimat!“

Ármit pedig „Germánia kétségtelen szabadítójának“ tekinthetjük.

A veszteség, melyet Várusz szenvedett, a birodalomra nem járt új veszedelem a nyomában, mint ahogy attól a császár félt, kinek ekkor egyedüli czéjja a határok védelme volt s ki hihetőleg a városzi veszteség hatása alatt toldotta végrendeletéhez az intést: „a birodalom határait terjeszteni nem kell.“

Amíg a germán földön a csaták zaja emlegette Augusztusz hatalmát, addig Rómában a béke áldásai hirdették a császár nagyságát, mert Augusztusz főgondját arra is fordította, hogy a régi erkölcsöket, tisztességet, főleg szigorú vallásosságot visszaállítsa, nem hogy Rómát újjá alkossa, mire a viszonyok közt nem is gondolhatott, hanem hogy a ójhangzásu dolgok hatása alatt a kedélyek tisztelettel tekintsenek kormánya igyekezetére. Ebből a czélből számos templomot építtetett és javíttatott; rég feledett vallási szertartásokat divatba hozott; a szibillai iratokat ren-

Róma képe a császárság korában (Bühman uramegalkotó rajza után).

Endrei Zalán: A Világ Történelme. II.*

Az „Union” stuttgarti kiadószékhelyénél.

„Moderne Cicorone: Rom” ezimű római vezetőjéből.

„Globus” mintázat, Budapest.

deztette; eltiltotta a főlöleges pompát a lakomáknál és köljátékoknál. Megújított törvényeket a tartományok elnyomása és kizsárolása ellen; főleg pedig a mind jobban elharapódzó nőtlenységnek, léha életnek akart I átat emelni.

Augusztusz legnagyobb dicsőségéül azt írhatjuk, hogy tudatában volt annak, hogy mi a kötelessége, mint császárnak és kötelességének tudta, hogy legjobb tudása szerint a birodalma javára kormányozzon, hogy megerősítse az államot hatalomban és megjavítsa erkölcsökben, buzgóbbá tegye vallásában.

Az irodalom, melyet Augusztusz igen pártolt, támogatta Oktavianuszt igyekezetében.

Augusztusz egyik benső barátja, rendithetlen hive Mecenász maga köré gyűjtötte kora költőit, íróit pártfogójuk volt, támogatta őket abban, hogy gondatlanul a műzsának élhessenek és megnyerte őket Augusztusz számára és a költők Mecenász utján Augusztusz óhajainak tettek eleget őt szolgálták.

Gaiusz Cilnius Mecenász, a dús gazdag római lovag (I. 358. old.) Augusztusznak már ifjú kora óta hív barátja volt. Mikor Oktaviánusz Görögországban. Ázsiában és Egyiptomban járt és Antoniusz ellen harcolt, az alatt Rómában hűségesen örködött érdekei felett. Mecenász, aki maga nem volt nagyravágyó, hatalom után törő, de öröme telt Oktaviánusz sikereiben, mikor barátja Rómában mint egyedüli uralkodó törvényeket hozott, munkatársa volt és sok üdvös törvényt Augusztusz az ő sugalmazására alkotott meg. Mikor Augusztusz uralmát megalapította, Mecenász többé nem vállalt el semmiféle hivatalt, hanem az Eszkvilin halmon épült gyönyörű villájában élt, és oda gyűjtötte a költőket és onnan irányította azokat Augusztusz érdekében. Bőkezű pártfogásáról azontúl mindenkit, aki a költőket, a költészetet pártolta, támogatta, Meczénász-nak nevezték. K. e. 8-ban halt meg.

Valószínű, hogy a Panteon felépítésében neki is része volt és hogy a rómaiak isteneivel együtt láthatók, az valószínűleg az ő érdeme is volt.

Amikor a Panteonról, vagyis minden isten templomairól szólnunk, elmondjuk mindazt, amit a rómaiak isteneiről tudnunk kell.

A rómaiak istenei legnagyobb részt azonos a görögök isteneivel, úgy, hogy legtöbbször majdnem elég annyit tudnunk, hogy az illető istennek, melyik görög isten felel meg.

Fortuna virilisz temploma,

Fortuna istenasszony.

A rómaiak istenei, akik személyükben ugyan megegyeztek a görög istenekkel sokkal inkább megfeleltek az isteni fogalomnak, mint a görögöké. A római istenekről nem költöttek regés történeteket, a római istenek mind fenéségek, komolyak, istenfélelmet és istentiszteletet parancsolok voltak.

A rómaiak vallása*) eredetileg is rokonságban volt a görögökével, hanem azután hosszú időn át külön-külön fejlődött mindkét nép vallása, de amint a két nép ismét szorosabb érintkezésbe jutott, akkor újra egyesült.

A rómaiak istenei, akik a város első alapítóival Láciumból vonultak az új városba, legnagyobbrészt mezei, erdei istenségek voltak, akik gondját viselték a mezőknek, erdőknek, szarvasmarhának, a pásztorok nyájainak. A szabad természet istenségei mellett ősrómai istenségek voltak a családi tűzhely istenek voltak a L á r e s z e k és a Penáteszek

Ezeknek a mezei és házi istenségeknek hosszú időközön át a legnagyobb tisztelettel áldoztak, de mikor a római állam egyre erősödött és Numa az állam védő istenségeinek a tiszteletét meghonosította, akkor az addigi istenségek háttérbe szorultak és nagy tisztelettel egyre tekintélyesebbek lettek Jupiter, aki a görögök Zeuszának felelt meg, Marsa hadisten, a görögök Áresze, aki mint Romulusz atyja, az egész római nép atyja volt; Kvirinusz volt az istenül elfogadott Romulusz. Ez a három főistenség volt Róma védő isteni háromsága, melyhez még a három női isten tartozott, J u n o, a görög Héra, Minerva, a görög Athéné és V e s z t a, istennője a házi tűzhelynek, mint az állam alapjának. Ezeken az istenségeken kívül tiszteltek még a rómaiak eszményeknek az isteneit így: a hűségnek, a hősiességnek, a tiszteletnek.

Amíg rómaiak nemzeti művelődése ment marad az idegen befolyástól, addig a vallása is megtartotta a római jellegét, de amikor a második pún háború után a görög műveltség, szellem és gondolkodás egyszerre divatos lett Rómában, akkor a görög és római vallás is teljesen összevegyült. Volt azonban olyan istenség is, mely teljesen római maradt és amelynek nincs megfelelője a görög vallásban, ilyen volt például Jánusz.

Jupiter, ép úgy mint Zeusz is istene a villám, a dörgés, álmok, a madarak repülése és étkezése által megnyilatkozó jósjeleknek, védője az emberek minden erényes viszonyainak: házasság, rokonság, vendéglátás, népjogok. Társa Fidesz, a hűség, a ki vele lakik a Kapitóliumon; Terminusz-nak, a határok istenének pedig szent kőve a kapitóliumi templomban áll.

Mikor Jupitert azonosították a görög Zeusszal, akkor Szaturnuszt és Opszt szüleinek fogadták el, feleségül Júnót és leányául Minervát tisztelték.

J ú n o férje, Jupiter mellett az ég istennője volt és az ő szülei is Szaturnusz és

*) Stoll H. W. mitológiája nyomán,

Opsz voltak és azért Júnót gyakran Szaturniának is vezették. Az állam védaszszonya volt, aki azonban különösen a római család gondjait viseli szívéen, mindennek fölött a házasság istennője és a szüléskor Lucina néven fohászokdottak hozzá. Főüünepe volt a római asszonyok által ünnepelt M a t r o n á l i á k, amelyek május 1-én kezdődtek meg.

M i n e r v a, a görögök Pállasz Athéneje, különösen a női foglalkozások istennője volt, de mint Róma védőistenasszonyát is tisztelték; márcziusban öt napig tartó ünnepet ültek tiszteletére, a K o r i n k v á t r u s z t, melyet különösen a tanuló ifjúság, a művészek és kézművesek ültek meg.

Apollo-nak, a Föbusz Apollon görög istennek a római vallásban nem volt megfelelő isteni személye, tehát teljesen úgy vették át, mint a hogy a görögök tisztelték. Már Tarkviniusz korában küldtek a rómaiak Delfoiba Apollonhoz jóslatokért.

Későbbben mint gyógyító istennek templomot emeltek és az apolloi játékokat rendeztek tiszteletére, mint ilyent különösen az ellenség távoltartójának és a győzelmet adónak tartották; mint ilyent különösen Auguszusz tisztelte, még pedig az akciumi játékokkal, mert szenttül hitte, hogy Antoniusz felett az akciumi győzedelmet csak Apollo segítségének köszönhette.

D i á n a volt a rómaiaknak az Artemisze, ósitáiai női istenség, a hold istennője, az élet és a világosság adója. Diána alakjában egyesült a vadászat istennője, a szülés istennője Lucina Luna a hold istennő és Trivia a görög Hekáte. Ariciában különös tiszteletben részesítették. Ott mint „berek istennő“ véráldozatot követelt. A szentély

főpapja a „berek király“ mindig elszökött rabszolga volt, akinek a főpapságot páros viadalban az elődjétől kellett elhódítania és azután páros viadalban megvédenie, mindenki ellen, aki az állásáért őt viadalra szóllította.

M e r k u r i u s z volt a rómaiaknál a kereskedelem és nyereség istene és mikor Hermeszt megismerték, átvették ennek egész hitregjét.

A római Vulkanusz teljesen a görög Hefaisztosz volt, akinek a műhelye az Etna tűzhányó mélyében van.

M a r s z a hadisten, a római nép atyja, kiváló tiszteletben részesült. Marsz ugyan hadisten volt, de régi időkben a mezei istenségek közé tartozott és ezért májusban a római földmivelők áldoztak Marsznak és áldást kértek földjeikre. A D i a-nak, a római földek termékenységének istennőjének ünnepén Marszhoz is fordultak, hogy óvja meg a földeket, a termést elemi csapásoktól. Az esztendő harmadik hónapját Marszról nevezték el Marciusznak és 1-től napokon át a Száliusz - papok, vagyis a tánczó papok hadi köntösben, fegyveresen a városban énekekkel, zeneszóval és tánczczal jártak körül A monda azt tartja, hogy Numa király idejében nagy pestis járványkor paizs esett le az égből Róma városába, ez a paizs óvta meg a várost attól, hogy a dőghalál teljesen elpusztítsa. Numa, hogy Marsz szent ajándékát el ne lophassák, még 11 darab teljesen hasonlót csináltatott és rábízta 12 Száliusz-papra. Ezekkel a paizsokkal jártak körül a városban a papok. A körmenet alatt énekelt dalok főképen Marszt dicsőítették. Marsz tehát gondját Diana. viselte Rómának, környékének, megóvta az ellenség-

tői a várost és a falvakat, a nyáját a farkastól, a hullasztó vésztől, a földeket az elemi csapásoktól, az embert a betegségek­ től, a járványoktól.

Marsz mellett még külön háború istennője is volt a római népnek: Bellona. Ez az istennő óitáliai, szabin eredetű volt.

Marsz szentelt állatai voltak: a farkas, a harkály és a kakas.

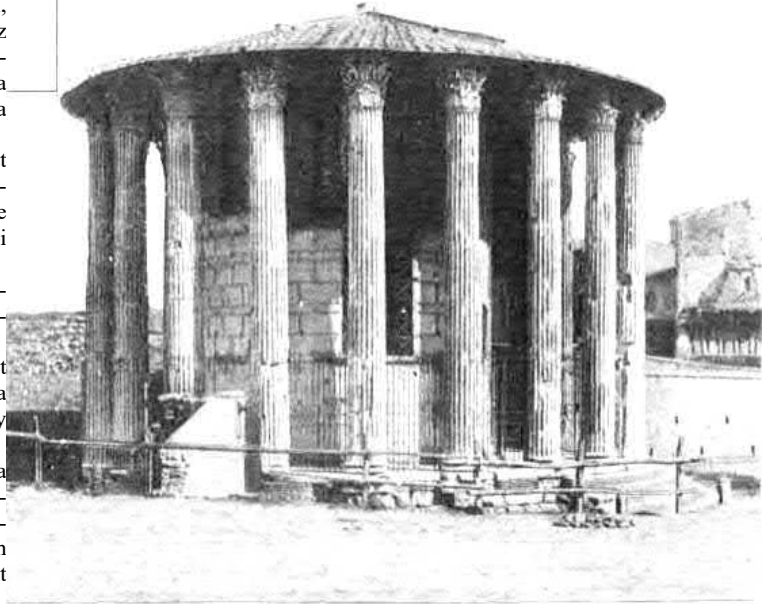
Vénusz a görögök Afroditéje, a rómaiaknál is a szerelem istennője, mint ilyen a tavasz,

a virulás istennője és hónapja az április, amikor minden csupa élet és szerelem.

Igen érdekes, hogy a szépség és szerelem istennőjét az enyészet istennőjéül is tisztelték, mint ilyennek Vénusz Libitína. Mint a gvőzedelem istennőjét is tisztelték, ekkor Vénusz Viktorix a neve. Eneász anyjának is tekintették és mint olyan Vénusz Genetrix-nek nevezték. Vénusz tisztelete különösen Cézár és főleg Augusztusz korában lett különösen divatos és virult, főleg mint a Juliusz-család özanyja.

Vénusz állandó kísérőjét a görög Eroszt, a rómaiak Ámornak vagy Kupidónak nevezték és róla a görög hitregét teljesen átvették. Hímen tisztjét pedig a rómaiaknál Talasszió vagy Talassziusz tölti be. Talassziusz római gazdag ifjú volt, aki a szabin nők rablásakor a legszebb szabin leányt nyerte feleségül. A rómaiaknál azóta, mikor az új asszony bevonult a férje házába, <Talasszió>-kiáltással üdvözölte a násznép. Más monda azt mondja, hogy ez a név a pamutos kosarat illette, melyet a menyasszony után vitték és amely a jó háziasszony jelképe volt.

Veszta, a családi tűzhely istennője, akinek tiszteletére állítólag még Numa Pompiliusz építette fel a máig is álló kerek Veszta-templomot és ő avatta fel az első Veszta papnőket, akiket, mert szüzességi fogadalmat kellett letenniük, Veszta-szüzeknek neveztek. A Veszta-szüzek hatan voltak; tisztjük első sorban ez volt, hogy a Veszta templomában lobogó örök tűzre vigyázzanak, mert annak sohasem volt szabad kialudnia, mert ha az megtörtént, az mindig nagy szerencsétlenséget hozott az államra. Ha valamelyik Veszta-szüz hibájából a láng kialudt, akkor büntetésből az oltár függőnye mögött a Pontifex Maximusz megostorozta a papnőt. A tüzet azonban nem volt szabad valami más, az emberek által használt és tisztátalanná lett tüzből venni, hanem újra

A Veszta temploma.
Állítólag még Numa Pompiliusz építette.

kellett támasztani, vagy gyújtótűkörrel a nap sugarai által, vagy fa dörzsölése által. Ha valamelyik Veszta-szűz megtörte a szüzességi fogadalmat, azt a bűnök mezején elevenen eltemették. Csábítóját nyilvánosan megvesszőzték, a város pedig mély gyászt öltött.

A Veszta-szűzeket a város legelőkelőbb családjainak leányaiból a főpap választotta ki és már hat, de legkésőbbben tiz éves korukban avatták fel és harmincz éves korukig tartott szolgálatuk; mikor megváltak szolgálatukból, letehették a fátyolt és férjhez is mehettek, de azt a római nép mindig zokon vette. Évente július 9-étől 15-ig ünnepelték Veszta tiszteletére a Veszta-ünnepét. Ekkor ételeket raktak aj istennő oltárára és a malom-hajtó szamarat felcizfrázva, kenyerekkel telerakva aj istennő temploma elé vezették, hogy az istennő a család mindennapi kenyerét megadja. A Veszta-ünnep alatt tatarozták ki a templomot is és csak az asszonyoknak volt szabad a templom előtt megjelenniök. A kenyér, só, főzelék, hal és a legegyszerűbb mindennapi éledelek az ő szent oltalma alá tartoztak.

A Veszta-szűzeknek rendkívül nagy volt a tekintélyük. Személyük sérthetetlen volt, az apának nem volt felettük hatalma, vagyonuk felett maguk rendelkeztek, ha pedig ünnepélyes menetben végig vonultak Róma utcáin, liktorok mentek előttük és a konzuli jelvényt, a faszczeszeket (vesszőnyalábok) vitték előttük. Ha megtörtént, hogy halálra ítélttel találkoztak újokban, akkor megkegyelmezhettek neki.

Fortuna volt a szerencse istennője, aki a rómaiaknál különösen nagy tiszteletben részesült. Az ő tiszteletét a hagyomány szerint Szerviusz Tulliusz rendelte el, mert Fortuna segítségével került a trónra. Fortunát sok néven tisztelték, így volt: a véletlen szerencse (Forsz Fortuna), az államszerencse (Publika), a magánember szerencséje (Privata), a nép-szerencse (Plebeja), a patriczius-szerencse (Patricia), a szabadosok szerencséje (Liberia), a gyermekeké (Pubera), a szűzeké (Virginalisz), az asszonyoké (Muliebrisz), a férfiaké (Virilisz); a boldog szerencse (Blanda), a jó szerencse (Bona) a rossz szerencse (Mala), a kétséges szerencse (Dubia), az állandó szerencse (Sztáta), az úti szerencse (Komesz). A Bona Fortunával együtt volt szent oszlopa Bonus Eventusznak, a jó sikernek. Temploma volt még a Boldogságnak, Felicitásnak is.

Neptunusz, a görög Poszeidon, teljesen megfelel a görög tenger istennek, akinek a rómaiaknál Szalacia, a tengeri sós hullámok istennője volt a felesége.

Ceresz volt a rómaiaknál a gabona istennője és megfelelt a görög Demeternek, az ő tiszteletére rendezték áprilisban a Cereáliák ünnepét, amit különösen a plebejusok ültek meg. A Cereáliák alatt nagy lóversenyeket rendeztek, közben virágot, diót dobáltak a nép közé pompás lakomákra hívtak egymást az ismerősök és virág-koszorúkat küldtek egymásnak a figyelmesek és kedveskedők. A görög Demeternek volt még másik alakja is, a „jó istennő“ Bona Dea, akít a római prétor, vagy konzul házában ünnepelték, éjjel, rejtelmesen, amikor férfiak a házban megjelenie nem volt szabad.

Veszta szűz.

Hádeszt a görögök a „gazdagénak a „gazdaságot adónak“ is nevezték Plútón vagy Pluteusznak, ezt a nevet vették át a rómaiak is és az alvilág istenét Plútónak hívták.

Teljesen római, vagyis itáliai eredetű istenek voltak: Jánusz, Vertumnusz, Terminusz, Faunusz, a Penateszek és Láreszek.

Jánusz a rómaiak egyik legelőkelőbb istene volt; atyának is nevezték, sőt az istenek istenének is. Eredetileg ő volt a napisten, aki a természet életének minden változását létrehozza, szabályozza, rendben tartja. Ő hozza a napokat, a hónapokat és éveket. Az év, hó és nap kezdetét neki szentelték. Minden reggel hozzá kiáltottak a papok, hálát adták neki, a virradásért; ő volt az ég kapujának őre, ő bocsátja ki és be a napot, ezért volt két arca, egyik kelet, másik nyugat felé nézett, az utóbb az öreg, az első a fiatal; a hó első napján borral, gyümölcsökkel és tömjénnel áldoztak neki, az év első hónapját róla nevezték el Januáriusnak és az új év napja volt az ő fő ünnepe. Új év napján a rómaiak tartózkodtak minden csúnya, rossz kifejezéstől csak szépről és jóról beszéltek, csak olyanról, aminek az új esztendőre szerencsés jelentősége lehet; az emberek szerencsét kívántak egymásnak, édességeket ajándékoztak, annak jeléül, hogy édes esztendőt kívánnak. Jánuszt mint a jó kezdet istenét, segítségül hívták minden munkánál, mikor hozzáfogtak.

Numa a Forum közélében kapucsarnokot építtetett, mely alatt a fegyveres ifjúság hadba vonult. Ez a kapucsarnok nyitva maradt a háború egész ideje alatt, csak mikor a sereg visszatért és a háborúnak vége volt, zárták ismét be. Ezt a kapucsarnokot később Jánusz templomának hívták, mely ha bezártan állott, akkor azt jelentette, hogy a birodalomban mindenütt béke van.

Jánusznak szentelték a kapukat, ajtókat, átjárásokat, a kapukon gyakran ott találjuk a kétarcú Jánusz képét.

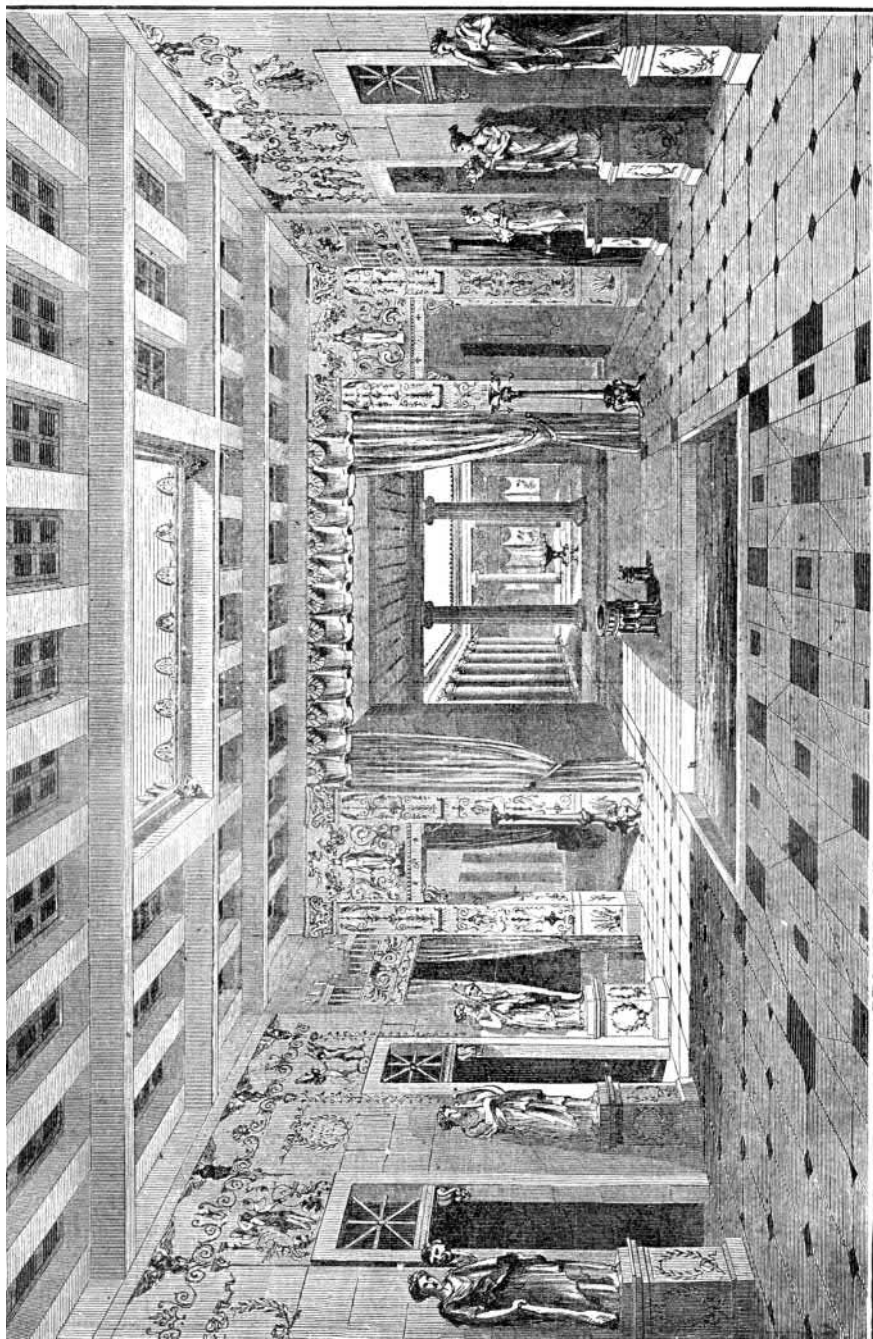
Vertumnusz istene volt a gyümölcs életének, mely a virulástól egészen a gyümölcs megéréséig tart és így különösen a bő termésnek és őszi gyümölcs szüretnek az istene és így ünnepnapjait októberben tartották azok voltak a Vertumáliák. Felesége Pomona, a gyümölcsök istennője volt.

Terminusz volt a határ istene. Az ő oltalma alatt állott a határkö. Az ó római naptár szerint a február volt az év utolsó napja, tehát az év határos, akkor Terminusz tiszteletére tartottak ünnepségeket, melyeket termináliáknak hívtak. Terminusz szent köve Jupiter templomában volt, ami azt jelentette, hogy a határok a legfőbb istenség oltalma alatt is állanak. Mikor Tarkvinisz Szuperbusz felépítette Jupiter templomát, több szent tárgyat szertartások közt elakarták vinni más helyre, Terminusz azonban nem engedte, hogy követ elmozdítsák, amivel azt jelezte, hogy a határ szent, azt nem szabad bolygatni. Ekkor úgy építették a templomot, hogy a követ magába zárja, de felette szabadon hagyták az eget, mert a határ istenének, csak szabad ég alatt lehet áldozni.

Szilvánusz volt az erdők istene, de oltalmazója minden fának és bokornak is, sőt a gazdálkodó ember háza is az ő oltalma alatt állott. Szilvánusznak azonban félelmes tulajdonságai is voltak. Mint a vadon és rengeteg lakója ő csalogatja és téveszti meg az embert árny alakokkal, az erdei csend és félelmetesség tréfalközeásaival, és ő hallat a sűrűségekből rettentő hangokat, melyek az embert megrémítik.

Faunusz szintén az erdő istene, de különösen az erdők közelében legelő nyájak oltalmazója, mivel megóvja azokat a farkasoktól és ezért Luperkusznak is hívják. Faunusz ünnepeit, melyet december 5-én tartottak Faunáliáknak, Superkusz ünnepeit, melyet február 15-én ült meg Luperkáliáknak hívták.

A Luperkáliákon kecskéket és bakokat áldoztak, majd két ifjút vezettek az oltár elé és megérintették homlokát véres késsel azután tejbe mártott gyapjúval letörölték homlokukról a vért, mire az ifjak felkacagtak. Az áldozó szertartás és lakoma után a

Előkelő római ház belseje a császárság idején

papok az áldozati állatok bőréből kötényt csináltak. Ezt maguk elé akasztották, levágtak belőle szíjat és ide-oda jártak az utcázakon és megütötték a szíjjal az embereket. Ez az ütés áldást hozott. Erről a bűn tisztító szertartásról nevezték el azt a hónapot februáriusnak. Ez az ünnep a hagyomány szerint még Romulusz és Remuszról származott.

A Penateszek a rómaiak házi istenei voltak, szobraik a család tűzhelyén állottak, ahol szünetlen lobogott a láng. A házi tűzhely a család tagjainak menedék helye volt. A penateszeknek szentelt családi tűzhelyről még a hatóság sem vonszolhatta el a családtyát. Az államnak, mint a legnagyobb családnak is voltak Penateszei, azoknak a szobra a Veszta-templomban állott.

A Láreszek szintén házi és családi istenek, de azok különösen a család házában voltak védői, azok a házat sohasem hagyták el, míg a Penateszek a családdal más helyre is elmentek. A Láreszek helye szintén a tűzhelyen volt, ahol különös szekerénykében a (Laráriumban) őrizték. A laránomot ünnepnapokon kinyitották, hogy a láreszek is részt vegyenek a család ünnepén. Az állam láreszei között voltak: Romulusz, Remusz, Fausztulusz a pásztor és Akka Lárencia a felesége és még más kiválóak, akik a római őstörténelemben mint érdemes férfiak szerepeltek. A láreszek különben elháltak jó lelkei voltak, ellentétben a Lárvák és a Lemurokkal, azok rossz szellemek voltak, elháltak rossz emberek rossz lelkei.

Maneszek voltak az elköltözöttek lelkei, tekintet nélkül arra, hogy jók-e vagy rosszak.

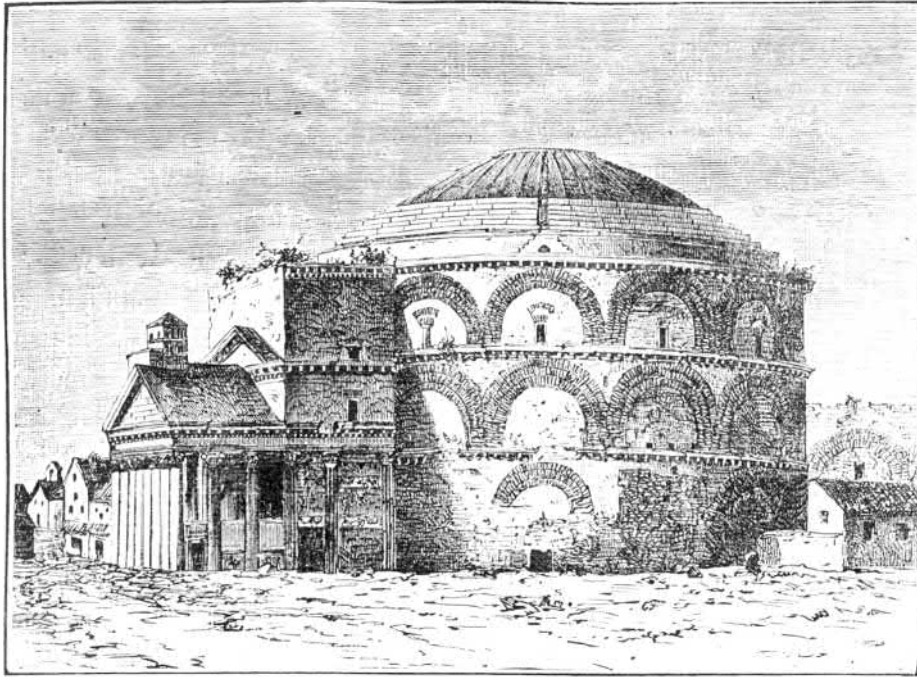
A rómaiak megszemélyesítették és különösen tisztelték a hűséget, latin neve Fidesz, az egyetértést Konkordia, a békét Pax, az ép egészséget Szálusz, az ifjúságot Juventusz, a diadalt Viktoria, a szabadságot Libertasz a harcai bátorságot Virtusz és a szemérmességet Pudicia, (A római nő legszébb erényének tartották.) A reményt Szpez; végül megszemélyesítették Róma városát és Kis Ázsiában Roma istennőnek templomot is emeltek

Csodálatos jeleség az, hogy mikor Rómában a császár felépítette a Panteont, a minden római isten templomát, amikor a pogány vallás egyszerre újra a legtökéletesebb tiszteletnek örvült, mikor, úgy látszik, a már elhanyagolt istenek is újra diadalmasan jelennek meg s áldozó oltáiraikon kigyulad a láng, akkor támadt messze keleten új fénysugár első napja, megszületik az egyisten-tannak, a szeretet vallásának Teremtője: Krisztus.

Amíg a sok római isten főpapja császári bíborban, arany és csillogó fény között uf és örök dicsőítést akar a sok istenség minden tagja számára megalapítani, addig a kelő nap földjén szegényen, nyomorúságos istállóban, Róma fennállásának 747-ik esztendejében megszületett Jézus Krisztus, hogy rövid idő múlva ledöljse a római istenek szobrait és elfoglalja helyüket az egész birodalomban.

Augusztusz uralkodása a római birodalomra áldásos, üdvös volt, de a maga élete nem volt boldog, családi viszonyai nagyon sivarak voltak. Nagy birodalmát, a hatalmas császárságot nem hagyhatta saját vérére, a sors megtagadta tőle azt a boldogságot, hogy fiában láthatta volna örökösét.

Augusztusz családi életét és utolsó éveit Duruy francia történész szavaiban ismergetjük, amelyek így szólnak:

Augustusz Panteonja 1575-ből való kép után. (I. 339. old.)

„Augustuszt uralkodásának vége felé sivár vigasztalanság környezte. Egyre-másra meg kellett érnie, mint hálnak el mellőle sorra mindazok, akiket részben a vérrokonság és barátság érzése fűzött hozzá, részben dicsőségének osztályosai gyanánt ragaszkodtak hozzá s mint ilyenek egyszersmind uralmának támaszai és büszkeségei voltak. Előtte költözött el unokaöcscse és veje Marcellusz (K. e. 23-ban), nővére Oktávia (11-ben). A K. e. nyolczadik esztendőben már csak Julia leányának Agrippával való házasságából származott gyermekei, továbbá Druzusz és Tibériusz nevű mostohafiai után még élő unokái maradtak meg összes reményeinek zálogául.

A császár gyöngéden szerette unokáit. Az a buzgalom, melylyel neveltetésükről gondoskodott, a nagy tisztségek és kitüntetések, melyekkel őket már fiatal éveikben elhalmozta, kétségtelenül kifejezték a gyermekek jövőjére vonatkozó jelentős terveit. A trónöröklés kényes kérdését a nyilvánosság előtt addig nem vetették fel. Pedig a császári birodalom megalapítása után az egységes nagyhatalom viselőjét, illetve a császári jogok egyetlen örökösét előre ki kellett volna jelölni. Mindenesetre nagy mulasztás lett volna, hogy oly nagykiterjedésű birodalmat, melynek bár törvényei, lakói voltak ugyan, de nagyobbbszabású intézményeket, szervezeteket, állampolgári jogokat és kötelességeket még nem ismert, — kormányzói időszakonként a császárválasztás bizonytalan, sőt megrázkódthatást előidézhető eshetőségeinek tegyenek ki. Augustusz jól érezte e kérdés súlyát, de egész életén át tanúsított önzetlensége tartózkodóvá tette abban, hogy nyíltan és kötelezően kimondja a „trón öröklésének jogát” Nem is volt elég ötletes, hogy valamely más megoldást kieszeljen, sem elég erélyes, hogy rendszert léptessen életbe. Ilyenformán aztán nem történt gondoskodás sem arra az esetre, ha az utód kiskorú lenne, sem arra, ha a császári ház ivadéka kihalnának, de még arra sem, ha az első császár hirtelen megbetegednék vagy meghalna. Mindent a véletlenre bíztak.

Így következett be az a kínos zavar, a csaknem orvosolhatatlan viszály, mely háromszáz esztendőn át utóbb a birodalomra nehezedett s amelyért a felelősség elsősorban Augustuszt terheli; mert ő uralkodásának második felében annyira tapasztalta és élvezte a rómaiak szívós ragaszkodását, hogy ebben az időben bátran mellőzhette volna a hizelkedést és gyöngédséget és megokolt kívánságával együtt előállhatott volna.

Amit azonban államjogi tekintetből nem mert elrendelni, annak igyekezett legalább gyakorlatilag és a cselekvés terén érvényt szerezni. Minthogy — éppúgy mint Cézárnak — neki se volt fiúgyermeke, előbb Marcellusz unokaöcscsét fogadta örökbe, majd a fiatal herceg korai halála után özvegy leányának, Júliának kezét Agrippának ajándékozta. Az a tette, hogy egykori fegyveres társát vejevé emelte, többé-kevésbé

Augustus, mint diadalmenetét tartó imperator.

amellett szólott, mintha Agrippával hatalmát megosztani s később őt uralmának örökösévé tenni kívánná. A rómaiaknak ezt a felfogását csak megerősítette Augustusz, midőn K. e. 19-ben vejét a tribunátusi hatalom részesévé tette s később Agrippa fiait Gájusz és Luciusz Cézárt adoptálta.

Mikor Agrippa halála a korábbi kérdést újból felvetette, Augustusz legidősebb mostohafiát fogadta házába, hogy a birodalom kormányzásában számára jelentős szerepet juttasson. Ez Tibériusz volt, aki Livia első házasságából született. Augustusz elrendelte Tibériusznak, hogy nejétől, Vipszaniától váljék el; ámbár ez nagyon szerette feleségét, aki nemrég fiúgyermekkel is megajándékozta. Tibériusz kénytelen volt Agrippa özvegyét nőül venni. A császár azt remélte, hogy Tibériusz becsvágját így egyelőre kielégítheti; majd arra gondolt, hogy ez idő alatt Júliának Agrippától született fiai megnőnek s számításai szerint a nekik szánt uralomra megérnek. Alighogy e fiuk gyermekéveikből felcseperedtek, már köztársasági méltóságokat kötött le nekik. Luciusz tizennégy éves korában augur lett. A három évvel idősebb Gájusz papi méltóságot nyert, részt vehetett a szenátusban s joga volt a nyilvános játékokon és ünnepeken bíboros tógában a szenátorok padjain helyet foglalni. Ezenkívül mindkét ifjú konzuljelölt, vagyis mihelyt huszadik évüket elérik, e tisztségeket be is fogják tölteni. Addig a „római ifjúság fejedelmei“ czímet viselték. A szenátusban és a székvarosban senkinek se volt ellenök kifogása, sőt bizonyára több engedményt is kieszközölhetett volna számukra Augustusz, ha merte volna. De magában a császári házban nagy ellenzéssel találkozott a császár. Tibériusz tettetett közömbösséggel, de belsejében mélyen kesergő lélekkel

figyelte, mily kis mértékben méltányolják az ő nagy szolgálatait s mennyivel többre becsülik a gőgjükben határt nem ismerő ifjak jelenét és jövőjét. Ezek pedig a fiatal korban elért nagy tisztesség tudatában, nemkülönben az elmaradhatatlan hízélgők ,-tömjénezésének hatása alatt annyira elbizakodtak, hogy nyíltan fellázadtak Augusztusz ellen, mikor megtudták, hogy ez — túlságosan megnőtt szárvaik letörésére — Tibériusznak a tribunátusi hatalmat öt évre odaajándékozta.

Tibériusz ritka éleslátással jó előre észrevette, hogy az ifjak neki engesztelhetetlen ellenségei. Ehhez járult, hogy neje, Iulia, botrányos kicsapongásaival férfiúi büszkeségét, (a legelőkelőbb római nemesi családok fejének büszkeségét) a legszörnyösebb módon meggyalázta. El nem űzhette magától — hiszen a császár lánya, — másrészt a politikai előny, melyért a kénytelen házasságot kötötte, szintén veszendőnek mutatkozott; megszokott erélyességével és hamisítatlan Klaudiusz-családi makacssággal elhatározta tehát, hogy elhagyja az udvart, a székvárost, el egész Itáliát s a keletre magányba vonul. Csakhogy ez az eljárás nyílt szemrehányás Augusztusz atyai gyöngeségével szemben. A császár is így fogja fel; megparancsolta tehát Líviának, hogy fiát el ne bocsássa, sőt mi több, az uralkodó maga panaszt emel a szenátusban, hogy mostohafia cserben akarja hagyni. Hiába minden. Tibériusz kijelentette, hogy kész inkább éhhalállal elpusztulni, semhogy engedjen; s már csakugyan több napon át elutasított magától minden ételt. Augusztusz végre megengedte neki, hogy Ázsiába utazzék s Tibériusz a legnagyobb titokban elhagyta az udvart, el a várost, anélkül, hogy egy neheztelő vagy panaszos szót hallatott volna és Rhodoszban telepedett le. Ugyanúgy tett tehát, mint hajdan Agrippa, mikor őt az ifjú Marcellusz kedvéért méltatlanul mellőzték. Tibériusz most ép oly nélkülözhetetlennek véli magát, mint egykor Augusztusz nagy hadvezére és remélte, hogy előbb-utóbb őt is ép olyan módon vissza fogják hívni s akkor majd a fiatal Cézárokkal legalább is egyrangúvá teszik.

De Augusztusz mélyen megsértődött mostohafiának tettén és látszólag nem törődött vele; hét esztendeig hagyta őt Rhodoszban. — Ámde csakhamar beköszönt a balsors a császári házba s egy napon a már öregedő Augusztusz leggyöngédebb érzéseinek fájó sebet ejt saját leánya. Gyász és szégyen borul családjára. Julia hercegnő egyre undorítóbb gyalázatosságokat követ el. Azelőtt hosszú ideig eltitkolták üzelmeit a császár előtt, — talán csak azért, hogy lánya minél messzebbre ragadtassa magát féktelen kicsapongásaiban, olyan messzire, ahonnan már nincs

Augusztusz mint főpap.

Tibériusz.

visszatérés. Végre is most már mindent lepleztek a császár előtt. Augusztusznak, mint az erkölcsök javítójának atyai érzéseit el kellett fojtania és szigorúan büntetnie. — Irgalmatlanul elítélték a hercegnő bűntársait, — a társaság legnagyobb előkelőseit. Júliát pedig a Pandataria-szigetre száműzték. Augusztusz haragja annyira engesztelhetetlen volt, hogy lánya halála után, hamvainak a császár családi sírboltjában való elhelyezés* se engedte meg. (K. e. 2.)

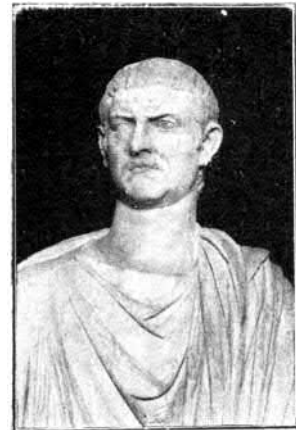
Livia abban reménykedett, hogy az anya vétke Julia gyermekeire is kisebbitőleg fog hatni Augusztusznál; de számításában csalódott. A császár tüntetőleg kifejezést adott szándékának, hogy az uralkodás örökségét Gajusz Cézárra óhajtja ruházni, miért is ennek előbb a prokonzuli hatalmat adományozta, aztán fényes kísérettel a Keletre küldte, hogy az ott kifejtendő pompával olcsó, de hálás dicsőítést szerezzen utódja nevének. A mai időszámítás első évének január

elsején, a birodalmi szövetséges fejedelmek kíséretében foglalta el a fiatal herceg a prokonzuli méltóságot Antiokiában. Az Armeniában kiűtött belső viszályok pedig csakhamar alkalmat adnak neki arra, hogy szerencsés beavatkozással könnyű győzelmet arasson, sőt hogy a tartomány trónjával is rendelkezék. Oda is ajándékozta e trónt Ariobarzanesz méd fejedelemnek.

Tibériusz észrevette, hogy rosszul számított; Rómában megfélemedtek róla, Ázsiában pedig veszély fenyegeti. Sőt Gajusz Cézár egyik lelkes híve arra is ajánlkozott egyik mulatság alkalmával, hogy ő kész haladéktalanul Rhodoszba utazni s onnan a száműzött fejét magával hozni. Tiberiusznak helyzete tehát a messze keleten aggasztóbbnak látszott, mint egykor Rómában, ahol legalább anyja révén biztonságban élhetett. Alázatos hódolatáról biztosította tehát egyfelől Gajuszt, másfelől magát a császárt, miáltal sikerült neki engedelmet nyernie arra, hogy a szék-városba visszatérhessen, — azonban azzal a kikötéssel, hogy minden nyilvános szereplésről lemond. Az események hatalma mégis nemsokára részt juttat neki a birodalom kormányzásában.

Egyik arméniai hadjárat alkalmával Aitagira város parancsnoka Gajuszt — fontos közölnivalók ürtügye alatt — a maga közelébe csalta s törrel megsebesítette. Maga a szúrás nem lett volna halálos, de a tör valószínűleg mérgezett volt. Annyi bizonyos, hogy a herceget ez időtől kezdve gyógyíthatatlan búskomorság fogta el s némi szenvedés után K. u. 4-ben meghalt Kilikiában. Másfél évvel előbb pedig bátyja, Luciusz, kit a császár a spanyol légiókkal küldött ki, életét vesztette Massziliában.

Bár a két ifjú könnyelmű életmódja is nagyon hozzájárult korai haláluk bekövetkezéséhez, sokan kételkedtek haláluk természetességében s anélkül, hogy valami büntény nyomára akadtak volna, sok panaszos szó hangzott el

Druzusz, Lívia fia, Germania hódítója.

vádolón az ifjú hercegek katasztrófája után uralomra jutott utódok ellen, akiket azzal gyanúsították, hogy az ifjak halálának okozói voltak.

Júliának még egy fia maradt életben: Agrippa Poszthumus, aki azonban még csak tizenhat éves volt. Augusztusz öreg napjainak terhét érezte, belátta, hogy birodalma érdekében le kell küzdenie a Tibériusz személye iránt táplált haragos indulatot. Egyidejűleg fogadta tehát örökbe az ifjú Agrippát és Tibériuszt. S talán őszinte fájdalom titkolt szívében, midőn így nyilatkozott: „Meg kell tennem az állam érdekében.” Ugyanakkor rákényszerítette Tibériuszt, hogy — saját fiának mellőzésével — fogadja örökbe a császár unokaöccsét, Germanikuszt, akire Augusztusz, az egykor gyermek atyja, Druzus iránt érzett gyöngéd szeretetet is a legnagyobb mértékben átszármasztotta.

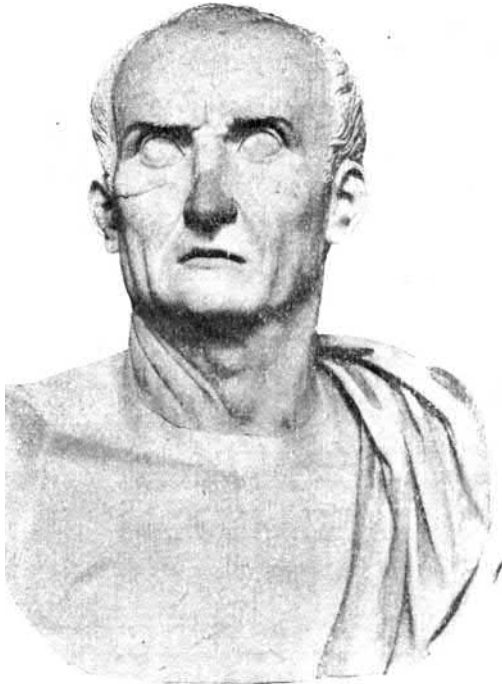
Az uralkodói jogok átöröklésének sokáig vajdott kérdését tehát végre elintézte. Azonban — kevés híján — gonosz összeesküvés a császárt és egész alkotását csaknem megsemmisítette. Cinna, Pompejus egyik unokája vetette föl azt a tervet, hogy Augusztuszt meg kellene gyilkolni; csak hogy a sötét szándékot felfedezték; a császár a fiatal bűnöst kegyetlenül büntetni kívánta, ámde Livia azt tanácsolta neki, hogy jobb lesz, ha kegyelmet gyakorol s ha jól kiszámított nagylelkűség tanúsításával magát a jövőben hasonló megtámadtatás ellen körülbástyázza. Augusztusz csakugyan magához hívatta Cinnát, tudtára adta, hogy úgy az ő, mint büntársai szándékáról értesült, de fenséges szavakban kijelenti, hogy mindannyiuknak megkegyelmez. Egy évvel utóbb még konzullá is kinevezte.

A trónöröklés kérdése azonban annyiban még mindig eldöntetlen maradt, hogy voltaképen két trónöröklő szerepelt: Agrippa és Tibériusz. Elméleti szempontból amannak ép annyi joga volt, mint ennek. Minthogy azonban szerencsétlenségére Agrippa anyja rossz tulajdonságait is örökölte, sorsa se lehetett jobb. Augusztusz csakhamar kitagadta s száműzte. Senki se sajnálta meg Agrippát, mert szellemének korlátoltsága, tehetetlen léhasága ép oly ellenszenves volt az előkelő, finom udvarnál, mint erkölcstelen kicsapongása. Mindezzel még nem merültek ki az agg császár szenvedései. A következő évben kénytelen volt a fiatalabbik Júliát — az anyjához hasonló gyalázatos üzemek miatt — szintén száműzni; ezt az Adria szigetére vitték, ahol húsz esztendeig élt s halála után hamvait nem volt szabad a Cézárook mauzóleumában elhelyezni. Kegyetlen parancssal még azt is megtiltotta, hogy ennek a Júliának a gyermekét felneveljék; saját családjának ezt a kérlelhetetlen bírját agg napjaiban már csak az egy Livia és Tibériusz vigasztalják.

Ugyanez időtájít kényszerítették O v i d i u s z t, az előkelő római társaság kedves költőjét császári parancssal arra, hogy hagyja el Itáliát, vonuljon a birodalom legtávolabbi határára, a Duna tengerbeömlésének közelébe, arra a kietlen vidékre, amelyet ma Dobrudsának neveznek. Ezt a titokzatos eseményt eltakaró fátyol föllebbentéséhez tömérdek magyarázatot fűznek. Mi azoknak számát nem szaporítjuk. Éljük be az akkori szokások némi ismeretével. Abban az időben nem egyszer megtörtént, hogy minden nyilvános törvénytállás vagy szenátusi ítélet nélkül egész egyszerű „udvari rendelkezésre“ valamely polgárt, vagy vitézt megfosztottak szabadságától, jogaitól, sőt vagyonától is, — ámbár maga a száműzés ténye nem járt jog- és vagyonelkobzás jogosultságával is. A császári száműző parancssal szemben azonban senki, még maga

Tibériusz fia, Druzus.

Mecénász,
Augustuszus kedvelt barátja.

mások késő öregség napjait is elérik. De testi ereje mindegyre fogyatkozott s közeledett a véghez. Még a Kr. u. 14. év nyarán a fontos ügyekbe Illíriába induló Tiberiuszt Beneventig elkíséri. Aszturnáig kocsin, onnan a kampaniai környék csodaszép partvidékén a közeli szigetekig hajón tette meg az utat, mindvégig derűs jó kedvben, vidám tréfálkozással. De mikor Beneventból visszatért Nolá-ba, hirtelen betegség tört rá s ágyba döntötte, sejtette, hogy utolsó órája ütött, hirtelen visszahívatta tehát Tiberiuszt, akivel még hosszas titkos közölni valója volt. „Halála napján többször tudakozódott, hogy vajjon betegségének hire nem ad-e okot odahaza nyugtalankodásra vagy zavarra. Azután tükröt kívánt, hogy haját rendbe hozza. Mikor barátai beléptek hozzá, így szólt: „Mondjátok meg őszintén, nem játsztanr-e meg szerepemet egész tisztességgel az élet színpadján?“ Majd görögül hozzátette a színházi előadások végén szokásos megjegyzést: „Ha meg vagytok elégedve, tapsoljatok!“ — Néhány perczzel utóbb Livia karjaiban kilehelte lelkét.“

Augustuszus csaknem 76 évig élt. Hült tetemét a nolai gyarmatok községeinek előkelőségei Bovillé-be szállították. A rettenetes hőség miatt csak éjenként utazhattak, nappalra a császár ravatalát a közintézetekben vagy templomokban állították fel. Bovillé-ben a székváros lovagjai is csatlakoztak a gyászmenethez, mely végre a Palatinuszba érkezett, a császári palota előcsarnokába. Itt a holttest hét napon át aranyból és elefántcsontból készült ágyon hevert. Augustuszus testét aranynyal átszőtt bíbor-szemfedő borította; a valódi holttest helyett a csalódásig híven utánczolt viaszszobor helyettesítette a nagy császárt, ki úgy feküdt ott az ágyán, mintha aludnék. Szép, fiatal rab-szolga pávatollból készült legyezővel legyezte a szobrot, mintha örök álmának őre lett volna. A ravataltól balra ünnepies sorban a gyászruhás szenátorok foglaltak helyet

az áldozat sem élt felebbezéssel. Ebben az esetben tehát Augustuszus — egyébként tanúsított méltányosságának és tartózkodásának meghamisításával — teljesen zsarnoki hatalmat gyakorolt. Ovidiusz három évvel Augustuszus után Tomiban halt el.

A birodalom súlyosabb éveiben Tiberiusz jelentős szolgálatokat teljesített és érdemei megszerezték végre számára Augustuszus jobb hajlandóságát is, úgy, hogy mikor a császár közeledő végét érezte, K. u. 13-ban megosztotta vele uralmát. Szenátusi határozat és a századok által hozott törvény alapján neki adományozta a prokonzuli kormányzás jogát, nemkülönbén a birodalmi hadsereg főparancsnoki méltóságát. Mikor pedig uralkodásának utolsó szabályszerű 5 éves időszaka végéhez közeledett, helyette Tiberiusz volt kénytelen a szokásos imát a birodalom jóléte érdekében elmondani.

„Én“ — így szólt Augustuszus — „nem fohászokdhatom többé, mert nem remélhetem, hogy kérésem teljesülését megérjem.“ Semmiféle rendkívüli betegség nem gyötörte; mindig olyan természetű ingatag egészségű ember volt, amilyennel

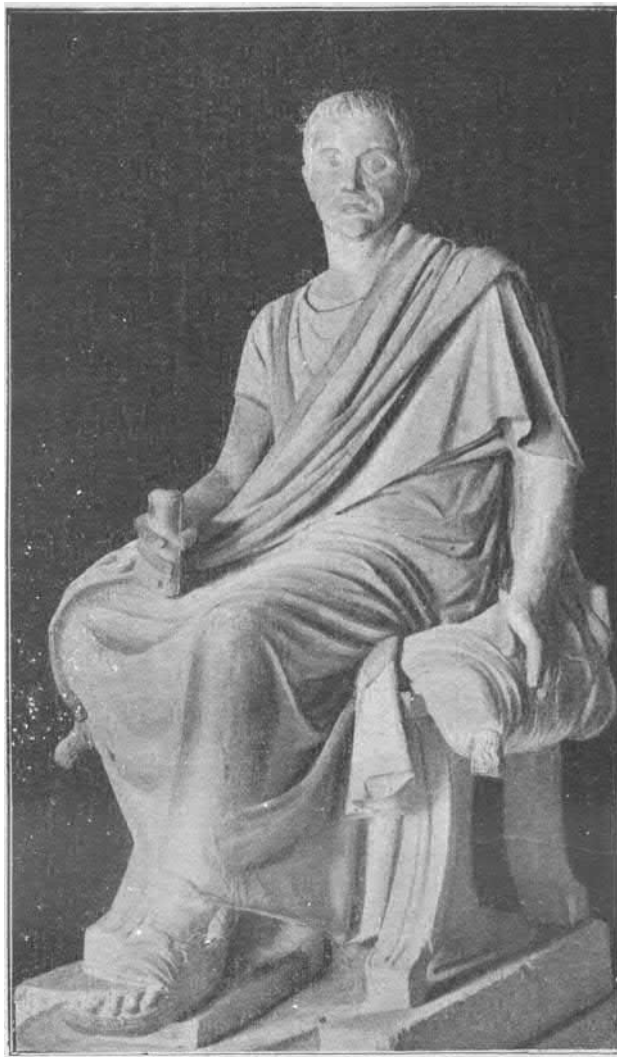
jobbaldalt pedig a székváros előkelő hölgyei, akik hosszú fehér uszálos ruhát viseltek, de ékszer és dísz nélkül. A ravatal előtt Viktória arany szobra állott, mintha ez az istennő a Júliái családból való volna.

Közben Tiberiusz öszszehívta a tanácsot és megbeszélte azzal, hogy az elhalt nagy fél fiúnak vég-tisztessége miképen adas-sék még A Veszta-szüzek elhozták az Augusztusz másfél évvel ezelőtt megint és náluk elhelyezett végrendeletét. Vagyonának általános örököseiül Líviát és Tiberiuszt jelölte meg.

Amennyiben pedig ezek időközben elhaltak volna, az örökség egyharmada Tiberiusz fiát, Druzuszt, a többi Germanikuszt és három fiát illetné. A végrendelet rendkívüli, „pót”-pontja alapján Líviát a császárnői czimmel ruházza fel, kinek Julia Augusztus nevet kell majd felvennie.

A római népnek, vagyis az államkincstárnak 40 millió szeszterciuszt (körülbelül 10,500.000 korona) hagyományoz, minden pretoriánusnak 1000 (262 kor.), a székvárosi hadak minden katonájának 500, a sereg többi zsoldosainak pedig fejenként 300 szeszterciuszt, mint emléket a császárral együtt töltött időkre.

Augusztusz négy eredeti kéziratát Druzuszt olvasta fel. Az elsőben temetése szer-tartásának részleteiről rendelkezik; a második különböző intelmeket tartalmazott Tiberiusz számára és a kormányzásra vonatkozólag; a többek között: hogy a birodalom határait nem ajánlatos még tovább kiszélesíteni, a rab-szolgák felszabadítása korlátozandó, járjanak el takarékosan a római polgárok jogainak kibővítése körül és végül, hogy ne egyesítsék egy kézbe a teljes hatalmat. A legutolsó tanács kissé hihetetlenül hangzik Augusztusz ajkáról; de mindenesetre megfelel az ő császári köztársasága felől táplált felfogásának, mely szerint a szenátus tagjai részére nemcsak a birodalmi tanácsban, hanem az uralkodásban is részt kellett volna biztosítani.

Marcellus.

tani. Fájdalom, ránk nézve elveszett az a harmadik kézirat, mely áttekintést nyújtana a birodalom segítő forrásaira és hadi erejére vonatkozólag. — A negyedik kézirat a császár önéletrajzának töredéke, melyről elrendelte, hogy ércztáblára véssék és mauzóleuma előtt felállítsák. Ez az emlék csaknem teljesen épen fenmaradt még s ha nem is ismerjük meg belőle a császárság alapítójának végső gondolatait, annyit mégis kifejünk belőle, hogy hátrahagyóját áthatotta a meggyőződés, hogy jogosan elvárhatja kortársainak elismerését.

A temetés napján a székváros főbb méltóságainak viselői a Fórumon keresztül a Mars-mezőre vitték vállaikon a császár koporsóját. Itt készítettek elő a hatalmas máglyát, A holttest után Augusztusz három szobrát vittek, melyet a diadalmenetet köntöseivel ékesítették fel, ezek után következtek őseinek viaszalakjai, a leg híresebb római nagyságok Rómulustól Pompejuszig, mintha csak azért keltek volna fel sírjaikból, hogy a nagy császárt végső útján elkísérjék. A menet végén a császár által meghódított és egyesített népek allegorikus alakjai haladtak, mindannyian az illető nép saját jellemében. Ezekhez sorakozott a szenátorok és lovagok végnélküli csoportja, a római hölgyek, fiúk és lányok nagy sora, megannyi előkelő ház ivadéka, akik gyászdalokat énekeltek. A menetet a prétóriánusok és a hatósági testőrök csapatja után a beláthatatlan óriási néptömeg zárta be. — A Fórumon két gyászbeszéd hangzott el: egyiket Tiberiusz mondta Juliusz Cézár templománál, a másikat — a rendes szószékről — Druzusz. A Mars-mezőn állók a festményekkel és szobrok-

kal gazdagon díszített négyszögletes templomalakú máglya, mely tornyosult négy emelettel állt az ég felé. Mikor a koporsó a virágokkal fényesen ékített második emeletre ért, a papok, főtisztviselők és szenátorok néhány percnyi körmenetet tartottak, mialatt a lovagok és katonák hadi érmekkel, a nép pedig különféle finom illatszerrel halmozta el a máglyát. A Tiberiusztól kapott jelre aztán a századok néhány kijelölt szenátora a meggyújtott fáklyát a máglyára vetette. Ugyanabban a pillanatban, mikor a láng magasra csapott, a máglya kis templomából sas repült fel az ég felé, mintha ez vinné fel az elköltözött lelkét magával az Olympusra.

A máglya öt napon át égett; legalább Livia az ötödik nap estéjéig várt, amíg elhunyt férjének kihült hamvait a legelőicelőbb lovagok segítségével összegyűjthette. Mikor ez megtörtént, a finom illatszerekkel megöntözött hamvat ázsiai alabastromból készült hamvvederbe rakták s elhelyezték az Augusztusz által e célra épített óriási Mausoleum kriptájába.

A míg élt Augusztusz, csak tartományai népének engedte meg, hogy halála előtt istenségeik sorába helyezték. Rómában egyelőre elégnek tartotta az „Augusztusz“ név fölvételével magának szerzett vallásos „fölvatást.“ Később mégis szívesen vette, hogy Horatiusz őt Mája fiának nevezze, aki emberi alakot öltött, hogy Cézárt megboszulja. Természetes, hogy a nagy költő maga ezt nem komolyan írta; de akadt, aki komolyan vette a költői szabadságot és abból vallásos tényre következtetett. Lungdunumban templomot emeltek **H e r m e s z - A u g u s z t u s z** és **M á j a - A u g u s z t a** tiszteletére. Ilyen előzmény után Róma is ki akart tenni magáért. Augusztusz temetéső napján egyik volt prétor esküvel bizonyította, hogy látta, mikor a lágokból az új Romulusz árnya szállt fel az égbe. Azzal az egy millió szeszterciusszal (262,000 korona), amit

Livia ennek az embernek ajándékozott, az elhalt császárnak istenné avatása elég olcsón volt elérhető. Ez az adat nekünk kissé visszatetsző talán, de meg kell gondolnunk, hogy a régieknél mindig nagyon könnyű szerrel lehetett a hatalmas embert „istenné avatni.” Ebben az esetben pedig a birodalom népének szelleme már csakugyan idejekorán elő volt készítve arra, hogy Augustusz megdicsőülésében hinni tudjon. A szenátus D i v u s z - szá kiáltotta ki. Nyilvános ünnepeket, játékokat rendeztek tiszteletére, oltárokat, szent emlékeket, sőt nevérol elnevezett papi rendet létesítettek. A birodalom minden városa kijelölt egy-egy ilyen Augustusz-papot. Rómában sorshúzás után az előkelőségből 21 pontifikánst választottak, kikhez Tibériusz és Brütusz, Klaudiusz és Germánikusz csatlakoztak. Az új istenség csaknem minden római család tűzhelyénél külön házi kultuszra talált.

AzOlimpuszuj lakójának papnője „Augustza szakerdosz” czimen természetesen Livia lett. Minden reggel látni lehetett, hogy Augustusz immár szent csarnokká avatott házában, kegyeletteljes tömjénáldozatot mutat be az elhunyt szobra előtt, kinek emberi gyöngeségeit senki sem ismerhette jobban, mint éppen ő, Livia.

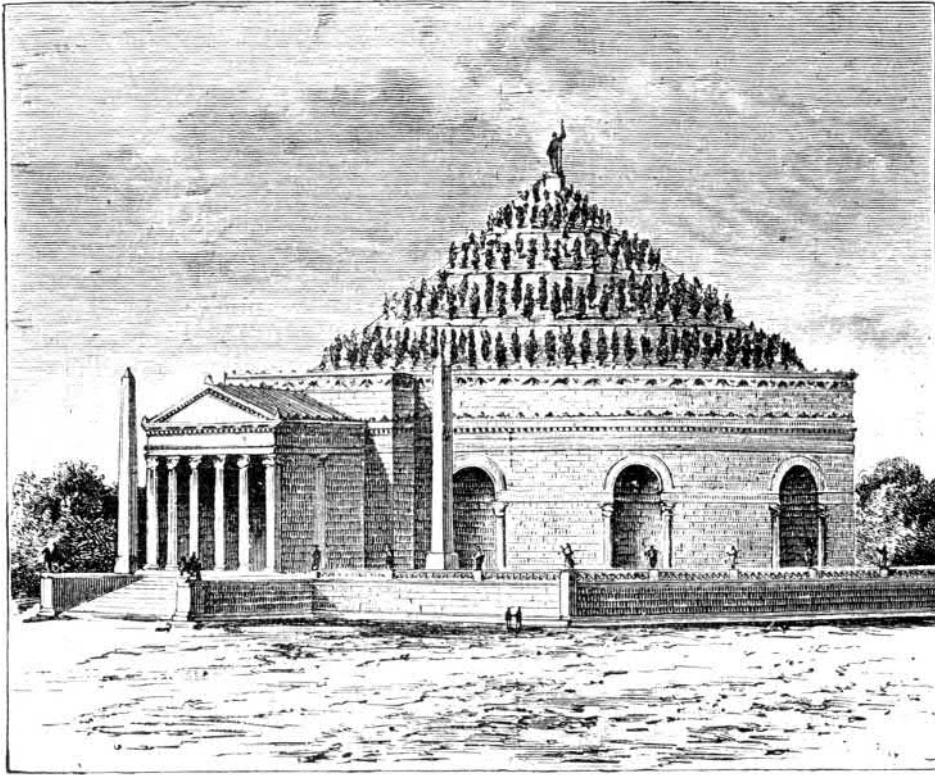
Az istenné dicsőült Augustusz földi birodalmát mostoha fia, Tibériusz örökölte.

Tibériusz Klaudiusz Nero K. e. 42. nov. 17-én született. Ugyanolyan nevű atyjaaperukiumi háborúban Oktavianusz ellenfele volt, de utóbb kibékült vele, sőt áldott állapotban lévő nejét, Líviát is átengedte neki, ki már Oktavianusz házában Szülte Druzuszt. Az új házban csak

mostohagyermek maradt s ennél fogva minden kitüntetett deréksége és szerzett érdemei daczára csak a császár édes leánya, Julia és ennek gyermekei voltak kedvesebbek Augustusznak. Különösen kedvezőtlen helyzetbe jutott, mikor Agrippának, Julia férjének halálával Augustusz arra kényszerítette, hogy Júliát nőül vegye, mert ez asszony az erkölcstelen nők legerkölcstelenebbje volt, ő pedig eltaszított nejét, Vipszaniát, igazán szerette. Tibériusz némán tűrte e megaláztatásokat, míg végre a keserőség oly erőt vett rajta, hogy — mint tudjuk — elhagyta nejét és Rhoduszba költözött, hol mint valamely száműzött hét évet töltött. Augustusz annyira megnehezelt ezért, hogy évek múltak el, míg nagy esdeklések árán is csak azon. föltétel alatt engedte visszatérni, ha a kormányügyekbe nem avatkozik. Most ugyan gyorsan útja nyílt a legmagasabb méltósághoz, mert Kajusz és Luciusz halála és Agrippa száműzetése után ő állt legközelebb a trónhoz; hanem a keserű tapasztalatok sora még most sem szakadt meg. Augustusz nem takargatta a kedvetlenséget, melybe a kényszerűség hozta és fiának csak azon föltétel alatt fogadta Tibériuszt, ha ő viszont Germanikuszt fogadja a maga fiául, noha saját gyermeke Vipszaniától csak három évvel volt fiatalabb.

Livia, Augustusz felesége,
mint Augustusz-papnő a fátyollal.

Augustusz császár síremléke.

A császári udvarban eloltott évek, a folytonos ellenséges fondorlatok, a befolyásosoknak és a kedveiteknek a szeszélye és az a mindig eregett remény, hogy valaha mégis elérjé vágyát és a római birodalom császára lesz, korán megtanították Tibériuszt arra, hogy másnak mutakozzék, mint ami valóban. Természetől fogva hajlama és tehetsége volt a színleléshez, a császári udvar viszonyaiban ez a tehetsége azután a művészet tökéletességéig fejlődött ki benne, sőt átalakította egész természetét.

Tibériuszt az igazit nem lá;ták soha, mindig csak azt a herczeget, akinek lennie kellett, hogy mindenkinek a tetszése, gondolkozása, érdeke gyanútlanul tekintsen reája.

A harcztéren derék vezér, az udvarnál pompás komédiás volt, aki soha sem zökkent ki szerepéből.

Tibériusz jól ismerte maga-magát, azt is tudta, mik a gyarlóságai, mik az erényei, mik a gyöngéi, miben erős és elfojtotta gyarlóságainak szavát, de ez az örökös színlelés megrontotta lelkét és idővel oly rossz tulajdonságok fejlődtek ki benne, melyeket azelőtt maga is megvetett, üldözött, elítélt

Tibériusz trónra jutásáig a viszonyok folytonos nyomása, becsvágyó anyja által folytonosan táplált, de Augusztustól sokáig gátolt, végre is kellett lenni teljesített vágyak és tervek befolyása, folytonos kényszer, gyakori megaláztatás közt élt; ez a helyzete 35 éves koráig tartott, tehát addig az időig, mikor a körülmények a férfiú jellemét már teljesen megérlelték; Augusztusz háza, noha tisztességes kívülről, belül az ármány, csalfaság, sőt az erkölcstelenség tanyája volt, minnek szükségképen visszahatással kellett lennie a császári háznak minden tagjára. Tibériusz gyanakodó szellemét kormányra jötte után még mindig fenyegette az örökbe fogadott Germanikusz, az Augusztusz édes unokájával egybekelt, deli, vitéz, szeretetreméltó, ékesszóló ifjú, aki Germániában a hadsereg élén. Ha ezt a sok körülményt összevetjük, nem csodálkozhatunk, hogy Tiberiusznak a Klaudiuszi család régi dölyfével eltelt lelkét zárkózottság, álnokság, rosszakarát és bizalmatlanság töltötte el.

Augusztusz halálakor Tibériusz a reá ruházott tribunuszi és prokonzuli hatalomnál fogva mint a város és tartományok ura megeskette az összes hatóságokat az iránta való hűségre. Trónralépését kihirdette az egész birodalomban; a szokásos öröket föllállította palotája körül, szóval azonnal császárként viselkedett. A tanácsban azonban oly szerepet játszott, mintha neki az uralom nem kellene; az alacsonylelkű tanácsstagok rimánkodására mindig új ellenvetéseket tett; utóbb arra vállalkozott, hogy a kormányzás terhének némely részét átvegye; végre pedig mikor a kimerült esdeklők fáradtan elnémultak, ő is kimerültségében némán látszott megnyugodni a sors végzetén. Ennek a komédiának okául azt mondják, hogy Tibériusz ki akarta kerülni a látszatot, mintha Augusztus és Livia segítették volna az uralomra: ő a tanács által akart megválasztatni, hogy Germanikusz netáni igényei ellenében még visszavonulása is földve legyen. Germanikustól ugyan nem volt mit tartania, hanem a katonalázadás rémhíre egyszerre érkezett Pannóniából és Germániából. Amott zsoldemelést és a szolgálati idő leszállítását követelték és Druzusznak, Tibériusz fiának csak kecsgetések által sikerült a kedélyeket lecsillapítani; de Germániában a trón felett kívántak rendelkezni a légiók és szeretett vezéroket kiáltották ki császárrá. Germanikusz határozottan ellenkezett és csaknem kardját mártotta magába, hogy katonái zabolátlan jóakarata elől meneküljön, míg végre elcsendesült ott is a zivatar; nehogy azonban hasonló kitörések ismétlőd-

jenek, esetleg őt magát is veszedelembé sodorják, jónak látta a császár seregeit a germánokkal foglalkoztatni.

Augustus halála után a germánok teljes gondtalanságban éltek; a légiók garázdálkodásai még nagyobb biztonságba ringatták őket. Ennél fogva nem került nagy készülétekbe Germanikusznak a keruszkok szövetségét még ugyanezen K. e. 14. évben megtámadni; egyik ünnepélyük alkalmával éjjel lepte meg és szétszórta őket. A következő évben a keruszkok birodalmának szívébe intézett támadást. Ott a viszálykodás a fejedelmek közt tátongóbb lett azért, hogy Ármin elrabolta a rómapárti Szegesztnek leányát, Tusznelát. Szegeszt elfogta ugyan mindkettőjüket. Árminnak azonban sikerült a fogságból megszöknie, sőt apósát várában ostrom alá vette Szegeszt a rómaiakat hitta segíylül; Germanikusz megmentette őt és hogy védve legyen, népestől a Rajna balpartjára telepítette; Ármin nejét, Tusznelát, pedig fogságban tartotta. Fogságban szülte Tusznelda fiát, Tumelikuszt, Germanikusz azonban diadalmenetében mutatta be Tusznelát a római népnek. Tumelikuszt azután Ravennában nevelték. Ármin mint az örült

Germanikusz.

járta be a keruszkok s egyéb germánok megyéit az Elbáig és harcra tüzelte őket a rómaiak ellen. Germanikusz az Emsz mellett egyesült három oldalról érkezett seregével és megverte az ellent, meglátogatta Várusz csataterét, ahol az elesett rómaiak szétszórt csontjait egy halom alá temettette. Ármin csak lesből mertte megtámadni az ismét három hadtestre oszolt, visszatakarodó rómaiakat; ekkor Cécinára, Germanikusz egyik alvezérére rontott és ennek seregét csaknem oly veszedelembé döntötte, mint évek előtt Váruszét. Cécina futással menekült; menekvő katonái még a Rajna hidját is elrontották volna maguk mögött, ha Agrippina, Germanikusz bátorlelkű neje vissza nem tartja őket szándékuktól.

Germanikusz még a következő évben is dicsőségesen harcolt a germánok ellen, mikor Tiberiusz ismételve visszaszólította: „Hagyd — úgymond — az egyenetlenkedő germánokat magukra, majd fölfalják egymást; te jöjj vissza és üld meg kiérdemelt diadalodat!” Nemsokára aztán keletre küldte, hogy ezt bölcsességével megnyugtassa. Itt azonban Kn. Pizo Szíria új helytartója állt ellenében, ki, bizonyosan Tiberiusz megbízásával, minden tevékenységét megbénította, s végül megmérgezte őt. A római nép kedvence halálán

mértéket nem ismerő bánatában Pizot törvény elé idéztette, Tibériusz, kit a gyanú mellesleg szintén ért, megfontolt mérséklettel a tanácsra bízta az ügy eldöntését. Pizo látta, hogy a kedélyek roppant izgatottsága mellett fölmentésre nem számíthat, maga kezével vetett véget életének. A germánok pedig mint, ahogy azt Tibériusz előre látta, mihelyt a rómaiak békében hagyták őket, egymás ellen fordították fegyvereiket.

Nehéz feladat Tibériusz kormányáról szólunk. Először azért, mert az nem egyöntetű, nem következetes: dicséretesebb uralkodása első felében, körülbelül Germánikus haláláig és rémuralom attól kezdve mindig, mintha rosszabbik szelleme legyőzte volna a jobbikat.

A nép barátja, Augusztusz a népnek több jogát színe legalább meghagyta. Így gyakorolta a népgyűlés tovább is a választójogát, noha ő (Augusztusz) azt a hivataljelöltek ajánlás vagy elvetése által korlátozta. Tibériusz, ki a tömegtől tartott, a hivatalnokok választását mindjárt kezdetben a népről a tanácsra ruházta és csak a megtörtént választásokat hirdette ki a komiciumon. A népgyűlés részvételét a törvényhozásban

is megsemmisítette, ezt a jogot szintén átruházta a tanácsra. Végre a tanácsot nevezte ki főbírószékké, de föntartotta magának a kegyelmezés jogát. Legrosszabb hírbe hozták Tibériuszt a felségsértési pörök; pörök, melyek nem a római népen, hanem a császár személyén ejtett sértéseket tárgyalták. A római nép jellemének legaljasabb oldalait tüntetik föl ezek, annyira, hogy a császár maga, mikor a tanácsülésből távozott, megvetéssel emlegette azoknak az embereknek szolgálai meghunyászkodását. A leggyűlöletesebbnek mutatkozik az árulkodók, delátorez raja, kiknek émelygő és sokszor nevetéses szolgálatkészségét Tibériusz sokáig komoly méltósággal utasította vissza. Kormányja tíz első évében csak egyetlen felségsértési port tárgyaltak akaratahoz képest végig. Kormányja második felében, mikor sötét gyanakodása folytonosan növekedett, többet hallgatott a földókra és a nyomorult tanács alacsony méltósággal ítélte el a bűn árnyékát is.

Tibériusz a kisszerű hízelgéseket meg szokta vetni, ép úgy a csuszók túlságos tiszteletnyilvánítását. Lehordta azokat is, kik „isteni” jelzővel illették, kik „úr”-nak, mely szóval csak a rabszolgák éltek, „a haza atyjá-

Agrippina, Germánikus felesége.]

nak“ nevezték, vagy a kik templomot akartak emelni neki és anyjának. Kemény szigorúsága utóbb is csak egyeseket sújtott, többnyire a romlott arisztokrácia dölyfös tagjait. Az egész nagy birodalomra uralkodása sok tekintetben jótékonyabb volt, mint Augustuszé és ha színeskedése által lassankint eljutott a korlátlan és korlátozhatatlan kény uralomig, kormányzása idejének nagyobb részében a szigorúságnak és rendnek méltóságosabb öre volt, mint a népnek kegyét áhító Augustusz. Eszességgel és erélylyel tudta a külső és belső békét biztosítani; a légiók a határokat védték és az engedelmességet többé föl nem mondták, noha Tibériusz nem adott nekik ismételt ajándékokat, mint Augustusz, sem nem rövidítette meg szolgálati idejüket. A birodalomban gondja volt a biztonságra és rendre; az államháztartást takarékosan gondozta, magánéletben úgy, mint az államkiadásokban mellőzte a haszontalan pazarlást és míg az igaztalan megdagulást megvetette mindvégig, mikor már minden erénye elhagyta, — így mondja Tacitusz — a bőkezűség nem távozott oldala mellől.

Hogy a bűnnek gátat vessen, a templomok menedékjogát megszorította; a fényűzésnek és erkölcstelenségnek bár sikertelenül, szintén korlátot igyekezett szabni; mindenekfölött pedig a tartományok kormányában történt visszaéléseket kérlelhetlen szigorral ostromozta; „a jó pásztor — mondta mindig — nyírja a juhait, de nem nyuzza“; a derék helytartókat élet-hossziglan meghagyta hivatalaikban.

Mikor azonban Tibériusz korosabb lett, a romlott kor befolyása alatt mindinkább előtérbe léptek gyűlöletes sajátosságai: az emberek iránti gyűlölete és megvetése, a gyanakodó félelem, mely a zsarnokság szülője és kegyetlenséghez* vezet, továbbá életuntság és ismét a sivár gyönyörvágy, mely külső zajával a belső nyugtalanságot elnémítsa. Leggyorsabban indult Tibériusz jelleme a végső romlásnak, mikor a Szejanusz nevű elvetemült római lovag kezei közé került.

L. Éliusz Szejánusz már Tibériusz kormányra léptekor tekintélyes lovag, ravasz szolgálatkészsége által mind beljebb jutott a fejedelme kegyébe, úgy, hogy végre minden hatalmat markában tartott. A prétori légiók parancsnoksága, mely tisztséget előbb atyjával közösen viselt, már K. e. 18-ban egészen reá szállt; nemsokára azután megnyerte Tibériuszt az eszmének, hogy a prétorianusokat egy táborban egyesítse. Ettől fogva valamennyi prétorianus a Viminalisz-kapu mellett állandó táborba vonult, mely egyelőre a császári mindenhatóság vak eszköze volt. De utóbb onnét rendelkezett a trón iránt. Szejánusz mind merészebben törtetett végcélja felé, mely, ugylátszik, nem volt kevesebb, mint magát a trónt elérni. Legelőbb Tibériusz fiát, Druzuszt, egyetértve annak gyalázatos és házasságtörő nejével, Líviával, tette el láb alól. Tibériusz nem is gyanította fia halálának okát, sőt szemtelen kegyenczét mindinkább pártfogolta, noha az engedélyt, hogy Líviát nőül vehesse, elodázta és csak kelleltenül tekintett

Germanikusz idősebb fiaira, mint valószínű utódjaira. Szejánusz most felhasználta ura meghasonlott kedélyét, hogy Rómából eltávolítsa és a kormánygondoktól egészen elidegenítse. Tibériusz a gyönyörű, de nehezen hozzáférhető Kapri-szigetre vonult és soha többé nem tért vissza a fővárosba.

Hogy az öregedő ember lehangolt sötét lelkét természetellenes kihágások által elkábítani törekedett, arról kétség nincs, noha az sem szenved kétséget, hogy a rómaiak őt meggyűlölték, túlozták bűneit.

Szejánusz a szigeten kizárólagos befolyást gyakorolt urára; ő fokozta Tibériusz gyanúját annyira, hogy Agrippinát két idősebb fiával száműzte; csak a legifjabbik, Kajusz Kaligula menekült meg szolgálai simulékonysága által nagybátyja kegyetlensége elől.

Végül a vén ember gyanakodása Szejánusz ellen fordult, az egyetlen ellen, kiben addig vakon bízott; akkor gyanú támadt benne, hogy Szejánusz az uralomra vágyik. Titkon kinevezte helyébe Makrót a

prétóriánusok parancsnokává, Szejánuszt pedig, ki dölyfösségével mindegyre kiálthatatlanabb lett, halálra íteltette, még pedig úgy, hogy levelet küldött Rómába a szenátusnak, melyet Szejánusz jelenlétében olvastak fel. A levél hosszú volt és Szejánusz azt hitte, hogy neki szóló kitüntetésről lesz benne szó, de a végén parancs volt, mely Szejánusz elfogatását és halálát rendelte el. Ott a tanácsban azonnal elfogták, börtönbe vetették. A bukott embertől azonnal elfordult minden barátja és mialatt a börtönbe vitték, látta, hogy ledöntik a szobrokat, melyeket dicsőítésül emeltek hízelgői. A börtönben azonnal kivégezték.

Attól kezdve Tibériusznak az emberek iránti gyűlölete és megvetése félelmes magasságig fokozódott. Folytonos rettegése és boszuja mindig újabb áldozatokat követelt, annak esett áldozatul Agrippina is két nagyobb fiával.

Tibériusz szörnyű lelkiállapotában hol kedvezett a gyalázatos uralkodásnak, hol kivégeztetett többeket az árulók közül. Meghasonlott leikérszánandó bizonyágot tesz a tanácshoz írt egyik levelének bevezetése:

Tibériusz császár.

„Ronsanak meg engem az istenek még inkább, mint magamat naponkint bomlani érzem, ha tudom, mit és hogyan Írjak, mint ne Írjak nektek, oh szenátorok.“

A testen-lélekben összetört császár nem is igen törődött azzal, ki lesz az utódja. Bár Kájusz Kaligulát jelölte ki utódnak, de hogy az legyen is az utódja, arról már nem gondoskodott, azt már a sorsra bízta. Kájusznak sikerült a testőrhadat a maga részére hódítania és így számíthatott rá, hogy a császár halála után ő kerül a trónra.

Kájusz Kaligula, aki folyton Tibériusz mellett élt, szünetlenül csak Ti-

bériusz kedvét kereste, a legsze-
lídebb természetűnek mutatkozott,
holott nem volt az és ezt Tibé-
riusz, aki maga is mestere volt a
színelésnek, jól látta; mikor egy-
szer unokája ott állott mellette,
szomorúan nézett rá és így szólt
Kájuszhoz: Te valamikor meg
fogod gyilkolni ezt, téged pedig
megöl más.

Kájusznak a jövőre célzó ter-
veiben számító czimborája volt
Makro, a testőrség parancsnoka,
aki, hogy később a császár telje-
sen hatalmában legyen, azt tette,
hogy átengedte a saját feleségét
Kájusznak, aki azt ígérte az asz-
szonynak, Emíliának, hogy mikor
császár lesz, feleségül veszi.

Tibériusz azzal akarta a római
népet a saját személyének tehetet-
lensége és egyre fokozódó gyön-
gülése iránt elámitani, hogy foly-
ton utazott, vigalmakat rendezett.

Tibériuszt élete végén meg-
szállotta a vágy, hogy visszatérjen
Rómába, hogy a fővárost még
egyszer láthassa, de csak a hete-
dik határáig jutott,-onnan vissza-
fordult, hogy visszatérjen Kapri-
szigetére, de oda se jutott el.
Életét 78 éves korában Mizenum-
Tibériusz császárban fejezte be.

Kaligula.

Pompás esti lakoma közben hirtelen gyengeség fogta el, azonnal szobájába tért, ott hirtelen láz eszméletlenné tette és mindenki halottnak tartotta.

Kájusz Kaligulát azonnal császárnak tekintették és ő fogadta a hízelgők hódolatát. Aközben lélekszakadva jött egyik szolga és azt jelentette, hogy Tibériusz felébredt. Kájusz és Makro azonnal Tibériusz szobájába vonultak és párnákat dobtak a halállal vívódó Tibériusz fejére és megriasztották.

Makro Tibériusz halála után Kaligulát ajánlotta császárnak; a tanács nem ellenkezett, a nép rivalgott örömeiben, a sereg pedig már három éves korában szeretettel csüggött Germanikusz fián, kit katonai szabású lábbelijéről* nevezett el a később annyi utálat tárgyává lett Kaligula néven.

Valóságos neve a huszonöt éves fejedelemnek: Kájusz Cézár Augustusz Germanikusz volt.

Kaligula kezdetben mindenképen azon volt, hogy barátságos fogadtatását hálásan viszonzza; mindent megtett, hogy a nép örömtias hangulatát fokozza és szívének gonosz hajlamait fékezze.

Első teendője az volt hogy a római népet és katonaságot busásan megajándékozta; azután több nemeslelkű tettet vitt végbe: beszüntette a felségsértési porokét, visszahívatta a száműzötteket és megengedte, hogy az eltiltott műveket szabadon olvashassák; azt mondta: hogy a történelem hamisítatlanul jusson az utókorra.

A néptömeg boldog kor kezdetét üdvözölte a ő trónralépésében, de akik mélyebbre láttak, akik előtt nem volt titok az, hogy Kájusz mily szolgai meghunyászkodással élt Tibériusz körében, azok tudták, hogy gyöngye lelke jobb megnyilatkozásainak nincsen erkölcsi alapja. Később szójárásá vált: „Nincs jobb rabszolga és rosszabb ur Kajánusznál.”

Kaligula, hadi köntösben.

* Kaligulae — bakancs

Kapri szigete.
Itt tartózkodott Tiberiusz császár, miután Rómát elhagyta.

Szellemi képességeit elhanyagolta, a czirkuszi örömöknek élt és ép oly kegyetlen, mint gyönyörhahászó lett.

Népszerűségét a nép alsó rétegeiben még az által is növelte, hogy a Tiberiusz által beszüntetett ünnepélyeket, versenyeket és vadállat-viadalokat visszaállította — s azokon maga nyitotta meg a viadorok ünnepélyes menetét.

A magára parancsolt életet és buzgóságot azonban csakhamar felváltotta valódi természetének megnyilatkozása és a mértéktelen tobzódás és gyönyörhahászó életbe merült.

Ezek következtében uralkodásának már nyolczadik havában életveszélyesen beteg lett; betegségéből kiiábolt ugyan, de teste-lelke romlásával, mert az álmatlanság és nehéz kór gyötörték folyton. A nép oly ragaszkodást és szeretetet tanúsított betegsége alatt iránta, hogy elbizakodottságig úgy érezte, hogy teljesen bizonyosan ül császári trónján és nincs oka hatalma miatt aggódnia s ettől fogva, mintha csak arról akart volna meggyőződni, mennyire megy az emberek türelme, mindent elkövetett, mire hóbotos lelke ösztönözte.

Két közönséges hízelgő közül az egyik azt fogadta, hogy a császár életét a magáéval váltja meg; a másik pedig azzal fogadkozott, ha a császár meggyógyul, hálálul mint gladiator lép fel. Kaligula a két hízelgőt kényszerítette fogadása teljesítésére. Az elsőt, aki azt mondta, hogy saját életét ajánlja az isteneknek, hogy a császárt megmentse, ünnepélyes áldozati

menetben körülhordoztatta és aztán megölette. A másíknak, aki fogadkozott, hogy mint gladiator lép fel, Kaligula előtt kellett a czirkuszban megvívnia s noha győzött, csak a legmegalázóbb rimánkodásra hagyta meg életét. Azután környezetéből pusztítót el mindenkit, aki előtte veszélyesnek látszott. Századost küldött Tiberiuszhoz, a néhai császár unokájához azzal, a parancscsal, hogy az ifjú herceg ölje meg magát.

Agrippina császárné.

Majd eltaszította magától a feleségét Klaudiát, hanem Kornéján ragadta el nőül, de csak azért, hogy mindkettőt, Orasztilát és Pizot, röviddel utóbb száműzze. A gyönyörhajhászó császár azután nővérenek, Druzillának társaságában élt s oly szenvedélylyel viseltetett iránta, hogy annak halála után Panthea néven az istenek sorába emelte; a nőknek csak az ő nevére volt szabad esküdniük. Hogy ez az örülség a legmagasabb fokot is elérje, Liviniusz Germaniusz tanácsos esküvel erősítette, hogy ő látta, amint Druzillát az égbe vitték. Kaligula egy millió szeszterciuszt adott a szentelennek ezért az esküjéért.

A czirkuszi multságokban oly szenvedélyes érdeklődéssel vett részt, mintha csak azért uralkodnék, hogy a népet az efféle játékokkal gyönyörködtesse.

Kaligula maga is föllépett versenyekben és másokat is kényszerített, hogy vegyenek a versenyekben részt. Incitatusz nevű kedves lovát márványólban tartotta, aranyjászolból etette, egész háztartást rendezett számára, papi testület társul nevezte ki.

Őrütségében a legkegyetlenebb természet fejlődött ki benne; amikor nem volt gonosztevő, kit a vadállatok közé vetni lehetett, megragadtatta valamelyik nézőt és azt dobatta a vadak elé; a kínvallatásoknak mindig jelenlétében kellett megtörténniük, a szülőköt kényszerítette, hogy gyermekeik kivégeztetését végig nézzék; embereket vadállatokként kalitkába záratott, ketté fűrészeltetett s mindebben a legnagyobb nyugalommal gyönyörködött.

Kegyetlenségeinek újabb, fölötté veszélyes oka az ő oktan pazarlásából származott. Nemcsak hogy a nép mulattatására szolgáló játékok és versenyek tömérdek kincset nyeltek el, hanem azokon kívül is eszeveszeten szórta a pénzt: az egész népet megvendégelte, utalványokat szóratt ki közötté, kegyenczeinek roppant ajándékokat adott, pl. valami Eutikusznak egyszerre kétmillió szeszterciuszt; lakomán eczetben föleresztett gyöngyöket tálaltatott, minek folytán lakomái némelyike kétmillió szeszterciusza kerül. Legnagyobb esztelenséget árultak el építkezései és hasonló vállalatai, melyekben sem a czélszerűségre, sem a szépségre nem volt tekintet, hanem csak a szörnyű nagy eszmére. Ilyen a bájái öblöt összekötő 18.000 láb hosszú teljesen czéltalan hid építése, melyet csak azért építette, hogy Xerxeszt e tekintetben fölülmúlja. Hasonló költségek a takarékos Tiberiusz roppant kincsét, körülbelül 270 millió szeszterciuszt, már a második évben kimerítették úgy, hogy Kaligulának, ha eszeveszett tékozlásait folytatni akarta, új forrásokról kellett gondoskodnia.

A legegyszerűbb és természetével legmegegyezőbb mód volt a zsarolás. Sokakat meggyilkoltatott csak azért, hogy vagyonukat elkobozhassa. Valamely hitvány ok miatt, pl. hogy Druzilláért nem gyászoltak; vagy, hogy gyászoltak, mert nem illett, hogy azért, aki az istenek körébe fölvetett, gyászoljanak; pörbe idéztette a gazdagokat, miáltal az árulkodásnak ismét tág teret adott. Törvényt aztán maga ült és oly mohósággal, hogy míg neje délutáni álmát aludta, ő 40 Ítéletet hozott és még dicsekedett vele, hogy az alatt tömérdeket szerzett. Másoknak felajánlotta lovait, kocsijait vagy más dolgait és roppant kincsen kellett azt megvenniök.

Mikor Itáliát már kiszitta, a tartományokban folytatta üzelmeit, különösen a gazdag Gallia volt, melyet ily módon kirabolt. Ott még az a hiúság is erőt vett rajta, hogy győzelmi babérokot szerezzen. Átkelt a Rajnán délben és este diadal jelül letört faágakkal tért vissza. Ezt a hadjáratát alkalmul használta föl, hogy követséget küldjön a tanácshoz, mely fényes győzelmet jelentett és egyúttal szemrehányást tett, hogy ők, a tanácsosok, csak henyélnék, míg császárok a hadjárat terheit viseli. A következő év-

ben 250,000-nyi sereget vezetett Británia ellen. A szállítóhajók már vitorlakészen állottak s ő maga hajóra szállt, hogy a part hosszában felállított csapatok fölött szemlét tartson; mindenki a parancsot várta a beszállásra, midőn egyszerre azt parancsolta, hogy rakják le a fegyvert és mindenki szedjen kagylót a tenger-istenen vett diadal győzelmi jeléül.

Az elősorolt és ezer más eszelősség környezetét a saját biztonsága iránt gondolkozóba ejtette és összeesküvést szöttek ellene, de azt felfedezték, mire Kaligula szinte dühöngően kegyetlen lett. A fölfedezett összeesküvés alkalmából a tanács fölkerlte őt, hogy személyének biztonsága végett a tanácsban testőrséggel jelenjék meg; midőn pedig holmi kegyesség! szeszélyében az egyik felségstörőnek megkegyelmezett, „félisten és isten“ néven illette az emberiségből kivetkőzött császárt.

Ettől fogva Kaligula istentiszteletet követelt magának; templomokat építtetett, papokat választott magának, kik e megtiszteltetést busás összegekben kényszerültek megvásárolni. A színházi diszmenetekben Herkulesz, Bakkusz, Jupiter, sőt a Vénusz vagy Junó jelmezében jelent meg.

Mikor Róma pénzforrásai kiszikkadtak, azon gondolkozott, hogy Alexandria helyezi át a birodalom székhelyét: utóbb azonban elejtette ezt a veszedelmes tervét és a helyett terhes adókat rótt Rómára, melyek közül némelyek, a melyeket pl. az élelmiszerekre vetett ki, a legelső néposztályokat is sújtották; hanem a nép bosszúságát ő új ünnepélyek rendezésével igyekezett lecsillapítani.

Barátja Kaligulának régóta nem volt; bukását is legközelebbi környezete tervezte, minthogy rossz szeszélye és hirtelen haragja ellen senki sem érezhette magát biztosnak. Kaziusz Kerea, a prétoriánusok egyik csapatjának tribunusa személyes boszúból összeesküvést koholt ellene. Midőn a czirkusból az előadás befejezése előtt haza tért, szűk sikátorban rohantak reá és harmincnál több sebet ejtettek rajta.

Nejét, Kézóniát, és kicsi leányát is meggyilkolták. Kaligula utódja gyenge elméjű nagybátyja, Klaudiusz, lett.

T i b e r i u s z   K l a u d i u s z   N e r o már 50 éves volt, mikor Kaligulát megölték. Ifjúságában gyöngé és beteg volt, a nők és cselédek társaságában növekedett, anélkül, hogy az előkelő római ifjúság gyakorlataiban és játékaiban részt vett volna, sőt mikor fölserdült sem engedték a testben és lélekben gyarló herceget a közpályára lépni, mert szégyelték magukat miatta és félték az emberek gúnyjától. Klaudiusz teljes visszavonultságban irodalmi munkásságának élt. Kaligula tette őt először konzullá, hanem az ezt vajmi kevésre becsülte és Klaudiusz ennek a jelentéktelenségének köszönhette, hogy életben maradt.

A Kaligulára végzetes januárius 24-én szintén a császár környezetében volt, de kivált belőle, mielőtt Kaligula abba a sikátorba lépett, amelyben megölték. A gyilkosság hírére elvonult a palota félreeső zugába; ott a

függöny mö-
 gé rejtőzötten
 bukkantak a
 gyilkosok és
 prédát kutató
 katonák a re-
 megőre, akit
 magokkal von-
 szolták a pré-
 toriánusok ta-
 nyájára, a hol,
 mikor rémüle-
 téből magához
 tért, gazdag
 jutalmat ígért
 a katonáknak,
 ha őt császár-
 rá választják.
 A tanács a ka-
 pitoliumi tem-
 plomban, hová
 tagjai össze-
 gyűltek, a köz-
 társaságnak
 visszaállítása
 mellett kar-
 doskodott, no-
 ha nem hiá-
 nyoztak olya-
 nok sem, kik az
 egyeduralom
 szükségét vitatták;
 amíg az első
 napon ered-
 ményre nem
 jutottak, a

Klaudiusz császár.

következő napon azok határoztak, a kiknek akkor az elhatározást érvényesíteni hatalmukban is volt. A prétoriánusok tanyáján Klaudiuszt kikiáltották császárnak; hozzájuk csatlakoztak a városi csapatok is, mire a tanács is kedvvel-kelletlenül lemondott büszke terveiről és ráhagyta a megtörtént választást; a prétoriánusok pedig fejenkint 15,000 szeszterciuszt kaptak, az első jutalmat a császárválasztásért.

Klaudiusz tizennégy évi uralkodása bárgyú eszének és ferde nevelésének képe volt. Rászokottságból dolgos és lelkiismeretes volt, a kormányügyeket, kivált a törvénykezést rendkívüli kitartással, de csak gyöngé eszéhez képest végezte. E mellett buzgón foglalkozott az irodalommal. Ő egyike a rómaiak legtermékenyebb történetíróinak. Történetét Cézár halálával kezdte és a második könyvig folytatta, mikor megértették vele, hogy

ez veszélyes vállalat, mert Augustuszról csak olyat kellene elmondania, a mit a család inkább elhallgatni akar; átugrotta tehát a polgárháborúk korát és az új munkáját már a K. e. 29-ik évvel kezdte meg és 40 könyvben végezte be; megírta élete történetét 8 könyvben, az etruszkokét 20, Karthágóét nyolczban. Hanem minden, a mit írt, ép olyan volt, mint a mit művelt: szellem és ítélet nélküli gépies munka. Ötadata úgyszólván egy fokkal alantabb állt, mint azon embereké, kik köréhez tartoztak s azért mások ítélete és akarata elutasíthatatlan hatást gyakorolt rá. Így esett, hogy némi természetes jóakarata csekély haszonnal járt, minthogy nem az ő, hanem mások akarata volt a mérvadó.

Kormányának kezdete hasonlított Kaligula uralkodásának elejéhez. Az előbbi kormány kegyetlenkedéseit és a zsarnokságát rosszalta; minden adóterhet megszüntetett, semminemű ajándékot el nem fogadott; a száműzötteket visszahívta, a felségsértési porokét betiltotta. Hanem mindez csak ideig-óráfg tartott; már az első évben szövetkezett a katonai hatalom, női ármány és elvtelen udvaroncok gazsága, hogy az együgyü ember kormányát elviselhetetlenné tegyék. Klaudiusz három főlzabadítt rabszolgáját kell mindenelőtt említenünk, kik alatta, részben utóda alatt is uralkodtak. Ez a három férfi volt: Polibiusz, Narcisszus és Paliasz. Ezek hárman osztozkodtak a hatalmon. Az első a császárnak a történeti tanulmányaiban volt nélkülözhetetlen társa, a másik az államtitkári dolgokat végezte, a harmadik a pénzügyeket kezelte. A vén ember mindkét neje, illetőleg a harmadik és negyedik: Messzalina és Agrippina, visszajjesztő példányai az erkölcselenségnek és elvetemült arcátlanságnak. Messzalínát egyébiránt inkább gyönyörhajhászása, ledérsége, mint az uralomvágy vezette; a kegyetlen-ségek, melyekre az említett szabadosokkal szövetkezetten férjét készítette, erkölcsstelen kihágásaiból származtak.

Külháborút Klaudiusz uralkodása alatt a birodalom déli és éjszaki határára viseltek. Mauretania régóta római hűbérállam volt és felette mindaddig királyok uralkodtak, kik Antoniusztól és Kleopátrától származtatták magokat. Az utolsót ezek közül Kaligula Rómába idézte és hogy kincseit megkerítse, megölette. Hanem a megölt király egyik szabadosa jó ideig védelmezte még az országot a római tábornokok ellen.

Szinte száz éve múlt annak, hogy Cézár első támadását Británia ellen intézte. Augustusz bölcsen megmérlegelte a veszedelmet, mely a birodalom szertelen nagyságában rejlik, nem gondolt foglalásokra. Kaligula brit hadjárata tudjuk, bohózatban végződött. Klaudiusz óta kezdtek ismét a belviszályok és trónvillongások által megzavart Británia elfoglalására gondolni. Berikus elűzött brit főnemes fölszólítására szállotta meg A. Plauciusz, kinek seregében Vespázianusz mint al vezér szolgált, a Temze torkolatát és Klaudiusz maga is győzelmet aratott, hanem már tizenhat napi ottmulatás után megint Plauciuszt hagyta helytartójául az új tarto-

mányban, melynek megvédésére katonai gyarmatokat telepítettek. A királyt, valamint a trónörökösöt is Britannikusz névvel tisztelte meg a tanács.

A Klaudiusz által létesített közmunkák szintén a római nagyságot hirdetik. Két vállalata különös megemlítést érdemel: az egyik a fuczynusi tó

Klaudiusz idősebb korában.

utasítaná, nem merészelt ellenkezni. A menyekző annak rendje és módja szerint végbe ment; az előljárók, papok is tanúi voltak a szemtelen frigynek, a nélkül, hogy Klaudiusz az ünnepi zajról, fényről, lakomákról valamit gyanított vagy később is megtudott volna, ha szabadosai: Kallisztusz, Narcissusz és Pállasz nem éltek volna az alkalommal, hogy Messzalinától, ettől a fejük fölött függő vészfelhőtől, megszabaduljanak.

Mesterségesen fölcsigázott rettegésbe ejtették a vén bamba császárt, úgy, hogy az kiadta az új házaspár halálos ítéletét, melyet nyomban végre hajtottak, hogy mire Klaudiusz a szigorúságát megbánja, már hiába vonja vissza ítéletét.

Hanem azért nő nélkül a gyöngye Klaudiusz meg nem élhetett, mert nagyon hozzászókkott a járszalaghoz; s így minden azon múlt, hogy a szabadosok egyetértésnek abban, hogy kit adjanak hozzá feleségül; de azért nem úgy lett, amint a szabadosok tervezték, mert megjelent Mesz-

lecsapolása, mi, habár aránytalan költséggel nagy darab földet tett mivelhetővé; azután az osztiai kikötő kikotrása és megerősítése; egyéb építményei inkább esztelen költségekre mutatnak.

Messzalina ezalatt legyilkoltatta azokat, kiknek birtokaira vágyott, vagy a kik vesztére vezető útjába állottak; ezek közt volt Polibiusz is.

Az a könnyűség, melylyel Messzalina férje tudományos társát elpusztította, gondolkozóba ejtette a többi szabadost is sorsuk iránt, s azért az életükért aggódók eléje akartak vágni a féktelen, kicsapongó asszony szeszélyének. Szerencséjükre Messzalina maga szolgáltatta nekik az alkalmat és módot erre. Míg, ugyanis Klaudiusz rövid időre eltávozott Rómából, ő ünnepélyes lakodalmat ült a szép Sziliuszszal, a kijelölt konzullal. Sziliusz már előre látta sorsát, ha a gonosz asszony szennyes kegyét vissza-

Endre Zsolt: A Világ Történelme. I.

Neró kipróbálja Britanniakusz számára készített mérget.

szalina második kiadásban; Klaudiusz testvérének, Germanikusnak leánya, Agrippina tolakodott nagybátyjához, aki elvette őt.

Agrippinának első férjétől, Domitiuszól fia volt, a későbbi Nero, ezt Britannikusz mellőztével minden áron trónörökössé akarta megtenni, s azért Klaudiusz leányát, üktaviát vétette el vele.

Nem sok erőlködésébe került célját elérnie; Szeneka, korának legnevesebb bölcsésze és Burusz ki Szenekának visszhangja volt, segítették Agrippinát, hogy fiát, a későbbi zsarnokot, trónra juttassa.

Nero és Oktavia egybekelése óta nőtt Agrippina kevélysége; fia Britannikuszsal megvetően oánt; Britannikusznak a nevelését jlhanyagolták és mindent, ami Agrippina kevélységét vagy kapzsiságát ingerelte, elhárítottak az útból.

Nehogy a vén bamba Klaudiusz valamelyik napon ép úgy Agrippina ellen fordulhasson, mint ahogy Messzalina ellen fordult, Agrippina Klaudiusz élete ellen tört, elejét akarta venni a lehetőségnek, hogy őt öljék meg és még azt is remélte, hogy fia alatt korlátlanul uralkodhatik, tehát elhatározta, hogy megöli férjét.

Lokusztá volt a neve annak az asszonyalakat öltött szörnynek, akit förtelmes mérgekeveréséért már régebben halálra ítelt a törvényszék, hanem mert a kormány hasznos eszközt talált benne oly esetekre, melyekben a nyílt erőszakot használni nem volt tanácsos, megkegyelmeztek neki. Ezt a mérgekeverő asszonyt használta föl Agrippina férje meggyilkolására és nem alaptalan az a gyanú, hogy maga Nero is be volt avatva a gyalázatos tervbe.

Agrippina Klaudiusz halálát mindaddig titkolta, míg fia uralkodását biztosította.

Mikor a megválasztásához a kedvező időpont megérkezett, Nero a prétoriánusok tanyájára vitette magát és a prétoriánusok kikötött ajándékok fejében császárnak kiáltották ki.

Messzalina.

Mielőtt Néro uralkodására áttérnénk, beszélünk kell arról a hatalmas szózatról, mely kelet felől jött és meghódította az emberek lelkét. Még Augustusz uralkodásánál mondtuk, hogy megszületett keleten a szeretet vallásának megalapítója és mialatt Rómában a császári rémes uralkodások napjai múltak, keleten az új vallás mestere megfutotta megváltó pályáját, kereszthalállal pecsételte meg a megváltás munkáját és apostolai hirdették az egész világon az ő tanításait és terjesztették a szeretet vallását.

A mily roppant kiterjedésű, megtörhetetlen hatalmú, népeket lenyűgöző volt a római birodalom nagysága, époly elkorcsosult, értéktelen, züllött, romlott volt erkölcsi világa.

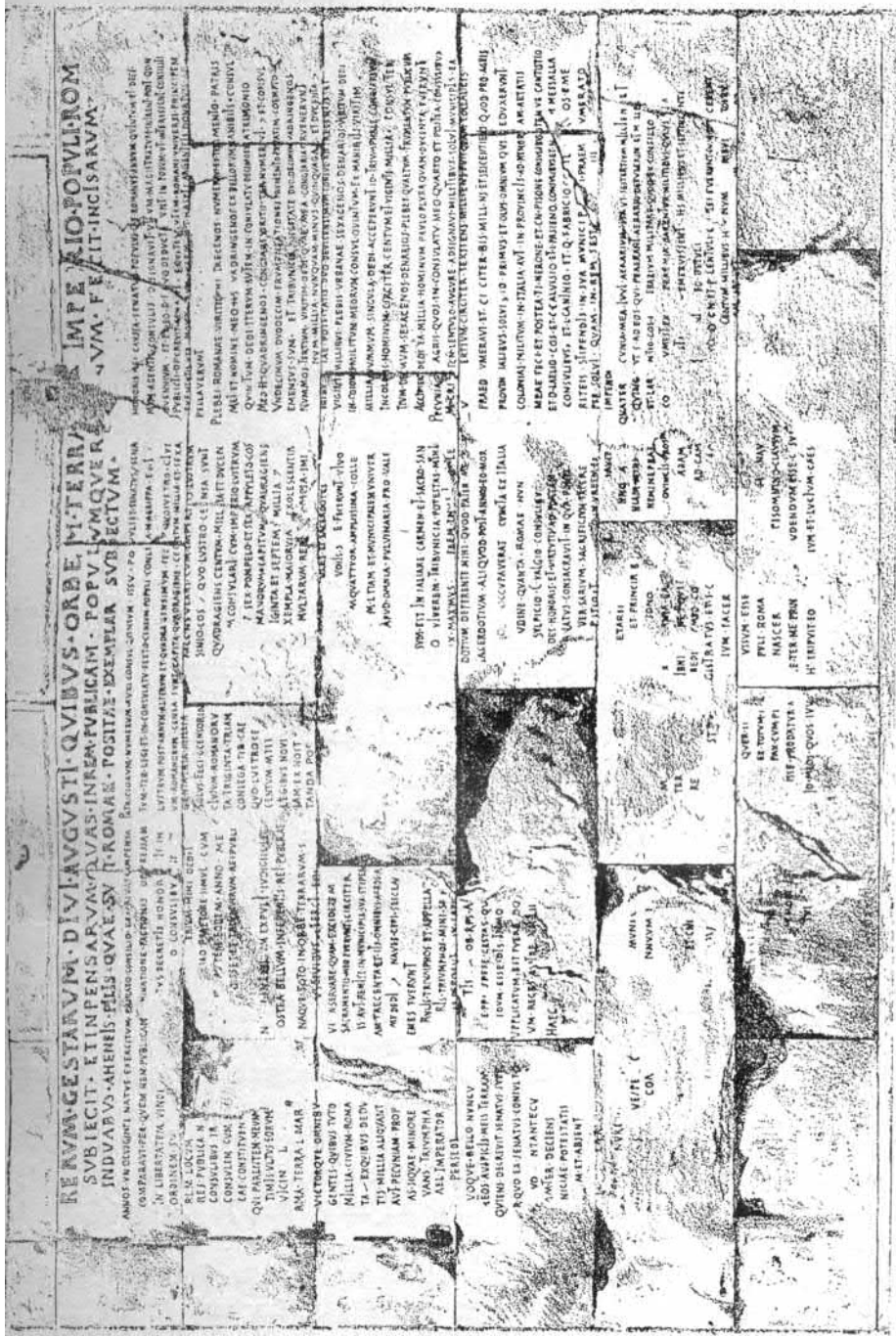
Amíg külszíne pompázó, kápráztató és talán irigyelt volt, olyan nyomorúságos, szárnalmas, megvetni való lett lelki élete, lelkiismereti világa. Nemcsak megingott, végkép elpusztult hite mindenben, ami iránt ősei istenfélelemmel viselkedtek, amire vallásos buzgósággal tekintettek, ami szent törvényül élt lelkükben, s buzdította a jóra s visszatartotta a rossztól. A római istenek elvesztették hitelüket, a vallásos szertartásokból üres komédia lett és ha Róma utcáin két pap találkozott, mikor kíséretével szertartásról jött vagy ment, egymás szemébe nevetett s mindegyik tudta a másikról, hogy ép olyan népcsalásnak tartja a szertartását, mint ő a magáét.

A vallástalanságnak, az istentelenségnek természetesen az volt a következménye, hogy féktelenül elszabadult a bűn és a világ fővárosa, Róma otthona lett a vétkek minden fajtájának; nem volt bűn, nem volt gazság, melytől felsőbb parancs riasztotta volna vissza az elkorcsosult nemzedéket.

De nemcsak Rómára nehezült rá a vallástalanság romboló átka, de kihatott az minden tartományra és mert a római birodalom volt akkor a v i l á g , bűnbe süllyedt volt akkor az e g é s z világ.

Lehet, hogy száz meg százezren voltak a roppant birodalomban, akik szükségét érezték valamely megrázkódtató változásnak, akik óhajtottak új rendet, vágyódtak valami megváltás után, csak nem tudták, mi lehet lehet az. Száz meg százezren érezték, hogy nem lehet igazságos rendje a világnak az, hogy akit a véletlen vagy a gazság hatalmassá, gazdaggá tett, nyomorult állatként korbácsoljon épúgy teremtett embert, mint amilyen ő maga. Nem lehet igaz rendje a világnak, hogy hitvesi, női erény csak kaczagás tárgya lehessen és tobzódó, czéda tömeggé verődhessenek össze hitvesek és anyák s kérkedő elvetemültséggel fetrengjenek a vétkek posványában. És nem lehet az, hogy így tarthasson tovább a földön az élet, amikor teljesen kipusztult minden erény, amely az ősoket egykor oly dicsőségesekké, oly kiválóká, oly nagyokká tette

Amíg a pogány népek közt valami lázas, beteges, maguk előtt megfoghatatlan lelki nyugtalanság gyötörte a jobbakat, addig volt egy nép,

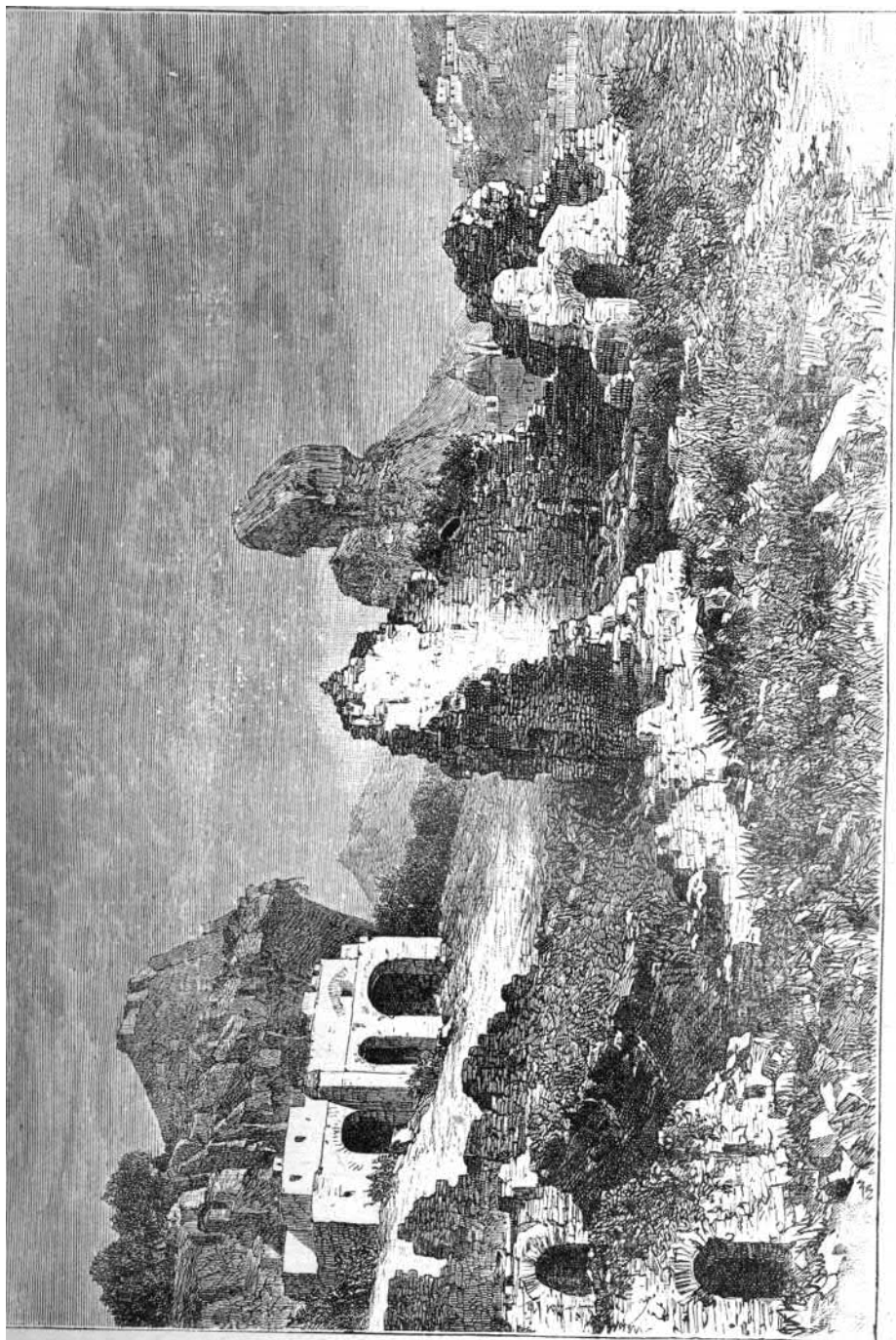
Augustusznak a végrendelethez csatolt emlékiratát Rómában a síremléken megörökítették; a császár íránt való tiszteletből ugyanazt tették Ankirában is (kis Aziában). Ez itt az ankirai megromgáódotott márványlapokra vésett emlékirat mása.

amely már ősi idők óta várta a Megváltónak eljövetelét; évezredek át szállt a szent hagyomány unokákról unokákra, hogy el fog jönni a Mindenható küldötte és meg fogja váltani a népet, mely hű maradt Istenhez, az egy igaz Istenhez!

Ez a nép az izraeliták népe volt, a zsidó nép. De ez a nép azt hitte hogy a remélt Megváltó hatalmas hős alakjában fog megjelenni, az új Dávid, aki a roppant Góliátot: a római rabigát le fogja sújtani és mint a zsidók diadalmas királya győzelmet fog aratni minden népen, minden nemzetben.

A várt Megváltó csakugyan ott született meg Izrael földjén. A zsidó népben támadt a Messiás, de nem egyetlen népet szabadított fel a rabigából, hanem megváltotta az egész világot. Visszaadta a hitét veszített embert önmagának, visszahozta a földre a hitet, a reményt és a világot örökre fenntartó szeretetet. Nem karddal a kezében állt ki a zsidók Messiasa, hogy Izrael földjét mentse meg az idegen uralomtól, hanem csodákat mivelő tanokkal felszabadította az egész emberiséget a hitetlenségnek már-már mindent kipusztító lidérczétől.

Amikor a szeretet ígéiben szétszállt az a tanítás, hogy ember és ember közt nincs különbség, hogy egyként fia minden ember a világot alkotó Mindenhatónak, egyszerre milliók érezték, hogy a megváltás csodás fuvalma szálldogál, megdobbant milliónyi rabszolga SZÍV, elfogta őket a sejtelen, hogy ha e csodás tanok meghódítják a világot, az ő rabságuknak is véget kell érnie. Ha ők is csak oly fiai a teremtő atyának, mint az a kegyetlen ur, aki korbácsolja, rúgja, üti őket, akkor nem maradhatnak ebben a nyomorult sorsban. A rabszolga népben a reménység édes érzését ébresztették a Megváltó tanai. A vétkes, kegyetlen rabszolgatartókban pedig a meglepetés lenyűgöző érzete támadt; mert lebilincselő hatása volt annak, hogy egyszerű emberek bátran, emelt fővel bárki elé odaállanak és tanokat hirdetnek, melyek varázsa elől nem tud többé szabadulni még az sem, aki elbizott úri gögben, szokott kegyetlenséggel, ökölcsapással lezuzza azt, aki előtte a lelkiismeret parancsait prédikálja, de az erőszak mit sem használ, a lesújtott helyébe másik áll elő és tovább hirdeti a szeretet tanát. A kegyetlen bűnös megrezzen, megrendül, megdöbbenti őt a gondolat, hátha igaza van a szörruhában ottan álló rajongó szavának és van egy hatalmas, világot kormányzó, öröktől fogva és örökké való Mindenható, aki büntet és elkárhoztat azután, mikor a gögös ember azt hiszi, hogy mindennek vége! Megrezzen a lélek és az ember, hiába keres menekülést a megszólaltatott lelkiismeret elől, dőzsölő lakomáiban, dobzódo gyönyörhajhászásban sem felejtethi el az igénytelen apostol egyszerű és mégis fenséges szavait, bekapcsolódik lelkébe a túlvilág! bűnhődés kínzó gyötrelme, hiába akar az egész lelkét hatalmába kerítő nyugalanság elől menekülni, ismét eléje kerül az új vallást hirdető

Mecenász palotájának romjai Mizeumban, ahol Tiberiusz császár meghalt.

egyszerű apostol és csodás gyógyulást nyújt feléje: a mindent megnyugtató töredelmet, bűnbánatot. Íme a rabszolgákat győtrő, kegyetlenkedő hatalmas leomlik ott a szórruhás apostol előtt és esd a Megváltó bűnbocsánatért és a szívébe szálló hittől megtisztulni érzi a lelkét és a ki már megcsömörlött minden kéjtől, gyönyört talált a vezeklésben, üdvöt a bűn b o c s á n a t b a n .

Ezt hozta a világnak Palesztinában a Messiást váró zsidók földjén született világ Megváltója: Jézus Krisztus.

Ennek a könyvnek nem lehet tisztje igazat adni vagy ellentmondani milliiónak, hogy az a Jézus Krisztus az volt, akinek a világ háromnegyedrészé tiszteli, az isteni-ember; mert annak tiszteli tanának minden hive és buzgón vallja, hogy a szeretet vallása visszaadta az embert önmagának, újjáalkotta az emberi méltóságot, visszahozta a földre az erényeket, erőt adott az emberiségnek a küzdelemhez, becsvágyat a nagyratöréshez és kitartást az élethez, melynek célja örökös titok.

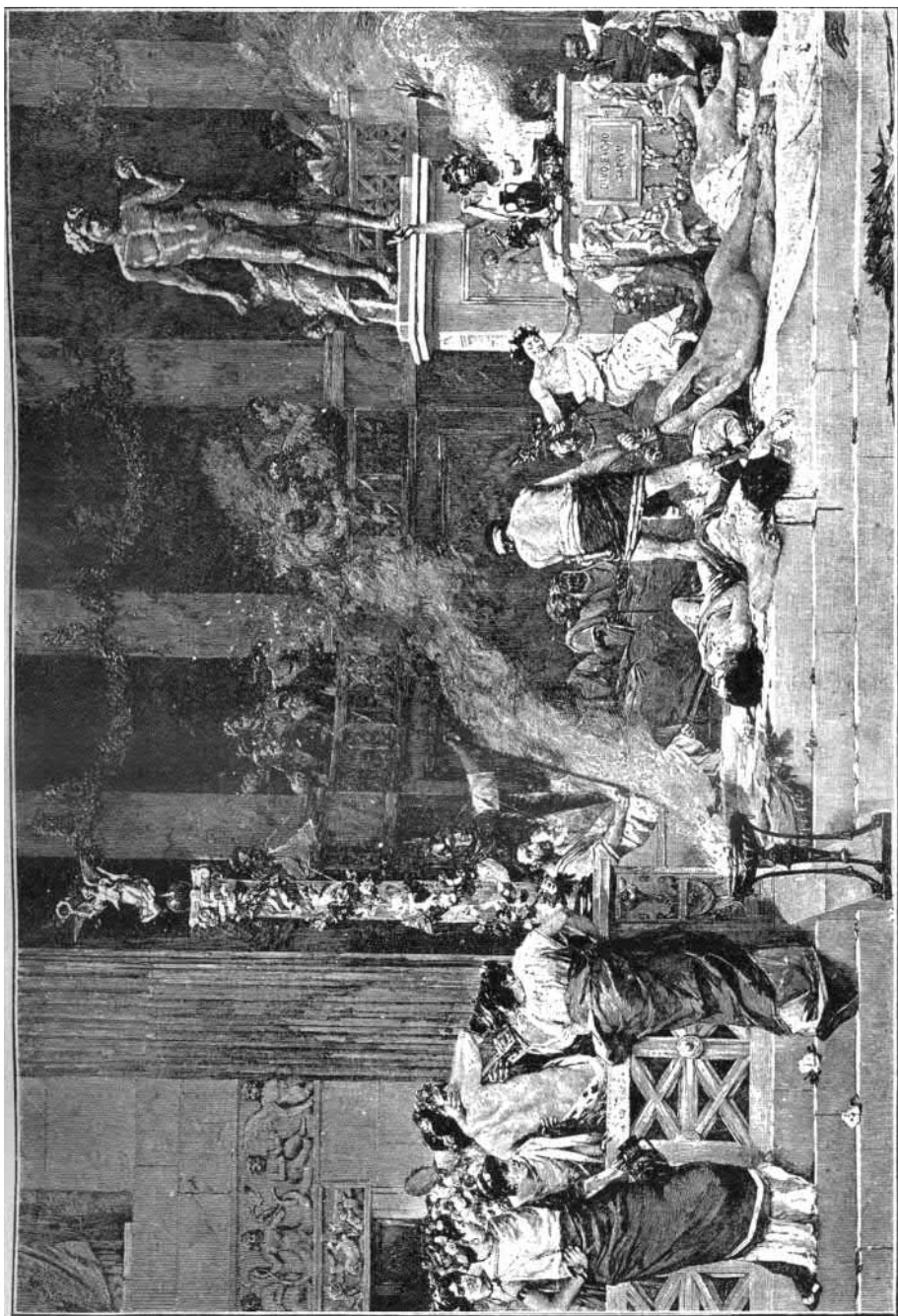
A szeretet vallása, a kereszténység mesterének, Jézus Krisztusnak születése egyúttal a keresztény időszámítás kezdete. Jézus Krisztus élettörténetét a Biblia így mondja el:

Jeruzsálemtől nem messze, Betlehem falujában vonta meg magát Mária és József, mivel a városban szállást nem kaptak. Ebben az istállóban született Jézus Krisztus, a Messiás, Róma alapításának 747-ik évében. Ugyanebben az évben rendkívüli fényes csillag tűnt fel, amely csillag a próféták jóvendőlése szerint a Messiás születését jelezte. A csillag feltűnésekor a napkelet három királya, Gáspár, Menyhért és Boldizsár útra keltek Jeruzsálembe Heródeshez, a zsidók akkori hatalmas királyához és megkérdezték tőle, hogy vajjon nem tudja-e, hol kell születni a zsidók új királyának? Heródest nagyon meglepte e kérdés, mert ő erről semmit sem tudott s királyi székét is féltette. Összehívatta tehát országának bölceit meg az írástudókat és tőlük kérdezte meg, hol kell születnie a Messiásnak. Azok azt felelték, hogy a próféták jóvendőlése szerint Bethlehemben, valamelyik istállóban. A napkeleti királyok azonnal útnak indultak s útjukban a fényes csillag vezette őket. Heródes megkérte őket, hogy ha megtalálják a kisdedet, jöjjenek vissza és adjanak hirt róla, hogy ő is elmenjen és imádhassa. A napkeleti királyok meg is találták a kis Jézust, ki istállóban, ahol bölcső helyett egyik jászolyban feküdt és az istálló állatai lehettek reá meleget, hogy a hideg miatt ne kelljen szenvednie.

A napkeletről jött királyok leborultak a kisded előtt, imádták, aranyat, tömjént és mirrhát ajándékoztak neki. Álmukban megjelent az Isten angyala, aki intette őket hogy Heródeshez vissza ne menjenek, tehát más úton tértek vissza hazájukba.

Mikor Heródes látta, hogy a napkeleti bölcsék nem térnek vissza hozzá, kiadta a szörnyű parancsot, hogy Betlehemben és környékén minden két éves és két éven alul levő gyermeket öljenek meg, mert azt gondolta, hogy a meggyilkoltak közt lesz az új király is. Ámde Józsefnek megjelent álmában az Isten angyala és intette őt, hogy fussanak a kis Jézussal Egyiptomba. József az angyal intését követte és még az éjjel elhagyta Betlehemet és eljutott szerencsésen Egyiptomba. Ott hét évig tartózkodtak Heródes haláláig, akkor ismét visszatértek. Gyermekkoráról igen keveset tudunk, elvonultságban élt szüleivel együtt. Mikor 12 esztendő lett, szülei felvitték a Jeruzsálemi templomba a húsvéti ünnepekre. A húsvéti ünnepekre a zsidók messze vidékről

Keresztények legyilkolása a Bakkusz-ünnepségen, Neró császár korában, Róma felgyújtása után.

feljöttek, a városban rengeteg sok volt az idegen, rokonok, szomszédok, ismerősök egész csoportokban, karavánokban jöttek. József és Mária az ünnepi szertartások után elhagyták Jeruzsálemet és már messze utat tettek meg, amikor észrevették, hogy Jézus nincs közöttük. Ez eleinte azért nem tűnt nekik fel, mert azt hitték, hogy valamelyik rokonnál, ismerősnél van; mikor azonban sehol sem találták, ijedten visszafordultak Jeruzsálembé, ahol mindenütt keresték és végül a templomban akadtak rá.

Ott a gyermek Jézus az Írástudókkal és bölcsekkel vitatkozott, úgy, hogy mindnyájan elcsodálkoztak bölcseségén. A szülők hazavitték Jézust, aki otthon engedelmességben nevelkedett.

Jézus nyilvánosan 30 éves korában lépett fel. Fellépése előtt egy férfiú támadt a zsidó népben, még azt vezeklésre szólította fel és a Jordán vizénél tartotta prédikációit. Akik a Jordán vizéhez eljöttek, azok fejére vizet hintett és bűnbánatuk után megkönnyebült lelkük. Ez keresztlő Szent János volt. Jézus is elment hozzá és mikor Szent János a Jordán vizében fejére hintette a vizet, megnyíltak az egék felhői és onnét e szózat hallatszott: „Ez az én szerelmes fiam, kiben nékem nagy kedvem telt.“

Megkeresztelése után Jézus a pusztába vonult és ott 40 napig böjtölt és imádkozott. Mikor a pusztából visszatért, tanítványokat választott magának a legegyszerűbb emberekből, akik mindenüvé elkísérték őt. Első tanítványai voltak: János, András, Péter, Fülöp és Nathanael.

Útjában Kána városa mellett haladt el; ott vitte véghez első csodatettét, egy menyegzőn, amikor a vizet borrá változtatta. Tanítása mindig csodatettel párosult, ami ezreket és ezreket hódított meg. Szünet nélkül tanított, betegeket gyógyított, sőt halottakat támasztott fel. Többnyire a szegények kunyhóit kereste fel és vigasztalta a kétségbeesetteket. A nép mindenütt áhítattal várta és hallgatta a tanítását. Sokan hittek szavainak és követték őt.

A húsvéti ünnepek érkeztek el, Jézus tanítványaival Jeruzsálembé ment, ahol az estét a tizenkét tanítványa körében töltötte, megmosta a lábukat és elköltötte velük a húsvéti bárányt. Ez volt az utolsó vacsora, a melyen megáldotta a kenyeret és a bori, amelyből mindnyájan ettek. A vacsora alatt Jézus megjövendölte, hogy közülök egyik el fogja őt árulni. Jézus a vacsora után az olajfák hegyére vonult és tanítványaitól különváltan imádkozott.

A farizeusok és Írástudók régen lappangó irigysége és gyűlölsége ekkor már kitört, mert látták, hogy az ő tanításuknak nincs tere és megsemmisül a Jézusé mellett. Gyűlölségük annyira fokozódott, hogy Jézust bevádolták a főtanács előtt a leggyalázatosabb rágalmakkal.

Judás volt a tanítványok közül az, aki ez alatt elárulta mesterét a papi fejedelmeknek 30 ezüst pénzen. Az olajfák hegyére vezette a katonákat, akiknek Jézust el kellett fogniok:

— Akit megcsókolok, azt fogjátok el, — szól. Mikor meglátta Jézust, feléje sietett, megölelte, megcsókolta és köszöntötte:

— Üdvözlégy Mester!

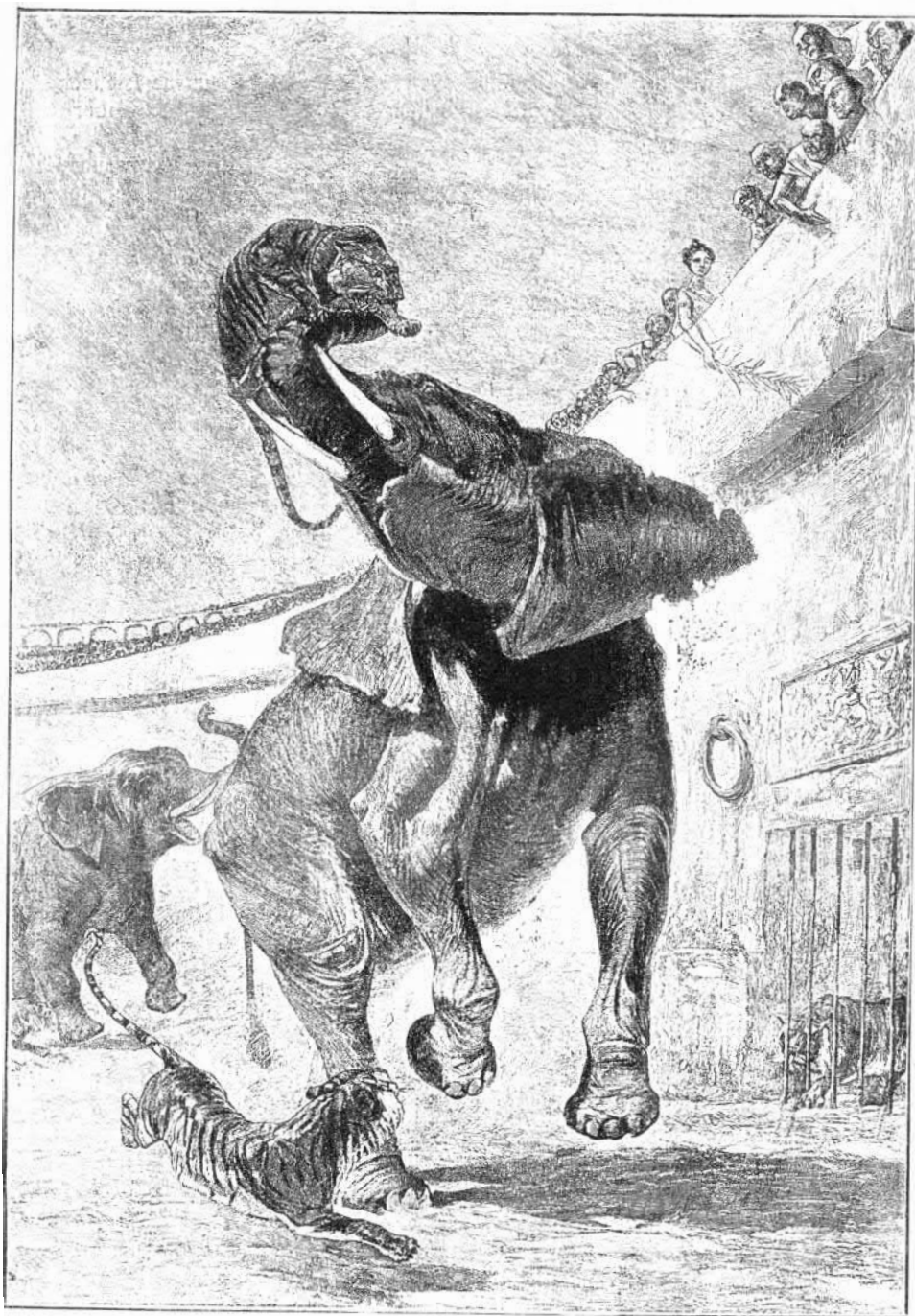
A katonák Jézust megkötöttén elvitték a főpaphoz, akivel a szent főtanács már együtt ült és várta Jézust, hogy halálra ítélhesse.

(Amit Judás a főpapoknak elárult, az nemcsak Jézus tartózkodási helye volt, hanem a Messiás-tan títka, amit Jézus csak apostolaival közölt szigorú titoktartással, így történt, hogy a főtanács előtt senki sem vádolta Jézust azzal, hogy ő a Messiás szent méltóságát bitorolta. Pedig ép ezt a vádat várták.) (Schell.)

A vádak, amelyeket emeltek Iézus ellen, nem bizonyultak valónak s így nem voltak megdönthetetlen okok a halálos Ítéletre. A főpap pedig azt akarta, hogy Jézusnak saját nyilatkozata legyen az, ami őt halálra ítéli, de hasztalan intézett hozzá kérdé-

Neró a cziirkuszban.

Vadállatviadalk a római czirkuszban, Neró ala

seket tanításai felől, Jézus nem válaszolt, végül ünnepélyesen ezt kérdezte a főpap:

— Az élő Isten nevében kérdezlek, felelj, vájjon te vagy-e Krisztus, az Istennek fia?

— Igen, én vagyok — felelte Jézus — és meg fogjátok látni, hogy az ember fia ott fog ülni a hatalmasság jobbján és el fog jönni az ég felhőiben,

(Jézusnak ez a kijelentése alkalmasabb volt arra, hogy őt a tanács szánandó rajongónak, örültnek tekintse, mint hogy veszedelmes férfiúnak és a magas főtanács mégis mindenáron halálra kereste. Pedig a fogoly Jézus, mint a politikai Messiás, aki megteremtse a messiási birodalmat és trónra üljön, nem volt veszedelmes. Mi volt tehát, amiért a főpapok halálát óhajtották. Teljességében érezték Jézus tanainak óriási erejét, mely meggyőzéssel, igazsággal és szeretettel meg fogja hódítani a világot, a tanács veszedelmesnek, világrendet felforgatónak találta ezeket a tanokat és minden áron keresztül akarta vinni Jézus halálra ítéltetését.) (Schell.)

Jézus kijelentésére a főpap ketté hasította ruháját s így szólt:

— Mi szükségünk van még tanukra? Hallottátok az istenkáromlást, mit feleltek rá.

— Méltó a halálra — volt a tanács felelete.

A főtanács haladéktalanul meg akarta erősíttetni ítéletét a római helytartó által, aki akkor Poncius Pilátus volt.

A római helytartó azonban csak a római törvények alapján ítéltette el Jézust; a főtanács Pilátus előtt tehát azzal vádolta Krisztust, hogy lázadó, felségsértő és a zsidók királya akar lenni.

Krisztus minden vádra hallgatott, végre Pilátus magánosan hallgatta ki Krisztust és mikor újra megjelent a tanács és a nép előtt, azt mondta, hogy semmi bűnt nem talált a vádlottban.

Pilátus mindenkép szabadon akarta bocsátani Jézust és mert a zsidóknál szokásban volt, hogy Egyiptomból való kiszabadulásuk emlékére a húsvéti ünnepeken egy rabot szabadon bocsássanak, Pilátus ezt kérdezte a jelenlevőktől: Kit bocsássák szabadon: Krisztust vagy Barrabást? Az utóbbi veszedelmes gonosztevő volt.

— Barrabást! — kiáltotta a tömeg.

— Hát Jézussal mit tegyek? — kérdezte Pilátus.

— Feszítsd meg, feszítsd meg! — volt a válasz.

Pilátus erre szabadon bocsátotta Barrabást és Krisztust átadta a poroszlóknak, akik oszlophoz kötözték, megostorozták, piros ruhát akasztottak reá királyi palástul, töviskoszorút tettek a fejére korona helyett, kezébe nádszálat adtak és gúnyolódva leterdelték előtte, s mondták: «Üdv neked, zsidók királya!» Krisztus egy szót sem válaszolt, minden kínzást és gúnyt szóltalanul tűrt.

Mikor Pilátus az agyon kínzott Krisztust látta, kivezette a nép elé, hogy számalmat keltsen iránta s így szólt: íme az ember. (Ecce homo) A jelenlevők azonban újra csak azt kiáltottak: Feszítsd meg!

Pilátust végre azzal kényszerítették határozatra, hogy vádolták, ha Jézust szabadon bocsátja, ellensége a császárnak, mert mindenki, aki magát királynak mondja, a római császár ellen támad.

A vád ilyen alakjában veszedelmes lehetett Pilátusra, helytartóságára áhítózó iriggyel esetleg felhasználhatták volna ellene Rómában, tehát gyorsan döntött.

Az egész nép előtt megmosta kezeit s így szólt:

«Én ártatlan vagyok ennek az igaznak a vére ontásában* — azzal átadta Krisztust a főtanácsnak, hogy feszítse keresztre. Az ítélet végrehajtás volt csak hátra.

A keresztre, melyre Krisztust fel kellett feszíteni, hamar készen volt, Krisztus vállára tették és kényszerítették, hogy ő maga vigye fel a Kálvária hegyére, ahol a halálra ítélteteket kivégezték.

Krisztus útközben Ahasvér nevű gazdag zsidó háza előtt levő padon meg akart pihenni, de Ahasvér elűzte, amiért az lett bűnhődése, hogy azontúl szünetlenül bolyongt és soha meg nem pihenhetett.

Kálvária hegyen Krisztust két lator között keresztre feszítették és Pilátus ezt a felíratot szegeztette a keresztre: «Názáreti Jézus, a zsidók királya» Sokan kérték Pilátust, hogy változtassa meg ezt a felírást, de ő azt felelte: Amit írtam, megírtam.

Jézus órákon át függött a kereszten, mikor végül felkiáltott:

— Beteljesedett. — Atyám kezeidbe hajtom fejemet — lehajtotta a fejét és kiadta lelkét.

Jézus halálakor több csoda történt: a föld megrendült, a nap elsötétedett, a templom kárpitja megrepedt, a sírok megnyíltak és a halottak közül többen feltámadtak.

Jézust külön újdonatúj sírba temették, köveket tettek rá. Óröket állítottak mellé és lepécselték a sirt. Ezt Pilátus a főpapok kérésére tette. De mind hiába volt, mert Jézus mint azt előre megjövendölte, a harmadik nap hajnalán a sírból feltámadt.

Feltámadása után még 40 napig maradt a földön tanítványaival, folyton oktatta őket arról, amik Isten országát illetik. Végre 40 nap múlva tanítványai szeme láttára a mennyekbe emelkedett. Megígérte előbb azonban nekik, hogy el fogja küldeni a Szentleiket, aki mindvégig velők marad és megtanítja őket minnen i.azságra. Jézus mennybemenetele után a tanítványok, — kiknek száma már 72-re szaporodott, — szétszéledtek az egész földön és mindenütt hirdették Jézus igéit. Krisztus mennybemenetele után 10-ik napra küldte el Jézus a tanítványok vigaszául a Szentleiket, amely az apostolok fejére tüzes nyelv alakjában szállott alá, mikor ők egybegyűlve zárt ajtók mögött várták. A Szentlélekkel eltelve, bátran hirdették Jézust és ők is csodákat tettek, úgy, hogy mindjárt az első nap 3000 keresztelekedtek meg.

A Szentlélek csodája volt az, hogy a tanítványok tanítását minden nemzetiségbeli idegen a maga nyelvén hallotta.

A tanítványoknak sok üldöztetést kellett elszenvedniök. Sokakat közülök börtönbe vetettek, megostorozták es eleven megköveztek.

Néro császár idejében volt az első nagy tömeges keresztényüldözés, amikor százával kínozták, olajba főzték, fáklyácul elégették őket, de ez még nem volt a voltaképpen keresztényüldözés, mert az csak Hadrián császár korában kezdődött. A Messiás hívei mégis állhatatosan hirdették Jézus igéit és meghódították velük a világot.

Mert Krisztus tanításai magába foglalják mindazt, ami az embert boldoggá, elégedetté teheti, az ő tanításaiból fakadt minden világot mozgató nagy eszme, mert mindeniknek az alapja a Krisztus-tan legmagasztosabb tétele, a felebaráti szeretet. Ez hozta meg a legnagyobb eszmék diadalát, ebből fakadt az egyenlőség, testvériség, szabadság jelszava; ez az alapja a mai nap még bölcsőjében gyűgyөгő szociális tanoknak, a melyek, ha kiforrottan, a népek lelkében is éretten fognak a világra áldást hozni, a Krisztus-tanok dicsőségét fogják hirdetni, mert magasztosabb szociális tan, minden ember jólétét jobban magába ölelő és követelő törvény nincs a világon, mint Krisztusnak ez a tanítása: szeresd felebarátodat, mint fennemagadat!

Ez a tan már Rómáig jutott és százával hódított híveket, mikor Nérot a prétoriánusok császárnak kiáltották ki.

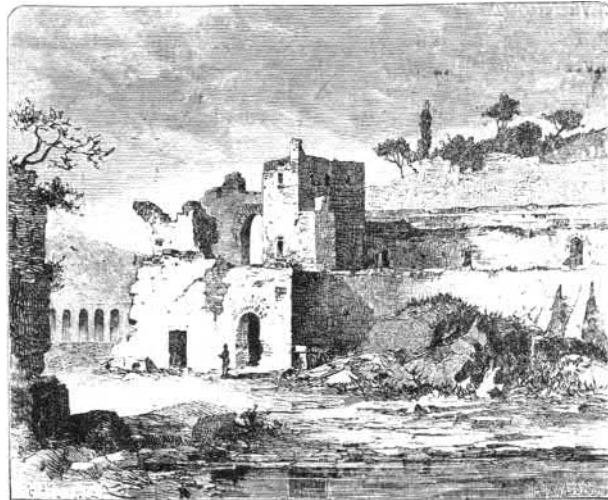
Szeneka.

ható méreggel ölette meg vetélytársát.

Mondják, hogy Nero előbb valami elítélten próbálta ki a Britannikusznak szánt mérget és mikor látta annak gyors hatását, akkor ölette meg vele Britannikuszt.

Most annál szabadabban élt kedvének, vig czimboráival egész éjjeleken barangolt az utczákon és lealacsonyító kihágásokat követett el. Néha ugyan valami bánat szállotta meg anyja szemrehányásai és hajdani ne-

A tanács, mely Nérót megerősítette, sok szépet remélt a Szeneka és a szigorú erkölcsű Burusz által nevelt ifjú császár kormányától és Nero első beszéde minden szépet ígért. Kormányának öt első évében meg is tartotta ígését, mert a kormányt nevelői vezették, azoknak a rendeleteit mindig megerősítette, hogy multságainak élhessen. Hanem az a jelentékeny állás, melyre Szeneka és Burusz szert tettek, Agrippina terveivel ellenkezett; hisz ő azért szerezte meg fiának a trónt, hogy fölötte és általa uralkodjék és így szenvedélyeinek tömjénezhesse. Mint-hogy célját el nem érte, mint szigorú erkölcsbíró fia magánéletét korlátozta, hogy más oldalon engedékenyebbé tegye; de Nero csak csökönyösebb lett és mikor anyja azzal fenyegetődött, hogy Britannikuszt, az igazi és méltó örököszt fogja trónra segíteni, Nero azzal válaszolt, hogy a Lokuszta által készített gyorsan

Agrippina sírja

velői előterjesztései folytán, hanem serkedő jó szándékát czimborái csakhamar elriasztották. Mindamellett Nero kihágó magánélete folytán az államkárt nem szenvedett, sőt jólétnek örvendett Burusz és Szeneka derék kormányzása alatt, kik a nekik jutott befolyást a közjóra használták.

Neró uralkodásának első fele — kivált ha azt elődjének szörnyű zsarnokságaival vetjük egybe — örvendetes volt az államra. Hanem második felében a visszája ütött be. A római államnak balszillagzata támadt egy

nőben, Poppea Szabinában, Rufusz Kriszpinusz lovag nejében. Ez az erkölceiben teljesen züllött teremtettség elvált férjétől Kriszpinusztól és Othohoz, Neró legkedvesebb pajtásához szegődött, hogy így Nérohoz közeledhessék és végre Neró neje lehessen. Azonban nem lehetett reménye, hogy ezt a célját elérhesse, míg Agrippina él, azért mindenképpen annak vesztére tört és a legszemérméletlenebb fogások által Nérót az anya gyilkosság vétkére csábította. Neró a kvin kvarteriák ünnepére anyját szerető gyöngédséggel, bűnbánatot színlelően, magához kérette Bajéba és oly járművet küldött érte, mely néhány kapocs megbolygatása után szétmállott és elmerült. Hanem ez a merénylet nem sikerült; Agrippinát kimentették a habokból és egyik közel fekvő nyári lakába vitték; Neró tehát oda küldte poroszlóit, kik az asszonyt agyonverték.

Azután elhagyta szörnyű tette színhelyét, levelet küldött a tanácshoz, melyben előadta, hogy anyja orgyilkosságot kísérelt ellene, de ez nem sikerült és önmagát veszítette el. A tanács hálaimákat rendelt minden templomban és a megmentett császárt, mikor diadallal bevonult fővárosába, az összes lakosság ujjongva fogadta.

Anyja halála Nérót minden terhére vált felügyelettől felmen-

Britannikusz
a jogos trónörökös, akit Neró méreggel megölt.

tette, úgy, hogy azontúl korlátlanul élhetett kedvencz mulatságainak, azok közé tartozott a kocscikázás, lantverés és ének. Róma uralkodójának a felléptét külön e célra épült czirkuszban szemlélhette. Más színházat is építtetett, melyben mint lantos mutatta be magát, előkelő férfiakat és hölgyeket

pedig kényszerített, hogy tánczosokul és énekesekül lépjenek fel. Mint költő, pályázat nélkül nyerte el a babért, mert senki sem tekinthette magát még arra is méltónak, hogy a császár művészetével pályázhasson. Ép így lett győztes az általa alapított Neroniákon (öt évenként tartandó költői, testgyakorlói és lovaglói tornákon), a szónoklatból meg senki más jutalmat nem kapott, Burrusz és Szeneka ugyan mindent megkísérlettek, hogy ezektől visszatartsák, de csak annyit értek el, hogy Neró egy ideig még nyilvános színpadon nem lépett föl. Mikor azonban Burrusz 62-ben meghalt és halálával Szeneka befolyása is elmúlt, a császár minden korlátot elvetett és zsarnokságának teljességében mutatkozott be. Nemeslelkű nejének, Oktáviának válólevelet küldött, nőül vette Poppea Szabinát, aki a legalacsonyabb rágalommal idézte elő a császárné vesztét. Neró Oktaviát előbb Kampániába száműzte, aztán megölette.

Róma fájlalta a még alig húsz éves asszony halálát, de a tanács kénytelen volt hálaáldozatokat hozni az isteneknek. Neró pedig előkelő férfiak és nők társaságában föllépett a nyilvános színpadokon és versenyt futott kocsijával a czirkuszban; nagyszerű lakomákat, valóságos dózsöléseket rendezett, hogy a nép kedvét keresse, s mindezt iszonyú pazarlással. Végre az a gondolat villant meg agyában, hogy a főváros szűk és görbe utczáival fölperzselteti és romjain újat „Neróniát“ építtet.

A borzasztó tűz, mely a 64 év július 19-én gyuladt ki, hat napon és hét éjen át Róma tizenhárom negyede közül hármat teljesen elhamvasztott, hetet nagyrészen lerombolt. Mondják, hogy a szörnyű ember Mécénász háza erkélyéről gyönyörködött a tűz borzasztó nagyszerűségében és Trója romlásáról szóló dalát énekelte.

Nem akarjuk eldönteni, ha vájjon ezek az adatok, valamint a gyanú, hogy Neró gyújtotta fel a várost, hitelesek és alaposak-e; de hogy ő szükségét érezte a vétket másokra hárítani, ellene bizonyít. A város felgyújtásával a keresztényeket vádolta. Eleinte csak néhány keresztényt ragadtattott meg, azután ezeknek a kínpad által kicsikart vallomására nagy tömegben fogták el őket és mindnyájukat kivégezték. Némelyeket keresztre feszí-

tettek, másokat
vadállatok bő-
rébe varrtak
és kutyák által
marczangoltat-
tak szét, vagy
égvényes
anyagba már-
tották és aztán
meggyújtották,
hogy kertek-
ben fáklyák
gyanánt vilá-
gítsanak. Ró-
mából elterjedt
az üldözés a
vidékre és mi-
után a kivég-
zéseket a gyűj-
togatás miatt
megkezdették,
folytattak olya-
nokon is, akiket
legtöbbször ártatlanul az
emberi nem gyűlöletével
vádoltak.

A prétorianusok épületének romjai.

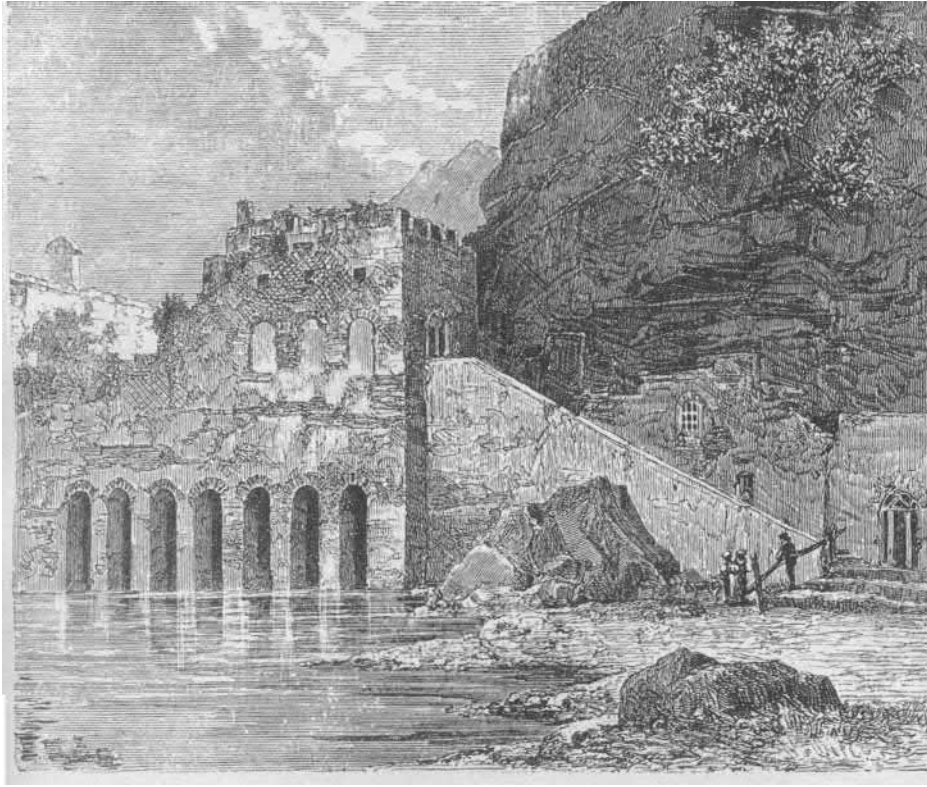
Még inkább fokozta Neró a gyűlöletet maga iránt, rablásai, zsarolásai által, melyekkel esztelen tékozlásaihoz új pénzt szerezni iparkodott. A templomok, emlékek, közpénztárak, községek és magánosok fosztogatása összeküvést vont maga után, melyet azonban fölfedeztek, a mi ismét számos kivégzést vont maga után. Az elítéltek közt volt a régóta visszavonultságban élő Szeneka is, noha legkevésbé sem lehetett bűnrészességét bebizonyítani, továbbá számosan voltak azok közül, a kik gazdagok, vagy tekintélyesek valának, mert azt a két tulajdonságot a zsarnok a legnagyobb véteknek tekintette.

Szertelen fosztogatás és zsarolás után keresztül vitte kedvencz tervét, 5000 tagból álló tapsoló testületével, kiket Augusztuszoknak hitt, Görögországba, a művészet hazájába utazott, hogy képzettségét bemutassa. Minden városban, hol versenyeket tartottak, föllépett mint lovagló művész, lantos vagy színész és természetesen mindenütt koszorút nyert. Béi lett tapsok közt üdvözölték őt a görögök a „pithiai és olimpiai általános győzőnek”. Hálából e hízogó elismerésért Neró kihirdetette az iszthmoszi játékokon a görög szabadságot; nagyszerű építkezések által igyekezett nevét Hellaszban megörökíteni. Hanem másrésről őket sem kímélte zsarolásaitól, hogy így szerezzen pénzt, melyre mindég nagy szüksége volt.

Rómában a császár két évi távolléte alatt az elégtelenség nőttön-nőtt. Helytartója ismételve sürgette visszatérésre, de ő nem bírt görögországi gyönyörűségeiből kibontakozni. Utoljára érte ment Heliusz, hogy szóbeli előterjesztései folytán haza készítse s erre 68 márcziusában csakugyan visszavért. Neapoliszba görög divat szerint a városfalban tört résen át vonult be, mint olimpiai győző; diadalmenétét ismételte azután Antiumban, az albán hegyen és végre Rómában, hova Augusztusz diadalszekéren, az olimpiai koszorúval a fején, a pithiaival kezében tartotta bevonulását. Azonban már Nápolyban értesült a veszélyről, mely őt nem Rómából, hanem a provinciáktól fenyegette. Innét indult ki bukása. Az innenső Gallia helytartója, C. Julius Vindex, tűzte ki a lázadás zászlóját, nem hogy magának szerezze meg a trónt, hanem hogy Szerviusz Szulpiciusz Galbát, Hiszpánia helytartóját, előkelő származású, jeles férfit tegye császárrá. Vindex légiói örömmel szegődtek vezérökhöz és mikor a hiszpániai sereg meghallotta ez eseményt, Galbát császárrá kiáltotta ki. Galba ugyan a címet még nem fogadta el, hanem igenis elpártolt Nérótól és Róma ellen indult, hogy a tanácsot abba a helyzetbe hozza, hogy a trónról szabadon rendelkezék. T. Verginiusz Rufusz, Felső-Germánia helytartója ugyan Vindex ellen voryalt és serege, míg ő Vindexsel alkudozott, ennek légióit annyira tönkre tette, hogy Vindex bújában öngyilkossá lett, de ez keveset lendített Neró ügyén, mert Verginiusz semlegesen viselte magát, a többi helytartók pedig vagy Galba mellett fogtak pártot, vagy legalább Néró ellen, miközben a háló ez utóbbi körül mind szűkebbre szorult, ő pedig a fővárosba érkezett hírekhez képest hol felfuvalkodottságának, hol gyávaságának adta tanujelét; majd a legborzasztóbb fenyegetésekben tört ki tanács és nép ellen, majd magánéletbe kívánt vonulni és művészete után kívánt élni; majd némely fonák rendelkezést tett a Galba ellen intézendő hadjárat iránt, a népet zsarolta, de gyermekes kedvteléseit nem vonta meg magától, mígnem mindenki, tanács, nép, prétoriánusok, még palotája őrizete is elhagyta. Neró végül kénytelen volt szökésben keresni menekülést, mert látta, hogy élete Rómában egy percze sem biztos.

Galba.

Neró fürdőjének romjai Bájében.

Társakat keresett a meneküléséhez és sehogy se értette meg, amikor az egyik válaszul idézte azt a verssort, mely egyik kedvencz szerepében volt: „Hát olyan nagy szerencsétlenség az, ha meg kell válnunk ettől az élettől!” Mindnyájan visszautasították ajánlatát és teljesen magára hagyták, így lett a császári palota egyre elhagyatottabb, végre egyedül állott az egész palotában, csak rémtetteinek kísérteiéi vették körül. Gyávaságában rettegés gyötörte és halálos vergődés. Ekkor az egyik szabadosa, Faon, megszánta őt és felajánlotta néki rejtkehelyül a Rómától 4 migliányira fekvő villáját. Az éj beálltával elhagyta a császári palotát. Mikor ennek híre járt, a két konzul összehívta a tanácsot és közölte vele, hogy a császár elmenekült és azt javasolta, hogy tekintsek őt a birodalom ellenségének, s a tanács elfogadta a javaslatot; közben Neró menekült. Lóháton hagyta el a palotát, de csak alsóruhában, mezítlábosan, ócska palástba burkolva, feje befödve, kezében kendő, melylyel arczát takarta el, mikor a prétoriánusok erődjének közelébe jutott, hallotta a katonák beszédjét, akik Galbát éltették, őt pedig átkozták.

Mikor egy utas megpillantotta Nérót és négy kísérő társát, odakiáltott nekik: „ezek az emberek bizonyosan Nérót üldözik“. Egy másik pedig azt kérdezte: „No, mi újság Rómában Néróval?“, mikor pedig az úton tovább lovagolt s az úton heverő, temetetlen holttestektől megbokrosodott a lova,

Neró, mint görög színész.

kiejtette kezéből a kendőjét, melylyel arczát eltakarta és egy volt prétoriánus megismerte és néven köszöntötte.

Mikor Néró és kísérete végre megérkezett Faon birtoka közelébe, Néró leszállt lováról és keskeny, alig járt, bozotos, tüskerózsás ösvényen ment a villa felé. Mikor annak falánál megérkezett, Faon azt ajánlotta neki, hogy amíg a villába bejuthat, addig rejtőzzék az egyik homoküregbe, de Néró azt válaszolta, hogy nem akar elevenen betemetkezni.

Mialatt Néró várakozott arra, hogy valami titkos bejárás juthasson be a villába, azalatt egyik tócsából merített néhány korty vizet s így szólt: „ez most Néró üdítő itala!“

Azután kiszedegette a tüskéket és bogáncsokat a palástjából. Azalatt lyukat törtek a villa falába és azon négykézláb mászott be s a legközelebbi szobában durva matrácra vetette magát és ócska palástba burkolódzott.

Majd éhség és szomjúság gyötörték, de csak közönséges fekete kenyeret adhattak neki, amit visszautasított, hanem pár csepp langyos vizet ivott.

Neró kísérői unszolva biztatták, hogy kerüljön ki minden további megaláztatást és maga vessen véget életének. Ekkor Néró megparancsolta, ássanak neki az alakjának megfelelő sírt, amennyire lehet rakják ki márványlapokkal, hozzanak vizet és fát, hogy holttestét a végső tisztességben részesítsék.

Minden egyes rendelkezésnél könnyekre fakadt és folyton ezt ismételte:

„Mily művészt vészit bennem a világ!“

Mialatt parancsait végrehajtották, hírnök érkezett és levelet hozott Faon számára.

Neró elvette a küldönc kezéből a levelet, elolvasta és abból megtudta, hogy a tanács: „a haza ellenségének nyilvánította, mindenféle keresteti, hogy a régiek szokása szerint megbüntesse.“

Neró megkérdezte környezetétől, miféle büntetés az, amire megmondták, hogy az elítéltet mezitelenre vetkőztetik, vállát, nyakát villa-alakú készülékbe szorítják, azután korbácsokkal halálra ostorozzák.

A rémülettől előkapta Neró a két tört, melyet magánál hordott, megvizsgálta élüket, de azután félretette e szavakkal:

— A végzetes óra még nem érkezett el!

Neró azután kérte az egyik férfiút, hogy sirassa meg őt, majd a jelenlevőket felszólította, hogy bátorítsa őt valamelyik azzal, hogy előljár a példával és megöli magát.

Majd magát vádolta gyávasággal.

— Még mindig vonszolom, — szolt Neró, — ezt a hitvány életet gyalázatban, — majd görögül tette hozzá: ez nem illik Néróhoz.

Mikor később a villába elhallatszott a közelgő katonák lovainak dübörgése és tudta, hogy az a csapat őt keresi, remegő hangon idézte ezt a görög verssort:

— Hallom a habzó rohanók gyors futását — és azután Epafroditusz, a magán írnok segítségével torkába dőfte a törét.

Neró még lélegzett, mikor belépett a tisz, akinek őt el kellett volna fognia és Neró, mintha a tisz segítségére jönne, mintha sebét akarná bekötni, úgy fogadta s oda szolt:

— Már késő!

Majd korholó hangon, ezekkel a szavakkal: esküdött hűség! — kilhelte lelkét és merevedő szemeiből eltűnt az élet.

Rómában már Galba szabadosa Icélusz intézkedett és megengedte, hogy Neró holttestét ünnepélyesen elégethessék. Utolsó tisztességét öreg dadája és a szép Akté nyújtotta neki. Akté még mindig hű szerelemmel függött Nérón, akinek ő volt az első szerelme.

Nerónak nyomorult vége, a halál előtti kínos vergődés, mely alatt az elkényeztetett császár a szomszúságnak, az éhségnek a kínjait szenvedte végig, amikor senki sem engedelmeskedett neki, a rettegett zsarnoknak és magának is a halált kellett óhajtania és aki annyi ezer ember életét oltatta ki, végül kénytelen volt magát megölnie, — méltó bünhődése volt.

Kortársa idősb Plinius az irta róla, hogy Neró az emberi nem ellensége volt.

Nerót sok szép tehetséggel, szeretni való tulajdonságokkal ruházta fel a természet, de minden erényét és mindazt, ami benne becses volt, elpusztította, megrontotta a roppant hatalom, mely tizenhat éves korában kezébe került.

Az, hogy Nero a világ elől elrejtett villában halt meg, alkalmas volt arra, hogy sok emberben azt a hitet támasztotta; Nero még él, csak rejtőzik valahol. Ezt a hitet csalók fel is használták. Kr. u. 69-ben valami

rabszolga, aki Néróhoz hasonlított, Kinthoszban azt hirdette, hogy ő Nero és forrongásba hozta Görögországot,¹ meg Ázsiát.

Második, állítólagos Nero Titusz alatt jelent meg, akit a parthusok nagy szeretettel fogadtak és csak nagy nehezen lehetett őket rávenni, hogy a csalót Rómának kiadják.

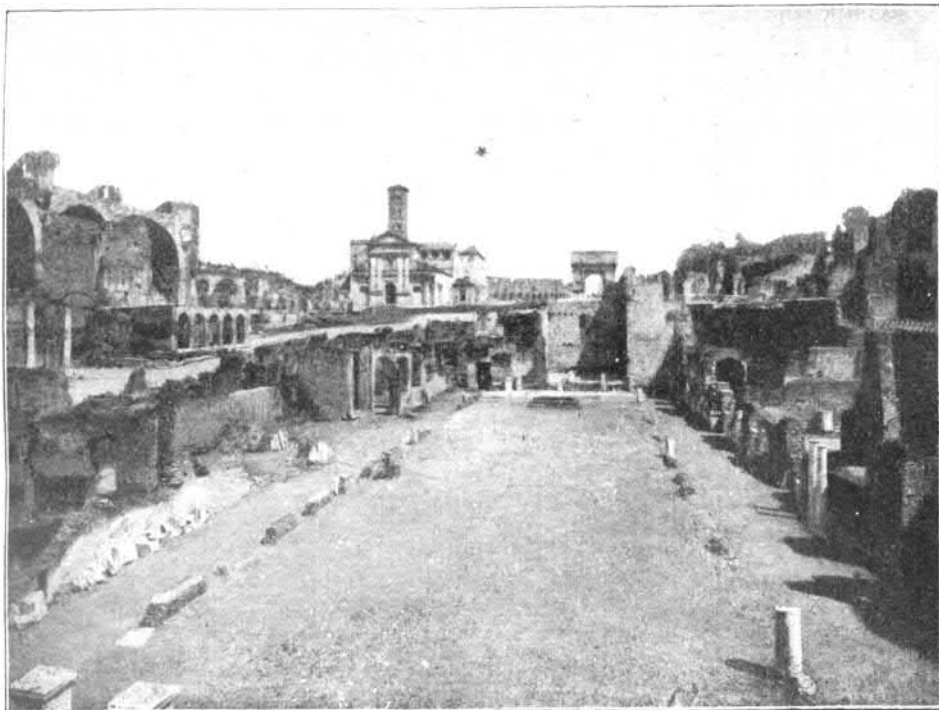
Rómában sokáig voltak hívei, akik évenként, június 9-én feldíszítették sírját, ugyanakkor a szószékre titokban kitették arczképét és levelet tettek közre, melyben közeli visszaérkezését és bosszuállását hirdeté.

Néróról később a kereszténység körében az a hit támadt, hogy ő, mint a keresztények első üldözője, még egyszer meg fog jelenni a világon, mint Anti-Krisztus és az ő megjelenése fogja jelenteni a világ végét.*)

*) Az idézőjel közt levő négy oldal D u u y nyomán.

Osztia nimfája.

A Vesztaözökek házának romjai.

A CSÁSZÁROK KORA. VÁLASZTOTT CSÁSZÁROK ÉS POLGÁRHÁBORÚ.

Neróban a juliusz-klaudiuszi császár család kiveszett. A hadsereg, mely Neró őseinek a hatalmat adta, az örökösödést meghatározó jogot is követelte magának, ezt azonban tetteleg csak a prétoriánusok érvényesítették. A tartományokban elhelyezett légiók, kikben a birodalom ereje voltaképpen rejlett, szintén igényt tartottak a császárválasztás jogához és a mikor ez egyik helyen sikerült, a példát másutt is követték.

A déli Gallia és Hiszpánia légiói kezdik Galbiával, folytatják a római és rajnamelléki katonák, ott Othót, itt Vitelliuszt állították föl császáru, végre a keleti tartományok Vespazianuszban egyesültek és diadalra segítették jelöltjüket.

Róma története tulajdonképpen a császárok korával érte befejezését. Mindent, ami a hajdani alkotmányból fenmaradt, vagy mellőzték, vagy pusztta, tartalmatlan külsőséggé alacsonyították. Ezt már az eddigi császárok alatt teljes mértékben tapasztaltuk és így tart tovább is.

Galba a Szulpiciuszok jeles nemzetségéből való volt és élete nagy részét mint helytartó a táborban töltötte. Derék tulajdonságai mellett főhibája az volt, hogy császár korában is az maradt, ami volt, tudniillik a szigorú tábornok és igazságos, de kemény kormányzó. Öregségére, mert már 72

Othó.

éves korában került a trónra, nem volt képes a kor igényeit fölmerni s a körülményekhez alkalmazkodni. Hozzájárult kegyenceinek kapzsisága, kegyetlensége vagy hanyagsága, ami az ő jó tulajdonságainak hatását bénította. Galba például azt hitte, hogy tekintettel a katonai fegyelemre, nem adhatja meg a prétoriánusoknak a szokásossá vált ajándékokat; ő „katonákat szed, de nem vásárol.” Ezáltal a prétoriánusok féktelen hadát maga ellen bősztette. Azután, hogy az államkincstárt fölsegítse, megparancsolta, hogy aki Nérótól ajándékot kapott, azt visszaszolgáltassa. Eredménye ennek a parancsnak ugyan nagyon kevés volt, de annál több ellenséget szerzett Galbának a római romlott társadalomban. Amigezek miatt Rómában mindinkább

ellene fordultak, a fővároson kívül fergeteg készülődött ellene: Gemánia légiói vezéröket, A. Vitelliust kiáltották ki császárnak.

Vitelliust ugyan erre a méltóságra előkelő születésén kívül egyéb nem ajánlta, hanem légiói sem kívántak egyebet, minthogy a fősvény és kemény Galba helyébe új császárt ültessenek. Vitellius két kézzel kapott a följánlott méltóságon.

Galba az által gondolta a veszély fullánkját kitépni, ha valamely derék fiatal embert fogad fiául és örökösül. Ő Piszó Liciánust szemelte ki, Pompejus és Grasszusz maradékát, aki szilárd jellemű és szigorú erkölcsű férfiú volt. A balsors úgy akarta, hogy épen ez, a tanács és a jók által őszinte örömmel üdvözölt elhatározása romlására vezessen.

M. Othó, ki Neró czimborája volt s kit Neró féltékenysége Lusztániába küldött helytartónak, ahol, addigi életével ellentétben, tiz éven át kifogástalanul hivataloskodott, mihelyest a forradalom kitört, azonnal Galba részére állott s annak egyik legelőkelőbb párthive volt, főleg abból a számításból, hogy Galba őt fogja utódául kijelölni. E célból, ahol csak alkalma

nyílt, kereste a katonák kedvét. Mikor azt látta, hogy reménye meghiúsul, nem előkelő emberekkel szőtt összeesküvést, sem a prétóriánus vezért nem törekedett megnyerni, hanem néhány közemberrel vitte véghez a forradalmat, mely őt a császári méltósághoz juttatta.

Galbát és Piszót megölték K. u. 69-ben január 15-én. A tanács pedig sietett az új császárnak megküldeni megerősítését s minél kevésbbé bízott Othó őszinteségében és jó hajlamában, a hódolatnak és hízélgésnek annál alacsonyabb jeleit adta.

A személyváltozás a vitelliusziak tervén és vállalatán mit sem változtatott. Ők a Galba ellen kezdett háborút Othó ellen folytatták, hisz vezérek és katonáknak nem annyira a háború, mint inkább a préda és egyéb nyerhető haszon állott érdekükben. Vitelliusz két jeles hadvezérét, Fabiusz Valenszt és Cecina Alienuszt útnak indította Itália felé, míg ő lass in vonult nyomukban. Othó a fenyegető háborút minden áron ki akarta kerülni és annak elhárítására mindent megkísérlött: Vitelliusznak nagyszerű ígéretekkel tett, hogy lemondásra bírja; szenátorokból álló fényes követséget küldött táborába, hogy katonáit elcsábítsák; orgyilkosokat fogadott ellene, de hasztalan s így nem maradt egyéb választása, minthogy Vitelliuszsal megmérkőzzék.

Felső-Itáliában, hol Bedriakum közelében a két sereg találkozott, változó kimenetelű csatározások után döntő ütközetet vívtak. Othó lett a vesztes; serege teljes vereséget szenvedett és megadta magát Vitelliusznak.

Othó úgye azért nem veszett el teljesen, igen tekintélyes számú csapatai nem vettek részt az ütközetben; azonkívül a három móziai légió, mely már közeledett, hogy hozzá csatlakozzon, ekkor Alilejáig érkezett már; ezek eddig éppen semmi veszteséget nem szenvedtek, nagy hiba is volt, hogy azt a három légiót a bedraikumi ütközetbe be nem várta. Azonban Othó elhatározta, hogy véget vet a polgárháború borzadályainak s tisztjei menekülését elősegítette, az irományokat, melyek másokra károsak lehetnek volna, elégette és azután végrehajtotta hősi elhatározását, tört döfött szívébe, mely hazafias tette kiengesztelte kortársai szemében minden előbb elkövetett vétkét.

Vitelliusz előtt nyitva állott az út, tehát Rómába ment seregestől. Legelőbb fölment a Kapitoliumba, hogy hálát adjon az istennek, a következő napon nagyhangú beszédet tartott a néphez, elfogadta a nép által följánlott címet is, ez hiányzott még a többi kitüntetéshez és teljhatalomhoz, melyet a tanács már a bedriakumi nap után följánlott neki.

Vitelliusz teljesen gyönyörhajhászó, élvezetekbe merülő életnek adta magát, fegyelmeden hadi népe pedig ura vétkes közönyét kizsákmányolta, a római és itál népességgel a katonauralom minden bosszúságát bőven és büntetlenül érezette.

Hátra volt azonban még a polgári háború utolsó része, melyben Vitellius elbukott és helyébe, habár nem a maga trón után törekedéséből, hanem a személye iránt megnyilatkozó bizalomból, amit meg is érdemelt, Vespazianusz lépett.

A keleti tartományok légiói, négy Szíriában Liciniusz Muriánusz helytartó parancsa alatt, három Palestinában T. Flaviusz Vespazianusz vezérlete mellett a zsidók ellen hadakozott, kettő pedig Egyiptomban, az általános mozgalomtól mindezeidig érintetlen maradt.

Ez a kilencz légió, melynek kezébe a Kelet nyugalma volt letéve, a Nyugat mozgalmaiban pártatlanul viselkedett, Galbának, Othónak, utóbb Vitelliusznak egymásután hűséget esküdött. Mucianusz helytartó volt az, aki ezt a pártatlan semleges szerepet megunta és a katonákat izgatni kezdte és rábírta a fontolgató Vespazianuszt, hogy fogadja el a császári méltóságot, melyet kilencz légió egyértelműleg és lelkesen följánlott neki. A haditanácsban a terv kivitele iránt azt határozták Vespazianusszal pártfelei: menjen Egyiptomba, ejtse hatalmába Afrikát, hogy így Róma éléstárának birtokában gyakorol nyomást a fővárosra; Mucianusz azalatt a szárazföldi sereg élén Itália felé vegye útját, míg Titusz Vespazianusznak a fia fejezze be a zsidók ellen a háborút.

Azokban a dolgokban egészen más fordulatot nyert. Mázia, Pannónia és Dalmácia légiói, eddig Othó-pártiak voltak, értesültek a keletiek föltámadásáról, azonnal hozzájuk csatlakoztak és Antoniusz Primusznak, az egyik pannoniai légió parancsnokának, eszes, erélyes, de nyughatatlan és laza erkölcsű embernek indítványára be sem várták, míg Mucianuszhoz csatlakozhatnak, hanem merészen Itáliába törtek.

Vitelliusz az illír légiók elszakadásának hírére védelemre készült. Illiria akkor Mázia, Pannónia és Dalmáciából állott. Vitelliusz addig is tett némi kísérletet, hogy a nép és tanács kegyét kinyerje; megjelent néha a népgyűlésen, a színházban, czirkuszban s a tanácsüléseken, ahol erőlködött, hogy mérsékeltséget fitogtasson. A népnek azzal is hizelgett, hogy Róma hajdani kedvencének, Nerónak a tetemeit Augusztusz Mauzoleomába takarította el. Hanem mindezeknek az erőlködéseknek a hatását megghiúsította azáltal, hogy visszaesett lomha életébe, tobzódó gyönyör hajhászásába mert világosan kitént, hogy nem ő, hanem az ő kegyenczei uralkodnak.

Valensz és Cecina a kezökben tartott hatalmat arra használták föl, hogy pártfeleiket gazdagítsák, azonban köztük sem volt egyetértés és hogy betetőzzék Róma szerencsétlenségét, nyomorúságát még egymás ellen is áskálódtak.

Vitelliusz pedig a napot kényelemben, bamba lomhaságban, mint az állat töltötte falusi birtokain, nem gondolt sem a múlttal, sem a jelennel, sem a jövővel és kormányának néhány hónapja alatt 900 millió szeszterciuszt pazarolt evés-ivásra.

Vitelliusz

magával megölték. Ekkor a római temploma, másodszer lett a lángok martaléka.

Szegény Vitelliusz pedig csak nézte a dolgot, mely miatta, de nélküle történt. Nem így Antoniusz, ki a Kapitolium ostromának hírére Okrikulumból (44 római mértföldnyire a fővárostól) útra kelt; későn érkezett ugyan fölmentésére, hanem a várost könnyű szerrel hatalmába kerítette, s a prétoriánusok tanyáját a kétségbeesett védelem daczára nyomról-nyomra bevette.

Ötvenezer ember veszett el december 21-én Rómában és a polgárháború minden borzalmát és rettenetességét átélte a szerencsétlen város. Vitelliuszt csúfosan kivégezték.

A fláviuszi katonák, mikor megtalálták, elhurcozták a fórumra, összevissza rongyolt ruhában, kezeit a hátára kötötték, kötelet tettek a nyakára és gyalázzal, szidalommal illeltek.

Némelyek a hajánál fogva cibálták, mások tört tartottak az álla alá, hogy kénytelen legyen arcát mutatni. Csufozkodás, gyötrés, kínzás közt üzték Vitelliuszt tovább, amíg végül számtalan kardcsapással megölték az utolsó patricius származású császárt.

A térségen, mely Bedriakum és Kremona közt terül, másodízben is eldöntötték a birodalom sorsát. Antoniusz Primusz az ellene kiküldött egyenetlen vezéreket és elpuhult katonákat megverte és táborukat bevette.

A minden merészebb elhatározásra képtelen Vitelliusz ennek folytán alkuba bocsátkozott Flaviusz Szabinusszal, Vespazianusz-nak Rómában tartózkodó fivérével és nagy összeg pénzen, mely kellemes életet biztosított neki, lemondott a trónról. A szerződést a legjobb alakban kötötték meg, hanem Vitelliusz germán eredetű katonái nem értettek vele egyet és kiköltöző kegyes császárokat palotája elfoglalására kényszerítették. Szabinusz azt hitte, hogy a rendelkezésére álló haderővel majd rendreutasítja a hivatlan németeket, de ezek megverték és ő kénytelen volt a Kapitóliumba zárkózni; a Kapitóliumot másnap bevették, Szabinuszt sokad-

népnek a nemzeti szentélye: Jupiter

Jeruzsálem pusztulása.

A CSÁSZÁRSÁG KORA. A FLÁVIUSZ-CSÁSZÁROK.

Ez után Vespazianusz uralmát, két pont kivételével, a római birodalom egész területén készségesen elismerték. A két pont egyike éjszakon volt, a mai Németalföldön, hol a határok lázadása Klaudiusz Civiliusz vezérlete alatt, a római állam akkori zilált viszonyaihoz képest nagy arányokat öltött, Gallyba és a rajnamelléki Germániába is áterjedt és sok szégyent hozott római fegyverekre, csak mikor a birodalomban a rend helyreállott, sikerült az új római parancsnoknak, Petiliusz Cerealiusznak a gallokat és gemánokat az engedelmességre visszatéríteni és a magára maradt Batáviában a háború előtti viszonyt visszaállítani. Hasonlóképpen folyt a Keleten is, s hozzá a képzelhető legnagyobb elkeseredéssel, a palesztinai háború, melyben római részről a főparancsnokságot atyja távozta után Titusz viselte. Azonban Jeruzsálem bevétele és elpusztítása után, 79. szeptember 8-án ennek is a zsidó állammal együtt vége szakadt.

„A zsidók, kiket az egységes és egy istenben való törhetetlen hitük, de még inkább a körülmetélés és egyéb rituálék az őket körülözlő hellén és hellen-barbár világtól teljesen elszigeteltek, már régóta nem szorítottak a Jordán mellett elterülő országra. Lehet, hogy már Nagy Sándor, de az egyiptomi Ptoleméuszok kétségkívül nagy tömegekben, még pedig eleinte erőszakosan telepítették őket A l e x a n d r i á b a s egyéb egyiptomi városokba. Az első római császárok alatt Egyiptomban nyolcz millió lakos között egy millió zsidó volt. Ettől eltekintve azonban iparos és kereskedéssel foglalkozó zsidók önkéntes kivándorlása folytán a Földközi-tenger csaknem valamennyi nagy városában keletkezett zsidónegyed, kiváltképen Szíriában és Kis-Ázsiában. A külföldön lakó zsidók nyelv tekintetében teljesen el voltak görögösödvé, de vallásukhoz és Tituszaikhoz épp oly kitartással ragaszkodtak, mint napjainkban. Nyugaton ugyan minden politikai befolyást nélkülöztek, de már Keleten számos helyen magukat kormányzó községekbe tömörültek s így olyan hatalmat képeztek, melylyel még a római államnak is számolnia kellett; sőt számra és tekintélyre jelentékeny palesztinai törzsrokonainak is hathatós támaszt nyújtottak!¹

„A zsidók Palesztinában Pompejusz rendeletéi óta névleg a gyönges Hirkanusz főpap kormányzása alatt álltak, tényleg azonban a helyette kormányzó Antipater miniszter uralma alatt, aki nem volt igazi zsidó, hanem idumeai. Ez az Antipater 43/49-ik évben Cézárnak, aki akkor Alexandriában szorongatott helyzetbe jutott, nagy szolgálatokat tett. Hálából azután Cézár a zsidó államot a katonailítástól, sőt mindenféle közvetlen adó alól is fölmentette. Antipater halála után fiai, Fazael és Heródes hasonló állást foglaltak el, de uralkodásukat Krisztus előtt 40-ben egy parth-betörés megdöntötte. Később azonban Heródes visszafoglalta az országot s Krisztus előtt a 37. évtől kezdve Judea királya címét vette föl. Házassága Hirkanusz unokájával, a szép Mariannával, uralkodásának a törvényesség némi látszatát adta. Ám azért csak akkor érezte magát a trónon biztonságban, mikor Krisztus előtt 31-ben az utolsó makkabeust, a nyolczvanesztendő Hirkanuszt, mintegy lemondása jelképeként Antoniuszszal kivégeztette. Augusztusz Egyptom ellen vezetett hadjárata alkalmával megerősítette őt birtokában, sőt meg is nagyobbította, úgy hogy Judea, Szamaria, Galilea, a tengerpart Garától Cezaréáig — ez utóbbit Heródes alapította, — sőt a Jordántól keletre is a Hermon mellett, egész Damaszkuszig néhány város Heródes parancsának engedelmeskedett. Ezért is hívják Nagy Heródesnek. Politikája a Rómához való föltétlen alkalmazkodásban és ragaszkodásban, a saját országában korlátlan despotizmusban állt, mely még a papság régi teokráciáját is messze túlszárnyalta.

„Halála után (K. e. 4-ben) két fia mint „négyes fejedelem“ (tetrarkák) Galileát és az attól keletre fekvő Batanéát, míg Judea, Szamaria és Idumea

mint etnárknak, a legidősebb fiúnak Arkelausznak jutott. De a zsidók a jelentéktelen idegen fiatalember uralmát nem sokáig tűrték el, hanem zavargásokkal és követésekkel rábírták Augusztuszt K. e. 6-ban, hogy Arkelauszt méltóságától megfoszssa. Attól fogva az újra berendezett Judeát egy császári prokurátor igazgatta, aki az új kikötővárosban: Cezáreában székel, míg a jeruzsálemi királyi várban egy kis csapat élén álló római tiszt volt az ur. Amellett a nép vallási meggyőződését a leggondosabban kímélték: a hadijelvények és császárképek a félig görög Cezáreában maradtak, a jeruzsálemi templom belsejébe minden idegennek, tehát rómainak is halálbüntetés mellett tilos volt belépni. Mégis, különösen Tibériusz uralkodása alatt, a római adónyomás befolyása alatt, főképpen azonban a római-görög és a zsidó-keleti világnézet között való folytonos súrlódások következtében a zsidó népben a római császárság iránt mély gyűlölet támadt. Ez a gyűlölet csak növekedett, mikor Haligula 38-ban, az első nagy zsidóüldözést, melyet a görög-római elemek Alexandriában a kiváltságos és gazdag külön zsidó hitközség ellen rendeztek, azáltal támogatta, hogy az alexandriai zsinagógáknak császártemplomokká való átalakítását megengedte, sőt megparancsolta, hogy szobrát a jeruzsálemi Jehova-templomban fölállítsák. Barátja, a kicsapongó, de jóindulatú Heródes-Agrippa (41—44), akinek az egyik zsidó tetrákiát adományozta királyi czimmal, csak nagy fáradsággal tudta rávenni, hogy legalább a jeruzsálemi templomot kivegye e parancs alól. De az izgatottság e terv föl merülése miatt, melyet minden következő császár fölújított, Júdeában rohamosan növekedett; nagyban hozzájárult a Szikariusok „késeemberek“ szektájának erősítéséhez, akik a Tibériusz alatt kivégzett zsidó szabadsághősök: Judás és Galilea emlékét folyton véres tettekkel tartották ébren. Az izgatottság még inkább növekedett, mikor Agrippa király 44-ben Krisztus után meghalt s ismét prokurátor vonult be Jeruzsálembe. Klaudiusz, aki az idegen uralom látszatát kerülni akarta, a Libanon melletti Kalkiszból való Heródes királyt megbízta, hogy a főpapot és a templomi kincsek igazgatóit hivatalukba iktassa. Ám ez már nem csillapította a folyton erősödő izgatottságot. Csudák történtek, jelek mutatkoztak s a javarészt kisparasztból álló szigorú hitű judeai lakosság szentül hitte, hogy a makkabeusok korszaka ismét visszatérőben van s a gyűlölt idegen uralmat megdönti.“

Ez volt a zsidók története a rómaiak alatt egész Veszpaszianusig, aki fiára, Tituszra bízta, hogy Jeruzsálemet bevegye és a zsidókirályságnak véget vessen. Kr. u. 70-ben, öt hónapig ostromolta Titusz Jeruzsálem falait, míg végre a várost bevette és szeptember 2-ikán meg a hatalmas templom is a lángok martaléka lett s utánna Jeruzsálem feldulása, elpusztítása következett, kő kövön nem maradt, ledőlt Izrael népének összetartó központja a harminchat évig épült nagytemplom és Jeruzsálem romjai császári birtokká lettek.

Vespazianusz az
 események befejeztéig
 még nem érkezett
 volt meg Rómában,
 ahol kezdetben Anto-
 niusz Primusz kor-
 mányzott a maga
 módja szerint, nem-
 sokára azonban meg-
 érkezett Mucianusz
 is, ki a kormányt
 sokkal méltóbban ve-
 zette. Vespazianusz-
 nak Egyiptomban kel-
 lett időzni, inig a ked-
 vező déli szelek bizo-
 tos átkelésével kecse-
 tették. Ez időt arra
 használta, hogy Itáliát
 gabonával lássa el,
 mert Rómának már
 csak tiz napra volt
 élelme.

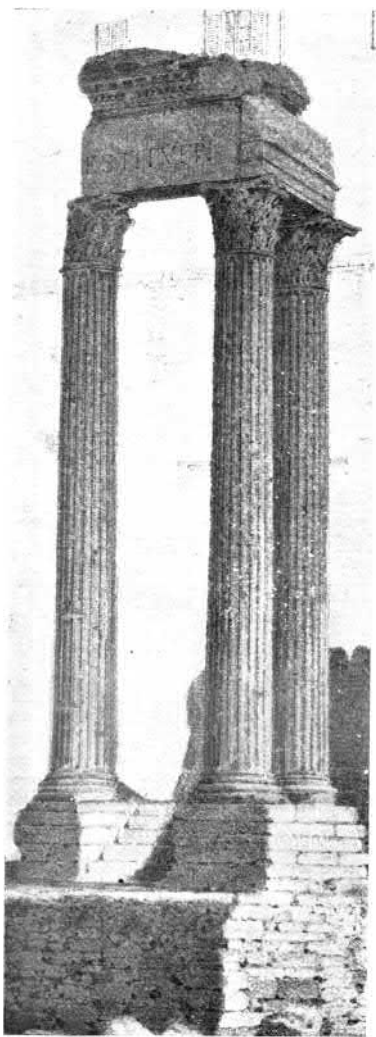
Titusz nem jött a
 zsidó háború bevé-
 gezte után azonnal
 Rómába, a 70—71 -iki
 telet Ázsiában és
 Egyiptomban töltötte,
 hanem mikor vissza-
 érkezett, fényes diadal-
 menetet ült atyjával
 együtt, melynek vé-
 geztevel ajanusz-tem-
 plom kapuit Augusz-
 tusz óta először be-
 zárták.

A római biroda-
 lomnak roppant szük-
 sége volt arra, hogy
 ügyeit rendbe hozzák.
 A juliusz-klaudiuszi

Naiszajelenet.

A császárság korában, valószínűleg Augustusz korában festett falkép, mely a görög festőművészet kiváló emléke. Középen áll a nász-ágy, amelyen a menyasszony támaszkodva ül, mellette van Vénusz, aki bátorítja a mátkát. Az ágy előtt koszorúzott ül a völégény is várja, amíg a menyasszony nyugodni tér. Vénusztól balra áll Szuzáda, Vénusz kísérő nimfája, a rábeszélés istennője; attól tovább a kép szélén áll a menyasszony anyja, aki a cselkedéssel a nász-ágyt készíti. Szuzáda pedig égi olajat önt arra való edénybe, hogy a menyasszonyt a bűj balzsamával tenje fel. A völégénytől jobbra a menyasszony barátinói állanak; kettő közülük a nász-ágyba fog, a harmadik pedig tümjént tesz a tűzre. (Petersen Jenő).

A Vespazianusz-templom romjai.

A Vespazianusz templomot ifjabb fia, Domicianusz építtette; a templomot később Titusz emlékének is szentelték, amennyiben szobrát atyjának Vespazianusznak a szobra mellé állították a templomban, bár annak a felírása nem változott, azért azután Vespazianusz és Titusz templomának hívták.

háza utolsó császárajainak önkénykedései, rettentő rémes uralma s a reá következő polgári háborúk a várost és a birodalmat tönkre silányították. Minden polgári rend fölbomlott a legderékabb embereket meggyilkolták, helyükbe a forradalmak söpredéke vergődött felszínre; Itáliát, a tartományokat kirabolták, kiszarolták, az engedelmesség kötelékeit széttépték, a tényleges hatalom az elvadult, fékevesztett katonaság kezében volt, végre a közkincstár annyira kimerült, hogy Vespazianusz állítása szerint 40,000 millió szesztercius kellett a pénzügy rendezésére. Nagy munkába kezdett tehát Vespazianusz, mikor e bajok gyógyítását élte hanyatló szakában, mert akkor már hatvan éves múlt tette, földadatául és dicséretére kell bevallani, hogy célját teljesen elérte.

Első gondját a katonaságnak szentelte. A vitelliusziakat ellenkezésük dacára elbocsátotta, a többit pedig nem hízélgéssel, hanem szigorral tartotta féken. Mikor egyizben a hajóslegénység, melynek sokszor kellett Piteoli vagy Osziából Rómába mennie, bakancspótlékot kért, azonnal kiadta a parancsot, hogy jövőben mezítláb járjanak. Figyelmét azután a polgári és erkölcsi viszonyokra fordította.

Fiával, Titusszal, cenzorrá választották, a tanács méltatlan tagjait mellőzte; gondja volt, hogy a régi tisztességes intézményeket fentartsák, a tanácsban szorgalmasan megjelent; a Konzuli méltóságot csaknem szakadatlanul viselte és ezért úgy látszott, mintha a köztársasági alapon kormányozna. Ő maga születésénél fogva az egyszerű élethez szokott, életmódján mint császár sem telt változást,

mely jó példa annyival inkább volt jó hatással, mert az ellenkezőket nem egyszer korholgatta. Főgondját mindenesetre a pénzügy vett igénybe. S habár számos adoma maradt ránk fukarságáról, melylyel egy módot sem hagyott kísérletlenül, hogy az állam jövedelmeit nagyobbítsa, pénzt szerzendő; annyi kétségtelen, hogy nem a maga, hanem az állam javára takarékoskodott, bölcsen belátta, hogy a birodalom tekintélye és ereje jól rendezett pénzügyviszonyaiból ered Másrésztől el nem mulasztotta a város küldiségét és a tudományokat is emelni. Egyebek közt két nagy-szerű építményről kell megemlékeznünk: az egyik a Béke temploma, a másik az Amfiteátrum Flavium, vagyis más néven Kullosszeum, mely 78.000 emberre számított színpad volt. Az ékes-szólás tanárait ő fizette először, 100.000 szpszterciuszt adott egyik-egyiknek és megtörtént, hogy a tanszék jeles férfiai főhivatalokra emelte. Bőséges segélyt osztogatott, hol valamely szerencsétlenség azt szükségessé tette és ajándékokat szegény, de érdemes szenatoroknak, hogy állásukhoz illően élhessenek.

Vespaziánusz.

Szóval, uralkodása jóakaró, egyszerű és kegyes volt, mely jelleme derült sajátosságait mindvégig megőrizte. Mikor halálát közeledni érezte, fölkiáltá: „Jaj nekem, kezdek Istenné lenni!“ és főlegyenesedve fogadta azt Kutiliaeben, születése helyéhez, Reatehoz közel 79-ben július 23-án.

Vespaziánusznak két fia volt: Titusz Flavius Vespaziánusz, kit megkülönböztetésül előnéven szokás csak híni és T. Flaviusz Domiciánusz, meg egy Domitilla nevű leánya.

Titusz 79. december 30-án született. Ifjúságáról annyit tudunk, hogy az ifjú Britannikus társalkodójává választották és a császári udvarban növekedett, az ennek szánt méregpoharat szintén megízlelte, mi ha nem pusztá mendemonda, nyitját szolgáltatta az ifjú császár nem ritkán izgatott kedélyének és kora halálának.

Atyja trónra lépven, azonnal cézárá és kormánytársá nevezte őt ki, lényeges részt vett a kormányügyekben, minek folytán Vespaziánusz halálával minden ellenmondás és különös végzés nélkül elfoglalta a trónt.

Két	évig	tartó
uralkodásának		
kegyessége,		bő-
kezűsége	és	sze-
mélyes		kedves-
sége	jó	emlékűvé
lett.	Első	rende-
leté	a	rosszaka-
ratú		árulkodókat
sújtotta:		nyilvá-
nosan		megvesz-
szóztette	őket	és
rabszolgákul		el-
adatta.	Azután	a
fölségsértési		po-
rokét	tiltotta	be,
azt	a	becsületére
való		nyilatkoza-
tot	tette,	hogy
senki	sem	őt
hatja,		gyaláz-
rosszat		minthogy
sem	tesz,	senkivel
pedig		amit
zón		rágalma-
reá,	azzal	hazudnak
gondol.		nem
képest		Ehhez
jótéteményekkel		mindenkit
halmozott és a		kérelmezőket
nem bocsátotta		vigasz

nélkül magától: „Barátaim, e napot elvesztettem.“ Megfogadta, hogy embertársai vérével nem szennyezi be kezét, s midőn két előkelő férfiú összeesküdött ellene, azonnal megbocsátott nekik, sőt a következő napon a színpadon a párvívó gladiátorok kardjait nyújtotta át nekik, hogy életét kezükbe tegye, mert úgymond: inkább ő akar meghalni, hogysen másoknak a vérét ontsák. A népnek nagyszerű fürdőket építtetett és atyja színpadon fölavattatásánál ünnepélyeket rendezett, melyek száz napig tartottak. Nemcsak hogy atyja fukarságát nem örökölte, hanem az örökséget, melyet mások hagyattak rá, sem fogadta el, nehogy talán a rokonok rövidséget szenvedjenek. Nem csoda tehát, ha ily fejedelmet a közkegyelet az emberi szeretetének és gyönyörűségének címével díszítette.

Ezek az érdemek és szerethető tulajdonságok még inkább előragyogtak abból a sötét korból, melyet uralkodása idejére eső szerencsétlenségek még sötétebbé tettek.

A legnagyobb volt ezek közt a Vezúv borzasztó kitérése, mely alkalommal a hamueső Pompeji és Herkulánium városokat eltemette. A későbbi nemzedék újra szántott, vetett az eltemetett városok sirdombjain, de azokból 17 század múlva kikeltek a városok, hogy tanúságot tegyenek a római ó-kor életéről. Szintoly romboló csapás volt a tiiz, mely az épülő Rómában három nap és három éjjel dühöngött és a járvány, mely később talán túlhajtott adatok szerint 10,000 embert

Kornéliusz Rufusz háza
Pompeiben.

ragadott el a félsziget lakóiból.

„K. u. 79-ben, nyáron egyre ismétlődtek félelmes földrengések és a föld belső háborgása
**POMPEI VÁROSÁNAK
KIÁSOTT
ROMJAI.**

N. P. G. felvételei, Steglitz.

Sírok Pompejiben.

a Vezúv vidékén többféleképpen is megnyilvánult. A tenger folyton vadul háborgott, mélyéből dübörgés hallatszott, a kutak és források kiapadtak. Augusztus 23-án óriási fenyőhöz hasonló sötét füstfelhő lámadt a Vezúv felett. A felhő 3000 méternyi magasságra felnyúlt. A Vezúv körül messzire elsötétült a vidék és a sötétséget csak a Vezúvból egymásután fellövelő óriási lángok világították be.

Pliniusz, annak a kornak

A pék házának udvara.

egyik természetbúvára, aki akkor a Mizeumnál álló hajóhad tengernagya volt, hogy az óriási természeti tüne-
ményt minél közelebbről figyelhesse meg, készenléte-
be helyezte hajóit, Rezinába időző ^tengerészeket, meg-
rémült partlakókat vett a hajóra és elindult. Csakhamar
észrevette azonban, hogy a tengerfenéke emelkedett, a
tomboló tenger ár lehetetlené tette a partraszállást, ki-
kötést, fölülről pedig egyre hullott alá a hamu és a kő-
zárpor. A helyzet igen veszedelmes volt, Pliniusz tehát
Sztábiénál szállott partra. Onnan látták, hogy a
Vezuvot folyékony tűz borítja, látták, a roppant tömeget
a lávának, mely az uj, általa tört kráteren át ömlött ki.
Egymás után lobbantak fel a gázok, melyek, mihelyt a
levegőre értek, meggyuladtak. Az óriási felhő pedig
egyre ott volt a hegy felett, mely a körös-körül sötét-
ségbe borult tájékon mint tűzfelhő vált ki, amint alul-
ról a sugár-
zó tűz meg-
világította.

A Faun háza.

Pliniusz hideg-
vérrel szemlélte a
megrendítően fenséges
látványt és tollba
mondta megfigyeléseit.
Este aludni tért és
mély álomba merült.
Azonban a ház, amely-
ben aludt, egyre job-
ban megtelt hamuval,
sőt az a veszedelem
fenyegette, hogy min-
den pillanatban össze-
dül; ekkor felébresztették Pliniuszt emberei. A tengernagy odahagyta a házat és
fejvánkost tett a fejére, hogy a lehulló kövek ellen védekezzen és így tartott a

A
Kaligula
kapu.

kikötő felé; aten-
ger azonban oly
nagyon hábor-
gott, hogy hajóra

szállásra még
csak gonolnia
sem lehetett.

Pliniusz, aki
igen testes férfi
volt, kifáradt a
nehéz gyaloglás-
ban és lefeküdt a
földre pihenni.
Alig feküdt azon-
ban le, mikor a

A Stabia fürdő.

láva folyam fenyegetően arra vette irányát. A láva előtt fojtó kénegőz tolt el. — Plinius később emelkedett fel a két rabszolga segítségével, mert azonnal holtan bukott ismét a földre. Megölte a fojtó szénasav és kénegőz, melyet, mikor a földön feküdt, beszívott.

Mialatt Plinius meghalt, elpusztult Pompei, a kis 12.000 lakosú kereskedelmi város. Öt méter magasságban öntötte el a hamu; Herkulánumot pedig 60—70 lábnyi magasságú vastag folyékony tömeg öntötte el, mely idővel megkeményedett, úgy, hogy később ismét város épült az eltemetett Herkulánum felett.

Pompei fekvését a rómaiak lassankint elfelejtették és csak 1852-ben akadtak ismét rá. Ma már a város felét kiásták és a hamu alól előtűnt romok 19 század múltán

A sztabeici kapu.

mutatják a császárság korából való római városnak képét, amely hirdeti, hogy lakói minden más közt, különös gondot fordítottak kényelmükre.

A város különösen sok kis házból állott, mindegyikében egy-egy család lakott. A kényelmes lakosztályok mindig

a földszinten voltak, az emeletet mindig a kevésbé fontos helyiségek számára építették s azokhoz szűk meredek lépcsők vittek fel.

A leggazdagabb polgárok házaik mindig négy utcára nyíltak, az ilyen épület neve „sziget” volt. Ha azonban valaki kevésbé volt tehető és oly nagy területet nem hagyhatott értékesítenél, akkor körül egy részét üzlethelyiségeknek bérbe adta. A ház tágas, szép lakórésze mindig belül volt és

Izisz templom Pompeiben.

Apolló templomának romjai.

csak a szigorúan őrzött, jól bezárt kapun lehetett a belső részbe bejutni. Az utczára nem igen volt a háznak ablaka, legfőleg az emeleti részben.

A pompejii lakos nem akarta, hogy az ő otthoni életét kívülről figyeljék, sőt az idegeneket, akiket otthonában fogadott, sem vezette be házába, ahol a család-

jával élt, abba a családi szentélybe, a családi tűzhely mellé nagyon ritkán jutott valaki.

A család lakóosztályait a vendégek fogadó lakosztályától hosszú folyosók, ajtók, függönyök választották el. A házigazda csak akkor fogadott látogatót, mikor az neki is tetszett és toladó, a kapu előtt várakozó fél, vagy látogató elől a gazda kis hátulsó ajtócskán (posztikum) távozott; ez az ajtó kis szűk mellékutczába nyílt.

A pompejiiak házaik és szobáik kicsinyek voltak, de a pompejii lakos a nap legnagyobb részét a piac téren vagy a színház oszlopcsarnokában töltötte. A rómaiaknak nap és éjjel különböző szükségletei szerint különféle szobái voltak. Minden szoba annak a célnak megfelelően épült, amelyet szolgált. Az a szoba, ahol aludtak, vagy a forró napokon a napközi pihenőt tartották, kicsiny volt és csak az ajtón át jutott bele világítás, hogy a sötétség a hűs levegő megtartásához hozzájáruljon. A hálószobában csak addig maradtak, amíg aludtak, mihelyt felébredtek, elhagyták azt. A nap legnagyobb részét ott töltötték a teljesen, vagy legalább majdnem elzárt udvarban, melynek a *trium* volt a neve és a nyitott udvarban, melyet *peristil*-nek neveztek.

A római ember, mikor otthon volt, a legszívesebben abban a két udvarban időzött. Ott azonban nem csak családja körében élt, hanem jelen voltak rabszolgái is, mert azokat, valamint a szabadosait is a családhoz számította a római ember.

Ezek az udvarok minden pompejii házban megvannak, de mulhatatlanul szükség is volt rájuk, hogy az udvar körül levő helyiségekbe világosság juthasson. A pompejii lakosok az udvariakat nagyon

A Faun háza.

szerették feldíszíteni és nem csak a jómódúak, de a szerényebb tehetségűek is áldoztak arra, hogy udvaruk szép, díszes legyen. A szegényebbek az udvarukban kis kertecskét, virágágyat műveltek.

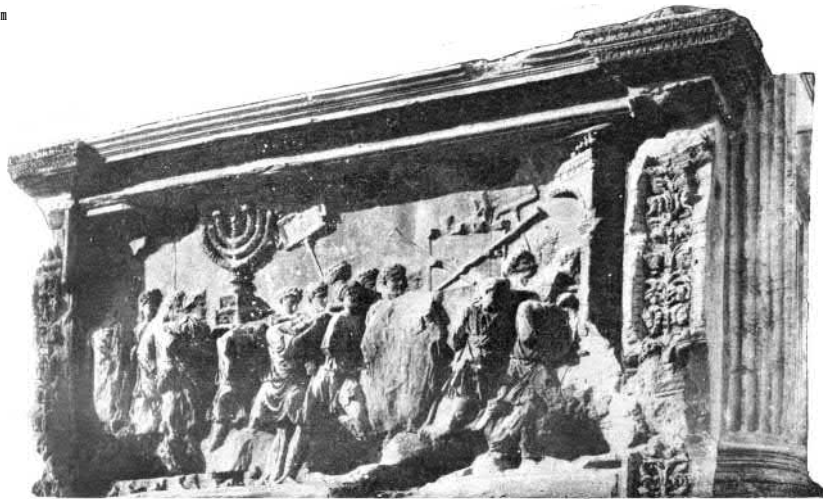
A gazdagabbak színes díszítésekkel tették tarkává a fehér vakolatot, becses festmények mozaik képek, czifra díszítések, márvány borítások tették pompássá a falakat.

A falakat szürkére vagy feketére festették, az oszlopokat egyenletesen sárgára vagy vörösre. Az oszlopfők szép faragványokkal, vagy füzéralakú czifraságokkal díszeltek, gyakori díszítés volt a pompejii házakban a görög mesterek műveinek bronzutánzata,

Pompeji kiásatásánál sok szép bronz szobor került napvilágra, mely most a Nápolyi múzeumot ékesíti. Pompeji elhamvazása után a gazdagabb lakosok visszamentek és kiásták becsesebb, nagyobb műemlékeiket.

Az újkori ásások alatt érdekes leltre bukkantak, Jukumdusz bankár házában. Még részben megmaradt faládjában több száz fatáblácskát találtak, mely azonban mind meg-

Domborkép a Titusz-füladalkapőről. A kép a jeruzsálemi zsákány bemutatását ábrázolja, jobbra: a kenyeres asztalt, balra a békéri fém-gyertyatartót illik.

szenesedett. Azok a táblácskák kettesével, hármával össze voltak fűzve, a zsineget két lyukon húzták át. Azokat a táblácskákat egyik oldalukon kimélyítették, erős kerettel látták el, amelyekbe viaszt öntöttek, amelyre azután írtak. Azok a táblák a bankház nyugtái, elismerő levelei voltak". (Az idéző jel közti részt Durny szerint közöltük)

A már említett pusztító járvány idejében Titusz több férfit elküldött Kampániába és segítséget küldött pénzben, természetben és a csapások alatt elpusztult családok birtokait, melyek a kincstárra szállottak, felosztotta azok közt, akik minden nélkül maradtak és csak épen életüket mentették meg.

Rómában pedig a tűzvész után a derék császár sajátjából igyekezett a pusztulást pótolni még a királyi palota ingóságaiból is eladott, csak hogy Róma helyreállításához hozzá segíthessen. Talán Titusz bőkezűsége, adakozása, amit azonban a szenvedő alattvalók segítése idézett elő, hozta a kincstárt olyan állapotba, hogy utódja anyagi zavarokba jutott.

Titusz 81 ben szeptember 13-án halt meg. Azt mondja a hagyomány, hogy Titusz fivére Domicianusz volt a derék császár halálának okozója,

Titusz
diadalkapuja.

A 413-ik oldalon bemutatott jeruzsálemi emléképnek a kapuivnek belső oldalán van. Azzal szemben a kapu szintén dombormú van, az már sérültebb, az Tituszt a diadalkocsin ábrázolja. Ennek a diadalkapunak és e két domborképek igen nagy a történeti becsé, épen a jeruzsálemi zsákmány képért; maga a kapu igen egyszerű nyílású iv, mely azonban szép, méltóságos alkotás.

mert Tituszt öcsse hófürdőbe tétette. Hanem bármennyire is feltételezhető volna Domiciánusról az efféle gyanú, az ilyen tudósításokat nagyon óvatosan kell fogadnunk.

Mikor Titusz élete utolsó esztendejében atyai birtokán volt, erős hideglelés fogta el és állapota rövid idő múlva reménytelenné vált. Beszélték, hogy szétnyitotta hordszékének függönyét, tekintetét szinte könyesen az égre szegezte és panaszos hangon mondta:

— Miért kell már meghalnom! Hisz az egész életemben csak egyetlen olyan dolgot tettem, amit valóban bánnom kell.

Mire gondolt ekkor, nem tudják. A talmud, de a zsidók különösen, egész más magyarázatát adták Titusz korai halálának.

A talmud azt mondja, hogy mikor Jeruzsálem bevétele után Titusz hajóin, az elvitt kincsekkel Italia felé vitorlázott, borzasztó vihar támadt a tengeren. Ekkor Titusz állítólag felkiáltott:

— A zsidók istenének hatalma tehát csak a tengeren van, ahol egykor elnyelte Fáraót! Ha valóban igaz isten, hát támadjon meg engem a szárazon.

Ekkor szózat hallatszott, mely így dörgött:

— Gonosztevő, fia gonosztevőnek! A legkisebbke állatra bíztam, hogy ellened támadjon.

Mikor a fiatal Titusz Itália partjait elérte és kiszállott, kis szünyög repült az orrába, felhatot egészen az agyvelejébe, és hét évig emésztette azt.

Történt, hogy a császár egyszer kovácsműhely előtt ment el és azt tapasztalta, hogy

altól a nagy zajtól, amit a kalapácsütések csináltak, a kis szúnyog abba hagyta emésztő rágását és a fájdalom is megszűnt.

Attól kezdve négy ezüstpénz napiíjért egy embernek szünetlenül kovácsolnia kellett mellette. Négy hónap alatt azonban a szúnyog megszokta a zajt és újra kezdte kínzó munkáját.

Mikor Titusz végre meghalt, fejből fecskenyagyságú szúnyogot vettek ki, melynek vas karmai és érc csőre volt.

Titusz derék, jeles uralkodása különösen áldásosnak tűnt fel halála után, mikor öcsese került a trónra, akinek az uralkodását ép úgy gyűlölték, mint ahogy Tituszét szerették.

Titusz Flaviusz Domiciánusznak főhibái: a mértéktelen és nevetséges dolyfe, határtalan pazarlása és gyermekies vágya magát kitüntetnie. Arczkifejezése, hangja, egész külső megjelenése elárulták kevély és kényes természetét. Féktelen költekezései rablásra hajtották, a félelem és gyávaság pedig kegyetlenné tették.

Korai kihágásai megméltelyezték ifjúságát, mint császár pedig nem ismert határt a kegyetlen állat- és gladiatorviadok, meg a lovasversenyek szemlélésében; szintúgy építkezéseiben sem tartott mértéket. Eszeveszett pazarlása állandó pénzsükséget vont maga

Titusz császár
Vespázianusz idősebb fia.

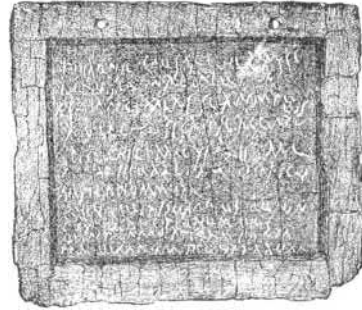
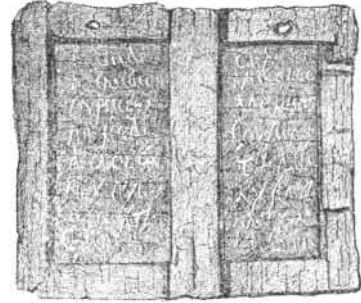

Julia, Titusz leánya.

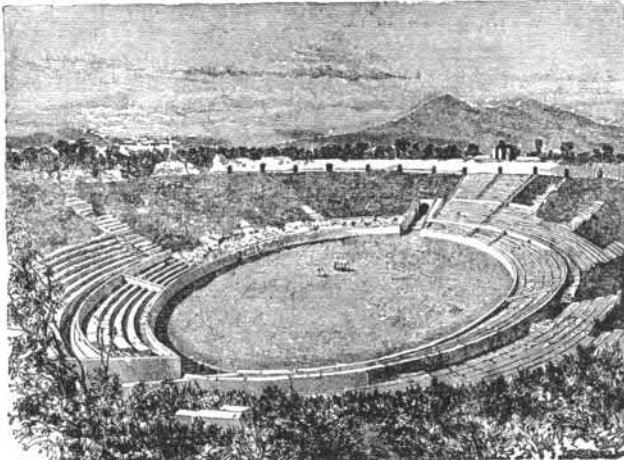
után, melyen embertelen zsarolás által igyekezett segíteni.

Vége gyűlölte és kerülte az embereket, mint Tibériusz és kedélybeteg lett, mint Kaligula, pedig a természet nem volt iránta mostoha; szellemi képességeiről dicséretesen emlékeznek meg, a kezdetben mértéket tartott erény és bűn közt: kapzsiságnak nyoma nem volt benne, ellenkezőleg bő kezűnek és nagylelkűnek mutatkozott, szigorú volt a hivatalnokok és bírák iránt annyira, hogy ugyanannak a történetírónak tanúsága szerint, a hivatalnokok soha sem voltak igazságosabbak és kevésbé megvesztegethetők, mint alatta. Domiciánuszt ez okból a tanács, mely

nagyrészt magas államhivatalnokokból állt, mindjárt elejétől fogva gyűlölte, minthogy a főnemességnek nem kedvezett oly mértékben, mint Vespazianusz, vagy Titusz. Mikor Domiciánusz táta, milyen kevés barátja van a tanácsban s a felsőbb körökben egyáltalán; folyton Tibériusz emlékiratait tanulmányozta, a népet és katonákat iparkodott magának biztosítani, a népet gazdag ajándékok, népvendéglés és fényes ünnepélyek által hódította meg, a katonákat pedig azzal, hogy zsoldjukat egy harmaddal szaporította. Kítűnt ugyan rövid idő alatt, hogy az állam az ügyis fölszaporodott kiadásokat nem igen bírja meg és Domiciánusz az által remélte a bajt orvosolni, hogy a sereg létszámát leszállítja, hanem e tervéről a katonai zavargások miatt és a birodalmi határok biztonságának érdekében, a tanács tiltakozására csakhamar le kellett tennie. Egyébiránt a tanács haragja nem volt veszedelmes mert az, habár Vespazianusz annak méltatlan tagjait kilökte és tekintélyes férfiakkal helyettesítette, még sem lett különb. A római világ akkori romlottsága épen abban mutatkozott, hogy az átalakítások, melyeket a jobb császárok ennél a legfőbb testületnél megkísérlettek, csak addig szolgáltak a közügy javára, míg erélyes uralkodók állottak a kormány élén. Ugyanaz

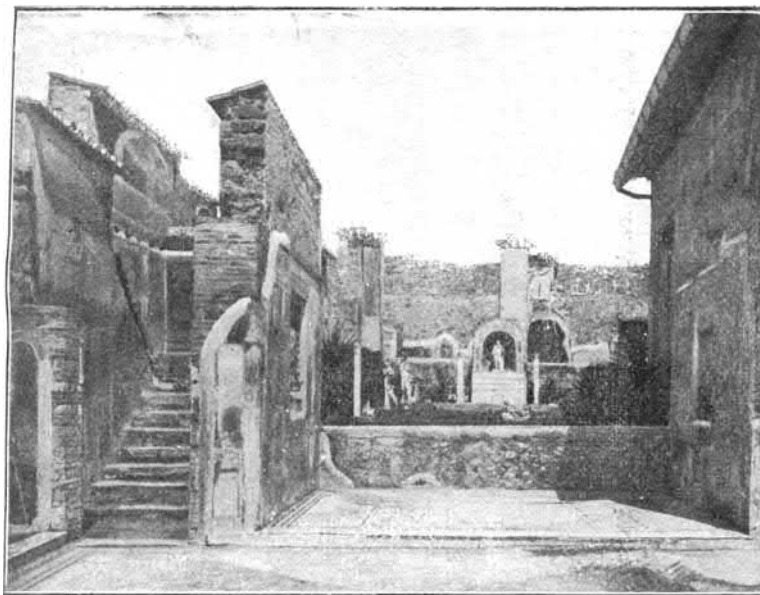
Pompejiben bankház romjai közt talált nyugtául szolgáló fatáblák (1. 113. old).

Nagy körszínház (Amfiteátrum) Pompejiben.

Utcza Pompejiben.

Koelius Rufusz háza Pompejiben.

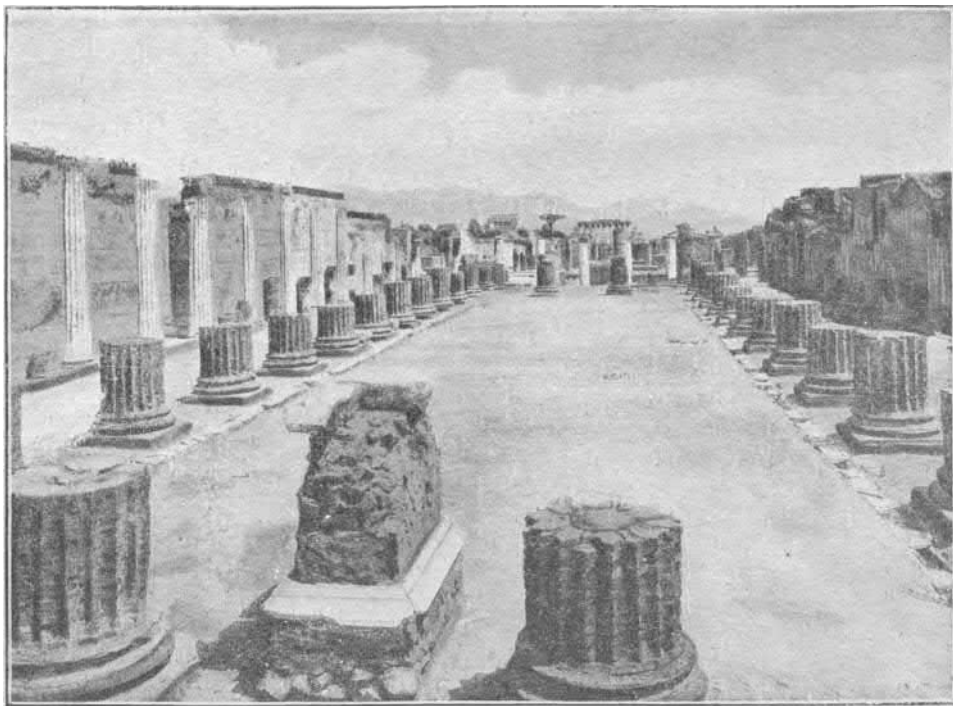
molysággal tette, mintha a legfontosabb államügy forogna szóban, úgy hogy az ember nem tudja, a zsarnok szentelenségén, vagy a birodalmi első testület alávalóságán bámuljon-e. Ugyanezek a tanácsosok Domiciánusznak két jelesb utódja alatt ismét értelmesen és méltóságosan viselték magukat, nem mintha a korszellem változott vagy ők javultak volna, hanem mert tekintélyes férfiak állottak az állam kormányán, kik a tanácsnak jobb irányt tudnak adni.

Az esztelen pazarlást és kegyetlenségeket, melyeket Domiciánusz minél tovább uralkodott, annál sűrűbben követett el, elsorolni unalmassá válnék, mert csak különböző változatai voltak az addigi császárok kegyetlenségének; hiúságában istennek nyilvánította magát és áldozatokat követelt, mint Kaligula; divatba hozta, hogy a hivatalos okmányok e szavakkal kezdődjenek: „Urunk és istenünk.“ Tömérdet kölött építkezésekre, pazarfényű játékokra

Kis vígszínház Pompejiben.

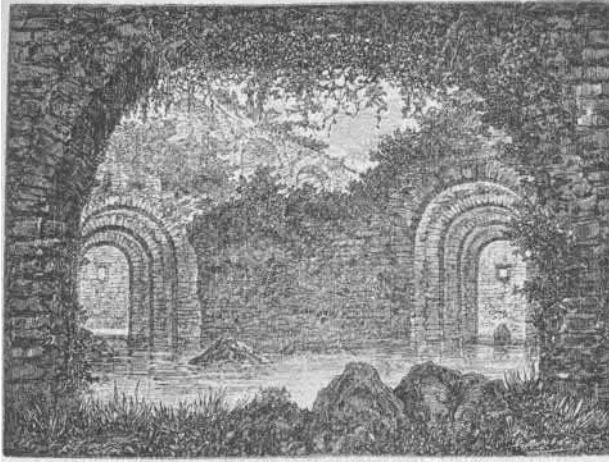
a tanács, melyet Vespasianusz megújított, Domiciánusz alatt az uralkodó minden szélsőére hajlott; egyszer pl. a császár indítványára a tálnaknagyságáról tanakodott, melyben valamely nagy halat kellett a császáriasztalon fölszolgálni s ezt ép oly ko-

Nagy Iupiter-templon romjai Pompejiben.

és épúgy, mint Tibériusz meg Néro, a legbotrányosabb kihágásoknak engedte át magát. Hogy a szükséges pénzt hóbortosságaihoz megszerezze, a gazdag embereket mindenféle ürtügy alatt vagyonukból kifosztotta és megölette. A kapzsiságon kívül gyanúja és félelme is kegyetlenségekre ragadta. Aki előtte gyanúsnak tűnt fel, vagy gondolkozásában és tettében némi önállóságnak adta jelét, azt kivégeztette. Szolgáit, kegyetlenségei segédjeit sem kímélte. Lassankint úgy megtetszettek magának szörnyű tettei, hogy ördögi lelke naphosszant azon törte magát, milyen új kínokat találjon fel, mint tartsa környezetét és a tanácsot örökös halálos rettegésben. Örömet lelte, ha kínzásokat és kivégeztetéseket nézhetett és amikor az emberek üldözésében kifáradt, legyeket fogdosott és azokat szúrta tűhegyre. Emellett szokása volt, épen mint Tibériusznak, azok iránt, kiket a halálra szánt, nyájaskodni s a halálos ítéleteket nem egyszer úgy fogalmaztatta, hogy a bevezetésből ítélve, a szegény elitéit azt hitte, hogy valami kitüntetés éri, mire azonban végére ért az okmány, annál szörnyűbben csalódott.

Mínthogy a polgárok védtelenek, a tanács tekintély nélkül, a katonák pedig Domiciánusz pártján voltak, ép úgy, mint hajdan Néroén s a meg-

Titusz fürdőinek romjai Rómában.

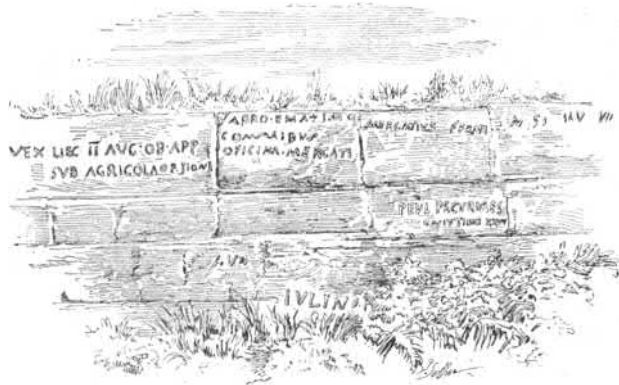
bízottjain vagy szolgálain kívül senki sem férhetett a császárhoz, a zsarnokot soha meg nem buktathatták volna, ha — mint Kaligula — közvetlen környezetét ő maga meg nem félemlíti. Tulajdon neje, Domicia, szövetkezett ellene néhány emberrel, akinek a császár kegyetlen parancsait kellett fogalmazniok és végrehajtaniok. A pretoriánusok két parancs-

noka szintén tudott az összeesküvésről, melyet 96. szept. 18-án Sztéfánusz nevű szabados véghez is vitt. Azon ürügy alatt, hogy összeesküvést akar fölfedezni, kihallgatást kért a császártól s míg ez a vádlevél olvasásába merült, tört vert oldalába.

A császár, noha súlyosan megsebesült, védte magát, Sztéfánuszt a földre terítette és kiakarta csavarni kezéből a tört. Erre a zajra azonban a többi összeesküvő is berohant és megölte a kegyetlen császárt.

A külháborúk, melyek Domiciánusz uralkodásába esnek, igen jelentékesek, első helyt a brittekkel viselt háborút kell említenünk.

Mikor Domiciánusz a trónt elfoglalta, a római fegyverek csak Britanniában foglalkoztak, minden más tartományokban, kivált Keleten, mély csend uralkodott. A rómaiak a mai Anglia nagy részének urai voltak, de korántsem hódolt meg nekik az egész sziget, különösen annak nyugati vidéke sok független és daczos elemet rejtett bérceiben. Agrikola, Briánnia kormányzója, rábeszélései és rendelkezései által kivitte, hogy a meghódolt barbár törzsek a római nyelvet, ruhát és erkölcsöket elsajátították; jóakarató enge-

Római falmaradvány Brittanában Agrikola nevével

dékenysége és igazságszeretete által pedig befejezte, amit fegyverei megkezdtek s e mellett újabb vállalatba is fogott. Az elfoglalt részeket sánczonvonalal biztosította és a tulajdonképeni Angliából a mai Skóciába nyomult.

A meghódolt részek segélyhadainak támogatásával 84-ben a felvidékre nyomult, hol a fegyverfogható összes kaledonok égtek a vágytól, hogy az elmúlt évek vereségeit visszatörölhassák. Kalgákusz vezérlete alatt körülbelül 30,000 ember várta a számba kisebb, óvatosan haladó és útjában mindent elpusztító római sereget; napról-napra újabb segítő csapatok érkeztek és kintartásra tüzelték őket. A Mons Graupiusz tővénél, melyet némelyek tévesen tartanak a Grampian hegységnek, kezdődött a leghevesebb csata, melyet a rómaiak brit földön vívtak és melyben a szabadságszeretet, gyűlölet és vitézség egyrésztől, nem kisebb vitézség és fegyelem a másik oldalról, sokáig küzdöttek a győzelemért, míg végre a római vezér hadtudománya, párosultan a római fegyverek nagyobb czélszerűségével, győzött a kaledonok dühig fokozott elkeseredettségén. Az éj sötéte enyhítette a felek vérszomját. Agrikola nemcsak Skóciát akarta egészen leigázni, hanem az ír szigetet is elfoglalni, mire egyik elűzött ír főnök segélykérése szolgáltatott alkalmat, de ebben gyanakodó császárjának féltékenysége meggátolta és visszahívta őt.

Domicia-Longina Dominiánusz császár felesége.

Domiciánusz maga is vágyott a harci babérra, és ügyelt, nehogy e tekintetben egyik alattvalója mögött maradjon. Minthogy a káttok, e legharciasabb közép-rajnai népség, időközönként rablójáratokat intéztek a római hódoltságba, valószínűleg egy ilyen hadjárat szolgáltatta Domiciánusznak a kívánt okot a háborúra. Domiciánusz 84 tavaszán átkelt Mogun-ciákumnál*) a Rénuszon és a káttok földére ütött; úgy látszik azonban, hogy a barátságtalan vidéket, melyen a kívánt eredményre egyhamar szert nem tehetett, rövid idő múltán elhagyta, megelégedett azzal, hogy katonái által, a mit lehetett, elpusztított.

A háborúnak ez az eredménye, természetesen, nem felelt meg győzelem vágyának és hiúknak tapasztalta hadvezéri tehetsége és szerencséjéhez kötött reményeket; de elnyomta boszúságát és olyannak tette magát, mint a ki a nyert eredménnyel teljesen meg van elégedve: magát magasztaló tudósításokat menesztett a tanácshoz és diadalmenetet határoz-

Domitilla Domiciánusz császár anyja.

*) A mai Mainz.

Endrei Zalán : A Világ Történelme II*

A Fortuna-út romjai Pompeiben.

„Globus” műintézet, Budapest.

Domiciánusz császár, Titusz
öccse

atott magának. Mivel pedig az ejtett foglyok csapatja semmikép sem ütötte meg a diadalhoz kívánt számot, kaitoknak öltöztetett rabszolgákkal segítette a csekély zavarón. A tanács „Germanikusz” disznévvel tisztelte meg urát, melyet az nem kis büszkeséggel használt is.

Még harmadik hadi vállalatáról kell megemlékeznünk, melynek szintere hazánk földje.

A dákok, kik a mai Erdélyben és Romániában laktak, már Augustusz és Tibériusz uralkodása alatt intéztek hadjáratokat az Al-Duna hosszában a Fekete tengerig terülő Möziába; a 69-iki polgárháború alatt, éppen midőn Mucianusz ezen a vidéken vonult Itáliába, újabban átcaptak a római tartományba, de Mucianusz légiót küldött ellenök és visszazüzte őket. Most 86-ban ismételték a becsapást; megverték, megölték a tartomány helytartóját, Oppiusz Szabinuszt és elfoglalták, elpusztították a tartományt a Hemuszig, mely annak déli határa volt. A dákok egy közös fejedelem

alatt éltek, mert törzsfőik a fővezérséget az élesesü s hadi ügyekben nagy jártasságú férfiúra, Decebáuszra bízták, ami talán czim és nem név volt. Domiciánusz a háborúhoz nagyszerű készüléket tett. Ő maga a hadsereg kíséretében volt, a harctér küszöbén azonban visszamaradt, hogy megszokott gyönyöreinek áldozhasson és serege vezényletét testőrhadparancsnokára, Korn. Fuszkusra bízta. Decebáusz a tapasztalatlan és kevés meggondolást tanúsító római vezér irányában nagyon ravaszul járt el. Visszahúzódott Möziából; békeajánlatok által, melyeket a rómaiak fenhéjázva visszautasítottak, biztonságba ringatta őket, de átcsalta Fuszkuszt a Dunán s azután megverte és seregét teljesen tönkre tette. Ez valószínűleg 87-ben történt. Domiciánusz új sereget szerelt fel, melyet ügyesebb vezér, Juliánusz kezére bízott. Ez jobb szerencsével harcolt, mint Fuszkus; benyomult Dákiába, az ellenséget Tape mellett, talán a mai Lugos, megverte s a dák király székhelyéig Szarmizegetuzáig (a mai Várhely) hatolt előre, melyet a hagyomány szerint Decebáusz csak csel által mentett meg. Úgy mondják, a város előtti erdő fáit embernagyságra fűrészeltette le s e tuskókra fegyvereket aggatott; ez a fogás aligha valószínű, nem hihetjük, hogy Juliánuszt így visszatarthatta a további üldözéstől, de bizonyos, hogy sikerült valamiképen a háborút megakasztania.

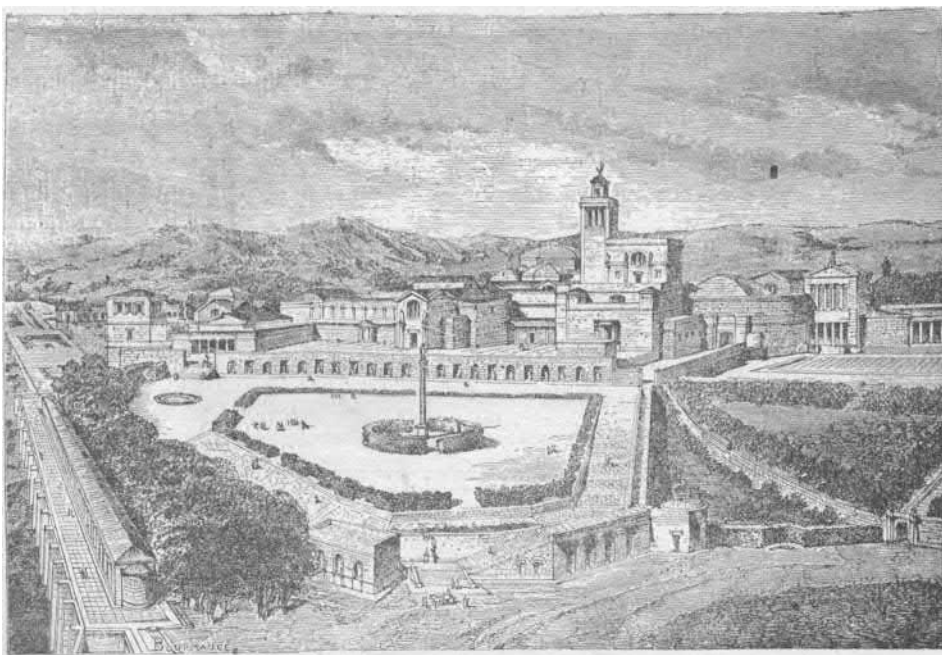
Egyidejűleg második dák háborúval, melyet 88—89 évekre kell tennünk, a pannonjai Duna vidékén is folyt a harc. Domiciánusz ezt azzal az

ürügygel tette, hogy az otllakó koádok és markomannok, vagyis szarmaták, noha a rómaiak szövetségesei voltak, az első dák háborúban nem siettek segélyökre. E hadjáraton a császár ismét személyesen vett részt. Az ellenség a római sereg közeledtére hajlandónak nyilatkozott elégtételt szolgáltatni, hanem első követségét a császár kevélyen visszautasította, a másodikat megölette, egyébiránt pedig, valamint az első dák hadjárat alatt szenvedélyeinek élt, s a vezényletet egyik, ismét képtelen tábornokára bízta. A következmény az volt, hogy az ellenség fényes diadalt aratott, mely alkalommal az egyik légió vezérestől és sasostól az utolsó emberig elveszett. A megrettent Domiciánusz sietett a dákokkal békét kötni; a béke föltételei a Juliánusz által vívott győzelem dacára csúfosak voltak. Decebálusz kiszolgáltattott ugyan néhány fegyvert, de azért évi segélypénzt, helyesebben adót kapott a rómaiaktól. A háború a markomannok és koádok ellen ezután, úgy látszik, magától megszűnt, minthogy azok beérték a rómaiak visszaveretésével és győzelmöket fölhasználni nem tudták.

Domiciánusz halálát a nép közönnyel vette; a katonák csendesen és várakozólag viselkedtek; a szenátus ellenben általános örömmel üdvözölte, s míg a holtak tetemét temetetlen hagyta, gondoskodott, hogy Domiciánusz szobrait s emlékeit ledöntsék, nevét a föliratokról kitörüljék és M. Koccejusz Nervát, kit az összeesküdtek tervök kivitele előtt a kormányzással megbíztak, lelkesülten fogadta.

Nerva császár trónusán,

Hadriánusz császár tibertinuszi villája. (1. 441.)

TRAJÁNUSZ CSÁSÁZÁR.

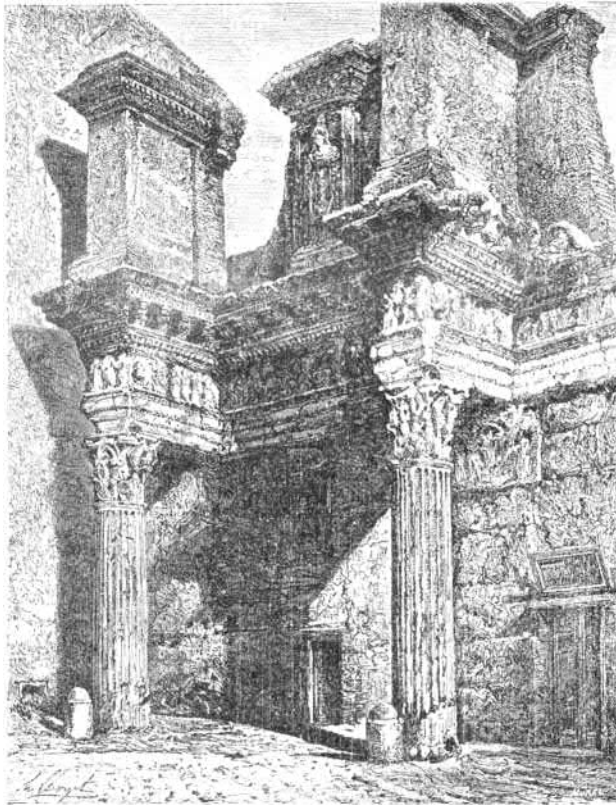
Nerva, a 64 éves bölcs, méltóságos és jóakaró fejedelem volt. Kormányát a kegyesség, békiés és baráti jóakarat szakadatlan sorozatából állott. Igyekezete azon fordult meg, hogy elődje igazságtalanságait jóvátegye. A szabadságot össze tudta egyeztetni a korlátlan uralkodással, úgy kormányzott, hogy kormányát minden percben veszély nélkül átruházhatta volna. Azonban minden jelessége mellett kitűnik tetteiből annyi, hogy a kellő erélylyel nem bírt s ennél fogva a katonaság támogatására nem számíthatott, sőt ezek egy ízben föllázadtak és ő nem gátolhatta meg, hogy mindazokat, kik Domiciánusz halálának részesei voltak, megöljék.

Egyébiránt kipótolta ő ezt a hibáját az által, hogy Trajánuszt utódául fogadta. Mindjárt a katonalázadás után, írt Trajánusznak, ki ekkor a rajna-vidéki sereg parancsnoka volt, hogy térjen vissza Rómába, de visszaérkezését már nem érthette meg, mert 98-ban január 27-én meghalt.

M. Ulpiusz Trajánusz, az új császár, Hiszpaniának Italika nevű gyarmatán született; atyja volt az első, ki az Ulpiusz-családra, mikor a patriciusok sorába emelték, dicsőséget hozott; fia követte atyját hadjáratain és a katonai pályán konzulságig emelkedett, mire előbb Hiszpania, azután Germánia parancsnokságával bízták meg. Nerva halálának és az ő trónra jutásának híre Kolónia Agrippinensiszben a mai Kölnben talála és jellemző, hogy noha Rómában csak másfél év után érkezett meg, a rendet megzavarni senki sem merte.

Trajánusz valóban olyan császár volt, melyet a kor követelt. Mint kitűnő hadvezér, hosszú és dicső hadpályáján különféle tartományok seregénél tekintélyét megállapította s ez által megszerezte magának azt, ami a császárságnak erőt és biztonságot kölcsönöz. Ő e mellett bölcs, jóakaró uralkodó volt, ki a polgári ügyekben is fáradhatlan tevékenységet fejtett ki és a tanácsot kegyes, de egyúttal méltóságos fölléptével megnyerni és vezetni tudta. Míg tehát így a legkisebb részletekig maga kormányzott,

kormányzása a tanács tekintélyét nem nélkülözte s ennél fogva polgári köztársasági színben tündöklött. Külső méltóságos megjelenése is — legalább a köznépnél — nem volt hatástalan. Ha egyebet sem bírnánk tőle, mint levelezéseit Pliniuszal, ezek elégségesen bemutatják munkásságát, igazságszeretetét, jóakarátát és mindenben egyszerű, a hamis csillogást mellőző jellemét. Az állam és város alatta, mennyire épen lehetséges volt, legerencsésebb korszakát érte, úgy, hogy voltak, kik kormányát „az emberiségek legboldogabb korának” nevezték. Mikor Rómába visszatért gya-

A Minerva-templom.

Nerva császár építette és valószínűleg ez előtt volt a Nerva-Forum.

log, minden pompa mellözésével, polgárisán tartotta bevonulását és emelkedett lelkének tanúságát adta az alkalommal, midőn a testőrhadak parancsnokának a kardot e szavakkal nyújtotta át; „Védelmemre, ha jól, ellenem, ha rosszul uralkodom!”

Azután a tanácsban ígéretet tett és meg is tartotta azt, hogy tagjai fölött nem ő, hanem maga a tanács fog Ítélni. Azután két évig kizárólag a birodalom rendezése és népeinek boldogítására fordította igyekezetét.

Meglehet, hogy Trajánusz a kormány munka egyhangúságát unni kezdte és több izgalommal járó fényesebb tevékenység után vágyódott; hanem, különben is kielégítő, a rómaiak szempontjából teljesen igazolt oka volt a háborúra.

Decebálusz még mindig kevélykedhetett a győzelemben, melyet a rómaiakon aratott és az adóban, melyet büszkén követelt: a római név becsületét tehát helyre kellett állítani.

Már 100-ik évben tovább építette Trajánusz a Tibériusz által a Duna balpartján, ott, hol a folyam Orsová fölött magas sziklafalak közt áttör, megkezdett országutat, minek emlékét csonkítva ugyan, föntartja máig is a vaskapu szikláiba vésett fölirot. A következő évben maga is a harc-térre indult és seregét, a Mázia és Pannóniában állomásozó 8 légió részét, számos germán és szarmata segédhaddal, két osztályban vezette át a folyamon két hajóhídon, melyek egyikét Vimináciumnál verette, mintegy

Nerva császár.

M. Ulpusz Trajánusz, Trajánusz császár atyja.
Bronzmellszobor, melyet Szerbiában találtak, jelenleg a Belgrádi múzeumban őrzik.

négy órányira a Moravának a Dunába szakadásán alul. A másik hajóhidat tizenkét mérfölddel alább verette, Taliata helységnél, Orsován tőüül néhány órányira a mai Lukádnitza vagy Kolumbia mellett. A hadtest behatolt az ellenséges földre; az egyik Trajánusz vezetése alatt, nyugati oldalán a hegláncznak, mely e vidéken a Dunáig lenyúlik, a másik a keleti oldalon a Cserna mellett fölfelé, mígnem Tibiszkumnál, Karánsebes közelében a Temes és Bisztra összefolyásánál találkoztak; nem valószínűtlen, hogy a Római sereg itt telet át 102-ben. Abban az évben véres csatában vertég meg a rómaiak a dákokat és számos ütközet árán nyomultak be a Vaskapu szorulatán, lefoglaltak ormot orom után, várost városra, magát Zarmizegetuzát, mire Decebálusz jónak látta

minden áron békét kötni. Ő ugyan már előbb megkísérlte alkudozásokra terelni ügyét, de hasztalan, mint hogy ajánlatait Trajánusz nem találta elfogadhatónak, most azonban késznek nyilatkozott a következő feltételek elfogadására: hogy fegyvereit lerakja; a hadi foglyokat, főleg a római szökevényeket kiszolgáltatja, a rómaiak ellen többé fegyvert nem fog, sőt velök véd- és dacszövetségre lép; várait és mindennemű erődjét lerontja; a rómaiaktól elfoglalt országrészből visszahúzódik; a római szenátushoz meghódolása s a békekötés érvényesítése végett követséget küld s végre

Trajánusz császár.

hogy személyesen megjelenik Trajánusz előtt, s földig borulva őt legyőzőjének s urának ismeri. Trajánusz még abban az évben visszatért Rómába, ahol fényes diadalt s a tanácstól a „Dácikus“ díszítő nevet nyerte. Ezután ismét a béke munkájának szentelt néhány év következett, melyek alatt a császár a belső kormányzatnak s igazgatásának szentelhetett minden idejét.

Azonban a Decebálusszal kötött béke azok egyike volt, melyek új háború csiráját hordták méhökben. A dák király dölyfe és hatalma még volt alázva, de megtörve nem; másrésről a rómaiak Decebálusznak minden szabadabb mozzanását gyanúval szemléltek. Hire szárnyalt Rómában, hogy a lerontott várakat ismét fölépitgeti, külfejedelmek- és népekkel, még a parthokkal is szövetséget köt, a rómaiak szövetségeseit bántalmazza, sőt a jászok tartománya részét elfoglalta. Ezeket a nem hihetetlen híreket Rómában készpénz gyanánt vették, Trajánusz új hadjáratra indult a harcztérre.

Az ellenség végleges megsemmisítése volt a jelszó s ehhez képest már az év kezdetén nagyszerű kőhidat kezdett Trajánusz építtetni a Dunán, mely az ellenséges birodalommal való közlekedést és így tartós hódítást biztosítson. Ezt a hidat jelenlétében fejezték be. Nagyszerű mű volt, mely bámulattal töltötte el a régieket és bennünk is különös érdeket ébreszt. Állott pedig, amint a még fennlevő maradványok tanúsítják, néhány mért-földdel Orsová alatt, a Vaskapunak nevezett Dunaszorlaton át, Csernetz városa közelében, a szerb Kladova és oláh Turnu-Szeverin városok közt. Húsz pillérre nehezkedett, melyek 60 láb szélesek 150 láb magasak voltak és 170 lábnyi távra estek egymástól. Építőmestere az az Apollodórusz, aki Trajánusz egyéb építkezéseinek is a mestere volt.

Decebálsz a fenyegető veszélynek oly eszközökkel kísérletté meg elejét venni, melyek nem nagy becsületére válnak. Előbb bérelt orgyilkosok által akart ellenétől megszabadulni s mikor ezt a kísérletet fölfedezték, Longinusz előkelő római főtisztet árulással hatalmába kerítette, hogy kiadatásának árán kedvező békét csikarhasson ki. Azonban Longinus kivégezte magát és így a reáépített számítást meghiúsította.

Trajánusz tehát 105-ben átkelt alig kész hídján ismét két hadosztályban nyomult az ellenséges tartomány belséjébe; az egyik hadosztály a Sily partján fölfelé a Vulkán-szorosnak vette útját, míg a másik az Olt mentében, a Vöröstorony-szoroson át, kelet felől nyomult Erdélybe. Most is számos csatát vívtak a rómaiak, a dákok tehát vitéz ellenállást tanúsítottak: de, sajnos, mi az egész háborúnak csak kimenetelét tudjuk, mely abban állt, hogy Decebálsz helyzetén kétségbeesett; kardjába dönt, Dákiát pedig tartományként a római birodalomhoz csatolták. A tartomány-birtokot Trajánusz szokás szerint gyarmatok leteleptése által biztosította, ide sorolandók Zernencium, a Cserna folyónál, hihetőleg már az első hadjáratkor alapított; Ulpia Trajána Szarmizegetuza helyén Hunyad - megyében;

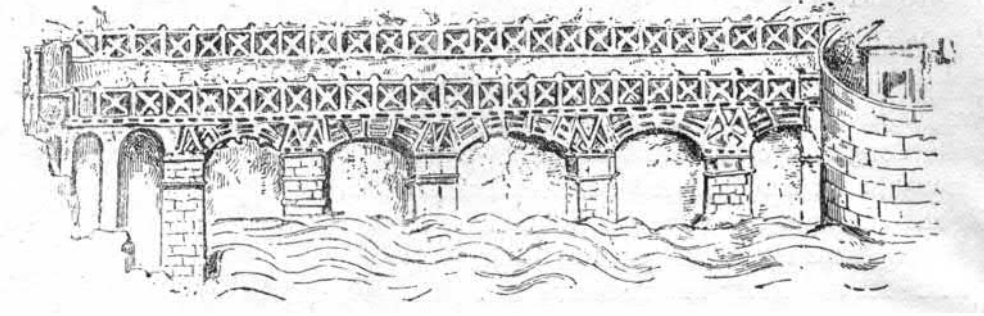
Apulum a mai Károly-Fehérvár, Napoka Szamos-Ujvár, Parelizum talán a Mikháza, Dierna pedig Orsová. A háborút 160-ban befejezte és fényes diadalmenetét ült meg Rómában, melyhez a Decebálsztól elvett kincsek elégséges eszközt nyújtottak. Az ez alkalmal rendezett játékok 123 napig tartottak, melyben 10,000 gladiátor és 11,000 vadállat került a sorrendre.

Csaknem egyidőben esik a dák háborúval a szirtes Arábia ellen Korn. Palma által szerencsésen viselt hadjárat; e tartományt szintén a római tartományok közé sorozták, immár a római birodalom határait két fölötte veszélyes ponton biztonságba helyezte és jelentékenyen kibővítette. Trajánusz tehát teljes nyugodtsággal fordulhatott belső kormányügyek felé, melyeknek 113-ig szakadatlanul élt. Ebbe leghosszabb békeszakában létesítette nagyszerű építményeit, melyek nemcsak műértelmét hirdetik, hanem egyúttal pénzügyi jártasságát és bölcs takarékoságát is, minek folytán nem fővárosát egyedül, hanem a tartományokat is műemlékekkel

Plotina császárné,
Trajánusz felesége.

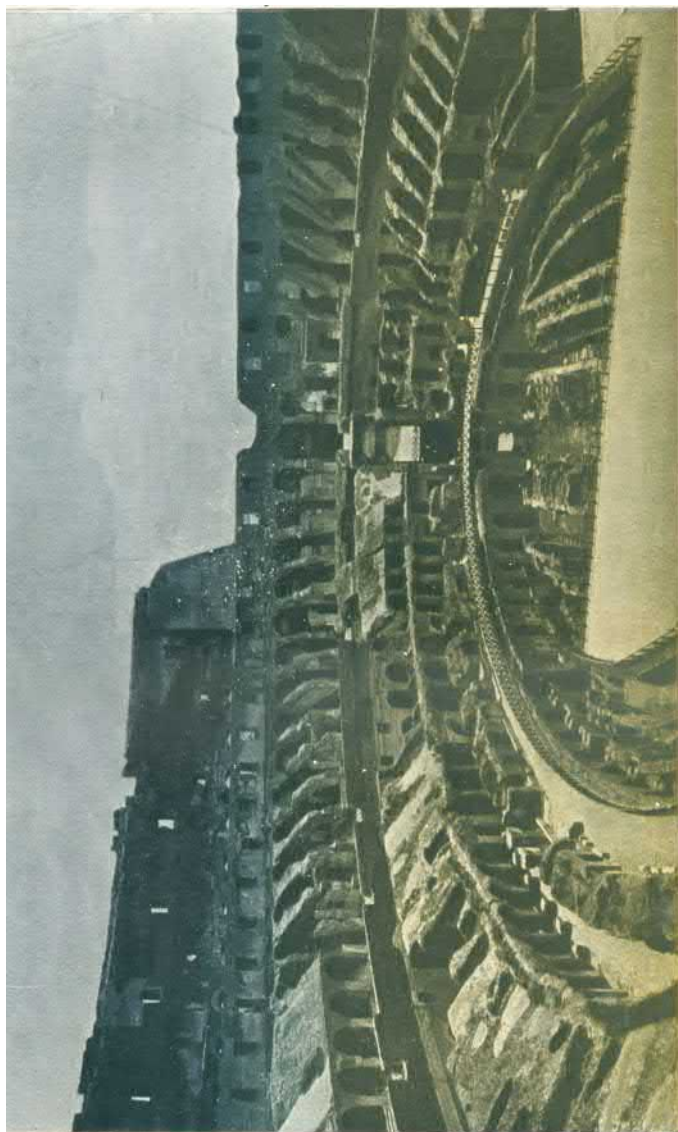
Trajánusz hídja a Dunán. A Trajánusz-oszlop domborképejútán.

gazdagította. Ide sorolandók Rómában a Forum Ulpium: nem üres tér, mint az eddigi fórumok, hanem középületekkel beépített, szinte városrész; díszítésére szolgált az oszlopcsarnok, könyvtár, óriás lovagszobor, diadalkapu, mindkettő a dák hadjárat emlékére, kivált pedig a híres Trajánusz-oszlop, mely elég épen fennmaradt a mai napig. Ezen a 117 láb magas és 19 fehér márványhengerből összerakott emlékköven széles szalag csavarodik, melyen a dák háború részleteit domborművek ábrázolják; 2500 alak vehető ki rajta, tetején a császár ércszobra állott.

Ezenkívül kerek színházat, gimnáziumot, odeumot építtetett, megnagyobbította a Cirkus Maximust, a várost a tizedik vízvezetékkel látta el, nagy-szerű közfürdőket emeltetett; az appiuszi utat kiköveztette; a pomtinuszi mocsárokat kiszárította, az osztiai kikötőt kikötortatta és kijavíttatta, a tartományokba számos utat, töltést, kikötőt, hidat építtetett, melyek közül az alkantarai kőhíd a Táguszon át máig is fennáll.

Elmondtuk, hogy Néro császár alatt milyen kegyetlen kínzásokkal gyilkolták, mészárolták le tömegesen a keresztényeket. Ez azonban csak azért történt, hogy Néro ezzel a keresztényekre hárítsa Róma felgyújtásának a vádját s a tömeges kivégzésekkel megerősítse a népet abban, hogy Róma égése a keresztények vétké volt. Néro után azonban a keresztények üldözése ismét szünetelt. "A keresztények* legkevésbé sem adtak okot arra, hogy lázadó, zavargó szektáknak tartsák, mint ahogy eleinte általános vélemény volt ez róluk, akik keresztire feszített elítéltet imádtak. A keresztény vallás engedelmisséget tanított s ép ezért a rómaiak szívesen tartottak keresztény rabszolgákat, a keresztények maguk békén is éltek, egyetlen vágyuk csak az volt, hogy bizonyos időközökben összejöhessenek s közös imáikat elvégezhessék s Traján császár alatt ép ez lett a vésztők. Traján császár ellensége volt minden gyülekezésnek, minden társulásnak, mindenféle szövetségnek, még azt sem engedte meg, hogy önkéntes tűzoltó-egyesületek alakuljanak. A nagyobb egyesületeket pedig még inkább nézte rossz szemmel, még akkor is, ha azok csak vallási gyülekezetek voltak is.

* Duruy II.

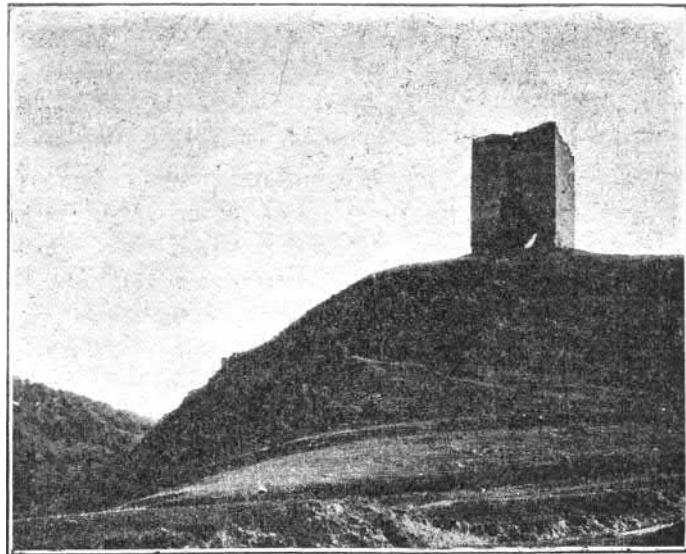

A kolosseum belseje.

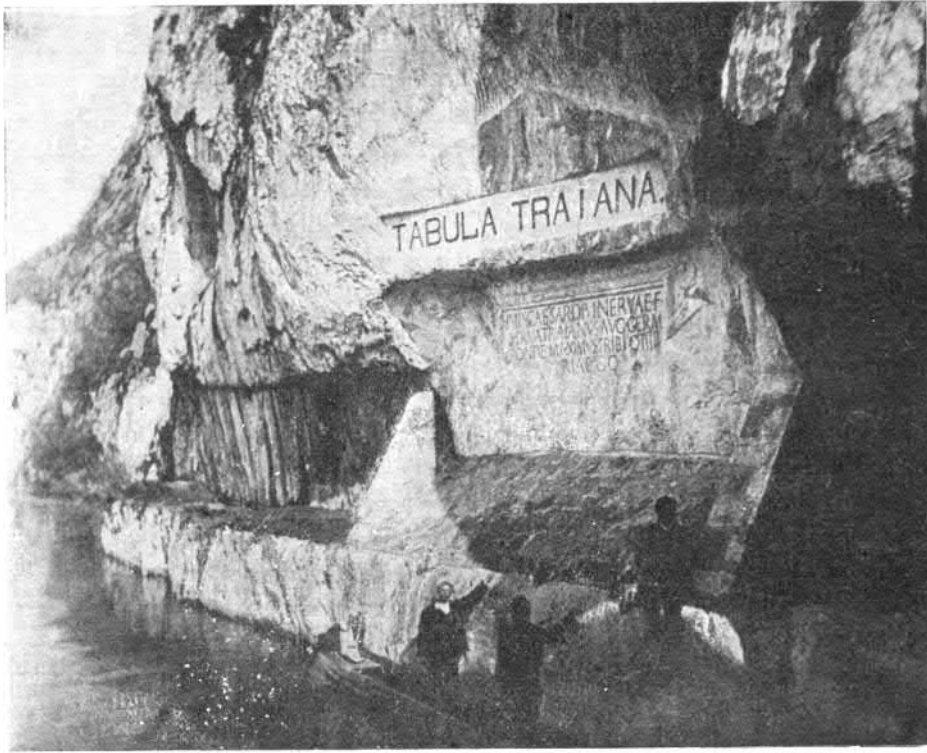
Endrei Zalán: A Világ Történelme, II.*

„Globus” mintázat, Budapest.

Trajánusz, anélkül, hogy valóban számot tudott volna is adni ellenszenvéről, kereszténységben, a római birodalom valamely veszedelmét látta és 112-ben elrendelte, hogy a keresztényeket épen vallásuk gyakorlása miatt egyenként be kell vádolni, a rendeletet szigorúan végre is hajtotta. Trajánusz minden bizonynyal kiváló férfiú volt, de gondolkozásában, világ felfogásában teljesen római maradt s bizonyos irányban korlátolt gondolkozása képtelenné tette arra, hogy előtte különös idegen jelenségeket megérthessen, de így volt Trajánuszon kívül korának néhány kiváló szelleme, nagy férfiak. Érdekesen írja Trajánusznak Plinius: — „Szükségét érzem annak, hogy minden aggodalmamat közöljem veled. Sohasem vettem részt keresztény elleni pörben és nem értem, mi voltaképen a célja az ilyen vizsgálatoknak, sem azt, hogy az ilyen elítélteket milyen büntetéssel lehet sújtani. Különbözően kell e büntetnünk a más-más korukat és kegyelmesek legyünk-e irántuk, ha bűnbánóaknak mutatkoznak? Büntessük e már magába véve azt is, ha valaki csak hozzá tartozik ehhez a felekezethez, vagy csak az azzal elkövetett bűnököt toroljuk meg. Én eddig a következőképen jártam el. Megkérdeztem a vádlottakat, vajjon keresztények-e? Akik azoknak vallották magukat, azokat kétszer-háromszor halálfenyegetéssel újból is megkérdeztem s ha megmaradtak kijelentésük mellett, átadtam őket a halálnak. Gyakran kaptam névtelen feljelentéseket, emberekről, akiket keresztényeknek tartottak, ezek az emberek azonban szolgáltak isteneinknek, amint azt előirtam és szobrod előtt borral és tömjénnel áldoztak és végül szidalmazták Krisztust, amit mint, én hallom, igazi keresztény semmi esetre sem tenne meg. Az ilyen emberek ellen, megszüntettem az eljárást. Akikről bebizonyosult, hogy keresztények, azok azt erősítették, hogy semmi mást nem lehet ellenük vetni, mint hogy bizonyos napokon összejöttek és napkelte előtt dalokat énekeltek Krisztus dicsőítésére, akit istenül

Római őrtorony Rekettyefalván.

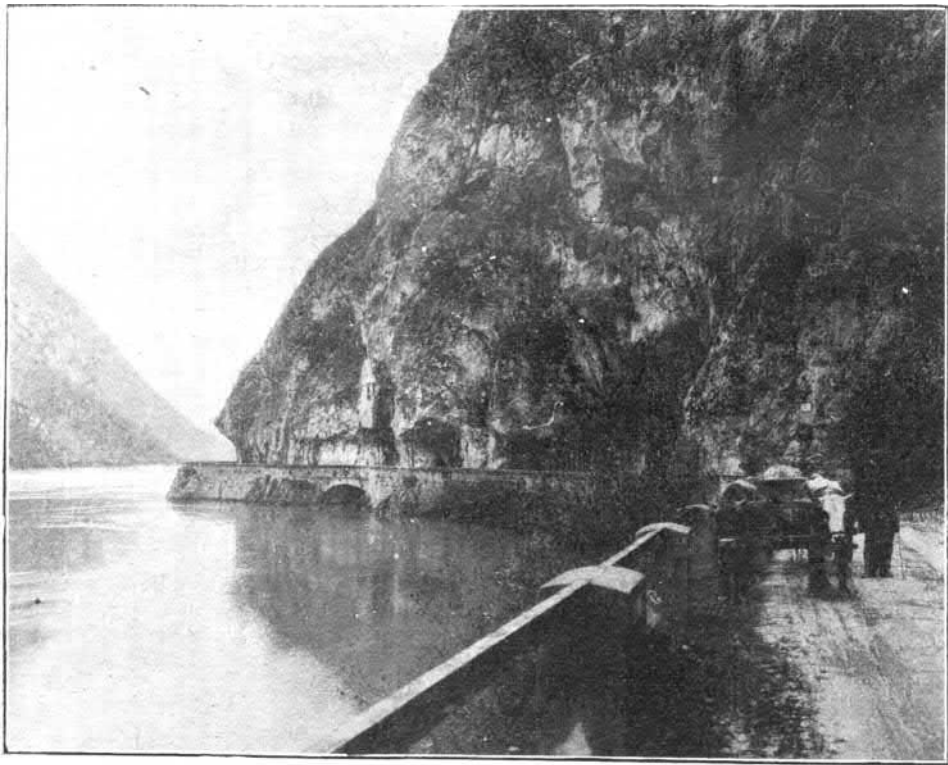
A Trajánusz-emléktábla a Vaskapunál.

tiszteltek. Azonkívül, esküvel kötelezték magokat arra, hogy szótartók lesznek, hogy soha lopni nem fognak, nem lesznek erőszakosak, reájok bízott idegen javakat nem fognak eltulajdonítani. Én azonban a te parancsodra eltiltottam a jövőben minden gyülekezést. Hogy meggyőződjem arról, vájjon a vallomások igazak voltak, két fiatal leányt, két rabszolgánót, akiről megtudtam, hogy részt vettek a keresztény szertartásokon kínpadra vettettem, de nem tapasztaltam semmi mást, minthogy felcsigázott örült babona tartja fogva lelküket. Megszüntettem tehát minden további vizsgálatot, hogy előbb megtudjam parancsaidat. A dolog mindenesetre megfontolást igényel, mert ez a szellemi járvány sajnos, roppantul terjed, nemcsak a városokban hatolt be, hanem elterjed a falukban és felépítményeken. — Ugyanekkor még azt is írja Plinius, erélyes eljárással még mindig féken lehet tartani ezt a veszedelmet, de arra kéri a császárt, hogy a bűnbánóknak osszon kegyelmet, mert ő nem az az ember, aki ártatlankokat, készséges örömmel végeztet ki.

Erre a levélre Trajánusz igen érdekes választ adott, amely enyhíteni látszik az üldözést és nem akarja, hogy esetleg a hatóságok kizáróla-

gos tevékenysége a keresztények hajszolása legyen. Válasza így szólt: — A keresztények pőréiben nem lehet felállítani általános szabályt, mely után minden esetben igazodhatnék az ítélet. Te ne kutattass a keresztények után, de ha valakit kereszténységgel bevádolnak előtted és a vád az illetőkre rábizonyul, akkor büntess, de névtelen feljelentésekre ne adj semmit, *ne is ítélj el csupa gyanúra.* — A *keresztényüldözés* mértéke, elkeseredettsége és kegyetlensége mindig a kormányzóktól, helytartóktól függött ahol azok emberiesek voltak, ott az üldözés is szelidebb volt, ahol azok kegyetlenek voltak, sőt céljaikat szolgáltatták vele, ott vad kegyetlenséggel folyt az üldözés és kivégzés. A kiáltás: „vessétek a keresztényeket a vadállatok elé!” gyakran zúgott végig a czirkuszokban. A vallásuktól áthatott keresztényeket azonban semmi sem rettentette vissza, a kereszt jelében léptek a czirkusz porondjára és Krisztus dicsőítésével haltak meg.

Miután Trajánusz hét éven át ekként a béke áldásain munkálkodott, ismét a hódító fegyverhez nyúlt és távol vidéken háborút indított, mely kezdetben ugyan a fényes sikerek egész sorozatát eredményező, de egészben véve féleredménynyel és a császár halálával végződött. Trajánusz ezt a háborúját a parthok ellen vezette. Ez a nép a rómaiakkal folyton ellen-

Trajánusz útja az Alduna mellett.

Jupiter villámokkal sújtja az ellenséget. Traján ajándékokat oszt katonáinak.
(Domborképek a Trajánusz-oszlopról.)

A lovasság segítségére érkezik a romai gyalogságnak és megnyeri a diadalt.

A sebesülteket a sebészek helyére viszik, ahol ápolás alá veszik őket,

Sáncfal építés.

Trajánusz egyik vezére kémszemlére indul

ségesen érintkezett, mert Örményországra mindketten felsőbbbségi jogot tartottak. Az időben parthon védencze, Exedárusz ült az örmény királyi széken, és a parthok királya, Koszroesz, fegyveres erővel tartotta őt fenn benne. Trajánusz — úgy látszik — kevésbbé törődött azzal, hogy a római befolyást Örményországban helyreállítsa, minthogy inkább a hiúság bántotta, hogy a parthok legyőzőjének nevét kivívja. Elfoglalta Ktezifont, a parthok fővárosát; Asszíriát tartománynyá tette; elkalandozott Arábiáig és a perzsa tengeröböljé ért.

Azonban fellázadtak mögötte a népek és városok és végre belátta, hogy a fölkorbácsolt habo-

Trajánusz császár megkezdi Szarmizegethuza ostromát.

Decebálusz meghódít Trajánusz császár előtt s urának ismeri el.

kat Ő beteges öreg ember meg
nem fékezheti. Átadta tehát se-
regét Hádriánusznak, kit Szíria
helytartójának nevezett ki.

Ez az elhatározás Trajánusznak
nagy erejébe került, mert azzal
együtt lemondott ábrándjáról,
hogy a keleten olyan hatalmas
hódítást hajtsen fennhatósága alá
mint aminő Nagy Sándoré volt.
Trajánusznak mindig Nagy Sándor
lebegett szeme előtt, ő volt esz-
ménye és az ő dicsősége után
törekedett és azt szerette volna
elérni. Történt, hogy mikor a Per-
zsa öbölben volt, Indiába vitor-
lázó hajót pillantott meg és oda
kiáltotta:

— Ha még ifjú volnék, hát
Nagy Sándor hódításainak hatá-

Trajánusz felmenti a dákok által körülrzárt, szorongatott római katonákat.

A döntő küzdelem Harmizegethuza, Dakia fővárosa előtt.

Dák főemberek önként meghódolnak Trajánusz császár előtt.

A kétségbeesett Decebalusz felgyújtja saját fővárosát, Harmizegethuzát.

Decebálusz megöli magát.

menti területek ellen fordította volna és nem kalandozik el messze keletre. Az Eufráton túl következő területek nem voltak alkalmasak arra, hogy a rómaiak meghódíthassák, fennhatóságuk alatt tarthassák; annak igen egyszerű oka volt, de azt Trajánusz nem ismerte fel, mert előtte Nagy Sándor sikere lebegett, melynek kulcsa nem Sándor hódító erejében rejtett, hanem az akkori viszonyokban. Sándor korában Ázsia a perzsa fennhatóság alá tartozott és mert Sándor egyetlen csapással összetörte a perzsa nagy király hatalmát, egyszerre a lábaihoz omlott az egész perzsa hódoltság és onnan könnyű volt India felé fordulnia.

A rómaiaknak a szétdarabolt Sándor birodalmának külön-külön erős, Sándor halála óta önállóságukban kifejeletten megerősödő, maguk függetlenségét elkeseredetten védő államokkal kellett küzdeniük, melyek felett csak ideig-óráig tartó harci diadalt lehetett venniök, de állandó hódítást nem tehettek.

Erről Trajánusz nem győződött meg, de azért reményét, hogy teljesén elvették és mihelyt a hadvezetést Hadriánnak átadta hazaindult és Szíriának vette útját, melyben fel

Az utolsó küzdelmek makaes dák vezérekkel.

ist artóztatta őt az Atresz erőd, melyet hasztalanul ostromolt, kitűnő vitézei estek el, de Atresz állott és „A császár hazatérő útját, mely után Rómában annyi nép felett vett győzelme diadalát akarta megülni — harcosainak vére és holtste jelezte.*

Trajánusz Kilikián át akarta elérni

* Fronto.

ráig bőviteném ki a Római birodalmat!

Trajánuszban végtelen

hódító

vágy lakott és ez bírta reá, hogy eltérjen elődeitől, akik Augusztusz végrendeletét: hogy a birodalom határait nem kell kiterjeszteni, meglehetősen betartották. Trajánusz hódított; Európában meg is találta a helyes területet, az Alduna meghódítása, a dákok megtörése a római érdekeknek nagy szolgálatot tett és a helyes politika az lett volna, ha további hódító erejét szintén a Duna

A császárnak elhózzák Decebálusz fejét.

a kis-ázsiai tengerpartot, hogy ott hajóra szálljon és úgy térjen haza Itáliába. Ezt azonban már nem érte meg. Még Babilóniában maláriába esett, az út fáradalmait is nagyon megviselték, evődött is, hogy czélját nem érhetette el s így ellentálló képessége annyira meggyöngült, hogy a betegség Szelinuszban teljesen levverte. Már Szelinuszba sem a sereggel érkezett, mert azt Antiokiában elhagyta és előre sietett. Szelinuszban kórággyra dőlt és 117-ben augusztus 10-én meghalt.

Halála után ismétlődött Keleten az, ami a perzsa birodalomban a nagy királyok halálakor szokott bekövetkezni, a leigázott népek fel-lázadtak, a császárváltozást függetlenségük visszaszerzésére alkalmas

Deczebálsz.

zavar-
nak tekintették és fegyvert fogtak.

Traján keleti új hódításai mind lerázták a római fennhatóságot; Kiprusz szigetén, Kirénében és Egyiptomban véres lázadásban törtek ki a zsidók. Mintha a hódító császár halála után egyszerre akarták volna a népek mindenfelé függetlenségüket visszavinni, nemcsak a Kelet lángolt, de megmozdult a Nyugat is. Britániában véres felkelés pusztított, veszedelem fenyegette az Alduna vidékét, mörök támadták a rómaiak afrikai hódoltságait. Trajánusz hódításainak eredményei teljesen összeomlani látszottak. Annál maradandóbbak voltak hatalmas építkezéseinek alkotásai, melyeket főleg azért hozott létre, hogy a római munkanélküli szegényeknek munkát adjon.

Ilyen hatalmas építkezése volt az ő fóruma, amelyen a híres Trajánusz-diadaloszlop állott, melynek domborképei hadjárata részleteit mutatják be. Trajánusz új vízvezetéket épített Rómának, megépítette Ankona kikötőjét, ott mai is áll fehér márványból épült diadalíve; nagy hasznot hajtó építkezései

Dák asszonyok kínozzák a római hadifoglyokat.

voltak az út-
építései, melyekkel különösen a forgalmat akarta támogatni és a vidék termelésének könnyű értékesítését, mert különösen a vidéki városok szegénységén akart segíteni. Ezért a tevékenységéért a tanács Beneventumban emlék-diadalkaput épített kegyeletből, tiszteletül. Építkezései közül elsőrangú al-

Dák falvak felégetése.

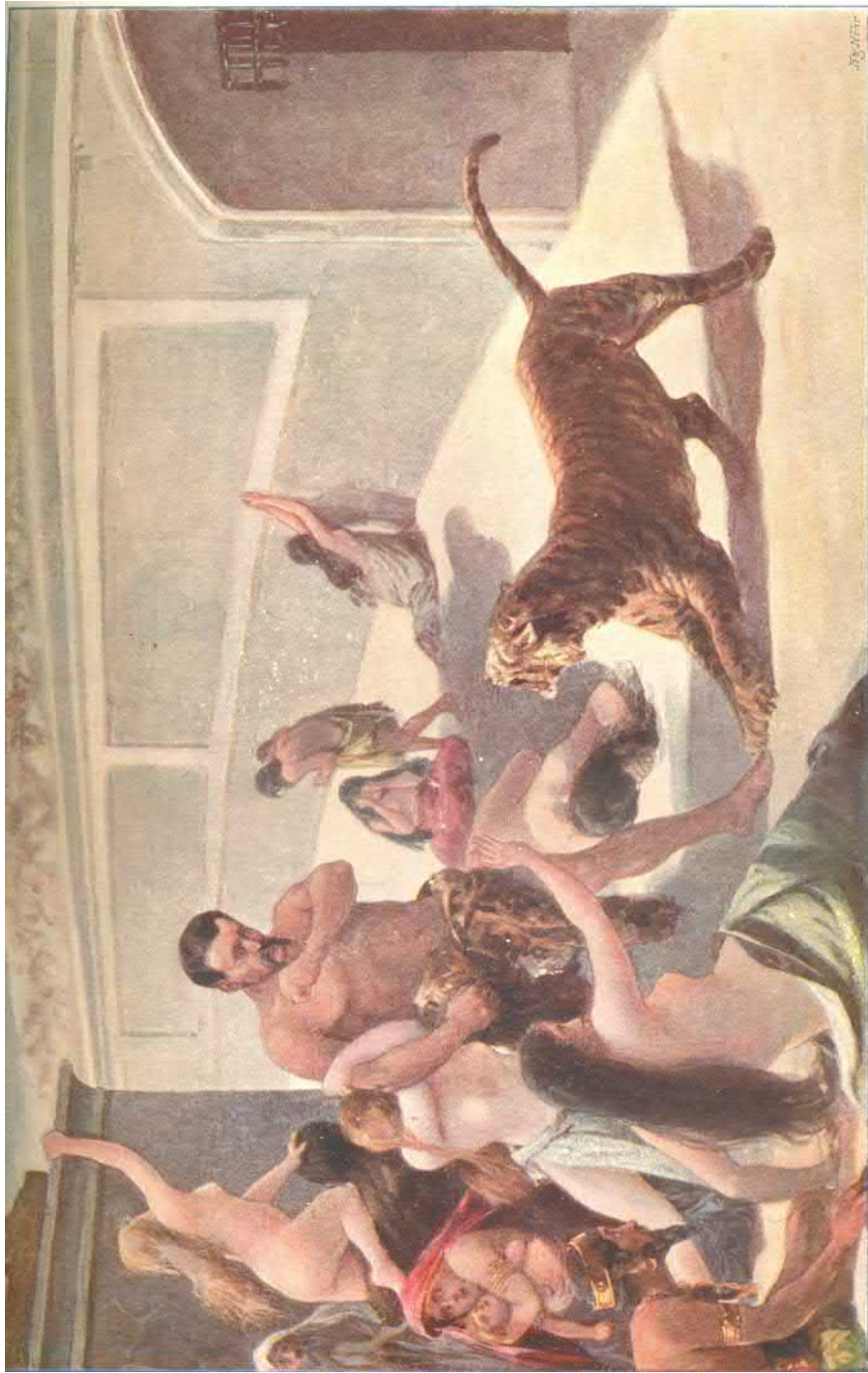
kötések voltak a folyam hidjai, köztük volt a Dunán épített hídja. A hidakból egy mai napig is hirdeti építője nagyszabású rendelkezéseit, mert a Tájó folyam felett, Alkantova mellett ma is áll még Traján hídja.

Trajánuszban még egyszer töről metszett római jellem került a trónra, de — sajnos — csak a császár volt az, mert a nép, az régóta elgyarlódott; hanem hát abban a korban a császárok intézték a világ sorát s ez hozzájuk hasonlóknak látszott. Egészen más képet nyerünk az egyre hiányosabb kútfőkből Trajánusz utódáról P. Éliusz Hádriánusról.

A Trajánusz-fórum a Trajánusz-oszloppal.

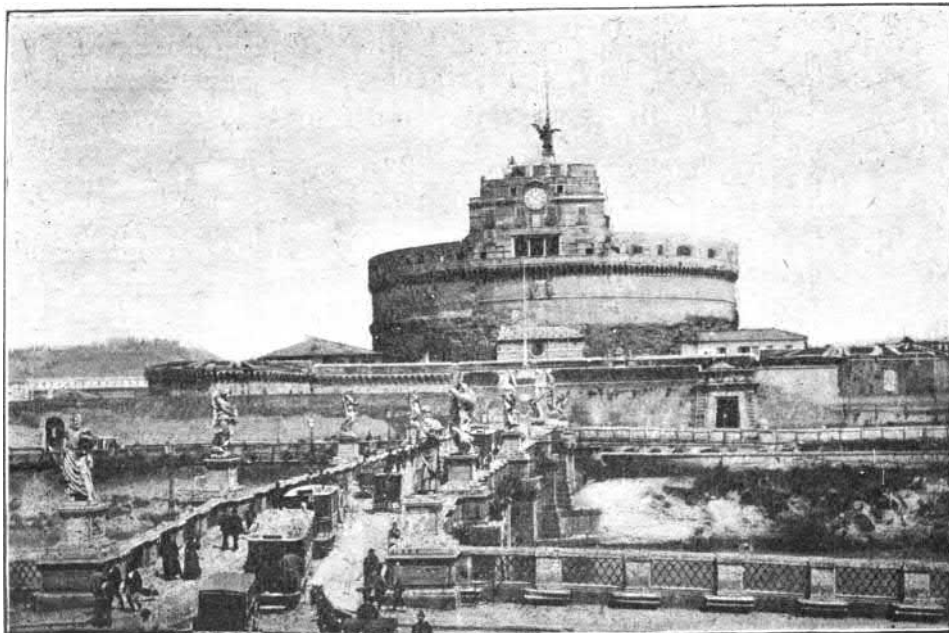
A Trajánusz-oszlopon dombor-képeken megörökítették Trajánusz hadjáratait az Aldunánál. Ez az oszlop e'énk tárja e-gész képét a hadjáratnak. És ahol a magas oszlopon ma Szt. Péter szobra áll, ott a Trajánusz szobra büszkélkedett.

A római cirkuszbán a vadállatok rábocsájtják a foglyokra és elitélekre.

Endre J. Zsolt: A Világ-Történelme.

„Ciohus” műintézet, Budapest.

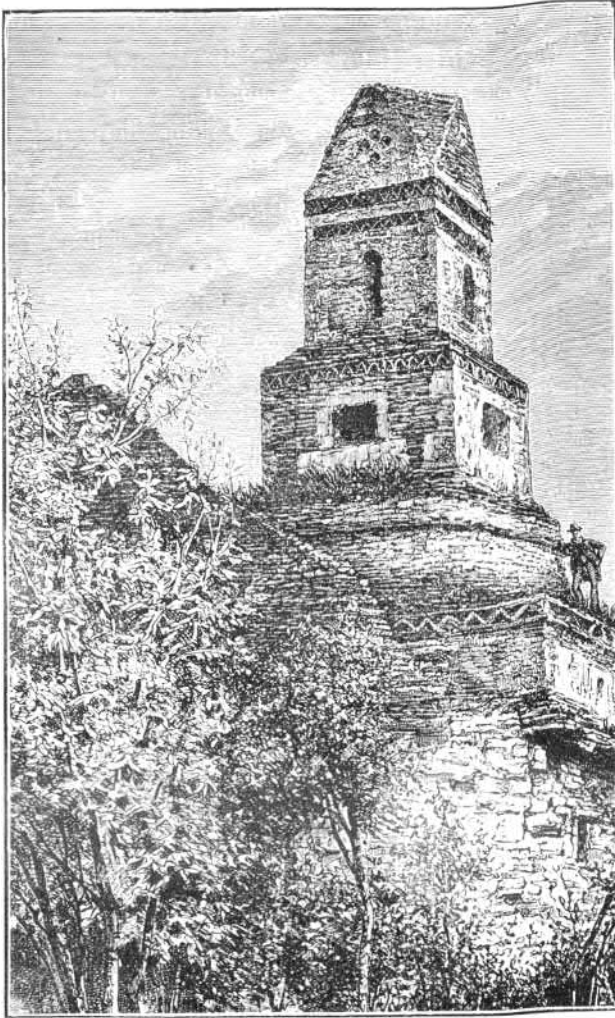
Hadriánusz császár hídjá ér. síremléke a mai állapotában. (Angyalvár.) (L. 441. old.)

A CSÁSZÁRSÁG FÉNYKORA

HADRIÁNUSZ, ANTONIUSZ PIUSZ és M. AURÉLUSZ CSÁSZÁR

Há d r i á n u s z egyike azoknak az izgalmas, nyughatatlan, minden újhoz kapkodó természeteknek, melyek virágról-virágra röpködnek, mindenütt keresik a belső nyugalmat, de folytonos izgatottságuknál fogva seholy sem lelik. Emellett szakadatlanul azután törekednek, hogy fejedelmi hivatásuknak tökéletesen megfeleljenek; mindent magukban összpontosultak akarnak látni, sajátkezűleg akarnak tenni, csak hogy uralkodásuk jótékony s ezenfelül fényes is, dicső is legyen és mert minden iparkodásukkal sem képesek elérni a tökéletességet, sértett hiúságuk irigységgé fajul azok iránt, kik jobbak vagy szerencsésebbek, mint ők. Ilyen jellem volt Hádriánusz is.

Ő ugyan Rómában született, de ugyanabból az Itáliából származott, melyből elődje, kihez a rokonság kötelékei csatolták. Kitűnő tehetségeit ernyedetlenül művelte a görög irodalom tanulmányozása által, melybe annyira belemerült, hogy tréfásan a kis görögnek, Grékulusz-nak nevezték; lett is belőle tudós, bölcsész, zenész, költő, festő, szobrász, csilla-

azt állítja hogy az örökbefogadás nem éppen egyenes úton történt. Plotina ugyanis, hogy eltitkolja a császár halálát, rab szolgát fektetett a halottas ágyba, ki a sötét szobába idézett tanukat megtévesztette.

Az új császárnak első igyekezete volt a hadsereget, népet és tanácsot megnyerni. A tanácshoz csaknem alázatos levelet írt, melyben tényleges trónra léptét mentegeti s utólagos jóváhagyást kér. Ugyanebben a levélben kéri egyúttal a tanácsot, hogy Trájánusztól — kinek tetemét neje időközben Rómába vitte, hogy a Trájánusz-oszlop alá temesse — a

gász, orvos egy
személyben, sőt
szeretete a tudó-
sok iránt annyira
vitte, hogy sza-
káiét is a görög
tudósok példá-
jára, ő növesztette
meg a római csá-
szárok közt leg-
először. Mint föl-
serdült ifjú min-
den hadjáratban
követte Trájá-
nuszt s miután azt
császárnak vá-
lasztották, ő is
hamar haladt a
méltóságok foko-
zatos sorozatán
föl a konzulságig.
Mikor hírét vette,
hogy Trájánusz
halála előtt utód-
jának fogadta, a
keleti hadsereg
élénállottés Szíria
kormányzója volt.
Állítják, hogy örök-
befogadását Plotina
Trájánusz derék neje
kit a sors nem ál-
dott meg gyermek-
kel, eszközölte ki.

A hagyomány ezt

igen regényesen, mondja el,

igen regényesen, mondja el,

igen regényesen, mondja el,

igen regényesen, mondja el,

igen regényesen, mondja el,

igen regényesen, mondja el,

igen regényesen, mondja el,

igen regényesen, mondja el,

igen regényesen, mondja el,

igen regényesen, mondja el,

igen regényesen, mondja el,

igen regényesen, mondja el,

igen regényesen, mondja el,

igen regényesen, mondja el,

igen regényesen, mondja el,

igen regényesen, mondja el,

szokásos istenítést ne tagadja meg. A tanács természetesen készséges buzgalommal teljesítette ura parancsait.

Még mielőtt Rómába érkezett, elintézte a Kelet ügyeit olymódon, hogy elődének Eufráteszen-túli foglalásairól lemondott; Kozroeszt, ki időközben országát visszafoglalta, a parthok királyának elismerte; sőt Dáciával is fölhagyott volna, ha az ott letelepített római polgárok sorsa nem aggasztja. Annyi bizonyos, hogy a Trajánusz hídjának íveit leromboltatta.

Mitrász a perzsa napisten Pannoniában és Dáciában is honos volt és valószínű, hogy Trajánusz idejében honosult itt meg. Nálunk is találtak faragott képét és szentségét. Mitrász tisztelete a mai légiók révén az egész birodalomban elterjed. Képét leginkább az itt látható módon ábrázolták: A Napisten, ázsiai ruhában, frigiai sapkával, mint győzelmes ifju leroskadó bikának a nyakába vágja törét.

Mitrász-nak a rómaiaknál a győzhetetlen nap volt a neve és a császárok nagyon támogatták a napisten tiszteletét, mert szobraik előtt, mint a napisten fiaiknak képe előtt istentiszteleteket végeztek, imádtatták magukat. Mitrász tisztelete sok titkos szertartással ment végbe és híveinek azt ígérték, hogy megismeri a teremtés és a tulvilág titkait.

Mitrász.

Mitrász keleti perzsa származású istenség, melyet különösen a keletről jött római légiók imádtak és nagy tiszteletben tartottak.

Hádriánusz a 118-ik év kezdetén visszatért Rómába, de a följánlott diadalt nem fogadta el, hanem Trajánusz emlékének szentelte és annak képét vitette körül a diadalkocsin. Aztán egy éven túl maradt a fővárosban, hol változatlan egyszerűségben, kizárólag a közjónak élt, főleg az igazságszolgáltatást javította.

Hádriánusz története 120 óta utazásain fordul meg, melyeket kevés megszakítással, uralkodása egész tartama alatt folytatott, egyrésről azért,

f. Trajánusz diadalkapuja Beneventumba.

A domborképeken férfiakat találunk, akik gyermekeket visznek vállukon, nőket akiknek a fejét városi fal korona díszíti. Ezek jelképezik Italia városait, amelyeket Trajánusz bölcs intézkedései jobb módra helyeztek azzal, hogy az elszegényelt népsztyált az állam támogatásával ismét talpra állította.

fővel kíserte őket gyakorlataikon; vezér és bajtárs volt egyaránt.

Hádriánusz a tudomány férfainak társaságában is nagy örömmel időzött. Kedves tartózkodó helyei voltak Athén és Alexandria, mert az akkori idő tudományosságának főhelyei voltak. Egyiptomban játszik regényes baráti viszonya a deli Antinouszsal, kinek barátságát száz-féle alakban dicsőítette.

Hadrián császárnak legkedvesebb embere a bithiniai származású szépségéről is híres ifjú: Antinousz volt. A császár annyira szerette, hogy Antinousznak mindig körülötte kellett lennie, minden utazásában el kellett őt kísérnie. Egyiptomban azonban elvesztette a császár kedvencét. A császár beteg volt és valami jóslat azt mondta, hogy a császár csak úgy menekül meg a veszedelemtől, csak úgy marad életben, ha valaki magát érte feláldozza. Antinousz ekkor a Nílusba ölte magát, hogy Hádriánusz életét megmentsé.

L. Julius Ursus Servianusz, Hádriánusz császár apósa.

hogymind a három földrészen fekvő tartományait boldogizsa, más részről, hogy tdomány-szomját kielégítse. Főleg a birodalom határainak biztosítása volt gondjainak egyik fő tárgya; visszavezette katonáit a régi fegyelemhez ami neki annál könnyebben sikerült, mert ő maga járt jó példával elől, megelégedett az ő közemberei életével s többnyire fődetlen el s több-

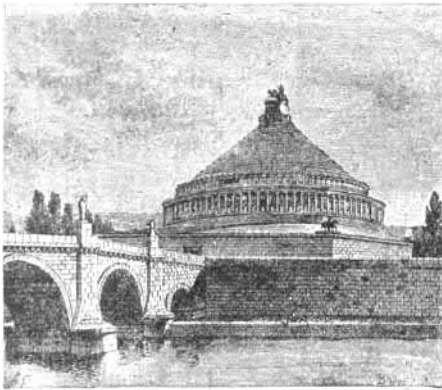
Hádriánusz sokáig gyászolta kedvencét; tisztele-
tére templomokat építtetett, sőt Egyiptomban várost
alapított és elnevezte *Antinopolisz*-nak.
Birodalmában mindenfelé szobrokat állított emléke-
zetére. A görögök, akik Hádriánusznak különösen ked-
vében jártak, szinte versenyeztek Antinusz emlé-
kének dicsőítésében templom építéssel, szobrokkal,
érmekkel.

Kormányá általában békés. Kivételt az
utolsó években kitört zsidó háború tesz. A
legközelebbi okot Hádriánusz maga szolgál-
tatta hozzá azáltal, hogy a körülmételést eltil-
totta s Jeruzsálem romjain Elia Kapitolina
nevű római gyarmatot alapított és a Salamon-
templom helyére Jupiternek építtetett szen-
télyt. A zsidók közt Bar-Kochbach magát az
Ígért Messiásnak mondta s kezdetben sze-
rencsésen küzdött a rómaiak ellen, míg Hád-
riánusz legjelesb hadvezéré, Juliusz Szeve-
ruszt küldte ellene, ki a háborút óvatosan
vezette és annak diadalmasan véget vetett.

A kegyetlen vérengzésnek, valamint a
hősies kétségbeesésnek példáival ismét talál-
kozunk: 580.000-re teszik csak a csatában elesett izraelitáknak
számát.

Mikor Hádriánusz visszatért Rómába, minden erejét és
idejét

ügyeinek és építkezéseinek szentelte, melyekkel Rómát, Athént és Alexan-
drát egyaránt gazdagította. A nevezetesebbek ezek közt az Athéneum
tantermeivel a bölcsészek és szónokok számára, az ikertemplom Vénusz
és Róma tiszteletere, saját Mauzóleuma, melyet a Tiberiszen túl épített

Hadrián császár mauzóleuma.

Hadrián császár.

kormány-
s mely a mai Angyalvárbán, bár-
csonkítottan, de még fennáll.
Végül említendő még tibertinuszi
nyaralója, mely Görögország leg-
jelesebb helyiségeinek másola-
taival díszeskedett; itt volt a
Líceum, Akadémia, Pritanium és
mások hasonmása és ezek a ked-
velt emlékek tették, hogy a csá-
szár itt tartózkodott legszíve-
sebben. (1. 421. old.)

Azonban ez az utóbbi idő ko-
moly és szomorú volt a rómaikra.
A császár vénült és betegeskedett:

H a d r i á n c s á -
s z á r d i a d a l -
k a p u j a
A t h é n b e n .

H a d r i á n c s á z á r Athént valamennyi görög város közt ép művészetért és tudományáért különösen kedvelte. Úgy élt Athénben mint valami előkelő dús-gazdag görög műkedvelő. Sok épület és templom köszönhette építtetését az ő bőkezűségének.

Az itt bemutatott képen látható kaput Athénnek azon a részén építette, ahol a régi várost, az általa épült új városrész határolta.

A kapu egyik felén a régi Athén-felé ez a felirat állott: Ez Athén, Thezeusz ősi városa. A másik felén ez állott: Ez itt

Hadrianusznak s nem Thezeusznak városa.

aggasztó vízkor kínozza a reményvesztett magával meghasonlott, dültlelkű embert. Elhangoltságában izgatott kedélyének romboló megnyilatkozása környezetét, a várost, sőt a birodalmat is érintették, mert a gyermektelen császár gyanakodó s ennek következtében kegyetlen lett. Ez a változás sajnálattal tölt el bennünket, annál is inkább, mert ő maga is megválni igyekezett az élettől, futni maga magától, de még jász születésű, marcona szolgáját sem bírhatta arra, hogy őt megölje; végre a természet könyörült rajta és megszabadította az élet terhétől.

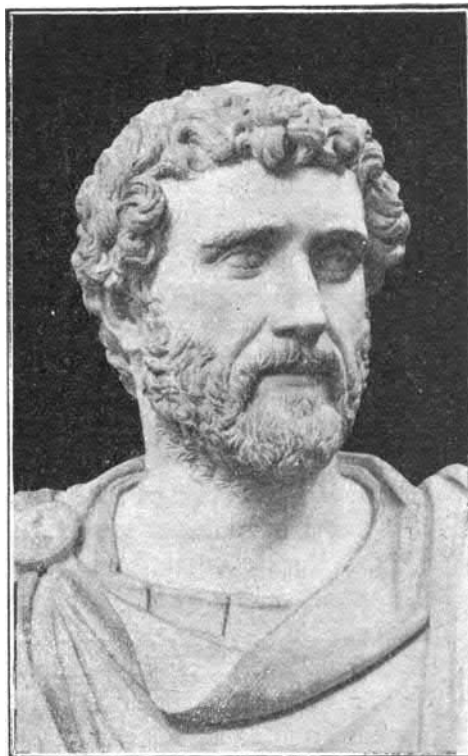
Utódjául 135-ben T. Éliusz Hádriánusz Antoniuszt választotta, akit közönségesen Antoniusz Plusznak neveztek. Ennek viszont M. Auréliuszt és L. Veruszt kellett fiaul fogadnia.

A n t o n i u s z P i u s z n a k majdnem negyedszázadig tartó uralma a nyugalom és csaknem háborítatlan külső meg belső béke korszaka. Mintha a római történet folyama nyugodt tóvá szélesednék, hogy az utána következő császár alatt a zuhatagba eredjen, melybe ennek halálával lerohan.

Háborúkról vagy más külső eseményekről nincs mit tudósítanunk, mert habár akkora birodalom, mint a római, nem volt zavargások nélkül, Antoniusz szép csendesen intézett el efféléket, kegyes elve az volt, hogy inkább megmenti egy polgár életét, mint ezer ellenségét oltsa ki. Azért

kormány a külföldön is becsült és dicsőséges volt; elérte ezt kegyes-sége s igazságszeretete által. Viszálykodó fejedelmek őt kérték föl béke-bírájokul; népek tőle kértek királyt; egyetlen levele képes volt az ellen-séget szándékolt betörésétől vissza-tartani és tény, hogy voltak nem-zetek, melyek kéredeztek, hogy vegyék fel őket a római birodalom jobbágysai közé, de a császár meg-tagadta kérelmüket.

Egyébiránt gyér tudósításaink csak annyit jelentenek felőle, hogy benne, a többi császárok összes erényei összpontosultak. Kegyes volt ahhoz amit igaznak elismert, állha-tatos maradt, ernyedetlen szorgalom volt főerénye, készségesen elfogadta mások tanácsát, igyekezett kinek-kinek a magáét megadni; nyílt és hű volt barátai iránt, Ítélete önálló, eljárása az igazság fürkészésében alapos; egyszerű, vidám, mérsékelt természete, babonától ment vallásos lelkiülete, kegyvadászás nélkül való emberszeretete voltak azok a vonások, melyeket utódja, kit komoly és lelkiismeretes tanúnak elfogadhatunk, benne magasztal és hogy kortársai osztoztak e véleményben, mutatja a

Antoniusz Piusz,
a legkegyesebb római császár.

(A P i u s z szó jelentése: Kegyes, derék, igazságos, emberséges, gyöngéd.)
Piusz név, melylyel méltóbbat föl nem díszíthettek volna.

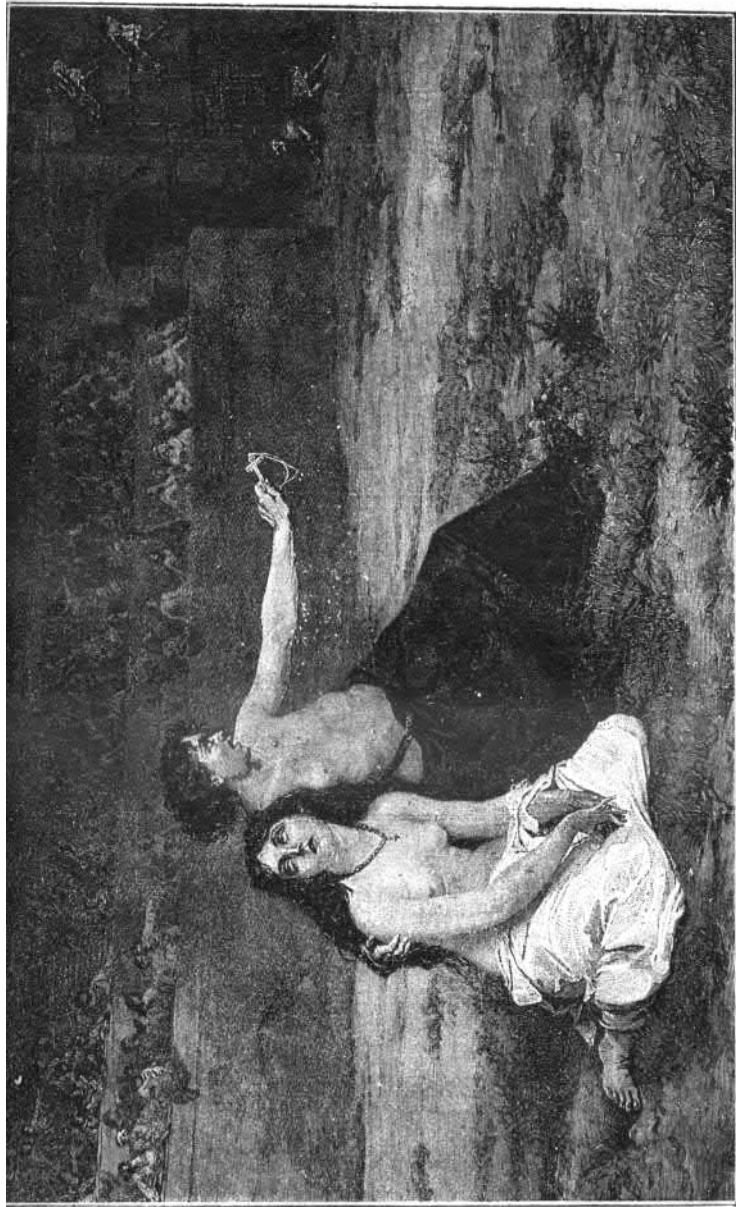
Halála életéhez méltó volt. Meghalt loriumi birtokán, életének 75-ik évében. A halál közeledtének érzetében Márkusz Auréliuszt ajánlotta utód-jául és a Szerencsének arany szobrát, mely a császárok szobáit ékesíté, átküldötte neki. Az utolsó jelszó, melyet betegségében katonáinak adott, tükre egész jellemének: „ékvanimitász“ volt az, a mi a lélek tiszta, nyu-godt, vidám egykedvűségét jelenti.

Az, hogy a birodalom mily szerencsés volt Antoniusz Piusz uralkodása alatt, kiténik abból, hogy utódai Elagábálusz császárig az Augustusz név mellé az Antoniuszt is fölvtették. így tett közvetlen, erényekben szintén gaz-dag utóda is, ki eredeti nevét, — Anniusz Verusznak hitták, — Markusz Auréliuszt Antoniuszra változtatta, melyhez a történetírók még a Filozofusz nevet is hozzáadták.

M. Auréliusz rokona volt Hadrianusznak és Antoniusz Plusznak, atyja kora halálakor a császári házba került és gondos nevelésben részesült. Hádriánusz halála után, ki őt megvesztegethetetlen ítélete miatt Veriszimusznak szólította Verusz helyett, Antoniusz Piusz őt Cézárnak nevezte. A prokonzuli és Tribunszi hatalommal fölrüházta, miáltal nemcsak utódául avatta, hanem kormányzó társául fogadta, szeretetének zálogául egyszersmind leányát, Fausztinát adta hozzá nőül; ez a csapodár asszony azonban nem volt méltó Auréliusz gyöngéd szeretetére

Auréliuszban már mint ifjúban két erény fejlődött ki: az egyik kegyesége és jószívúsége, a másik ernyedetlen tudásvágy. E kettős jellemvonása megmaradt mindvégig; ő „királyi bölcsész“ volt s a legkegyesebb fejedelem; sajnos, hogy e kitűnő tulajdonságai dacára a sors a romlásnak szentelt római birodalmat folyvást sújtotta.

Auréliusz azzal kezdé uralkodását, hogy fogadott testvérét, Luciusz Veruszt, teljes nevén: L. Auréliusz Verusz Kommoduszt augusztuszszá, azaz kormányzótársául nevezte ki s ez volt az első csapás a birodalomra. M. Auréliusz alig volt képes mindazt a rosszat, melyet erkölcstelen társa elkövetett, palástolgatni és helyreütni. Azután nyugtalanító hírek érkeztek Británniából, Germániából, főleg a Keletről, hol a parthok királya az ellenségeskedéseket újra kezdte. Nyugatra tábornokait, keletre császártársát küldte M. Auréliusz, nem mintha ez utóbbi hadiképességében bízott volna, hanem hogy Rómából eltávolítsa. Verusz alig is tett a keleten egyebet, mint hogy gyönyöröknek és vágyainak szolgált, míg helyette Avidiusz Essziusz az ellenséget megverte és Mezopotámiát, melyet Hádriánusz trónraléptekor visszabocsátott, ismét római tartományyá tette. Ezt a fényes eredményt a császárok diadalmenettel ülték meg. Hanem mintha ez a győzelem fordulópontja lett volna M. Auréliusz szerencséjének. A keletről visszatérő seregek borzasztó járványt hoztak magukkal, mely az egész birodalomban elterjedt és Auréliusz kormánya végéig iszonyúan dühöngött; hozzájárult a sanyarú éhség, ezek a csapások a római népet és a sereget kimerültséggel fenyegették, mikor észak és észak-kelet felől, a Rajna és Duna mögül új háború riasztotta a rómaiakat, a legveszélyesebb háborúk egyike, melyek a római birodalom fennállását megintgatták. A történet színpalái mögé pillantani, hogy a jelenség okát adjuk, nincs módunkban, de úgy látszik, mintha a népvándorlás özönei eredtek volna meg már, hogy egymásra torlódo habjaik az egész nyugatot eláraszszák. A háború lefolyása részleteiről nincs tudomásunk, csak annyit látunk, hogy M. Auréliusz a mindig kiújuló veszedelemmel, mint valamely hidrával szakadatlan küzd, bátran, vitézül és kitartással, de nem teljes eredménnyel. A veszedelem nagyságát kitünteti az, hogy M. Auréliusz a seregében kitöltendő hézag pótlására rabszolgákat és viadorokat volt kénytelen légioiba fölvenni; meg hogy a jászok a békekötés alkalmával 100.000

Endre Zsolt: A Világ Történelme II.*

A kereset jelében.

Globus műintézet Budapest.

foglyot szolgáltatnak vissza. A Dunamelléken azonban az ellenség megfélékezése mindég csak ideig-óráig tartott.

Fausztina, Márkus Auréliusz császár felesége.

újra

Antoninusz és Fausztina temploma. Ezt Antoninusz Piusz császár a K. u. 141-ben meghalt feleségének, Fausztinának a tiszteletére építette. Antoninusz halála után húsz évvel a felirat elé Antoninusz nevét is felírták s azontúl a kegyes császári pár közös szentélye volt.

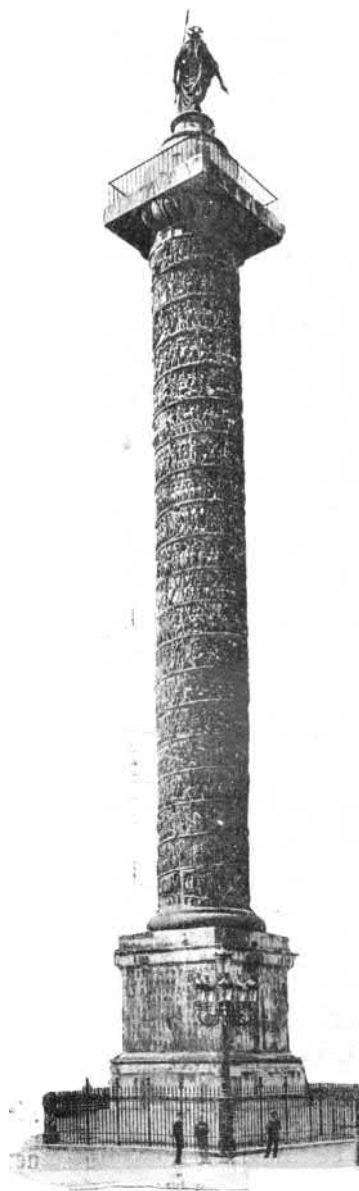
A császár — M. Auréliuszt kell magát értenünk, mert Verusz 925-ben hirtelen meghalt — közel volt ahhoz, hogy az ellenséget teljesen leverje; a markomannok és szarmaták földjét római tartományyá tette, mikor előre nem látott esemény békére kényszerítette, mely, ha tisztességes volt is, a birodalomnak nyugalalmát még sem biztosította.

Azt az előre nem sejtett eseményt Avidiusz Kassziusz, a parthok ellen diadalmasan küzdött hadvezér, akkor Szíria kormányzója idézte elő. Órómai jellemű, szigorú férfiú, a hadi fegyelem kérelhetetlen visszaállítója, merész bátorságú férfiú volt, aki a császár halálának hírére, mint némelyek állítják, magát kiáltatta ki császárnak a keleti légiók által. Markusz Auréliusz ellene vonult, de csakhogy jelleméhez híven az engedelmségre visszatérítse s

kegyelmébe fogadja, hanem elkésett, mert Kassziuszt két századosa már előbb megölte.

A béke azonban még nem állott helyre. A dunai háborúk kiújultak és a császár fiával, a 18 éves Kommoduszszal a csatátérre sietett a „markomannok, hermundurok, szarmaták és kvádok“ ellen; hanem mielőtt befejezhette volna, hihetőleg a már említett járvány áldozata lett Vindonában, a mai Bécsben 180-ban márc. 17.

A közvélemény császárt oly jóakaró, igazság-szerető és buzgó fejedelemnek tar-

Márkus Auréliusz emlékoszlopa, mely a Traján-oszlop mintájára készült. Tetején, a császár helyén ma Szt.-Pál szobra áll.

tottá, hogy halála után is megrótták azt, akinek házában képe hiányzott. Pedig ezt a nagy szeretetet nem pazar bökezúsége által szerezte meg. Auréliusz, mert noha a rendkívüli csapások, melyek uralkodása alatt a birodalmat érték, többszörös segélykiosztást

tettek szükségessé, ő mindig takarékos volt, főleg a katonaságnak osztogatott ajándékoknál volt szűkmarkú, azt állította, hogy az ilyen bökezúsége csak a nép rovására történhetnék. Sőt a római nép legkedvesebb multságának csorbítását is tűrte, a mikor a császár a gladiatori viadalokkor használt fegyverekre gombokat tétetett.

Van azonban mégis egy kútfontk, mely jelességének hiteles, ércnél maradób jele. Ez a „Vallo-másai” című elmékedéseit tartalmazó tizenkét könyves munkája. Napló ez a munka, de nem a külesemények, hanem a lélek, bölcsekedő elmékedéseinek naplója, melyre a bölcsekedő császár

Mártasz Auréliusz. ^a táborban szakított magának időt.

még külső felléptében is. Gyűlölte a pompát, külfényt. Egy hibája volt, melyet ő maga az erélyesség megnyilvánulása hiányának nevez s mely fiában szörnyen meg-boszulta magát. Csakugyan az volt legnagyobb szerencsétlensége, hogy utóda Kommodusz lett, ki alatt a birodalomnak eddig is csak nagy fáradtsággal fentartott védőgátjai összetörtek.

Márkus Auréliusz fia nevelésére fordított gondjainak nem volt, *sikerük, részint mert a természet mostohán ruházta föl fiát; egy-ügyűség, gyávaság és kevés önállóság voltak szembeötllő jellembeli tulajdonságai, minek foly-tán rász környezetete játszabdája lett; továbbá, mert M. Auréliusz nem bírt annyi erélylyel, hogy a fiában észlelt veszélyes hajlamokat kel-lőleg fékezni tudta volna.

A 19 éves Kommodusz minden akadály

Auréliusz bölcsekedő volt egészen, erélylyel. Egy hibája volt, melyet ő maga az erélyesség megnyilvánulása hiányának nevez s mely fiában szörnyen meg-boszulta magát. Csakugyan az volt legnagyobb szerencsétlensége, hogy utóda Kommodusz lett,

A nép Márkus Auréliusz előtt Doniborkép a Márkus diadalkapuról.

nélkül foglalt helyet atyja trónján, mindenekelőtt a reá maradt háborútól igyekezett menekülni, hogy fővárosa gyönyöreihöz visszatérhessen. Békét kötött tehát a dunamelléki barbár néppel és Róma ezt a békét mint győzelmet ünnepelte, pedig félreismerhetetlen, hogy a birodalom nem nyert általa; azok a népek kisiklottak a római iga alól, melybe M. Auréliusz rövid idő alatt hajította őket. Kommodusz a béke óta személyesen nem vett részt hadjáraton; kitűnő hadvezérek, mint Niger, Szerusz tartották vissza a birodalomra törő népözönt.

Markusz Auréliuszszal véget ért a császárság fényes korszaka. Kommoduszszal véres császárgyilkosságok és jelentéktelen császárok kora kezdődött meg.

Kommodusz ugyan M. Antoninusz fia volt, de azért benne nem folytatódott az Antoninuszok uralkodása, mert teljesen ellentétje volt császári atyjának. Kommodusz volt az első császár, aki mióta a császárság fennállott „bíborban születeti“, ő volt az első, akinek az atyja császár volt, ámde nem vált származásának dicsőségére.

Az ifjában már gyermekkorában kegyetlenség és gonoszság lakott. Azt mondták róla, hogy tizenhét éves korában egyszer azt követelte, hogy a fürdő-mesterét vessék égő kemenczébe, mert az ő fürdő vizét nem melegítette meg kellően.

A parthok békét kérnek Márkus Auréliusztól. Domborkép Márkus Auréliusz diadalkapujáról.

Domborképek Márkus Auréliusz diadalkapujáról.

Balra: Márkus Auréliusz diadalkocsiján

Jobbra: Róma istennő átnyújtja Márkus Auréliusz császárnak a világgömböt.

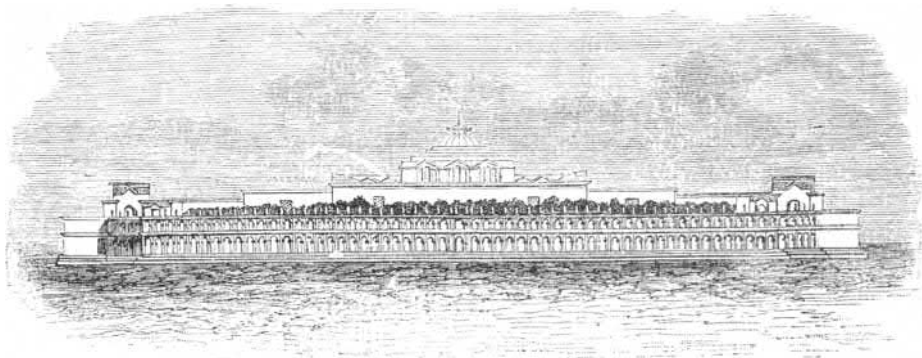
Az Antoninuszok kegyességéből Kommoduszban nem volt semmi és kegyetlen természetéhez oly ifjan a korlátlan roppant hatalom csak mérgező lehetett.

Márkus Auréliuszsal véget ért Róma nagysága, azután már rohamosan fejlődik a birodalom szétzúlléséhez siettető bomlás, haszontalan császárok és hitvány nép tékozolják a birodalom nagyságát és tekintélyét, bár akad még egy-egy derék férfiú a honba, de már az meg nem állíthatja a korhadást, mely az erkölcsökben elpusztult, erőben eltespedt, lelkületében sivár, nagyra képtelen népben rohamosan haladt.

Fausztina, Antoninusz Piusz császár felesége

Karakalla fürdői. (Mai romjait 1. 458 oldalon.)

A CSÁSZÁRSÁG KORA. CSÁSZÁROK GYILKOLÁSA.

Ommodusz Rómába sietett, atyja tanácsosait mellőzte és körülvette magát új emberekkel, kik a kormányt helyette viselték, ő pedig véres pályára siklott, mely nevét mindenkorra megbélyegezte. Okát adni ennek az átalakulásnak nem tudjuk, ha ugyan az összeesküvés nem volt, melyet saját nővére, Lucilla szervezett ellene, de nem sikerült és szerzőinek halálával végződött; az elítéltek közt volt a császárné is, kinek helyét a nagybefolyású Marcia, a császár keresztény kedvese foglalta el és annak befolyása szüneteltette a keresztények üldöztetését.

A császár hitvány környezete az időtől fogva ép oly szerepet játszott, mint Tiberiusz, Kaligula vagy Klaudiusz alatt, és a testőr had főparancsnokának kezében volt a birodalom története.

Főlözleges a császár hóhortjait egymás után előadnunk és előszámlálnunk azokat a testőrparancsnokokat, kik egymást váltották fel, és a kiknek bukása nem esett meg forradalom nélkül.

A fiatal császár egészen környezetére bízta magát, vágyainak élt, folyton vívott, nyilatott, kocsizott és a czirkuszi vadakat hajszolta. Vigasságai megfosztották ere-

Kommodusz császár.

jétől és kevés esztől, úgy, hogy mint valami eszelős dühöngött az emberek ellen, kik közül csaknem több áldozatot vett ő, mint a járvány, mely még mindig dühöngött. Mikor végre legbizalmasabb környezetét sem kímélte, bizalmasai törtek életére, hogy a magokét megmentse. Marcia mérget kevert ételébe, s mikor ez nem ártott neki, fürdőjében fojtották meg 192. december 31-én.

A tanács, mely előbb a császár buzgó tapsolói közé tartozott, szinte tombolt a császár halála felett való örömeben. Senki sem készült a gyilkosságot megboszulni, természetesnek találta azt mindenki. Az összeesküvők P. H e l -

Szextusz Kvinktíusz Maximusz, aki Kommodusz pribékjei elől elmenekült.

volt, bátran szembe

viusz Pertinaxot, a császári testőr hadnak a parancsnokát, ki a merényletben úgy látszik be volt avatva, szemelték ki új császárnak, hogy gyilkosságukat ennek a derék s a tanácsban kedvelt férfiúnak a megválasztásával igazolják. Pertinax közel hetven éves, békében és harcban jártas ember volt, de igen hamar oly kurtára fogta a kormányzás gyeplőjét, hogy az előbbi, könnyelmű ifjú uralkodása alatt zabolátlan élethez szokott katonák és a nép ebbe a gyors változásba semmiképen sem tudott beletörődni. Hozzájárult, hogy Pertinaxnak családja sem volt s a testőrhadat sem bírta megnyerni, noha nagy ajándékok juttatott annak fejenként, mely összeget Kommodusz kincseinek eladásából szerezte össze. A testőrség föllázdott de Pertinax, ki agg korában kemény katona szállott a lázadókkal, de azok a derék császárt

Krisztina felesége.

császárné,

Kommodusz

Kommodusz császár fosztogató gyilkosságai közt a legnagyobb felháborodást a Krinktíusz család leöletése okozta. Kondianusz és Maximusz, a két Kvinktíliánusz fivér, akik erényeikről, kiválóságairól, fivéri szeretetükről híresek voltak, dús gazdagságukkal szemét szűrték Kommodusznak, aki megölette a fivéreket és leromboltatta gyönyörű palotájukat, melynek romjai még állanak. Maximusz fia, Sextuszt aki akkor Szíriában volt, hogy megmentse életét azt a hírt keltette magáról, hogy meghalt; temetését és elégettetését is rendezte, hanem maga helyett kos volt a koporsóban. Kommodusz gyanakodott és nyomoztatta s többen, kik hozzá hasonlítottak, áldozatul estek, de Sextusz megmenekült.

A kvinktílusok villájának romjai.

uralkodásának nyolczvanhetedik napján 193. márcz. 24-én megölték.

A katonák a megölt császár fejével visszavonultak táborukba. Tettök általános ijedelmet okozott. Pertinax ipján kívül még M.

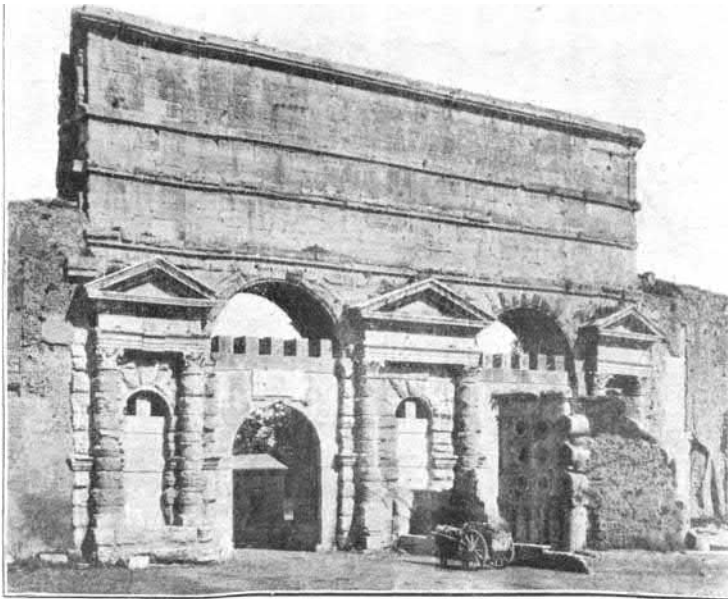
D i d i u s z Szalviusz J u l i á n u s z tanácsos is vágyódott a császári méltóságra és az a gondolata támadt, hogy kótyavetyére bocsátja a birodalmat Az egyik katona kiállt a töltés tetejére és meghatározta a kikiáltási összeget, - s mikor Juliánusz 25.000 szesztercziuszt ígért fejenként minden pretoriánusnak, rá hagyták a vásárt. Az ut, melyen Juliánusz a császársághoz jutott, igen botrányos volt és személye sokkal jelentéktelenebb volt, hogysen föntarthatta volna magát.

Alig jutott el kikiáltásának híre a tartományokba, a légiók három helyen legott ellene kiáltották ki ellencsászerokul: Pannóniában v e r u s z t, Britanniában D. K l o d i u s z Albinuszt, Szíriában pedig

K. P e s z c e n i u s z N i g e r t. Az első e három közül legott Itáliába indult seregével. Ott az őrségek hozzá pártoltak azonnal: még a prétoriánusok is elhagyták császárijkot, mihelyt Szeptimiusz bünbocsánatot ígért

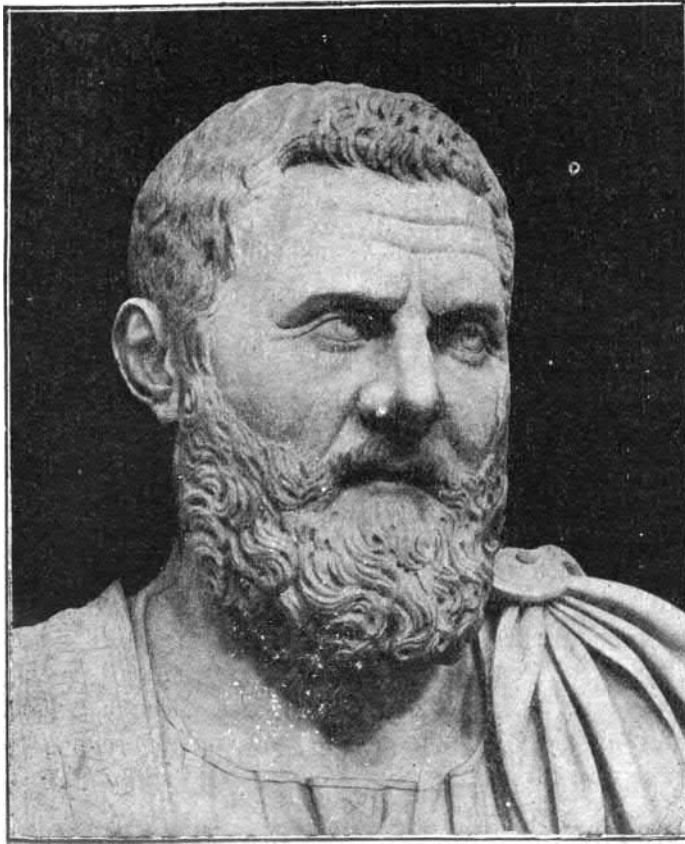

Lucilla, Kommodusz császár kedvese
aki a császárt akarta megölni.

A n a g y k a p u .
(Mai nevével Porta
Maggiore.

A harmadik nyílásában Augustus császár korából való síremlék áll, ami egyik gazdag pékmester sírja volt.
A Rómához vezető hatalmas vízvezeték-ívek az utak felett a rendeseknél nagyobbak és kapualakuk voltak. Ezután kapták nevüket s mint kapuk maradtak fenn, de eredeti rendeltetésük nem az volt, hogy kapuk gyanánt szolgáljanak, hanem csak a vízvezetéki utak feletti ívei voltak. Ilyen ez az itt bemutatott nagy kapu is.

Pertinax_cászáár.

nekik; a tanács pedig híret sem vette a prétóriánusok átpártolásának, mikor Szeptimiusz Szeveruszt kikiáltották császárnak és a szerencsétlen Juliánuszt titokban lefejezték.

S z e p t i m i u s z S z e v e r u s z uralkodását azzal kezdte meg, hogy^ megtorolta Pertinaksz halálát. A prétóriánusokat Szerviusz katonái lefegyverezték, a városból kiűzték és szétugrasztották. A fenyegető háború, melyet Szeverusznak a vetélytársai ellen indítania kellett, arra kényszerítette ugyan, hogy saját katonáinak némi szabadságot engedjen, hanem hogy mennyire nem akart önkényüknek meghódolni kitetszik

abból, hogy a kért 2500 drahma ajándék helyett csak ötszáz adott.

Egyik vetélytársát, Albinuszt, kormánytársul fogadta ezzel kiengesztelte és seregeit Niger ellen vezette, a ki kényelemből s gyönyörvágából a kedvező pillanatokot elszalasztotta, s csak Szeverusz megindulásának hírére készülődött. Niger három csatát veszített, s a harmadik után életét is elvesztette, de hívei, kik Szeverusz szigorúságától kegyelmet nem remélhettek, még egy évig tartották magokat Bizáncz városában. Nagy segítségök volt Priszkuszbán, korának legnagyobb erődépítésében, kinek tudománya a város védelmét ennyi időre lehetővé tette. Mikor végre Bizáncz az éhségtől kénytelen volt magát megadni, borzasztó kegyetlenséggel bánt el vele Szeverusz. A házakat lerontotta, a lakosságot kard élére hányatta vagy rabszolgául eladatta. Csak Priszkusznak kegyelmezett meg tudományáért, mert remélte, hogy annak még hasznát veheti.

Karakalla

Keletről Gallia felé fordult Szeverusz, hogy Albinuszt is megsemmisítse. A Lugdunum mellett vívott borzasztó csata, mely a római birodalom legjobb erőit pusztította el, határozott a két férfiú sorsa felett. Albinusz a csatát és életét vesztette; párthiveivel aztán csak úgy bánt el Szeverusz, mint Nigériével. Mikor pedig Rómába visszatért, negyvenkét tanácsnokot, kit Albinuszhoz barátságos viszony fűzött, „mert — úgymond — olyan emberek, mint a római szenátus tagjai, nem érdemelnek jobb császárt Kommodusznál; a római nemességnél Pompejus vagy Cézár kegyességével semmire sem juthatni: Máriusz, Szulla vagy Augusztusz kell nekik.“

Rövid idő múltán ismét a Kelet ellen fordult, hol a parthok pusztító betöréseket kíséreltek meg a határtartományok ellen.

Szeveriusz visszaverte őket és fővárosukat, Ktezifont, a római katonák dühének prédájára bocsátotta. Ebben a hadjáratban nagy szolgálata volt a megkegyelmezett Priszkus, mert segítségével elfoglalta a hozzáférhetetlen sziklákon épült, Traján által valana sikertelenül ostromlott mezopotámiai A t r a nevű várat.

Mikor Keletről visszatért, az igazságszolgáltatásra és egyéb államügyekre fordította figyelmét. Ebben is mértéktelen szigorúan, hevesen és kegyetlenül járt el, mit azonban nem annyira jellemének, hanem inkább az afrikai égaljnak, mely alatt született és nevelkedett, forró égöv hatásainak kell betudnunk.

Szeverusznak két fia volt: Karakalla és Géta, kiket korán fogadott kormányzótársakul, és Planciánus, a testőrség parancsnoka iránt nagy engedékenységgel viseltetett. Planciánusznak olyan befolyást engedett, hogy állása hasonló volt ahhoz, melylyel Tiberiusz alatt Szejánusz félemlített meg mindenkit. Planciánusz sokak kivégeztetésének volt oka, mert Szeverusz az elkobzott jószágokat neki szokta ajándékozni. Mindenki félt tőle, nagyobb pompát űzött, mint a császár vagy fiai. De mikor ez utóbbiakkal is érezte, Karakalla őt atyja szemeláttára keresztül szuratta.

A császár főgondját az állam igazgatására fordította és e tekintetben bölcsességének és jóakarátának számos jelét adta. Az állam kiadásait nemcsak bevételeihez arányosította, de tartaléktöke gyűjtéséről is gondoskodott. Igen óvatos volt hivatalnokai megválasztásában és szabadosoknak vagy szolgáknak nem engedte, hogy közügyekbe ártsák magukat. Az igazság-

Klodiusz Albimisz ellencsászár, akit Szeptimiusz császár-társul fogadott.

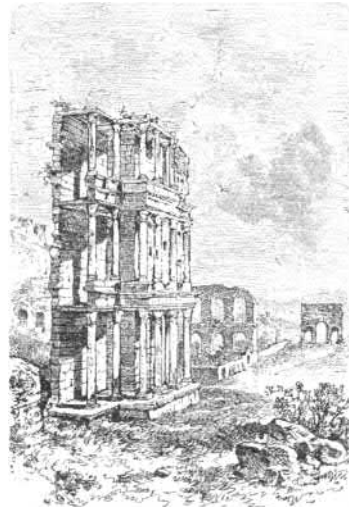
Szeptimusz Szeverusz császár. rablóbetöréseit megtorolja; célját azonban, hogy az egész szigetet meghódítsa, három évi háború után sem bírta elérni. Végre az a kegyetlen gondolata támadt, hogy a mai Skócia összes lakosságát lemészároltatja és csak a halál gátolta ennek az elhatározásának a kivételében. A befejezetlen háború, a vetélkedés fiai közt, kik egymást halálig gyűlölék, romlottságuk és gonosz gondolkodásuk, a lélekfurdalása, melyet több kegyetlensége okozhatott és fájdalmas betegsége keserítették utolsó napjait. — Eborákumban halt meg 211-ben febr. 4.

Fiai, Karakalla és P. Szeptimusz Ant. Géta követék az uralkodásban. Az idősb, kit voltaképen M. Aur. Ant. Bassziánusznak hívtak és a Karakalla gúnynevet csak a Rómában divatba hozott felöltőről kapta, a legkegyetlenebb, legkihágóbb, legdurvább és legesztelenebb római fejedelem volt; öcsese

szolgáltatást nagy figyelemmel kísérte, maga kérlelhetetlen szigorral ült törvényt s a törvénytudomány alatta érte delelőpontját. Papiniánusz, Paulusz és Ulpianuszhan, kiknek tekintélye évszázadokra kinyúlt. Papiniánuszt a császár Planciánusz utódjául nevezte s ez időtől fogva jött divatba, hogy a testőrhad egyik főnöke a birodalom igazságügyét is gondozta.

Amit a császár a hadügyre nézve tett, az kevesebb magasztalást érdemel. A régi testőrséget, mely Kommoduszszal zsarnokoskodott, Pertinaxot meggyilkolta és a birodalmat Juliánusznak eladta, szétugrasztotta ugyan, hanem helyette új, nagyobb testőrhadat alkotott. Főlemelte a sereg zsoldját és járandóságait, mi által annak fentartását nehezítette; megengedte a katonáknak, hogy nősülhessenek s nejeik velük lakhassanak a tanyákon.

Késő öregségében még hadjáratot indított Britanniába, hogy a kaledoniak

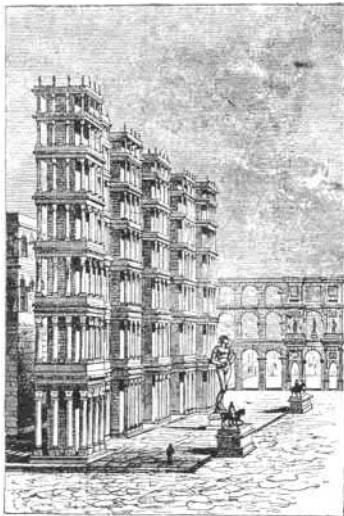
A „Szeptimium“ romjai. Csarnok-palota volt, melynek a császári palotához előcsarnokul kellett volna szolgálnia.

nem sokban maradt
 ebben tőle el. A test-
 vérek egyszer valamely
 kakasviadal felett
 összeszólalkoztak és
 azóta halálosan gyűlöl-
 ték egymást. Gétát
 bátyja erőszakoskodá-
 sai ellenében eddig is
 csak anyja védelmezte
 meg, de közös ural-
 kodásuk első évében
 már áldozatul esett
 bátyja hevességének,
 ki őt anyja oltalma s
 karjai között gyilkolta
 meg, s aztán lassan-
 ként megölette mind-
 azokat, kik Gétához
 némi barátságos érzés-
 sel viseltettek, hozzá
 vonzódtak s akiknek
 száma nem sokkal volt
 kevesebb húszezernél. Az örült
 császár dühe pusztított mint a
 pestis.

Julia Donna császárné.

A zsarnokok, kik a római birodalom-
 ban önkénykedtek, pazarlók is voltak
 egyszersmind. Karakalla csakhamar elverte
 az előbbi kormány megtakarításait és pénzt
 további költségeire szintén úgy szerzett
 mint Nero, Domiciánusz vagy Kommodusz,
 azzal a különbséggel, hogy ő még a tarto-
 mányokat is bebarangolta, hogy jószágel-
 kobzások végett halálos ítéleteket hozhasson.
 Hogy a polgárságért járó díjakat és adókat
 szaporítsa, az egész birodalom szabad em-
 bereit polgári jogokkal ruházta fel. Mind-
 ezt pedig azért tette, hogy katonáit kielé-
 gíthesse, kiknek a többi osztályok javát föl-
 áldozta. Zsoldjukat még inkább felemelte,
 velük pajtáskodott, fáradt, mulatott s nem
 restelte bevallani, hogy ő és a birodalom
 tőlük függenek Német és szarmata zsoldosai

A „Szeptimium” újjáalakítva. A különös
 hétesarnoku palota ilyen volt, amikor
 még állott. Szeverusz építtette.

Szept. Szeverusz diadalkapuja Rómában.

kedvéért még szőke parókát is viselt, csakhogy külsejében is hozzájuk hasonlítson. Az ellenséggel azonban többnyire évi adó ellenében eszközölt békét. Végül hadjáratot indított a Kelet ellen, mikor ez alkalommal Egyiptomba érkezett, ott nagy népgyűlést tartott, a gyülekezeti titkon körül-vétette katonákkal és a védtelen polgárokat könyörtelenül egy szálíg le-kaszabolhatta, a várost pedig zsákmányul dobta katonáinak. Ez bosszú volt a gúny miatt, melyet a város lakói űztek vele.

Karakalla Egyiptomból a parthok ellen indult, kiket belső viszálykodás akadályozott meg abban, hogy a császár ellen hathatós előkészületeket tehessenek. Karakalla Parthiának Média nevű tartományában szörnyű pusztítást vitt végbe, utána téli szállást ütött fel Edesszában és elhatározta, hogy a következő tavasszal folytatni fogja a háborút; szándékát azonban nem hajthatta végre, mert mielőtt újra fölfogta volna a fegyvert, április nyolczadikán meggyilkolták.

A gyilkosságnak a tervezője Mákrinusz volt, az a testőrőfnök, aki egyúttal igazságügyi miniszter is volt. Mákrinusz az összeesküvést már régóta szervezte, titkos működésének azonban valószínűleg nyomára jöttek tehát, hogy saját életét megmentse, gyorsan kellett cselekednie, néhány tiszt által megölette Karakallát; neki és az összeesküdtek vezető tagjainak sikerült eltitkolniuk azt, hogy részi vettek az összeesküvésben, hanem a

gyilkosság végrehajtóit a felbőszült testőrhad, melynek Karakalla bálványa volt, azonban felkoncizolta.

Négy napig császár nélkül maradt a birodalom, ötödnapra sikerült a sereget Opiliusz Makrinusz részére meg nyerni és Edeszában kikiáltották császárnak, amit a tanács helybenhagyott.

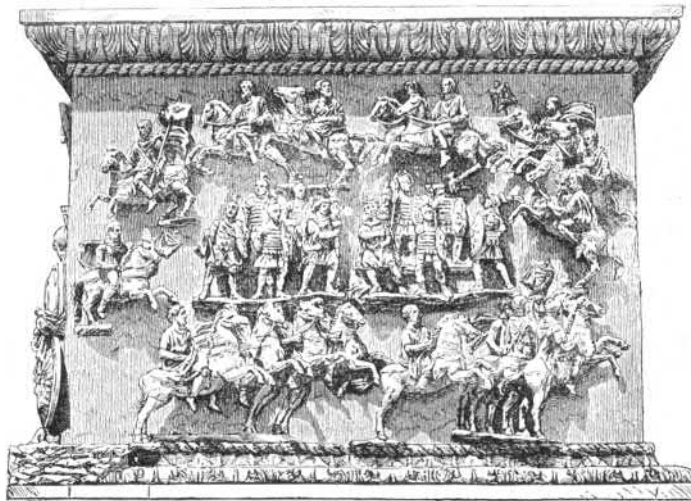
Makrinusz se katona, se hadvezér nem volt, mindjárt kezdeten a rest semmittevésbe sülyedt, ami a jobbakat elidegenítette tőle.

Ezenfölül a parthok elleni háborúban is szerencsétlen volt és oly békét kötött velők, hogy a múlt évben ejtett egész zsákmányt visszaadta és még tetemes kárpótlást fizetett. Ehhez még hozzájárult az is, hogy katonáit, kik lassan-lassan szelét vették annak, hogy ő is résztvett Karakalla meggyilkolásában. Mindezeknek a következményeit egy évvel trónralépte után megérezte.

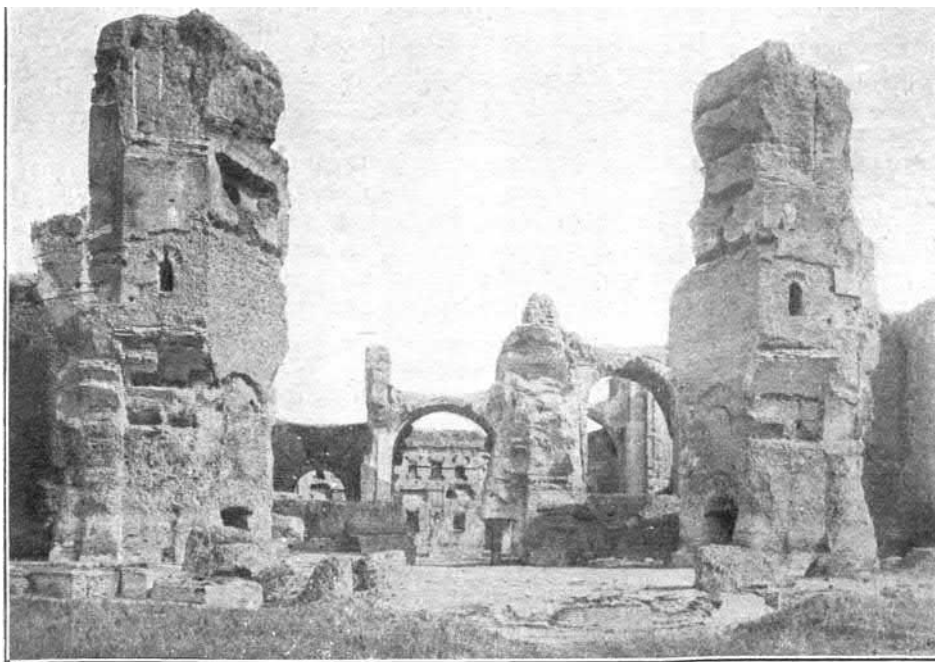
Karakalla nagynénjét, Mészát, Makrinusz száműzte, Sziiriának Emesza városába. Mésza asszony itt leányaival Mammea és Szoémiszszal, ezek fiaival Alexiánusz és Basziánuszszal roppant gazdagságát élvezte. Basziánusz a Szoémisz fia, a szír napistennek volt főpapja s mint ilyen Elagabálusz nevet viselt. Szépsége, meg a papi hivatalának fénye az ott táborozó római katonák figyelmét magára vonta. Elhíresztelték, hogy Karakalla fia s a három nő elég szemérmetlen volt ezt a hirt megerősíteni, mivel pedig a pénzt sem sajnálták, a Makrinusztól elidegeníteti katonák megvesztegetésére elérték, hogy a katonák Elagabáluszt császárrá kiáltották ki. Az ellene küldött katonákat pénzzel szintén átpártolásra bírták, Makrinuszt teljesen megfélemlítették, mire a testőrségen kívül a többi katonák is urat cseréltek. Makrinusz hűséges testőreivel fölkereste ellenfelét, az ütközet elején a szerencse feléje mosolygott, de mihelyt a koczlra fordult és a harcz kétségé vált, már hátat fordított és elmenekült. Katonái egy napig várakoztak visszatérésére, hanem, amikor a nap elmúlt, elfogadták Elagabálusz ajánlatát. Makrinuszt a nyomába küldött csapat Kalkedonnál elérte és fiával, Antoniusz Diáduménusz császárral együtt kivégezte 218-ban.

Plautilla, Karakalla felesége.

A római lovak díszes temetési menete császártemetés alkalmával.
(Az Antoniusz oszlopról való domborkép)

Karakalla fürdőinek romjai

A BIRODALOM SZÉTZÜLLÉSNEK INDUL.

Elagabálusz császárral haszontalan gyönyörhajhászó került a trónra, a rossz nevelésű, tobzódás és üres pompához szokott ifjú még csak tizenöt éves múlt, mikor trónra jutott. A tanácshoz intézett levelében kijelentette ugyan, I hogy Augustus, az Antoninuszok és Szeverusz példája szerint fog uralkodni, hanem megsértette a tanácsot azonnal, annak jóváhagyása nélkül vette át a császári uralmat. Fölmagasztaltatását a napistennek köszönte, tehát oda iparkodott, hogy annak tiszteletét minden vallás fölé emelje és templomot építtetett számára, ahol a buja isten-tiszteleténél Szíriái leányok segédkeztek. Udvarát keleti fényfel vette körül, háremet és heréiteket tartott, azzal a különbséggel, hogy keleti életét nem a hárem falai közt, hanem nyilvánosan élte. Ilyen császárt még a romlott Róma sem bírt sokáig eltűrni, a katonák szégyelték méltatlan választásukat és nagyanyja maga bírta rá Elagabáluszt, hogy méltóbb unokatestvérét, a 17 éves Alexander Szeveruszt kormányzó-társul fogadja. Szeveruszt nemes, bár becsvágyó anyja, Mamméa, amint sokan hitték, a kereszténységnek hive, példásan nevelte, annyira megnyerte a hadsereg nagyrabecsülését, hogy midőn Elagabálusz e miatt életére tört, a prétóriánusok rajtűtöttek, felkoncolták, szétmarczangolt testét a város utczáin meghurczolták és a Tiberisbe dobták.

A trónt uralkodótársa foglalta el.

Szeverusz, az ifjú császár mellett! anyja vezette a kormányt és állíthatjuk, hogy nőuralom soha sem volt jótékonyabb az övénél. Életmódja és elvei kifogástalanok.

Elagabalusz császár.

egyszerűsége, az óvatosság, melylyel hivatalnokait kiszemelte, a gyámolítás, melyben a tudományos, nevelő és jótékony intézeteket részesítette, a gond, hogy a közigazgatást minél olcsóbbá tegye és fáradsága a régi jó erkölcsök visszaállításában teljes elismerést érdemelnek, hanem egész magaviseletéből kiérzik az önállóság hiánya, izgatott mohósággal igyekezett egyik-másik gyöngegséget kiirtani, míg más vétkek korlátolatlanul burjánoztak tovább.

Érezte a császár, talán inkább anyja, hogy a fonák pályára került birodalomban immár a legjobb császár sem tarthatja magát, ha katonáira, vitézsége és harczra termettsége által hatással nincs. Ez okból, hogy katonái szeretetét kinyerje, testőrségét majdnem harmincezer emberre szaporította, mellette még arany meg ezüst pajzsokkal ékeskedő csapatot tartott. így történt azután, hogy a legbékeszeretőbb s legemberibb császár is szaporította a sereg költségét és nyújtott tápot a katonák elkaparosságának, minek nyomában örökös felkelések, összeesküvések, viszályok támadtak a polgári és katonai elem között. Hasonló véres összeesküvésnek esett áldozatul Ulpiánusz, kit a császár jelenléte sem bírt megmenteni. Dió Kássziusz, a történetíró,

Elveit a keresztény tanokból merítette. Ezek az elvek vezették fia nevelésében, ép úgy, mint a birodalom kormányzásában. A törvényt nem kénye-kedve szerint szabta, hanem ötvenkét tagból álló testületre bízta a törvényhozást. A kormány élén tizenhat kiváló államférfiből tanács állott, akiknek körében a növendékcászár az uralkodáshoz való bölcseséget tanulta. Az igazságszolgáltatásnál kitűnő jogtudósokból alakult a legfőbb bírói szék. Ulpiánuszt, korának első jogászát és legigazságosabb férfiát Alexander barátjául fogadta, az volt az egyetlen, aki vele tanuk nélkül társalgóit; Paulusz, a hírneves jogtudós, szintén Szeverusz tanácsosai közé tartozott. Ennek a két férfiúnak engedett befolyás eléggé dicséri a császárt és anyját egyaránt. Az udvartartást illetőleg Szeverusz uralma rövid visszatérés volt Vespázianusz korára. Ő maga a legnagyobb egyszerűségnek és rendnek hódolt, a keleties szokásnak és pompának pedig tehetsége szerint elejét vette, noha az erkölcsöket régi kerékvágásukba teljesen visszaterelni lehetetlen volt, mert könnyebb volt a fényűzést divatra kaptatni, a hiúságot becézni, mint az egyiket kiküszöbölni, a másikat mérsékelni. Szeverusz magánélete, életmódja, asztalának, multságainak, egész háztartásának

Julia Kornélia Paula
Elagabalusz első felesége
akit egy év múlva
ellőkött.

pedig csak úgy menekült, hogy teljesen a magányba vonult vissza és többé semmiféle államügygel nem foglalkozott.

Szevérusz uralkodása alatt dűlt meg a parth birodalom, vagyis az Arszakidák királyi háza; Artaxerxesz, Kirusz állítólagos utódja vetett neki véget és alapította az új perzsa birodalmat a Szaszanidák kormánya alatt. Ez meghagyta a rómaiaknak, hogy Ázsiából pusztuljanak s ériék be Európával.

Alexander Szevérusz maga szállt síkra ellene. Kitűnő haditervet dolgozott ki, jelentékeny előnyöket vívott ki a perzsák ellen és mélyen behatott tartományukba, hanem anyja, túlzott féltékenységekben Szevérusz élete iránt, nem engedte a kidolgozott terv teljes kivitelét. Visszavonult tehát, de serege kétharmad részének árán. Mégis annyira megfélemlítette a perzsákat, hogy azok több évig nem lázongtak, nyugodtan maradtak.

A perzsa háború után a germánok rablókalandjai fel a Rajna vidékére hívták a császárt. Ott a thrák eredetű Maximinus, ki közkatonából tábornoki rangra emelkedett, vezényelt. Ez a durva, de roppant nagyságú, erejű és kitűnő katonai képzettségű férfiú megtartotta a fővezérséget a császár jelenlétében is, ki a hadjárat nehézségeit kerülte, az őt mindenhova kíséző anyja oldala mellől sűrűn küldözgette a fegyelemre vonatkozó parancsait, mi főleg a gall légióknak nem tetszett. A katonák sokszor ostromolták panaszaiikkal emiatt s mikor az mindig nagyobb szigort vont maga után, kitört a katonai forradalom. A gall légiók most Maximinuszt állították élőkre, míg a császár anyjával együtt Magunciákum közelében megölték.

Szevérusz halálának híre a sereg többi részét nagyon leverte és a gyilkosok életükkel lakoltak, de Maximinuszhoz a sereg durvább és erőteljesebb elemei pártoltak és így fentartotta magát a trónon.

C. Jul. Verusz Maximinusz, akit a serege s a testőrhad nagy része császárrul választott, a megrettent tanács a császári méltóságban megerősítette; az új császár azonban egész három évi kormánya alatt nem mutatta magát Rómában, hanem folytonosan s úgylátszik, szerencsésen folytatta hadjáratát a germán népek ellen.

A közigazgatásban Maximinusz szörnyű szigorúsággal kormányzott, emiatt forrongtak is ellene, két lázadást is kísérlettek meg, ami azonban csak újabb iszonyú kegyetlenségekre szolgáltatott okot, az egyik lázadás alkalmából négyezer embert végeztetett ki.

Maximinusz a rómaiak elpuhultságát, élvágyát és gyáva-ságát, szívéből utálta és minden olyan költséget, amit pompára vagy a nép mulattatására vetettek ki, katonáira fordított, kik a birodalom összes jövedelmét felemészítették s mégsem elégíthette ki őket. Mikor e célból a császár végül a magánbirtokot, sőt a szentélyek kincseit sem kímélte,

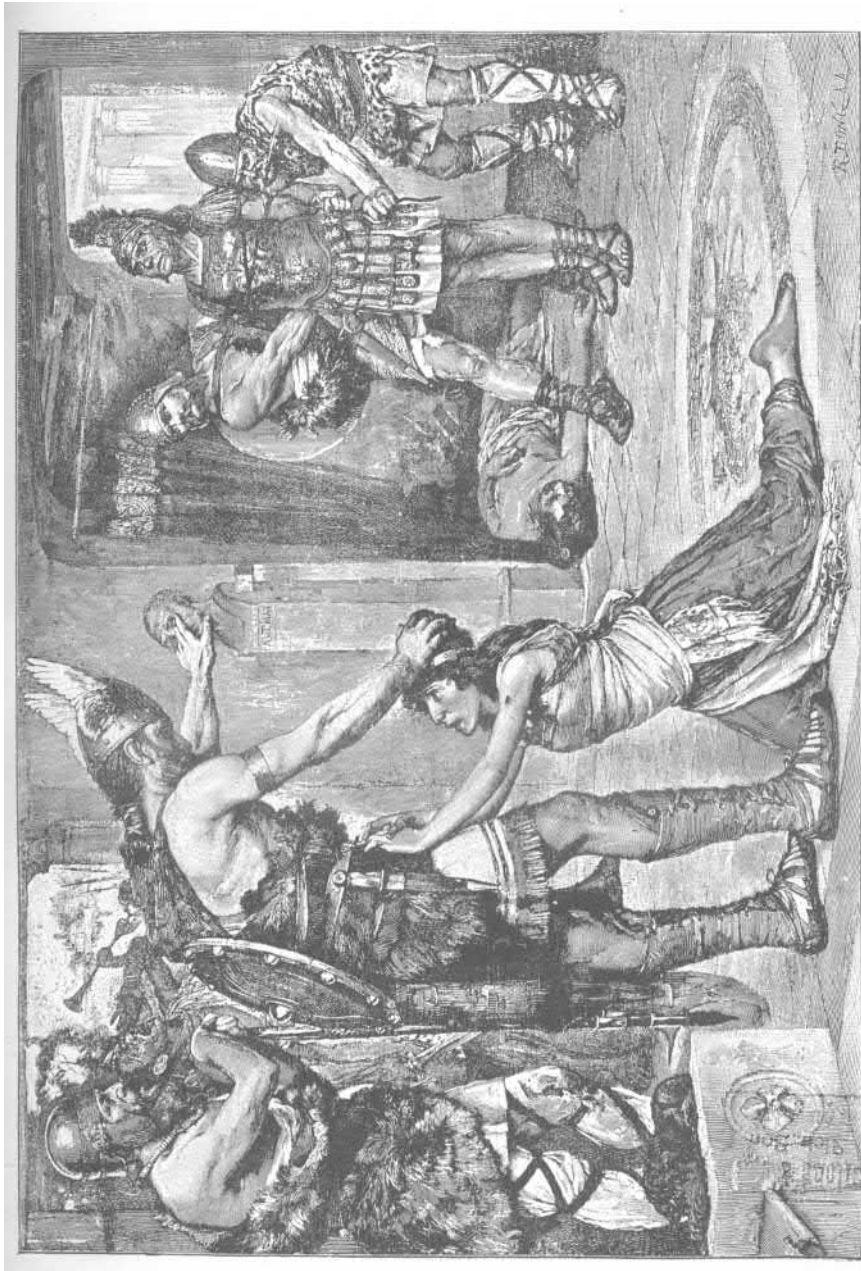
akkor a legbékésebbeket is a kétségbeesés fogta el. Legelőször Afrikában nyilatkozott meg az általános elkeseredés és pedig abban, hogy e tartomány nyolczvan éves helytartóját, Gordiánuszt császárrá, ugyanolyan nevű fiát pedig kormányzóként kiáltották ki 237-ben. A tanács a választást azonnal megerősítette és mohó erélyvel fegyverkezett Maximinusz ellen. Szerencsétlenségére a szomszéd Mauretániának helytartója gyorsan leverte az afrikai fölkést és Gordiánuszt megölte.

Az okos Meza,
Elagababalusz anyja.

Ifjabb Qordianusz.

Endrei Zalán : A Világ Történelme II.

Római harcosz germán fogságban.

„Globus” mintézel, Budapest.

Maximinuszt eleinte dühödté tette haragja, azután bűnfeledést ajánlott a tanácsnak hanem midőn az ezt is visszautasította, Róma ellen indult. A császár közeledésének és a két Gordiánusz halálának híre a tanács két új császárt választott a hadtudományban képzett Klodiusz Pupienusz Maximuszt és Céliusz Balbinuszt, ki az államügyek intézésében volt kiváló, sőt mikor a nép és katonaság e választásban az uralmának visszatérését kezdte gyanítani, harmadik császárnak III. Gordiánuszt, az öreg Gordiánusznak tizenhárom éves unokáját is megválasztotta.

A katonaságnak nagyon tetszett, hogy tizenhárom éves császárt ültessenek a trónra. Hanem azért egyúttal a császár-választás után mégis néhány békés esztendő következett. Az udvarnál dívott fejtelenség, melyet az előző császár háremuralkodása idézett elő is véget ért, mikor III. Gordiánus a szép Tranquillinat Akvila Timsztheusz leányát feleségül vette és

azután apósát a testőrhad főparancsnokául kinevezte és azzal a testőrség lázadása ellen biztosította trónját és az életét, melyért minden császárnak remegnie kellett.

Maximinusz az útját Itáliába ismeretlen okból addig halasztgatta, míg az összes tartományok ellene nyilatkoztak, mikor végre 238-ban tavasszal, mikor a medreikből kitérő folyók útját felette megnehezítették, Felső-Itáliába érkezett, ellenei a szükséges ellen intézkedéseket

Annia Fausztina
Elagabulusz harmadik felesége akihez csak pár heti házasság után a legdurvább lett.

megtették, katonáinak ép úgy éhséggel kellett szembezállniuk, mint a jól felkészült hadsereggel. Ez annyira elkeserítette őt, hogy elvégre saját katonáival, egyedüli támaszaival is érezte rossz kedvét, amire azok agyonverték őt Aquileja közelében fiával együtt és elismerték a tanács által választott három császárt.

Alig érkezett vissza Rómába a Maximinusz ellen küldött győzelmes sereg, a pretóriánusok máris fellázdak a tanács és nép ellen, mely alkalommal Balbinusz és Maximinusz császárokat meggyilkolták. III. M. Antoniusz Gordiánuszt most maga maradt császárnak és szerencséjére Miszitheusz a testőrhad főnöke volt azontúl a császár első minisztere. Ez az ügyes ember, aki saját leányát adta nőül a császárhoz, maga pedig kormányzott helyette. A császár és ipja nemsokára azután kénytelenek voltak a perzsák ellen indulni, kik fölhasználták a római birodalom zavart helyzetét, betörték Mezopotámiába. A rómaiak az ellenséget megverték ugyan, hanem

Római művészeti iskola,

Julia Mammæa
Alex. Szeverusz anyja.

azonnal síkra kelt Filippusz ellen, Filippusz előbb ugyan azt írta a császárnak, hogy őt serege kényszerítette a legfőbb méltóságot elfogadni és mihelyest Rómába érkezik, tüstént lemond e méltóságról, hanem Filippuszt nem vezette tévútra az álnok beszéd és táborba szállt ellene, azonban szerencsétlenül, mert Veronánál elvesztette a csatát és életét. A keresztény egyháztörténetírók általában kereszténynek tartják, aki még keleten vezér korában felvette a kereszténységet.

C. Messziusz Deciusz uralkodása nem volt szerencsésebb, mint elődjéé. Galliában nyugtalanságok törtek ki, Dáciát, Mőziát és Thrákiát pedig a góthok pusztították. Deciusz táborba szállt ellenük és kezdetben jelentéktelen előnyöket vívott ki felettük, hanem aztán meggondolatlan heveséggel üldözte őket, hínárba

Miszitheusz is áldozata lett a hadjáratnak, utódát pedig, kit ázsiai származásánál fogva Arabs Filippusznak neveztek, a Miszitheusztól örökölt alárendelt helyzet nem elégítette ki. Mindjárt kezdettől fogva a császári méltóságra sóvárgott, fortélyos mesterkedéssel elégtelenséget szított a katonák között, az ifjú császárt megölette, a bíbort magára öltötte és a tanács megerősítette császári méltóságában.

Az új császár, M. Juliusz Filippusz, a perzsákkal a körülményekhez képest tisztességes békét kötött és Rómába sietet, hol a birodalom ezer éves fennállásának emlékét világraszóló pompával ünnepelte, pedig a birodalom még sohasem volt közelebb a végromlásához. Nemcsak a szakadatlan belviszály marcangolta, hanem éppen akkor a leghevesebb rohamokat kellett kiállania egyrészt a germán népektől, kik a Rajnán és Dunán átkeltek és rablókalandjaikba soha bele nem fáradtak, másrészt a perzsák az egész keleti birtokot tették válságossá. A perzsák célját is érték volna, ha hadviselésük és seregek rendezettebb ugyanekkor a római seregek különböző császárokat kiáltottak ki, így tettek Mőzia és Pannónia légiói is, kik vezérüket, Deciuszt, emelték a trónra. Ez

J. Vernusz Maximinus
császár

jutott és seregestül ott veszett, ekkor Galluszt, ki a sereg másik részét vezényletté, kiáltották ki császárnak.

C. Vibiusz Trebonianusz Gallusz évi adó ígérete mellett békét kötött a góthokkal. Azonban ezzel nemcsak a rómaiak büszkeségét sértette meg és ingerelte maga ellen, de a vérszemet kapott barbárok is mindinkább a gyámoltalan birodalmat pusztították.

M. Emiliánusz, Pannónia helytartója, erre építette vágyának kielégítését, mikor katonáinak azt ígérte, hogy kiosztja köztük a góthoknak ígért adót, ha az ellenséget megverik. A sereg megértette vezérét, megverte a góthokat és császárnak kiáltotta ki vezérét. Az új császár azonnal Róma ellen vette útját, Gallusz síkra szállott ellene, azonban saját katonái ölték meg. Hanem még abban az évben, 266-ban ugyanez a sors érte Emiliánuszt is, mikor Valériánusz, ki az események lefolyása alatt Rhecia és Norikumban járt, hogy sereget AJ ex. Szeverusz. gyűjtsön Gallusz számára, Itáliába érkezett azzal a szán-

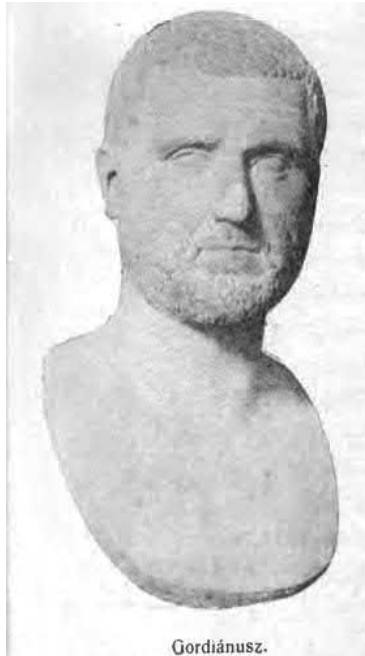

Celiusz Balbinusz

társának nevezett. Ha Valleriánusz rendes időben jutott volna a kormányra, józan esze és becsületes gondolkozásmódja által helyét emberül töltötte volna be. Hanem annak a kornak nehéz viszonyait rendezni, nem bírta, előrehaladt koránál fogva is hiányzott benne a szükséges erély és tevékenység. Gallienusz pedig gyönyörhajhászó volt és minden erőfeszítőbb munkától idegenkedett.

A római birodalmat az ellenség egész raja vette körül, ha a birodalom egyik szélén visszariadtak, annál hevesebben csapott a másikra. A frankok, kiknek nevét ez időtájt először halljuk említeni, Galliát pusztították az alemann szövetség népei, az Alpeseken át egész Milánóig értek, hol őket Gallienusz nagy csatában verte meg, Pannónia, Illyria, Mőzia és Thrákiában a

Gordianusz.

dékkal, hogy a főhatalmat a kezébe keríti. Emiliánuszt saját emberei ölték meg és Valériánusz felére állottak.

Mily szomorú sorsra jutott a birodalom, melyben Alexander Szeverusz óta a katonák, legtöbbnyire durva külföldiek császáraikat többször változtatták, mint ruhájokat. De nem csak a zavar és féktelen katonauralom volt az egyetlen szerencsétlenség, Galliát és az északi tartományokat a barbárok szakadatlanul pusztították. Az éhséggel karöltve Gallusz óta szörnyű járvány terjedt szét az egész birodalmon, mely sok ezer áldozatot követelt, végre Deciusz a keresztények üldözését rendelte el s ez által még a hatalmasan terjedő vallásfelekezetet is harcra szólította az amúgy is elgyarlódott birodalom ellen.

A tanács P. Licinius Valerianuszt közvetlen Emiliánusz halála után megerősítette egyidejűleg Gallienuszt, akit atya császár-

K. Pupienusz Maximusz.

góthok és más népségek folytatták rablókalandjaikat. A gótok a barbár népek legfélelmesebbjai voltak akkor.

Gyarló járműveken, melyeket a fogoly rómaiak által ácsoltattak magoknak, áthajóztak a Fekete tengeren.

Kis-Azsiában kirabolták, elpusztították a tengerparti városokat, fosztogattak, rablójáratokkal az ország belsejében kalandoztak. Ép oly félelmesek, mint a góthok, voltak a perzsák is, kik abban az időben Örményországot ragadták magukhoz és Szicíliaig hatoltak előre. Valériánusz személyesen indult ellenök, hanem útjában jőidőig feltartóztatták a góthoknak, burgondoknak és egyéb barbár népeknek a becsapásai. Valériánusz megtette a kellő védekező intézkedéseket Kis-Azsia északi határainak biztosítására, hanem, mikor a barbárok ott ellenállásba ütköztek, másfelé fordultak, hol a lakosok emberemlékezet óta ellenséget nem láttak, a Szigettenger városait elpusztították, megszállták Athént, elkalandoztak Thesszáliáig és Iliriáig, kifosztották Efezuszt és lerombolták Diána pompás szentélyét. Gazdag zsákmánnyal terhelten tértek aztán vissza hazájukba. Valériánusz, mikor végre a perzsa határhoz közeledett, érzékeny vereséget szenvedett. Tétlen aléltás fogta most el a császárt, ahova tekintett, mindenütt veszély

Galliusz.

a birodalom kiilömböző részeiben annyi ellencsászár lépett föl, hogy a számuk a harminczat megütötte. A történetírók Galliénusz ellencsászárjait a harmincz római kényurnak nevezték el, az elnevezésnek azonban nincs semmi jogosultsága. A leghíresebb közöttük Baliszta és Odenatusz keleten, Poszthumus Galliában és Hiszpániában, Tetrikus Galliában és Aureolus Illíriában.

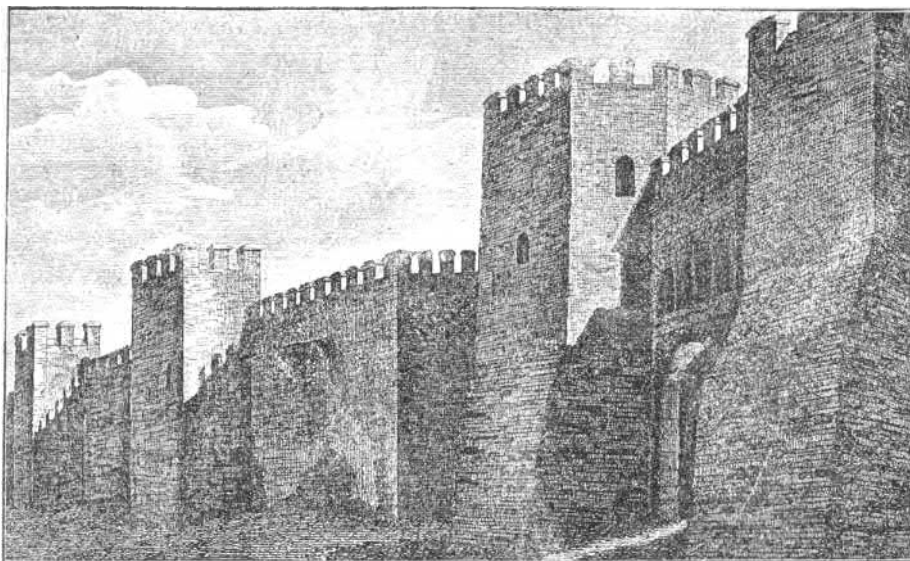
Ezek az uralkodók többnyire mégis vitéz tábornokok voltak, kik a veszélyeztetett birodalmat a germánok és perzsák betűtése ellen oltalmazták. Galliénusz e zavaroknak közepette gondtalan élvezethajhászásban tobzódott, vagy bölcsekedő rejtélyességekre pazarolta idejét, hanem 268-ban saját emberei megölték és M. Auréliusz Kladiusz, legélelmesebb tábornokát, ki hihetöleg tudott a gyilkosok tervéről, választották helyébe császáru.

M. Emiánusz.

A választás szerencsés volt. Kladiuszsal még egyszer fordulópontja volt a római birodalom életének. A Kladiuszsal kezdődő kor ismét megerősíti alapját a már züllő birodalomnak, habár nem is segít rajta gyökeresen. Erös kezü császárok még össze tudták egy ideig tartani a haldoklásnak indult császári hatalmat, római fennhatóságot, de új erkölcsöket oltani a megromlott népbe nem tudott, pedig az erények nélkül való népek sorsa az elpusztulás.

tornyosult eléje, csak egy menekvést látott: alkudozni Szaporeszszel; ép ez volt a legveszélyesebb. Hogy a perzsa király elbizakodottsága nagy áldozatot követelt, azt a császár abból is látta, hogy a római követekkel Szaporesz szóba sem akart állani. hanem személyesen akart találkozni. E mögött azonban csel rejlett, de Valeriánusz aggodalom nélkül teljesítette Szaporesz kívánságát. Kévésed magával indult Szaporesz királynak táborába, ahol Szapores nem habozott alattomos tervét végrehajtani. Valeriánusz fogságba került, melyben méltatlankodások közt töltötte életének hátralevő napjait. A perzsa király azután élt szerencséjével s kiaknázta a római birodalom zavarát, bekalandozta Szíriát, rablott és pusztított mindenütt, elfoglalta és kirabolta Antiokiát, sok ezer embert rabszija fűzött, hasonlóképen bánt el Kilikia és Kappadokiával, míg végre arómiaiaknak Baliszta vezérlete alatt sikerült őt visszaüzni.

Auréliánusz város-fala Róma körül.

A RÓMAI BIRODALOM ÚJRA ERŐRE KAR AZ ILLÍR SZÁRMAZÁSÚ CSÁSÁROK.

Claudiuszal, kit a történetírók mint igénytelen, igazságos, önzetlen és belátó uralkodót magasztalnak, a római birodalomnak új és valamennyire jobb korszaka kezdődik, mert a császárnak sikerült a barbárokon győzedelmeskednie, a lázadásokat lassankint elnyomni s a kormányzásban némi egységet visszaállítani. Kitűnő tábornoka, Auréliánusz, ki utána a császári méltóságot elnyerte, valamint következő utódai is ugyan azon a nyomon haladtak és befejezték, amit ő elkezdett. Klaudiusz legelőbb Itáliát mentette meg, melybe az alemannok behatoltak. A barbárokat a Garda tavánál tökéletesen megverte és az Alpeseken visszazűzte. Azután kelet felé fordult, hol a barbárok szintén pusztították a római birodalmat. Egyik részök Pannóniát, Illíriát, Möziát és Trákiát árasztotta el, a többiek átkeltek a fekete tengeren, a Dardanellákon és az Arkipelagusz partjait Krétaig és Kipruszig háborgatták. A barbárokat a császár részint személyesen, részint tábornokai által győzte le, nagy részöket azonban a járvány és a szükség pusztította ki.

Klaudiusz és tábornokai akkor nemcsak pillanatnyi oltalmat szereztek a keleti tartományoknak, hanem a góthok hatalmát hosszabb időre megtörték.

Ugyan az a járvány, mely annyi romlást okozott a barbároknak, Klaudiusz is elragadta, meghalt Szirmiumban, (Szerem) 270-ben.

A katonák L. Domitiusz Auréliánusz kiáltották ki császárnak. Az új császárt, aki öt évig uralkodott, alig érkezett meg Rómában, a markomannok betörése máris Felső-Itáliába szökött. Ő a barbárokat visszaverte, üldözte egész hazáig és Pannónia belsejében állomásozott, mikor a tudósítás, hogy az alemannok beütöttek, kényszerítették, hogy visszatérjen. Auréliánusznak másodszor is sikerült megmentenie Itáliát, hanem csak ideiglenes eredményt bírt elérni, mert néhány év múlva ugyanazok a népek megismételték rablókalandjaikat. Bölcsen cselekedett tehát Aureliánusz, mikor Róma erősítését rendelte el, mert az Alpeselek nem nyújtottak immár elég oltalmat a barbárok ellen, s az alemannok terve utóbbi hadjáratokban Róma elfoglalása volt s már Umbráig hatoltak előre. Aureliánusz roppant falakkal vértette körül a várost, melyek építését csak utódja fejezte be. Mikor Aureliánusz a germán népeket legyőzte, két belső ellenségre fordította figyelmét. Galliában ugyanis még mindig Tetrikusz volt az ur és a Kelet nagy része még Galliánusz uralomkodása alatt a bennszülött Odenátusz uralma alá került. Amaz nem sok gondot adott neki, hisz Tetrikusz maga is megunta már a bíbort, s katonái mintegy fogva tartották a trónuson. Ellenben az Odenátusz által alapította birodalom sokkal veszélyesebb hatalom volt, hogysémi Aureliánusz mihelyt tehetett, tovább fékezetlen hagyhatta volna. Odenátusz úgy látszik törzsfő volt P a l m i r á b a n, az ókori karaván-kereskedés egyik fontos állomásának telepén, melyet Trajánusz kebelezett be a római birodalomba. A sivatagnak ezen a szigetén bölcs Salamon óta virágzott az ugyanoly nevű város, mint a legfontosabb kereskedelmi pont, a perzsa öböl és középtenger között. A szeleukidák uralma alatt görög műveltséget sajátított el és görög építészek által fényes templomok pompás palotákkal építetett Odenátusz, mikor a perzsák a határtartományokat előzönlötték, polgártársai s a szétszórt rómaiakat fegyver fogható népével egyesítette, nejét kormánytársául fogadta. A háborút a perzsák ellen tovább is szerencsésen folytatta, Balisztának ki időközben császári nevet vett föl, katonáit a maga részére nyerte és a bitorlót megölte. Galliánusz hálából Odenátuszt nemcsak a kelet fővezérének nevezte ki, hanem őt és nejét Cézár meg Augustusz disznévvel illette.

Halála után 267-ben Zenobia vette át a kormányt és ép oly erős kézzel vezette, mint férje. Bája, szépsége, nagy esze s a mi nőuralomnál keleten csodával határos, szeplőtlen élete ép oly mértékben emelték népszerűségét, mint vitézsége a harcban és férfias foglalkozásai a békében. Zenobia keleti szokás szerint koronát viselt, keleti udvart tartott és nyilvános föllépésében keleti pompát fejtett ki. Ruházatot félig görögöt, félig keletit viselt és igen gyakran sisak volt a fővege. Asztalát római szokás-

ként rendezte be. S míg a rómaiakat és római módon élő keletieket művelt társalgása és barátságos modora által nyerte meg, értett ahhoz is, hogy a perzsák és az örményekkel, kik a keletiek közt leginkább iszszak a bort, vígan borozgasson. A kelet történetében igen jártas volt s a divatozóbb keleti nyelveken csak úgy beszélt, mint a görögök vagy egyiptomi nyelven, a latinban ugyan nem bírt elég jártassággal, ellenben fiai, kívánságához képest, mindig latinul társalogtak.

Mikor Klaudiusz a császári bíbort felöltötte, Zenobia akkor egész Szíriát s a kis ázsiai tartományok legtöbbjét bírta, nemsokára aztán fölhasználta az Egyiptomban kitört lázadást, hogy arra az országra is kiterjessze hatalmát. Épen mikor Aurelianusz háborúit a germánok ellen befejezte, készülődött Zenobia is birodalmát a még meg nem hódított kis-ázsiai tartományokkal kikerekíteni.

hanem Aurélianusz elvágta útját. Zenobia serege többszörös vereséget szenvedett és kénytelen volt Szíriától és Kis-Ázsiából visszavonulni, végre Emesznál a döntő csatát is elvesztette Zenobia, ekkor visszavonult fővárosába. Elhatározott szándéka volt, hogy a végsőig védi magát, hanem a szükség csakhamar megtörte lelkét, futásban kereste menekülését, de a rómaiak fogságába került, mire Palmira meghódolt. Aurelianusz, ki különben tekintet nélküli szigorral szokott büntetni, Palmira iránt nagy kíméletet tanúsított, csak a királyné első tanácsosaival érezette szigorúságát.

Aurélianusz csekély őrséget hagyott Palmirában, a fogoly királynővel Európa felé indult vissza, azonban még útközben érte a hír, hogy a palmiraiak fellázkodtak, a római őrséget leölték. Erre a hírré düh fogta el a császárt, visszafordult, a várost az első rohamra bevette, a pompás templommal együtt rombadöntötte, lakosait pedig legyilkoltatta.

Az elpusztított Palmirától Aurélianusz Egyiptomba indult, hol Markusz Firmusz gazdag kereskedő akart uralkodni. A császárnak érdekében állót hamar elbánni Firmuszszal, mert az betiltotta Rómába a gabnakivitel. A főváros lakossága szükségét kezdett szenvedni. Aurélianusz leigázta a tartományt, Firmuszt kivégeztette és biztatólag írta a római népnek, hogy immár lesz kenyeres gond nélkül gyönyörködhetik a czirkuszi játékokban. Mikor visszatért nyugatra, Tetrikuszzal Galliában könnyen elbánt, mint-hogy ez maga árulta el saját meggyűlöl katonáit. Azután Rómában fényes diadalt ült, melyen Zenóbiát és Tetrikuszt is bemutatta. Tetrikusz igen tisztességes bánásmódban részesült, aztán még helytartóvá is kinevezték. Zenóbia sorsát némi homály fűdi. Némely történetíró Kleopátrához hasonló regényes befejezéssel mondja el életét, valószínűbb azonban, hogy Auréliusztól jószágot kapott Itáliában, s ott élt gyermekeivel. A nevezetes

asszonyinak és családjának sorsa, a mindennapiság homályában veszett el. Auréliusz azt a veszedelmet, mely a római birodalmat a gótok részéről fenyegette, meg tudta akasztani; ő a gotokkal békét kötött: átengedte nekik Dáciát, s a római birodalom határául megint a Dunát jelölte ki. Azután ismét keletre igyekezett, hogy a perzsákat megfenyítse, de Bizantzban szomorú véget ért. Holmi csalásokon érte rajta titkárát, ez félelmében az elmaradhatatlan szigorú büntetéstől, utánozta a császár kézírását, elhitette a legelőkelőbb tisztekkel, hogy a császár elhatározta halálukat. A megrémült tisztek, hogy a veszélyt fejőkről elhárítsák, meggyilkolták a császárt. A tisztek, kik a meggyilkoltatásnak részesei voltak, azzal akarták hibájukat jóvátenni, hogy a császárválasztást a tanácsra bízták. A tanács azonban belátta a veszedelmet, ami a birodalmat fenyegeti, ha a császár nem bírja a sereg bizalmát.

Több hónapig tartott az alkudozás a sereg és a tanács között, míg végre a gazdag és tekintélyes M. Klaudiusz Tacitust választották meg császárnak. A hetvenöt éves Klaudiusz mindössze hat hónapig tartotta magát Midőn a góthok és alánok ellen indult, Kis-Ázsiában magára bősztette a katonákat, kik meggyilkolták. Ép így bántak el testvérel, míg végre kikiáltottak M. Auréliusz Probuszt császárnak. Probusz derék hadvezér volt, mint bölcs férfiú a tanácscsal jó viszonyban élt, a belügyeket rábízta, ő pedig fegyverrel védte a birodalmat Nyugaton és Keleten. Főczéljá! azt tűzte ki, hogy az elpusztult vidékeket benépesítse s a kereskedelemnek némi lendületet adjon, de kivitelében nem volt szerencsés. Hogy népesítsen, barbárokat telepített le s így az ellenséget maga vitte be a birodalomba. Az országutak, csatornák építését, szőlőkültetését katonákkal végeztette, mi éppen nem volt a henye katonák kedvére való dolog. Az elégtelenség itt is, ott is kitört, míg végre Probusz vesztére vált. Szerémségben, amely szülőföldje volt, előbb venyigéket ültetett, azután lápcsapoló csatornákat ásott s a munkát ugyanazon légiókkal végeztette, amelyek előbb a kvádok és szarmaták ellen győztek s a perzsák elleni új hadjáratra voltak kiszemelve. A katonák morogtak, hogy rabokként közmunkára szorítják őket s mikor Probusz heveségében keményen megdorgálta őket, meggyilkolták őt.

A légiók Probusz helyét a fegyverben megöszült M. Auréliusz Káruszszal töltötték be, ki viszont kormánytársul fiait, Karinust és Numériánust nevezte ki. Hanem e három uralkodó nem bírta a határszéleket a sok ellenség gyakori beütése ellen megoltalmazni. Egyik hadjáratában Kárusz elveszett, villám sújtotta-e agyon vagy katonái verték agyon, nem tudni. Nemsokára követte a halálban Numériánusz is, ki atyja kíséretében volt; őt a katonák ölték meg. A keleti sereg ezután a bátor és eszes Dioklétiant választotta és az új császár nagy feladatot teljesített, midőn az erkölcstelen Karinust, ki a rajnamelléki légiókra támaszkodott,

kemény tusa után leverte. Karinusz halála után, a nyugati légiók hozzájárulásukkal megerősítették a keleti légiók sikerült választását.

K. Auréliusz Valériusz Diokléciánusz nevét születése helyétől, Diokleától nyerte, mely Kattaró közelében fekszik s szabadosnak volt a fia. Korán a hadi pályára szánta magát s noha magasabb műveltségnek teljesen híján volt, inkább esze, mint bátorsága miatt emelték trónra. — Diokléciánusz helyesen ítélte meg a birodalom viszonyait és annak föl-osztását is annak erősítésére tudta felhasználni. Hogy mennyire elgyöngült a római birodalom a mindjobban erősödő barbárokkal szemben, az kitűnt a harmincz zsarnoknak nevezett ellencsászár fellépéséből. A rómaiak csupán védekeztek. Diokléciánusz a hadseregre támaszkodott, bár ez sér-tette a tanács tekintélyét; a császár azt is felismerte, hogy a minden oldal-ról veszedelemben forgó határokat egyetlen középpontból megvédeni nem lehet, magához emelte tehát kormánytársul M. Aur. Valériánusz M a x i m i á n u s z t, aki ott tűnt ki, ahol merészen és kíméletlenül kellett cselekedni. A császár őt utóbb Augustusnak czimeztette de mindig megtar-totta főlnyét és nem került fáradtságába császártársát korlátozni. A csá-szárok vallásos melléknevet választottak maguknak. Diokléciánus a főis-tentől Joviusnak, Maximiánusz a legerősebb félistentől Herkulusznak hívatta magát, később történt, hogy Diokléciánusz szükségesnek látta még két kormányzó-társat választani, mindakettőt a császárok utódaikul választották. Maximiánusz kormányzására Afrika és Itália, társára Konstanti-nusz Klorusz előkelő családból származott szelíd, barátságos kedélyű fér-fiúra Galliát, Hiszpaniát, és Britanniát bízta. Konszautinusz társaul a birodalom keleti részében Gallériuszt fogadta, születése és jellemére Maximiniuszhoz hasonló embert és reá hagyta a dunai tartományokat ésTrákiát, Illíriát Görög-országgal. Diokléciánusz tekintélyét azonban egyik kormányzó társa sem merte csorbítani. „Mind úgy tekintetek reá mint Istenre. Avagy atyjokra“. A két ifjabb a legveszélyesebb széleket, a Dunát és Rajnát védték, míg az időse-bek a kormány tekintélyét tartották épen. A császárok tartózkodásukat is czélszerűen osztották el. Maximiánusz az anyaföldön, noha rendszeren Medio-lánumban, a mai Milanóban és nem Rómában székelt. Diokléciánusz pedig Nikomédiát, Kis-Ázsiának városát, mely

Diokléciánusz császár.

szintén egyenlő távolságra feküdt éppúgy az Al-Dunától, mint az Eufrátesztől, szemelte ki székvárosául; s mivel Diokléciánusznak nem voltak gyermekei, ezt a felosztási rendszert a birodalmi rend tartós alapjául vetette meg. Remélte, hogy elejét veszi a trónvillongásoknak és a vérontásoknak. Mielőtt a belügyeket rendezhette volna, a külharczok egész sorát kellett előbb befejeznie. Diokléciánuszt mindjárt kezdetben a perzsa háború kötötte le, míg Maximiánusz Gallia és Britanniában elég alkalmat talált harcias hajlamai kielégítésére. Galliában a pórok paraszt háborúban törtek ki, uraik tűrhetetlen elnyomása ellen. Maximiánusznak sietnie kellett ennek a fölkelésnek a leverésével, mert seregeire a barbárok ellen volt szüksége. Akkor kezdték ugyanis a frankok és szászok a rómaiaktól a hadihajó építésének mesterségét ellesni és kalózcirkálásaikkal Gallia és Britannia felé fordultak, hanem azért szárazföldi rablókalandjaikkal sem hagytak fel. Hogy az új bajnak Maximiánusz elejét vegye, hajóhadat építtetett s azt Karauziusz ügyes tengerészre bízta. Hanem ez a barbároktól elvett zsákmányon barátokat szerzett magának Britanniában, az ottani hadakat pártjára hódítá és magát kiáltatta ki császárnak. Maximiánusz ugyan a bitorló ellen indult, de vállalata annyira nem sikerült, hogy Karauziuszt kénytelen volt a felvett cím használatában meghagyni. Karauziusz mégis megmaradt a szigeten, mígnem egyik tábornoka megölte s magához ragadta az uralmat. Keleten igen válságos volt a birodalom helyzete.

Diokléciánusznak nemcsak a perzsákkal volt háborúja, hanem a dunai népekkel is meggyűlt a baja s azonfelül valamint Britanniában, éppúgy Egyiptomban is trónbitorló lépett fel: Akilészesz. Diokléciánus ez utóbbi ellen támadt, Galériuszt pedig a perzsa Narzesz ellen indította, közös főhadi szállásuk pedig Antiókia volt. Azonban két eldöntetlen ütközet után, Galériusz a harmadik csatát meggondolatlan előnyomulása miatt elvesztette

Dickleciánusz, ki időközben Egyiptomot leigázta, míg Maximiánusz és Konstantinusz Klorusz az elszakadt Britanniát csatolták vissza, Szíriában találkozott ismét a vert Cézárral. Ezt, amint volt biborköntösében egy mértföldnyire hagyta kocsija mellett gyalogolni. Galériusz azonban könyörgött, hogy Diokléciánusz engedje meg neki, hogy kiköszörülje a csorbát, lemossa a szégyent. Diokléciánusz a hosszas kérésre végre hajlott s Galériusz az ázsiai seregek helyett, melyeket rosszabb harcosoknak tartott az európaiaknál, illíreket és gotokat toborzott, összesen nem többet 25 ezer embernél, de ezeket a javából s ezekkel a hegyes Örményországba vetette magát, ahol a nép rokonszenvesen viselkedett a rómaiak iránt, másrészt pedig Galériusz a többnyire lovasokból álló perzsák ellen ott több előnnyel bírt mint a sík földön. Ő maga kémlelte ki az ellent s rácsapott. Az eredmény teljes volt, a király sebesülten tartott Médiába, martalékul hagyta gazdag táborát. A békeföltételek szerint, melyet Galériusz

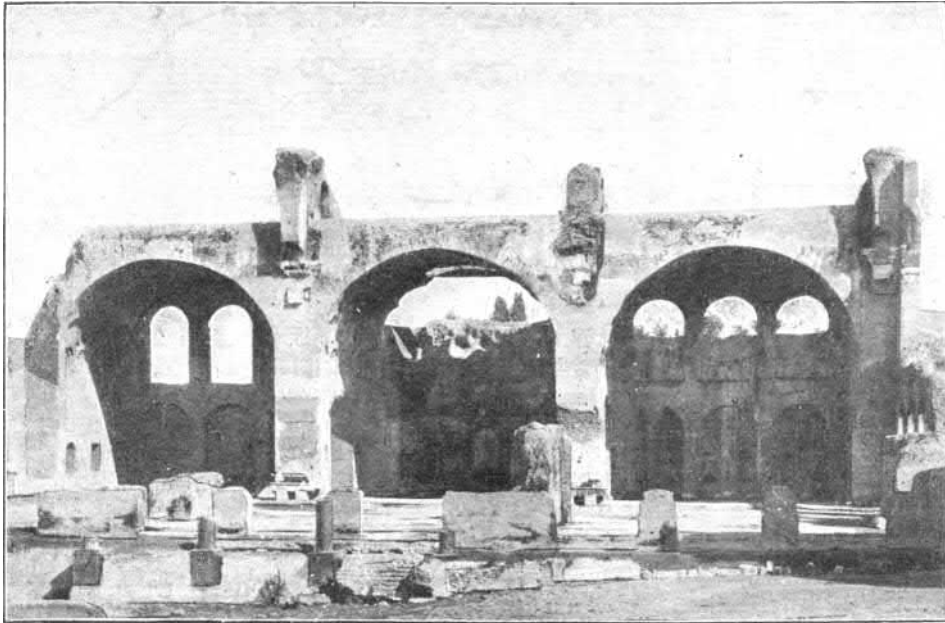
szabott, Narzesz öt tartományt engedett át a rómaiaknak, melyek a régebbi római birtokot biztosították. A béke Elő-Ázsiában szinte 40 évig tartott ezután.

Dioklécianusz kormányzásának az volt a rejtett célja, hogy Róma jelentőségét más városok fölvirágoztatása által lenyomja, Maximiánusz Mediolanumot tette nagyszerű építkezései által pompás várossá; Nikomédia pedig Dioklécianusz ápoló kezei alatt oly nagy várossá fejlődött, hogy csak Róma, Alexandria és Antiokia mögött maradt. Dioklécianusz le sem nézett Rómába egészen diadalmenetéig, melyet a győzelmei után, Augusztusz társával tartott, utána két hó letelte előtt ismét elhagyta honát, mert abból sem a köztársasági szellemet, sem a katonaság uralmát kiirtani nem lehetett, Dioklécianusz pedig mindkettőt lelkéből gyűlölte. Maximiánusra bízta, hogy a tanács szabadelvűbb tagjait üldözze, a testőrhad számát, hatalmát és kiváltságait pedig ő nyirbálta meg irtalmatlanul. Végre két illír légiót adott melléje ellensúlyozásul. A tanács tekintélye az által, hogy a császárok huzamosan távol tartózkodtak Rómától, mindinkább süllyedt, ellenben Dioklécianusz elérkezettnek látta az időt, hogy a császári tekintélyt polgárok és katonák ellenében a keleti kényuralom külsőségeivel vegye körül. Túrta, hogy a görögül beszélő keletiek bazileusz-nak (király) szólítsák. Divatba hozta, hogy a törvények „urunk és császáruink” szókkal kezdődjenek; a maga és Maximiánusz istenítését rendelte el és megkövetelte, hogy jelenlétében térdre boruljanak. Az elfajult rómaiakat, kiket a haza és szabadság iránti szeretet már rég nem buzdított nemes és hazafias tette, valóban nem lehetett másként hazájuk és a közjó érdekében szolgálatra kényszeríteni, mint a félelem által, mely hatalmas császárok iránt eltöltötte őket. Dioklécianusz azt hitte, hogy ilyen külsőségek utódainak is biztosítani fogják a tekintélyt, de ebben csalódott, a tekintély hamar züllött és vesztett, csak az a vallás, melyet ő üldözött, szerzett a római császártónak még egyszer fényt.

A keresztények üldözésére úgy látszik az a gondolat készítette Dioklécianuszt, hogy a gyorsan fölszaporodott vallásfelekezet az államkormányt fenyegeti. Kelletlenül állt reá kormánytársának és környezetének keresztényüldöző követelésére s a nép dühét a kereszténység, ellen csillapítani törekedett. Nemsokára súlyosan megbetegedett Dioklécianusz és mikor egy évvel utóbb felépült, úgy érezte, hogy képtelen a zilált birodalom kormányát tovább vezetni, lemondott tehát 305-ben és rábírt Maximiánuszt is, hogy hasonló cselekedjék. Maximiánusz Lukániába vonult egyik nyaralójába. Dioklécianusz Spalattó mellett Szalonában, ahol pompás nyaralót épített, töltötte életének még hátralevő nyolcz évét, mely alatt a természet

Galériusz
Dioklécianusz
kormányzó társa.

Nagy Konstantin császár templomának romjai.

élvezésében, a mezőn, erdőn való bolyongásban és a kertészkedésben, meg a gondos gazdálkodásban lelt szórakozást. A császári hatalomtól távol, boldog volt a császár is.

A két Augustusz lemondásával a cészárok: Galériusz és Konstantinusz Klorusz örökölték azoknak a méltóságát és címét. Diokleciánusz Galériuszra, ki veje volt, hagyta az új cészárok kinevezését, ez pedig Maximianusz és Konstantinusz Klorusz fiainak mellőzésével, két kitűnő főtisztet, Szeveruszt és Maximiánuszt választott cészároknak, minthogy a szelíd Konstantinusz minden ellentetés nélkül átengedte Szeverusznak Itáliát meg Afrikát és folytonos betegeskedése miatt hosszú életre nem számíthatott. Azt hitte Galériusz, hogy a főuralmat az egész birodalom felett rövid idő alatt elnyeri; hanem Konstantinusz halála előtt magához hívatta legidősebb fiát Konstantinuszt Britanniába és légiói 306-ban halála után a 32 éves eszes, mint nagyratörő Konstantinuszt kiáltották ki augusztusnak. Galériusz azonban csak cészárnak ismerte el őt és Szeveruszra ruházta az augusztusz címet, hanem abban az időtájban Rómában forradalom ütött ki. A polgárok s a tanács és a prétorianusok megmaradt csapatai régi befolyásukat szerették volna visszaszerezni s e célból Maxenciuszt, az öreg Maximiánusz fiát emelték a trónra. Szeverusz szállt ellene sikra, de szerencsétlenül, mert az öreg Maximiánusz újra felvette az augusztusz címet és Szeveruszt Ravennába rekesztette, elfogatta és megölette, hogy pedig Konstantinusban megbízható szövetségesre tegyen, ezért leányát

adta neki nőül. Galériusz a néhai Szeverusz helyett régi barátját, Liciniuszt nevezte ki augusztusznak a nyugat számára így tehát 307-ben egyszerre hat császár volt: Galerusz, Maximianusz, Licinius, Konstantinus, Maximianusz és Maxenciusz; a béke azonban jó ideig tartós volt közöttük, egyik sem merészelte ügyét a kard élére bízni.

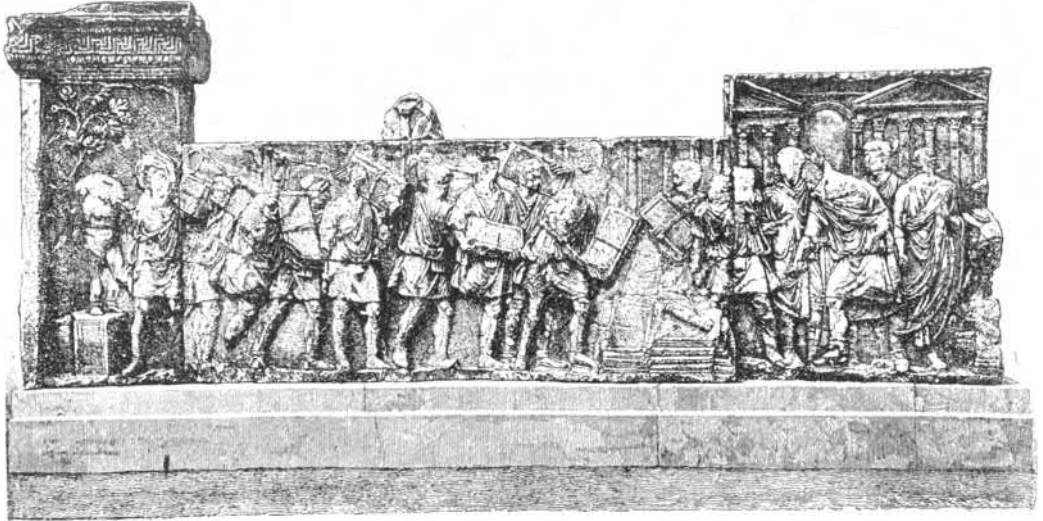
Maximianusz 310-ben és Galériánusznak a reá következő évben történt elhunytával azonban Konstantinus a sógora ellen, a durva zsarnoksága miatt általánosan gyűlölt Maxenciusz ellen indult és őt Róma közelében megverte. Maxenciusz futás közben életét vesztette.

A diadalmas Konstantinus császárt ekkor az egész nyugat uralta, míg keleten Maximianusz és Liciniusz hajba kaptak. Maximianusz lett a vesztes és életével lakolt. Ő volt a kereszténységnek utolsó engesztelhetetlen ellensége, aki a pogányságot mindenáron újra vissza akarta helyezni régi helyére előbb.

Nyugaton már előbb a szelíd Konstantinus Klorusz császár beszüntette a czélt nem érő, a birodalom békéjét felkavaró üldözéseket, fia, Konstantinus atyja nyomdokait követte, amiért a keresztények mind szorosabban csatlakoztak hozzája.

A kereszténység sorsa véglegesen akkor dőlt el, a mikor a két császár mérte össze hatalmas erejét.

Konstantinus és Maxentiusz között Róma mellett 312-ben került a versengés döntő ütközetre. Ebben az ütközetben Konstantinus a római zászlók fölé a kereszt jelét is feltűzette. Ennek az elhatározásnak a történetét a hagyomány így mondja el:

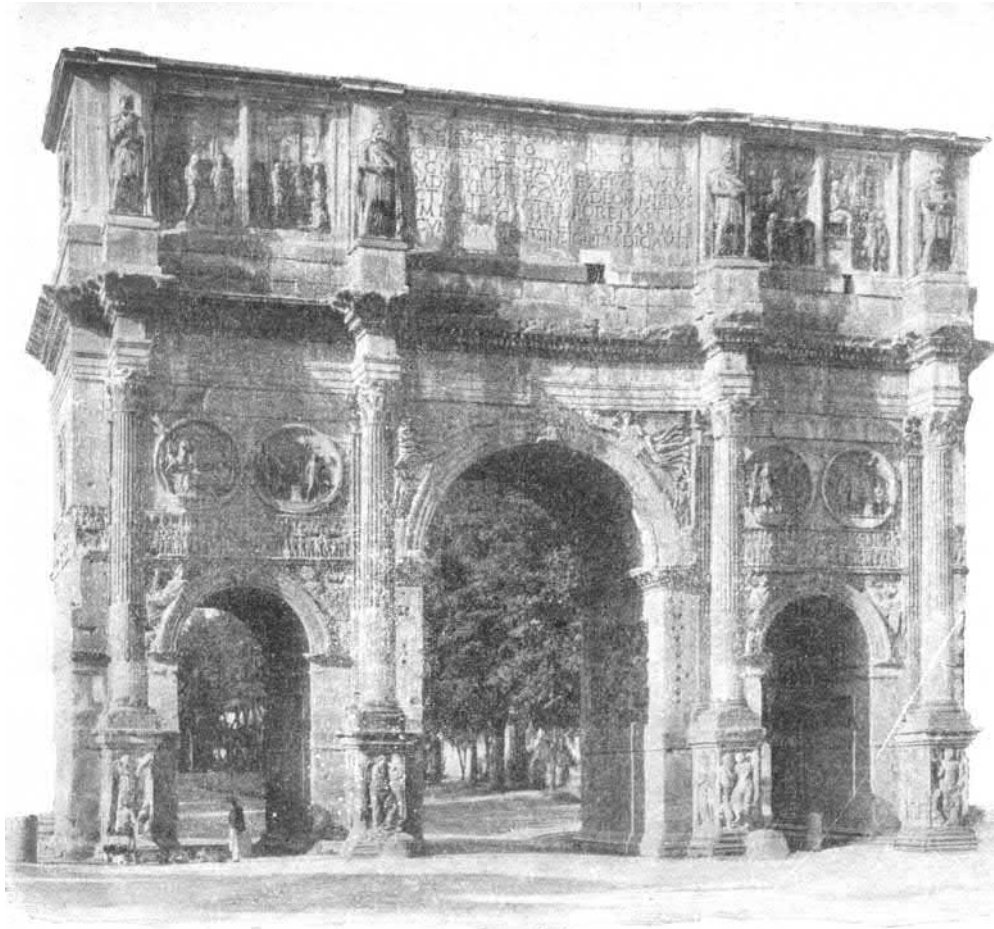
Domborkép Nagy Konstantin diadalkapujáról.

Maxenciusz és Konstantin hadserege szemben állott; a következő napra várhatták az ellenfelek, hogy az ütközet megkezdődik. Konstantin serege gyöngébb volt; a császár aggodalommal gondolt a másnapra és nyugtalanul feküdt tábori ágyán, de amikor mégis elnyomta az álom, egyszerre az égboltozatot látta és azon ragyogó fényben a kereszt jelent meg ezzel a felírással: «Ebben a jelben győzni fogsz!» Konstantin, amikor felébredt, azonnal parancsot adott, hogy a római hadi zászlók fölé illeszszék oda a keresztet. Az új jelvényt előre vitette a harciba és megkezdte az ütközetet. Az ellenségénél az új jelvény a római zászlókon nagy meglepetést okozott és félelem lepte meg a sereget, mely felett Konstantin teljes, fényes győzelmet ült, Maxenciusz pedig a Tigrisbe fűlt. A győzelem örömeire Konstantin megfogadta, hogy az állam vallásává a kereszténységet teszi meg és Jupiter templomára kitűzi a diadalmat hozó jelvényt: a keresztet.

Miután Konstantinus teljes győzelmet aratott Maxenciusz felett Liciniuszal Mediolánumban türelmi parancsot adott ki, mely a keresztények vallásszabadságát biztosította. Ugyanekkor, 313-ban osztozott meg a birodalmon, úgy, hogy Licinusznak a Kelet, magának a nyugat jutott. Licinius azonban agg koránál és erkölcstelenségeinél fogva egyre vesztette tekintélyét, ekkor újra a keresztények ellen fordult, mert Konstantinus híveinek tartotta őket. Konstantinus síkra szállott császártársa ellen, megverte Drinápolyná), azután Bizanczba zárta, ostrom alá fogta; Licinus végére kénytelen volt Ázsiába futni, ahol Konstantinus parancsára kivégezték. így jutott nagy Konstantinus 324-ben az egyedül való uralkodáshoz s benne a kereszténység ülte diadalát.

Konstantinus Klorusz,

Nagy Konstantinusz diadalkapuja.

Nagy Konstantinusz helyreállította a birodalom békéjét, megdöntötte ellencsászárjait, még egyszer egységessé tette a birodalmat, s véget vetett a vallási villongásoknak is, azzal, hogy a kereszténységet államvallásnak nyilvánította ki.

Konstantinusz amennyiben kivihető volt, lehetővé tette, hogy az erőtlenedett nép a megkedvelt kényelmes életet nyugalomban élvezhesse; hanem a belső békét és a határok oltalmát csak olyan intézmény árán biztosíthatta, mely a birodalom erejét még inkább felemésztette: a keleti teljes kényuralom által. Mihelyt Konstantinusz egyedüli ura lett a teljes birodalomnak, Bizáncot jelölte ki székhelyül és a birodalom fővárosául. Az, hogy Rómában huzamosabban tartózkodjék, az akkori viszonyok közt

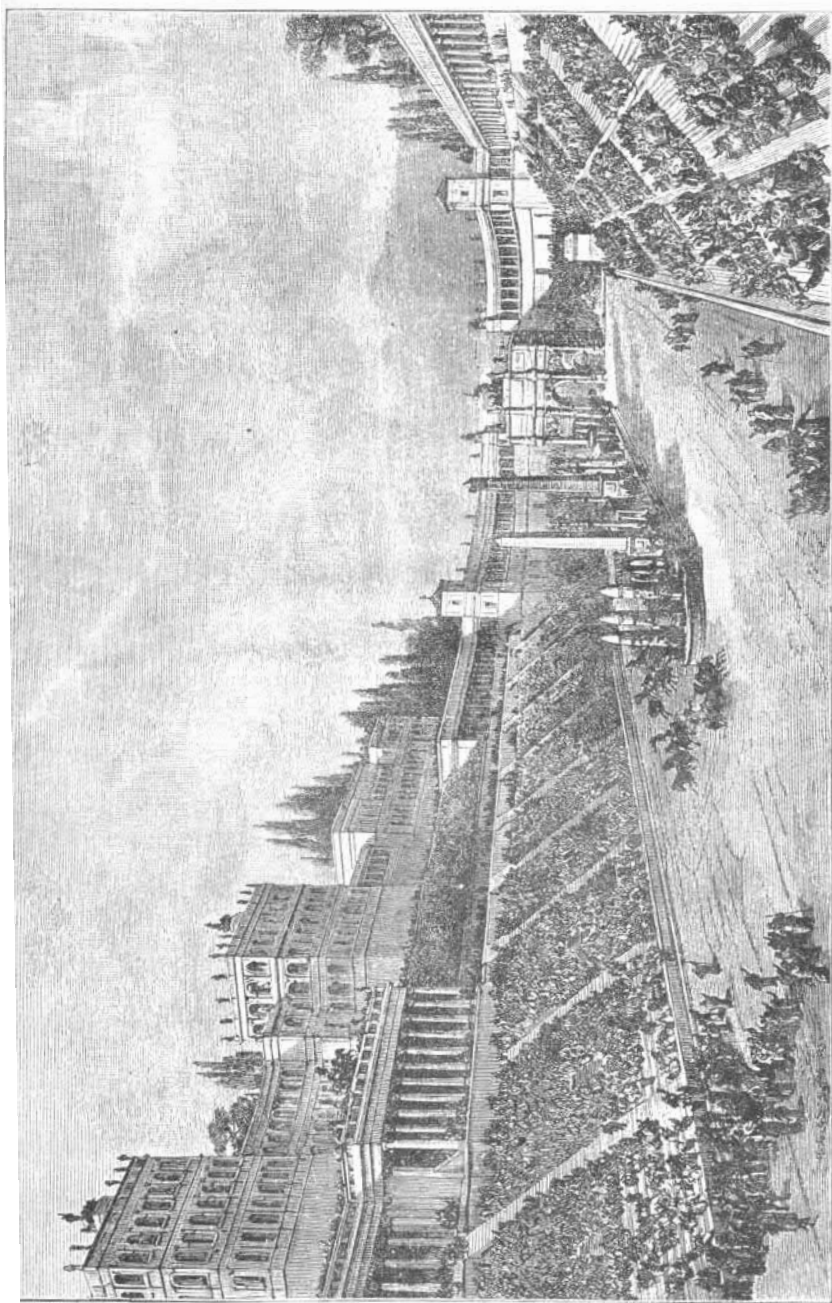
még kevésbé volt ajánlatos és Konstantinus terveinek megfelelő, mint Dioklécinusz alatt. Habár Róma szabadjául is üdvözölték őt 312-ben, eszébe sem jutott a romai tanácssal és testőrhaddal osztoznia hatalmon, Ómaga is ritkán tartózkodott Rómában, a határokon fenyegető veszedelmek teljes éberségét követelték és Konstantinusz rendszeren közelükben volt. Az elmúlt háború alatt, melyben Liciniusz ellen harcolt, fölismerete Bizáncz előnyös fekvését mely háborús időben ép oly könnyen volt megvédhető, mint amily hozzáférhető a békében annak áldásai számára.

Az új fővárost, melyet második vagy Új-Rómának nevezett el Konstantinusz mielőbb benépesítette, Egyptom adóját a lakosoknak utalványozta, kedveltjeinek pedig terjedelmes uradalmakat ajándékozott. A rövid idő múlva alapítójáról Konstantinápolynak nevezett városnak a felvirágzását a természetes előnyei és a császári udvartartás gyorsította, úgy hogy száz év múltán vetekedhetett Rómával népességre és gazdagságra egyaránt. Konstantinusz új fővárosát kezdettől fogva a birodalmi, polgári és katonai intézmények középpontjául szemelte ki. A keleti mindenható uralmat, melynek alapjai Diokleciánusz vetette meg, Konstantinusz rendszeresen fejlesztette ki. Az uralkodó kegye és a császár iránt való tisztelet lettek az állam szolgálat rugói. Hogy a kormányzó hatalom bukását megakadályozza, a hivatalnokok egész seregét hozza létre, kiknek méltósága és befolyása a fennálló kormány életével szétbonthatatlanul összefüggött.

A császár hatalmának támasza azonban a küllellenség irányában valamint a birodalomban is legkivált a haderő volt. Hogy Konstantinusz a veszélynek, mely a polgári és katonai hatalomnak egyesítéséből a tartományokra háromolhatott, elejét vegye, a két hatalmat elkülönözte. Ez az elkülönözés biztosította ugyan a tartományokat az elszakadás ellen, de másrészt a rendetlenségek egész sorát keltette fel, mert a polgári hatóságok a sereget nem ritkán zsold nélkül hagyták, a katonai parancsnokok viszont a karhatalmat tagadták meg.

Egyébként az elbizakodott katonauralom a birodalomnak, ez a legnagyobb baja, még inkább elmérgesedett, részint a nagyobbodó veszély miatt, melylyel a szomszéd népek fenyegettek, részint az elmúlt polgárháborúk folytán. Ennek következménye az volt, hogy a seregek, melyek előbb a határszéleket őrizték, hozzászoktak a kényelmes városi élethez és semiképen sem ízelt nekik a veszélyes határőri szolgálat, azért Konstantinusznak tűnie kellett a katonák divatra kapott osztályozását belsőkre és határőrökre.

Amazok ebben a korban hasonlóan a prétoriánusokhoz Szeverusz alatt, főleg a küldíszre, mulatságra gondoltak és hogy a hadi szolgálat alul mint bújjanak ki, minthogy azonban a birodalom belső nyugalma főleg a császárhoz való ragaszkodásukon múltott, mindig több kiváltságot és nagyobb

A nagy czirkusz Rómában.

Endrei Zsán: A Világ Történelme. II*.

„Globus” műintézet Budapest

zsoldot nyertek, míg végre a határőrökét kétszeresen fölülmúlta. Ennek az volt a következménye, hogy a szolgálát végző határőrök elkeseredtek, a belső sereg viszont katonai derékségének vallotta kárát. A puha rómaiak mind jobban vonakodtak a katonai szolgálattól és e végből az önbénítés nem volt ritka eset, hiába szálították le a katonai mértéket 67 hüvelykre, hiába fogadtak el busás áron szegődtetett rabszolgahelyettesítőket is: az állam egyre nagyobb segélycsapatokat volt kénytelen toborozni a szomszéd barbár népektől, kik a rómaiak haditudományát eltanulták s többen közülök a legfőbb tisztségekig vitték.

Azonban a birodalom nyugalmit Konstantinus e barbárokkal szemben is biztosította. A szármata népek segítségül hívták a góthok ellen Konstantinust, a szármatákat a góthok egyre jobban szorongatták és Konstantinus készségesen segítséget nyújtott a szármatáknak; még egyszer legyőzte a góthokat, mire háromszáz-ezret közülök a Dunától délre eső vidékeken telepített le. Az ország belsejében is féken tudta tartani a sereget s így kormányja mind több állandóságot nyert.

Hanem a birodalom hanyatlásának Konstantinus sem birt gátat vetni. A hivatalnokok magas fizetései, a katonaság zsoldja és a pompás udvartartás nagyon igénybe vette az állampénztárt. Az adóügy nagy jelentőségre jutott az államban. Jobban rendezték ugyan; a terményekben fizetendő szolgálmányok a sűrű közlekedés folytán készpénzben adathattak be, hanem óriási szobra Rómában. új adónemeket is kellett behozni: a föld, ipar és fejadót. A sok nehézség, melylyel mind ennek az adóösszegnek a kiteremtése járt, arra kényszerítette a szegényebb földmivest, hogy jobbágyi viszonyba lépjen a nagy földbirtokossal. S így a nép szelleme a keleti zsarnokság alatt mindinkább megbéult.

A régi cselekvő erő fölsegitését Konstantinusznak a kereszténységtől sem lehetett remélnie. A kereszténység amellet, hogy az új államrendnek hatalmas támaszául szolgált, az engedelmesség szellemét oltotta be, míg egyrésről a már megalkotott papi szolgálát főleg a kormányhatalmat istápolta, másrészt nem enyhítette a merev katonai önkényt. A hatalom, melyet a császárnak a pogány főpapság nyújtod, teljesen elpusztult s a kereszt-

Nagy Konstantin császár
óriási szobra Rómában.

ténység nyújtott helyette kárpótlást. Konstantinus, kit az egyház már régen védőjének tekintett s ő magát a keresztények istene kedvencének tartotta, a kereszténység biztosítására törekedett az egész birodalomban. A császár már 353 óta elnézte, ha a keresztények vallási lelkesültsége a pogány templomokat rombolta, végre, úgy mondják a pogány áldozatokat is betiltotta, ő maga azonban csak halálos órájában vette föl a keresztséget.

Meghalt Nikomediában 357-ben május 22-én.

Konstantinuszt sokan gyűlölték, mások forrón szerették. Régi történetírók zsarnoknak nevezik, a keleti egyház szentté avatta, a nyugati egyház érdemét hibáival összevetette és nagy-nak nevezte. Ha méltányoljuk amit a kereszténységért tett, valamint hogy ő volt, ki a haldokló műveltséget szebb, új életre költötte: páratlanok érdemei; hanem jelleme messze mögötte áll nagyszerű hivatásának. A kereszténység áthatotta esztét, de szívét nem s kezét vér szennyezi. Ritka jelenség: míg másokat műveik és viszonyok nagysága magasabbra emelik, mint érdemlik, őt a nagy alkotás, melyet végbe vitt, eltörpíti.

Nagy Konstantinnal lezárjuk a rómaiaknak és vele az ókoroknak a történetét. A császár, aki megfosztotta Rómát attól, hogy a világraszóló birodalom székvárosa legyen, megtörte Róma varázsát is, nem Róma volt többé a világ középpontja s azzal elhomályosult a római birodalom dicsőségének évezredes napja, sugarai többé nem vonzották a világot.

A Jupiter templomára kitűzött kereszt pedig a pogány világ megszűnését jelentette és a zsidó népből támadt Megváltó tanainak diadalát hirdette, tehát az ókor letűnését.

Új tanok, új eszmék adnak a világ küzdelmének irányt és mint határkö áll a pogány és a keresztény világ-részlet között. Nagy Konstantin császár, aki mint a világ ura, mint három világrészen elterülő birodalom császára, két világot tört össze, a pogányságot és Róma városának évezredes tekintélyét.

Még Konstantinus után is voltak császárok, mely utána jövő időkben is ült Rómában meg Bizáncban mint császár a trónon, de az már nem a római birodalom volt, hanem csak a már elsilányult római iga alól még fel nem szabadult, a letűnt római nagyságtól még áléit, elkábult, ereje tudatára még nem ébredt tartományok két nagy csoportosulása. Romulusz városa állott, hirdették emlékei a nagyszerű múltat, de lakosai közt már nem élt az a római erény, mely az örök várost nagygyá tette, még állott Róma — de nem voltak többé r ó m a i a k s megszűnt történetük.

Konstantinus császár, aki alatt még egyszer igazán egységes volt a római birodalom, a roppant birtok jövője ellen a legnagyobb hibát követte el. Ugyanis három fia és két unokája közt osztotta azt az uralmat fel, anélkül, hogy véglegesen felosztotta volna a birodalmat s így új háborúra adott okot.

FÜGGELÉK.

Még mielőtt a világra szóló birodalmat alapított római történetet teljesen lezárnék, még idefüggesztjük a leirt kornak társadalmi, katonai, — irodalmi, művészeti életének olyan képeit, melyeket ismernünk kell, amelyek érdekesekek, melyek tanulságokat nyújtanak.

A rómaiak évezredes története fényes tanúsága annak, hogy a kormányzás mindenféle módja, a legigazságosabb alapokon nyugvó alakja is romboló lehet, ha az emberek, a kikre a kormányzást bízzák, hitványak, gyarlóságban sínylődők, de viszont a legjobb kormányzó, legyen az testület vagy egyetlen mindenható császár, sem tud népet megjavítani, romlásától megmenteni, ha a nép erkölcsében sülyedt, ha nincsen a közügy, a nemzet, a haza, a társadalom és a lelkiismeret törvényei iránt érzéke.

A legkiválóbb erények sem állíthatják meg valamely népnek, országnak, de még inkább birodalomnak a pusztulását, ha magában a polgárságban nincsenek erények.

„A légiók gyalogsága, mely valamikor a világot hódította meg, most nagy becsben állt. Nem volt szerencsés fordulat, hogy akkor a lovasság túlsúlya mindenképpen úgyszólván naponként emelkedett Számra nézve csaknem egyenlő volt a gyalogsággal, holott Szczipió Emiliánusz idejében (mindenesetre ez is hibás túlzás volt) minden tíz légionárius katonára csak egy lovas jutott. A zsoldért fölfogadott barbárok leginkább lovasezredekben szolgáltak s így természetes, hogy a lovasság szaporításával az idegen elemek mind nagyobb tért foglaltak el a római hadseregben.

Egyidejűleg a tábori csapatokat is nehézkessé tették azzal a roppant szekérállományal, melyet a málna számára melléje adtak. Valeriánusz császár egy leveléből lát-

római császár mint ionauezer.

tuk, mire volt szüksége a légió parancsnokának katonai háztartásához. íme: 26,000 liter rozs, 52,000 liter gerstli, 650 kilo szalonna, 1860 liter ó-bor s ezenkívül 300 bőr sátrak készítésére. Ehhez járult még a zsold, 25,000 szesztercziusz (6344 korona a mai pénzünk szerint) melyet jó aranyban fizettek ki, míg a polgári forgalom mind határozottabban a legsilányabb tartalmú pénzzel volt kénytelen beérni. Láthatjuk, mily drága s néha különös segéd-eszközöket bocsát az állam hadvezéreinek rendelkezésére s nagyon is megérthető, hogy az ily kedvezmények, melyek terjedelmét gyakran megkétszerezték, sőt megháromszorozták, mily súlyosan terhelték az állampénztárt. A többi tiszt málhája bizonyára arányban állt a főparancsnokéval, így azután érthető, hogy az ily roppant málhával terhelt római csapatok nagyszámú lovasságuk daczára is alig voltak képesek

fürge német ellenfeleiket utolérni, akik hirtelen betörték a határon és ép oly gyorsan el is tűntek, hogy más helyütt ismét váratlanul megjelentek.

Azonkívül akkoriban a római hadseregben egész sereg haszontalan ember élőkődőit, akik az ütközetekben nem vettek részt. Nagyon helyes újításnak tekintették, hogy Alex. Szeverusz az úgynevezett «ordonnániczok» számát oly módon korlátozta, hogy minden legátus tízet, a dux csak hatot és az ezredes csupán négyet tarthat. Ezt a mértéket annakelölte mindenesetre nagyon is túllépték s ez a korlátozás bizonyára Szeverusz-nak azok közé az intézkedései közé tartozott, melyeket halála után nem nagyon igyekeztek megtartani.

Még két olyan körülmény volt, mely e korban római hadvezetőknek roppantul megnehezítette, sőt lehetetlenné tette, hogy katonáitól azokat a gyors és megerőltető meneteléseket követelje, melyekkel a rómaiak a régi időkben oly gyakran meglepték az ellenséget s döntő csapást mértek reá. Szeverusig a katona, mihelyt a sereg nem volt

A rómaiak történeti

Római harcosok és a hadseregben szolgáló gladiátorok

harci rendet és a csapatoknak fegyverzetét is megváltoztatták. Minthogy a római hadseregbe fölvetett barbárok száma naponként gyarapodott, szükségesnek

Íjászok a római hadseregben

ellenséges területen 17 napi eleséget vitt magával. Szeverusz fölmentette a katonákat e kellemetlen kötelességüktől s inkább oly módon táboroztatta őket, hogy élelmiszereiket könnyű szerrel megkaphatták. Háborúban az öszvérek és tevék végtelen sora vitte utánuk az élelmiszereket, ez azonban meg azt tette szükségessé, hogy az állatok számára takarmányt és a hajcsárokéra élelmiszert vigyenek magukkal. Ez pedig mind hozzájárult ahhoz, hogy a mállhaszállítás mind nehezebbé váljék és végül is megbénítsa a hadsereg mozgékony-ságát. Másrészt azonban a hadsereg beosztását,

Átkelő híd, melyen a római hadsereg Középen a vezér.

látták a régi légióra való beosztást megszüntetni, mert ez minden mozdulatnál kiszámított pontosságot s a tábori élet minden munkájában rendkívüli ügyességet kívánt.

Mióta a katonák értéke s hadiképessége csökkenni kezdett, az egyes ember kiképzésére kevesebb súlyt helyeztek, hanem főképpen a tömegek erejével való hatásra törekedtek. Karakalla a makedóniaiak mintájára összeállított falankszot képzett ki, — mely nehéz, alig összetörhető, de csak nehézkösen mozgatható tömeg volt és ép emiatt a római hadviselésben nem volt hosszú életű. A katonák harciassága egyre fogyott. Különösen sajnálatraméltó dolog volt, hogy ezek a katonák, akik annyira áhiították a kényelmes életet s akik

sok mindenfélét már a háborúban sem tudtak nélkülözni, lassanként még elődeik régi fegyvereit is túlságosan nehezeknek találták. Kisebb pajzsokat használtak s a páncél, valamint a vasból való sisak is terhes volt nekik.

Nagyon fontos volt egyik másfajta változtatás is. Az előkelő szenátori ifjúság szolgálata a légiók törzskarában, ahol mint címzetes ezredeseket csak félévre alkalmazták őket, mindig csak nagyon csekély jelentőségű volt. Csak árnyszerű teljesítését jelentette a törvényes előírásoknak. Am a fegyverforgatásra való hajlandóság a szenátor-családokban mindinkább csökkent. Már Kommodusz alatt megtörtént, hogy egy szenátor a hadseregben való szolgálat alól forma szerint fölmentette magát.

Karakalla azután valamennyit fölmentette e szolgálat alól. Gallienusz pedig politikai, gyanakvó féltékenységből a szenátorokat egy-

nai hadsereg átvált a Rajnán.
;n a vezér.

nesen eltiltotta a hadiszolgálatól. Csakhamar már a vidéki városok előkelői is arra törekedtek, hogy a római szenátorok ez előiogát elnyerhessék. Nem is tartott soká s ez a botor kívánság egy politikai okok tekintetben étele alapján teljesedésbe ment, úgy, hogy előttük a hadseregbe való beléphetés

útját a törvény egyszersmindenkorra elzárta.

Azt látjuk tehát az egész magasabb és alacsonyabb arisztokracziája a birodalomnak, melyet fegyverrel alapítottak s amely csupán fegyver segítségével tudta uralmát föntartani, a fegyverforgatás mesterségét megvetette.

Ennek a veszedelmes változásnak a következményei a harmadik század közepén nagyon is érezhetően kezdtek mutatkozni. A római és vidéki városok szenátorainak fiait, akik azelőtt a birodalmi és a hadi szolgálatban a legfontosabb hivatalokat töltötték be, a hadseregben mindinkább az alsóbb néposz

Fővezér és tisztje a római hadijelvényen.

Római tisztiek.

Római őrtorony, alatta az őrrel.

kancsó mellett minden barbárt le tudott győzni, amellezt értett hozzá, hogy a barbárokat, ha már ittasok voltak, legtiiojobb gondolataik és megállapodásaik kifecsegésére bírja.

Ezeknek a katonai tulajdonságoknak persze nem sok közük van a hősiességhez. S tényleg ennek a kornak a római hadseregéből már sok helyen teljesen hiányzott a hajdani hősiess szellem Szeverusz idejében a keleti határokon elhelyezett csapatok egy része annyira megbízhatatlan volt, hogy nem akartak a perzsák ellen harcolni, sőt inkább nagy hajlandóságot mutattak arra, hogy hozzájuk átszökjenek. Valerianusz idejében pedig római csapatok Trapezunt és Kalkedon mellett sokkal kisebb gót hordák elöl megfutamodtak. Már Filippuszés Deciusz alatt is többször megtörtént, hogy a légiókhoz tartozó katonák átszökdöstek a gotokhoz. Különösen hátrányos hatása volt annak, hogy olyan római seregekből, amelyek már csak névleg voltak a birodalom katonái, több ilyen ripók szökött át a barbárokhoz s azután azokat a római harci taktikára kioktatta. Ezek az átszökött oktatók a birodalom ellenségeinek csapatait begyakorolták, sőt még annak a módjáról is kioktatták őket, hogyan szerezhetnek jobb fegyvereket, hajóikat vezették s az erősségek megtámadásához szükséges hadigépeket is elkészítették számukra. A gotok már Filippopolisz város ostrománál abban a hely-

tályokból fölvergődött emberekkel pótolták. Igaz, hogy a szerencselovagok egyhémelyike kitűnő hadvezérré fejlődött, a legnagyobb részük azonban egyszerű kapaszkodónak bizonyult s lelkiismeretler becsvágyónak, akikből hiányzott a régi konzulok hazafias büszkesége, akik nem törődtek vele, ha a birodalom darabokra szakad, ha arról volt szó, hogy néhány hétre a császári biborpalást foszlányával ékesíthetik magukat.

Kezdetől fogva gyakorlattá vált a római császároknál az a szokás, hogyha szerződést kötöttek valamelyik szomszédos barbár néppel^ legelőkelőbb családjaik fiait és leányait túsokul követelték. Ezt az eljárást követték most a gotokkal és a vandálokkal szemben is. A fiatal embereket római szokások szerint nevelték, a leányokat római tisztékhez adták nőül; ezt azért cselekedték, hogy ezek a tiszték feleségük útján mindig idejekorán értesülhessenek a birodalom határain túl szüntelenül fölmerülő új tervekről. így például Aureliánusz császár, a királyi vérből származó gót Hunilát gazdag hozományyal tábornokához, Bonózushoz adta nőül.

Bonózus imádta az orgiákat s a

zetben voltak, hogy mindazokat az eszközöket használhatták, melyekkel az ellenség dolgozott. Azzal a vad elkeseredéssel, mely az ilyen árulókat hűtlenségük áldozatai ellen rendszerint eltölti, több ízben ellenséges vállalkozásra bírták a barbárokat a római birodalom ellen, megmutatták nekik az utakat, sőt vezették rablójárataikat, míg a római zászlók mellett maradt társaik szüntelenül császárok fölemelésén és császárok buktatásán törték az eszüket. Egy ilyen átszökött római katona vezette 259-ben a gotokat abban a szörnyű rablókalandjukban, melynek Bithinia annyi városa áldozatul esett s az is lehet, hogy Valérián császár katonai lázadása folytán esett a perzsák fogságába

Amint látjuk, a római katona belső értéke épp úgy sülyedt, mint vezéreié. S ugyanez tapasztalható az állam vezetésében is. Ennek az oka katonai tekintetben a mindenféle rendű és rangú polgárságban keresendő, amely nem akart többé fegyverforgatással foglalkozni s a császárokban, akiknek sem erejük, sem képességük nem volt ahhoz, hogy a polgárokat fegyverforgatásra kényszerítsék. Eltekintve már most a technikai fegyverektől, melyek az antik világ eszközeivel aligha voltak még inkább tökéletesülletők, hiányzott az akkori római világból a katonai és erkölcsi erő, melyek segítségével egyedül verheték volna vissza a barbárok rohamát. Nem volt meg többé a fölényük a barbárok fölött. Amint a gótok allemánok és frankok, a római évpénzek, a római kereskedőkkel folytatott sokévi érintkezés, a birodalom tartományaiban szerzett zsákmányok és a hozzájuk átszökött rómaiak oktatásának segítségével kovácsművészetüket eléggé kiképezték, már abban a helyzetben voltak, hogy csaknem épp oly jó fegyverekkel láthatták ei magukat, mint a rómaiak. Vad bátorságuk, mely vallásukból friss és erőteljes táplálékot nyert, különben is fölényt biztosított nekik a rómaiak fölött s ha a csatatéren ennek dacára is még mindig visszamaradtak a római légiók mögött, az csak azért történt, mert a légiókban még mindig jobb volt a fegyverem, sokkal kiválóbb volt a harcászati tudományuk s azokban a küzdelmekben, melyek a háborúval járnak, sokkal nagyobb volt a tapasztalatuk. Szóval, már csak magas fejlettségű hadi tudományuk biztosított nekik fölényt a barbárok fölött. E fölény segítségével a légiók még most is biztosan diadalra vihették volna a római lobogót, ha a tartományok örökös ostorává és a császárokat szüntelenül aggodalommal eltöltő átokká nem fajultak volna.

A római állam története után lássuk a rómaiak magán életét; a falusi élet igen egyszerű volt, a gazda felkelt hajnalban, elvégezte reggeli áldozását, megreggelizett, és kiment a mezőre. Délben hazatért ebédjéhez és sziesztát, pihenőt tartott, azután ismét dolgozott estig, ez a rend csak a családi örömnapokon és az isteneknek szentelt ünnepeken szakadt meg, vagy a mikor a gazda a közeli városba ment vásár napján, ilyen havonta négy volt, ekkor eladta a termékeit és megvette azokat a házi szükségleteket, a miket otthon nem készíthetett el.

Már a városi élet, különösen a köztársaság későbbi idejében, még a császárság alatt sokkal változatosabb volt, de nem dolgozabb, különbséget kell tennünk a felsőbb rangúak és a kliensek vagy rabszolgák élete közt, mert középosztály nem volt, Róma lakossága két nagy részre oszlott; a felső osztályba tartoztak: a régi római család tagjai, a patríciusok és azok a plebejusok, kik évszázados hivataloskodás által előkelő polcra jutottak, vagy a tartományok zsarolása által meggazdagodtak.

Ha benézünk egyikébe azon palotáknak, melyek az Eskvilinust vagy a Palatinuszt koszoruzzák, a következőkép tárul szemeink elé. A kliensek nagy tömegben jönnek — már kakasszó előtt — a reggeli tisztelgésre védő urukhoz, valamennyien nemzeti viseletbe, a tógába öltözködve. A házfelügyelő végig vizsgálja a tömeget, hogy valami tolakodó be ne kerüljön. Egy csapat rabszolga hozta a reggeli ajándékot (sportulát). Valamikor régebben nem így osztották ki a rabszolganép közt az ételt, hanem szívesen

látták a védő ur asztalánál, most azonban kosárral kellett jönnie, hogy megkaphassa azt az ételt, a mit a házfelügyelő jónak látott neki oda adni. Kenyeret, bort kapott, máskor meg a tegnapi ételmaradékot megmelegítve. Más házban étel helyett pénzt kapott, 25 assot (K. b. 75 krajczár). Mikor megnyílt az atrium ajtaja, besiettek a rabszolgák és Ave, dominé. (Üdvözlégy Uram) köszöntéssel üdvözölték a patronust. Sok kliens több háznál is tisztelgett, némelyek pedig ott maradtak és várták Urok parancsát, mások pedig kérelmeiket adták elő. így mult el a nap első két órája, ha csak a házi gazdát másfelé nem szőlította kötelessége.

A rómaiak kéiféleképen osztották fel a napot, u. m. a közönséges v. polgári nap, a mely 24 órából állott és éjféltől kezdődött, mint a mienk, a természetes nap, a mely napkeletkor kezdődött és napnyugtakor végződött; napkelettől kezdve 12 egyenlő órára volt felosztva. Télen tehát egy óra alig volt $\frac{1}{2}$ óra tartamú, nyáron pedig egy és $\frac{1}{i}$ óra hosszúig tartott.

A nappali munka reggel 3 órakor kezdődött a reggeli étkezés után, a mely rendszeren csak borba mártott kenyérből állott. A gyermekek reggel iskolába menet, valami lepényfélét vásároltak. A házigazdának, ha dolga volt a törvényszéknél, azt elvégezte ha nem volt elfoglalva, elment barátaihoz, vagy beteget látogatott vagy megjelent eljegyzésen, esküvőn, végrendeletnél tanúskodott, vagy valamely rokonát támogatta szavazatkérésben. Ilyenkor a gyaloghintóban ült a patronus kényelmesen, a mit 6 rabszolga vitt, a kliensek pedig a hintó után szaladtak. Néha a patronus nem ereszti el őket a nap 10-ik órája előtt, máskor pedig hazatért délben pihenőre és elköltötte a — prandiumot — villásreggelit.

A siesta után a játék és testgyakorlat következett. A fiatalok katonai gyakorlatot végeztek a Mars mezején; versenyt futottak, ugrottak, birkóztak, vívtak, v. más effélet. Az öregebbek pedig labdázatok. A gazdag házakban mindenütt volt labdaterem, a szegényebb néposztálynak pedig nagy nyilvános labda helyiségük volt, többnyire fürdők mellett. Háromféle labda volt, u. m. a follis nagy könnyű labda (megfelel a mai gummi-labdának) azután a pagavica, közép nagyságú (minőségét nem tudni biztosan) és végül a legkisebb a pila. a mi pehellyel kitömött kis labda volt. E labdákkal különböző játékok voltak divatba, legkedvesebb játékuk volt a trigon, a mi körülb. a mi rótánknak felel meg. Cicero és Horáciusz nem szerettek labdázni, de Muciusz Sczevola, a nagy törvénytudó; az ifjabb Cató a filozófus, kitűnő labdázók voltak. A testgyakorlás után következett a fürdés. Régente csak tisztaság szempontjából vettek fürdőt, s az első fürdőházak nagyon primitívek voltak. Később kezdtek díszes fürdőházakat építeni, mely nagy tért hódított, s a fürdők gyakran játszó-teremmel és könyvtárral voltak összekötve.

Agrippa Augustusz barátja 170-el szaporította a fürdők számát. Róma mai rommaradványai közül legnagyobb terjedelmű bir Tisztus, Karakalla és Diokléciánusz fürdői, A fürdő berendezése hasonlított a mi gőzfürdőinkhez. 3 főrészre oszlott u. m. hideg fürdő, meleg fürdő és gőzfürdő. A vendégek a belépti díj mellett mehettek a fürdőbe, a mi nyilvános helyen csak egy kvadráns (nem egészen egy krajczár; volt. Voltak vetkőző helyek, hol a rabszolgák vigyáztak a ruhákra. Pompejiben a melegszoza közepén egy szökőkút volt hideg vízzel, melyet a vendégek használtak. A meleg fürdő után rendszeren a hidegbe mentek, hogy lehűtsék magokat, aztán pedig következett a fürdés lényeges része: a dörzsölés v. vakarás (defringere) és a kenés. A vakarást a strigilisz-szel végezték, melyből sok maradt ránk, mely után vászonlepedővel megdörzsölték és illatos olajjal megkenték. Végül sokan bementek a fürdő mellett lévő mulató és játszó helyekre, hol délig szórakoztak.

Közvetlenül a fürdés után jött a napnak főétkezése, a cena, vagyis ebéd. Ha nagyúri ebédet adtak, azt nem később kezdték a rendes időnél, mint mi tesszük, hanem korábban. De rendszeren nagyon sokáig tartott, sokszor hajnalig; de az egyszerű ebé-

deknél is igen soká ültek az asztalnál és vidám csevegés közt tartottak ebéd utáni pihenőt.

Húst ritkán ettek, a legáltalánosabb étel volt a honi kása (pulmentum). Kenyerük is igen titkán volt, ha kellett, otthon készítették az asszonyok vagy rabszolgák, mivel pékmesterség a város alapítása után 600 évig nem volt Rómában. Plautusz idejében, 200 évvel Krisztus születése előtt először látunk szakácsot, amikor azt nagyobb ünnepeleknél felfogadják. Később azonban a szakácsok és finom pékek a legbecsesebb rabszolgák lettek. Ezt is a fényűzésig, sőt esztelen pazarlásig vitték, mert a császárok korában olyan ebédeket találunk, melyek a torkosságra nézve egészen páratlanok.

Az asztalt nem terítették le, nagy diszebednél villát, kést nem használtak, többnyire ujjaikkal ettek; de a sórtartó egy helyen sem hiányzott és többnyire ezüstműből volt, mert nemcsak az edeleket Ízesítésére használták, hanem liszttel keverve áldozatul is szolgált. A vendégek könnyű, élénk színű étkező öltönyt vettek fel. A közönséges ebéd három különböző fogásból állott. Az ünnepi vagy díszes ebéd, a lakoma azonban elszámálhatatlan fogásokból. Az előételek után következtek a tulajdonképeni ebéd, amely hat vagy hét fogás volt s ezek mindegyike egy-egy csapat tálból állott, melyeket egymásra halmozva hoztak be. A rómaiaknak rengeteg ételük azonban nem a görögök finom ízlésével volt összeállítva, csak különczködéssel és mérhetetlen pazarlással. A cena sokféle ételi után egy kis szünetet tartottak, amely idő alatt a házi isteneiknek áldozatot mutattak be a családi oltáron.

Általános italuk a bor volt, mit azonban mindig keverve ittak, mert aki tisztán élvezte, mértéktelenséget árult el. Többnyire meleg vízzel keverték a bort, mert ezt egészségesebbnek tartották, mint a hideg vizet. A kicsapongás idejében a rómaiak átvették a görögöktől a symposium — együttívás — szokását. Amikor ebéd v éjeztével az asztalról leszedték az ételeket, rózsakoszorúkat és illatos olajat hordtak föl s a társaság iváshoz ült. Koczkát vetve, ünnepi király- vagy ivómestert választottak. Asztalra tették a cratert — nagy vegyítő edény — és az ivómester utasítása szerint keverték össze a bort a vízzel.

Minden vendégnek volt ivópohara, amelyet a csészével töltöttek meg a vegyítő edényből. Ha valakinek az egészségére ittak, mindig annyi csészével töltöttek ivópoharába, ahány betű az illető nevében volt (Egy csésze — ciáthusz — több volt egy deciliternél). Többféle bort kedveltek Rómában, azonkívül divat volt keverni a bort fűszerekkel és illatos olajjal. Leghíresebb boraik voltak: Cekubum, Szetinum, Falérium, Massikum és Kalenum.

A rómaiaknál nem találunk olyan szellemi életet, mint a görögöknél, ők nem érezték szükségét a társaság szellemi gyönyöreinek; néha nagy társas ebédeknél beállított valami költő-féle és elreczítalta legújabb verseit. A legrégebb idő óta sípost fogadtak a lakomához, de ezek is csak akkor játszottak, midőn a házi isteneknek áldozatot mutattak be. Később azonban tánczosokat, bohócokat, varázslókat, törpéket, sőt mesterivókat hoztak, kik ebéd alatt a vendégeket mulattatták.

A római nők a háztartás tiszteletben álló urnói voltak. Nem voltak úgy elzárva, mint Athénban vagy Görögország jón államaiban. Szóttek, fontak otthon leányaikkal és cselédeikkel, de szolgálai munkát soha nem végeztek. Férjükkel megjelentek a nyilvános helyeken, előtűk kitért az utcán mindenki s aki valamivel megsértette őket, azt halálra érdemesnek találták. Gyakran az ország ügyeiben is élénk részt vettek. A római nők leginkább tiszteletünket érdemlik meg, mint rokonszenyűnk, mert ridegek, uralomvágyók voltak és nem volt meg bennök a női kellem. A római erények hanyatlását legsúlyosabban érezték a nők, mert az elválás könnyű és nagyon közönséges lett. Augusztusz császár sokat tett ugyan az állapotok javítására, de a legfőbb dolog elmaradt, t. i. a példaadás.

A gyermekek egy ideig teljesen atyjok hatalmába álltak, s ez tehetett velők, amit akart, de későbben törvényt hoztak, hogy gyermekeket kitenni csak az esetben szabad ha az gyenge, púpos, vagy torzszülött.

Ezeket a kitett gyermekeket sokszor felvették a mellettök elmenők, vagy azért, hogy fölneveljék és eladják rabszolgának, vagy fölszedték a koldusok, akik iszonyúan eltorzították, hogy szánalmat gerjessenek az emberekben.

A fiú gyermekek nevelése eleinte az anyára tartozott, akik nem ismeretekkel gazdagították a gyermekeiket, hanem törvénytiszteletre, becsületességre, hazaszeretetre, őszinteségre és a hazai és házi istenek iránti kötelességre oktatták a gyermekeiket. Ha pedig nagyobbak lettek, az atyjok vette gondozás alá és elvitte magával ahova csak lehetett; a földekre dolgozni, vagy a fórumra, az üzletbe, megtanította lovagolni, úszni s fegyverekkel bánni. A testgyakorlatok nem voltak olyanok, mint a görögöknél, mert a római játékok és testgyakorlatok csak azt czélozták, hogy erős és ügyes harcosokat képezzenek.

A római főember többnyire csak gyapjúsövetbe öltözködött. Rómában a vásznat csak azon rövid alsó öltönyökre használták, amelyet a lágyék körül viseltek, de pl. a jón görögök vászonruhát is viseltek. A selymet általában csak a későbbi császárok alatt használták, de már a köztársaság ideje alatt is hoztak keletről selyem szövetet. De általánosságban a császárok idejéig gyapjúsövetben jártak.

A férfiak többnyire gyűrűt viseltek, a rrfi régi időben vasból volt, később azonban arany, a legszebb faragott ékkövekkel díszítve. A hölgyek pedig hordtak nyaklánczot, fülbevalót, karpereczet, melltűt, lánczot és gyűrűt, melyeknek kiállítására és drágaságára mutatta az illető hölgy előkelőségét. Különösen kedvelték a gyémántot, gyöngyöt és smaragdot. A szabad szülők gyermekei nyakukon kerek vagy szívalakú aranytokot viseltek, amelyeket nemcsak ékszernek, hanem varázsszernek is tekintettek.

A naponként való borotválkozást Szeipió Afrikánusz hozta divatba, s szokásba volt egész Hadrián császárig, de Hadrián szakállt hagyott magának, hogy az arczán levő sebhelyeket eltakarja s így udvarnépe követte példáját. A szegény népség nem ért rá borotválkozni, a fiatal urak is szívesebben nyírták szakállukat, mint beretvállkoztak s így a szakállhordás lassankint általános lett.

A temetési szertartások nagy pompával mentek végbe. A temetkezőket megbízták a temetés rendezésével, kik a halottasház kapuja elé czipruszfát, vagy fenyőt tűztek. A hullát az átriumba terítették ki, olyan ruhába, ami rangja szerint megillette. Ha a temetés napja eljött, egy hírmondó felszólította a népet, hogy vegyenek részt a temetésen: „Az a polgár meghalt; ha valaki követheti sírjához, itt az ideje most viszik el házából.“ A temetés a nap bármely órájában történhetett, a menetet síposok, trombitások és kürtösök nyitották meg szomorú dallamokat játszva és dicsőítve a halottat. Azután jöttek a síró asszonyok, akik pénzért keserves gyászdalt énekeltek. A városon kívül levő máglyán nagy dísszel és pompával elégették, a hamvait borral meglocsolták és aztán ruha közt megszáritva hamv-vederbe tették és a sírbolt fülkéjében elhelyezték. A szegény néposztály, mivel ez a szertartás sok pénzbe került, többnyire éjjel végezte a hullaégetést, az Eszkvilinuson amely közös hamvasztó hely volt.

A játékokat eleinte az istenek tiszteletére és kiengesztelésére rendezték, mert ezek adhatnak embernek egészséget és elvonhatja tőle úgyszintén a föld marháinak termékenységét. így dögvész vagy éhség idején sokszor tartottak nyilvános játékokat. A római nagy czirkuszban egyszerre 250.000 ember nézhette a játékot.

Augusztusz idejében rendes nyilvános játék évenként 66 napon volt, de már Marusz Auréliusz korában pedig egy év alatt 135 napon volt nyilvános játék. A nyilvános játékok három csoportra oszlottak, u. m. czirkuszbéli játékok, színházi előadások és gladiátor! játékokra. Bár a czirkusz óriási, mégis majdnem kicsiny a néptömegek befo-

gadására. A játék kezdete előtt halk zene hallatszott, amidőn t. i. az istenek jöttek le az olimpról, hogy részt vegyenek a római szenátus és a nép játékaiban. Néha a császár is megjelenik és azt ilyenkor hivatalosan kimért taps fogadta, amelyet a nép közt felállított tiszték vezettek.

A czirkuszi játékok a kocsi-versenynyel kezdődnek, amely után különböző jelenetek következnek, amiket a nép fáradhatatlanul néz. Majd egy kiemelkedő pontja volt, a versenyfutás, midőn a futók legalább 25-ször futottak körül. Egy-egy kör futás hosszában kitett 4—500 métert. Legkedvesebb mulatsága a népek a venáció, a vadászat volt, amidőn vadállatokat uszítottak egymásra. Mint kuriózumot följegyzik, hogy Augusztusz 3500 elefántot öletett meg a czirkuszban. — A színház a czirkusz mellett egészen háttérbe szorult és nem igen kedvelték. Liviusz Andronikus volt a legelső, aki rendes színdarabokkal lépett fel. Voltak vigjátékaik és tragédiáik, de ez utóbbit nem igen kedvelték. Volt még egy fajta előadás a színházban, az u. n. pantomima mely csak zenéből s táncból állt, s csak egy ember adta elő. Eleinte csak fából rögtönzött színházban játszottak, amit az előadás után azonnal lebontottak. Az első kőszínházat Pompejusz építette 55-ben. A színészeket nem tisztelték úgy, mint Athénben, de mivel gondos nevelést és tanítást igényelt, ennél fogva, mint rabszolga is, nagy értéket képviselt.

Minden kornak kitűnő tájékoztatója az i r o d a l m a .

A római birodalomnak fennállása első ötszáz esztendejében nem volt irodalma. A lómaiaknak a folytonos háborúskodástól nem akadt idejük az irodalomra.

E helyett a nyilvános használatra szánt daloknak költői formát adtak. Mert hiszen tudvalevő, hogy a költészet minden népnél megelőzte a prózát. Abban az időben, mikor még az írást csak nagyon kevesen ismerték, a mértékes formának kellett az emlékező tehetséget kisegítenie. Hogy a kötött beszédet a közönségestől meg lehessen ismerni, szükségök volt a rímre. Volt versmértékük is, az úgynevezett szaturnusszi versforma, melyet valamennyi itáliai népnél megtalálunk. Ez a versforma csak az irodalom első évtizedeiben maradt meg, később már nem használták, mert Róma finomabb, görög műveltségű társasága megvetette. Paraszosnak találta.

A legrégebb római dalok az élet gyakorlati követelményeihez alkalmazkodtak. Ilyenek első sorban a vallás liturgiái dalai. Imádságot, köszönetét, az istenek dicsőítését el se tudták képzelni ének nélkül. Az énekesek a dal előadásánál táncoltak. Harmadiknak az énekhez és a tánczhoz a fuvola kíséret sorakozott. Márcziusban például a száliak papsága énekelve s ugrálva járta be Róma utcáit Marsz isten tiszteletére. Az arval-dalok már összefüggőbb versekből álltak. Az arvalok májusban dalolva könyörögtek a föld istennőjéhez, hogy a vetéseket megóvja. Szorosan összefüggenek a vallással a panasz, vagy sirató dalok, melyeket temetések alkalmával énekeltek az aszszonyok flóta kíséret mellett. Ide tartoznak a varázsló dalok, mondások és hókusz pókusok. A szatírának, mely később Rómában oly nagygyá fejlődött, is meg voltak már az első időkben a nyomai, úgyszintén a hős költeménynek.

A vallás egy része a színpadi játék. Az istenek ünnepein tiszteletükre játszottak. Művészi színvonalra azonban itt se jutottak a rómaiak. Később a görögöktől készen vették át a dráma művészi formáit. A görög befolyás ezen a téren különben már korábban is látható, mert a régi római ünnepi játékokat is már görög mintára alapították. A színpadi játékot 364-ben kezdték először s eleinte csak az egyetlen nemzeti ünnep alkalmával szeptember 13-án kezdték Jupiter tiszteletére. Persze nem összefüggő történetet adtak elő. A színpadra előbb tánczosok léptek, hogy flóta kísérettel tánczoljanak. Majd egyes komikus jelenetek következtek. Költő s színész ugyanegy személy volt, rendszerint idegen, de ha mégis római, úgy legelső osztályból való.

A próza jóval a költészet után jelent meg az irodalomban, mert amannak már szüksége van az írásra. Eleinte csak a papok tudtak írni. Voltak könyvek, melyekben

az imaformákat jegyezték fel. Külömben már a világi hivatalnokok is elég korán írásban kapták meg utasításait. A jog és jogvédelem szorosan összefüggött a vallással. Jogot csak a papok ismertek. Ők tudták, milyen napokon kedves az isteneknek az ítéletmondás. Ezeket a napokat kalendáriumokba jegyezték fel, ide írták be a hivatalban levő konzulok neveit is. A kalendáriumokból fejlődtek az évkönyvek, melyeket eleinte szintén csak a papoknál találunk. A próza első termékei közé tartoztak a családi krónikák is, de ezek sem jelentékenyek. Az első prózairodalom legfontosabb műve a tizenkét tábla törvényei, melyek alapját képezték a római városi jognak. A törvényeket ugyanis tizenkét ércztáblára írták s a piacon állították fel. Rajtuk épült fel a római jogfejlődés. Csakhamar összefoglalták a tizenkét tábla törvényeit s így készült az első könyv. A római nyelv azonban néhány száz év alatt annyira megváltozott, hogy például a 1C0 évben már nem értették meg őket. Nyelvtani és történeti kutatásokat végeztek tehát, hogy a régi törvényeket megérthessék s ezek a kutatások a római nyelvtudomány megerősítésére vezettek.

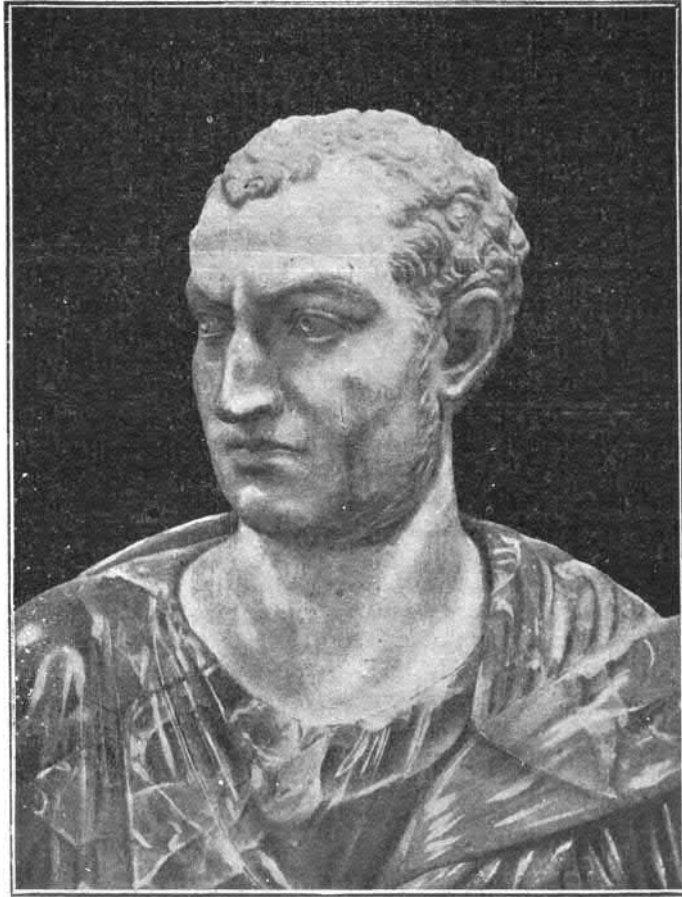
Az első római író Appiusz Klaudiusz Cécusz volt, a ki nemcsak minden egyéb téren, de az irodalom terén is messze túlszárnyalta korát. Úttörő volt az irodalomban, akinek nyomain értek célhoz késő időkben a nagy utódok. Appiusz egyike volt kora legkiválóbb államférfiainak. Demokratikus gondolkodású újtó. Flaviusz edílt ő bírta rá a panasz formáknak kihirdetésére. Irodalmi téren két jelentékeny munkát hagyott hátra. Egyik *p o e t i k u s k ö n y v e*; (szentenczie) vagyis mondások. Ez a legrégebb latin költemény, mely szaturnuszi versformában készült s még az augusztusi időkben is meg volt. Tartalmát kétségtelenül görög mondások gyűjteményéből vette. Egyszerű fordítás volt. Második irodalmi vállalkozása volt az a hatalmas beszéd, melyet Pirrhusz békeajánlatai ellen tartott. Appiusz később ezt a beszédet leírta és kiadta. Ez egyúttal az első kezdete az ékesszólásnak, mint irodalmi műfajnak is. Ótőle származik a latin nyelvtan szerény kezdete is. Szabályozta a helyesírást azoknak a változásoknak az alapján, melyeken a latin nyelv eredete óta átment.

Ez az irodalmi kezdet teljesen nemzeti jellegű volt. Hogy ezek a csirák nem fejlődtek nemzeti irodalommá, az a nagy változásnak tulajdonítandó, amely a harmadik században Róma politikai életében beállott. Róma hódításokra indult, a meghódított nagyobb műveltségű népekkel való folytonos érintkezés megtanította rá Rómát, hogy ha világhuralmát meg akarja tartani, úgy alattvalói magasabb műveltségéhez kell alkalmazkodnia. Tehát feláldozta nemzeti sajátosságai egy részét. Az akkori világ görög, vagyis inkább görögös volt s ennek a műveltségét vette át Róma. A pirhuszi háborúk óta a rómaiak sokat foglalkoztak a görög nyelvvel, mely csakhamar az előkelő társaságok érintkezési nyelve lett. De maga a nép is tanulta. A görögösség óriási hatással volt vallási téren. A nemzeti istenhit helyébe a hellén hitetlenség és az istenek iránti gúny lépett. Megsökkent a törvények tisztelete s a régi, egyszerű erkölcsök eltűnedeztek. A hellén kultúrával átvették a rómaiak a hellén erkölcstelenséget is. Bujaság pazarlás, semmittevés és élvvágy kapott lábra. Tudományos téren és egyéb szellemi működés dolgában annál hasznosabb volt a görög műveltség bevonulása.

Velük kezdődött a nyelvtan tudományos művelése, a történetírás. Még a jogra is átalakító hatással voltak. Legnagyobb volt azonban kihatása irodalmi tekintetben. Megváltozott a tanítás. Általában arra törekedtek most a rómaiak, hogy gyermekeik ne csak írni és olvasni tanuljanak s ismerjék a városjogot, hanem magasabb műveltséget s irodalmi ismereteket is elsajátítsanak. Ehhez járult, hogy a római, mikor megismerte a görög drámákat, már nem elégedett meg a hazai együgyű bohózatokkal. Így készültek iskolakönyvek és színdarabok.

Az első színdarabíró a görög származású, tarenti L. Liviusz Andronikus volt, aki azonban alig tett egyebet, minthogy görög színdarabokat, úgy ahogy lefordított. Első

komédiáját és egy tragédiát 240-ben adták elő. Darabjait tehetségesebb emberek munkái csakhamar kiszorították a színpadról. Ő fordította le latinra Homérosz Odüsszeáját is s ezzel sokkal maradandóbb volt a sikere, mint színdarabjaival. Csaknem vele egyidőben működött Cn. Naeviusz, aki már igazi költő. Ő is fordított tragédiákat és komédiákat, de ez utóbbiaknál annyi frisséget és elevenséget mutat, hogy Andronikusz messze mögötte marad. Ő vetette alapját a nemzeti színműnek, a dráma új fajtájának. Legkiválóbb munkája a bellum Punicum című hőskötemény volt, melyben Róma alapításának érintése után a pun háborút éneкли.

Szailusztiusz.

meg. Vergiliusz ebből vette anyagát Aeneiszéhez. Maradandóbb nyomokat hagyott T. Marciusz Plautusz, akiről húsz teljes komédia maradt ránk. Ő volt a kor legnagyobb vígjátékírója. Bámulatos eleganciával festi az akkori művelt társadalom bájos szeretetreméltóságát és erkölcsi züllöttségét. Ő darabjaiban a zenét is alkalmazta s e műveiben a muzsikának oly nagy szerep jut, hogy azok már a mai operetthez hasonlíthatók. Irt szerelmi színdarabokat jellem vígjátékokat, megható színműveket s végül olyanokat is, melyek a tragédiákat parodizálták. Kitűnő humora, nagy nyelvteljesége és kiváló érzéke a színpadi hatás iránt voltak főelőnyei. Kiváló kortársa Q. Emiusz. Komédiái messze Plautuszéi mögött maradtak, annál jelentékenyebb azonban mint tragédiáiró és az eposz téren. Főműve az Annalesz (18 könyvben), az első római hőskötemény, melyet heksameterekben írtak. Irt bölcséleti munkákat is. Hívei közé tartozott unokaöccse M. Paenviusz (szül. 220) a tragédiáiró és Sztaciusz Caeciliusz, a kit a későbbi nyelvtudósok komédiái művészi szerkesztéséért nagybecsültek.

A próza ebben a korban a költészet mögött maradt. Mint Görögországban, úgy Rómában is az ékesszólásból fejlődött a műpróza. Az ékesszólás és az irodalmi próza nagy becsben állott, mert leginkább előkelő családok tagjai üzték. Az ékesszóláshoz

csatlakozott már korán a történetírás. A történeti irodalmat is teljesen a görög befolyás uralta, legnagyobb részét görög nyelven is írták. Az első és a legkiválóbbak egyike Q. Fabiusz Piktör (220), aki Róma történetét írta meg alapításától kezdve. Az amit római történetírásnak nevezünk, M. Porcius Cato maiorral kezdődik, aki a rómaiaknak használható, fejlődésképes prózastílust adott. Nagy volt mint szónok is. Kézíkönyvben gyűjtötte össze s kiadta azt, amit a kiváló rómainak görög tudományból tudnia kell. Haladást mutat e korban a jogtudomány is. Ekkor jelent meg az első jogi tárgyú munka (198), melynek szerzője Szeksz. Aeliusz.

A 160-ik évvel irodalmilag szegényebb időszak következik. Az egész korszak a mindinkább növekvő görög befolyás alatt állt. A régi Róma jellege a 150 esztendővel eltűnt. A családi kötelék meglazult, a válások napirenden voltak s a nemzeti erkölcsökhöz hasonlóan a nemzeti vallást is eltemették. Művelt emberek fogékonyak lettek e zűrzavarban a görög napi bölcsélet: a sztoicizmus iránt. Rómában élt a sztoikusok egyik feje, Panaiciosz, akinek főképp az előkelő világból akadt sok híve. S ennek az előkelő világnak nagy és kedvező befolyása volt az irodalomra. A második század közepén, mikor Róma hódításaiban keletnek fordul, kezdődik Alexandria befolyása Rómára. Általános volt a vágy görög könyvek után. Tömegesen hozták a könyveket a meghódított görög tartományokból, de műtárgyakat is. A római ifjúság görög egyetemeket látogatott s a latin tanítása is görög mintára alakult. Sőt most már latin szónoklattan is készült. Róma különben nem görögösödött el, lassanként görög-római kultúra fejlődött. Itáliában a latin nyelv lett uralkodó.

E korban a költészet egy faja, a hősköltemény teljesen parlagon hevert. Jobban állt a tragédia ügye. A római köztársaság utolsó jelentékeny [tragédiarója, L. Akciusz. Nagyon termékeny és kiváló. Még Ciceró idejében is klasszikusnak tartották műveit, melyekből egyébként csak töredékeink vannak. A tragédiánál jóval erősebben fejlődött a komédia, melynek terén új fajok is keletkeztek. P. Terenciusz Afer, ez a nagy költő átalakította görög mintára s időszzerűen átalakította. Nagyobb művészettel kezelte tárgyát, mint Plautusz, komikumum nem oly erős, de annál ragyogóbb a meseszövése. Nála a vígjáték inkább társalgási darab, Terencius sajnos, már 26 éves korában elhunyt. Halála után Titiniusz a római viszonyokra alkalmazta, amit a görögöktől tanultak. A komédiák szóval már nem voltak egyszerű fordítások, hanem az életből merített eleven események földolgozása. Ez új fajta komédiában a színészek már római tógát viselnek. Az új műfaj kiváló művelője volt L. Áfroniusz. Finom humoru, ügyes, sohase durva, de mégis éles szatirájú komédiáit még a császárok korában [is szívesen élvezték.

Ez a fajta komédiának egyébként nem sokáig tartotta magát. Helyét az irodalmi öltözetbe bujtatott népies bohózat foglalta el. Megteremtője Pomponiusz (89) s legkiválóbb művelője Noviusz. Roppant sikere volt.

A dráma alaposabb művelésével együtt a színpadi külsőségek is tökéletesedtek. Mindenütt voltak már ülőhelyek a nézők számára, a színpadi dekorációk pompásak, a gépezetek komplikáltabbak. A színészek művészete is emelkedett s már nem vetették meg őket. A drámaírókon kívül e kornak csak egy jelentékeny költője van: C. Luciliusz, a szatíra megteremtője. Némely szatirája politikai röpiratnak is beillik. Költeményeit nemzeti szellem hatotta át, amit pedig a latin irodalomban ugyancsak ritkán találunk.

Halad e korban a nyelvtan s a történet is. A prózában a szónokló irodalom volt a legjelentékenyebb. Sajnos, csak töredékek maradtak ránk s így nem láthatjuk a fejlődést, mely Kátótól Ciceróig vezet. A politikai beszédek elmondásuk után mint röpiratot kiadták s így a pártok küzdelmének fegyveréül szolgáltak. Nagy szónokok voltak C. Laeliusz és P. Szcipio Aemilianusz, utánuk következett C. Grakkusz, aki egyáltalán Róma

egyik legnagyobb szónoka volt. E kor végén kiválik mint szónok még M. Antoniusz és L. Liciniusz Krassusz.

Rosszul állt a történetírás. Az évkönyveket most latinul Írták, de értékük alig volt. A Grakkuszok idejében legkiválóbb volt L. Kalpurniusz Pizo. A javulás első jele e téren L. Céliusz Antipater (115) korszakalkotó történeti munkája a pún háborúkról. Azonkívül ekkor jelennek meg először önéletrajzok, valamint emlékiratok.

Még csak a jogtudomány mutatott valami elevenséget. Q. Muciusz Szaevola (95) hatalmas 18 kötetes munkát írt a polgári jogról, mely korszakalkotó s a jog tudományos művelésének alapját veti meg.

A polgárháború után a hosszú zűrzavarban végre C. Juliusz Cézár (60) rendet teremtett. Róma hellénizmustól átítatott légköre volt a világ szellemi életének központja. Költészet és tudomány egyaránt virágzott s így a könyvkereskedés is, melyet Cícero barátja, a zseniális T. Pomponiusz Attikusz szervezett. Daczára annak, lassanként mégis hanyatlásnak indult az általános műveltség. A műveltebbek az eltűnt nemzeti vallást bölcsesettel pótolták.

A rómaiak megismerkedtek Plátó és Arisztótelesz klasszikus bölcséletével. Mint régebben, úgy e korban is az ékesszólás van túlsúlyban a latin irodalomban. A Krisztus előtti utolsó század politikai eseményei nagyban elősegítették tökéletesedését. E század legnagyobb szónoka M. Tulliusz Ciceró. Ő különben az egyetlen, akinek egész beszédei megmaradtak a késő világ számára. Ciceró, aki a 106. év január 3-án született Arpiniumban, jó családból származott. Vidéken nevelték, ahová a főváros rothadása el nem jutott. A vidéken még meg volt a római állam régi erejébe és fenségébe vetett hit. Innen volt Ciceró politikai idealizmusa. Hazafiul érzésektől eltelve szónoknak s ügyvédnek készült, hogy azután az államférfim pályára lépjen. Sokat tanult bölcsészetet, irodalmat, ami nagy tehetségei fejlesztéséhez nem kis mértékben járult hozzá. Mint teljesen kész ember lépett 81-ben mint Kvinkciusz védője először a törvényszék elé. Óriási sikere volt. Később hosszabb utazást tett Görögországban, ahol sokat tanult s tökéletes szónokká fejlődött. Mikor 77-ben Rómába visszatért, egy csapásra a leghíresebb szónok lett. Majd államszolgálatba lépett s már 66-ban konzul. Körülbelül ez időre esnek Katilina ellen tartott hatalmas beszédei. Mikor a katilinaei összeküvést elnyomta s az összeküvéket kénytelen kelleetlen kivégeztette, valami ürügy alatt Thesszalonikébe száműzték, honnan 57-ben térhetett csak vissza. A Cézár és Pompéjusz közti polgárháborúban hosszú habozás után utóbbi pártjára állt, de Cézár, győzelme után, 47-ben megbocsátott neki. Mikor Cézárt 44-ben meggyilkolták, ujjongott, hogy ismét politikai szerephez jut, de csak addig állt Róma élén, míg Antóniusz, majd Oktavianusz meg nem jelentek. Oktavianusz alatt még egyszer fölragyogott a dicsősége. Ekkor tartotta 14 hatalmas beszédét Antoniusz ellen, melyeket filippikáknak nevezett. Mikor Oktavianusz később Antoniuszszal és Lepiduszszal szövetezett, hogy Cézár meggyilkolásáért boszut álljanak, Ciceró azok kezébe esett, akiket kíméletlenül megsértett. Egyike volt az elsőnek, akiket 43-ban agyonverték.

Cicerónak nagy tragédiája az volt, hogy becsvágya és ragyogó szónoki tehetsége folyton az államférfiul pályára szorították, amihez pedig nem értett. Különben önző és hm. Több költeményt, filozófiai és szónoklati munkát írt.

Ciceró azonban mindenekelőtt szónok volt. Némely nagy beszédjét leírta és kiadta s ezzel megalapítója a római irodalmi beszédnek. Mint szónok a latin nyelv művészi tökéletesítője volt. Ő a legnagyobb latin stilisztá, az új latin próza megteremtője. Ragyogó irányában a költői és közönséges kifejezéseket egyaránt kerülte, mégis a legszínesebb nyelvezettel írt. Cézár föltétlenül meghódolt Ciceró irodalmi és szónoki nagysága előtt, pedig ő maga is mestere volt a szónak. Írással kevesebbet foglalkozott. Megírta a gall háború történetét, hogy magát igazolja. Formailag előadása mesteri,

egyik legnagyobb szónoka volt. E kor végén kiválik mint szónok még M. Antoniusz és L. Liciniusz Krassusz.

Rosszul állt a történetírás. Az évkönyveket most latinul írták, de értékük alig volt. A Grakkuszok idejében legkiválóbb volt L. Kalpurniusz Pizo. A javulás első jele e téren L. Céliusz Antipater (115) korszakalkotó történeti munkája a pún háborúkról. Azonkívül ekkor jelennek meg először önéletrajzok, valamint emlékiratok.

Még csak a jogtudomány mutatott valami elevenséget. Q. Muciusz Szaevola (95) hatalmas 18 kötetes munkát írt a polgári jogról, mely korszakalkotó s a jog tudományos művelésének alapját veti meg.

A polgárháború után a hosszú zűrzavarban végre C. Juliusz Cézár (60) rendet teremtett. Róma hellénizmustól átítatott légköre volt a világ szellemi életének központja. Költészet és tudomány egyaránt virágzott s így a könyvkereskedés is, melyet Cícero barátja, a zseniális T. Pomponiusz Attikusz szervezett. Daczára annak, lassanként mégis hanyatlásnak indult az általános műveltség. A műveltebbek az eltűnt nemzeti vallást bölcsesettel pótolták.

A rómaiak megismerkedtek Plátó és Arisztótelesz klasszikus bölcséletével. Mint régebben, úgy e korban is az ékesszólás van túlsúlyban a latin irodalomban. A Krisztus előtti utolsó század politikai eseményei nagyban elősegítették tökéletesedését. E század legnagyobb szónoka M. Tulliusz Ciceró. Ő különben az egyetlen, akinek egész beszédei megmaradtak a késő világ számára. Ciceró, aki a 106. év január 3-án született Arpiniumban, jó családból származott. Vidéken nevelték, ahová a főváros rothadása el nem jutott. A vidéken még meg volt a római állam régi erejébe és fenségébe vetett hit. Innen volt Ciceró politikai idealizmusa. Hazafiul érzésektől eltelve szónoknak s ügyvédnek készült, hogy azután az államférfiul pályára lépjen. Sokat tanult bölcsészetet, irodalmat, ami nagy tehetségei fejlesztéséhez nem kis mértékben járult hozzá. Mint teljesen kész ember lépett 81-ben mint Kvinkciusz védője először a törvényszék elé. Óriási sikere volt. Később hosszabb utazást tett Görögországban, ahol sokat tanult s tökéletes szónokká fejlődött. Mikor 77-ben Rómába visszatért, egy csapásra a leghíresebb szónok lett. Majd államszolgálatba lépett s már 66-ban konzul. Körülbelül ez időre esnek Katilina ellen tartott hatalmas beszédei. Mikor a katilinaei összeküvést elnyomta s az összeküvéket kénytelen kelleetlen kivégeztette, valami ürügy alatt Thesszalonikébe száműzték, honnan 57-ben térhetett csak vissza. A Cézár és Pompéjusz közti polgárháborúban hosszú habozás után utóbbi pártjára állt, de Cézár, győzelme után, 47-ben megbocsátott neki. Mikor Cézárt 44-ben meggyilkolták, ujjongott, hogy ismét politikai szerephez jut, de csak addig állt Róma élén, míg Antóniusz, majd Oktavianusz meg nem jelentek. Oktavianusz alatt még egyszer fölragyogott a dicsősége. Ekkor tartotta 14 hatalmas beszédét Antoniusz ellen, melyeket filippikáknak nevezett. Mikor Oktavianusz később Antoniuszszal és Lepiduszszal szövetezett, hogy Cézár meggyilkolásáért boszut álljanak, Ciceró azok kezébe esett, akiket kíméletlenül megsértett. Egyike volt az elsőnek, akiket 43-ban agyonverték.

Cicerónak nagy tragédiája az volt, hogy becsvágya és ragyogó szónoki tehetsége folyton az államférfiul pályára szorították, amihez pedig nem értett. Különben önző és hiú. Több költeményt, filozófiai és szónoklati munkát írt.

Ciceró azonban mindenekelőtt szónok volt. Némely nagy beszédjét leírta és kiadta s ezzel megalapította a római irodalmi beszédnek. Mint szónok a latin nyelv művészi tökéletesítője volt. Ő a legnagyobb latin stilisztá, az új latin próza megteremtője. Ragyogó irányában a költői és közönséges kifejezéseket egyaránt kerülte, mégis a legszínesebb nyelvezettel írt. Cézár föltétlenül meghódolt Ciceró irodalmi és szónoki nagysága előtt, pedig ő maga is mestere volt a szónak. Írással kevesebbet foglalkozott. Megírta a gall háború történetét, hogy magát igazolja. Formailag előadása mesteri,

tiszta mint Ciceróé, akinek művelő, nyelvelő hatása pedig minden időkre megmaradt az irodalomban

Ekkor kezdődött az atticizmus, mely az akkori új görög stílus ellen harcra szállt s azt akarta elérni, hogy ismét úgy írjanak, mint Demoszthenész idejében. Az atticizmus leghíresebb képviselője Halikarnasszoszi Dionizusz volt. Szerinte egyszerűség, világosság volt az írás és szó főereje s Cicero irányát is czikornyásnak találta.

A legkiválóbb atticisztikai szónok C. Liciniusz Kalvus (82—47), híres volt Cézár gyilkosa, M. Juniusz Brútusz, C. Aziniusz Pollio és M. Valeriusz Messzalla Korvinusz.

A helleni Zmusznak, hódoló Cicero ellentéte volt kortársa M. Terenciusz Varró. Nagyon sokat írt versben és prózában egyaránt. Legfontosabbak tudományos prózamunkái, melyek művészi formára nem tartanak igényt. Egyik fő munkája az isten és emberi dolgok hajdankoráról írt 41 kötetes munka. Hatalmas munkája a történeti képek könyve. Sokat dolgozott nyelvtudományi téren is. A latin nyelvről 25 könyvet írt, a földművelésügyről 3-at, több szatírárt. Kiváló író volt minden téren.

A próza sokkal fontosabb volt e korban a poézisnél. A történetírás ezúttal először emelkedett méltó magaslatra. Új volt az egyetemes történelem. Először Korneliusz Neposz írt általános krónikát (100—30), legmagasabb virágzását a történetírás azonban Szallusztiuszal érte el. Két első munkája Katilina összeesküvéséről és Róma háborújáról Jugurtha ellen föltűnt. Legkiválóbb írója a kortörténetnek.

A poezis nem haladt. A komédiában s tragédiában nem látunk újat. Róma 55-ben kapta az első állandó színházat. De nem a színdarab tartalma, hanem a színészek előadása volt a fődolog. Ekkor éltek a legnagyobb színészek, Klodiusz, Ezopusz a tragikus és Kv. Rozeiusz Gallusz, mint vígjáték színész. Fődolog ez időben a színpadon a természetesség és élethűség volt, éppen ezért már nem használták a régi álarczokat.

E kor irodalmát az alexzandriai költészet utánzása jellemzi. A technikára vagyis formára helyezték a főszólyt. Ez az új iskola a latin irodalmi nyelv kiképzését a tökélyig fokozta. A költészet tárgya is változott. Előbb a lírát művelték, most a tudományos tárgyakra helyezték a főszólyt. Az iskola feje Valeriusz Kátó volt, tanítványai közül kivált C. Licinusz Kalvus.

Ez iskola tagjai közül csak Valeriusz Katullusz munkái maradtak ránk. Legjobbak a leszbikus szerelmi dalok.

Ez iskolától távol elszigetelve, állt a nagytehetségű T. Lukreciusz Karusz. Bölcselkedő és tanköteményeket írt, melyek utólréhetlenek maradtak.

A 40. és 30. évek alatt érte el a latin költészet virágzása legnagyobb fokát. Leginkább a birodalom nagyságát megénekelő köteményeket írtak. Soha a költészetnek annyi pártfogója nem akadt, mint ekkor s ez nagyban hozzájárult a költészet fejlesztéséhez. Maga a császár (Oktaviánusz) járt ebben elől jó példával. A költők legkedvesebb helye C. Maecenas háza volt, aki legbuzgóbb pártfogója a poétáknak. Ekkor született meg a klasszikus költészet, mely az igazi irodalmi nagyságokat vette mintául. Művelői között első helyen áll P. Vergiliusz Maró, aki 70-ben született Mantuában. A falusi élet szeretete először pásztorkötemények írására ihlette (Pásztor-dalok, tíz kötemény). Majd hosszabb tanköteményt írt a földművelésről. Leghatalmasabb műve a Georgika négy könyve, mely a gabona termeléssel, fák nevelésével, szőlőtermesztéssel, állattenyésztéssel és méhtenyésztéssel foglalkozik. Köteményei tartalmasak s formában tökéletesek. Élete hátralevő részét az Éneász megírásának szentelte, de nem fejezhette be. Ez a munka Augusztusz dicsőítő hőskötemény, noha Róma keletkezéséről dalol. Bár hőse Éneász, Róma keletkezési idejének nagy alakja, mindenki tudta, hogy voltaképpen Augusztuszt, Róma újjáépítőjét dicsőíti benne. E munkáját a halhatatlan költő görög földön akarta befejezni. A 19-ik évben odautazott, de már betegen ért Athénbe s a visszautazás alatt Brundiziumban meghalt.

Csak néhány évvel volt Vergiliusznál fiatalabb barátja, Ko. Horáciusz Flakkusz, aki 65-ben született Venuziában. Viharos ifjúsága után Rómába ment s a 40. évben kezdett irodalmilag működni. Először szatírákat írt, melyekben egyáltalán utólérhetlen maradt. 30-tól 23-ig írta még ódái első három kötetét, melyekkel óriási hatást ért el, később már csak ünnepi költeményeket írt, míg 13-ban megírta ódái negyedik kötetét.

E két óriás idejében kezdték művelni az elégiát. Megteremtője Korneliusz Gallusz (70—77). Legkiválóbb művelői Albiusz Tibullusz és Szeksztusz Propertiusz.

Az augusztusi korszak harmadik költői nagysága P. Ovidiusz Názo 43-ban született Szulmóban. Írt elégiát, szerelmi dalokat, tankölteményeket, három könyvet a szerelem művészetéről, 15 novella-kötetet Krisztus után 9-ben száműzték Tomiba. Mialatt odautazott, írta a gyászdalok (Trisztia) első könyvét, Tomiban még négy ilyen könyvet írt. Formára Ovidiusz volt a legtökéletesebb a három között, de szellemileg s erkölcsileg alattuk állt

A prózát T. Liviusz a történetíró képviseli. Szónoklati könyvek mellett 142 kötetes történetét írta meg Rómának. Bámulatos elbeszélő, amellel igyekszik tárgyilagos maradni, irállya gyönyörű

A vallás és erkölcs hiánya, a pazarlás a végromlás felé sodorták Rómát. A hatalmasok elnyomták minden szabadabb gondolatot. Nem is fejlődhetett az irodalom. Ami kiváló költő akadt azt nem Róma, hanem a vidék s a tartományok adták.

Fedrusz ekkor írta gyönyörű verses állatmeséit. A. Korneliusz Celzusz enciklopédiát írt. Nero alatt az irodalom ismét virágzásra jutott. Legkiválóbb irodalmi nagysága e kornak L. Annaeusz, Szeneka. Sokoldalú és nagytehetségű író, kiváló szónok Bölcselkedő és természettörténeti munkái, úgyszintén tragédiái, szatírái halhatatlanná tették őt.

Kiváló képviselője volt a szatírának még T. Petroniusz Arbiter, az eposznak A. Annaeusz Lukanusz.

A. Perziusz Flakkusz hellén teológiát s szatírákat írt, C. Pliniusz Szekundusz természetrajtot 37 kötetben. Mint történetíró kivált Q. Aszkoniusz Pedianusz, aki kommentárt írt Cicero beszédeikhez.

Dominician idejének legismertebb írói P. Papiniusz Sztaciusz, Valeriusz Marcialisz, Fabiusz Quintilianusz, de messze fölöttük áll Juvenalisz és Tacitusz. D. Juniusz Juvenalisz kis ügyvéd volt eleinte, csak az előrehaladottak korában kezdett költeményeket írni. Szatírái, melyekben a társadalom elé hibái tükrét tartja, roppant élesek s erőteljesek. P. Korneliusz Tacitusz hasonló gondolkozású mint Juvenalisz. Tacitusz kétségtelesen a legnagyobb római történetíró. Senkise állítható melléje, stílus, igazságszeretet és élelítés tekintetében.

A 120. esztendőben Krisztus után a római irodalom végkép megszűnt létezni. Kihalt az itáliakban a képesség s az érzék. Senki se törődött vele akkor, mikor germánok, pártok s egyéb barbárok döngették roskadozó falait.

„Nem volt római erkölcs, elpusztult Róma A régi társadalom erkölcsi és szellemi állapota nagyon mélyre süllyedt. Amint hiányzott a jó katona, úgy nem volt író és művész se. Hiába fejlődtek az iskolák, hiába állapította meg egyik későbbi császár, Valentiniánusz a tanárok számát, fizetésüket, munkakörüket s hasztalan helyezte a tanulókat szigorú felügyelet alá. A fegyelem rendet teremt, de nem termékenyít.

Tényleg az irodalom és a művészet, melyek az ókorban szorosan összenőttek a pogánysággal, még mindig nem szabadultak föl e függés alól. S a pogányság pusztuló vallása, melyet a bölcsélet s a kereszténység tönkretett, elhagyatva, csaknem mindenkitől kitéve a vidéken élőkötől,

akiket a szokás tovább fogva tart, nem lehetett többé csirája semmiféle nagy dolognak.

A régi vallás elpusztult, a régi társadalom minden tagját régen a halál dermedtsége fogta el és az új vallás és új társadalom, mely a hanyatló Rómában született, mely azonban legkevésbé sem siratta a római birodalom elpusztulását.

A kereszténység az üldözéseken keresztül fejlődött és szerveződött. Erkölcsstanának szabályai, apostolainak bátorsága számtalan lelket hódított meg neki. Végül Konstantinnal a trónra jutott. Ez a császár kiváltságokkal halmozta el az egyházat. A püspököket, az egyház fejeit felhatalmazta, hogy polgári dolgokban a békebíró szerepét töltsék be, fölmentette a papokat a közterhek alól, átengedte nekik a császári uradalmak egy részét s fölhalmozta őket magánemberek örökségeinek elfogadására. Elannyira, hogy az egyház ifjú s lelkes hite, térítő képességeit és főnökei lángoló szelleme mellett a gazdagság befolyását is érvényesíthette. Míg a pogányság irodalma már alig lélegzett, az, amely a kereszténység kebeléből született, szenvedélyes, lelkes, gyakorlati s tevékeny volt, a lélekből eredt s az eszményekbe belemarkolt. A negyedik században az egyház számos zsinatot tartott, ami az egyház hatalmas tevékenységére mutat. A szükségből s ez a tartósság legbiztosabb forrása, fejlődött az egyházi hierárkia, mely a püspököket a papok fölé emelte, a metropolitákat a püspökök fölé s melynek ereje mérhetlen hatalmat biztosított annak, akit Szent Péter örökösének neveztek, a pápának.

Ebben a társadalomban, jobban mondva egyházban volt az élet, a hit, a jövő. Hasztalan roppant össze körülötte minden, még az a királyi palota is, melynek romjai egy pillanatra eltemették. Túlélte a romokat, a rázkódások nem ingatták meg erejét, sőt meg se szomorították, mert az egyház nem kizárólagos. Nem ragaszkodik a római császársághoz s annak jóléte s romlása egyaránt kevésbé érintette, őt csak a lelkek üdvössége érdekelte, a becsvágy, hogy az ő utaira vezesse a népeket, melyek a császárság körül táboroztak. Nem gyűlölte a barbárokat, sőt szerette, mint a maga hódítottjait s jövőendő nyáját, mint a gyermekeket, melyek nagyobb tanulékonyssággal hallgatnak szavaira. Magához vonzotta őket, elébük ment. A dáciai gótoknak ariánus püspökük volt, Ulfilasz, aki lefordította a bibliát az ő nyelvükre.

Hát jöjjenek a barbárok, hadd pusztítsák el a régi rendszert, zúzzák porrá a császárság egész épületét, az új vallás nem fogja őket megakadályozni (Duruy nyomán.)

Az északi népek rohanó árja azonban csak az elzúllott római birodalmat törte össze, de fenmaradt, ami a régi római szellem és nagyság alkotása volt az: a római jog, a római irodalom és a római nagyságot hirdető tanulságos történelem.